ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. DEPARTMENT OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCE

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
DEPARTMENT OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCE

ПРИЛОЗИ
CONTRIBUTIONS

XLVI 1

ПОСВЕТЕНИ НА АКАД. ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА
ПО ПОВОД 90-ГОДИШНИНАТА ОД РАҐАЊЕТО

ВО ПРОСТОРОТ НА ЛИНГВИСТИЧКАТА СЛАВИСТИКА И БАЛКАНИСТИКА

СКОПЈЕ – SKOPJE
2021

Уредувачки одбор:
акад. Катица Ќулавкова (претседател)
акад. Витомир Митевски
доп. член Марјан Марковиќ

Меѓународен уредувачки одбор:
акад. Кајетан Гантар (Словенија)
акад. Предраг Пипер (Србија)
проф. д-р Јан Соколовски (Полска)
проф. д-р Виктор Фридман (САД)
проф. д-р Татјана Вендина (Русија)
проф. д-р Ала Генадјевна Шешкен (Белорусија)
проф. д-р Горан Калоѓера (Хрватска)
проф. д-р Павол Жиго (Словачка)
проф. д-р Рајна Драгиќевиќ (Србија)
проф. д-р Мира Менац Михалиќ (Хрватска)
проф. д-р Викторија Ивашченко (Украина)

Акад. Зузана Тополињска

С О Д Р Ж И Н А
TABLE OF CONTENTS

Andrzej BOGUSŁAWSKI
Od Zuzann do Hann 11

Maciej GROCHOWSKI
Operatory kwantyfikacji numerycznej ze słowem *mało* 15

Катица ЌУЛАВКОВА
Дисоцијативните синдроми и конверзијата на идентитетот (врз примерот на наративните ликови / personae во тројниот роман на Оливера Николова) 27

Christina E. KRAMER
Intercultural Stepping Stones: The Role of Symbolic Heritage Language 39

Victor A. FRIEDMAN
Differential Bindings: The Balkan Slavic Verb 47

Leszek BEDNARCZUK
Albańsko-rumuńska izofona *-n-* > *-r-* i inne bałkanizmy fonetyczne .. 65

***

Татьяна И. ВЕНДИНА
«Общеславянский лингвистический атлас» и его интерпретационные возможности 73

Adriana FERENČÍKOVÁ
Poznámky ku geografickej diferencovanosti syntaktických javov v slovenčine 91

Pavol ŽIGO
Častica *da* v slovenskom jazyku 99

Слободан Н. РЕМЕТИЋ
О употреби предлога *по* у говору источнобосанских Ера 107

Софија МИЛОРАДОВИЋ
Именска објекатска редупликација у српским народним говорима: статус, услови реализације и балкански контекст 119

Рајна ДРАГИЋЕВИЋ
О неким питањима творбене мотивације 137

Срето ТАНАСИЋ
О градационим реченицама с везницима *(а) камоли* и *(а) некмоли* у српском језику 147

Mira MENAC-MIHALIĆ, Anita CELINIĆ
Završetak *-me* u prvom licu množine prezenta u govorima hrvatskoga jezika u Hrvatskoj 157

Janusz A. RIEGER
A Double Status of the Lemko (Everyday) Language 169

Motoki NOMACHI
Aleksander Majkowski as a Grammarian 177

***

Генадзь А. ЦЫХУН
Балканословенските иновации во македонскиот јазик 191

Grace FIELDER
The Sociolinguistics of the Connective *ūa* ‘pa’ 199

Irena SAWICKA, Agata TRAWIŃSKA
Z problemów fonotaktyki w języku macedońskim w konfrontacji z polskim 223

Елена ИВАНОВА, Лилјана МИТКОВСКА
Употребата на лексемата ‘човек’ во обопштено-лично значење во македонскиот јазик во споредба со рускиот 233

Marek MAJER
Потеклото на глаголските прилози од типот *-ник* 251

Kazimiera M. SOLECKA
Веродостојно сведоштво на минатото. Особен пар: *ѓвиж- : ruch- / rusz-* 279

Ирина БАБАМОВА
Просторните значења на францускиот предлог *par* и нивното изразување во македонскиот јазик 293

***

Марјан МАРКОВИЌ
Анализа на формалната и семантичка деривација на прасловенскиот корен **vьrt-* во македонскиот јазик 315

Станислава-Сташа ТОФОСКА
За семантиката и синтаксата на глаголот *мисли* во македонскиот јазик 325

Веселинка ЛАБРОСКА
Македонските и албанските (од)глаголски именки во огласите на интернет 341

Елена ПЕТРОСКА
Зборови за изразување спротивставеност во македонскиот јазик ... 349

Елени БУЖАРОВСКА, Лилјана МИТКОВСКА
Да-конструкциите во комплетивна функција 359

Елка ЈАЧЕВА-УЛЧАР
Дијалектни рефлексии во Тиквешкиот топономастикон 379

Давор ЈАНКУЛОСКИ
За парадигмите со *има* и *н/ѿ* партицип во горнополошкиот говор 403

Ангелина ПАНЧЕВСКА
Називите за ‘патор, шатор’ во македонските дијалекти со осврт кон состојбата во другите словенски дијалекти 415

Соња МИЛЕНКОВСКА
Називите за ‘печурка’ во македонските дијалекти во корелација со истозначните називи на словенската јазична територија 423

Христина АНДОНОВСКА
Македонската терминологија во контекст на европската интеграција 431

***

Васил ДРВОШАНОВ
Дијалектолошко дело со трајна научна вредност 441

***

Вангел АЏИОВСКИ, Соња МИЛЕНКОВСКА
Библиографија на трудовите на академик Зузана Тополињска 449

UDC 811.162.1'373.2

Andrzej BOGUSŁAWSKI
Uniwersytet Warszawski, Warszawa

OD ZUZANN DO HANN

Czy chodzi tu o przesłania różnych Zuzann do różnych Hann?

Czy może chodzi tu, na zasadzie *totum pro parte*, o jakieś przesłanie umiłowanej Zuzanny Topolińskiej do drugiego Puchatka, do umiłowanej Hanny Popowskiej-Taborskiej?

Czy może o Ich wzajemne przesłania? Prędzej o to drugie.

Czy o moje serdeczne pozdrowienie w czas pięknych rocznic?

To na pewno.

Ale przy tej okazji chciałbym poświęcić chwilę uwagi pewnym faktom z Topolińskiej słynnej dziedziny „wyznaczoności", której szczególną, wyróżnioną, częścią są imiona własne (por., m.in., Topolińska 1981).

Rozpocznijmy od konkretnego faktu z fleksji polskiej. Mamy dopełniacz lm dwuzgłoskowego wyrazu zakończonego na *-nna*, *panna*, brzmi on: *panien*; inaczej jest w wyrazach trój- i więcej zgłoskowych, por. *fontanna – fontann* (nie: **fontanien*). Lecz analogiczny kształt dwuzgłoskowego *imienia własnego*: *Hanna* (dla oznaczenia 'którejkolwiek osoby mającej imię własne *Hanna*'), mianowicie kształt * *Hanien*, pozostaje poza polskim kodem językowym. Musimy przystać na kształt *Hann*. (Mamy wprawdzie dop. lm nazwy *pospolitej*, nie własnej: *donn*, nie: *donien*; ale jest to zaledwie szczególny przypadek jednostkowy, por. zwykłe: *wanien*, *rynien* itp.)

Czy omawiane zjawisko da się zrównać z takim ostatecznie niewyjaśnialnym faktem, jak ten, że 'pies' ma w polszczyźnie oznaczenie *pies*, a 'kot' ma tamże onaczenie *kot*?

Nie. Bowiem ta osobliwa okoliczność, że dop. lm od *Hanna* brzmi *Hann*, a nie **Hanien*, jest tylko jedną z licznych właściwości przysługujących wielkiej *odrębnej* kategorii wyrażeń, jaką stanowią imiona własne. Te w sposób ontologicznie dobrze uzasadniony, przez ich powiązanie z ideą tożsamości

indywiduowej, mają *ogólną tendencję* do zachowywania w różnych kontekstach jednokształtowości, której towarzyszy też wyróżniona waga mianownika (lp), czyli tej formy, którą Apollonios Dyskolos (II w.) nazywał (podaję tu obiegową wersję niemiecką) *Nennkasus* („przypadek nazewniczy"). Obserwację tej ogólnej tendencji podaną w poprzedniku implikacji, której jednym z następników jest na przykład charakterystyka kształtu dopełniacza lm polskich żeńskich imion własnych zakończonych na *–anna*, można uznać za niezły okaz ścisłego **wyjaśnienia** lingwistycznego (jeżeli uwzględnimy w poprzedniku odpowiedniego okresu warunkowego konkretne fakty szczegółowe tu ilustrowane). Podobne wyjaśnienie można zastosować do dopełniacza lm żeńskich nazw osobowych zakończonych w mianowniku na *–jna*: mamy nie tylko nazwę osobową *Wojna* z dop. lm *Wojn* [nie: *Wojen*], lecz także *Rajna – Rajn* (itp.).

Oto inne ilustracje tendencji, o której mówimy.

Odmiana nazwiska *Piróg* wymaga form takich jak *Piróga*, a nie * *Piroga* (szkolny przykład *Mecha*, nie: **Mcha*). Jeżeli ktoś się nazywa *Przeddzień*, to powiemy: *Idź do Przeddzienia*, a nie: * *Idź do Przedednia*. Przykłady można mnożyć. Oczywiście istnieją podporządowane szczegółowe (quasi-sprzeczne z tym, co zostało powiedziane) konwencje dotyczące imion własnych, takie jak polskie wymaganie, by nazwiska o kształcie nazw miesięcy odmieniać na zasadzie, której wzorem może być para: *doktor Kwiecień – poszedłem do doktora Kwietnia* (nie: **Kwiecienia*). Nie pozbawia to jednak wskazanej tu ogólniejszej tendencji jej rzeczywistej istotności.

Warto zwrócić uwagę na rosyjski zwyczaj odmieniania imion własnych według wzoru: *Ja widieł Edeka.* (od przejętego z polszczyzny imienia *Edek*, którego formę biernikowo-dopełniaczową bez tzw. ruchomego *–e-*, jak w zdaniu: *Widziałem Edka*., Rosjanin może przecież bez trudności naśladować, por. ros. *czełowieczek – czełowieczka* [mamy też: ros. *nie sjeł kuska chleba*, a nie: * *nie sjeł kusoka chleba*, por. mianownik *kusok*]).

Podam jeszcze jeden, dość ciekawy, jak sądzę, przykład osobliwości imion własnych.

Istnieją w polszczyźnie nazwy miejscowości zakończone na *-aw* z wpisanym w nie przekształceniem końcowego [-v] w [-v'] – w większości form odmiany poza mianownikiem / biernikiem, por. *Wrocław*, dopełniacz *Wrocławia*, narzędnik *Wrocławiem*. W celowniku nazwy takie utrzymują jednak, przynajmniej w wielu subkodach polszczyzny, [v] przed końcówką *–owi*, por.: *Wrocławowi* [nie: **Wrocławiowi*] *przyznano specjalną nagrodę za osiągnięcia urbanistyczne*. Chodzi tu w dość oczywisty sposób o pokrewieństwo z mianownikiem / biernikiem, por.: *widziałem z samolotu Wrocław*; *znam Wrocław*, *Wrocław zasługuje na wyróżnienie urbanistyczne* (gdzie nie ma żadnego zmiękczenia). Celownik w podobnych konkatenacjach jest używany niemal wyłącznie w sensie innym niż przestrzenno-przemieszczeniowym. Inne formy fleksyjne, te z [v'], zostają w celowniku jak gdyby „zlekceważone" na rzecz podobieństwa celownika do formy dominującej. Nie wyklucza

to skądinąd użycia tam, gdzie chodzi o relacje czysto przestrzenne, jak w większości odniesień omawianego typu nazw miejscowości (na *–aw*, por. *do Wrocławia*, *za Wrocławiem*, *spacerowałem po Wrocławiu* itp.), celownika z [v'], nie: z [v], por.: *Zbliżaliśmy się ku Wrocławiowi*., raczej niż: ... *ku Wrocławowi.*

Jest prawdą, że mamy w polszczyźnie dwa subkody, subkod faworyzujący formę *Wrocławowi* i subkod uogólniający stanowczo formę z [v']. Ale znane z literatury poprawnościowej wezwanie „*Wrocławiowi*, nie: *Wrocławowi*", nie należy do ścisłej lingwistyki (opisowej), lecz jest aktem z szeroko rozumianej „polityki językowej", która stanowi odrębną dziedzinę działalności, dziedzinę, podobnie jak całokształt prawa, wykraczającą poza lingwistykę w ścisłym sensie.

Można zauważyć, że w rzadkich polskich nazwiskach z wpisanym w nie zmiękczeniem końcowej spółgłoski wargowej mamy nieodwołalny i biernik i celownik z tym zmiękczeniem, por. *Skup*, *Skupia*, *Skupiowi*. Tu decyduje postać biernika oraz, znowu, potrzeba wierności wobec tego, co jest *integralną osobliwością właśnie tego, rzadkiego, nazwiska*.

Powszechne jest natomiast oderwanie nazwisk zakończonych na spółgłoskę wargową od ich prototypów o charakterze nazw pospolitych ze zmiękczeniem końcowej spółgłoski wargowej. Przykładem może być nazwisko znanego, wielce zasłużonego polskiego lingwisty *Zbigniewa Gołąba*; nie: **Gołębia*, gdzie integralność nazwy własnej osobowej jest zabezpieczona przez zachowanie perceptibiliów mianownika.

Bibliografia

Topolińska, Z. 1981. *Remarks on the Slavic Noun Phrase*. Wrocław: Ossolineum.

UDC 811.162.1'367'37

Maciej GROCHOWSKI
Instytut Języka Polskiego, PAN, Kraków
maciej.grochowski@ijp.pan.pl

OPERATORY KWANTYFIKACJI NUMERYCZNEJ ZE SŁOWEM *MAŁO*

1. Polski wyraz *mało* reprezentuje trzy jednosegmentowe jednostki leksykalne, mianowicie liczebnik nieokreślony, np. w (1) – (6), operator gradacji, np. w (7) – (8), i dwuargumentowy predykatyw, konstytuujący wyrażenie zdaniowe o strukturze *mało komuś czegoś*, np. w (9) – (10). Por.

(1) Przy poniedziałku w gospodzie spokój i **mało** gości. (NKJP)

(2) Pusto się zrobiło na karkonoskich przełęczach, dziwnie **mało** kupców ku Czechom zmierza. (NKJP)

(3) Zostanie tu, bo ma zbyt **mało** pieniędzy, by coś zmienić. (NKJP)

(4) Rzeczywiście nie tylko Biuro Polityczne miało za **mało** wyobraźni. Także Solidarność, także kościół – my wszyscy. (NKJP)

(5) Oni bardzo nie lubią takich ambitnych, co **mało** potrzebują. (NKJP)

(6) Po co ma płacić duże podatki i składki od czegoś, czego **mało** używa? (NKJP)

(7) Pan wybaczy, ale to dla mnie **mało** zabawne (NKJP)

(8) Jakiś szofer wystawił głowę za okno i **mało** przyjaźnie patrzył na policjanta. (NKJP)

(9) Dostał w policzek, zalał się krwią. **Mało** mu było, byłby może chciał walczyć dalej, ale Szarlej nie dał mu szans. (NKJP)

(10) **Mało** Helence kłopotów, po co szuka następnych? (ISJP)

Liczebniki nieokreślone, nazywane również niewłaściwymi, są podklasą gramatyczną liczebników (por. Laskowski 1984: 37; 1998: 342; Saloni 1977; Schabowska 1967; Topolińska 1984: 369; 2017; Wróbel 2001: 129), są substytuowalne przez liczebniki główne, otwierają pozycję syntaktyczną dla rzeczownika w genetiwie. Grupa nominalna konstytuowana przez liczebnik *mało* zajmuje w wypowiedzeniu pozycje syntaktyczne nominatiwu, akuzatiwu lub genetiwu; por. (1) – (6).

Operatory gradacji (np. *bardzo, trochę, dosyć, zanadto*) otwierają pozycję syntaktyczną dla wyrażeń semantycznie stopniowalnych (a formalnie zróżnicowanych) i wchodzą z nimi w relację jednostronną. Są jedną z podklas operatorów metapredykatywnych, a więc syntaktemów otwierających pozycję dla wyrażeń semantycznie nacechowanych, ale niewchodzących na żadne pozycje otwierane przez jednostki innych klas gramatycznych (Wajszczuk 2005: 113-115; 2010: 28; Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014: 27). Z dawnej literatury semantycznej znane są jako przysłówki stopnia (Grzegorczykowa 1975), z nowszej jako intensyfikatory leksykalne (Bałabaniak 2013).

Zaproponowana na wstępie kwalifikacja gramatyczna wyrazu *mało* opiera się na wnioskach wynikających z porównania opisów grupy haseł gramatycznie i semantycznie pokrewnych, takich jak *dużo, mało, wiele, niewiele, sporo, trochę, nieco*, w kilku słownikach ogólnych współczesnego języka polskiego oraz z wcześniejszych własnych analiz jednostek o kształcie *trochę* (Grochowski 2005, 2008). Każdy słownik zawiera inną charakterystykę gramatyczną wyrazu *mało*. SJPDor i oparty na nim SJPSz koncentrują uwagę na łączliwości, w USJP tylko drugi z homonimów ma kwalifikator gramatyczny, jest zaliczony do klasy zaimków liczebnych nieokreślonych. ISJP w jednym ze znaczeń charakteryzuje *mało* jako zaimek liczebny nieokreślony, w pozostałych zalicza omawiany wyraz do przysłówków. Taka ocena dominuje również w SWJPDun. Co prawda słownik ten kwalifikuje *mało II* jako modulant (termin Jodłowskiego 1976: 20-23), ale charakterystyka ta dotyczy *de facto* jednostki dwusegmentowej *mało nie*. W znacznej mierze przekonujący opis gramatyczny wyrazu *mało* i fundowanych na nim jednostek zawiera WSJP PAN; koncepcja opisu wyrażeń funkcyjnych w tym słowniku jest omówiona w artykule Grochowski, Kisiel, Żabowska 2018. WSJP PAN wyróżnia dwa homonimy o postaci *mało*, pierwszy, jednoznaczny, jest liczebnikiem, drugi ma trzy znaczenia, w których badana jednostka jest kwalifikowana odpowiednio jako operator metapredykatywny gradacji, operator metapredykatywny kwantyfikacji i komentarz metatekstowy (o dwóch ostatnich będzie mowa).

2. Słownikowe opisy semantyczne jednostek jednosegmentowych o postaci *mało* nie są tak zróżnicowane jak ich kwalifikacja gramatyczna mimo to, że przedstawia się je za pomocą definicji zarówno przedmiotowych, jak i metajęzykowych (Grochowski 1993). Bez względu na stylizację definicji ich głównymi obiektami są wielkość (w tym ilość i liczba) i stopień, a o obiektach

tych orzeka się predykat *mały* lub pokrewne, z reguły nieco bardziej złożone semantycznie, takie jak *niewielki, nieduży, wystarczający*.

Anna Wierzbicka, która przez całe swoje życie budowała język reprezentacji semantycznej, umieściła na liście jednostek elementarnych, wśród kwantyfikatorów pojęcie 'dużo', a wśród deskryptorów pojęcia 'duży', 'mały' (Wierzbicka 2006: 53, 62-65, 73-75; por. też Goddard, Wierzbicka 1994). Badania ostatnich lat skłoniły uczoną do uznania również pojęcia 'mało' za jednostkę elementarną, semantycznie niedefiniowalną (Wierzbicka 2017: 24).

Wyraz *mało* i jego formy stopnia *mniej, najmniej* (abstrahuję w tym miejscu od zależności semantycznych między nimi) są składnikami dużej liczby wielosegmentowych jednostek leksykalnych. Niektóre z nich zostały zbadane, szczegółowo albo przynajmniej wstępnie (pozioma kreska w zapisie jednostki symbolizuje otwieraną przez nią pozycję syntaktyczną), np. operator metapredykatywny *(o) mało (co) nie_* (Piotrowska 2019), partykuła dodająca *_mało tego _* (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014: 282-283; Ożóg 1990: 112-113; 1997; Żabowska 2009); operator aproksymacji *mniej więcej_* (Bogusławski 2010: 62-66; Duszkin 2010: 186-200; Doboszyńska-Markiewicz 2013: 209-220); partykuła precyzująca *_ni mniej ni więcej, tylko_* (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014: 136-137; Wierzbicka 1987: 187-188; Bogusławski 2010: 35) partykuła limitatywna *co najmniej_* (Grochowski 2014; Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014: 250-251), komentarz metatekstowy *_ mało powiedzieć_* (Wajszczuk 1997: 231); por. wypowiedzenia:

(11) Jak się obejrzałam w lustrze, to **mało nie** zemdlałam z wrażenia. (NKJP)

(12) Zajechały całe kawalkady milicyjnych suk i **o mało co nie** doszło do pałowania i przerwania festiwalu. (NKJP)

(13) W twojej publicystyce nie można było znaleźć śladu tych problemów. **Mało tego**, zbieg okoliczności sprawił, że obiektem twoich uwag krytycznych stali się ludzie znienawidzeni przez nurt integrystyczno-narodowy. (NKJP)

(14) Był to człowiek **mniej więcej** pięćdziesięcioletni, przy niesprzyjających okolicznościach mógłby być moim ojcem, i tak się właśnie zachowywał. (NKJP)

(15) Zobaczył tam **ni mniej, ni więcej tylko** brudny kombinezon roboczy, rękawice, a na wierzchu kilka wielkich śrub. (NKJP)

(16) Wynik taki jest ważny, jeśli w jego uzyskaniu uczestniczy **co najmniej** trzech oceniających. (NKJP)

(17) Wyszedłem z tego spotkania, **mało powiedzieć, że** przygnębiony, po prostu zdruzgotany. (NKJP)

Ostatnia z wymienionych jednostek jest dobrze znana z kompendiów leksykograficznych, każdy słownik przedstawia jednak nieco inaczej jej właściwości składniowe i semantyczne; por. np. ISJP 2000: I, 815; USJP: II, 546 (hasło „I mało" w zn. 2); WSFJP 2003: 376; Bogusławski, Danielewiczowa 2005: 139; Bogusławski, Wawrzyńczyk 1993: 193; WSJP PAN (hasła „mało II", „mało powiedzieć"). Do wspólnych cech wszystkich opisów słownikowych należy kwalifikacja _*mało powiedzieć*_ jako jednostki metatekstowej, dwumiejscowej i przyzdaniowej. Wyrażenia wypełniające otwierane przez nią pozycje syntaktyczne są funkcjonalnie równoważne, ale kontrastują ze sobą z punktu widzenia stopnia danej cechy lub nawet szerzej: preferencji mówiącego. Uważa on, że pierwsza ocena danego stanu rzeczy (tego, o czym mowa) jest nieadekwatna, niewystarczająca, zbyt słaba i że trzeba ją zastąpić nową, „mocniejszą". Tylko niektóre słowniki traktują formę czasownika *powiedzieć* jako obligatoryjny komponent jednostki, dla wielu innych relewantny jest kontrast znaczeń różniących się stopniem natężenia. Por. także:

(18) On jest naprawdę wysoki, **mało** wysoki – olbrzymi. (USJP)

(19) Krytykował to za **mało powiedziane**, oskarżał ich o bardzo poważne przestępstwa. (ISJP)

(20) Wreszcie zaczęliśmy krzyczeć, **mało** krzyczeć – darliśmy się. (Bogusławski, Wawrzyńczyk 1993: 193).

(21) **Mało powiedzieć** niemądry: on jest głupi. (Bogusławski, Danielewiczowa 2005: 139).

Liczne inne jednostki leksykalne zawierające wyraz *mało* wymagają dopiero analizy; np._ *jakby tego było mało, _jakich mało, _jak mało co / kto, mało brakowało, aby*_. Dalsza część tego artykułu będzie dotyczyła połączeń wyrazu *mało* z zaimkami pytajnymi w postpozycji, opisywanych w słownikach języka polskiego w różny sposób.

3. Zaimki są klasą heterogeniczną gramatycznie i semantycznie; stanowią zbiór wielu krótkich, zamkniętych (myśl dyskusyjna; por. np. Topolińska 1986, 2016, Pisarkowa 1969, Bańko 2001), krzyżujących się ze sobą serii jednostek leksykalnych. Ze znaczeniowego punktu widzenia wyróżnia się często zaimki wskazujące (np. *ten, tamten, taki, tyle*), nieokreślone (np. *coś, cokolwiek, gdzieś, kiedykolwiek*), określające (np. *każdy, wszelki, ten sam, inny*), przeczące (np. *nikt, nic, niczyj, żaden*), pytajne (np. *kto, co, jak, ile, gdzie, kiedy*), osobowe (np. *ja, ty, on*), dzierżawcze (np. *mój, twój, swój*). Ich zakresy częściowo nakładają się na siebie, np. leksem *czyj* jest zarazem zaimkiem pytajnym, dzierżawczym i osobowym, a leksem *nikt* zaimkiem określającym, przeczącym i osobowym. Cechy i funkcje semantyczne zaimków współwystępują z ich właściwościami formalnymi i funkcjonalnymi. W badaniu zaimków eksponowano zastępczość i deiktyczność jako kryteria ich

wyróżniania (Jodłowski 1973). W opozycji do czterech podstawowych części mowy, rzeczownika, przymiotnika, czasownika i przysłówka, przeciwstawianych sobie od czasów klasycznego strukturalizmu na podstawie prymarnych funkcji syntaktycznych (Kuryłowicz 1936), zaimki nie są i nie mogą być z natury swojej wyróżniane na podstawie kryteriów gramatycznych.

Nawiązuję tu do tych najbardziej ogólnych i podzielanych przez wszystkich językoznawców sądów o zaimkach, by zwrócić uwagę na wewnętrzne zróżnicowanie klasy zaimków pytajnych (o których będzie mowa) oraz na relacje między tą klasą a innymi.

Zaimki pytajne otwierają pozycję dla wyrażenia zdaniowego, które m.in. w wyniku ich użycia i zmiany intonacji zdaniowej przestaje być wypowiedzeniem oznajmującym. Zaimki mogą służyć realizacji innych aktów mowy niż konstatacja, przede wszystkim jednak są środkami leksykalnymi pytania. Pytanie może dotyczyć osoby, przedmiotu, właściwości, ilości, sposobu, miejsca i czasu. Z punktu widzenia gramatyki wśród zaimków pytajnych wyróżnia się zaimki rzeczowne, przymiotne, liczebne i przysłowne.

ISJP notuje około 350 jednostek leksykalnych z kwalifikatorem ‘zaimek’ (Bańko 2001: 215-217), w tym 14 jednosegmentowych zaimków pytajnych; są to: *co, czyj, dlaczego, dokąd, gdzie, ile, jak, jaki, kiedy, kto, którędy, który, odkąd, skąd*. Pomijam sekwencje zakończone na *-ż(e)*, np. *cóż, ileż, skądże*. Ich ocena z punktu widzenia opozycji „jednostka – połączenie jednostek” wymaga osobnej analizy. Spośród 14 wyliczonych zaimków tylko pięć (*kto, co, który, gdzie, kiedy*) można dodawać w postpozycji do słowa *mało*, automatycznie przekształcając wypowiedzenie pytajne w oznajmujące. Próba dodawania pozostałych zaimków do *mało* prowadzi do dewiacji. Tezę tę potwierdza *Narodowy korpus języka polskiego*, który nie rejestruje połączeń *mało* z dziewięcioma wymienionymi wcześniej zaimkami w postpozycji. Nie ma więc reguły gramatycznej określającej warunki dodawania zaimków pytajnych do *mało*. Jedyny możliwy sposób opisu funkcjonowania w języku polskim pięciu dwusegmentowych sekwencji, mianowicie *mało kto, mało co, mało który, mało gdzie, mało kiedy*, polega na uznaniu ich za jednostki leksykalne. Taka hipoteza zostanie niżej uzasadniona.

4. Przyjmuję metodę uzasadniania polegającą na odrzuceniu hipotezy przeciwnej. Załóżmy, że wymienione sekwencje są połączeniami jednostek leksykalnych i że zostały utworzone w wyniku dodania do siebie dwóch jednostek (zgodnie z określonymi regułami), z których każda reprezentuje klasę substytucyjną niezamkniętą (formalnie i funkcjonalnie), to znaczy taką, która podlega charakterystyce ogólnej, a nie przez wyliczenie należących do niej jednostek (Bogusławski 1976: 361). Podane w hipotezie warunki nie są spełnione. Po pierwsze, ciąg *mało* jako podciąg wymienionych pięciu sekwencji reprezentuje klasę zamkniętą. Jedynym alternantem tego ciągu jest słowo *rzadko*, substytucja *mało* przez *rzadko* budzi jednak niekiedy wątpliwości,

większe gdy współwystępuje ono z formami *kto, co, który* niż ze słowami *gdzie, kiedy*; por. np.

(22) **Mało / ?rzadko kto** zna język angielski, którego używał Szekspir. (WSFJP)

(23) **Mało / ?rzadko co** mnie tak bawi jak dobre komedie Fredry. (WSFJP)

(24) **Mało / rzadko który** lotnik może sobie pozwolić na tak skomplikowane ewolucje w powietrzu. (WSFJP)

(25) Oferta edukacji pozaszkolnej jest tutaj wyjątkowo szeroka, jak **mało / rzadko gdzie**. (NKJP)

(26) **Mało / rzadko kiedy** wracałem prosto po robocie do chałupy. (NKJP)

Po drugie, zaimki współwystępujące z *mało* w postpozycji należą do różnych klas, zarówno formalnych, jak i semantycznych: *kto, co* są zaimkami rzeczownymi, pierwszy nazywa osobę, drugi przedmiot, *który* jest zaimkiem przymiotnym nazywającym właściwość, *gdzie, kiedy* są zaimkami przysłownymi, pierwszy nazywa miejsce, drugi moment czasowy. Każdy z wymienionych zaimków reprezentuje więc jednoelementową klasę zamkniętą. Hipoteza, że wyliczone sekwencje stanowią połączenia jednostek leksykalnych wymaga odrzucenia. Przyjęcie hipotezy przeciwnej odpowiada rozstrzygnięciom tych słowników, które uznały badane ciągi za związki frazeologiczne; por. np. SJPDor, USJP, WSFJP. W słownikach nastawionych na poszukiwanie generalizacji ciągi te opisuje się łącznie, próbując ustalić dla nich inwariant semantyczny. Tak postępuje np. WSJP PAN, proponując taką oto wspólną definicję dla ciągów ze wszystkimi pięcioma zaimkami: ‘to, o czym mowa, co prawda ma daną cechę, ale obiektów danego typu, takich, że nie można im przypisać danej cechy, jest więcej’. Jest to dobrze skomponowana definicja metajęzykowa, operująca negacją i odwołująca się do porównania (‘czegoś jest więcej’). W przeciwieństwie do innych słowników (por. np. ISJP, USJP, SWJPDun, WSFJP) definiens w tej definicji nie zawiera wyrazu *mało* ani jego bliskoznaczników typu *rzadko, niedużo, niewiele*, dzięki czemu definicja nie jest cyrkularna, a ponadto nie operuje jednostkami o większym stopniu złożoności niż definiendum (por. np. *mało co, mało gdzie, mało kto* objaśniane odpowiednio za pomocą ‘prawie nic’, ‘prawie nigdzie’, ‘prawie nikt’), unikając błędu *ignotum per ignotum*.

Według WSJP PAN omawiane jednostki dwusegmentowe należą do klasy operatorów metapredykatywnych i reprezentują podklasę operatorów kwantyfikacji. Kwalifikacja badanych jednostek do wymienionej klasy nadrzędnej jest nietrafna, albowiem każda z nich jest zdolna do wchodzenia na pozycję syntaktyczną otwieraną przez jednostki innych klas, a operatory me-

tapredykatywne wyróżniają się brakiem takiej możliwości (por. p.1). Z kolei nazwa „operatory kwantyfikacji" denotuje zbiór jednostek o szerokim zakresie. Przyjmując rozpowszechnioną opozycję kwantyfikacji referencyjnej i numerycznej, odnoszę do wyznaczonego podzbioru jednostek ze słowem *mało* termin „operatory kwantyfikacji numerycznej" (Karolak 1989, 1990; Topolińska 1984; Grochowski 2007).

Każdy operator ze słowem *mało* ma inne właściwości syntaktyczne. Wszystkie operatory łączy jedynie to, że otwierają pozycję syntaktyczną dla wyrażenia zdaniowego, nie określając jednak *a priori* pozycji linearnej tego wyrażenia. Inaczej mówiąc wyrażenie zdaniowe może wystąpić w antepozycji i w postpozycji w stosunku do danego operatora, dopuszczalna jest również interpozycja operatora względem wyrażenia zdaniowego. Jedynie operator *mało który_* , analogicznie do zaimków przymiotnych (por. ISJP, hasło „mało"), wymaga rzeczownika w postpozycji, inne natomiast składniki wyrażenia zdaniowego z tym operatorem mogą wystąpić w antepozycji względem *mało*. Por. np.

(27) **Mało która** fundacja może się poszczycić takim rozmachem i tak wielką ilością uzbieranych środków. (NKJP)

(28) W takich małych wioskach **mało które** dziecko chodzi do przedszkola. (NKJP)

(29) **Mało którego** duchownego stać dziś na ręcznie malowane ornaty. (NKJP)

Operator *mało kto_* otwiera pozycję syntaktyczną dla wyrażenia zdaniowego i równocześnie wchodzi na pozycję otwieraną przez formę czasownika konstytuującego wyrażenie zdaniowe. Relację formalną między operatorem a czasownikiem kształtuje sam zaimek. Wyraz *kto* jest zaimkiem rzeczownym, osobowym, nieokreślonym, przysługuje mu kategoria fleksyjna przypadka oraz kategoria selektywna liczby i rodzaju; ma wartość *singulare tantum* i rodzaju męskiego. Jeżeli *kto* występuje w nominatiwie, to narzuca czasownikowi formę trzeciej osoby. Por. np.

(30) **Mało kto** pamiętał, co Gomułka robił, zanim go odsunęli. (NKJP)

(31) **Mało kto** o tej porze dnia zatrzymywał się przy stacji benzynowej. (NKJP)

Jeżeli występuje w formie zależnej, to nie ma wpływu na formę czasownika. Najczęściej rejestrowanymi formami zależnymi omawianej jednostki są *mało kogo_* i *mało komu_*. Por. np.

(32) Opodatkowanie zysków z oszczędności **mało kogo** skłoniło do powrotu na giełdę. (NKJP)

(33) Prywatne sprawy rodzinne **mało kogo** obcego obchodzą. (NKJP)

(34) Mlecznej zupy było w stołówce pod dostatkiem, bo **mało komu** smakowała, i nalewano jej, ile kto chciał. (NKJP)

(35) **Mało komu** bilansują się dochody z wydatkami. (NKJP)

NKJP notuje jedynie kilkanaście przykładów użycia jednostki o postaci *mało z kim_* (nie notuje natomiast jednostki **z mało kim_*; przyimek nie wchodzi bowiem w zależność ze słowem *mało*). Por. np.

(36) **Mało z kim** tyle rozmawiam, co z nim. (NKJP)

(37) **Mało z kim** się z sąsiadów zadawał. (NKJP)

(38) **Mało z kim** się witał. (NKJP)

Omawiana jednostka zajmuje pozycję otwieraną przez czasowniki recyprokalne (Nkollo 2009) i wskazuje na przeciwczłon tej samej relacji, której pierwszym członem jest wyznaczona przez pozycję nominatiwu osoba. Zgodnie z definicją zaproponowaną w WSJP osoby, o których mowa, uczestniczą w relacji wskazanej przez czasownik, a osób, o których trzeba powiedzieć, że nie biorą udziału we wskazanej przez czasownik relacji, jest więcej.

Operator *mało co_* , bez względu na formę gramatyczną wyrazu *co*, wchodzi na pozycje syntaktyczne otwierane przez formę czasownika konstytuującego wyrażenie zdaniowe; por. np.

(39) Spędziłem w tym gabinecie parę godzin, lecz **mało co** z tego potrafię sobie przypomnieć. (NKJP)

(40) Ludzie plotą bzdury, ponieważ **mało co** wiedzą. (NKJP)

(41) Od czasu, gdy pobito go w siedzibie parlamentu, **mało czego** się boi. (NKJP)

(42) Nauka w ogóle **mało czemu** przeczy, gdyż nie kieruje się dogmatami. (NKJP)

Operator *mało gdzie_*, w zależności od struktury składniowej czasownika konstytuującego wyrażenie zdaniowe, wchodzi na otwieraną przez czasownik pozycję albo jest składnikiem dodanym do czasownika, tzw. adiunktem (w terminologii składni semantycznej Karolaka, 2002: 50). Operator *mało kiedy_* pełni w wyrażeniu zdaniowym z reguły funkcję adiunkta. Por. np.

(43) **Mało gdzie** występuje tyle chronionych gatunków ptaków i roślin. (NKJP)

(44) Łażąc ulicami naszego miasta, **mało gdzie** można wejść, żeby znaleźć się w jakimś barze. (NKJP)

(45) Na tym to tabu polega, że mało kto i **mało gdzie** myśli i mówi o feminizmie jako zwartym systemie poglądów i postulatów społecznych. (NKJP)

(46) Rozległe dobra **mało kiedy** przynosiły duże dochody. (NKJP)

(47) W okresie podstawówki, gimnazjum, a czasami też liceum **mało kiedy** liczy się inteligencja. (NKJP)

5. Do wspólnych właściwości semantycznych omówionych pięciu operatorów kwantyfikacji numerycznej ze słowem *mało* należy oprócz wskazanych wcześniej negacji i porównania ('czegoś jest więcej') również charakterystyka aproksymatywna pojęć wskazanych przez odpowiednie zaimki, a więc odnoszących się do osoby, przedmiotu, cechy, miejsca i momentu czasowego. Na zakończenie warto zwrócić uwagę, że zbiór operatorów kwantyfikacji numerycznej należących do pola semantycznego z centralnym komponentem 'dużo' jest zbiorem liczniejszym od badanego i że zbiór ten nie został dotychczas zbadany. Cechą typową wielu należących do niego jednostek jest ich nacechowanie pragmatyczne; por. np. *bez liku, co niemiara, od groma, od cholery*. Por. Grochowski 2007.

Bibliografia

Bałabaniak, D. 2013. *Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażeń gradacyjnych*, Opole: Uniwersytet Opolski.

Bańko, M. 2001. *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*, Warszawa: Wydział Polonistyki UW.

Bogusławski, A. 1976, „O zasadach rejestracji jednostek języka", *Poradnik Językowy* 8, 356-364.

Bogusławski, A. 2010, „'Więcej' wśród aspektów prymitywu 'wie, że'", *Linguistica Copernicana*, 1 (3), 23-79.

Bogusławski, A., Danielewiczowa, M. 2005. *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*, Warszawa: Elma Books.

Bogusławski, A., Wawrzyńczyk, J. 1993. *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.

Doboszyńska-Markiewicz, K. 2013. *Operatory adnumeratywne w języku polskim. Dystrybucja i znaczenia*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.

Duszkin, M. 2010. *Wykładniki przybliżoności adnumeratywnej w języku polskim i rosyjskim*, Warszawa: Instytut Slawistyki PAN.

Goddard, C., Wierzbicka, A. 1994 (red.). *Semantic and Lexical Universals: Theory and Empirical Findings*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Grochowski, M. 1993. *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażeń językowych*, Warszawa: Biblioteka Myśli Semiotycznej.

Grochowski, M. 2005, „O cechach gramatycznych i znaczeniu jednostek o postaci *trochę*", [w:] M. Grochowski (red.): *Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 101-111.

Grochowski, M. 2007, „O wielosegmentowych wykładnikach kwantyfikacji numerycznej", [w:] W. Chlebda (red.): *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, Opole: Uniwersytet Opolski, 383-388.

Grochowski, M. 2008, „Założenia ogólne opisu tzw. wyrażeń funkcyjnych w „Wielkim słowniku języka polskiego"", [w:] P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.): *Nowe studia leksykograficzne* 2, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 11-22.

Grochowski, M. 2014, „W poszukiwaniu różnicy znaczeń (na przykładzie opozycji *co najmniej – przynajmniej*)", [w:] L. Bednarczuk, A. Bochnakowa, S. Widłak (red.): *Linguistique romane et linguistique indo-européenne. Mélanges offerts à Witold Mańczak à l'occasion de son 90e anniversaire*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 251-258.

Grochowski, M., Kisiel, A., Żabowska, M. 2014. *Słownik gniazdowy partykuł polskich.* Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Grochowski, M., Kisiel, A., Żabowska, M. 2018, „Zasady opisu jednostek funkcyjnych w WSJP PAN", [w:] P. Żmigrodzki (red.): *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 191-204.

Grzegorczykowa, R. 1975. *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków.* Wrocław: Ossolineum.

ISJP: M. Bańko (red.): *Inny słownik języka polskiego*, I-II, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.

Jodłowski, S. 1973. *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka.* Wrocław: Ossolineum.

Jodłowski, S. 1976. *Podstawy polskiej składni.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Karolak, S. 1989, „Kwantyfikacja referencyjna a kwantyfikacja numeryczna", [w:] V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska (red.): *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie III. Ilość. Gradacja. Osoba.* Wrocław: Ossolineum, 7-26.

Karolak, S. 1990. *Kwantyfikacja a determinacja w językach naturalnych.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Karolak, S. 2002. *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego.* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Kuryłowicz, J. 1936, „Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. Contribution à la théorie des parties du discours", *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 37, 79-92.

Laskowski, R. 1984, „Podstawowe pojęcia morfologii", [w:] R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 9-57.

Laskowski, R. 1998. „Liczebnik", [w:] R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, wyd. 2, 341-351.

NKJP: *Narodowy korpus języka polskiego* [on-line]. www.nkjp.pl [cit. 10-04-2021]

Nkollo, M. 2009. *Modele syntagmatyczne konstrukcji opartych na nazwach relacji symetrycznych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Ożóg, K. 1990. *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej. Wybrane zagadnienia*. Kraków: UJ.

Ożóg, K. 1997, „Operatory metatekstowe w polszczyźnie potocznej", [w:] T. Ampel (red.): *Z polszczyzny historycznej i współczesnej*, Rzeszów: WSP w Rzeszowie, 129-137.

Piotrowska, A. 2019, „Właściwości składniowo-semantyczne jednostek z ciągami *o mał-* i *omal*", *Linguistica Copernicana* 16, 229-258.

Pisarkowa, K. 1969. *Funkcje składniowe polskich zaimków odmiennych.* Wrocław: Ossolineum.

Saloni, Z. 1977, „Kategorie gramatyczne liczebników we współczesnym języku polskim", *Studia Gramatyczne* 1, 145-173.

Schabowska, M. 1967. *Rzeczowniki ilościowe w języku polskim.* Wrocław: Ossolineum.

SJPDor: W. Doroszewski (red.): *Słownik języka polskiego*, I-XI, Warszawa: Wiedza Powszechna, PWN 1958-1969.

SJPSz: M. Szymczak (red.): *Słownik języka polskiego*, I-III, Warszawa: PWN 1978-1981.

SWJPDun: B. Dunaj (red.): *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Wilga 1996.

Topolińska, Z. 1984, „Składnia grupy imiennej", [w:] Z. Topolińska (red.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 301-389.

Topolińska, Z. 1986, „W poszukiwaniu kryptozaimków", *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 40, 191-196.

Topolińska, Z. 2016, „Zaimki – uniwersalny system referencji", *LingVaria* XI / 1 (21), 35-41.

Topolińska, Z. 2017, „Numeralia – pars orationis?", *Linguistica Copernicana* 14, 15-21.

USJP: S. Dubisz (red.): *Uniwersalny słownik języka polskiego*, I-VI, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003.

Wajszczuk, J. 2005. *O metatekście.* Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.

Wajszczuk, J. 2010, "Functional Class (so Called „Part of Speech") Assignment as a Kind of Meaning-Bound Word Syntactic Information", *Cognitive Studies / Études Cognitives* 10, 15-33.
Wierzbicka, A. 1987, „The semantics of quantitative particles in Polish and in English", [w:] A. Bogusławski, B. Bojar (red.): *Od kodu do kodu. Prace ofiarowane Profesorowi Olgierdowi Adrianowi Wojtasiewiczowi na 70-lecie Jego urodzin*, Warszawa: UW, 175-189.
Wierzbicka, A. 2006. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin: UMCS.
Wierzbicka, A. 2017. *W co wierzą chrześcijanie? Opowieść o Bogu i o ludziach*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
Wróbel, H. 2001. *Gramatyka języka polskiego.* Kraków: Od Nowa.
WSFJP: P. Müldner-Nieckowski: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Świat Książki 2003.
WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.): *Wielki słownik języka polskiego PAN*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2007 – [on-line]. http://www.wsjp.pl/ [cit. 10-04-2021]
Żabowska, M. 2009, „Wyrażenia metatekstowe w funkcji parentezy", [w:] M. Skarżyński, A. Czelakowska (red.): *Język z różnych stron widziany / Biblioteka LingVariów*, t. 3/, Kraków: Wydział Polonistyki UJ, 157-166.

Maciej GROCHOWSKI

NUMERICAL QUANTIFICATION OPERATORS WITH THE POLISH WORD *MAŁO*

S u m m a r y

The paper aims to present a syntactic analysis of lexical units containing the Polish word *mało*. In the first part of the paper, the syntactic features of indefinite numerals and operators of grading which have the form of *mało* are discussed. The remaining sections of the article are concerned with the multi-segmental units which contain the word *mało* and belong to different parts of speech, e.g. particles and metatextual comments.

The main part of the paper presents semantic-syntactic description of five two-segmental lexical units namely *mało kto, mało co, mało który, mało gdzie, mało kiedy*. The second component of each units is an interrogative pronoun. The units under examination represent a class of the numerical quantification operators. The notions of comparison and negation are basic semantic components of the units. They have approximative meaning.

Keywords: Polish language, syntax, semantics, lexicography, function unit, pronoun, quantification

UDC 821.163.3-31.09

Катица ЌУЛАВКОВА
Македонска академија на науките и уметностите, Скопје
kulavkova@manu.edu.mk

ДИСОЦИЈАТИВНИТЕ СИНДРОМИ И КОНВЕРЗИЈАТА НА ИДЕНТИТЕТОТ

(врз примерот на наративните ликови / personae во тројниот роман на Оливера Николова)

Пролог

Фиктивната проза не ги исклучува рефлексиите на реалноста, ниту реалноста исклучува елементи на фикционалност. Реалноста и фикционалноста имаат свои зони на контакт. Фиктивната проза е јазична уметност која создава визии на реалноста. Таа креира амбиентални хронотопи на книжевниот свет кои имаат свој спирален континуитет во простор и време, не секогаш линеарен. Таа ја поттикнува „илузијата за реалност“ (Barthes 1971: 81–90) за актуелни, историски, футуристички, психички, па и метафизички констелации. На која (прото)реалност и да реферира, фиктивната проза претставува зона на контакт: од една страна, таа го персонифицира индивидуалниот светоглед на авторот, а од друга, колективната митска, историска и религиска меморија.

Имајќи предвид дека самата историја, во чинот кога станува предмет на раскажување, е веќе облик на приказна (сторија), историските романи - колку и да сметаат на факторот „реалност“ – сепак имаат и митска димензија. Колку и да се повикува еден писател на историографските факти, тој го реконструира минатото со помош на народното предание, а тоа е огледало на колективната митска меморија. Во таа смисла, во историскиот роман се вкрстува историското со митското време, реалноста со фикцијата. Од тоа вкрстување произлегува не само ефектот на реалното, туку и ефектот познат како *уѓел на мисшичношо* („participation

mystique“, Jung 1978: 145–172).[1] Токму во таквите зони на контакт на историската реалност со митската меморија се мултиплицира сликата на свет, се дисеминираат историските вистини, се збиднува конфликтот меѓу персонализираните и деперсонализираните нарации. Тој конфликт е тригер за да дојде до деликатно персонализирање и деперсонализирање на наративните лица во романот.

Психо-социјалните синдроми на дисоцијација на идентитетот во допир со книжевноста

За почеток, ќе ги поставиме концептуалните рамки на поимите поврзани со дисоцијацијата на идентитетот. Психијатриските дисоцијативни симптоми и растројства „вклучуваат проблеми со меморијата, идентитетот, чувствата, перцепцијата, однесувањето и само-чувството“ (Wang 2018), што ги прави мошне корисни при анализата на наративните лица (personae) во постмодернистичката и постколонијалната фиктивна проза. За целите на ова истражување, ќе се задржиме на дереализацијата, алиенацијата и депресонализацијата.

Дереализацијата е меѓу првите симптоми кои се појавуваат кога личноста преживува мошне стресни ситуации. На личноста ѝ се видоизменува субјективната перцепција за надворешниот свет, поради што таа го перцепира како нереален, дисторзиран или лажен. На пример, светот може да ѝ изгледа сосема замаглен, туѓ, бизарен или нествaрен. Во литературата има бројни примери кога ликовите претрпуваат дереализација како последица на шок, краен умор, труење, изменети состојби на свест или ментални растројувања. Во овој труд ќе видиме дека наративните лица кои се поврзани со трауматичната конверзија на идентитетот ги прејавуваат истите симптоми.

Алиенацијата е тесно поврзана со дереализацијата, но таа веќе не е само субјективен феномен. Таа се сфаќа како психолошко и социолошко отуѓување, како синдром на внатрешно (психичко, субјективно) и надворешно (социјално, објективно) подвојување на една личност. Личноста чувствува дека ги губи врските со надворешниот свет (дереализација) и со сопствениот идентитет, што води кон дистанцирање и сепарација од себеси и од она што еден човек го чини личност. Во психијатријата, едно лице се отуѓува во услови кога се раздвојува и се оддалечува од својот дом, од блиска и љубена личност, од природата, од вообичаениот начин на живеење... Таа е последица на проблематична поделба на субјектот од објектот кој природно му припаѓа (Wood 2004: 3). При тоа, под субјект може да се подразбира еден или повеќе субјекти (заедница),

[1] Јунг пишува (1971: 14) дека за терминот е заслужен францускиот етнолог Леви-Брил, кој го објаснува како „примордијалниот однос на примитивниот човек спрема предметот“ со којшто (самиот човек) се идентификува (Lévy-Brühl 1910). Тоа се однесува и на поимите колективна претстава и примитивен ум.

а под предмет се подразбира *нешто друго* (различно од субјектот) кое не би требало да биде одвоено од лицето-субјект, вклучително и материјалната или општествената околина, природни или општествени ентитети, други субјекти или самиот себе. Всушност, алиенацијата повеќе се однесува на светот во којшто човекот чувствува осаменост, безнадежност, немоќ. Алиенираната личност доживува конфликт меѓу „битието и идеалите“ (Kovač 1975). Алиенацијата може да биде облик на отпадништво и изопштеност од заедницата. Таа може да се јави и како последица на експлоатациски и хегемонистички односи, кога се случува луѓето да се спротивстават на оние институции што самите ги создале но подоцна ги доживуваат како туѓи (партиите, државата, системот). Била опишувана и како „универзално обележје на човекот кому му недостасува духовна закотвеност во светот што станал преоптоварен со материјалниот прогрес“, како последица на „темелниот недостаток на поврзаноста со земјата, односно со природата“ (Večeralo 2019: 224–225). Во книжевноста, алиенацијата обично се поврзува со повоениот егзистенцијализам на Жан-Пол Сартр (1905–1980), Албер Ками (1913–1960) и Ернесто Сабато (1911–2011), како и со апсурдизмот на неговите претходници како Франц Кафка (1883–1924).[2] Овде ќе видиме дека алиенацијата е карактеристична и за наративните лица кои се поврзани со конвертирањето на идентитетот во стресни и трауматични услови.

Деперсонализацијата е понапредна фаза во процесот на дисоцијација на идентитетот. Таа е состојба на разнебитеност: не само отуѓување од светот и од сопственото битие (дереализација и алиенација), туку и негов распад. Психијатријата ја третира како облик на подвоен, граничен и лиминален идентитет на личноста, поради што таа го доживува не само светот како отуѓен од неа, туку и самото свое тело и ум ги чувствува како туѓи. Во таа состојба, лицето има впечаток дека во себе носи некое туѓо тело или „диво месо“ од коешто сака да се ослободи, ама станува роб на тоа туѓо тело. Состојбата на емоционална опустошеност која е проследена со изразено телесно доживување на своето тело како туѓо (ценестопатија) се збиднува како последица на силен стрес, трауматичен настан и се рефлектира на три начина: автопсихички (врз свесноста на умот и самата личност за себеси), алопсихички (врз свесноста на умот за надворешната стварност) и соматопсихички (врз свесноста на умот за своето тело). Таа може да генерира состојби на растројство на личноста и на нарушени односи на релација меѓу личноста и општеството, личноста и светот. Деперсонализираните личности се чувствуваат обезсебени и нивниот идентитет може да почне да станува хибриден, граничен и преоден, што во патолошки хронични ситуации може да доведе и до дисоцијативно нарушување/пореметување на идентитетот (повеќекратна личност). А како и во случајот со алиенацијата, субјектите на депер-

[2] (Večeralo 2019; Sharin & Sutandio, 2017).

сонализацијата може да бидат индивидуи, но и колективни ентитети. Во последно време, во уметноста е актуелен проблемот со обезличувањето во современата сајбер-феноменологија како нов, радикален вид деперсонализација и „дисоцијација меѓу објективните факти и субјективните чувства“, кога виртуелната стварност се прима како да е фактичка, иако постои и свеста дека не е (Bezzubova 2018). Овде ќе нè интересира како деперсонализацијата влијае врз наративните лица кои минуваат низ трауматска конверзија на идентитетот.

Конверзијата на идентитетот, особено во нејзините почетни и трауматски фази, може да биде можно сценарио за иницирање на сите три погоре опишани процеси на дисоцијација на идентитетот кај луѓето. Личноста која е конвертит може да се доживува себеси како обезличена, потоа како обездомена и обесправена, небаре е бегалец во својот дом, во својата земја. При трауматски околности, конвертитите се подложни на дереализацијата и надворешниот свет може да им изгледа нестварен, далечен, дисторзиран или лажен. Тие може да се чувствуваат алиенирани од својата претходна (матична и природна) физичка и духовна околина, заедница и идентитет, до таков степен да не се во состојба да изградат чувство на идентитет околу новиот идентитет што го прифатиле. Чинот на конверзија на идентитетот е илустративен облик и на деперсонализација. При трауматската конверзија, тој премин од личност со идентитет во личност лишена од нејзиниот примарен идентитет се доживува како неправда, како траума, како стигма (остатокот од претходниот идентитет постои, ама за по дома, тоа не е легитимен идентитет). За да опстанат, конвертитите треба да пронајдат нов стожер на својата персоналност, на своето битие, а потоа и да стекнат неопходни вештини да живеат во расчекор со себе, на границите, меѓу два идентитета, меѓу две култури, меѓу два народа, две религии и два јазика. А степенот на траума и стигма зависи од видот на конверзијата, особено затоа што таа може да биде своеволна, привидно своеволна и принудна.

Нас посебно нè интересираат оние случаи кога дисоцијацијата го конституира наративниот свет на романот и кога претставува стилски модус кој ја генерира семантиката на наративните ситуации. Сликата на светот се раслојува паралелно со мултипликацијата на нараторот и неговиот идентитет. Штом се мултиплицира приказната за едно „исто“ событие[3], се умножува и раскажувачката перспектива, а со тоа и „вистината“ за светот. Во таквите романи не постои единствена праволиниски развиена приказна, ниту уверлив сезнаечки наратор. Историските настани имаат повеќе лица и уште повеќе опачини, па интенцијата на самиот автор е да поттикне скепса, да ја релативизира вистината и, заправо, да ја

[3] „Событие“ (‘πραγμάτων’) од „состав на событија“ (‘πραγμάτων σύστασις’ или ‘ἡ σύστασις των πραγμάτων’), според преводот на Михаил Д. Петрушевски на Аристотеловата *Поетика* (Аристотел 1979).

прикаже деликатноста на историската стварност. Би можеле да тврдиме дека сите овие одлики произлегуваат од дереализацијата, алиенацијата и деперсонализацијата на наративните лица (personae). Во книжевноста, познат таков пример е моделот на наративна и интерпретативна ситуација востановен во расказот „Во бујакот“ од Рјуносуке Акутагава (екранизиран во играниот филм „Рашомон“ во режија на Акира Куросава, 1950). Една актуализација на тој модел имаме и во драмата *Шест лица го пошрага по својот автор* (1921) од Луиџи Пирандело, а друга во *Вртењето на завртката* (1898) од Хенри Џејмс. Во овој труд ќе се задржиме само врз спецификите на наративната актуализација на овој дисоцијативен модел кај еден современ и домашен пример, тројниот роман на Оливера Николова *Вежби за ибн Пајко* (2008).

Дисоцијацијата како наративен стилски модус во *Вежби за ибн Пајко* од Оливера Николова

Малиот роман на Николова раскажува неколку приказни за еден ист историски настан, при што и самиот настан се дислоцира и се мултиплицира, како аспектуално, така и персонално. Ова е роман за градителот на Пајковата џамија во Скопје на преминот меѓу 15-тиот и 16-тиот век, за време на отоманската доминација на Балканот и во Македонија.[4] Џамијата била добро запаметена и документирана историска градба на Бит Пазар, која била разурната за време на Втората светска војна. Романот е, од една страна, втемелен врз првични историски факти, комбинирани со елементи од колективното народно предание, а од друга (е) надграден со визурата на имплицитниот автор за отоманскиот хронотоп на Скопје: градски мултијазичен, мултиетнички и мултикултурен амбиент, доминантен статус на отоманската религиска и административна парадигма, конверзии на идентитетот, лиминални и флуидни идентитети, конфликтна слика на светот, персонални трагизми. Скопскиот хронотоп е претставен како прототип на балкански хронотоп (Николова 2015). Визурата на имплицитниот автор му вдахнува живот на безличниот историски факт и го мистифицира персоналниот и општествениот идентитет на ликовите.

Единствената непроменлива во сите урбани легенди за скопската Пајкова џамија била дека нејзиниот градител бил конвертит. Бил запаметен како ибн Пајко (синот на Пајко), а бидејќи Пајко не е вообичаено лично име туку личи на прекар, постојат бројни опции за можните вистински имиња на таткото на градителот и на самиот градител. *Вежби за ибн Пајко* е рашомонски отворена реконструкција на персоналниот идентитет на градителот на Пајковата џамија, инспирирана од различните народни легенди. Запаметениот градител во романот е персони-

[4] Во отоманскиот период се користи и општиот назив Rumeli (во значење на Земја на Римјаните, т.е. Ромеите) за голем дел од Балканскиот Полуостров: Грција, Македонија, Бугарија, Албанија, Босна и Србија.

фициран на три можни начини, низ трите паралелни фиктивни идентитети на градителот: Марко, синот на Пајко (Павле); Петре, синот на Бајко (Благоја); и Сандри, синот на Т(р)ајко. Насловот на романот го подвлекува значењето на патријархалниот обичај синот да биде ословуван според татковото име. По конверзијата, Марко станува Мурат-ага; Петре Музафер-ага, а Сандри Сафет-ефенди (ќаја). Но, промената на христијанските имиња во муслимански создава таква збрка во комуникацијата меѓу христијаните, што тие одлучуваат меѓу себе, приватно, да си се викаат по старо, христијански. Бидејќи конверзијата не доаѓа сама ниту невина, авторката ги има поставено овие ликови во сооднос со нивното семејство – таткото, мајката и особено жената (љубената). Романескните ликови и раскажувачи покриваат многу аспекти поврзани со темата на историските конверзии на етничкиот, религиски, јазичен и културен идентитет во Македонија (вклучително и на Македонците), која е сè уште актуелна и денес.

Трите главни машки лика во *Вежби за ибн Пајко* ја прифаќаат конверзијата од различни мотиви, делумно лични, делумно општествени. Мотивите се разнородни (од благородни до себични), но заедничко им е дека се мошне ирационални, што е во склад со дереализацијата, алиенацијата и деперсонализацијата на самите ликови: - заради силниот внатрешен порив да гради и ирационалниот нагон конверзијата херојски да ја толкува како лична жртва за одоброволување на властите кон христијаните (Марко); - заради ирационалниот порив со полигамијата да ѝ се одмазди на сопругата Тодора која била „маж“ во куќата, а воедно и да го компензира кај себе недостатокот на моќ во домот со некакво конјунктурно влијание во општеството (Петре); - заради опсесивниот и ирационален мерак по недостижната за него Атице, а во миг на затеченост/шок и недоразбирање при понудата да се ожени со друга млада Турчинка (Сандри). Но, што се случува по конверзијата? Откако еден нов политички коректен и доминантен идентитет (исламски, отомански, турски) бил накалемен врз еден друг, маргинализиран идентитет (Македонскиот), стариот идентитет не се бришел целосно и не се заменувал со новиот идентитет (административно и еднократно), туку се создавала двојна, гранична или лиминална, конфликтна и драматична идентитетска и персонална структура (Ќulavkova & Ilievska-Marjanovic 2020). При тој трансфер на идентитетите, наследената стабилност на индивидуалниот и колективниот идентитет се подривала, а се востановувал еден нестабилен и проблематичен религиско-етнички идентитет. А конфузијата на идентитетите се рефлектирала не само врз субјектот на конверзијата, туку и врз заедницата на којашто ѝ припаѓал. Односот на заедницата спрема конвертираниот субјект се менувал, а односите во самата негова заедница, особено во семејството, станувале конфликтни, драматични, па и трагични.

Изгубената смисла на постоењето е причина за страдањата на сите ликови, но секој страда на свој начин. Траумата на мажите ја споделуваат и жените христијанки, кои даваат безусловен отпор против исламизацијата: Калија, жената на Марко се замонашува; Тодора, жената на Петре, иако омажена со него по волја на татко ѝ, по неговиот (муслимански) погреб, го презакопува на „рисјанските гробишта“, со неговото „автентично“ име, затоа што не може да замисли нејзините деца „да имаат татко Турчин“ (2008: 184); а Ѓулсиме, жената на Сандри, се држи до своите турски обичаи. Љубовните односи го покажуваат разорувањето на освоената смисла на животот: а) меѓу мајсторот-градител и филигранист Марко и везилката Калија; б) меѓу Петре и жената ламја и лавица, Тодора (по конверзијата, Петре ќе зеде три нови жени-анамки, и самите потурчени, ама Тодора и понатаму управува со домот и децата во чифликот) и в) меѓу рибарот, исцелител, несуден поет и сонувач Сандри и неговата речиси имагинарна Атиџе, најмладата жена на Санџак-бег, неговата неостварена мечта и фатална љубов (т.н. „црна севда“), чиешто наративно отсуство авторката го надоместува со присуството на дубровничкиот трговец, Евреинот Марин Крусиќ. Жените страдаат со шанса за разрешување на драмата на вишо рамниште, делумно сакрално и мистично, делумно како антрополошка рефлексија на опстанокот на семејните потомци и на народот, неговиот идентитет и неговото општо добро: Калија чемрее во манастирот; Тодора се грижи за четирите деца на Петре; Атиџе живее со сенката на својот забранет копнеж по Сандри, а Ѓулсиме ќе го одгледува синот на Сандри според турските обичаи.

Но, мажите страдаат трагично и неповратно. Потурчените мажи со двоен и лиминален идентитет постојано се тешат со помислата дека конверзијата е привремена состојба и дека повторно ќе се вратат на својата рисјанска вера, на својот живот и на својата љубов. Марко тоа го искажува со зборовите: „Мурат-ага, ама тоа е привремено“ (2008: 172). Сепак, стварноста е сурова и неговото враќање е дереализирачка утопија, и тоа онаа утопија која не е доволна за живот, па затоа ѝ отвора пат на смртта, прек пат, предвремен. За илустрација ќе кажеме дека сите тројца синови-градители умираат на чуден начин: Марко е убиен додека се враќа од манастирот дома, Петре си го одзема животот со сечење на вените, а Сандри умира и пред да почине, сам во некоја зафрлена куќичка во Блатијата, скопско. А христијанскиот мистицизам, кој се граничи со суевернатa паганска слика на светот, ги толкува трагичните событија на мистичен начин и конфликтите ги разрешува со повикување виши сили. Сите тројца по смртта добиваат (или им се придава од народот) христијанска аура на светост, мачeништво и слава: славата заради градењето на Исхак-беговата шарена џамија, мачeништвото поради гревот, светоста заради знаците што Господ Бог ги оставал, на христијански начин, над нивните почивалишта: а) ангелското лице на убиениот Марко, опколено со ѕвездена круна на светец; б) Христовиот покров од фреската на опла-

кувањето во црквата во Нерези (Петре); в) босилекот, омиленото цвеќе на Богородица, изникнато над гробот на Сандри во дворот на џамијата.

Вежби за ибн Пајко го поставува прашањето на религиско-етничката конверзија на македонското население во Отоманската империја на креативен и фикционален начин. Верската конверзија (исламизацијата) во околностите карактеристични за Отоманската империја вклучувала серија културни, јазични, етички и социјални елементи (општествен статус, привилегии, полигамија). Поради тоа, исламизацијата на христијанското население претставувала облик на етничка конверзија (потурчување). Овој роман ги тематизира противречностите на конверзијата, затоа што со неа се ревидира севкупната постановка на една личност во општеството и остануваат тешки последици по животот и опстанокот на лицето конвертит, на неговото семејство, а со тек на време и на неговата поширока заедница. Етно-религиските конверзии во отоманската епоха на територијата на Македонија се одвивале најчесто под привид дека се своеволни, а зад нив де факто стоел некој невидлив социјален интерес и притисок (Kulavkova 2018). Постоеле и случаи на колективна конверзија на цели семејства или селски заедници (се формирале нови гранични култури и суб-култури, какви што се Торбешите или Македонците Муслимани).

Но, романот ја обработува темата на конверзија на христијанското население во Отоманската империја на многу постмодерен и постколонијален начин. Неговата наративна структура е заснована врз мултипликација на раскажувачот, како дисоцијацијата на идентитетот да го зафатила и раскажувачкиот глас. Иако „мал“ по големина, романот е поделен на четири дела, насловени според главните тематски аспекти: - прва вежба: *изглед*, *потекло*; - втора вежба: *Калија, Тодора, Атице*, - трета вежба: *потурчување* и - четврта вежба: *погреб*. Секој од овие делови е поделен на три раздела, предодредени за раскажувачкиот глас на секој од тројцата главни лика или нивните сопруги. Тоа дава дванаесет приказни, односно дванаесет стилски вежби на истата тема: Марко се наоѓа секогаш во првата приказна, потем следи приказната на (куциот) Петре и на крај Сандри. Тој распоред се почитува и кога на преден план стапуваат женските ликови. А тука е и раскажувачот во 3 лице (кој не е типично сезнаечки раскажувач), во чиј тон може да се забележи критичката интонација и вредносната дистанца на имплицитниот автор. Тој глас го доловува, со доза на хумор, хаосот создаден како последица на промената на верскиот идентитет. Неговата вредносна дистанца радикално го карневализира светот на романот, достигнувајќи степен на гротеска, а гротеската е обид да се рационализира апсурдната егзистенција.

Карневализирани се обичаите и ритуалите, имињата и ликовите, карневализиран е верскиот идентитет, а со тоа и моралот и идеалите, карневализиран е пазарот на робје, грабнувањето на младите јаничари, па дури и самите манастирски панаѓури се карневализирани. На тој на-

чин, романот се доживува не толку како историска, колку како митопоетска визија на балканската сага на трауматични асимилации во доминантните другости. Конвертираната стварност постигнува врв на гротескноста при погребувањето на тројцата двоверници, конвертити. Тогаш, имено, доаѓа до конфликти меѓу христијаните и муслиманите кои се расправаат околу тоа на која религија и заедница му припаѓа покојникот, а некогаш до комични ситуации кога покојните се погребуваат два пати, еднаш по православните, втор пат помуслиманските обичаи. Вистината е разбиена по сите основи, а впечатокот дека вистината е хаотична се компензира со стабилноста на наративните фрагменти. Колку е вистината понедофатна, толку е поцврста композицијата на романот.

Сепак, трите главни наративни линии водени со различните гласови на сите овие наративни лица се осудени да бидат трауматични, конфликтни, стигматизирани и трагични. Синдромите на идентитетска дисоцијација не се рефлектираат само врз трите лика кои го конвертираат својот религиски идентитет (својот Бог), традиционалните обреди и системи на морални вредности, туку – како природна стихија – ги повлекуваат со себе и нивните најблиски. При таквите интегрални и радикални конверзии индивидуалната траума прераснува во колективна. Хибридниот идентитет ги стигматизира сите блиски и засегнати лица (Goffman 2009)[5], па сите тие ја носат врз себе стигмата на „културни хибриди“ (Marzec 2007: 172–194; Baba 2004). По претрпената траума, сè во светот на главните ликови се одврзува од стварноста, тие чувствуваат дереализација, алиенација и деперсонализација. Сè станува привид, ама тој привид не е секогаш невин, туку го носи товарот на историските трауми. Така, привидот станува темел на стварноста. Реалниот свет станува имагинарен, а имагинарниот реален. Единствено се менуваат претставите за тоа што е реално, а што имагинарно, а со нив се менуваат и актуелните форми на персонализација на раскажувачот на приказната и на неговите наративни лица (personae). Конечно, и самата книжевна меморија има мултиплициран идентитет на референцијално и на интерпретативно рамниште.

Заклучок

Во овој труд истраживме што мултиплицираната раскажувачка ситуација сугерира во врска со синдромите на дисоцијација на идентитетот како дереализација, алиенација и деперсонализација. Тоа го разгледавме врз примерот на еден роман со митско-историска структура кој го по-

[5] Стигматизацијата (στίγμα – жигосување, обележаност, тетоважа) е синоним за изопштеност, дискриминираност, дискредитираност, трауматизираност и осрамотеност на единката и на заедницата поради некоја стварна или измислена причина поврзана со некој аспект на идентитетот.

стигнува ефектот на мистична реалност преку дисоцијација на вкупната наративна ситуација (наративни лица, приказна, гледна точка, книжевен свет). Воедно, увидовме дека трауматичниот социјален феномен на етничка, религиска, идеолошка и јазична конверзија може да се перципира како универзална парадигма за идентитетска дисоцијација, како архетип кој се актуализира на специфичен начин во специфични околности, но во основа е и причина и последица на некоја индивидуална и колективна стигма/траума. Конечно, доколку како американскиот антрополог Клифорд Гирц ја третираме религијата и идеологијата како „културен систем“ (2007: 7), би се запрашале и дали психо-социјалните стигми и трауми како идентитетската конверзија можат да бидат свесна интенција на културните и социјалните политики втемелени врз некоја идеолошка матрица (Гирц 2007: 190)?

Литература

Аристотел. 1979. *За поетиката*. Превод од старогрчки Михаил Д. Петрушевски. Скопје: Македонска книга.

Гирц, Клифорд. 2007. *Толкување на културите*. Скопје: Магор.

Николова, Оливера. 2001. *Вежби за ибн Пајко: Троен роман*. Скопје: Издавачки центар ТРИ.

Николова, Оливера. 2015. Предговор кон *Вежби за ибн Пајко*. Во: *Кадифена покривка: новелети за жени-убијКи*. Скопје: Матица македонска, сс. 5–20.

Baba, Homi. 2004. *Smeštanje kultura*. Prevod sa engleskog Rastko Jovanović. Beograd: Beogradski krug.

Barthes, Roland. 1971 [1968]. L'effet de réel. In: Roland Barthes, Leo Bersani, Philippe Hamon, Michael Riffaterre, Ian Watt (eds.), *Littérature et réalité*. Paris: Editions du Seuil, pp. 81–90.

Bezzubova, Elena. 2018. Digital Depersonalization. Losing self between reality and cyberspace. Available at: https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-search-self/201801/digital-depersonalization [Accessed 12 September 2021].

Goffman, Erving. 2009. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon and Schuster. Available at: https://books.google.mk/books?hl=en&lr=&id=zuMFXuTMAqAC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Goffman,+Erving.+2009.+Stigma:+Notes+on+the+Management+of+Spoiled+Identity.+New+York:+Simon+and+-Schuster

Jung, Karl Gustav. 1978. Transcendentna funkcija. In: *Dinamika nesvesnog: Odabrana dela Karla G. Junga*, tom 1. Novi Sad: Matica srpska, pp. 145–172.

Kovač, Nikola. 1975. *Sukob bića i ideala*. Sarajevo: Svjetlost.
Kulavkova, Katica. 2018. Macedonians of Islamic Religion in the Context of Identity Theories. *European Scientific Journal* 14(17): 105–130.
Ḱulavkova, Katica & Jasmina Ilievska-Marjanovic. 2020. *Conversion and Memory: A Dialogic Narrative Contextualisation of Liminal Identity.* Norderstedt: Lambert Academic Publishing.
Lévy-Brühl, Lucien. 1951 [1910]. *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieurs.* Paris: Les Presses universitaires de France. Site web: http://www.uqac.uquebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html
Lévy-Brühl, Lucien. 1976 [1922]. *La mentalité primitive*. https://www.researchgate.net/publication/247729438_Primitive_Mentality_Reconsidered/link/5b7583a0a6fdcc87df810f1a/download
Marzec, Robert P. 2007. *An Ecological and Postcolonial Study of Literature from Daniel Defoe to Salman Rushdie*. New York: Palgrave Macmillan.
Sharin, Karla Minar & Anton Sutandio. 2017. Shame and Alienation in Kafka's 'The Metamorphosis'. *Poetika* 5(2): 123–133. Available at: https://doi.org/10.22146/poetika.v5i2.27100
Večeralo, Sara. 2019. Tragovi egzistencijalizma u Sabatovu romanu 'El Tunel'. *ČEMU* 26: 218–225.
Wang, Philip. 2018. What Are Dissociative Disorders? Available at: https://www.psychiatry.org/patients-families/dissociative-disorders/what-are-dissociative-disorders [Accessed 10 September 2021].
Wood, Allen W. 2004 [1981]. *Karl Marx*. London: Routledge.

Katica ĆULAVKOVA

DISSOCIATIVE SYNDROMES AND IDENTITY CONVERSION: THE NARRATIVE PERSONAE IN THE NOVEL *VARIATIONS FOR IBN PAJKO* BY OLIVERA NIKOLOVA

Summary

This transdisciplinary research examines the postcolonial memory of the Balkan colonial past. The traumatic identity conversion is sensitive to psychological and social dissociative identity syndromes, which may be observed through the narrative personae in literature. That's why, in this paper, we examined what the multiplied narrative situation suggests in connection with the psychiatric syndromes of dissociation like derealisation, alienation, and depersonalisation. We also observed the traumatic social phenomenon of colonial, ethnic, religious, ideological, and linguistic identity conversion as a universal paradigm of identity dissociation – as an archetype that could materialise differently in different colonial circumstances but is, in essence, both the consequence and the instigator of individual and collective stigma or trauma. In the end, we would like to quote the American anthropologist Clifford Geertz who treats both religion and ideology as a symbolic 'cultural system' (Girz 2007: 7), which in the context of the identity conversion, may suggest that the psycho-social stigmas and traumas might be a conscious intention of cultural and social policies that are founded on some ideological matrix.

The interpretation is focused on a novel that deals with the subject of cultural hybridisation of identity in light of these dissociative phenomena – *Variations for Ibn Pajko: A Triple Novel* (2000) by Olivera Nikolova (b. 1936). This novel reflects the dominant aspects of cultural conversion (religious, social, ethnic, and linguistic), which are characteristic of the particular Ottoman Balkan chronotope of the city of Skopje at the turn between the 15th and the 16th century.

Keywords: alienation, derealisation, depersonalisation, stigma, traumatic conversion, liminal identity, Islamisation, Macedonian postmodern and postcolonial fiction.

UDC 811.163.3:314.15(100:=163.3)

Christina E. KRAMER
University of Toronto
ce.kramer@utoronto.ca

INTERCULTURAL STEPPING STONES: THE ROLE OF SYMBOLIC HERITAGE LANGUAGE

This short article discusses the concept of symbolic heritage language and how language can assume importance even for third and fourth-generation speakers who are experiencing language shift. The goal here is to introduce this concept of the symbolic uses of heritage language in the context of Toronto's Macedonian diaspora and the role of families in the intergenerational transfer of language and cultural knowledge.

This paper is written in honour of Zuzanna Topolińska whose linguistic research has focused so much attention on interlanguage contact and areal linguistics. This contribution arises out of my decades'-long career working with Macedonians in diaspora.

Language retention and language loss among second and third-generation heritage speakers have been the object of numerous studies in diaspora communities in North America, Australia, and elsewhere.[1] Macedonian heritage speakers and their level of bilingualism have been the centre of studies in Australia, Canada, and the United States.[2] This contribution in honour of Zuzana Topolińska provides an overview of preliminary results from a longitudinal study of three generations of heritage speakers from Aegean

[1] This work on Symbolic Heritage Language owes a great deal to the excellent study on intergenerational Macedonian in Australia by Jim Hlavac as well as Elena Petrovska's work on Macedonians in the US. It is also inspired by the many students at the University of Toronto who come from countries around the world and who have shared their stories of language shift and language loss with me.

[2] This is certainly not an exhaustive list, but representative studies include Kramer 1999, 2004, Hlavac 2016, Hill 1989, 2002, Vasiliadis 1989

Macedonia in Toronto that considers a somewhat less-studied aspect of heritage language, and that is its symbolic function.[3]

At the University of Toronto I developed and taught university-level courses for both elementary and intermediate Macedonian. These courses followed typical university language instruction with a focus on the desired outcomes for students to obtain proficient knowledge of reading, writing, speaking, and understanding the Macedonian standard language coupled with cultural knowledge, e.g. knowledge of Macedonian history, geography, artists, writers, musicians, film makers, but also cultural knowledge relating to rituals and traditions: how to welcome newborns, bury the dead, celebrate holidays, make traditional foods. Unlike many other language streams within the Slavic Department, Macedonian was not a separate major, but could be part of a degree program in South Slavic languages and literatures. The majority of students, however, were third and fourth-generation university students of Macedonian ancestry who were engaged in courses of study outside the department, but for whom Macedonian was an elective. As a result, there was an incremental shift in emphasis for different teaching outcomes, with increasing emphasis on language variation, and contrasts in written and spoken language.

Because of my growing realization that for many of my students, their primary interest was oral communication, both with family and with other Macedonians, many of whom did not speak the standard language, I began to develop a more fluid acceptance of dialect forms in spoken language in the classroom. This interest in language variation also grew out of an interest in non-standard languages and resources for explaining the systematic relations between dialects and how students could use their advanced knowledge to become bi-dialectal, i.e. use standard language in formal settings, and local dialect in familial and more intimate settings.[4] This would, I felt, help bridge the communicative gap across dialects and generations in the diaspora. The more I learned about the dialect histories of my students, the greater appreciation I had of a model that would strengthen both knowledge of standard and appreciation of traditional dialects. That language ecology is, I believe, healthy for language in diaspora. When students would tell me that there were words in my textbook that their grandparents didn't know, I had to get them to see how the introduction of new words, like *mikrobranova pečka,* 'micro-wave oven', would of course be new words, and that the rich lexical landscape of the village was not the landscape of an urban, technological country in the 21st century. The ideal goal is to have language that allows for both. Still, my

[3] Due to the Covid 19 pandemic, interviews were impossible and the broader study of speakers has been delayed until interviewing is again possible.

[4] see Geoffrey K. Pullum in Wheeler 1999 on teaching of AAVE [African American Vernacular English] as an interesting example of using explicit contrastive methods for teaching standard while supporting vernacular.

classroom view was narrow and inflexible in terms of vocabulary (*gleda* not *puli* 'see' *kompiri* not *k'rtuli* for potatoes, rejection of *mu* as an unspecified 3rd person indirect object pronoun, and in terms of grammatical and syntactic variation, e.g. plural in *-ovi*, not *-oj* for monosyllabic masculine nouns, or placement of stress on antepenultimate, not penultimate.[5]

This narrow focus in spoken language on rigid norms does not reflect real language use where there is a mixing of standard and dialect lexicon, even in Macedonia, but in the diaspora it also leads to anxiety among heritage language speakers, not just heritage speakers of Macedonian, but all heritage speakers. More than fifty percent of students at the University of Toronto speak a language other than English at home and many experience anxiety about the language shift they are experiencing and the mixing of language codes.[6]

This anxiety leads, in turn, to decreased use of the family's heritage language. While families have a strong desire to pass on a heritage language, studies have shown how difficult it has been in their families to pass on a heritage language in an English-speaking diaspora. But rather than despairing, the concept of Symbolic Heritage Language changes the narrative on heritage speakers, allowing speakers to recognise the value of each small piece of language retention and its power to connect people across generations. Studies on ethnolects and heritage languages speak of the importance of language to cultural transmission across generations. However, where full transmission of the heritage language has been impeded, there is still transmission through language. By putting an emphasis on the symbolic function of the heritage language, diaspora speakers can recognize the significant uses of language for cultural transmission, even when they do not fully control the heritage language. This captures the ongoing awareness of the inherited family language, and the intergenerational transfer of the symbolic functions of language, even if large chunks of language are lost[7]. This symbolic use of the heritage language plays a significant role in identity formation and retention. If heritage speakers, both older and younger generations, can recognise the importance of this symbolic function and use it to leverage greater use of the heritage language, families can feel more positive about their abilities to pass on a significant cultural-linguistic heritage.

---

[5] For a more detailed look at accommodating dialect speakers in the classroom, see Kramer 2004.

[6] Eamer (2012) does an excellent job of explaining the dynamic of language interaction and the development of ethnolects in Toronto and the pressures on third-generation heritage speakers to conform and adopt insider status in the new English-speaking milieu, while trying to maintain ethno-linguistic membership in the immigrant community.

[7] A recent article on *familect* in the *Atlantic* captures the unique ways in which family build specialized vocabulary and its power for creating a sense of belonging. Mixed-code, symbolic heritage language can surely play a part in this group cohesion. See Hymes 2021.

A first step in viewing the symbolic function of the heritage language is to recognise how it is used within community networks and to promote the idea that little is better than nothing, and that more is better than a little. We can imagine the home culture and diaspora cultures as two land masses. It would be ideal if they were connected with a super-highway of fully bilingual speakers. But if there is no language, these land masses, these different cultures, remain difficult to bridge, disconnected. But, every word learned, every word retained is a stepping stone in the water that helps movement across. More language - more stones, stronger bridge, greater movement between cultures and generations. Second, third and fourth generation speakers know more language than they think, but they have become so conditioned to lamenting their lack of high-speed transit across languages, that they fail to see the rich value in the stepping-stones they do have. Further, the parents and grandparents who believe in the importance of passing on their language—something demonstrated in numerous studies to be beyond the capability of many parents in diaspora—can begin to recognize the important work they have done in building foundations for the linguistic and cultural bridge between generations.

When Macedonians say that they speak broken Macedonian or *selsko* 'village' talk, they do not realise that in diaspora languages are in contact and the intermixing of Macedonian and English is a natural phenomenon and, while they may not be fluent Macedonian speakers, they are engaged in fluent, inter-generational communication using a fluent interlanguage that is deeply inflected with love for, concern about, and interest in, the inherited Macedonian language and the cultural world it describes.[8] The goal in supporting heritage language should have as one of its strongest underlying principles, not just literacy and knowledge of the standard language, but a pedagogy that continuously recognizes and supports the Symbolic Heritage Language. It should build out from this to enable a stronger use of Macedonian, and a deeper appreciation of the rich symbolic value of linguistic and cultural knowledge, even if just a handful of pebbles…

Just before the pandemic I began collecting questionnaires on language use and language attitudes. A future study will analyse the early returns on the questionnaire. Here I will discuss briefly an example of the ways in which symbolic language is used in the community and a brief comment on the first questionnaire results.

It is clear that the symbolic function of Macedonian as a heritage language is mobilised in the community in numerous ways: the opening of ceremonial events, informal greetings, holiday phrases, expressions of loss and mourning. The heritage language is like a secret handshake. At a community banquet a number of years ago a sheet of paper was placed on each table

[8] Stoffel 1994:158, quoting Haugen's (1977:98) use of a communicative norm, describes a similar situation between Dalmatian, standard language, and New Zealand English.

with the heading: If you know these words you must be Macedonian! The list included terms that even third-and fourth-generation of speakers could be expected to know. The following words from the list (spelled here as in the original with the glosses given), reflect the home use of language and the emotional contexts in which the language is used:

Ogno da te fatee -May the fire catch you (a curse), Burn in Hell; Se oosoolaj - went nuts; Mootse- little face or little lips (term of endearment); Se eespoostee-lost soul; Kef- desire, wish; Ot koi selo see? What village are you from? [an opening conversational gambit); Deka ye?; Where's that? [where's your village]; [names of] Relatives; Tselo po reedo - over the hill, gone; Bate - brother; Diavol da te fatee - may the devil take you; Smeeya da te eesedee - may a snake eat you.

This list of words may not be sufficient for conversation in the heritage language, but hearing these words creates community, belonging, and, through village identification, a reaching back to ancestors in the old country, the *stari kraj*.

In order to understand and promote symbolic heritage language as a step towards reclaiming the language as an integral part of community and cultural belonging in diaspora I prepared a questionnaire that was to be preliminary to face-to-face interviews in multiple generation settings. A first round of questionnaires was distributed just prior to the start of the pandemic. One striking feature that has emerged is something not so surprising at all, and that is the significant role that *babas* and *dedos*, particularly *babas*, have played in cultural and linguistic transfer of knowledge. When a grandmother who didn't speak English took care of the children, there was early intergenerational transfer not only of language, but of foods, customs, and beliefs as well.

When asked what words were passed on, the most frequent responses were family terms: baba, dedo, kum, nunko; food items: zelnik, tafče grafče; greetings and set phrases of condolence or congratulations: čestitki, da mu e lesna zemjata, bog da go prosti, alal da ti e, šo praish [što praviš], spolaj ti. These are cultural markers that deeply resonate across generations and serve to underline that some language is better than no language. If early frameworks are in place, in particular, if family networks are in place, children will have a better chance of using the bits of language they have and, if they need, or want it later, they have the rudimentary stepping stones for building a more solid knowledge of their heritage language to carry them deeper into their personal history. McCabe (2012, 423), writing about language retention in Czech and Slovak communities writes: "…little has been said about the role of other family members: the affective factors of grandparents on language maintenance have attracted (...) little attention."

The stepping stones of symbolic language can build a foundation for those who want to become literate, it is a passage to study of the literary language, opening doors to reading the literature and history of a shared history

that was inaccessible to the earlier generations of babas and dedos who carried the oral traditions with them.[9]

Minority language communities, diaspora communities, indigenous communities all feel the threat and impact of language contact with more dominant languages. This study, and many others, points to the difficulty in preserving languages without strong networks of daily interaction. While we encourage programs that teach and support heritage languages and language revitalisation, we also need language that provides speakers the ability to recognize the language inheritance they have as a strong builder of community and ethno-cultural identity. They must be encouraged to see the stepping stones they have to build stronger inter-lingual, inter-generational communication. Or, to use a different metaphor, the language that they have, even if it is just a handful of words, are the seeds of potential regeneration and cultural belonging, rather than the dried seed pods of a dying plant.

Works cited

Cummins, Jim. 2005. A proposal for action: Strategies for recognizing heritage language competence as a learning resource within the mainstream classroom. *Modern Language Journal* 89(4). 585–592.

Cummins, Jim and Marcel Danesi. 1990. Heritage Languages: *The Development and Denial of Canada's Linguistic Resource* Our Schools Ourselves: Toronto.

Eamer, A. 2012. Making English Our Own: Ethnolects in Toronto's Diasporas in A .Eamer (ed.) Border Terrains: World Diasporas in the 21st Century. Oxford: Inter-Disciplinary Press.

Hlavac, Jim. 2016. *Three generations, two countries of origin, one speech community - Australian-Macedonians and their language(s)*. Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe. Berlin:Peter Lang.

Hymes, Kathryn. 2021. "Why we speak more Weirdly at Home" *The Atlantic* https://www.theatlantic.com/family/archive/2021/05/family-secret-language-familect/618871/ accessed May 20, 2021.

Kramer, Christina E. 1993. "Language in Exile. The Macedonians in Toronto." In Eran Fraenkel, Christina Kramer (eds) *Language Contact - Language Conflict*. Berlin: Peter Lang. 1993. 157-183.

Kramer, Christina E. 1999. "Official Language, Minority Langauge, No Language at All: Macedonian in Primary Education in the Balkans." In *Language Problems - Language Planning*, 23. 3, 233-250.

[9] Another aspect worth mentioning is the importance those relatives, namely grand- parents, play in language maintenance and proficiency when children and youngsters belong to a third immigrant generation (Carreira 2004, cited in Melo-Pfeifer, Sílvia, 2015).

Kramer, Christina E. 2004. "Accommodating Dialect Speakers in the Classroom: Sociolinguistic Aspects of Textbook Writing. In *Canadian Slavonic Papers* ,46,1-2, 59-72

McCabe, Marta. 2016. "Transnationalism and language maintenance: Czech and Slovak as heritage languages in the Southeastern United States". IJSL pp. 238:269-191

Melo-Pfeifer, Sílvia, 2015. "The role of the family in heritage language use and learning: impact on heritage language policies", *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 18:1, 26-44, https://doi.org/10.1080/13670050.2013.868400 (accessed 14 April 2021).

Pullum, Geoffrey K. 1999. "African American Vernacular English is not Standard English with Mistakes" in Rebecca S. Wheeler (ed.) *The Workings of Language.* Westport CT: Praeger.

Stoffel, Hans-Peter. 1994. "Dialect and Standard Language in a Migrant Situation: The Case of New Zealand Croatian." *New Zealand Slavonic Journal: Festschrift in Honour of Patrick Waddington.* Auckland:Victoria University Press.

Vasiliadis, Peter. 1989. "Whose are You?" New York:AMS.

Christina E. KRAMER

INTERCULTURAL STEPPING STONES: THE ROLE OF SYMBOLIC HERITAGE LANGUAGE

S u m m a r y

This article introduces the concept of Symbolic Heritage Language to discuss the preservation of language in diaspora communities. Despite language shift in second and third generations, language continues to play an important role in community building and ethno-cultural identity. Study of symbolic heritage language cross-generationally can help communities recognize the nature of language contact and language shift, and support the use of all types of mother tongue in community settings.

Keywords: symbolic heritage language, language shift, Macedonians in diaspora.

UDC 811.163.3
UDC 811(497)

Victor A. FRIEDMAN
University of Chicago
vfriedm@uchicago.edu

DIFFERENTIAL BINDINGS: THE BALKAN SLAVIC VERB

1. Introduction

This article is inspired by Topolińska (2010), which examines the Balkan sprachbund from a Slavic perspective.[1] The very concept of a "Slavic perspective" on the Balkan sprachbund is problematic insofar as Macedonian and Bulgarian (and, where relevant, the Torlak dialects of the former Serbo-Croatian) are by no means uniform in their participation in the Balkan sprachbund. As Gołąb (1976) convincingly demonstrated, there is a fundamental split between East (Bulgarian and Romanian) and West (Macedonian and Aromanian/Meglenoromanian) such that "Slavic" is not uniform across the Balkan sprachbund.[2] Here one can cite Hamp's (1989) perspicacious observation that there are what he calls "differential bindings" across the Balkans and beyond. Topolińska (2010) argues for the importance of the Slavic contribution to the Balkan sprachbund, an observation first made by Leake (1814:380). To be sure, the Slavic invasions/migrations into the Balkans during the 6th and 7th centuries CE (see Fine 1983:53-57) were a crucial formative series of events, just as the invasions of other Indo-European speakers whose languages became Greek, Albanian and the various Balkan Romance languages were also constitutive events.[3] The significance of the Ottoman Empire and Turkish

[1] Following Friedman and Joseph 2022, I consider sprachbund to be a loanword from German, like pretzel. It will therefore be neither italicized nor capitalized.

[2] It is interesting to note that a similar East/West split occurs in Romani dialects of the Balkans (Sechidou 2011:89) as well as the Turkish dialects of the Balkans (Hazai 1961) and also in Balkan Judezmo (Friedman & Joseph 2014).

[3] Although it has been suggested that Slavs may have participated in raids in the 5th century, the first documented evidence of Slavic participation dates from the early 6th century.

(and also Gagauz, which was pre-Ottoman [Wittek 1953]) as well as the participation of Romani and Judezmo are also significant.[4] As Acad. Marjan Markovikj has said, the Balkans are like a *kilim*, if you try to pull the threads of one color out, the whole rug is ruined. Similarly, in 2008, Adil Karahasan of the Skopje *čaršija* described Turkish as the mortar that held the bricks of the nationalities together. And indeed, it was precisely the Ottoman period during which the convergences that characterize the Balkan sprachbund took their current shape. And so, in this article honoring Zuza's many decades of contributions to linguistics, I shall examine certain aspects of the non-Slavic contributions to the Balkan sprachbund, and, at the same time, highlight the fundamental differences between Macedonian and Bulgarian, both of which are Slavic contributors to the Balkan sprachbund, but each in a different way. My focus will be the Balkan verb, which is itself an example that contact does not necessarily lead to simplification. I shall follow Topolińska's (2010) organization but shall adduce additional features that both support the role of Slavic but also distinguish Macedonian from Bulgarian.

Topolińska (2010:33-34), like Sandfeld (1930) and Asenova (2002), excludes Romani and Judezmo as well as the West Rumelian dialects of Turkish (henceforth WRT). However, given that we are viewing the sprachbund from a modern perspective and not from that of the late middle ages, such exclusions are not justified. For Romani, as Gilliat-Smith (1915-16) observed more than a century ago, all the expressions in Papahagi's (1908) classic work have their parallels in Romani, (cf. also Friedman 2000a). For Judezmo, see Friedman & Joseph (2014) and for Rumelian Turkish see Friedman (2006a). Therefore, in this article, the relevant data from the languages of Roms, Jews, and Turks will all be included. Their exclusion from many previous works is not based on linguistic criteria, especially when dialectology — a topic to which Zuza has contributed so much — is taken into account. Of particular importance here is the actual timing of the developments of Balkanisms (a term introduced by Seliščev 1925). Thus, for example, as partially noted by Asenova (2002:214), the definitive establishment of the 'will' future in the relevant languages took place during the Ottoman period, and not the period when various Slavic and non-Slavic (Greek) empires were devastating the peninsula with their various claims. What emerges from this is that, as already observed by Gołąb (1976), the interaction of Slavic and Romance underwent different asymmetries in the east and the west. Moreover, the facts of Romani, WRT, and Judezmo can be adduced to place the position of Slavic within the Balkan Sprachbund in its proper context, which, as Ilievski (1973) noted, is part of a complex where the fact of convergence rather that the question of directionality is what is relevant.

[4] Attempts to include medieval Kipchak (Johanson 1996) however, are not supported by the actual historical linguistic documentation (Friedman 2018)

2. Replacement of infinitive by analytic subjunctive

That this replacement moved from south to north seems straightforward not only for Slavic, but also for Romance and Albanian, and it also affects WRT and Judezmo. Belić (1905:478) makes it clear that Torlak has replaced the infinitive, but at the same time Stankiewicz (1986) and sources cited therein adduce southeast Macedonian dialects where infinitival remnants are persevered. Moreover, even the newest Bulgarian grammars (e.g. Nicolova 2017:615-616) mention the short infinitive, albeit as an archaism or rarity. While rare, the short infinitive remains a living form in spoken Bulgarian to this day, as anyone who has done fieldwork in Bulgaria can attest, albeit only after certain verbs. The replacement of WRT and Judezmo infinitival constructions with subjunctives is clearly part of this process (Friedman 2006a, Friedman 2006b). For Albanian the modern Geg infinitive in *me* + short participle is probably a post-Common Albanian innovation, but, along with its Tosk partial equivalent in *për të*, it is actually a significant isogloss between Geg and Tosk. In the case of Romani, the loss of the inherited infinitive cannot be dated. Still, it should be emphasized here that the reinterpretation of infinitive as verbal noun in Aromanian and Meglenoromanian sees parallels especially in southwest Macedonian such that again we have Gołąb's East/West split. Bulgarian preserves infinitival remnants while Romanian resembles Albanian, insofar as the infinitive is more robust in Transylvania and Gegëri, on the one hand, and more likely to be replaced by a subjunctive in Walachia, Moldavia, Toskëri, and Çamëri, on the other. Macedonian and Aromanian repurpose verbal nouns in a manner that is closer to Albanian than to Greek (Markovikj 2007). Meanwhile, the historical remnants of the form of the Greek infinitive are not infinitival at all (Joseph 1983).

3. The Balkan Conditional

The facts and references in Topolińska 2010 are more or less correct, but there are a few additional points to be made. First, Topolińska 2010 treats 'want' as the marker of both future and conditional together and presents this as going "a step further" (p. 37) than Gołąb (1964a). However, Gołąb (1964b) laid the ground for this conflation when, following Kuryłowicz (1956:26), he identified the future as a mood and not a tense.

The definitive selection of 'want' as the verb of choice coalesced during the Ottoman period, as demonstrated by Asenova (2002) for the "classic" Balkan languages (see below for Romani). Moreover, it is worth noting that Balkan Slavic retained the inherited Slavic conditional (see Kramer 1986), whereas Greek and Albanian have no remnants of inherited conditionals, and Balkan Romance is divided, with some remnants of an older conditional in some languages/dialects but not in others. In this, Balkan Romance and Balkan Slavic resemble one another insofar as they both preserved remnants

of inherited conditionals, but with different outcomes. On the Balkan Slavic conditional, Gołąb (1964a) is the classic source, but Belyavski-Frank (2003) is the best source for a nuanced dialectology and semantic analysis with additional Balkanological data. In the case of Balkan Romance, there was a two-pronged competition. Romanian is unique among the Balkan languages in that it has a special conjugating conditional-marking auxiliary. Zafiu (2013:24) presents convincing evidence that the auxiliary, whose origin is disputed between 'have' and 'want', does indeed come from 'want', as would be expected in a Balkan context. At the same time, the fact that both Romanian and Bulgarian have conjugated auxiliaries while Macedonian and South Danubian Balkan Romance have particles represents another example of the East/West split identified by Gołąb (1976). For Balkan Romance, synthetic conditionals appear to be limited to some southern dialects of Aromanian, i.e. a classic example of a marginal archaism.

Romani is an especially important member of the Balkan sprachbund in this respect, since the 'want' future (and its correlate, the 'want' conditional) is present only in the Romani dialects of the Balkans (Boretzky & Igla 2004:I.244, II.map138). In this respect, the extent of the 'will' future/conditional in Romani contributes to a definition of the northern limit of the sprachbund. Just as for Slavic, the Čakavian/Štokavian boundary with Kajkavian delimits the spread of 'will' as the verb of choice, so, too, for Romani, the Balkan and South Vlax dialects present a similar picture over a similar area.[5] Moreover, the borrowing of the inherited Slavic conditional marker *bi* in Romani dialects of the Balkans is another example of how Romani participates in the Balkan sprachbund.

As pointed out by Aronson (1977), the mere fact of anterior future becoming a conditional is typologically well attested. In this context, the fact that Turkish has a construction of the type FUT+PAST=COND (e.g. *gelecekti* 's/he would have come') is merely coincidental. The auxiliary *idi* (here realized as *ti*) is 'be'. However, WRT does have a negated future calqued directly on the Balkan Slavic model. As Topolińska notes, 'have' and 'want' were in competition as future auxiliaries. To this we can add that negated 'have' outcompeted negated 'want' as the usual future auxiliary in Slavic and in dialects in contact with Macedonian. This construction has been calqued into WRT, Romani, and Aromanian dialects in Macedonia in contact with Balkan Slavic, e.g. Macedonian *nema da odime* = WRT *yoktur gidelim* = Romani *nae amen te dža[s]* = Aromanian (Kruševo) *noare s'neadzim,* (Ohrid-Struga) *nori s'nedzim* 'we won't go' (cf. Friedman 1982, Gołąb 1984a, Markovikj 2007). Here it is worth noting that Turkish and most dialects of Romani do

[5] The northern limit of the Romani analytic future based on etymological 'will' corresponds roughly to the Čakavian/Štokavian boundary with Kajkavian. There is a belt just to the south of that boundary where analytic and synthetic futures compete, and the Romani 'will' future now occurs in some Balkan and Vlax dialects whose speakers have migrated out of the Balkans in the relatively recent past.

not have lexical 'have' and both use the relevant equivalent, which involves a negative existential.

Judezmo displays a tendency to use indicative forms rather than synthetic modals in modal contexts where both Modern Spanish and Old Spanish do not use indicatives (Montoliu & van der Auwera 2004:467). Such changes took place in a Balkan context and are consistent with Balkan usage. Montoliu & van der Auwera (2004:472) give a table of nine functional and structural parallels in conditional usage and interpretation comparing Judezmo with Greek, Turkish, and Modern Spanish, among which features various uses of indicative pasts figure prominently. Judezmo agrees with Greek and/or Turkish and not with Modern Spanish in eight out of the nine features. Overall, then, in terms of conditional constructions, it is fair to say that the situation in Judezmo is consistent with its status as a Balkan language: there are clear parallels with other Balkan languages that have arisen precisely in the context of and during the time of contact with the other Balkan languages, and these features are not the same as those found in today's Spanish.

4. Evidentiality

I have published extensively on this topic, from the first edition of my book on the Macedonian verb (Friedman 1977) to the present (e.g., Friedman 1981, 1986, 1988, 1999, 2000b, 2002, 2003, 2004, 2012a, 2018a). Topolińska correctly identifies Turkish as the source of evidential strategies (Friedman 2003) in the Balkans (Friedman 2018a). The first point that needs to be made is that, as I have argued repeatedly, in Turkish and in Balkan Slavic the simple past/preterite becomes marked as confirmative, and, in contrast, the perfect (*l*-forms/participles in Balkan Slavic and the *mIş*-past/participle in Turkish) becomes implicated in, but not necessarily marked with, the feature *non-confirmative* (cf. also Johanson 1971 for Turkish). That is, both the inherited Balkan Slavic and Turkish forms remain available as non-evidential perfects. This state of non-markedness, however, becomes marked as +nonconfirmative (i.e., reported, admirative, dubitative, inferential, etc.) when new forms are created. Thus, for example, the analytic paradigms of the type Mac. *imal sobrano* or Bulg. *bil xodil* both date from after the Ottoman conquest, and both are markedly nonconfirmative. However, both *imal* and *bil* (and also the respective main verbs) are not in and of themselves marked as nonconfirmative, as they still retain their earlier perfect and unmarked past nuances. This is clearly evident in real-world usages. Moreover, as was already observed by Popželjazkov (1962) and Stankov (1967), the Bulgarian imperfect pariticple, like its cognate Macedonian imperfect *l*-form, is not marked as evidential but rather is a non-confirmative imperfect that has the option of describing past iterativity etc., as irrelevant to the present. To this can be added the fact that the presence versus absence of the 3rd person auxiliary in Bulgarian is not an evidential marker *per se* but rather a indicator of foregrounding/background-

ing and other pragmatic factors that, while interacting with evidential interpretations, do not grammatically mark non-confirmativity (Friedman 2002, Fielder 2002, McClain 2002, also Popželjazkov 1962).

The term *presumptive* is used for the Romanian analytic marked non-confirmatives, but it is ill-suited to both Turkish and Balkan Slavic, where 'presumption' clearly does not fit all the usages and is inappropriate. Rather, Aronson's (1967) term *nonconfirmative* for Bulgarian, adopted in Friedman (1977) for Macedonian, and extended to the other Balkan languages (Friedman 1981, 2000b) captures the historical and semantic developments.

This also explains the Albanian, Aromanian, and Meglenoromanian phenomena, where, in the case of Albanian and Meglenoromanian, existing variants (perfects with their auxiliary postposed rather than preposed vis-à-vis the participle) were assigned new, evidential functions (versus the polysemy of Balkan Slavic and Turkish inherited perfects), while the variants with preposed auxiliaries remained ordinary perfects. For Aromanian (specifically Bela di Suprã Frasheriote), the Albanian innovation was reinterpreted and what was the historical 3sg of the auxiliary 'have' (*ka*) was borrowed as a suffix (Markovikj 2007). To these languages we can add uses of the pluperfect in Istanbul Judezmo (Varol 2001).

5. The 'have' Perfect

Here, Topolińska (2010) correctly cites Gołąb (1984a) on the Aromanian origin of the Macedonian have perfect. However, there are Bulgarian dialects with the same type of perfect, i.e., of the type *ima dojdeno* using an intransitive verb and non-agreeing verbal adjective, but these dialects are not spoken in today's Bulgaria (except, perhaps, by displaced populations). Rather, they occur in what is now Greek Thrace, roughly along the Via Egnatia (Friedman 2014a). This lends additional support to the South Danubian Balkan Romance origin of the Balkan Slavic 'have' perfects. Nonetheless, the basic East/West split within Balkan Slavic, while a bit bent in the south, is still valid. In fact, this is an important part of Go**ł**ąb's argument that differences in the social relations between Slavic and Romance speakers in the medieval Balkans was such that Macedonian in contact with Aromanian (and Meglenoromanian) produced very different results from Bulgarian in contact with Romanian.

6. Verbal Aspect & Diathesis

The loss of the imperfective aorist in Macedonian was already observed in Friedman (1977). It brings Macedonian more in line with its non-Balkan co-territorial languages (Friedman 1993), all of which have either subordinate or superordinate aspect, but, unlike Slavic, not both (Aronson 1977). For lability as a Balkanism see Guentchéva (2010) and Friedman (2014b).

7. Other Verbal Features

In this section, I will treat three other Balkan verbal features that are especially relevant for both the position of Slavic and the East/West split differentiating Bulgarian from Macedonian and for the position of Slavic within the Balkan sprachbund, namely the narrative imperative (§7.1), the form and use of the pluperfect (§7.2), and the modal aorist (§7.3).

7.1 The Narrative Imperative

The narrative imperative is identified for Macedonian in Koneski (1967:419) as a usage that narrates completed repeated actions in an affective manner. The following example, from Hacking (1997:215) is illustrative: *Nie sedevme vo kolata vo blizina na avtobuskata stanica. Gi čekavme David i Aneta da dojdat so avtobus. Čekavme, čekavme — avtobusot go nemaše i što pravevme? Jas **izlezi**, **vlezi**, a Elena **gledaj, gledaj**, no niv gi nemaše.* 'We were sitting in the car near the bus stop, waiting for David and Aneta to arrive on the bus. We waited and waited but there was no bus. What were we doing? I **got in** (and) **got out**, Elena **looked** (and) **looked**, but there was no sign of them'. Similar usage occurs in Albanian, as in an example from Buchholz & Fiedler (1987:150): *Po vajta, se s' kisha ç' të bëja, vajta këmbadoras, aty **ngreu**, aty **rrëxohu*** 'So I went on, for there was nothing else for me to do, I went on all fours, I **stood up**, I **fell down**'. This same usage occurs in Romani, Turkish, and northern Aromanian, as in Romani *Irinaja sine amen mate: ov **per**, me **ušti**, me **per**, ov **ušti*** and WRT (Gostivar) *Sarvoş dinerdık o **düş**, ben **kolk**, ben **düş**, o **kolk*** 'We were returning drunk: he **fell**, I **stood up**, I **fell**, he **stood up'** and Aromanian *shi mini **fudz** shi năs **fudz*** 'I ran and he ran'. While Standard Turkish also permits narrative imperatives, it is more likely to prefer verbal adverbs or other types of constructions. In the case of Southern Aromanian, Bara et al. (2005:207) give an example of a narrative imperative that is an elicited translation from Greek, but most Greek speakers do not consider the construction to be native. The narrative imperative is yet another feature distinguishing Macedonian from Bulgarian and linking Bulgarian to Romanian. Although both Bulgarian and Romanian have the narrative imperative in their systems, the examples given in standard grammars are all dialectal or from nineteenth-century or early twentieth-century literature. Moreover, the literary examples occur in the mouths of rural speakers. It can thus be argued that as literary Bulgarian and Romanian were taking shape, the narrative imperative was already perceived as marginal, a perception enhanced by both literature and prescriptive grammars. Apparently this usage was disfavored by the East Bulgarian intellectuals whose dialect became the basis of the Bulgarian standard, despite the fact that the construction occurs in eastern Bulgarian dialects. According to modern Romanian-speakers, the narrative imperative is characteristic of Wallachia and Moldavia and has a somewhat

archaic or dialectal feel to it, and all the examples in normative grammars are nineteenth-century or dialectal.

We can thus conclude that, *pace* Asenova 2002:193, the true narrative imperative occurs not only in Slavic, but also in Albanian, Romanian, Aromanian, and Meglenoromanian as well as Romani and Turkish, and, perhaps, northern Greek. Moreover, two basic facts about the distribution of the Balkan narrative imperative are striking: a) its use is more frequent as one moves south for both Balkan Slavic and Balkan Romance, but it is absent from Greek except in the north (cf. Monova 2006) and, with the exception of Slavic, it does not occur in related languages/dialects outside the Balkans; and b) it is most vital in languages/regions in contact with Slavic (Albanian, Balkan Romani, Wallachia, Moldavia, Aromanian), with the west being favored over the east, i.e. it is an archaism, dialectism, or ruralism in Bulgarian and Romanian. Moreover, the North (mostly East) Slavic narrative imperative is quite distinct from the South Slavic in its semantics, but it is not unreasonable to speculate that both have their origins in a colloquial Common Slavic usage that developed differently in the two regions, and in its Balkan manifestation developed most robustly precisely in the regions of the most complex contact. The use of a 2SG imperative — which cross-linguistically is often a bare (or nearly bare) root — to render a narrative more vivid makes sense typologically. However, given the distribution in the Balkans and absence beyond the Balkans, the narrative imperative, which is living in Macedonian but marginal Bulgarian, appears to be a Balkanism, i.e. an areal rather than a typological phenomenon, and one where Macedonian plays a significant role and Bulgarian does not, unless the marginalization of the construction in Romanian is connected to the Bulgarian marginalization (cf. Friedman 2012b).

7.2 Pluperfects

Here my point is to both indicate yet another difference between Macedonian and Bulgarian, but also, at the same time, to open up a field that can use further exploration. All the Balkan languages have an opposition of the type perfect/pluperfect.[6] The opposition perfect/pluperfect is in and of itself typologically common. The fact that the Modern Greek modal pluperfect was the gateway to the creation of Greek's 'have' perfect, which thus bears no direct relation to the 'have' perfects of Albanian, Aromanian, and Macedonian, is an interesting case in point (Friedman & Joseph 2022). While all the Balkan languages have morphological pluperfects, their deployment varies from language to language. It is here that, in harmony with Topolińska's Slavic point of view, I shall discuss a striking difference between Macedonian and Bulgarian that was observed in Friedman (2018b). This difference also has a Balkanological

[6] In the case or Romani, the opposition is, in Matras' (2002) terms, perfective non-remote/perfective remote

perspective that supports Gołąb (1976, 1984a:134), namely that by using the imperfect auxiliary 'have' rather than 'be', Macedonian aligns with Aromanian — and, we can add, Albanian — while Bulgarian develops an inherited use of 'be', which also accords with Serbian.[7]

Here we particularly need to pay attention to dialectology, a field in which Zuza has excelled. As noted in §6, the imperfective aorist in Macedonian is being or has been lost, especially among urban speakers in the West. This process was already in progress in the 1970s (Friedman 1977, 1993). In the course of the past 50 years, the inherited Common Slavic pluperfect using the imperfective imperfect of 'be' (3sg *beše*) has been replaced by the pluperfect in 'have' (3sg *imaše*). In his famous novel *Bai Ganyo*, Konstantinov (1897) uses 35 pluperfects. In the Macedonian translation by Gjorgji Caca (Konstantinov 1967), 20 of these are translated by the Macedonian pluperfect in *beše*, and the remaining 15 were all translated either with non-taxic constructions of various sorts (see Friedman 2018b for details). Even more indicative of modern trends is the use of pluperfects in the 2015 press releases known collectively as *Vistinata za Makedonija* (Prizma 2015, Vistinomer 2016), although popularly referred to as the *Bombi,* a term which, however, was co-opted by the very perpetrators of crimes of which *Vistinata za Makedonija* give evidence. *Vistinata za Makedonija* contains almost 26 hours of natural conversation totaling close to 130,000 words or almost 300 pages of text, from over 100 speakers.[8] The speakers were all connected in some way with VMRO-DPMNE, the party that misruled Macedonia 2008-2016, and the tapes reveal breathtaking levels of corruption. In fact, chapter 11 of Bai Ganyo, "Bai Ganyo Holds Elections," a fictionalized account of real corruption in nineteenth-century Bulgaria, pales in comparison to the excesses documented in *Vistinata za Makedonija*. Most of the speakers in *Vistinata za Makedonija* were educated in Skopje. With regard to pluperfects it is striking that they are extremely rare. There are only 14 in the entire corpus, and of these 13 are *imaše*-pluperfects and only 1 is a *beše*-pluperfect, and that one is uttered by Silvana Boneva (born 1959), a speaker from Strumica in eastern Macedonia with a strong eastern accent. *Vistinata za Makedonija* thus bears out the observation that the inherited pluperfect is becoming obsolete in much of modern Macedonian, and, moreover, to the extent that a pluperfect is used it is the 'have' type. The 'have' series originated in southwestern Macedonia and was already moving north and east before codification in 1944. The fact

[7] Koneski (1967:482), notes that Cepenkov has only a single example of the *bil*-pluperfect and that the form is now obsolete.

[8] The wire-taps were ordered by the ex-Prime Minister Nikola Gruevski and his first cousin, the ex-chief of the secret police Sašo Mijalkov and affected 20,000 people in Macedonia, including the entire elite ruling circle of the ex-Prime minister himself. Only those wire-taps of Gruevski's own ministers and their associates (including Gruevski and Mijalkov themselves) were released as the *Bombi*. See Friedman Forthcoming for additional details.

that the one example of a *beše*-pluperfect on *Vistinata za Makedonija,* is from a Strumica speaker who was already over 50 at the time the recording was made would be consistent with the current situation in Macedonia.

We can also mention here the change of 2/3sg IMP *beše* into a kind of emphatic past particle unmarked for person and used with all persons of the unmarked past, e.g. *beše sum došol*. This usage is described in Koneski (1967:485).

7.3. The modal aorist

Another division between Macedonian and Bulgarian, where Macedonian aligns with Albanian, Aromanian, and Greek, while Bulgarian aligns with Romanian is in the use of what Friedman (1985) calls the Dental Modal Subordinator (henceforth DMS), i.e. Slavic *da* Romance *să, si, s'*, Albanian *të*, Greek *na* Romani *te* — all of native origin and all marking various modalities, including but not limited to the subjunctive (cf. Topolińska & Markovikj 2014, Evans 2007, Evans & Watanabe 2016). An interesting fact of the aorist is that, unlike the imperfect, perfect, and pluperfect, all of which occur freely with the DMS in the respective Balkan languages, DMS+aorist is much more restricted, and it is another example of the West/East split within the Balkans. Albanian, Aromanian, Greek, and Macedonian all have constructions of the type DMS+aorist, which Bulgarian and Romanian do not. Here the Albanian *po të* + aorist is an irreal conditional construction, while DMS+aorist in Greek and southern Aromanian generally seems to be admirative-dubitative in the former, while there are, in addition, inferential-presumptive nuances in the latter. In Macedonian, the aorist can occur after *da* only in the constructions of the type *kako da* + aorist 'as if X', or 'apparently X', often used ironically. Bulgarian requires an indicative of the type *kato če.* In Aromanian, the DMS can occur with the aorist where Romanian would have a presumptive (*modul prezumtiv*), i.e. modal marker + *fi* 'be.nonfinite' + gerund / participle. Thus as an areal syntactic feature, DMS occurs with an aorist precisely and only in the western Balkans. Here we must add that BCMS has a modal aorist usage similar to that in Albanian. Gołąb (1984b), quoting from Stevanović (1969:857) gives an example based on Nazor (1908:3), which we cite here in its correct entirety: *Da ga ne udariste, bio bi lupnuo s vama o pećinu, bacio vas u oblake.* 'If you hadn't hit him, he would have crashed into the rocks with you and thrown you up to the clouds'.[9] While normal usage today would require the unmarked past (old perfect), and some speakers feel that the negation makes the sentence more acceptable, still it must be noted here that DMS+aorist as conditional, per se, is limited to BCMS and Albanian.

[9] Stevanović left out the *ne*, as well as the final clause of the sentence.

8. Clitic Order in the Verb Phrase.

Among the most striking convergences of Macedonian with Albanian, Balkan Romance, and Greek, is the fact that Macedonian, like the aforementioned languages, requires clitic dative and accusative pronouns before the verb, even in absolute initial position, whereas Bulgarian ties these pronouns to the verb, but will not permit them in absolute initial position. Although Bulgarian clitic placement is innovative vià-vis the other Slavic languages, its relative conservatism when compared to Macedonian is typical of a fundamental difference between these two Balkan Slavic languages. As has been seen time and again in the examples cited above, Macedonian differs from Bulgarian in that it is the more innovating of the two languages on many levels, and those innovations frequently involve convergence with the non-Slavic Balkan languages.

9. Conclusion

Topolińska (2010) correctly identifies the antiquity of the split between the dialects that became Macedonian and Bulgarian, but her final characterization needs nuancing. She writes (p.57):

> The analysis confirms the known fact of the bipolar character of the Balkan Slavic territory. It presents a continuum with two main focuses of innovation: Macedonian in the West and Bulgarian in the East. Processes of linguistic Balkanization systematically strengthen and deepen that polarization through Romance influence in the West, and Greek, later also Turkish influence in the East.

However, as seen in, e.g., §§ 2, 7c, 8. there are features where Macedonian goes with Greek and Bulgarian does not. Moreover, this statement leaves out the important fact that Bulgarian forms an eastern sprachbund branch with Romanian (cf. Hamp's 1989 differential bindings). As for Turkish, in fact the WRT dialects of Macedonia and Kosovo are the most Balkan. Topolińska's (2010:58) comments on the differentiation of standard Bulgarian and standard Macedonian are correct, but there is more that can be said. Rather than describing Bulgarian standardization in terms of "reslavization" the better term would be "Russification".[10] Russian was taken as the model of the Slavic standard language by Bulgarian codifiers and was explicitly rejected by Blaže Koneski when he led the codification of Macedonian. In 1944-1945 Stalin's linguists were ready to come to Macedonia and tell the Macedonians how to codify their language. Nomachi (2019) makes their views clear. At the beginning of the twentieth century (before the Soviet orthographic intervention of 1944), when modern Bulgarian was taking its current form, codifiers looked to

[10] To be sure, standard Russian itself was heavily Church Slavonicized. However, from the point of view of the modern Bulgarian standard, it is Russified, just as Turkisms in Macedonian of Arabic and Persian origin are, in Macedonian, Turkisms and not Arabisms or Persianisms.

Russian for vocabulary enrichment and for morphosyntactic choices such as the suppression of object reduplication and the artificial nominative/oblique distinction in the masculine definite article. Even in general Slavic linguistic circles, the preservation of case in the north is given far more weight than the morphologically impoverished verbal system of Russian vis-à-vis the rich systems of Macedonian and Bulgarian. We can close by confirming the antiquity of the split between southwest (Macedonian) and northeast (Bulgarian) Balkan Slavic and noting that it appears that Stalin's heirs in Russia are active not only there, but also in Bulgaria as it continues to deny the linguistic independence of Macedonian and block Macedonian accession to the EU.

Bibliography

Aronson, Howard I. 1967. The grammatical categories of the indicative in the contemporary Bulgarian literary language. *To honor Roman Jakobson*, 1.82-98. The Hague: Mouton.

Aronson, Howard I. 1977. Interrelationships between aspect and mood in Bulgarian. *Folia Slavica* 1.1.19-32.

Asenova, Petja. 2002. *Balkansko Ezikoznanie*. Veliko Tărnovo: Faber. (2nd. ed.)

Bara, Maria, Thede Kahl, & Andrej N. Sobolev. 2005. *Die südaromunische Mundart von Turia (Pindos)*. Marburg: Biblion.

Belić, Aleksander. 1905. *Dijalekti istočne i južne Srbije. Srpski dijalektološki zbornik I*. Belgrade: Srpska Kraljevska Akademija.

Belyavski-Frank, Masha. 2003. *The Balkan conditional in South Slavic*. Munich: Otto Sagner.

Boretzky, Norbert & Birgit Igla. 2004. *Kommentierter Atlas das Romani*, 2 vols. Wiesbaden: Harrassowitz.

Buchholz, Oda & Wilfried Fiedler. 1987. *Albanische grammatik.* Leipzig: Verlag Enzyklopädie.

Evans, Nicholas. 2007. Insubordination and its uses. *Finiteness: Theoretical and empirical foundations*, ed. by Irina Nikolaeva, 366–431. Oxford: Oxford University Press,

Evans, Nicholas & Honoré Watanabe, eds. 2016. *Insubordination.* Amsterdam: John Benjamins.

Fine, John V. A. 1983. *The Early Medieval Balkans: A critical survey from the sixth to the late twelfth century*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Fielder, Grace E. 2002. Questioning the Dominant Paradigm: An Alternative View of the Grammaticalization of the Bulgarian Evidential. *Of All the Slavs My Favorites: Studies in Honor of Howard I Aronson on the Occasion of his 66th Birthday,* 203-30 ed. by Victor A. Friedman & Donald L. Dyer, 171-2001. Bloomington, IN: Slavica.

Friedman, Victor A. 1977. *The grammatical categories of the Macedonian indicative*. Columbus, OH: Slavica. (2nd revised edition 2014).

Friedman, Victor A. 1981. Admirativity and Confirmativity. *Zeitschrift für Balkanologie*, Vol. 17,1.12-28.

Friedman, Victor A. 1982. Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as reflected in prescriptive grammar. *Studies in Slavic and General Linguistics* 2.1-77. Amsterdam: Rodopi

Friedman, Victor A. 1985. Balkan Romani modality and other Balkan languages. *Folia Slavica* 7.3.381389.

Friedman, Victor A. 1986. Evidentiality in the Balkans: Macedonian, Bulgarian, and Albanian. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, ed. by Johanna Nichols and Wallace Chafe, 168187. Norwood, NJ: Ablex. 1986.

Friedman, Victor A. 1988. The Category of Evidentiality in the Balkans and the Caucasus. *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists: Linguistics*, ed. by A. M. Schenker, 121139. Columbus: Slavica.

Friedman, Victor A. 1993. The loss of the imperfective aorist in Macedonian: Structural significance and Balkan context. *American contributions to the Eleventh International Congress of Slavists,* Robert A. Maguire, & Alan Timberlake, 285-302. Columbus, OH: Slavica.

Friedman, Victor A. 1998. The Grammatical Expression of Presumption and Related Concepts in Balkan Slavic and Balkan Romance, *American Contributions to the Twelfth International Congress of Slavists*, ed. by Michael Flier and Alan Timberlake, 390405. Bloomington: Slavica.

Friedman, Victor A. 1999. Evidentiality in the Balkan Languages. *Handbuch der SüdosteuropaLinguistik*, ed. by Uwe Hinrichs, 519-44. Wiesbaden: Harrassowitz.

Friedman, Victor A. 2000a. Romani in the Balkan Linguistic League. *Valkanikē Glōssologia: Sygkhronia kai Diakhronia / Balkanlinguistik: Synchronie und Diachronie*, ed. by Chr. Tzitzilis and Kh. Symeonidēs, 95-105. Thessaloniki: University of Thessaloniki.

Friedman, Victor A. 2000b. Confirmative/Nonconfirmative in Balkan Slavic, Balkan Romance, and Albanian, with Additional Observations on Turkish, Romani, Georgian, and Lak. *Evidentials in Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*, ed. by Lars Johanson and Bo Utas, 329-366. Berlin: Mouton de Gruyter.

Friedman, Victor A. 2002. Hunting the Elusive Evidential: The Third-Person Auxiliary as a Boojum in Bulgarian. *Of All the Slavs My Favorites: Studies in Honor of Howard I Aronson on the Occasion of his 66th Birthday,* 203-30 ed. by Victor A. Friedman & Donald L. Dyer. Bloomington, IN: Slavica.

Friedman, Victor A. 2003, Evidentiality in the Balkans: With special Attention to Macedonian and Albanian. *Studies in Evidentiality* ed. by Alexandra Aikhenvald and Robert Dixon, 189-218. Amsterdam: Benjamins.

Friedman, Victor A. 2004. Typological versus Areal Explanations of Evidentiality as a Balkanism. *Balkan Syntax and Semantics*, ed. by O. M. Tomić, 101-134. Amsterdam: Benjamins.

Friedman, Victor A. 2006a. West Rumelian Turkish in Macedonia and adjacent areas. *Turkic Languages in Contact*, ed. by Henrik Boeschoten & Lars Johanson, 27-45. Wiesbaden: Harrassowitz.

Friedman, Victor A. 2006b. The Balkans as a linguistic area. *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics, vol. 1*, ed. by Keith Brown, 657-672. Oxford: Elsevier.

Friedman, Victor A. 2012a. Perhaps Mirativity is Phlogiston, but Admirativity is Perfect: On Balkan Evidential Strategies. *Linguistic Typology* 16. 505-527.

Friedman, Victor A. 2012b.Tense-Aspect and Language Contact. *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*, ed. by Robert Binnick, 398-427. Oxford: Oxford.

Friedman, Victor A. 2014a. Languages are Wealth: The Sprachbund as Linguistic Capital. *Proceedings: 38th Annual Meeting, Berkeley Linguistics Society*. ed. by Florian Lionnet, Kayla Carpenter, Oana David, Tammy Stark, Vivian Wauters, and Christine Sheil, Berkeley, 163-177. LSA: eLanguage. <http://elanguage.net/journals/index.php/bls/index>

Friedman, Victor A. 2014b. Lability as a Scalar Balkanism. *Glagolnata sistema na balkanskite ezici—Nasledstvo i neologija/The Verbal Systems of the Balkan Languages—Heritage and Neology*, ed. by Petya Asenova et al., 63-69. Veliko Tărnovo: Faber.

Friedman, Victor A. 2018a. Where do evidentials come from? *The Oxford handbook of evidentiality*, ed. by Alexandra Y. Aikhenvald, 124-147. Oxford: Oxford University Press.

Friedman. Victor A. 2018b. The Pluperfect in Bulgarian and Macedonian: From Bai Ganyo to the Bombi. *Katerino Mome: Studies in Bulgarian Morphosyntax in Honor of Catherine Rudin*, ed. by Steven Franks, Vrinda Chidambaram, Brian Joseph, Iliana Krapova, 121-130. Bloomington, IN: Slavica.

Friedman, Victor A. & Brian D. Joseph. 2014. Lessons from Judezmo about the Balkan sprachbund and contact linguistics. *International Journal of the Sociology of Language* 226.3-23.

Friedman, Victor A. & Brian D. Joseph. 2022. *The Balkan Languages.* Cambridge: Cambridge UP

Gilliat-Smith, B. J. 1915-1916. Report on the Gypsy tribes of Northeast Bulgaria 1 & 2. *Journal of the Gypsy Lore Society, New Series*, 9.1-54 & 65-109.

Gołąb, Zbigniew. 1964a. *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich.* Cracow: Polska Akademia Nauk.

Gołąb, Zbigniew. 1964b. The problem of verbal moods in Slavic languages. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 8.1-36.

Gołąb, Zbigniew. 1976. On the mechanism of Slavic–Rumanian linguistic interference in the Balkans. *Bulgaria, past and present: Studies in history, literature, economics, music, sociology, folklore & linguistics*, ed. by Thomas Butler, 296-309. Columbus, OH: AAASS.

Gołąb, Zbigniew. 1984a. *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia SFR Yugoslavia*. Skopje: MANU (Macedonian Academy of Sciences and Arts).

Gołąb, Zbigniew. 1984b. South Slavic *da* + indicative in conditional clauses and its general linguistic implication. *Papers from the V Congress of Southeast Euoprean Studies,* ed. by Kot K. Shangriladze and Erica W. Townsend, 170-198. Columbus, OH: Slavica.

Gołąb, Zbigniew. 1997. The ethnic background and internal linguistic mechanism of the so-called Balkanization of Macedonian. *Balkanistica* 10.13-19.

Guentchéva, Zlatka. 2010. L'Impersonnel dans les languges balkaniques: convergences et divergences. *Glagolata sistema na balkanskite ezici - nasledstvo i neologija / The verbal system of the Balkan languages – Heritage and neology*, ed. by Petya Assenova, Anastasiya Petrova, & Tsenka Ivanova, 24-50. Sofia: Faber (for the Commission on Balkan Linguistics, International Committee of Slavists).

Hacking, Jane 1997. Reconciling the exhortative and non-exhortative uses in the Macedonian imperative. *Balkanistica* 10.212-20.

Hamp, Eric P. 1989. Yugoslavia — A crossroads of Sprachbünde. *Zeitschrift für Balkanologie* 25.1. 44-47.

Hazai, György. 1961. Contributions à l'histoire d'une limite dialectale dans les Balkans. *Orbis* 10.15-19.

Ilievski, Petar. 1973. Kon interpretacijata na modelot na udvoeniot objekt vo makedonskiot jazik. *Godišen zbornik*, 205-220. Skopje: Filozofski fakultet na Univerzitetot. [Reprinted in 1988. *Balkanološki lingvistički studii*. Skopje: Institut za makedonski Jazik.]

Johanson, Lars. 1971. *Aspekt im Türkischen*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.

Johanson, Lars. 1996. On Bulgarian and Turkic indirectives. *Areale, Kontakte, Dialekte. Sprache und ihre Dynamik in mehrsprachigen Situationen* (Bochum-Essener Beiträge zur Sprachwandelforschung 24), ed. by N. Boretzky, W. Enninger, & Th. Stolz, 84-94. Bochum: Brockmeyer.

Koneski, Blaže. 1967. *Gramatika na makedonskiot literaturen jazik*. Skopje: Kultura.

Kramer, Christina E. 1985. *Analytic modality in Macedonian* (Slavistiche Beiträge 198). Munich: Otto Sagner.

Kuryłowicz, J. 1956. *L'Apophonie en indo-européen.* Wrocław: Polska Akademija Nauk.

Leake, William Martin. 1814. *Researches in Greece*. London: John Booth.

McClain, Katia. McClain, K. 2002. Verbal Categories in Bulgarian: Evidence from Acquisition. *Of All the Slavs My Favorites: Studies in Honor of Howard I Aronson on the Occasion of his 66th Birthday,* 203-30 ed. by Victor A. Friedman & Donald L. Dyer, 293-308. Bloomington, IN: Slavica.

Markovikj, Marjan. 2007. *Aromanskiot i makedonskiot govor od ohridsko-struskiot region (vo balkanski kontekst)*. Skopje: MANU.

Matras, Yaron. 2002. *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Monova, Miladina. 2006. Ethnicité, langue et territoire : l'ouverture de la frontière gréco-macédonienne et la question de la résurgence d'une identité slavophone en Grèce. Paper delivered at the Colloquium « Frontière et territoire dans les Balkans », École Française d'Athènes, Grèce. 21/09/2006

Montoliu, César & Johan van der Auwera. 2004. On Judeo-Spanish conditionals. *Balkan Syntax and Semantics,* ed. by O. M. Tomić, 462-74. Amsterdam: Benjamins.

Nazor, Vladimir. 1908. *Veli Jože: Istarska priča.* Ljubljana: Matica Slovenska.

Nicolova, Ruselina. 1974. Kăm văprosa na imperativa v bălgarski i drugite slavjanski ezici, *Bălgraski ezik* 6:514-22.

Nicolova, Ruselina. 2017. *Bulgarian Grammar*. Berlin: Frank & Timmea.

Nomachi, Motoki. 2019. On Samuil B. Bernštejn's Unpublished Očerk makedonskogo literaturnogo jazyka 'Outline of the Macedonian Literary Language'. *Balkanistika* 32:2.199-224

Papahagi, Pericli N. 1908. Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen (Dissertation, University of Leipzig). *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig* 14.113-170.

Popželjazkov, T. 1962. Po văprosa za preizkaznoto naklonenie. *Bălgarski ezik* 12.84–91.

Prizma 2015. Kompleten materijal od site bombi što gi objavi opozicijata. <https://prizma.mk/kompleten-materijal-od-site-bombi-na-opozitsijata/>. (Accessed on February, 21st, 2021)

Sandfeld, Kristian. 1930. *Linguistique balkanique*. Paris: Klincksieck. [First published 1926. *Balkanfilologien*. Copenhagen: Luno.]

Sechidou, Irene. 2011. *Balkan Romani: The dialect of Ajios Athanasios/ Greece*. Munich: Lincom Europa.

Seliščev, Afanasij M. 1925. Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques: Un balkanisme ancien en bulgare. *Révue des études slaves* 5.38-57.

Stankov, Valentin. 1967. Kăm văprosa za vremenata v săvremennija bălgarski ezik. *Bălgarski ezik* 2. 131–143.

Stankiewicz, Edward. 1986. The South Slavic infinitive and its accentuation. *The Slavic languages. Unity in diversity*, ed. by Edward Stankiewicz, 207-214. Berlin: De Gruyter Mouton (reprinted from *Ricerche slavistiche* 17-19.495-504 (1970-72)).

Stevanović, Mihailo. 1969, *Savremeni srpskohrvatski jezik II: Sintaksa*. Belgrade: Naučna knjiga.

Topolińska Zuzanna. 2010, The Balkan Sprachbund from a Slavic perspective. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 53,1.33–60.

Topolińska, Zuzana & Marjan Markovikj (eds.), 2014: *Subjunktiv*. Skopje: MANU

Varol, Marie-Christine. 2001. Calques morphosyntaxiques du turc en judeo-espagnol: Mecanismes et limites. *Faits de langues: Langues de diaspora*, ed. by Anaïd Donabedian, 85-99. Paris: Ophrys.

Vistinomer 2016. Site prislušuvani razgovori objaveni od opozicijata. <http://vistinomer.mk/site-prislushuvani-razgovori-objaveni-od-opozitsijata-video-audio-transkripti/>. (Accessed on February, 21st, 2021)

Wittek, Paul. 1953. Les gagaouzes — gens de Kaykāūs. *Rocznik orientalistyczny* 17.12-24.

Zafiu, Rodica. 2013. Mood, tense, and aspect. *A Grammar of Romanian,* ed. by Gabriela Pană Dindelegan 2013, 24-65. Oxford: Oxford University Press.

Victor A. FRIEDMAN

DIFFERENTIAL BINDINGS: THE BALKAN SLAVIC VERB

Summary

In this article dedicated to Zuzana Topolińska's 90th year, I examine the Balkan Slavic verbal system in view of its connections to the non-Slavic Balkan languages: Albanian, Aromanian, Bulgarian, Gagauz, Greek, Judezmo, Meglenoromanian, Romani, Romanian, and West Rumelian Turkish. In addition to infinitive replacement, futures and conditionals, evidentiality, the 'have' perfect, and verbal aspect and diathesis, I also discuss the narrative imperative, pluperfects, the modal aorist, and clitic order. I close by confirming the antiquity of the split between southwest (Macedonian) and northeast (Bulgarian) Balkan Slavic and noting that it appears that Stalin's heirs in Russia are active not only there, but also in Bulgaria as it continues to deny the linguistic independence of Macedonian and block Macedonian accession to the EU.

Keywords: Balkan sprachbund, language contact, verbal categories, Macedonian.

UDC 811(497)

Leszek BEDNARCZUK
Polska Akademia Umiejętności, Kraków

ALBAŃSKO-RUMUŃSKA IZOFONA *-N-* > *-R-* I INNE BAŁKANIZMY FONETYCZNE

Profesor Zuzanna Topolińska od czasów studenckich pasjonuje się słowiańską fonetyką i fonologią gwarową, poczynając od terenowych badań na Kaszubszczyźnie pod kierunkiem profesora Zdzisława Stiebera po interpretacje macedońskich baz fonologicznych przy współpracy z profesorem Bożydarem Vidoeskim. Wprawdzie większość Jej prac bałkanistycznych nie dotyczy fonetyki obu wymienionych w tytule języków, ale dla uczczenia pięknego jubileuszu Pani Profesor pozwalam sobie ofiarować Jej ten skromny przyczynek.

1. ROTACYZM, czyli zmiana *-n-* > *-r-*, dokonała się w dialekcie toskijskim (dziś standard literacki języka albańskiego) oraz etnolektach istrorumuńskim i częściowo w dakorumuńskim. Od strony artykulacyjnej proces polega na zaniku rezonansu nosowego w pozycji interwokalicznej, może więc być interpretowany jako lenicja – zjawisko znane przy innych spółgłoskach (obstruentach) również na gruncie bałkańskim. Według opinii większości badaczy zmiana *-n-* > *-r-* w dialektach obu języków ma wspólną genezę, otwartym pozostaje jednak pytanie jej źródło (centrum irradiacji) i przebieg tego procesu. Dyskusję na ten temat podsumował G.R. Solta (1980:182-184), uznając samą zmianę za fonetyczny bałkanizm i opowiedział się za (pra)rumuńska genezą procesu. Innego zdania był natomiast A. Rosetti (1925; 1968: 246-249,515-519. który odrzucał związek obu zjawisk.

W istrorumuńskim zmiana łacińskiego *-n-* > *-r-* ma charakter regularny, np. *anellus* > *arel* ‘pierścionek’, *bonus* > *bur* ‘dobry’, *luna* > *lure* ‘księżyc’, *panem* (acc.) > *para* ‘chleb’ (Kovačec 1998, Filipi 2002-4). Etnolekt ten wyprowadza się z regionu Prizrenu (pd. Kosowo), a dziś wykazuje on pewne nawiązania do gwar północno-zachodnich (Maramuresz, Krisz, Oltenia).

Można wiec przypuścić, że izofona *-n-* >*- r-* objęła mowę przodków albańskich Tosków oraz Istrorumunów i tych Dakorumunów, którzy dotarli do regionu Maramuresz, a dokonała się po oderwaniu się od wspólnoty prarumuńsko-albańskiej przodków dakorumuńskich Wołochów i albańskich Gegów.

Wydaje się, że przejście *-n-* > *-r-* w rumuńskim pozostaje w związku z przejściem *-l-* > *-r-* na gruncie romańskim (Bourciez 1946: § 464), które dokonało się również w dialektach włoskich: w Ligurii (już w st.genueńskim, np. *filio* > *fir*, *scala* > *scara, volere* > *vorer*) i innych regionach północnej Italii (Piemont, Novara, Ticino, Mediolan, Lucca, Elba), oraz w Calabrii i w różnym nasileniu na Sycylii, w Campanii i Lazio (Rohfs 1966: 306-8). Można więc podejrzewać, że rotacyzm interwokalicznego *-l-* sięga epoki dialektów staroromańskich.

Co się tyczy zmiany *-n-* > *-r-* w dakorumuńskim, to była ona rozpowszechniona w XVI i pocz. XVII wieku w Maramuresz i Transylwanii (np. *lumirâ* / *lumină* 'światło', „Catechismul românesc", 1544, vide A. Rosetti, 1968: 516), a sięgała na wschodzie po Bukowinę i Mołdawię, nie weszła jednak do rumuńskiego języka literackiego ukształtowanego w XVIII wieku na Wołoszczyźnie. Do dziś przykłady tej zmiany spotykamy w gwarach na zachód od rzeki Bistrica, np. *bire* < *bene*, a najliczniej występują one w regionie Maramuresz i w górach Apuseni (pdz. od Klużu). Stąd według W. Truszkowskiego (1992:58-59) mogły być przeniesione przez wędrownych pasterzy do opisanej przez niego gwary wsi Dragusz w pobliży Braszowa (Oltenia), np. *nimăruia* literackie *nimănui* 'nikomu'. Jak zauważył T. Papahagi (1925) w regionie Maramuresz formy z *-n-* były tam wówczas są osobliwością (archaizmem) mowy kobiet i dzieci, podczas gdy dorośli mężczyźni unikali ich, tworząc nawet formy hiperpoprawne z *-n-* w miejsce etymologicznych z -r-, np. *muşuroi* > *muşunoi* 'mrowisko', *usturoi* > *ustunoi* 'czosnek', itp.

Zmianą *-n-* > *-r-* w dialekcie toskijskim interesowano się od dawna, a na jej podobieństwo do dialektów nowoceltyckich zwrócił uwagę H. Pedersen (1909:152-155), wspominając również o rumuński (ibidem 141). Uczony ten stwierdził, że zlenizowane *-n-*, głównie po spółgłosce, zmieniło się w *-r-* w dialektach pn.irlandzkich, np. *gnaoi* [grī̯] 'dobrze wygląda', *cnú* [krū] 'orzech', *tnúth* [trū] 'pożądanie', *mná* [mrą̄] 'kobieta',w szkockim *cnó* [kro], *mnaoi* [mrūi] (pl.), manx *cro*, *mraane*; podobnie w bretońskim, np. śr.bret. *cnouenn* > n.bret. *kraouenn* 'orzech', *tnou* > *traouñ* 'dolina'.

Rotacyzmem toskijskim zajmowali się wybitni badacze języka albańskiego, objaśniając go najczęściej na gruncie rodzimym (Çabej 1976:132-134; Demiraj 1988: 236-239,303; Desnickaja 1968:42-44). Dotychczasowe badania wykazały, że w pratoskijskim zmianie uległy wyrazy odziedziczone z epoki praindoeuropejskiej, np. geg. *dimën* / tosk. *dimër* 'zima' oraz zapożyczenia łacińskie, np. *venë / verë* < *vinum, krishtenë / krishterë* < *christianus*, i najstarsze greckie, np. *mokën / mokër* 'kamień młyński' < μηχανή 'narzędzie'. Nie objęła ona już jednak zapożyczeń słowiańskich (od VII w.), np. *sanë* 'siano'< **sěno*, *zakon* 'zwyczaj'< **zakonъ* 'prawo', ani nowszych

greckich, np. *tigan* ‘patelnia’ < τήγανον oraz tureckich, np. *bina* ‘budynek’ < *bina*. A dokonała się przed zanikiem nieakcentowanej i końcowej samogłoski. Ostatnio na temat toskijskiej zmiany *-n-* > *-r-* ukazała się dysertacja K. Albany (2015), której autorka również opowiada się za rodzimym pochodzeniem zmiany *-n-* > *-r-* (nie wspominając o rumuńskim), a sam proces trafnie nazywa „lenicją”.

2. DYFTONGIZACJA jako zjawisko fonetyczne jest znane różnym językom, m. in. germańskim, celtyckim oraz romańskim, a na Półwyspie Bałkańskim występuje w słowiańskich gwarach (czakawskie, słoweńskie) nad Adriatykiem (Sławski 1962: 90), obu dialektach albańskich (Jokl 1931: 274-300; 1932: 33-58) oraz na całym obszarze języka rumuńskiego, gdzie łacińskie akcentowane *o* oraz *e, i* w sylabach przed *a, e* przechodzą w *oa*, oraz *ie* > *iea* > *ia*, np. łac. *sōlem, terra* > dakorum. *soare*, *ţara* ; arum. *soare, ţeară* (Bourciez 1946: § 460; Rosetti 1968: 396-398, 455, 503-507,536-538; Tagliavini 1998: 295). Zmiana rozpoczęła się zapewne w epoce łaciny dunajskiej, przed zróżnicowanie geograficznym areału rumuńskiego. Dyftongizacja romańska (nieznana tylko w sardyńskim) najbardziej została rozbudowana w wymarłym w końcu XIX wieku dalmatyńskim, gdzie jak zauważa R. L. Hadlich (1965:74-75) pod akcentem łacińskie *i* , *ī* , *ē* > *ai* ; *e* > *ia*; *a*, *ā*, *o* > *ua*; *ō*, *u* > *au*, *ū* > *oi̯*, np. *sōlem* > *saul, terra* > *t*(*y*)*ara*; *fidem* > *fajd*, *amīcum* > *amajk*, *plēnum* > *plajn*; *ferrum* > *fjarn*; *babram* > *bwarba*, *mortem* > *mwart*, *sōlem*> *sawl*, *crucem* > *krawk*, *dūrum* > *dojr* itp.

Dyftongizację dalmatyńską przypomina rozwój *o, e* w dialektach albańskich. Jak zauważa A. Desnickaja (1968: 41-42), samogłoska *ō* przed wygłosową spółgłoską nosową i płynną przechodziła w *uo* (XVI-XVIII w.), a następnie w toskijskimi dała *ua*, a w gegijskim *ue*, np. tosk. *mua*(*j*) / geg. *mue*(*j*) ‘mnie’ < * *mōm* < pie. **mēm*(*e*); *duaj / duej* ‘snop’ < **dōn-* < pie. **dēn-*. Natomiast *e* w różnych pozycjach przechodzi w obu dialektach w *ie, je*, np. *bie* ‘niosę’< pie. **bher-*; *miell / mjell* ‘mąka’ < pie. **mel-*, itp.

3. SAMOGŁOSKA ZREDUKOWANA, posiada status fonemu we wszystkich z wyjątkiem nowogreckiego językach ligi bałkańskiej (Solta 1980: 180-182. Według powszechnej opinii powstanie tej samogłoski objaśnia się wpływem słowiańskich jerów, zachowanych (także jako kontynuant ps. *ǫ* w dialektach wschodniobułgarskich). Ale samogłoski jerowe w słowiańskim, powstałe po zaniku iloczasu przez obniżenie samogłosek krótkich wysokich, też nie są łatwe do objaśnienia. Artykulacyjnie przypominają one niektóre samogłoski w językach ałtajskich, do których należał język dominujących w tym regionie Awarów i Bułgarów Kamskich.

4. INNE BAŁKANIZMY. Zaliczane niekiedy do bałkanizmów zjawiska palatalizacji i oraz lenicji obstruentów mają znacznie szerszy zakres (Bednarczuk 2020: 58-82). Ostatnio różne bałkanizmy fonetyczne omówiła

dociekliwie, a zarazem w sposób oryginalny, I. Sawicka (2015: 127-153), wydzielając areał wschodni i śródziemnomorski. Wprawdzie co do niektórych z nich („szwa nosowe": 128-131) można mieć wątpliwości, ale jest to najpełniejsze dziś ujęcie fonetyki bałkańskiej, w której badaniu dzisiejsza Jubilatka wniosła swój znaczący wkład.

Bibliografia

Albany, K., 2015. */n/: /r/ correspondences in Albanian dialects: understanding the* n > r *sound change*, New York: Graduate Center, City University of New York.

Bednarczuk, L., 2007. *Związki i paralele fonetyczne języków słowiańskich*,Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Bednarczuk, L. 2020. *Sporne problemy językoznawstwa porównawczego*, Kraków: Lexis.

Bourciez, E., 1946. *Éléments de linguistique romane*, Paris: C. Klincksieck.

Çabej, E., 1976. *Studime gjuhësore*, III, Prishtinë: Rilindia, III,132-134.

Demiraj, Sh., 1988. *Gjuha shqipe dhe historia e saj*, Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar.

Десницкая, А., 1968. *Албанский язык и его диалекты*, Ленинград: Наука.

Hadlich, R. L.,1965. *The phonological history of Vegliote*, Chapel Hill: UNC Press.

Filipi, G., 2002-4. *Istruruminsjki lingvistički atlas / Atlasul Lingvistic Istroromân / Atlante Linguistico Istrorumeno*, Pula: Znanstvena Udruga Mediteran.

Hadlich R. L., 1965. *The phonological history of Vegliote*, Chapel Hill: UNC Press.

Jokl N., 1931, 1932. "Zur Geschichte des albanischen Diphtongs *-ua-, -ue-*", *Indogermanische Forschungen*, XLIX: 274-300; L: 33-58.

Kovačec A., 1998. *Istrorumunjsko – hrvatski rječnik* (*s gramatikom i tekstovima*), Pula: Znanstvena Udruga Mediteran.

Papahagi, T., 1925. *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti: Editura Academiei.

Pedersen, H., 1909. *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, I, Göttingen: Vanderhoeck und Ruprecht.

Rohlfs, G., 1949 / 1966. *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten*, I: Lautlehre, Bern: A. Francke / *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, I: *Fonetica*, Torino (tranduzione di S. Persichino).

Rosetti, A., 1924. *Études sur le rhotacisme en roumain*, Paris: Champion.

Rosetti, A., 1968. *Istoria limbii române*, Bucureşti: Editura Pentru Literatură.

Sawicka, I., Sujecka, J., 2015. *Wprowadzenie do bałkanologii*, Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, Fundacja Slawistyczna.

Sławski, F., 1962. *Zarys dialektologii południowosłowiańskiej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Solta, G. R.,1980. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellsschaft.

Tagliavini, C., 1972 /1998. *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna:Patron / *Einführung in die romanische Philologie*, Tübingen und Basel: A. Francke (übertragen: R. Meisterfeld und U.Petersen).

Topolińska. Z., 1974. *A historical phonology of the Kashubian dialects of Polish*, The Hague – Paris: Mouton.

Topolińska, Z., Vidoeski, B., 1984. *Polski – macedoński. Gramatyka konfrontatywna*. Zarys problematyki. Zeszyt 1. Wprowadzenie. Warszawa: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.

Truszkowski,W., 1992. *Studia socjolingwistyczne z dialektologii rumuńskiej*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Vidoeski, B., 2000. *Fonološki bazi na govorite na makedonskiot jazik*, Skopje: MANU.

Leszek BEDNARCZUK

THE ALBANIAN-ROMANIAN -*N*- > -*R*- ISOPHONE AND OTHER PHONETIC BALKANISMS

S u m m a r y

The focus of this article is the change of intervocalic -*n*- into -*r*- in the Tosk dialect of Albanian and a similar process in Old Romanian as well as the Istro-Romanian, Maramuresh and Oltenian dialects of this language, a parallel change of Latin -*l*- into -*r*- in common Romanian and certain Italian dialects. Another phenomenon under consideration is the diphthongization of Latin -*e*-, -*o*- in Romanian -*ea*-, -*oa*- and other Romance languages (with the exception of Sardinian), as well as in Albanian -*e*- > -*ie*- and -*o*- > Tosk -*ua*-, Gheg -*ue*-, which can be explained by the influence of Dalmatian.

Keywords: Albanian, Gheg, Tosk, Romanian, balkanism.

Славистички теми

UDC 811.16'286(084.4)

Татьяна И. ВЕНДИНА
Институт славяноведения РАН, Москва
vendit@rambler.ru

«ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС» И ЕГО ИНТЕРПРЕТАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

XX век в истории диалектологии ознаменован своеобразной «диалектологической революцией» (Ж. Фурке), обеспечившей победу лингвистической географии. Он открывается знаменитыми атласами Франции Ж. Жильерона и Э. Эдмона (Atlas linguistique de la France. Paris 1902-1910), Германии Г. Венкера (Sprachatlas der Rheinprovinz. Marburg 1926), Румынии Г. Вейганда (Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebiets. Leipzig 1889-1909), а заканчивается публикацией очередных томов «Общеславянского» и «Европейского лингвистических атласов».

Следует, однако, признать, что процесс становления лингвогеографии как науки был довольно трудным и не всегда триумфальным: в начале XX в. результаты лингвистической географии часто ставились под сомнение. Известно, например, что карты атласа Г. Венкера, вдохновленного идеями младограмматиков, не подтвердили их тезиса о регулярности действия фонетических законов, так как не обнаружили четких ареалов континуантов этих фонетических законов. Спорными оказались и результаты картографирования лексики в лингвистическом атласе Франции Ж. Жильерона: они были настолько неожиданными, что заставили создателя атласа высказать даже сомнения в существовании диалектов.

В середине XX в. эти сомнения в романской диалектологической школе были преодолены и сегодня вся территория романской группы языков покрыта национальными или региональными атласами. Успехи романской лингвистической школы во многом предопределили развитие и славянской лингвистической географии, современное состояние которой может быть охарактеризовано как чрезвычайно перспективное, ибо

она переживает сейчас период своеобразного “ренессанса”: во всех славянских странах идет интенсивная работа по созданию диалектологических атласов самого разного типа (территориальных, национальных, межнациональных, проблемных, уровневых, интерпретационных и проч.). Таким образом, лингвистическая география прочно заняла свои позиции, став одним из важнейших источников лингвистической информации о внутренней динамике языковых, этнических и культурных процессов.

Благодаря лингвистической географии лингвистика обогатилась новым исследовательским инструментарием – лингвистической картой. Пространственный дискурс вместе с описанием структуры и функции языковых единиц в синхронии и диахронии создали своеобразное гносеологическое триединство лингвистики XXI в., исследующей язык в трех измерениях – структуры, пространства и времени. И в этом изменении парадигмы современной лингвистики важная роль принадлежит «Общеславянскому лингвистическому атласу». Карты Атласа позволили реально увидеть сложность диалектного ландшафта terra Slavia. Более того, они дали возможность представить то, что трудно уловимо при монографическом описании славянских диалектов или при составлении словарей. Фактор пространства, а также неравномерность развития диалектных систем, сохраняющих архаические элементы языка, позволили по-новому взглянуть на славянские диалекты, так как появилась возможность рассмотреть их в общеславянском контексте, тем более что одной из центральных проблем славистики по-прежнему остается проблема членения славянского языкового мира.

Решение этой проблемы, как известно, лежит чаще всего на пути установления сходств и различий в фонетических системах славянских языков. В связи с этим выдвигаются различные критерии. Среди них наиболее устоявшимися и обладающими наибольшей диагностирующей силой являются историко-фонетические. Не случайно именно они легли в основу традиционного членения славянских языков на восточные, западные и южные. Среди них наиболее релевантными считаются: изменение праславянских *kv, *gv в определенной фонетической позиции в *cv, *zv или сочетаний *tl, *dl в *1, появление 1 –эпентетикум, возникновение корреляции согласных по палатальности, изменение *tj, *dj, а также групп согласных перед гласными переднего ряда, переход начального *je в *o, преобразование групп согласных типа *tort, *tolt и т.д. Однако нельзя не отметить, что эти фонетические признаки имеют в значительной степени случайный характер и отобраны из ряда других возможных признаков искусственно для подтверждения членения, проведенного в основном по культурно-географическому признаку (ИТСЯ 1986: 21), ср., например, разное членение славянских языков по результатам фонетических процессов, связанных с изменением *kv и *gv или *tl, *dl, с одной стороны (при котором наблюдается деление языков на

восточную и западную группы), начальных *or, *o1 – с другой (деление языков на северную и южную группы) и *tort, *tolt, *tj, *dj – с третьей (где действительно наблюдается деление языков на восточно-, западно- и южнославянские).

Что касается лексического и словообразовательного критериев, то они используются в значительно меньшей степени, хотя необходимость их привлечения является как будто очевидной. Не случайно Д.П. Джурович (1913: 148), завершая рассмотрение вопроса о диалектной дифференциации праславянского языка, писал, что отказывается от подробной классификации славянских языков в связи с тем, что предложенную им группировку славянских языков на основе фонетических данных необходимо подкрепить лексическим и морфологическим материалом.

Существующая сегодня «классификация славянских языков, построенная на основании рефлексов определённых праславянских звуковых сочетаний исходит из положения свыше 1000 лет тому назад и полностью игнорирует то специфическое, что отдельные славянские языки выработали в течение своего самостоятельного развития» (Дюрович 1973: 225). Кроме того, эти фонетические признаки имеют в значительной степени случайный характер и отобраны из ряда других возможных признаков искусственно для подтверждения членения, проведенного в основном по культурно-географическому признаку.

Сегодня благодаря «Общеславянскому лингвистическому атласу» этот упрек Л. Дюровича может быть отведен. Карты Атласа не только подтвердили справедливость его слов, но и показали, что в ходе эволюции славянских языков сформировались новые ареалы, не совпадающие с традиционным трехчастным членением славянских языков на восточные, западные и южные. Эксплицированный на них материал в хронологическом плане оказывается разнородным, и многие славянские изоглоссы проецируются в разновременные плоскости, порождая многообразие и дробность ареалов. Это особенно хорошо видно на картах лексико-словообразовательной серии Атласа.

В отличие от праславянских этимологических словарей Атлас позволяет реально увидеть пространственные отношения славянских диалектов и эксплицировать их ареальные связи. Если словарь просто фиксирует то или иное слово, то карта дает возможность говорить об определенных закономерностях в его распространении, более того, она позволяет выявить типологию лексических изоглосс, так как география и характер ареала многое проясняет в природе возникновения схождений. Поэтому карты «Общеславянского лингвистического атласа» имеют предпочтение перед любым диалектным словарем, который дает ограниченную, часто далеко не полную информацию.

О чем же говорят карты Атласа?

Прежде всего, они говорят о том, что изоглоссы межславянских лексических соответствий проецируются в разновременные плоскости. В общей картине ареальных связей славянских диалектов отчетливо просматриваются по крайней мере два хронологических среза – древний, относящийся к истокам формирования славянского языкового единства, и более поздний, связанный с процессами, основанными на общности предшествующей эпохи, но протекавшими в разных частях Славии самостоятельно и приведшими к их последующему диалектному членению и образованию современных славянских языков. Поэтому на картах Атласа предстает довольно сложная картина диалектной дифференциации terra Slavia.

Вместе с тем необходимо отметить, что, несмотря на мозаичность лексического ландшафта Славии на картах Атласа довольно часто просматривается разделение ее по линии **север ~ юг**, ср.: север *slov-o* ~ юг *besěd-a* (слн.), *dum-a* (блг., мак.), *rěč-ь* (хрв., серб.), *sъ-bor-ъ* (мак.) к. 76 ‘слово’ т. 9 «Человек»; север *kur-i-tь* ~ юг *puš-i-tь* к. 19 ‘курит’ т. 10 «Народные обычаи»; север *sъ-čęst-ьj-e* ~ юг *sъ-ręt-j-a*, *sъ-rět-j-a* к. 7 т. 10 «Народные обычаи»; север *sos-ьn-j-a* ~ юг *bor-ъ* к. 17 ‘сосна’ т. 3 «Растительный мир»; север *baran-ъ* ~ юг *ov-ьn-ъ* к. 4 ‘некастрированный самец овцы’ т. 2 «Животноводство»; север север *kot-* (*kot-ъ, kot-j-ur-ъ*) ~ юг *mač-* (*mač-ьk-ъ, mač-or-ъ, mač-or-ъk-ъ*) к. 10 ‘самец кошки’ т. 2 «Животноводство»; север *tel-ęt-ъk-o, tel-en-ъč-ьk-ъ* ~ юг *tel-ęn-ьc-e* к. 39 *dem* ‘*Nsg* telę’ т. 2 «Животноводство»; север *těn-ь* ~ юг *xo͡ld-ъ* к. 6 ‘тень под деревом’ т. 3 карта «Растительный мир»; север *lěs-ъ* ~ юг *šum-a* к. 11 ‘лес’ т. 3 карта «Растительный мир»; север *baran-in-a* ~ юг *ov-ьč-ęt-in-a, ov-ьč-ьj-E* (subst) (блг.) к. 24 ‘мясо барана’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; север *cěl-u-j-e-tь* ~ юг *ljub-i-tь* к. 4 ‘целует’ т. 10 «Народные обычаи»; север *//ašč-er-* (*//ašč-er-ъ, //ašč-er-ic-a, //ašč-er-ъk-a*) ~ юг *gušč-er-* (*gušč-er-ъ, gušč-er-ic-a, gušč-er-ъk-a*) к. 30 ‘ящерица’ т. 1 «Животный мир»; север деминутивные суффиксы с консонантным элементом -k- (*-ik-ъ, -ьk-ъ, -ъk-ъ, -ьk-o, -ьk-a, -ič-ьk-a, -ьč-ьk-a, -ič-ьn-ъk-a, -ьč-in-ъk-a* и др.) ~ юг деминутивные суффиксы с консонантным элементом -c- (*-ic-a, -ьc-ь, -ьn-ьc-e, -ьc-e, -ьš-ьc-e, -ič-ic-a, -ьč-ьc-e, -en-ьc-e, -ьč-en-ьc-e, -ьč-ic-e* и др.) и -č- (*-ič-ь, -ьč-e, -ič-e* и др.) к. 66 ‘деминутивные суффиксы’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» и т.д.), тогда как противопоставление по линии запад ~ восток практически не прослеживается.

И эта ареальная картина заставляет по-новому взглянуть на проблему эволюции праславянской языковой общности, в частности на первоначальное разделение ее на западную и восточную группы (см. Бернштейн 1961: 68).

Наличие обширных лексических ареалов, локализующихся в северной Славии и противопоставляющих северную Славию южной, невольно наталкивает на мысль о существовании в позднепраславянский период восточно-западнославянского единства, в рамках которого протекали совместные языковые процессы. О существовании такого единства косвенно свидетельствует и тот факт, что среди праславянских лексем, имеющих общеславянское распространение, особенно много тех, которые имеют разрушенный ареал именно в южнославянских диалектах, тогда как в восточно- и в западнославянских он до сих пор остается монолитным (ср., например, ареалы праславянских лексем, имеющих и-е соответствия *ovьsъ < и-е *awiĝ- [Фасмер III: 113; ЕСУМ 4: 150]); *neslъ (*neslъ < и.-е.*nesti < и-е *enek̂-, *nek̂, n̥k̂- [Фасмер III: 67; ЭССЯ 25: 19]); *voj-ьn-a* (*vojьna < и.-е. *u̯eia-, *u̯ē̆i- [Фасмер I: 334; ЕСУМ 1: 431]); *gor-a* (*gora < и.-е. *gʷer-, gʷor- [Фасмер I: 438; ЭССЯ 7: 29]); *dom-ъ* (*domъ < и.-е. *dōm-, dĕm-, *dm̥- [Фасмер I: 526; ЭССЯ 5: 72]); *dъn-o* (*dъno < *dъb-no < и.-е. *dhubh-/dheu̯bh- [Фасмер I: 519; ЭССЯ 5: 174]); *nog-a* (*noga < и.-е. *onogh, *ongh-, *n̥gh- [Фасмер III: 78; ЭССЯ 25: 161]); *ogn-ь* (*ognь < и.-е. *ognis /*egnis [Фасмер III: 78; ЕСУМ 1: 414]) и др.

Об этом свидетельствуют и факты праславянской фонетики (ср., например, судьбу сочетаний *ort, *olt в позиции начала слова, рефлексация которых объединяет восточные и западнославянские диалекты в их противопоставлении южнославянским; или явление аккомодации сонанта предшествующему гласному переднего ряда в интерконсонантных сочетаниях *tьrt, *tьlt, наблюдающееся в диалектах северной Славии: рус. *‘p’er’voj*, *v’er’x*; укр. *ver’x*, *sẹr’p*; блр. *v’er’x*, *čəc’’v’er’x*; плс. *v’ešx*, *v’ežba*; луж. *w’er’ba*, *w’er’x*; чеш. *vil’k*; слц. *vil’k*; *vil’hotni* (см. ОЛА т. 3 «Рефлексы *ьr, *ъr, *ьl, *ъl» Warszawa 1994).

Наконец, об этом свидетельствуют и факты славянского словообразования. Изучение проблемы дифференциации славянских языков по данным словообразования показало, что в словообразовательных системах славянских языков существуют два противопоставленных ареала – славянского севера и юга, внутри которых существуют более дробные языковые зоны и пояса: в-луж. – слн., укр. – слц., чеш. – слц., слн. – сх., мак. – блг., рус. – блр. – плс. и т.д. (Вендина 1990: 157).

При этом следует отметить, что большинство лексических и словообразовательных ареалов северной Славии имеет своим источником контактную конвергенцию и является иллюстрацией контактно-генетического родства восточно- и западнославянских диалектов. Об этом говорит наличие ярко выраженных контактных зон в украинских, белорусских, польских, отчасти в восточнословацких говорах. Причем в роли языка-донора выступают чаще всего западнославянские диалекты, преимущественно польские (ср., например, ареалы таких лексем, как *stьkl-ěn-ъk-a* к. 6 ‘стакан’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *podъ-večer-ъk-ъ* к. 61 ‘еда между обедом и ужином, полдник’

т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *gǫs-in-a* к. 25 ‘мясо гуся’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *doj-ьk-a* к. 34 ‘женщина, которая доит коров’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», *olov-ъk-ъ* к. 36 ‘карандаш’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь», *krav-ьc-ь* к. 16 ‘человек, который шьет одежду’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь», *měst-ьc-e* к. 46 ‘место’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь», *//ǫtr-ob-a* к. 54 ‘печень человека’ т. 9 «Человек» и др.), реже украинские (ср., например, обширные ареалы украинских лексем *cěl-uš-ьk-a* к. 18 ‘первый кусок хлеба, отрезанный от буханки, горбушка’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» и *krin-ic-a, krьn-ic-a* к. 1 ‘вырытая в земле яма для добывания воды, колодец’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи») и белорусские (ср. ареалы лексем *mo͡ld-iv-o, mo͡ld-iv-a* к. 32 ‘молоко коровы сразу после отела, молозиво’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *ko͡m-y-sl-a* к. 2 ‘деревянная дуга для ношения ведер на плече, коромысло’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» и др.).

Такие ландшафтные закономерности являются своеобразными ориентирами в типологической интерпретации ареалов. И это само по себе является значимым, так как свидетельствует против мозаичности и калейдоскопичности лексических изоглосс и позволяет отвести фактор случайности.

Изучение ареалов праславянских диалектизмов выявило еще одну интересную особенность, свидетельствующую против трехчастного членения праславянского диалектного континуума на восточную, западную и южную группы. В Атласе практически не обнаруживается лексем, плотно покрывающих территорию западнославянских или южнославянских диалектов, тогда как восточнославянский диалектный континуум характеризуется высокой степенью гомогенности, ср., например, ареалы следующих лексем:

//ěd-a к. 54 ‘все, что употребляется в пищу людьми, еда’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»: лексема широко распространена в восточнославянских диалектах, только в украинских и частично белорусских ее ареал ограничивают лексемы *//ěd-j-a, //ěd-J-en-ьj-e, sъtrav-a*;

šęg-ъ к. 49 ‘шаг’ т. 9 «Человек»: лексема имеет обширный ареал в восточнославянских диалектах, только в говорах Правобережной Украины, а также Полесья ее теснят лексемы *stǫp-ьn-ь* и заимствованная из западнославянских языков лексема *krok-ъ*;

vor-ъ к. 55 ‘человек, который крадет’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь»: лексема составляет принадлежность восточнославянских диалектов, хотя в белорусских и украинских диалектах широко распространена и лексема *zъl-o-děj-ь*;

krop-iv-a (**krapiva* < **kopriva* ЭССЯ 11: 25) к. 22 ‘крапива’ т. 4 «Сельское хозяйство»: лексема имеет обширный ареал в восточносла-

вянских диалектах, только в некоторых украинских и русских говорах ее ареал ограничивают лексемы *žędl-iv-a* и *strěk-av-a*;

ob-ěd-a-j-e-tь (**obědati* < * *obědъ* ЭССЯ 27: 181; Шапошников 2: 36) к. 60 ‘ест обед’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»: лексема имеет тотальное распространение во всех восточнославянских диалектах и только в юго-западных украинских и в отдельных белорусских диалектах она находится в отношениях конкуренции с лексемой *pol-u-dьn-a-j-e-tь*;

sъ-kaž-e-tь (**sъkazati* < **kazati* Шапошников 2: 324) к. 64а ‘скажет’ (слово) т. 9 «Человек»: лексема плотно покрывает территорию всей восточной Славии и только в некоторых юго-западных украинских говорах ее ареал ограничивает лексема *po-věst-ь*;

rъt-ъ (< **rъtъ* < и-е *ru-to < *reu-: rou- Шапошников 2: 287) к. 16 ‘рот’ т. 9 «Человек»: лексема плотно покрывает территорию всей восточной Славии и только в некоторых юго-западных украинских говорах ее ареал ограничивает лексема *pysk-ъ*, а также в северо-западных белорусских – заимствованная из польских диалектов лексема *gǫb-a*;

vis-ъk-ъ, *vis-ъk-y* (**visъkъ* < visěti Шапошников 1: 120) к. 4 ‘висок’ т. 9 «Человек»: лексема имеет обширный ареал в восточнославянских диалектах и только в юго-западных украинских говорах ее ареал ограничивают лексемы *vols-ьn-ic-a* и (*puls*)-ъ и др.

(*pasx*)-*a* к. 49 ‘Па͡сха’ т. 10 «Народные обычаи»: эта заимствованная из греческого языка лексема (*πάσχα* < др.-евр. *pēsaḫ*) широко распространена во всех восточнославянских диалектах, и только в говорах Правобережной Украины и в западных белорусских диалектах ее ареал ограничивают лексемы *vel-ik-o-dьn-j-a* и *vel-ik-Ѣ dьn-ь* и т.д.

Многие из этих лексем имеют индоевропейские соответствия, словообразовательная структура их часто не мотивирована на почве праславянского, а ареалы являются, как правило, обширными, хотя и со следами разрушения. В связи с этим можно предположить, что они являются иллюстрацией диалектного членения уже праславянского языка.

Ареальная картина, характерная для восточнославянских языков, корреспондирует с данными исторической фонетики, свидетельствующими о том, что это единство своими корнями уходит в праславянскую эпоху (ср., например, судьбу сочетаний **tj, *dj* или **kt, *gt* перед *j* и гласными переднего ряда, судьбу сочетаний **tort, *tert* с их полногласием, начальное **o* в словах типа *осень, олень, озеро,* деназализацию носовых, одинаковую рефлексацию редуцированных в сильной позиции и др.). Все эти фонетические процессы своей однотипностью выделяют восточнославянские языки на всем пространстве Славии.

Карт, иллюстрирующих **гомогенный западнославянский ареал** очень немного, ср., например, ареалы следующих лексем:

sikor-ъk-a (< **sykora* <**sykati* (Brückner: 490; Boryś: 547) к. 26 ‘синица’ т. 1 «Животный мир»: лексема широко распространена в западнославянских диалектах и не выходит за их пределы, хотя в чешских и польских диалектах ее ареал является дисперсным, так как наряду с ней распространена и лексема *sikor-a*;

s͡olv-ik-ъ (< **s͡olvьjь* Boryś: 559) к. 28 ‘соловей’ т. 1 «Животный мир»: лексема плотно покрывает всю территорию западнославянских диалектов, хотя в чешских моравских говорах, а также в польских говорах Силезии ее ареал ограничивает возникшая на ее основе лексема *s͡olv-ič-ьk-ъ*;

pъt-ak-ъ (< **pъtъ* < и.-е. *pōu̯-/*pəu̯-/*pŭ- (Boryś: 502) к. 16 ‘птица’ т. 1 «Животный мир»: лексема представлена во всех западнославянских диалектах, но имеет ареальные ограничения в восточнословацких диалектах, где распространена возникшая на ее основе лексема *pъt-ač-ьk-ъ,* в лужицких, где зафиксирована лексема *pъt-aš-ьk-ъ*, в польских кашубских говорах, где отмечена лексема *pъt-ax-ъ*, а также в мазовецких, где под влиянием восточнославянских диалектов получила распространение лексема *pъt-aš-ьk-a*;

stud-ьn-j-a, stud-ьn-ьj-a (< **studьnja* Brückner: 523; Boryś: 585) к. 1 ‘вырытая в земле яма для добывания воды, колодец’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»: лексема плотно покрывает территорию всех западнославянских диалектов и имеет небольшие островные ареалы в украинских юго-западных и полесских говорах на границе с польскими и словацкими диалектами, а также в белорусских юго-западных, среднебелорусских и северо-восточных говорах.

Обращает на себя внимание не только немногочисленность подобных ареалов, но и то, что эти лексемы являются производными от праславянских основ, что само по себе является свидетельством позднего формирования их ареалов.

На фонетическом уровне черт, являющихся иллюстрацией единства западнославянских языков, также немного. Практически это лишь судьба сочетаний **kv, *gv* в позиции перед **ě*. Что касается других фонетических признаков, традиционно приводимых в качестве иллюстрации своеобразия западнославянских языков, а именно сочетаний **tl, *dl*, **tort, *tolt* или **ort, *olt*, то они, скорее, свидетельствуют о диалектной дифференциации, поскольку в среднесловацких диалектах в сочетании **tl, *dl*, в отличие от других западнославянских языков, произошла утрата взрывного элемента; в польских и лужицких диалектах, в отличие от чешских и словацких, сочетания **tort, *tolt* трансформировались в *trot, tlot*, тогда как в чешских и словацких – в *trat, tlat*, а сочетания **ort, *olt* в среднесловацких диалектах дали *rat, lat*, тогда как в чешских, польских и лужицких диалектах – *rot, lot*. Наконец, самой яркой иллюстрацией диалектной дифференциации западнославянских языков является

разный результат рефлексации носовых (в частности, сохранение их назальности в польских диалектах, что выделяет их на всем пространстве terra Slavia), а также прояснения редуцированных в сильной позиции, совпадение рефлексов которых наблюдается лишь в польских и чешских диалектах, тогда как в остальных – картина более сложная (см. соответствующие тома «Общеславянского лингвистического атласа»: т. 2а «Рефлексы *ę» (Москва 1990), т. 2б «Рефлексы *ǫ» (Warszawa 1990), т. 3 «Рефлексы *ьr, *ъr, *ьl, *ъl» (Warszawa 1994), т. 4а «Рефлексы *ъ, *ь» (Zagreb 2006), т. 4б «Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные» (Скопје 2003).

В **южнославянских диалектах** сходная ситуация, так как ареальный сценарий, демонстрирующий единство южнославянских языков, также встречается довольно редко, ср. распространение следующих лексем:

gušč-er-ъ, gušč-er-ic-a (< и.-е. *geu-sker [ЭССЯ 7: 179]) к. 30 ‘ящерица’ т. «Животный мир»;

žit-o (< *žiti [Фасмер II: 57; ЕСУМ 2: 200]) к. 57 ‘рожь, пшеница, ячмень, овес и другие злаковые культуры, вместе взятые’ т. 4 «Сельское хозяйство»: лексема имеет обширный ареал в южной Славии, однако в словенских диалектах ее ареал ограничивает лексема *žit-ъ,* в хорватских – лексемы *žit-ъk-ъ* и *zъ̑n-ьj-e*, в болгарских – заимствованная из турецкого языка лексема (*zajr*)-*e*;

zid-ar-ь к. 6 ‘человек, который строит каменные дома’ ОЛА т. 8 «Профессии и общественная жизнь»: лексема широко распространена во всех южнославянских диалектах, только в македонских и болгарских ее ареал ограничивает заимствованная из греческого языка лексема (*mastor)*-ъ и из турецкого – лексема (*d’ulger)-in*-ъ.

Из праславянской фонетики, иллюстрирующей своеобразие южнославянских языков, можно указать на судьбу сочетаний *ort, *olt, которые дали иную рефлексацию (*ra-, la-*) по сравнению с западно- и восточнославянскими диалектами (*ro-, -lo-*). Что касается других фонетических признаков, то они, скорее, свидетельствуют о дифференциации южнославянских диалектов, нежели об их единстве, ср., например, наличие вокальной долготы и тоновых различий гласных, которое выделяет словенские, сербские, хорватские диалекты; наличие билабиальной или лабиодентальной протезы перед инициальным *о в словенских диалектах или палатальной j-протезы в хорватских кайкавских говорах; разную рефлексацию носовых, повлекшую за собой ареальную дифференциацию южнославянских диалектов (ср., например, рефлексацию праславянского *ę, с характерным для нее варьированием подъема гласного, являющегося его континуантом, от высокого гласного *i* (хрв. кайк., слн.) до самого низкого гласного *a* (мак., серб., слн., хрв.), *a:* (слн., хрв.), *ạ* (блг., хрв. кайк.), *ạ:* (блг., хрв. кайк.), а также его дифтонгизацию (слн., хрв. кайк.). Наконец, об этом свидетельствует и разная рефлексация редуцированных в сильной позиции.

Такая ареальная картина, представленная на картах «Общеславянского лингвистического атласа», позволяют по-новому взглянуть и на проблему существования в прошлом праюжнославянского и празападнославянского языков.

Однако этим интерпретационный потенциал карт Атласа не исчерпывается.

Возможность пространственной визуализации межъязыковых схождений делает реальной и временну́ю стратификацию картографируемых лексем, подобно той, которой располагает славистика, предлагая относительную и даже абсолютную хронологию для многих фонетических и грамматических явлений праславянского языка, ибо в соответствии с постулатом лингвистической географии карта, являясь пространственной проекцией элементов языковой системы диалектов, позволяет исследователю описать формирование диалектных различий в их исторической перспективе, поскольку фактор пространства всегда неразрывно связан с фактором времени. Языковые различия в пространстве тождественны языковым различиям во времени: «существование языка в пространстве и существование языка во времени – одно и то же явление существования языка во времени-пространстве» (Степанов 1975: 304).

И поскольку на картах Атласа эксплицитно выражена топологическая и имплицитно хронологическая маркированность диалектных явлений, исследователь имеет уникальную возможность изучать механизмы развертывания диахронии в синхронии, более того, прослеживать цепочечное развитие диалектных зон, которые, образуя звенья такой цепочки, представляют последовательные этапы исторического развития как картографируемого явления, так и самой лингвотерритории.

Самым ярким проявлением интерпретационных возможностей Атласа, экспланаторности его карт является отражение на них причинно-следственных отношений в развитии того или иного языкового явления.

Фактор пространства, а также неравномерность развития диалектных систем, сохраняющих архаические элементы языка, предоставляет исследователям уникальную возможность восстановить причинно-следственные отношения в эволюции того или иного языкового феномена в виде последовательных стадий его исторической трансформации и проследить общее направление развития. Это, в свою очередь, позволяет выявить центр иррадиации и направление инновационных потоков.

Так, например, на карте ‘горбушка’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» просматривается довольно четкий ареал лексемы *obkraj-ьс-ь*: это украинские и белорусские говоры, а также прилегающие к ним говоры южнорусского наречия.

Для понимания и интерпретации этого ареала необходимо ответить на вопрос, в каком направлении шло распространение этой лексемы, какой язык был «донором», а какой «реципиентом»?

Если внимательно изучить ареал лексемы *ob-kraj-ьc-ь*, то можно увидеть, что ответ на этот вопрос подсказывает сама карта, а именно: плотный ареал этой лексемы в говорах Левобережной Украины, резаные контуры его границ, а также наличие словообразовательных инноваций (ср. распространение лексемы *ob-kraj-ьč-ik-ъ*) являются свидетельством того, что центр иррадиации лежал именно в этих говорах.

Эта информация (хотя и в имплицитном виде) содержится и в ареале лексемы *ob-kraj-ьk-ъ*, которая генетически (через палатализацию заднеязычного *k*) соотносится с лексемой *ob-kraj-ьc-ь*. Эта лексема на восточнославянской территории зафиксирована **только в украинских** говорах, причем на той же территории, а иногда и в тех же пунктах, что и лексема *ob-kraj-ьc-ь* (см. пп. 500, 508), т.е. ареал этой лексемы дает еще один ориентир для определения направления иррадиации. Наконец, об этом говорит и распространение лексемы *ob-kraj-ьč-ik-ъ,* которая характерна в основном для белорусских говоров, причем генетически она тоже соотносится с лексемой *ob-kraj-ьk-ъ* как ее производное, являясь ее ареальным продолжением. Таким образом, обе производных лексемы *ob-kraj-ьc-ь* и *ob-kraj-ьč-ik-ъ* генетически соотносятся с лексемой *ob-kraj-ьk-ъ*, распространенной в говорах Украины, что делает предположение о направлении иррадиационных потоков лексемы *ob-kraj-ьc-ь* вполне обоснованным.

Так разрозненная фиксация диалектно-языковых фактов выстраивается на картах Атласа в логически последовательные цепи, отражающие реальную связь изучаемых явлений в пространстве и времени. Картографирование имеет уже не просто иллюстративную функцию, а становится важной теоретической составляющей сравнительно-исторического языкознания и лингвогеографии, поскольку любая карта помогает восстановить историю формирования моделей производных слов – членов одной лексико-семантической группы.

Карта имеет еще одно предпочтение перед любым диалектным или этимологическим словарем: она позволяет увидеть сразу пространственную стратификацию всей лексико-семантической группы картографируемого слова на территории Славии. А наличие разных мотивационных признаков, четко выявляемых в легенде к каждой карте, дает возможность оценить своеобразие национального языкового сознания в сложном процессе восприятия мира человеком, его познавательной и классифицирующей деятельности.

В этом смысле карты «Общеславянского лингвистического атласа» представляют «богатый и красочный культурный ландшафт славянского традиционного быта» (Толстой 1995: 15), поскольку они являют собой образец культурно-языковой диалектологии, позволяющей реконструировать «живую старину» славян. Так, например, на карте 1 ‘небольшой сельский населенный пункт’ (т. 8 «Профессии и общественная жизнь») отражена целая история освоения и получения сельскохозяйственных

угодий славянами. На карте четко очерченные ареалы имеют лексемы с корнем **sel-** (*sel-o, sel-ьc-e, sel-išč-e, po-sel-ъk-ъ*) – восточно- и южнославянские диалекты, **vьs-** (*vьs-ь, vьs-ъk-a, vьs-ьn-ic-a*) – словенские, лужицкие, польские, белорусские диалекты, **dьrv-** (*dьrv-ьn-j-a*) – русские и белорусские диалекты, **děd-** (*děd-in-a*) – чешские и словацкие диалекты. Как показывает исследование проф. П. Жиго (Жиго 2011: 52), все они передают разные способы сельскохозяйственного освоения земли славянами. Лексема *děd-in-a* употреблялась для обозначения задруги ‘совместного владения землей несколькими семьями, у которых был общий предок’, т.е. землю получала, культивировала и обрабатывала одна патриархальная семья, при этом слово *dědina* обозначало не просто территорию заселения, но именно такое владение, которым изначально владел самый старший в роду, т.е. *děd*. К этой же семантической группе относится и слово *sel-o*. Изначально этим словом называли землю сельскохозяйственных угодий – ‘пашню’, ‘вспаханное поле’ или же деятельность, связанную с обработкой земли, т.е. саму ‘вспашку, пахоту’. Западнославянский вариант этого слова, в котором сохранилась группа *-dl-* (т.е. слово *sedl-o* < **sed-*), первоначально обозначал ‘заселенное место, дворы’, ‘поле, земля’. Словом *vьs-ь* назывался населенный пункт, в котором жили люди, принадлежащие к одному роду. В слове *dьrv-ьn-j-a* передан способ обработки, получения сельскохозяйственных угодий. Первоначально это слово обозначало ‘пашню’, ‘вспаханное поле’, устар. ‘вспашку, пахоту’. Позднее значение слова расширилось, и слово стало обозначать прилегающие хозяйственные постройки и далее все поселение вместе с земельным наделом. Таким образом, перед нами предстает своеобразная история освоения и присвоения пахотных земель славянами, каждый этап которой получил свое наименование.

Однако ярче всего дифференциацию культурного ландшафта Славии иллюстрируют так называемые мотивационные карты. Эти карты позволяют увидеть мотивационный признак в пространстве языка той или иной культуры и поэтому являются, по сути дела, лингвогеографической проекцией языка этой культуры. Своеобразие номинативной логики при лексической параметризации внешнего мира, особенности его восприятия и категоризации привели к разной сегментации языковым сознанием диалектоносителей одного и того же семантического участка. А это значит, что каждая культура, облеченная в языковую оболочку говорит на своем языке. Задача исследователя заключается в том, чтобы «прислушаться к ее языку».

Так, например, в томе «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» находится мотивационная карта, посвященная названию ‘ужина’. На этой карте отчетливо видно, что в русской традиционной культуре в основе названий, обозначающих вечерний прием пищи *//už-in-ъ, //už-in-a, //už-ьn-a*, лежит мотивационный признак, связанный с идеей движения солнца, его пространственной локализации на небосклоне как указания на время

приема пищи (из праславянского *jugъ Фасмер IV: 152), тогда как для большинства славян характерно внимание к самой идее времени, в частности, к определенному промежутку времени как части суток (ср. *večer-ь, večer-j-a*).

Различия в мотивационных признаках, а значит и в культурологическом осмыслении, демонстрирует и к. 55 ‘счастье’ (т. 10 «Народные обычаи»), материалы которой говорят о том, что в северной Славии представления о счастье связаны с наделенностью человека долей, частью (*sъ-čęst-ьj-e, dol-j-a*), у лужичан – это прямое указание на субъекта, наделяющего этой долей (ср. *sъ-bož-ьj-e*), в то время как в южной Славии эти представления ассоциируются со встречей (*sъ-ręt-j-a, sъ-rět-j-a*) как судьбой человека, поскольку «судьба осмысляется как предначертанный человеку свыше путь» (Славянские древности 5: 203). «Случайная непредвиденная встреча рассматривается в народе как знак, влияющий на дальнейший ход событий в жизни человека,...как знак некой высшей силы, которая наделяет человека счастьем. Первоначально этот знак соотносился с неожиданным приобретением «счастья», «удачи», «счастливой доли» (Плотникова 2013: 218).

Интересное противопоставление мотивационных признаков, свидетельствующих о социальном статусе замужней женщины, просматривается и на к. 52 ‘выходит замуж’ (т. 10 «Народные обычаи»): у большинства славян женщина выступает как пассивное лицо, ибо она идет «за мужа» (*vy-χod-i-tь za mǫž-ь, za mǫž-a, vъ za mǫž-ь*) или отдается ему в жены (*vy-da-j-e-tь <sę>, vy-da-v-a-j-e-tь <sę>),* вместе с тем у некоторых южных и западных славян она выступает как активное лицо, приобретающее иной статус, ибо она *žen-i-tь <sę>, ob-žen-i-tь <sę>, mǫž-i-tь <sę>, o-mǫž-i-tь <sę>, rǫč-i-tь <sę> , rǫk-u-j-e-tь <sę>* и т.д.

Диалектное слово говорит о том, что выбор мотивационного признака не является случайным, он предопределен интересами человека и имеет свою культурную мотивацию. И в этом проявляется феномен влияния человека на язык: феномен первичной антропологизации диалектного слова (влияние на язык психофизиологического механизма сенсорного восприятия) и феномен вторичной антропологизации (влияние на язык религиозно-мифологических, философских воззрений, социально-нормативных предписаний и запретов, существующих в традиционной культуре).

Яркой иллюстрацией процесса антропологизации диалектного слова могут служить карты 12 тома Атласа “Личные черты человека”. Карты, входящие в этот том, представляют человека как субъекта деятельности и носителя сознания в разных его “ипостасях”, а именно – как организм и как личность.

Человек как организм (или “природный человек”) предстает в виде совокупности его телесных и материальных свойств, генетически унаследованных от родителей и претерпевших лишь некоторые изменения в процессе своей жизненной эволюции (см., например, к. 1 ‘лысый’ (о че-

ловеке), к. 4 ‘кудрявый’, к. 5 ‘рыжий’, к. 8 nĕmъ(-jь), к. 10 ‘слепой человек’, к. 11 ‘косоглазый, с косыми глазами’ (о человеке), к. 16 ‘горбатый человек’, к. 19 ‘человек с большим животом’, к. 21 ‘толстый человек’, к. 23 ‘худой человек’, к. 25 ‘человек с большой головой’, к. 27 ‘человек с большой бородой’, к. 29 ‘человек с большими усами’, к. 30 ‘красивый’, к. 31 ‘сильный, обладающий физической силой’ (о человеке), к. 12 ‘глухой человек’, к. 17 ‘хромой’, к. 13 ‘левша’ и др.).

Человек как личность рассматривается как социокультурный индивид, как субъект – носитель сознания и самосознания. Эта группа имен описывает, с одной стороны, психологические особенности человека, определяющие его индивидуальность (в единстве эмоционального и интеллектуального начал, см., например, к. 32 ‘глупый человек, дурак’, к. 39 ‘хвастун’, к. 42 ‘человек, который лжет’, к. 43 ‘женщина, которая лжет’, к. 44 ‘женщина, которая любит сплетничать’), а с другой – социальные, указывающие на его социальную роль и опыт деятельности в обществе (см., например, к. 45 ‘охотно и хорошо работающий’ (о человеке), к. 46 ‘ленивый, не любящий работать’, к. 47 ‘ленивый человек’, к. 34 ‘скупой, чрезмерно бережливый’ и др.).

При этом карты, представляющие “природного” человека, демонстрируют сравнительно низкую лингвокреативную активность диалектов, что само по себе указывает на то, что чувственная, физическая природа человека не представляет особого интереса для языка традиционной культуры славян. Не случайно именно на этих картах содержится больше всего лексем, имеющих общеславянский характер распространение (это такие лексемы, как *něm-Ъ* к. 8 nĕmъ(-jь), *slĕp-Ъ* к. 9 slĕpъ(-jь), *xrom-Ъ* к. 17 ‘хромой’ (о человеке), *glux-Ъ* к. 12 ‘глухой человек’). В качестве примера можно привести карту Sl 1928 ‘человек с большой бородой’. На этой карте представлены лексемы лишь с одним корнем *b͡ord-* и только в чешских диалектах отмечена эксклюзивная лексема // ǫs-ač-ь. И хотя диалектная дифференциация происходит за счет словообразовательных средств (ср. эксклюзивные словообразовательные модели: укр. *b͡ord-aj-ь, b͡ord-ěj-ь, b͡ord-an-ь*, мак. *b͡ord-ъl-o*, плс. *b͡ord-al-j-a*, рус. *b͡ord-ast-Ъ*), однако это дела не меняет.

Если обратить внимание на такой лингвистический критерий, как количество словесных репрезентаций на единицу смысла, то нетрудно заметить, что самая высокая степень лексической загруженности наблюдается на картах, посвященных репрезентации человека как личности социальной и духовной, ср., например, к. 32 ‘глупый человек, дурак’, к. 44 ‘женщина, которая любит сплетничать’, к. 47 ‘ленивый человек’ (на них зафиксировано более двухсот наименований, для сравнения можно привести к. 8 nĕmъ (-jь), где представлено всего 47 лексем).

При этом в разных славянских языках лексическая и словообразовательная плотность карт варьируется.

Так, например, в хорватских диалектах среди карт, посвященных человеку как личности социальной и духовной, самыми лексически загруженными являются карты:

к. 32 **‘глупый человек’**: *glup-an-ъ* (glúpan)[1], *lud-ъ* (lù:d), *(nor)--ьс-ь* (ˈnorc), *(bed)-ak-ъ* (bedã̊:k), *(bedav)-Ѣ* (ˈbe:daf), *ne-verm-en-ьn-Ѣ* (nɛvrẹmè:n), *lep-ux-ъ* (ˈlepux), *tjudj-ьk-ъ* (tù̯ojk), *[xlep]-ač-ь* (xˈlepa:č), (*samar)-ъ* (samạ̊:r), *(sord)-ast-Ѣ* (sọ̀:rdast), *(xor)-m=-ak-ъ* (xọrˈmạ̊:k);

к. 46 **‘охотно и хорошо работающий’** (о человеке): *rad-ьn-Ѣ* (rạ̊:dan), *rad-in-Ѣ* (ˈradi:n), *rad-iš-ьn-Ѣ* (raˈdišan), *rad-ъl-iv-Ѣ* (ˈrạ̊dl’if), *rad-ov-ьn-Ѣ* (ràdovan), *dě-l-av-ьn-Ѣ* (dì̯elovan), *mar-ьl-iv-Ѣ* (marl̥ì:f), *(verd)-ьn-Ѣ* (vré:dan), *žest-ok-Ѣ* (žèsto:k), *val-ь=-at-Ѣ* (vál̥at), *po-sъl-en-Ѣ* (pò:slen), *sъlož-en-Ѣ* (sˈlu̯ožen), *skъrb-ьn-Ѣ* (sˈkr̥ban), *(fatijatun)-Ѣ* (fatiˈjatù:n);

В болгарских диалектах такими картами являются:

к. 47 **‘ленивый человек’:** *lěn-ьl-ь=-o* (ˈlenl’o), *lěn-ьt-ь=-o* (ˈl’ạnt’u), *lěn-ьt-ь=-ag-a* (lenˈt’aga), *lěn-ьč-o* (ˈlenču), *lež-ьl-ь=-ak-ъ* (ˈležl’ak), *lež-ač--ь* (leˈžač), *lež-ьj-ak-ъ* (ˈležjak), *lež-e-val-ьn-ik-ъ* (ležoˈvajnik), *mъrz=-ьl-ь--o* (mˈr̥zl’o), *mъrz-el-an-ъ* (mərzeˈłan), *mъrz-el-ь=-an-ъ* (mr̥zeˈl’an), *mъrZ-ьl-iv-Ѣ* (mr̥zˈlif), *mъrz-El-iv-Ѣ* (mərzaˈl’if), *mъrz-el-an-ъk-o* (mərʒeˈłanku), *mъrz-el-iv-ьc-ь* (mərzeˈlivec), *mъrz-el-iv-ъk-o* (mərzeˈlifko), *mъrz-el-ь=-ak-ъ* (mr̥zeˈl’ak), *(kalpazan)-in-ъ* (kəłpəˈzanin), *(muxljuz)-in-ъ* (mu̯uˈl’uzin), *(ajnaʒi)-j-a* (hajnaˈʒij∧), *(ajlak)-ъ* (xajˈl’ak), *ne-orb-ot-ьn-ič-in-a* (neraˈbotničina), *(dembel)-in-ъ* (demˈbel’in), *pro-pad-l-j-a* (proˈpadl’a), *(trъntur)-ъ* (tˈrəntur), *(xajlaz)-in-ъ* (xajˈłazin);

к. 39 **‘хвастун’**: *xval-Ьk-o* (ˈfal’kọ), *xval-//(ʒi)-j-a* (falˈʒijə), *xValьb-A-(ʒi)-j-a* (vəłəbəˈʒij), *xval-I-pъrd-ъl-ь=-o* (f∧lipˈrədl’u), *xval-iČ-ь* (fəˈlič), *po-xval-ič-ь* (puvaˈlič), *xval-ьb-ič-ь* (ˈf∧l’bič), *xval-ьc-ь* (ˈfałəc), *po--xVal-ьc-ь* (pux∧ˈle:c), *xval-ač-ь* (faˈlač), *xval-I-pъrc-ьk-o* (fałopˈrəcku), *xval-I-pъrc-ьl-ь=-o* (fəˈliprəcl’u), *po-xval-i-gǫz-ъ* (pofaˈligas), *xval-i-gǫz-ic-a* (faˈligazica), *po-xval-i-gǫz-ic-a* (povaˈliguzica), *sam-o-xval-ъk-o* (samoˈfałku), *xval-ič-ьk-o* (faˈličku), *xvAl-ь=-o-pъrd-ъ* (fil’upˈrət), *xval-ь=-o-pъrd-ь=-ov--ьc-ь* (fal’oˈpr̥djovec), *xval-i-[trъc]-ьk-o* (falitˈrəcku), *[fuk]-ъl-j-o* (ˈfukl’o), *[fuk]-ъl-j-a* (ˈvukl’a), *[tъrtъr]-am-ъ* (tərtaˈram), *(ʒambaz)-ъ* (ʒəmbəˈzạ), *(fъlos)-ъ* (fəˈłos), *(kuraš)-(li)-j-a* (kuraš̑ˈlija);

В словенских диалектах самая высокая степень лексической вариативности наблюдается на картах:

к. 32 **‘глупый человек’**: *ne-um-ьn-Ѣ* (nəvú:mən), *tep-ьc-ь* (ˈtepc), *tor-ъ* (tˈʀap), *tor-a* (trá:pa), *tor-ast-Ѣ* (tˈra:past), *(nor)-Ѣ* (ˈnu̯or), *(nor)-ak-ъ* (noˈrạ̊:k), *(nor)-ьc-ь* (ˈno:rec), *(bed)-ak-ъ* (bɛˈdạ̊:k), *per-prost-Ѣ* (pˈreprast), *osьl-ъ* (ọ́:su), *čuk-ast-Ѣ* (ˈčukast), *pri-smǫd-a* (pərsmu̯oda), *jьzmǫt-j-en-Ѣ* (zˈmu̯oćen), *bož-ev-ьc-*(ˈbọ:žavec), *but-ьl-ь* (bú:təl), *but-ast-Ѣ*

[1] В скобках приводятся диалектные формы.

(ˈbo̯ṵtast), *bъk-ъ* (ˈbək), *trǫt-ъ* (trù:t), *něm-ak-ъ* (niˈma:k), *pri-[xvъrk]-n=-en-ъ* (priˈfr̥kjen), *[dond]-ъk-ъ* (ˈdʉndek), *(šlevd)-ъ* (šˈleu̯t), *(štupit)-Ъ* (šˈtṵpet), *(mat)-ast-Ъ* (mà:təst), (*šempj)-o* (ˈšɛ:mpjo);

к. 34 **‘скупой, чрезмерно бережливый’**: *sKǫp-Ъ* (sˈku:p), *tvъ̯rd-Ъ* (ˈtə:rt), (*voxr)-ьn-Ъ* (wǫ̀:xərn), *(voxr)-ьsk-Ъ* (ˈu̯oxərski), *skǫp-ux-ъ* (skapù:x), *skǫp-ux-ast-Ъ* (skopù:xəst), *sъ-tisk-N-en-Ъ* (šˈti:šńen), *Skrip-av-Ъ* (škˈri:pau̯), *[cvit]-av-Ъ* (cˈvi:tau̯), *(avar)-ъ* (aˈvar), *(gajtik)-ъ* (gájtək), *(gajteš)-ьn-Ъ* (ĥà:jtəšn̥), *(klug)-ъ* (ʔlù:x) и т.д.

В связи с этим возникает вопрос, с чем связана такая диалектная дифференциация terra Slavii, почему именно эти признаки характеризуются такой лексической плотностью и вариативностью, порождающей своеобразные “участки языкового напряжения”? Какой логикой руководствовался язык при отборе именно этих характеризующих человека признаков в качестве ведущих?

Думается, что ответ на этот вопрос следует искать в языке самой традиционной культуры, в котором действует принцип разной культурной разработанности частных смыслов. В соответствии с этим принципом одни участки семантической системы языка оказываются детально проработанными в языковом плане, другие – довольно поверхностно, а на третьих вообще обнаруживаются лакуны. Это объясняется тем, что чем важнее для человека понятие, тем шире и глубже языковое пространство, раскрывающее его, поскольку «смысл никогда не ограничивается “пространством” одного слова, даже если оно носитель этого смысла по преимуществу» (Топоров 1992: 16). Действие принципа разной культурной разработанности частных смыслов и позволяет понять тончайшие нюансы глубинных смыслов языка культуры.

Кроме того, система языка – это социально детерминированная система, в которой важную роль играет этический элемент. Номинативная логика названий человека, атрибутирующих те или иные его качества и свойства, свидетельствует не только об их социальной значимости, но и проливает свет на их моральную оценку общественным мнением. Поэтому при отборе тех или иных признаков, характеризующих человека, при их семантизации учитывался принцип их этической значимости, который, естественно, в разных культурах варьируется. Отсюда следует, что различная лексическая плотность карт свидетельствует о разной культурной социализации человека в тех или иных диалектах, которая и привела к их дифференциации.

Поэтому чтобы понять ту логику, которая лежит в основе этой “наивной социологии”, нужно найти “участки языкового напряжения”, в которых наблюдается повышенная вариативность языковых форм, свидетельствующая о своеобразных “сгустках” языкового смысла, так как механизм языкотворчества включается всегда избирательно, когда в субъектно-объектных отношениях присутствует элемент необходимо-

сти. Эта необходимость и дает возможность понять, что является важным для языкового сознания человека той или иной культуры.

Таким образом, Атлас наряду с ареальной дифференциацией славянских диалектов иллюстрируют и культурно-языковую, поскольку лексическая вариативность мотивирована не только функционально, но и культурологически. Отсюда и различия в конфигурации смыслов и лексической плотности карт.

Думается, что приведенные факты убедительно свидетельствуют о высоких интерпретационных возможностях карт «Общеславянского лингвистического атласа». Они реабилитируют данные лексики и словообразования в качестве диагностирующих признаков при изучении диалектной дифференциации Славии. Картографирование сегодня рассматривается как эвристический метод, с помощью которого осуществляется не просто сопоставление изучаемых явлений, но их систематизация и стратификация во времени и пространстве

В заключение следует отметить, что информация, которую несет в себе лингвистическая карта, еще только начинает изучаться. Не случайно современный этап развития лингвистической географии нередко определяют как этап становления «объясняющей лингвогеографии» (Гриценко 1993: 7), имеющей своей целью глубинную интерпретацию лингвистической карты и сопряженный с ней анализ эксплицированных языковых явлений. Умение «читать карту» открывает широкие перспективы не только в исследовании эволюции единиц языка, но и в решении вопроса об истории формирования этнических общностей, ибо карта во многом имеет бесспорные преимущества перед другими лингвистическими источниками, а иногда она просто безальтернативна.

Список литературы

Бернштейн, С.Б. 1961. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*. Москва.

Вендина, Т. И. 1990. *Дифференциация славянских языков по данным словообразования*. Москва.

Гриценко П.Е. 1993. На подступах к объясняющей лингвогеографии // *Арэалогія. Праблемы і дасягненні*. Київ, 1993.

Джурович, Д.П. 1913. *Говоры общеславянского языка*. Варшава.

Дюрович, Л. 1973. Типология флективной основы в славянских языках // *Scando-Slavica*, 1973, N. 19.

Жиго, П. 2011. Общеславянский лингвистический атлас – взаимосвязь языка и общественно-исторических феноменов с позиций ареальной лингвистики //*Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*. Москва.

ИТСЯ 1986 – *Историческая типология славянских языков*. Киев, 1986.
Плотникова, А.А. 2013. *Южные славяне в балканском и общеславянском контексте: этнолингвистические очерки*. Москва.
Славянские древности. Т. 1-5. Москва, 1995-2012.
Степанов, Ю.С. 1975. *Методы и принципы современной лингвистики.* Москва.
Толстой, Н.И. 1995. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва.
Фасмер, М. 1964–1973. *Этимологический словарь русского языка*. Т. I–IV. Москва.
ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков*. 1974–. Т. 1–. Москва.
Шапошников, А. К. 2010. *Этимологический словарь современного русского языка*. Т. 1-2. Москва.
Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
Brückner, A. 1985. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa.

Tatiana I. VENDINA

"SLAVIC LINGUISTIC ATLAS" AND ITS INTERPRETATIONAL CAPABILITIES

Summary

The paper deals with linguistic geography. Using the vast materials of "Slavic Linguistic Atlas" the author speaks about its high interpretational capabilities for understanding of the vocabulary presented on its maps. The paper answers the question what the Atlas maps tell us. How do the Slavic lexical correlations correspond with the data of the Slavic historical phonetics? The author reveals parallels between lexical and phonetic isoglosses. These parallels make us look at the problem of Proto-Slavic language evolution in a new way. Therefore the author suggests the existence of East-West Slavic unit in early Proto-Slavic period in which common language processes took place. For the author's opinion, the maps of "Slavic Linguistic Atlas" illustrate cultural differentiation of the Slavic dialects as well.

Keywords: "Slavic Linguistic Atlas", comparative linguistics, dialectology, linguistic geography.

UDC 811.162.4'282'367

Adriana FERENČÍKOVÁ
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava
adriana.ferencikova@juls.savba.sk

POZNÁMKY KU GEOGRAFICKEJ DIFERENCOVANOSTI SYNTAKTICKÝCH JAVOV V SLOVENČINE[1]

(Na príklade niektorých datívnych konštrukcií)

Okrem písomných prameňov je pre výskum vývinu syntaktickej roviny národného jazyka v širokom zmysle dôležitým zdrojom informácií aj obraz, aký o nej poskytujú nárečia vo svojej územnej diferencovanosti. Výsledky nárečových výskumov môžu prispieť nielen k spresneniu evidencie inventára prostriedkov vyjadrovania jednotlivých syntaktických vzťahov v historickej perspektíve, ale aj k poznatkom o fungovaní synonymných konštrukcií v závislosti od komunikačného zamerania, spoločenského a geografického prostredia, k určeniu ich postavenia v syntaktickom systéme na osi centrum – periféria, k osvetleniu genetických súvislostí či jazykových kontaktov. Niektoré starobylé syntaktické útvary v nárečiach pretrvávajú ako živé a nepríznakové, kým v spisovnom jazyku sa stali neproduktívnymi, príznakovými alebo už v ňom zanikli. Nárečia ako spontánne sa vyvíjajúce územné varianty národného jazyka však disponujú aj takými syntaktickými útvarmi, ktoré sa do spisovného jazyka ani nedostali, a možno v nich vybadať aj zárodky nových vývinových tendencií. Z ohľadu na tieto súvislosti Jozef Štolc, autor koncepcie *Atlasu slovenského jazyka*, chápal systematický výskum nárečovej syntaxe na celom území slovenského jazyka ako jednu z naliehavých úloh našej dialektológie.

V záujme získania pravdivého obrazu o geografickom rozsahu prostriedkov vyjadrovania jednotlivých syntaktických vzťahov Štolc navrhoval, aby sa v osobitných štúdiách a monografiách postupne spracovali vybrané syntaktické javy na základe východiskových údajov z celého slovenského

[1] Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 2/104/18 Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka.

jazykového územia. Z mapových príloh k týmto prácam by sa podľa jeho mienky mohol následne zostaviť samostatný syntaktický zväzok *Atlasu slovenského jazyka*, ktorý „by mal význam najmä pre ozrejmenie vzťahu slovenskej syntaxe k syntaxi ostatných slovanských jazykov" (Štolc 1967: 222).

Štolc si uvedomoval, že v porovnaní s výskumom zvukovej a morfologickej stavby, slovnej zásoby a slovotvorných prostriedkov je výskum nárečovej syntaxe technicky, metodicky aj časovo podstatne náročnejší už vo fáze zbierania terénnych údajov, keďže pre zvýšené riziko ovplyvnenia respondenta možno metódu priamej otázky na sledované javy použiť iba v obmedzenej miere. Preto zdôrazňoval, aby sa východiskové údaje získavali najmä odpozorovaním zo spontánnych jazykových prejavov informátorov v ich domácom prostredí, excerpciou zo zápisov súvislých nárečových prehovorov či z ich zvukových nahrávok.

Náš sondačný pohľad na niektoré konštrukcie s datívom, ktorým v časti nárečí zodpovedajú odlišné syntaktické štruktúry zhodného syntaktického významu, využíva údaje získané z nárečových textov v archíve Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, z nárečových antológií (Habovštiak 1983, Tóbik 2019) a z ukážok súvislých nárečových prehovorov v krajových monografiách (Czambel 1906, Stanislav 1932, Štolc 1968, Ripka 1975, Buffa 1995, Jóna 2009). Venujeme im pozornosť najmä z hľadiska možnosti ich spracovania metódami jazykového zemepisu.

1. Ján Stanislav, ktorý doteraz zhromaždil najviac poznatkov o fungovaní datívu v slovenských nárečiach i v slovenčine minulých storočí, a to aj porovnaním so stavom v iných slovanských jazykoch[2], v súvislosti s adverbálnym datívom konštatuje, že pri niektorých slovesách je datívna väzba od najstarších čias až do súčasnosti, kým pri iných došlo k zmene. Medzi slovesami, pri ktorých zmena väzby nenastala, uvádza aj sloveso *slúžiť* (Stanislav 1973: 247). V časti nárečí južnostredoslovenskej skupiny sa však sloveso *slúžiť* používa aj vo väzbe s akuzatívom. Eugen Pauliny túto konštrukciu označil za charakteristický prvok syntaxe novohradských a gemerských nárečí (Pauliny 1973: 546). V Novohrade (MK, LUČ)[3], na priľahlej časti bývalej Zvolenskej župy (ZVO) a v západnom Gemeri (RS) ju potvrdzujú aj naše doklady, získané excerpciou zo súvislých nárečových textov. Porovnaj:

Dobre ma tem nožík slúžiu̯. (V. Lom MK) – *Tak som republ'iku slúžeu̯ ešťe za dva roke*. (Turie Pole MK) – *Ag ho na rog ňebuďem slúžiťi, tag že za ou̯cu zaplaťiťi mesím*. (Turie Pole MK) – *Slúšťe ma, páňi, kúpiɴ‿ván‿zlati̯e k̥rpce.* (Lovinobaňa LUČ) – *Koho buďeš slúžiťi, mňei̯ či učiťeľku?!* (Málinec LUČ) – *Mu̯ojho stariho oca slúžiu̯*. (Detva ZVO) – *Slúžiu̯ som ho po tri ľetá* (ibid.) – *Šeci sa d̥žímo, ňetreba ná‿slúžiťi*. (Selce RS)

[2] Pozri napr. Stanislav 1932: 391-395; 1964: 25-35; 1966: 48-51; 1973: 234- 280. Porov. aj Oravec 1975.

[3] Značky lokalizujúce citované doklady pozri na orientačnej mape.

Akuzatívnou väzbou slovesa *slúžiť* sa táto časť južnostredoslovenských nárečí zhoduje so stavom v srbčine a v chorvátčine, kde sa toto sloveso takisto viaže s datívom aj s akuzatívom.[4]

2. Význam, že niečo prebieha v určitom časovom rozpätí alebo sa zachováva po určitý čas so zreteľom na niekoho alebo na niečo, sa tak v spisovnej slovenčine, ako aj v nárečiach vyjadruje dvojčlennou vetou s prísudkovým slovesom z významového okruhu ‚trvať', ‚vytrvať' a s paciensom v datíve. Porovnaj: *Ďeťom topáŋki gl̥ho ňevidr̥žia*. (Slovany MAR) – *Robota okolo sena nám aj dva tížňe tr̥vala.* (Krivá DK) – *Ta mi toti nohau̯ki dluho ňevitrimaľi.* (Bracovce MCH)

Výnimku tvoria novohradské nárečia, v ktorých sa vo výpovediach rovnakého obsahového typu nositeľ stavu vyjadruje aj akuzatívom. Značný počet dokladov na túto konštrukciu v skúmanom súbore textov nás oprávňuje hodnotiť ju na tejto oblasti ako nepríznakovú. Dva geograficky izolované doklady z excerpovaných prameňov – jeden zo stredného Hontu (KRU) a jeden zo zvolenského Pohronia (BB) – naznačujú, že jej súvislý areál by mohol byť väčší.

Príklady: *Do noveho* (maku) *nás ta starei̯* (mak) *vitr̥vav žďi*. (Čelovce MK) – *To ma tr̥valo asi šťiri hoďine*. (V. Lom MK) – *Tr̥valo nás to zaveľa.* (Uhorské LUČ) – *To nás tr̥valo mesac, kiɴ‿smo pooraľi a poseiľi*. (Uhorské LUČ) – *Tá sviečka váz‿vitr̥vá, kín príďeťe po ten majer*. (Lišov KRU) – *To slúžeňia ma tr̥valo až do šesnástiho roku*. (Poniky BB).

V nárečí príslušníkov slovenskej enklávy v Rumunsku – potomkov kolonistov z južnej časti stredného Slovenska – sa táto konštrukcia používa súbežne s konštrukciou s datívom. Porovnaj: *A‿kcež, žebi ťi* (čižmy) *dlho trvaľi, po rose abi si ňexoďiu̯! Čím žiď buďeš, ťa budú trvať.*[5]

3. Väčší funkčný rozsah akuzatívu v časti južnostredoslovenských nárečí oproti stavu na ostatnom slovenskovom jazykovom území dosvedčujú aj spojenia typu *verťe ma* (Polichno LUČ, Hrnč. Zalužany RS), *ňebuďeťe ma veriťi* (Málinec LUČ), *ňeveriľi be sťe ma* (Hrnč. Zalužany RS), *nag ma vereiˇ!* (Sušany RS, Čerenčany RS). Substantívum v akuzatíve v tomto type doložené nemáme.[6]

4. Vo všetkých slovenských nárečiach sa slovesá z významového okruhu ‚hovoriť, povedať, oznámiť' (niekomu niečo) viažu s holým datívom. Napríklad: *Do ci zas čo nahovorev o nás?* (Bučany HLO) – *To nám viprávali matka*. (Dobrá Voda PIE) – *Tá mama to ňikomu do smrťi ňevizraďiľi.* (Ležiachov

[4] Porovnaj Stevanović 1974: 362-363, Rečnik 1973: 869. Za informáciu o stave v chorvátčine ďakujem PhDr. Sinišovi Habijancovi, PhD.

[5] Pozri Benedek 1968: 168.

[6] O akuzatívnej rekcii slovies s významom dostatočnej miery deja (napr. *najedou̯ sa slaňinu, napiu̯ sa víno*) alebo v syntagmách s kvantitatívne určujúcim členom (napr. *za vedro vodu*, *mau̯ veľa pašu*) pozri Ferenčíková 1997: 18-19.

MAR) – *Mohól si to aj apovi pódač.* (Mokrá Lúka REV) – *Ja jim hvarela, že muśim śpivac.* (Torysa SAB) – *Ja mu hutorim: „Ta povic ti!“* (Sečovce TRB) – *I jomu vona kaže: „Pujʒež domou̯...“* (Bežovce SOB).

V časti východoslovenských nárečí sa rovnaký syntaktický obsah vyjadruje aj konštrukciou s predložkovým datívom. Porovnaj: *Na treci večar hutori tovariš ku majstrovi, žebi mu dal mex* (V. Šariš PRE) – *Daľej povezel ribar ku kaplanom: „Aňi ňemam co jim na večeru dac.“* (V. Šariš PRE) – *Tag gu ňomu hvaril: „Buʒece karani na šeisc paľic.“* (Humenné HUM) –*„Čekaj, najdu ja ce tam na trecu noc!“ kazala* (princezná) *gu princoj*. (Sobrance)

Túto syntaktickú konštrukciu sondačný výskum potvrdzuje v centrálnej časti východoslovenských nárečí a na južnom slovensko-ukrajinskom jazykovom pomedzí. Jej súčasný územný rozsah a životnosť môžu presnejšie vymedziť bohatšie terénne údaje.

Staršie záznamy súvislých nárečových prehovorov z východného Slovenska[7] bohato dokumentujú synonymnú syntaktickú konštrukciu, v ktorej je adresát informácie vyjadrený predložkovým spojením *na* + akuzatív. Doterajšie doklady ju geograficky situujú do oblasti ležiacej južne od línie Košice – Vranov nad Topľou – Humenné.

Príklady: *Muž na ženu hutorel: „Ženo, može i tebe ten ftačog obdaruje“* (Žirovce KOŠ) – *Hutori na ňoho: „Ic stamaʒ het!”* (Vranov n. Top. VRN) – *Tod inaž na svoho princa poveda: „Tota* (dievka) *je.“* (Koškovce HUM) – *Kažu na macir: „Posceľce mi, mamo!”* (Vyš. Nemecké SOB) – *Jaŋko poveda na śestru: „Bodaj ce čord u̯źau̯!“* (Bežovce SOB) – *Kovaľ kaže na tovariša:„Iʒ ľem von!“* (Bežovce SOB)

5. Pozoruhodným syntaktickým javom je územne diferencovaná rekcia slovesa *pýtať sa* (*opýtať sa, opytovať sa, spýtať sa, spytovať sa, vypytovať sa*) s významom ‚žiadať od niekoho informáciu‘. Celoslovensky fungujúcej konštrukcii s holým genitívom konkuruje konštrukcia s predložkovou *od* a genitívom, ktorú náš sondačný výskum zachytil v gemerských nárečiach a na širšej oblasti východoslovenského jazykového teritória.

Predmet v bezpredložkovom genitíve: *Uš sem se ho ptaȉa na to* (Brodské SKA) – *Opítam sä pastírä, že čie sä to voli.* (Jasenová DK) – Ocec śe me pital... (Sokoľ KOŠ) – *Pitala śe ho majstrova: „A majster ʒe?“* (V. Šariš PRE) – *Pital śe jej, či pujʒe za ňeho.* (Dlhá Lúka BAR) – *Pital śe ho, co viʒel* (Vranov n.TOP) – *I śe pita toho suśeda.* (Dobrá VRN) – *Pitaľi śe tej ženi, co vona za totu ribu pita* (Strážske MCH) – *Jedna ʒiu̯ka śe ho pita: „So ti, ňeboža, plačeš?“* (Koškovce HUM)

Predmet v predložkovom genitíve: *Tak sä tot sin pítá od ocä, a vräj šuó je to* (Potok RS) – *Od muľarox śe opitaj, či ňetreba vecej malteru* (Terňa SAB)[8] – *Od každoho śe dopituje na šicko.* (Strážske MCH) – *Pitaľi še od nas.* (Lastovce MCH) – *Pita śe od ňoho: „Či daľeko je staʒi toto mesto?“* (Humenné)

[7] Pozri Czambel 1906: 209-476

[8] Z tejto oblasti ju potvrdzuje zápis z r. 1693 (HSSJ IV1995: 581).

V novohradských a gemerských nárečiach má vo výpovediach s prísudkovým slovesom tohto typu dominantné postavenie syntaktická konštrukcia s predmetom v bezpredložkovom akuzatíve.

Príklady: *Marišku son‿sa minuľe pítau̯*. (Lovinobaňa LUČ) – *Haŋku sa opítaj!* (Opatová LUČ) – *Pítau̯ sä ženu, eš ši mu tu ňebú brat*. (Rovné RS)[9] – *Tak sä edňé spítau̯ aj druhú sä opítau̯, aj treťé sä spítau̯*. (Striežovce RS) – *Spítal se tú starú, že či jih neprenocuje*. (Štítnik ROŽ)

V porovnaní s územným rozsahom väzby slovesa *pýtať sa* s predložkovým genitívom a s holým akuzatívom je areál jeho väzby s holým datívom rozsiahlejší. Táto väzba je doložená z celej oblasti východoslovenských nárečí a z gemerských nárečí, ktoré na ne svojím východným okrajom nadväzujú. Príklady:

Zas som sa kodiže (minule) *spituvala ňevesťe*. (Rim. Brezovo RS) – *Veľej zmo sa mu napítaľi*. (Muráň REV) – *Spitali se mu zbojnici, že de biva tod mocni Ďurman*. (Rejdová ROŽ) – *Ona z buŋkeru še mi pita: „Julko, tu už Ruśi?“* (Kokšov-Bakša KOŠ) – *Von śe mi pital, že co śe stalo*. (Brezina TRB) – *Zaś śe pita temu druhemu ciganovi*. (Kapušany PRE) – *Ňepitaj śe mi, muj sinu!* (Bertotovce SAB) – *Śe mu vipitovala, co śe mu stalo*. (Olcnava SNV) – *Ra‿se najmlači sin pita matke: „Čo si taka zarmucena?“* (Vikartovce POP)

V *Inventári syntaktických javov v slovenských nárečiach* (Oravec 1975), podľa ktorého sa majú získavať východiskové údaje pre syntaktický zväzok *Atlasu slovenského jazyka*, z tu spomínaných slovies s výrazne územne diferencovanou rekciou, a teda vhodných na kartografické spracovanie, sa nachádza iba sloveso *spytovať sa*. Explorátor má o ňom zistiť, či sa v skúmanom nárečí vo význame ‚žiadať od niekoho informáciu‘ viaže s holým genitívom alebo s holým datívom (otázka č. 22: *spýtať sa koho/komu*). Takto formulované otázky však nepodnecujú explorátora získať údaje o synonymných štruktúrach, ktoré doterajšie nárečové výskumy nezachytili alebo ktoré sú – ako to demonštrujú aj niektoré konštrukcie so slovesmi *slúžiť*, *trvať, hovoriť, pýtať sa* – z celoslovenského pohľadu okrajové, majú menší územný rozsah, no patria medzi základné prvky syntaktického systému tamojších nárečí.

Rešpektovaním Štolcovej požiadavky, aby východiskové údaje do syntaktického zväzku *Atlasu slovenského jazyka* pochádzali najmä z rozsiahleho súboru súvislých nárečových textov, by sa nesporne získal výstižnejší obraz o syntaktickej stavbe našich nárečí. V súčasnosti však práce na tomto zväzku nepokračujú.

[9] Z obce Brádno, priamo susdiacej s obcou Rovné, máme doklad na spojenie *pýtať sa* + akuzatív v zápise datovanom do r. 1595: *Pozwal tehdj farar wsseckih trech k sobe ... y zeptawal se tu zenu, proč nechce k Albertowj pristati.* (Pozri Pramene 1992: 103.)

Lokalizačné značky citovaných dokladov: BAR – Bardejov, BB – Banská Bystrica, DK – Dolný Kubín, HLO – Hlohovec, HUM – Humenné, KOŠ – Košice, KRU – Krupina, LUČ – Lučenec, MAR – Martin, MCH – Michalovce, MK – Modrý Kameň, PIE – Piešťany, POP – Poprad, PRE – Prešov, REV – Revúca, RS – Rimavská Sobota, ROŽ – Rožňava, SAB – Sabinov, SNV – Spišská Nová Ves, SOB – Sobrance, SKA – Skalica, TRB – Trebišov, VRN – Vranov nad Topľou, ZVO – Zvolen

Literatúra a pramene

Benedek, G. 1983. *Slovenské nárečia v stoliciach Salaj a Bihor v Rumunsku*. Martin: Matica slovenská.

Buffa, F. 1995. *Šarišské nárečia*. Bratislava: Veda.

Czambel, S. 1906. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Sv. Martin: Nákladom vlastným.

Ferenčíková, A. 1997. „Poznámky o niektorých syntaktických javoch v južnostredoslovenských nárečiach“, *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 14*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovskistov, 17-21.

Habovštiak, A. 1983. *Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu*. Martin: Osveta.

Historický slovník slovenského jazyka. II. 1992. Bratislava: Veda.

Jóna, E. 2009. *Novohradské nárečia*. Bratislava: Veda.

Oravec, J. 1975. *Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach.* Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

Oravec, J. 1975. „Posesívny datív v chorvátskosrbskom a slovenskom jazyku“, *Bereich der slavistik. Festschrift zu Ehren von Josip Hamm*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 221-227.

Pauliny, E. 1973. „Edičná poznámka“. Dobšinský, P. *Prostonárodné slovenské povesti*. 3. Bratislava: Tatran.

Pramene k dejinám slovenčiny. 1992. Bratislava: Veda.

Ripka, I. 1975. *Dolnotrenčianske nárečia*. Bratislava: Veda.

Stanislav, J. 1932. *Liptovské nárečia*. Martin: Matica slovenská.

Stanislav, J. 1964: „Aus der Syntax des Dativs im Slovakischen“, *Die Weld der Slaven*, IX (Wiesbaden), 25 –35.

Stanislav, J. 1966: „Kontakty slovenčiny s inými slovanskými jazykmi v syntaxi“, *Slavica Slovaca* 1/1, 38-52.

Stanislav, J. 1973. *Dejiny slovenského jazyka. IV. Syntax 1*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Štolc, J. 1967: „Výsledky, perspektívy a problémy slovenskej dialektológie“, *Slovenská reč* 32/4, 216-224.

Tóbik, Š. 2018. *Gemerské nárečia I. Časť druhá. Gemerská nárečová čítanka.* Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.

Речник српскохрватскога књижевног језика. Књига пета. П-С. 1973. Нови Сад: Матица српска.
Стеванивић, М. 1974. *Савремени српскохрватски језик. II. Синтакса*. Друго издање. Београд: Научна књига.

Адриана ФЕРЕНЧИКОВА

ЗАМЕЧАНИЯ К ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ СИНТАКСИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ В СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ
(На примере некоторых конструкций с дательным падежом)

Р е з ю м е

В статье рассматриваются проблемы, связанные с изучением синтаксических явлений в словацких диалектах. Особое внимание уделяется способу собирания исходных данных для подготовки самостоятельного синтаксического тома Атласа словацкого языка. На примерах географически дифференцированных управлений глаголов *slúžiť*, *trvať*, *hovoriť*, *pýtať sa* демонстрируется возможность использования исходных данных, полученных эксцерпцией из богатого набора диалектных текстов.

Ключевые слова: словацкие диалекты, синтаксис, синтаксические конструкции, словосочетания с дативом, территориальное распространение, лингвистическая география.

Orientačné značky lokalizujúce doklady

UDC 811.162.4'367.635

Pavol ŽIGO
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava
pavol.zigo53@gmail.com

ČASTICA *DA* V SLOVENSKOM JAZYKU

Charakteristika častice *da* v slovenskom jazykovom kontexte si vyžaduje ponorenie sa do hĺbky slovanskej histórie, aj preto, že pôvod, význam aj funkcie tohto výrazu sú späté s obdobím staroslovienskeho písomníctva a najstaršími prekladmi biblických, najmä novozákonných textov. V týchto textoch je zachovaný najstarší spôsob vyjadrovania želania, spôsobu, ktorý v súčasnej slovenčine nemá osobitný gramatický tvar, známy napr. z latinčiny ako optatív. Súčasťou najstarších staroslovienskych textov sú evanjeliá a v nich, konkrétne v Evanjeliu podľa Matúša a Evanjeliu podľa Lukáša, sa zachovali staroslovienske podoby základnej kresťanskej modlitby, začínajúcej sa oslovením *Otče náš*! Predpokladanú veľkomoravskú podobu staroslovienskeho *Otčenáša* uverejnil E. Pauliny v takejto rekonštruovanej podobe: *1. Otьče našь, iže jesi na nebesьchъ, da svętitъ sę imę tvoje, 2. da priidetъ cěsarьstvьje tvoje, 3. da bǫdetъ volja tvoja, jako na nebese i na zemlji. 4. Chlěbъ našь nasǫštьnъi daždь, namъ, dьnьsь, 5. i otъpusti namъ, dlъgy našę, jako i my otъpuštajemъ dlъžьnikomъ našimъ. 6. I nevъvedi nasъ vъ napastь, 7. nъ izbavi ny otъ neprьjazni* (Pauliny 1964: 61). V pôvodných prekladoch tejto základnej kresťanskej modlitby, ktoré vznikli priamo z gréčtiny, resp. z hebrejčiny, t. j. ešte bez sprostredkujúcej latinčiny, sa želanie podľa staroslovienskeho jazykového systému – ako to dokazuje aj ukážka – vyjadrovalo konštrukciami s časticou *da* a slovesom v 3. osobe singuláru, resp. v iných prípadoch aj plurálu: (*Otьče našь, iže jesi na nebesьchъ,*) ***da svętitъ sę*** *imę tvoje,* ***da priidetъ*** *cěsarьstvьje tvoje,* ***da bǫdetъ*** *volja tvoja...* (Pauliny: ibidem). Tento spôsob vyjadrovania optatívneho významu bol v tom čase systémový a používal sa podľa názoru J. Stanislava na vtedajšom veľkomoravskom území ešte pred príchodom Konštantína a Metoda (Stanislav 1973: 68). Autor to dokazuje

staroslovienskymi prekladmi textov, ktoré na tomto území vznikli z pôvodných predlôh v starej hornej nemčine. Ide o Svätoemerámsku modlitbu z r. 863: *Moľjǫ tę, Gospodi Bože,* ***da*** *ty mi račilъ životъ i milostь podati,* ***da*** *i azъ neposramlenъ prědъ očima tvoima bǫdǫ, i* ***da*** *azъ ešte na semь světě moichъ grěchъ pokajǫ sę*, ktorá bola podľa J. Stanislava vložená do Euchológia sinajského (ibidem, zvýraznil P. Ž.)[1].

Porovnanie týchto textov so súčasnou podobou základnej kresťanskej modlitby v slovenčine poukazuje na rozdiely v ich formálnej stránke, ktorá akoby zo súčasného pohľadu zastierala význam prosby či želania. Na podstatu tohto problému upozornil J. Mlacek konštatovaním, že text modlitby *Otče náš* sa odlišuje od staroslovienskeho, ale aj od latinského prototextu, „...pričom táto odlišnosť nie je daná nejakým subjektívnym zásahom prekladateľov, ale vychádza z asymetrie gramatiky slovesa vo východiskovom a cieľovom jazyku, ktorej podstatou je neprítomnosť konjunktívu v paradigme slovenského slovesa“ (Mlacek 2004: 130). Špecifické vyjadrenie želania v prvých troch prosbách slovenskej verzie modlitby – *posväť sa meno Tvoje, príď kráľovstvo Tvoje, buď vôľa Tvoja* – je typom, v ktorom sa imperatívnou formou vyjadruje želací význam. Myšlienka o tom, že tu nejde len o problém slovenskej jazykovej podoby modlitby, nás priviedla k pokusu zhrnúť v krátkosti ďalšie myšlienky: v slovanských jazykoch, v ktorých ich nositelia v rámci kresťanskej tradície dodržiavajú byzantský obrad, sa v modlitbe *Otče náš* na vyjadrenie želania zachovala osobitná a pôvodná konštrukcia s časticou *da*, konštrukcia významovo adekvátna latinskej forme optatívu. Skonštatoval to ešte A. Meillet o častici *da* odkazom na jej primárny význam a funkciu, ktorou je uvádzať sloveso v indikatíve alebo imperatíve vo význame želaného deja (Meillet 1934: 487). Na ilustráciu použil práve príklady z modlitby Otče náš: „...*da svętitъ sę imę Tvoe, da pridetъ cěsarьstvo Tvoe...*“, t. j. verše 9 – 10 Evanjelia podľa Matúša (ibidem). M. Štec potvrdil kontinuitu optatívneho významu konštrukcií s časticou *da* od staroslovienskeho obdobia v ich stáročnom vývine cirkevnej slovančiny až po súčasnosť. Význam prosby či vyjadrenia želania, aby sa splnil dej vyjadrený slovesom, sa tu zachoval v pôvodnej forme, ktorú v rovnako pôvodnej funkcii označil „kontamináciou rozkazovacieho a podmieňovacieho spôsobu“ (Štec 2005: 260). V súvetiach sa častica *da* zachovala od najstarších čias aj vo funkcii priraďovacej spojky v zlučovacom význame (Miklosich 1862: 151) aj v odporovacom význame (Leskien 1919: 162) a tieto jej funkcie aj významy sa zachovali aj v cirkevnoslovanskom prostredí východoslovenskej jazykovej oblasti (Štec 2006: 224). Rozšírenie pôvodného významu spojky *da* a jej syntaktických funkcií v najstarších slovanských pamiatkach, na funkčné rozšírenie pôvodného praslovanského partikulárneho významu výrazu *da* do funkcie spojky poukázal už citovaný A. Maillet, ktorý o uvedených konštrukciách skonštatoval,

[1] Pre obmedzenie nášho príspevku na slovenský jazykový kontext sme upustili od podrobných odkazov na rozsiahlu paleoslavistickú charakteristiku častice *da* v jej želacom význame.

že v nich ide práve o prosebný modálny typ výpovedí (Meillet 1934: 487). Pôvodný význam prosby upevnilo práve prostredie cirkevnej slovančiny, ktorá je vysvetlením prirodzenej vývinovej kontinuity, pôvodnej štruktúry aj typovej identity východoslovanských a časti južnoslovanských jazykov, ktoré si v základnej kresťanskej modlitbe zachovali konštrukciu s časticou *da* v optatívnom význame. V nej sa zachovali pôvodné integračné prvky a sila jednotného liturgického jazyka, cirkevnej slovančiny. Výsledkom uvedeného vývinu je však aj to, že v niektorých zo spomenutých jazykov došlo v uvedenej konštrukcii k substitúcii pôvodnej želacej častice *da* inou, v konkrétnom jazyku produktívnejšou želacou časticou (v srbčine *нек / нека: Нек се свети име твоје, Нека твоје царство влада. твоја нек буде воља*, v bieloruštine *(ня)хай: (ня)хай свяціцца імя Тваё, (ня)хай прыйдзе Царства Тваё,(ня) хай будзе воля Твая*)...

V jednotlivých národných jazykoch sú podoby základnej kresťanskej modlitby kanonizované a kodifikované v spisovných podobách. V menšinovom jazykovom prostredí, v ktorom štát, národnostná samospráva alebo cirkevné inštitúcie neprehlbujú alebo systematicky len sporadicky podporujú používanie menšinového jazyka ako jazyka cirkevných obradov, dochádza v praxi k javu, v rámci ktorého sa živé podoby náboženských textov štýlom aj formou odlišujú od kanonizovaných podôb. K takýmto poznatkom dospela priamymi terénnymi výskumami v menšinových slovenských lokalitách severovýchodného Maďarska s minoritou gréckokatolíckeho obradu K. Balleková, ktorá výsledky svojho výskumu potvrdila fonetickým prepisom živých nahrávok: *Oče naž, iže jesi na nebesich, / da sviati_ca imia tvoje, / da pride_carstvije tvoje / da bude voľa tvoja / jako na nebesich, na zemľi, / Hľib naž_nasušni daj nam ňes / i ostavi nas doľi naša, / jako i mi ostavľaje_dolžnikom našim, / i neuvodi naz vo iskušenije, / no izbavi naz od lukaval, jako tvoje_jes carstvo i sila i slava Oca i Sina i Sviatoho Duha. Amen.* (Balleková 2008: 242–243).

Používanie prostriedkov na vyjadrovanie želaní v základnej kresťanskej modlitbe *Otče náš* v slovenčine preto treba vnímať aj z iného aspektu: nielen konštatovaním o absencii optatívu v slovenčine, ale aj vo vzťahu východiskovej a súčasnej podobe textu. Je evidentné, že v jazykoch, do ktorých sa *Otče náš* prekladal z latinskej podoby, sa želanie formálne zhoduje s imperatívom práve preto, že preklady biblických textov do jazykov s deficitom osobitnej formy – optatívu – upevnilo okrem jazyka originálu, t. j. latinčiny, rímsko-katolícke konfesionálne prostredie, ktorého sakrálnym jazykom bola práve latinčina. V slovanských jazykoch, v ktorých ich nositelia v rámci kresťanskej tradície dodržiavajú byzantský obrad, sa v modlitbe *Otče náš* na vyjadrenie želania zachovala osobitná a pôvodná želacia konštrukcia s časticou *da*.

Skutočnosť, že na vyjadrenie želania, t. j. optatívneho významu, boli aj v slovenskom kultúrnom kontexte v minulosti známe konštrukcie s časticou *da,* vydávajú svedectvo staršie svetské pamiatky z predspisovného obdobia slovenčiny a ľudové piesne: ***Da*** *že teba, šuhaj,* ***da*** *že Perun trestau, tri roky*

si choďiu a teraz si prestau (citované podľa Stanislav 1973: 68, tam i ďalšie príklady zo slovanských jazykov), ale aj z umeleckej tvorby polovice 19. storočia: ***Da*** *tæ tu, zrádniče, Hrich tvoj večňe moril:* ***Da*** *tæ Boh z milosti Na veky vytvoril!* (S. Chalupka: *Starý väzeň*).

Zriedkavé doklady tohto typu zo slovenského komunikačného prostredia svedčia o ústupe či zániku tohto typu vyjadrovania želania v slovenčine a o posune významu častice *da* do uvádzacej či spájacej funkcie: *I mrtvé těla ven vykopávali / a jim také pokoje nedali / zhúru nohama staveli / ohavným vecem tak jsú se smáli. /* ***Da*** *ani ti boží kostolové / Bohu oddaní pekní chrámové / pred nimi se neobrali* (1620 – 1637, citované podľa J. Stanislava 1968, s. 278), *Obracajú hlavy ta ňou s úľubou, sledujúc ju očami.* ***Da*** *jeden dôstojník mladý a pekný už je ustrnulý, vidiac jej krásu* (Timrava 1957: 383), *Neteší nič, nič...* ***Da*** *diviť sa prichodí pri pohľade na krásu lúk* (ibidem: 394; na tento význam najmä s ohľadom na jeho rozšírenie vo východoslovanskom areáli upozornil V. I. Borkovskij (Borkovskij 1958: 102).

Častica *da* sa v súčasných slovenských nárečiach zachovala sporadicky aj vo význame potvrdzovania[2] (***Da****, tu sa poxováni aj tot,* Čerenčany), zdôrazňovania (***Da*** *či to ni maj muš tam?* Rybník; *Raz ďeväť, inokode edonác* [prasiec sa uliahlo], ***da*** *bolę štrnác,* Čelovce), hodnotenia, odhadu, približnosti (*Metále* ***da*** *osem mám,* Štítnik; ***Da*** *šiesti zmo oberali,* Hankovce; ***da*** *tricet* štepok, Markuška; *Grúle* máme ***da*** *šesnáʒ mexi eštek,* Štítnik; *Tam som búl* ***da*** šez *mesące,* Rakovnica) a vo funkcii nadväzovacieho konektora (*Viďíž* ***da****, ňemaụ si to robiť*! Brodzany). Vo funkcii prisviedčania uvádza bez konkrétnych príkladov časticu *da* P. Király aj v slovenských nárečiach na území Maďarska (Kiskörös, Szöd, Galgaguta a Sámsonháza; Király, 1964, s. 125). Pri vyjadrovaní významu približnosti je najmä pre východoslovenský nárečový areál typické spojenie častice *da* s predložkou (*Ucekala* ***da*** *do treceho suśedi,* Vyšné Remety; *Un stal* ***da*** *na pejc groki ode mňe,* Haniska; ***da*** *na* ***ʒešec*** *centometre,* Lastomír; ***da*** *kolo piatej,* Kokšov Bakša; *Priʒem* ***da*** *o hoʒinu,* Studenec; *Priʒ* ***da*** *o druhi,* Dlhá Lúka; ***Da*** *o tri dňi išľi pripovedac,* Rankovce; ***Da*** *po dva razi treba obraciʒ z vozom,* Markušovce; ***Da*** *pret tížnom bula u nás,* Kobeliarovo), resp. derivovaná podoba s časticou *da* > *das* vo význame *asi, približne*: ***das*** *hodina xụóʒi,* Kobeliarovo; *Mam das tri koruni,* Studenec; ***Daʒ*** *dva razi bil pri* ňí, Lúka; *das pejʒ razi tu bul,* Fintice; *To trimalo* ***das*** *tri abo* štiri *dňi,* Kazimír). Východoslovenskú provenienciu vyjadrenia približnosti potvrdzujú aj historické doklady z kultúrnej východoslovenčiny: *Yanča* ***z*** *Kamenitzi na tem koni* ***da*** *3 roki ffurmanil*, Bardejov 1653 (Majtán 1991: 226); *zlodegski statek pretrimowal* ***da*** *do druheho dnya*, Spiš 1716 (ibidem). Od pôvodnej častice *da* vznikli aj ďalšie deriváty, väčšinou s významom prisviedčania: Revúca (ibidem); ***daver***

[2] Za časť nárečových dokladov so zdôrazňovacím aj hodnotiacim významom a konektickou funkciou častice *da* ďakujem kolegyni A. Ferenčíkovej z dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

budeš vidiečanky vykrúcať aj v druhom tanci! (Stanislav 1968: 278); *Apa, ňemáťe vodu f posťeľi? – Ej,* ***daver*** *už mám,* Málinec (Ripka 1994: 297); *Na techto nešich stranách* ***davár*** *ňiž nového*, Polichno (ibidem); ***Davara*** *jä si chlapca bidž nedám*, Brusník ***Davara*** *já mu nedám nedám ništ,* Brusník (ibidem), ***Daže*** *bi si nezabudnúl ho doniasť!*; výskyt živých dokladov je typick***ý*** pre južnú časť stredoslovenských nárečí (Novohrad, Gemer). Na ich základe možno predpokladať, že sa vyskytujú v základnom dorozumievacom komunikačnom prostredí, pretože ich výskyt v kultúrnych predspisovných útvaroch nezaznamenáva ani Historický slovník slovenského jazyka (Majtán 1991: 226, 235 – 236).

Skutočnosť, že s výskytom častice, resp. spojky *da* máme do činenia len v nespisovných útvaroch, dokazuje jej neprítomnosť v kodifikačných lexikografických prácach slovenského spisovného jazyka. A. Bernolák (Bernolák 1825: 338) uvádza túto časticu len ako heslové slovo *da,* s odkazom na heslové slovo *ba* (*Da,* adv. viz *ba*; ibidem). Spojenia s heslovým slovom *ba* (len s kvalifikátorom adverbium) sa však v tomto prameni vo význame želania nevyskytujú (Bernolák 1825: 25).V súčasných kodifikačných prameňoch je častica *da* spracovaná takto: v prvom zväzku *Slovníka slovenského jazyka* (Peciar 1959: 228) ide o nárečové slovo: ***Da*** *ver´ doktor by sa zišiel do dediny* (autorka B. Slančíková-Timrava); iné deriváty sa v tomto slovníku nenachádzajú, *nie sú uvedené ani v Krátkom slovníku slovenského jazyka* (Kačala 2020: 99) ani v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Buzássyová 2006: 545).

Namiesto záveru

Rešpektujúc všetky zásady kresťanskej morálky a jej kánonov v závere nášho príspevku si dovoľujeme zdôrazniť, že naše úvahy o jazykovej štruktúre, jej forme a vyjadrení obsahu základnej kresťanskej modlitby *Otče náš* majú rýdzo lingvistickú povahu laických úvah bez systematickejšieho teologického zázemia či ambícií spochybňovať ktorýkoľvek jej prvok. Text nám slúži ako retrospektívny dôkaz špecifických konštrukcií s časticou *da* v želacom význame a ako ilustrácia kontinuity týchto konštrukcii po súčasnosť v prostredí byzantského rítu v časti východoslovenského jazykového areálu. V svetskom prostredí, ako to dokazujú sporadické príklady nespisovných útvarov slovenčiny – nárečí, resp. aj dokladov z predspisovného obdobia, konštrukcie s časticou *da* v želacom význame v slovenčine zanikli a nahradili ich buď spojenia *nech sa, bodaj by sa*, *kiežby sa* + 3. osoba singuláru slovesa, alebo sa forma imperatívu slovesa rozšírila práve o význam želania. Tieto významové prvky sa v súčasnom slovenskom jazykovu, v každodennej komunikácii často neuvedomujú ani napriek ich prítomnosti texte, ktorým sa v kresťanskom prostredí najčastejšie vyjadrujú prosby a želania. Len hlbšie poznanie jazyka, jeho minulosti, dejinného vývinu a jeho porovnanie s okolitým jazykovým aj

konfesionálnym prostredím je odhalením príbehov či legiend o minulosti, vývine a súčasnom stave mnohých prvkov, ku ktorým patrí aj pôvodný význam a funkcia častice *da*.

Literatúra

Balleková, K. 2008, „Zabudnutá modlitba“. *Slovenčina v menšinovom prostredí,* str. 242-250.
Berneker, E., 1924: *Slawisches etymologisches W*örterbuch. Heidelberg.
Bernolák, A., 1825: *Slowár Slowenskí, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí. Lexicon Slavicum, Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum.* Budae.
Borkovskij, V. I., 1958: *Sintaksis drevnerusskich gramot*. Moskva.
Buzássyová, K. 2006 (eds.), *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Bratislava.
Horálek, K., 1962: *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha.
Chalupka, S., 1868, *Spevy Sama Chalúpky*. Banská Bystrica.
Király, P., 1964, „Formy prisviedčania v slovenských nárečiach v Maďarsku“. *Philologica XVI,* str. 123-128.
Kačala, J. 2020 (eds.), *Krátky slovník slovenského jazyka*. Martin.
Leskien, A., 1919: *Grammatik der Albulgarischen Sprache*.
Majtán, M. 1991 (eds.), *Historický slovník slovenského jazyka*. Bratislava.
Meillet, A., 1924: *Le slave commun*. Paris.
Miklosich, F., 1862: *Lexicon Paleoslovenico-Graeco-Latinum*. Vindobonae.
Mlacek, J., 2004, „K jazykovej a textovej charakteristike slovenskej modlitby Otče náš“. *Disputationes scientificae Universitatis Catholicae in Ružomberok 4*. str. 127-141.
Pauliny, E., 1964: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava.
Peciar, Š. 1959 (eds.), *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava.
Ripka, I., 1996 (eds.), *Slovník slovenských nárečí*. Bratislava.
Stanislav, J., 1968, „*Častica a spojka da v slovenčine*“, Slavica Slovaca III, str. 276-279.
Stanislav, J., 1973: *Dejiny slovenského jazyka*. V. Bratislava.
Štec, M., 2005: *Cirkevná slovančina*. Prešov.
Štec, M., 2006: *Cirkevná slovančina v 21. storočí*. Prešov.
Štec, M., 2009: *Cirkevnoslovansko-slovenský slovník.* I. Prešov.
Timrava, S., B., 1957: *Zobrané spisy*. IV. Bratislava.
Vaillant, A., 1948: *Manuel du vieux slave*. Paris.

Павол ЖИГО

ЧАСТИЦА *DA* В СЛОВАЦКОМ ЯАЗЫКЕ

Р е з ю м е

Автор в статье исследует выражение просьбы или желания в словацком языке в связи с церковной историей и отсутсвием самостоятельной формы оптатива. Харакактеристика исследуемых значений исходит из древнейших переводов молитвы Отче наш (Евангелие по Матфею, Евангелие по Луке) на старослованянский язык сочетаниями с частицей ***да*** + 3. лицо единственного числа глагола. Сохранение этих форм связано с традицией и литургическим яызком восточного обряда. На большей территории словацкого языкового ареала под влиянием западного – римского обряда выражение просьбы/желания конструкцией с исконной частицей да уступило форме повелительного наклонения (*posväť sa meno Tvoje, príď kráľovstvo Tvoje, buď vôľa Tvoja*) с расширенным его значением желания. Исконные формы с частицей да сохранились в словацком языке только в реликтных формах малого количества давных народных песен и в части восточнословацкого ареала, сохранившего восточный церковный обряд. На остальной териитории словацких диалектов и в современном словацком литературном языке желание или просьба выражается сочетаниями с частицами *nech sa, bodaj by sa, kiežby sa* + 3. лицо глагола, или формой повелительного наклонения с расширеным его значением желания.

Ключевые слова: выражение желания/просьбы, частицы, оптатив, сослагательное наклонение, повелительое наклонение, Византийский обряд

UDC 811.163.4'282.2'367.633(497.6)

Слободан Н. РЕМЕТИЋ
Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука
profesorremetic@gmail.com

О УПОТРЕБИ ПРЕДЛОГА *ПО* У ГОВОРУ ИСТОЧНОБОСАНСКИХ ЕРА

1. Познато је да је у досадашњим дијалектолошким истраживањима српског језичког простора понајмање пажње указивано синтаксичкој проблематици, а позната је и позадина запостављања овога сегмента језичког система. Синтакса је подручје које практично искључује успешан рад по унапред припремљеним квестионарима и подразумева изузетну стрпљивост током теренских истраживања датога говора. Познато је и то да ни дуже слушање аутентичних носилаца испитиваног идиома не гарантује добијање очекиваних, неретко веома важних синтаксичких конструкција. С друге стране у дијалекатским речницима, односно објављеним збиркама народних речи, међу којима има и веома обимних и богатих остварења, предлози деле судбину маргинализованих врста речи. У већини дела тога типа готово да и нема предлога као посебних одредница. Опредељење аутора овога скромног прилога да од заборава сачува стицајем непријатних околности практично ишчезли говор подразумевало је респектовање свих врста речи, па и предлога, презентованих солидном количином потврда. Аутору и те како прија сатисфакција да његовом односу према предлозима у прикупљању лексичког блага практично већ затрвеног матерњег идиома долази подршка са најкомпетентније адресе. По мишљењу данас најпозванијег да суди о питањима те врсте предлози су „саставни део именичких синтагми и ... као такви функционишу првенствено као граматикализовани експоненти семантичке категорије ‘простора’, а потом и семантичких категорија ‘порекла’ и ‘циља’ неке радње“ (Тополињска 2020: 14).

2. Подаци на основу којих је писан овај скромни прилог добијени су преслушавањем више од 500 (пет стотина!) сати говора избеглица, носилаца говора источнобосанских Ера[1], матерњег идиолекта аутора овога прилога, идиома херцеговачко-крајишког дијалекта, представника оне тзв. „прелазне зоне“ (Ивић 2009: 25). Томе треба додати и теренске ауторове записе настале у раздобљу од његових студентских дана. Већину снимања говора избеглица са наведеног подручја обавио је господин Милисав Крајишник (рођен 1965. године), данас насељен у Брањеву (општина Зворник), који је пре рата живео у Ковачићима код Кладња, родном селу и аутора ових редова. Веома богати корпус на тај начин прикупљених чињеница садржи доста, у досадашњој дијалектолошкој литератури не мали број само овлашно, а можда чак и чешће – никако примећиваних интересантних синтаксичких особина. На неке синтаксичке конструкције аутор је већ и указивао (Реметић 1981; Реметић 2000; Реметић 2005; Реметић 2008; в. и Реметић 2009: 166, 168–171), а овде и подсећање на чињеницу да су трагови дијалекатске интерференције, у овом случају утицај говора суседа Бошњака, носилаца источнобосанског дијалекатског типа, препознатљиви у свим сегментима језичке структуре, па и у домену синатаксе.

Аутор овога рада се определио да из богате лексичке картотеке свога матерњег идиома изложи део потврда употребе предлога *по̄*, који је знатно присутнији у конструкцији са локативом него са акузативом.

---

[1] Облашћу источнобосанских Ера сматра се подручје између Бирча и Нишићке висоравни, омеђено рекама Дрињачом, Биоштицом и Кривајом и обронцима Коњуха и Романије. По Дејтонском мировном споразуму већи део области припао је Федерацији БиХ, а мањи Републици Српској (в. приложену карту). Федерацији припадају села: Араповача (Ар; скраћенице се дају уз насеља чији говор је сниман), Берисалићи (Брс), Брда (Бр), Велика Кула (ВК), Вучинићи (Вуч), Горњи Дрецељ (ГДр), Грабовица (Гр), Доњи Дрецељ (ДДр), Дуганџићи (Дуг), Жеравице (Ж), Загајница (Заг), Ковачићи (Ков), Коњевићи (Коњ), Крајшићи (Кр), Крижевићи (Криж), Мала Кула (МК), Метиљи (М), Оловске Луке (ОЛ), Очевља (Оч), Понијерка (Пон), Понор (По), Придворица (Прид), Радачићи (Рад), Речице, Сливња (Сл), Солун (Сол), Ћуде (Ћ), а Републици Српској: Бабине Горње (БГ), Берковина, Врапци (Вр), Горњи Драпнићи (ГДп), Доњи Драпнићи (ДДп), Јабука, Кнежина (Кн), Крушевци (Кш), Мало Поље (МП), Мангурићи, Нерићи, Поткозловача, Равањско (Рав), Рудине (Руд). Границу ерске области, у народу познате под именом Кадилук, треба узети условно, јер се она и овде, у недостатку ослонца у научној литератури, заснива на локалним народним „мерилима“, усменим обавештењима информатора, а и на сећањима самога аутора овога рада. У прилог условном прихватању наведеног омеђавања ерске области говори и податак да се неколико ивичних „ерских“ насеља (Бабине Горње, Врапци, Јабука, Мало Поље, Нерићи, Поткозловача) у литератури срећу и у саставу романијске површи, која се у свом северозападном делу „преклапа“ са „ерском“ области (Симић 2018: 14. В. и Карта 2: Мрежа испитаних пунктова на крају књиге).

3. У домену локатива најфреквентније су потврде којима *се означава одређује место, простор на коме се врши глаголска радња, нешто налази, дешава, креће, пише и сл.*: Бȉјо трȑ мјѐсēца *по бо́лн*ᵘ*цама* Кш; Ôн спòдби на́ку лѐтву, па пљòштимᵘцē *по вòлу* и ѝћера га из вр̀та, ѝз-репē Ж; Ђѐвēр ми је но́сō шки́ју *по Жѐравицама*, свȕкуд га но́сō и прода́вō Вр; Мâјка би нàправи нѐшта от-плѐа кō-цјѐвчᵘцу, па загрѝјāе, ȳ-онō ста̀вȑ вòсак и тō-загрѝјāе, па *по јàету* шâрā штà òће Ков; Чекѐтало је òнō што-тандрљā *пò-камену,* како-се-ōн-òкрећē, да зр̀но подрмāвā да пàдā дòљ Вр; Ударᵘла је мàшᵘна *по ономē-кòрᵘту, по-чѐсми* Вуч; Спàкујемо и пònесēмо и тō-се-тàм *пò-крају* òблāчȑ, на тефѐричу нѐгди се *пò-крају* цȕре òблāчē Ћ; Ōн-њȑјā нôсā *пò-куће,* ал ђѐца плàчȳ-л – плàчȳ, нêмā-ȑ[м] мâјкē Ж; Ôн мѐнē пљѐ́ћē *по-ле́ћима*, кō-бȑвā да нѐ-бринēм зà-тō МК; И да ти кàжēм: јòпēт пàтња *по на́роду, по на́роду* пàтња ДДр; На кàлуф нàтурȑ, и онāј-кàлуф дрȑжȑ, ōн-*пò-њему* плѐтē и рâдȑ. Ōн-је-ѝмō кàлуф кō-нòга Ков; Ка[д]-са[м]-мòгла пје́шᵘти за гòведᵘма три́дез гòдȑнā *по-[о]нōј-пла̀нѝни*, мòћу, вàљда, и òвдлēн до Влàсанȑцā ДДр; Ђѐца скâчȳ *пò-подᵘни*, ѝстринᵘћē-ми онō-мàло мекòтē што-сам-уòријо ГДр; Штò-[о] нē крȕшке не пòкупȑш, ѐно поòпадале, ѝмā-ȑг дòста и ȳ-блату по пу́ту Коњ; Вàк-ме пљѐсну *пò-рамену,* те се испи́тасмо, а òндā ти òдēмо на пече́ње Оч; Ôн мѐнē *по рамѐнима* вàкō пљѐснȳ и дàде ми флàшу пи́вē Вуч; Ôн му рѐче „Нит-сте-пљàчкали, ни клàли, ни уби́јали“ и пљѐ́ћē га вàкō *по рамѐнима* ДДр; „Тȑ си нàјбољȑ шѐф откō-јâ о́вде рâдȑм“ – вѐлȑ му Бу́до и пљѐ́ћē га *по рамѐнима* Ков; Мȕшкȑње би́ло по рòвовᵘма, а жѐнскȑње – *пò-кућама* ДДр; Ѝмā пло́кице *пò-себи,* трѐбā да је дòбра Вуч; С пȑкавцом стàо на врàтима, свѐ чàуре òт-пикавца око-вра́тā и *пò-соби* Ков**;** Чȑтō сам *пò-новинама* кàко су нàши по Србији спаша́вали пило́те òборениј е са́везничкије авијо́нā Вуч; Ту́љак мôрā бȑт шу́паљ и ôн се стàвљā у пѐћину, и ôн се пресᵘје́че окò-средē, пре́тежно *пò-среди,* и ôн се ѝзубā ȑстō жа́га, и ôн мôрā гòр да вȑсȑ Вуч; *По срѐдᵘни* мôрā ѝћᵘ *пò-срцу* кат-прàцијеп òћеш Ж; Ако-је-òпера, нêш је исцᵘје́пат *пò-срцу* да-јōј-Бòга дâш Вуч; За цигарѐт пàпȑр фàљо да нôж дòфатȑ *пò-срцу* Ж; *По стра́ни* гòр дòлазē мòмци. И мȑ, вàкō прѝстранак нѐкȑ, мȑ да-ѝзвȑнēш, ѝзишле тамо́кā, òглēдāмо се и òтрēсāмо се, *пò-нама* је пòздер и свàшта ГДп; Чȕвāјте се, ђѐцо, кат-се-пѐњēте *пò-трешњама,* пàзᵘте да се сту̑б не òченē Бр; Клàпȑ га дòбро *по ȕшима*, зàплака дᵘје́те Ков; Преко зи́мē су нòсᵘли кòстретњāке *по чàрапама*. Кòстрēт не прòпȕстā вòду Зг**;** Кàшњē је [зарицу] дѝгнēм и сȕшȑм, док се онā-пòкорᵘца ȕватȑ *пò-њōј*, да се сàм зàсȕшȑ, да се онā-пòкорᵘца ȕватȑ Сл; Онē-покрòвчᵘне *по-онōј-слàми* прòстрē, не бòјȑ се кѝшē Рад; Млòгā мàшина *пò-њима* пòпала, *по-тијем-шљѝвама* Сол; Покри́вāње је би́ло нà-двā на́чина. Би́ло је на́чин покла́па: прѝкује двѝје шѝндрике јѐдну дò-другē, па трѐћȳ *пò-њима*. Тô-ти-је би́ло шпа́рāње шѝндрē Рад; Пòдбијем се јѐнōм кòњу зà-врāт и ōн-мѐнē но́сō, но́сō *пò-штали* Вр; Врѝзмала се тȕдије и во́јска пòшље òногā рàта, га́њали тē-оста́тке *пò-шуми,* нᵘје́су свѝ чѐтнȑци òндā осту́пᵘли, би́ло-ȑг је

дȕго јȍш окò-некије сêлā Ков; Нêм ђѐ-ти н^и^јéсмо би́ли, *пò-шуми* тр̏кали пò-четнȉцима Бр; Подизвȉјаће ми д^и^јéте, свȕ-љето са́мо *пò-шуми* мâл чȕвā Ков; Сȁд но́сајȳ и чѐле *пò-шуми,* кȍ др̏жȉ сàдē, нôсā-ȉк *пò-шуми* ОЛ; Бјѐжāло, дȉјете, *пò-шуми,* пò-четнȉц^и^ма ДДр. За упоређивање са приликама у непосредном суседству в. Симић 2018: 34–35, 113.

4. У говору источнобосанских Ера честа је конструкција *по* + *локатив* за обележавање времена, указујући на то да се нешто дешава: **а)** „после X“ и **б)** „за време X, у току X, током X“: **а)** *По Бòж^и^ћу* јā-ћу-дȍћ из во́јскē и ȍдмā се жѐнȉм Вуч; У нѐђељу *по-Вàскрсу* бȉће кò[т]-цр̄квē ва́шир Ков; Мȉ-ćћѐли у сȕботу *по Вàскрсу* да-ȉ[х]-кр̀стȉмо Ков; Нѐкте-òна *по-Вàскрсу* дòведē Вуч; Сȕбота-је *по-Вàскрсу* и рѐкли у нѐђељу *по-Вàскрсу* кò[т]-цр̄квē-је ва́шир Ков; Ако пјѐвач^и^ца пјѐвā *пò-Видовунē,* тѐшко снòпу и òткосу, блȁго рѐпи и кȕпусу Вуч; Òвце се ши́шајȳ *пò-Ђурђевунē* Вуч; *Пò-Ђурђовунē* смо ши́шали òвце. Нȁјпре се пòчистē па ȍндā ши́шајȳ МП; Нѐкāко *пò-Ђурђовунē* ȕдарȉ сњѐшчић опр̀лија Ж; Пȁде *пò-Ђурђевунē* сњѐшчић, што-би-рѐкли ȕ-нāс, òпанчāр Ж; Сȕша пòчēла нѐђе *пò-Ђурђовнē* Вуч; До́ђе ми *по-Јòвањуднē* и млȁђȉ сȉн из во́јскē Вр; Прѐзȉвāш пòлазнȉка *по Јòвањунē,* ил о Јòвањунē Ж; Јѐсēн мр̂твā ти је, дȉјете, *пò-Митровдā*ну, ȉ-снијег знâ прâвȉ пȁст Вуч; Двȉје èвте *пò-Митровуднē* ја́вишē нам да је ȕмрō ГДр; На èвту *пò-Митровунē* ôн је дòшō из во́јскē и ȍдмā се, мешчȉнȉ, и ожѐнијо Гр; Нȉкољдāн смо пòстили, а ćȕтрȉ смо дâн *по-Нȉкољдāну* мр́сили МП; Би́ли у нѐђељу *по Пѐтровунē* на мòл^и^тви ȕ-Крāјшић^и^ма По; Пр̀вā нѐдељa *по Пѐтровунē* – Крâјшићи, мòл^и^тва ȕ-Крāјшић^и^ма Оч; И јā-ȕдарȉм јȁдна ćȕтрȉ дâн *по Пѐтровунē,* на-онȉ-Пâвловдāн, ȕдарȉм и кȕпȉм Рад; Тô је би́ло на чѐтерез да́нā *по Пѐтровунē* Вуч; *По вѐчери* дòшō у Вȕчиниће Вуч; Тѐбē ће овā-вòда осирòмашит. Сâт *по ру́чку* се нȁпијеш, ȍдмā мòреш јѐст Вуч; Пôђēмо пòкасно и кȕћи тѐк *по-вѐчери* стȉгнēмо Ков; Бȁш су сȁ[д] дòлазили узà-славу мȁло, *пò-слави* ćутрѐдāн Сл; Ćȕтрȉ дâн *пò-слави* нȉко не угòвāрā да ȉдē ОЛ; Свѐ дòлазијо очи-Ђȕрђеванē и òстани би кȍјȉ дâн *пò-слави* Вуч; Жѐна му ȕмр̄ла ȍдма *пò-рату* ДДр. **б)** Јâ, дȉјете, сȁм по да́ну кȍсȉм, а нѐкȉ кȍсē и *пò-мјесеч^и^ни* Ж; *По да́ну* ѝскр̄чȉ, а ȕвечē пòпāлȉ тô што-је-иск̀рчијо ДДр; *По нòћи* о́вдикāна дòшли, вѐчерали, òгријали се и јȍпē – пȕт пòд-ноге! Кш; Пòжели *по нòћи* нȍлкȳ њȉву, кȕмȉм те Бȍгом! Вр; *По нòћи* би жѐли кад је жȉто прѐзрело, да мȁњē клȁс òпадā Кн; Чȁк ȕ-менē àмица Јòвāн, ōн-је-*по-нòћи* ȕсипō пòмије кр̀мādима Вр; И òни се здогòворē и *по нȍ̄ћи* ȍдȳ и попретȕрајȳ-јōј рȍзге Ков; Ȉзнесе ôн флȁшу дòбрē рàкијē, разве́за се прȉча и мȉ ти се тȕ̄ј позадр̀жасмо, па кȕћи *по мра́ку* Сол. Конструкција *по* + *локатив* у временској служби сасвим је уобичајена у српским, па и хрватским говорима у ближем и даљем окружењу (в. нпр.: Симић 2018: 114, 145; Пижурица 1967: 171; Петровић 1973: 148; Петровић 1978: 136; Баотић 1971: 137).

5. Конструкцијом *по* + *локатив* исказује се порекло, критеријум, мерило, оријентир на основу кога се реализује, процењује ситуација, неко (нешто) именује, вреднује и сл. — Мȉлош је бȉјо полȕбрат Лȁзāрев и мôга свѐкра полȕбрат, Лȁзāрев *по ѐцу*, а ба́бȉн *пȍ-мājци* Ков; *По кȉтини* гȍнȉш кȕну. И ѝћнилȉш, бȁш-кō прстēн, ȕ-кōм дрвету мȍре бȉт Коњ; *По млājéку* се ȕвечē знâ ђѐ су гȍведа пȁсла. Крȁве ђȁкад нѐ-могȕ да опкорȁчујȕ вȉме Ков; Знâм да пљу́штȉ, нājéсам јȍш тȍлко глȕв, чȕе се, знâ се *пȍ-стреи,* кȁко пȁдā Сл; Кад је облȁчна, ȍндā *по ājéвцима* глѐдā кȁ[д]-ће свȁнут Вр; Глѐдāш *пȍ-Сȕнцу*, нêмā сâта, *пȍ-Сȕнцу* знâш кȍē-је дȍбā дâна Брс; Глѐдало се *по зра́ку, по ȁви* и знȁло ȍће-л бȉт пȁдāња Вуч; Рѐкō би да су пјѐвчићи: *по ре́пу* и *по обѐрићам* Ков; *Пȍ-некијем трȁвкама* је знȁо и кȍпō је бȕнарове Ж; Свѐ је ȍнудије крв, прȍшō рȁњен дȉвљāк, вȉдȉ се *по тра́гу* ВК; Клȁпȉм нѐколке жȉјоке, дову́чем да зȁградȉм ȁвлију и шȕмāр ме *по-тра́гу* нâђē Вуч; Ȉмā кȍнац ȍсȕкāн, зѐмља црвенā ȉловача, ȕмочȉ се онāј-кȍнац, па се ȍкончā и *пȍ-томē* се ȍндā тѐшē Ћ; Нȁђели му ȉме Мȉтар, нȁђели, бȉвā, *пȍ-ђеду* МК; И ȍна свȍме Мȉрсāд нȁђела ко-што-сам-нȁђела ȉ-јā тѐби – Слобȍдан, *по слобȍди* Ков; Дȁјȕ-нам пȍ-пō кȉлē жȉта *по да́ну* и дȍста ти је ГБ; Мôрамо дȁт *по кȕбику*, кȁко је нȁрēђено Вуч; Гȍрȉво *по куби́ку* бȁлвāнā дâвāно, знȁла се мјѐра Вуч; Нѐпека ти је кад нѐшта нȉје у ре́ду, нȉје печѐно кō-трѐбā, ако је, рѐћемо, љѐб, а вâмо је нѐпека кад нȉје *по прâвди* Ков; Трѐбā Срби *по онōј-књȉги* да бȕдȕ Румȕни, Пȍљскā свȁ, Рȕмȕнија свȁ, Бȕгарскā свȁ Вуч; Штȁ-тō рâдȉш, *пȍ-имену* га знâ и зȍвē МП; Тȉ си млâд, Мȉлисаве, *пȍ-годинама* Рад. О сличностима и подударностим са приликама у непосредном окружењу в. Симић 2018: 279.

6. Ова конструкција није ретка ни у функцији означавања посредништва, односно именовања лица или средства преко кога се реализује глаголска радња: Нек ми мȁкар писме́нце нȁпȉшē и *пȍ-теби* спрѐмȉ Рад; Нит је ȍно дȍшло да кâжē да ће ȕ-Тузлу, нит-је-*пȍ-неком* пору́чило, сȁм ȍде кō-мȕа брез-гла́вē Ков; Да нѐ-гријешȉм ду́шē, ȕвијек ме *пȍ-некомē* пȍздрављō Ков; Ȍна је мѐни *пȍ-заови* овōј-млȁђōј пȍслала ćемѐна за бурȁнију и рȍдакву Ж; Нȉје мȍгō дȍћ, па ми *пȍ-свōме шȕри* пȍслō онē-пȁре ГДр.

7. Истом конструкцијом се означава(ју) начин(и), пут(еви) реализације глаголске радње: Јâ сам око пе́-ше[с] сêлā ȍбшла *по на́јму* ДДр; Штȁ-тȉ ȍћеш ка[д]-сам-јā-*по-на́јму* одра́сла, кȁкав је мȍј жȉвот?! ДДр; Пȁтила је сирȍтиња свѐ *по на́јму*. Свѐ *по на́јму* ђѐцу да́вали, нарȍдили ђѐцē, а нѐ-ćћели да рâдē Ков; Јâ сам ти напа́сала свȍје ȍвце, а гȍведа и свȍја и тȕђā, о́дала, дȉјете, *по на́јму* ДДр; *Пȍ-наднци* су љȕди дȍлазили и кȍсили ГБ; Мȉ смо о́дали *по лȍву* тȕдāн Вуч; Свѐ-тō ȍде *пȍ-гљивама,* бѐрē, јѐдē, прȍдāје Вуч; Би́вō сам *пȍ-боловāњу*, чȍек прѐћерā и у ра́ду, па се разбȍлȉ МК.

8. Конструкцијом *по* + *локатив* исказује се начин на који се (не) обавља радња према појму пред којим се налази: Нѝје-тō *пò-конти* стâрōм Ков; Њѐму тô нѝје би́ло *пò-конти* Ков; Стâрōм би́ло *пò-конту,* дòбра фа̀мелија М; *Пò-м*ōм *к*ѐнту тô су Чѝфути Вуч; Вѝдиш ли га да нàбирā чѐло, знâј да му нѐшта нѝје *по кòнти* Ков; Млòго се ôн мр̀гāчѝ, нѝје му нѐшта *по кòнти* Ков; Нòлшнō, а òрōзѝ се а̀ му нѐшта нѝје *пò-конти*! Ков; Кадвѝдиш нàмрштена иксáна, знâј да је у̀-бригама, да му нѝје свѐ *пò-конту* Ков; Нѐко слàткӯ, нѐко нѐслаткӯ рàкију вòлѝ, ѝмāш и јѐдну ѝ-другӯ, па – *пò-вољи*! Кн; *Пò-мени,* сѝне, ѝди и у̀-дупе Ков; Прѝпази на кàву, òна би сàврела *пò-мени* Вуч.

9. Помена је вредна конструкција *по (не)срећи*, уместо које у књижевном језику обично долази *на (не)срећу*: *По нѐсрећи***,** јā-сам-пòнијо пѝштōљ ўзā-се Вуч; И јâ сам ти, *по нѐсрећи*, првѝ до би́нē бѝјо Ков; Јâ сам сѝшō ў-Кладањ, *по нѐсрећи* мòјōј, а нѐ-знō, бòлан, да-ћē-и-òни дôћ Вуч; Јâ сам бѝјо, *по нѐсрећи*, кòт-кућē кад је мѝлѝција дòшла и тӯј ме нâђē Ж; *По-мòјōј нѐсрећи*, зàробē ме ѝ-трећѝ пӯт Коњ; И прѐкидошē ѝ-тō, *пò-срећи*, па н^{и}јéсмо мóрали вѝшē тāј-нáрез дáват Ков. Овде ћемо поменути да је од двеју конкурентних конструкција *по прилици* и *на прилику* у значењу *изгледа, по свему судећи*, у говору источнобосанских Ера посведочена само прва: Òнō ће свàкāко њѝма свѐ, *по при́лици*, и òстат Вуч; Ôн знâ, *по при́лици*, дòклē трѐбā òрат Ж; Трӯд, ôн се ствâрā, *по при́лици,* кад је клàда вѐћ трӯла па ѝмā онē-зàтворенē квр̀ље òко-себē, нêм грáнā, сàмо квр̀ље. Из-оније-квр̀љā се вàдѝ тāј-трӯд Вуч.

10. У говору источнобосанских Ера предлог *по* се прилично често среће и у конструкцијама са акузативом. У већини случајева ради се о изношењу мете, циља, сврхе глаголске радње. Тако се уз глаголе кретања указује на појам који треба узети, повести, понети и сл.: У̀-кравē ми òко поб^{и}јéљело, мóраћу *пò-докто̄ра* òтѝћ МП; Дòшō Ми́ко *пò-мен*ē, дà-јдēм кӯћи, òни òћē да врӯ Пон; Òтац ми дòшō *пò-мен*ē, òнѝ ме мòји нѐ-дајӯ Сл; Ѐво-ѝ[х] *пó-ме,* кò-л-ѝм рѐче ђѐ-сам-јā? По; Не бѐри-тѝ брѝгē, а̀-ѝм зàтребāш, òни ће *пó-те* кòла пòслат Коњ; Јѐдна му се бијóн^{и}ца òтковāла и òстала ногòр у̀-бари, мóраће се *пò-њӯ* врàћат Вуч; Мòреш ли дàт одобрéње да ѝдēм *пò-њијā?* Ков; Дôђē Мѝлан Мѝћиħ *пò-њијā, пò-њег и пò-мājку-му* Заг; Дóђошē двòј^{и}ца *пò-мōг òца, по стри́ца, по кӯма* ГБ; Нѐко дóђе *пò-нāс*, пòтоварѝ нас на камѝјōн и прàво у Влàсан^{и}це ДДр; Ѝшли би, ал ћемо њѐгова брàта мóрат òчекнут, òтишō *пò-ӯшку* Ков; „Вàлā, љӯди, нѐшта жѐне подгӯркујӯ, мôрā се у̀-млин ѝћи, нѐстало, умáњило љѐба“, рѐче домàћин и òде у̀-другӯ сòбу *по крснѝ колāч* Вр; Àјмо *пò-ужину*, вàкат је, јâ сам бàш оглàднијо Вуч.

11. Ова конструкција често се користи за означавање користи и штете, што се у књижевном језику обично чини везом *за* + *акузатив:* Срѐтни ўзовнѝци, *пò-овāј дôм, пò-наше весéље, по жѝтнō рођéње* (у славској

здравици) Вуч; Лȁкшē кòс^и^ти док је рòсē, лȁкшē *по жȉвоӣ* Вуч; Чȕк ѝ-тō да је ȍпāсно *по жȉвоӣ* и *пȍ-здрāвље* Вуч; Нѐ-ваљā нѝкāко млȍго пѝт. Нѝје дȍбро *пȍ-здрāвље* и *по рȃд* Вуч; Ако се ȍно [решето], кад-га-бȁцӣ, прѐвр̄нē, нѐ-ваљā *пȍ-млāду* Коњ; Нѐ-вићe ни А́вдо, нȁопāко, а *пȍ-своју гла̑ву,* кȕдијē њѐму онō-д^и^је́те пролѐће Ков; Ȍна нѝје би́ла ȍпāсна *пȍ-рȕкē,* ал јѐсте, зȁ-очи Ж; Гȍрē ћете *пȍ-вāс* нȁправит ако пȍсō нѐ-узмēте Вуч; Пȍганӣ нам зѐмљу, па ће бѝти вѐлкō злȍ *пȍ-нāс, пȍ-наш вѐселӣ на́род* Сл; Нȁопāко *пȍ́-се* ȍне зȍвнȕ̄ пȍпа и свѐ-тō сȁзовȕ̄ и кȕма, и свѐ-се-тō сȁзнā Ков; Да́ли је дрȕгōм, а тȑ је *пȍ́-ӣе* бȍљē ГДр.

12. Често се конструкцијом *по* + *акузатив* исказује вредност, цена појма на који се односи глаголска радња: Љѐти не лȍжи *нѝ-по-каке пāре* Вуч; Нѐмōј у́торком запȍчињат нѝ-*по-каке пāре* Вуч; Зѐмљē нѐћe нѝко да је дȃш нѐ-знāм *пȍ-колко* Ж; *Пȍ-ӣē* му га пāре ȍће ȕзēт сȁмо ȍнāј кȍӣ-је нȕжан, ȍнāј што-мȑрā, а дрȕгӣ нѝко! Вуч; Би́ло би, бȍлан, скрȑз нѐисплатно *пȍ-ӣē пāре* бȕков^и^ну вȍзит Ков; Ȍни су, бȍлан, вѐлкȕ̄ магара́штињу свѝ нȁправ^и^ли кат-су-*пȍ-ӣē пāре* Гȕчину наре́д^и^ли Вуч; Ја̑ *пȍ-ӣē пāре* нѐ-дȃм кȍња и – кȁпак! Сол; *Пȍ-ово̄* и *пȍ-ово̄* ти је сѝјено, нѐ-играј се ОЛ; Ѐво вам ȍвȕ̄ рȁкијȕ̄ *пȍ-ово̄,* не́ћете се кȁјат Вуч; Нѐмā клȁсē првē, дрȕгē, свѐ ти је *пȍ-ово̄* Кш; Пȍдāј *пȍ-ӣо̄* и *пȍ-ӣо̄,* ȍндā *пȍ-ӣē ȉсӣē пāре* ȕзми жѝта и – кȕћи! Руд; Пȍшто ти је, *пȍ-ӣо̄* ти је, па тѝ вѝди штȁ ћеш и кȁко ћеш Пј; Рѐжēм пȍ-метру *пȍ-ӣо̄* и *пȍ-ӣо̄,* па тѝ вѝди ȍћеш ли да ѝ-теби рѐжēм ГДп?; Мȃјка ми њѐгова рѐкла да ми дȃ *пȍ-ӣо̄* сѝјено Брс; Да је тȃ твȍја крȁва нȁјбољā на св^и^је́ту, скȕпа је *пȍ-ӣо̄* Ков; Бѝјо си на пѝјаци: ȍво̄ мȍре *пȍ-ово̄,* ȍнō мȍре нȁкō и свѐ се прȍдā Коњ; Мȕстафа ȍће *пȍ-ӣȕ̄ ӣѝјену* сѝјено и лȁко се наре́дисмо Вуч; Нѐ-би тȕ̄ јѝ бѝјо *нѝ-по-каку ӣѝјену* Вуч.

13. Конструкцијом *по* + *акузатив*[2] указује се на дистрибуцију извесног броја истоврсних појмова на више узастопних момената: И *вр^и^је́ме по вр^и^је́ме*, брȁт ми ȍде у Њѐмачкȕ̄ Заг; *Дȃн пȍ-дāн, дȃн пȍ-дāн* и – ȍде! Бȍг да му дȕшу прȍстӣ! По; *Дȃн пȍ-дāн, дȃн пȍ-дāн*, до́ђе по́зив нȁ-сȕд Вуч; *Дȃн пȍ-дāн, дȃн пȍ-дāн*, ȍна се пȍродӣ, д^и^је́те нȁкарадно Ков; *Дȃн пȍ-дāн, дȃн пȍ-дāн* и ȏн га тȕжӣ Вуч; *Кȍлēӣ пȍ-колēӣ,* свѐ прȍпало Вуч; *Кȍлēӣ пȍ-колēӣ,* опкȍли, дог-дȍћера ȕ-литр^и^цу, а лѝтр^и^ца ти је пȍла фрта́ља Вуч; Ȁјд *онȕ̄-лȕ̄ӣњу пȍ-лȕ̄ӣњу* прѐтури, тра́жи, онā-прȁш^и^на, јȁд, чѐмēр, ал ку́нē нѐмā Вуч; *Прȉчу пȍ-прȉчу*, па нагла́бāње дȍ-пола нȍћи Вуч; Ујтру зȁ̄ђēш свѐ ȍ[д]-шљивē дȍ-шљивē, ȍ[д]-шљивē дȍ-шљивē, *пȍ-шаку, пȍ-шаку* ће гȍт кȍјȕ̄ мѝвку ѝмāш. И рȍдӣ-ти тā-ми́ва Вуч.

---

[2] Иако се *по* у случајевима ове врсте у новијој литератури сматра речцом (РСАНУ 20: 551), аутор се, због синтаксичко-семантичке функције потврда које следе, определио за поступак примењен у неким ранијим дијалектолошким и не само дијалектолошким расправама (в. нпр.: Баотић 1971:128; Петровић 1973: 145. Посебно в. Ивић 1951–1952: 198-201, 205).

14. Истом конструкцијом саопштава се број појмова исте врсте пред којом се налази: Ȍћемо-л *по ра̀кију, по јѐдну* ма̀кар? Вуч; Има́вали смо, дȉјете, и *по осамдесе́шак ова́ца̄, по̀-шрӣ*, па и *по чѐш*и*ри кра̀ве, по̀-два̄ па̂ра во̀ло̄ва̄* ГДр; И та̀ко̄ се ра̀звије *по̀-два̄ пу́та* да до̀бро бȉде̄, чȉсто жȉто Ков; Кру̀пнȉк је ѝмо̄ онӯ-о̀љуп*и*ну ко̄-у-шѐн*и*це̄, *по̀-два̄ зр̀на* Ж; Ȕби*ј*еш *по̀-шро*ј*е ко̀кошча̄дӣ* и мо̀гла би сла̀ву про̀слав*и*ти Рад; Ȍн је о̀дрезо̄ *по на̀-ме̏шар* и о̀днијо у̀-Врело Вуч; *По ме̏шар ѝ-по̄, два̂* гра̀а на́ђи, срѐће̄ ми мо̀је̄ Коњ; Ѝзлазијо сам на *по два̀ес ме̏ша̄ра̄* гра̀а Кш; На̀-себи *по чѐшерес ки̂ла̄* ево́ј доно̀с*и*ла, па се по̀дбӣ, не мо̀гу нѝкуд Вр; *По педѐсе̄ш ме̏ша̄ра̄* шљѝва̄ мѝ натре́си Вр; Кат-су-Мѐа̄нов*и*ћи па́ljи ко̀д-на̄с, ѝма̄ *по двјѐша ме̏ша̄ра̄* и вѝшѐ крѐча, ѝма̄ и ма̀њије креча́на̄ Ков; Ба̂р *по̀-ме̏шар ра̀кије̄* ѝспечѐмо и свѐ-се-то̄ до̀-новѐ по̀пије Коњ; *По̀-шрӣ лѝшра* ра̀кије̄ у-онӯ-ха́су на̀ро̄ка̄, ѝ-вишѐ̄, у̀бацӣ ја̀буку и то̂ је та̄-на̀ша бу̀клија Вр; По̀пије *по̀-шрӣ,* па се о̀нда̄ о̀чита̄ сла̀ва Вуч; Нѝштѐ се те̄-бу̀бе пра́шком, пра̂шӣш-ӣг *по̀-неколка* пу́та По; Погоре́лц*и*ма су о̀нда̄ да́ли кра̀ву, свјѐма̄ *по̀-краву* ГДр.

15. Утисак је да се конструкцијом *по + акузатив* истиче значење речи или групе речи пред којима се налази: Јѐли жи̂р и ро̀вили па̀пра̄т. Ко̀пали се ро̀вови. За̀копа̄ш-тӣ ро̂в, о̀ни *по су̀-зӣму* бу̀дӯ на ро̀ву. Свѐ ѝзвла̄че̄ и јѐдӯ волѝке̄ жѝле По; *По-су̀-но̄ћ* пре́ди, напре́ди вѐлко̄ клу̀вко Сл; *По-су̀ дра́гу но̂ћ* о̀ни си зна̀ли крај-ка̀зана сѝћет и зо̀ру до̀чекат Ков; Ȍде̄мо у̀-шуму и *по пу̀на ко̀ла* гра́на̄ на̀купӣмо и дову́чемо Ков.

16. Уместо посебних закључака аутор изражава наду да ће презентиране чињенице о употреби једног предлога у једном идиому подстаћи истраживања у домену дијалекатске синтаксе, и даље забрињавајуће дефицитарне дисциплине у оквиру науке о народним говорима.

Библиографија

Баотић, Ј. 1971. „Синтакса падежа у говору старосједилаца Босанске Посавине“. *Прилози проучавању језика*, књ. 7, 105–140. Нови Сад (Издаје Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду)

Ивић, М. 1951–1952. „О предлогу по у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолог*, Београд, књ. XIX, св. 1–4, 173-212.

Ивић, П. 2009. *Српски дијалекти и њихова класификација.* Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Библиотека Елементи, стр. 221.

Петровић, Д. 1973. *О говору Змијања.* Библиотека Зборника за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска. Књижевно одељење), стр. 214 (са картом).

Петровић, Д. 1978. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб (Матица српска – Просвјета), стр. 275 (са три карте).

Пижурица, М. 1967. „Употреба падежа у говору Роваца“. *Прилози проучавању језика*, Нови Сад (Издаје Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду), књ. 3, 141–176.

Реметић, С. 1981. „Конструкције типа шта чине с оне ђеце у говорима источне Босне“. *Јужнословенски филолог*, књ. XXXVII, 265–272.

Реметић, С. 2000. „Употреба инструментала у говору источнобосанских Ера“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,* Нови Сад, књ. XLIII, 505–521.

Реметић, С. 2005. „О двема синтаксичким контаминацијама на источнобосанском терену“. *Браничево. Часопис за књижевност, језик и културу.* Пожаревац, јул-децембар 3-4/2004, штампање завршено 2005, 307–310.

Реметић, С. 2008. „О посесивној конструкцији *у + генитив личне замениц*е на источнобосанском терену“. *Јужнословенски филолог*, Београд, књ. LXIV, 391–400.

Реметић, С. 2009. „Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект)“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,* Нови Сад, књ. LII/1, 149–178.

Реметић, С. 2020. „О употреби предлога *о* у говору источнобосанских Ера“. *Dijalekti, jezična povijest i tradicija. Zbornik u čast Josipu Liscu.* Zadar (Sveučilište u Zadru. Matica hrvatska. Ogranak Matice hrvatske u Zadru), 611–622.

РСАНУ XX — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика.* Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ), 2017, књ. XX, стр. I–XII + 801.

Симић, З. 2018. *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија. Београд (Институт за српски језик САНУ), књ. 25, стр. 373 + две карте.

Тополињска, З. 2020. „Дали предлозите претставуваат посебна зборовна група (pars orationis)?“. *Јужнословенски филолог*, Београд, књ. LXXVI, св. 2, 9–14.

Слободан Н. РЕМЕТИЧ

К ВОПРОСУ ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ПРЕДЛОГА ПО В ГОВОРЕ ВОСТОЧНОБОСНИЙСКИХ ЭР

Р е з ю м е

В работе речь идет об употреблении предлога *по* в говоре восточнобоснийских эр, области, ограниченной реками Дриняча, Биоштица и Кривая и склонами гор Конюх и Романия. Оказывается, что по частотности в известной степени выделяется конструкция *по* + *локатив*, чаще всего в обозначении места (Ȕдар^и^ла је мàш^и^на *по ономē-кòр^и^шу, по-чѐсми*; Подизвȉјаће ми д^и^је́те, свȕ̑-љето са́мо *по̀-шуми* мâл чȕвā; Мȕшкӣње би́ло *по ро̀вов^и^ма*, а жѐнскӣње – *по̀-кућама*) и времени (*По Бо̀ж^и^ћу* јā-ћу-до̂ћ из во́јскē и ȍдмā се жѐнӣм; Нѐкāко *по̀-Ђурђовунē* ȕдарӣ сњѐшчић опрлија; Јѐсēн мр̑твā ти је, ди̏јете, *по̀-Митровдāну*, и̏-снијег зна̂ пра̂вӣ па̏ст; То̂ је би́ло чѐтерез да́нā *по Пѐтровунē*; Жѐна му ȕмрла ȍдма *по̀-рату*; Јâ, ди̏јете, са̏м *по да́ну* ко̀сӣм, а нѐкӣ ко̀сē и *по̀-мјесеч^и^ни*; *По но̀ћи* би жѐли кад је жи̏то прѐзрело, да ма̏ње кла̂с о̀падā) совершения глагольного действия. Немного реже встречается конструкция *по* + *аккузатив.* В большинстве случаев таким способом приводится мишень, цель и назначение глагольного действия (О̀тац ми до̀шō *по̀-менē*, ȍнӣ ме мо̀ји нѐ-дајȕ; До́ђошē дво̀ј^и^ца *по̀-мōг о̀ца, по ст̑ри́ца, по ку̂ма*; Нѐко до́ђе *по̀-нāс*, по̏товарӣ нас на камȉјōн и пра̏во у Вла̀сан^и^це; И̏шли би, ал ћемо њѐгова бра̏та мо́рат о̀чекнут, о̀тишō *по̀-ушку*). Эта конструкция часто используется для обозначения пользы и вреда, что в литературном языке обычно достигается употреблением сочетания *за* + *аккузатив* (Ла̏кшē ко̀с^и^ти док је ро̀сē, ла̏кшē *по жȉвот̑*; Чу̏к ȉ-тō да је ȍпāсно *по жȉвот̑* и по̏-здрāвље; Ако се о̀но [решето], кад-га-бȁцӣ, прѐврнē, нѐ-ваљā *по̀-млāду*; О̀на ни̏је би́ла ȍпāсна *по̏-рȕкē*, ал јѐсте, за̏-очи; По̀ганӣ нам зѐмљу, па ће би̏ти вѐлкō зло̀ *по̀-нāс*, *по̀-наш вѐселӣ на́род*; На̀опāко *по́-се* о̀не зо̀внȕ по̀па и свѐ-тō са̀зовȕ и ку̂ма, и свѐ-се-тō са̀знā), а также для выражения стоимости, цены понятия, к которому относится глагольное действие (О̀ни су, бо̀лан, вѐлкȕ магара́штињу сви̏ на̀прав^и^ли кат-су-*по̀-шē-па̀ре* Гу̏чину наре́д^и^ли; Јâ *по̀-шē па̀ре* нѐ-да̏м ко̀ња и – ка̀пак!; По̀дāј *по̀-тō* и *по̀-шо̑*, ȍндā *по̀-шē и̏сшē па̀ре* ȕзми жи̏та и – ку̏ћи!; Да је та̂ тво̀ја кра̏ва на̏јбољā на св^и^је́ту, ску́па је *по̀-шо̑*).

Ключевые слова и выражения: восточнобоснийские эры, конструкция с локативом, конструкция с аккузативом.

Област источнобосанских Ера

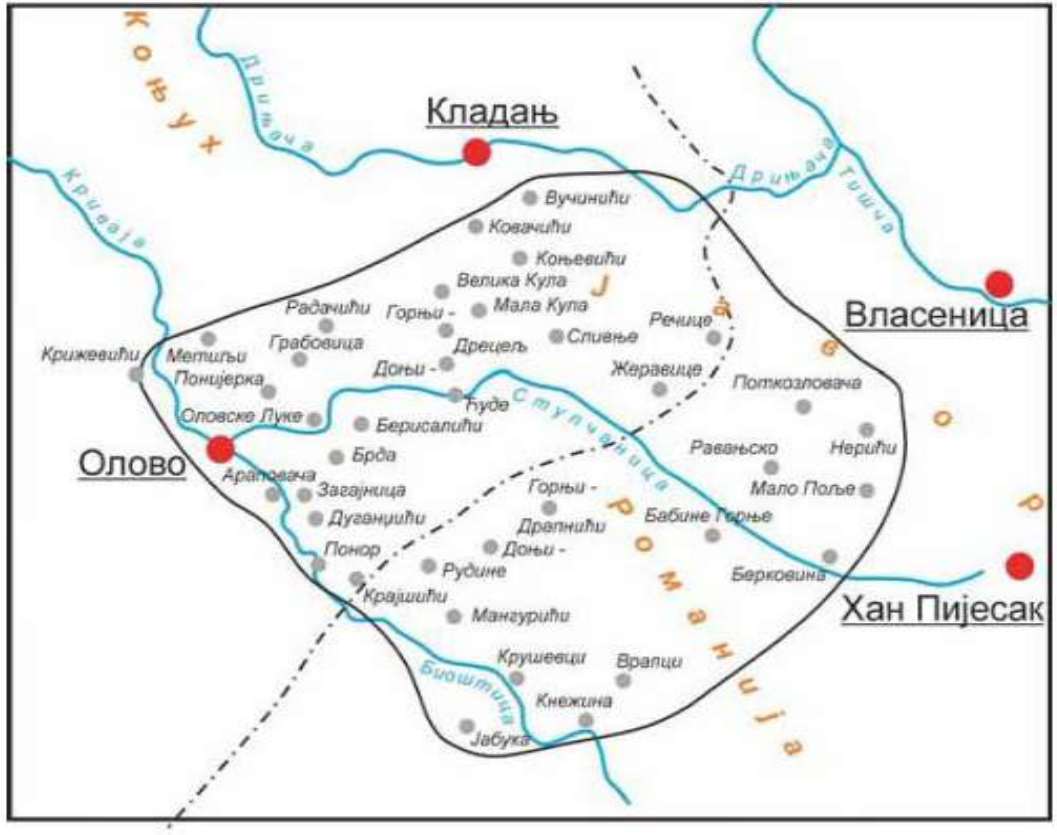

UDC 811.163.41'282

Софија МИЛОРАДОВИЋ
Институт за српски језик САНУ, Београд
sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

ИМЕНСКА ОБЈЕКАТСКА РЕДУПЛИКАЦИЈА У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА: СТАТУС, УСЛОВИ РЕАЛИЗАЦИЈЕ И БАЛКАНСКИ КОНТЕКСТ [1]

Овај текст прилажем у знак захвалности професорки Зузани Тополињској, која ме је пре више од тридесет година увела у лингвистичку географију, несебично ме позвавши да јој се придружим у прегледању једне карте за ОЛА.

Уводне напомене

У нашем раду реч је о једном од најкрупнијих балканизама на морфосинтаксичком нивоу. Најпознатији и најистраживанији је, свакако, препозиционализација у оквиру аналитизације деклинационог система, а у том комплету налази се и реструктурирање у начину изражавања посесије. Под објекатском редупликацијом подразумевамо удвајање објекта, директног и индиректног, кроз енклитички облик личне заменице у функцији прономиналне реплике заменичке или именичке лексеме (/синтагме).

У области српске дијалекатске синтаксе нема ниједне синтетичке студије која се бави анализом тзв. редупликације објекта, па тако ни статусом ове појаве барем у некој од наших дијалекатских зона, нити пак условима под којима долази до „копирања објекта“. Овај феномен или симптом који припада широкој палети иновативних појава кроз које

[1] Овај прилог представља превод мог рада објављеног пре две године на руском језику: София Милорадович, „Именная объектная редупликация в сербских народных говорах: статус, условия реализации и балканский контекст“, *Slavia Iaponica*, vol. 22, Tokio, 2019, 227–246, са учињеним мањим изменама, те се најлепше захваљујем уредништву јапанског часописа на допуштењу да га преведем на српски и тиме учиним доступнијим балканским славистима.

се очитује аналитички начин изражавања треба осмотрити и са аспекта српских народних говора, имајући у виду да „данные ареальной лингвистики позволяют говорить о балканском языковом пространстве в целом как о непрерывном *континууме* балканских диалектов, в котором исторически отсутствовали барьеры для заимствования и распространения структурных инноваций, формальных и семантических элементов от одного языка к другому“ (Соболев 2003: 20), дакле – на фону конвергентних процеса уочаваних у оквирима балканског језичког савеза. У том смислу је значајно подсетити да је П. Ивић говорио о знатном делу српског језичког простора као о својеврсном „пространом предворју“ савеза балканских језика, о српским говорима у којима се уочава ширење балканизама које се може описати као „Drang nach Westen“, те о нужности обраћања нарочите пажње управо на тзв. предворје и на ивичне области у будућим лингвогеографским истраживањима балканског језичког савеза (Ивић 2002: 7–12).

Сматра се да српски језик у целини припада периферији балканског језичког савеза, док српски југоисточни говори спадају у категорију Шалерових „балканских језика првог ранга” (Schaller 1975). Стога се и усмеравање српских народних говора ка аналитичком начину изражавања испољава у широком дијапазону појава. Запажања која ћемо овде изнети тентативне су природе, а заснована су на материјалу из двадесетак монографских студија и мањих радова који се превасходно тичу призренско-тимочке дијалекатске области (П-Т) и косовско-ресавског дијалекта (К-Р), који представља њену западну границу, уз нужно скретање пажње на ризик који носи диференцијалност при представљању синтаксичких црта, будући да непостојање неке конструкције у одговарајућем одељку публикације не подразумева и њено непостојање у датом говору. Овога пута нису узимани у разматрање примери редупликације логичког субјекта у дативу (нпр. *мене ми је име*) и плеонастичке употребе номинативних облика личних заменица (нпр. *камо га Миломир*) – они се такође срећу у српским народним говорима.

Статус истраживане појаве

Објекатска редупликација у призренско-тимочким говорима свакако се тумачи као један од експонената балканске језичке симбиозе. Међутим, она у говорима овог дијакомплекса није ни у ком случају обавезна. Разматрана појава ту није чак ни превише честа, али је распрострањена у свим П-Т говорима. „Ове комбинације употребљавају се свуда тамо где би се према књижевном језику очекивао пун облик, изузев у комбинацији с предлозима где остаје неудвојен пун облик: *за мене, сьс њега*“ (Ивић 1985: 113). Жива употреба удвојеног објекта уочена је у старопланинском и пиротском крају (тимочко-лужнички говори као дијалекатска јединица П-Т комплекса), у прешевској области и у говору Призрена,

а очекивано због суседства језика-припадника (и словенског и несловенског порекла) балканског језичког савеза, и(ли) пак због суживота са њиховим говорницима.

Датив: *ѹали* ***му*** ***њему***

Датив јд. лична. зам. 3. л.м.р. кратка форма — Датив јд. лична зам. 3. л.м.р. пуна форма

Датив: *ѹали* ***му њему*** (АП), *и* ***мене ми*** *збори* (Приз) *па* ***му*** *се* ***њему*** *врну* (Лес), ***тебе*** *ће све ѹа* ***ти*** *каж'ев* (Ђак) *не ѹа* ***ми*** *оне* ***мен*** *не ѹаву* (Зап), *ѹа* ***му њему*** *ѹаѹемо* (Луж), *не ѹала* ***им њим*** *ѹа еѹев* (Пч), ***тебе ти*** *вревим* (ББП), ***нам ни*** *је млого штету попрајило* (ББП), ***себ си*** *стварај живот* (АП), *ја* ***ти тебе*** *ѹел ѹаѹем* (ЦТВ), *и* ***мене ми*** *ѹонесу вечеру* (Пониш), *крушке* ***њојзи*** *ѹа* ***гу*** *ѹаш* (Приз), ***њима ги*** *ѹаѹоше паре* (Приз).[2]

Акузатив / ОП (општи падеж):

ја ***вас*** *не* ***ве*** *познавам*

Акузатив / ОП мн. лична зам. 2. л. пуна форма — Акузатив / ОП мн. лична зам. 2. л. кратка форма

Акузатив / ОП: *ослобоѹише* ***не нас*** *Енгл'ези* (Приз), ***мене ме*** *вика* (Лес), *он* ***ме мене*** *туж'и* (Ђак), ***мен ме*** *закачи* (Зап), *ће* ***га*** *утепају* ***њега*** (Зап), *осећам* ***га*** *ја* ***њега*** *у говор* (АП), *ѹа* ***га њега*** *там тури* (Преш), *ја* ***вас*** *не* ***ве*** *познавам* (Преш), *а* ***тебе*** *учи ли* ***те*** *ѹа месиш* (Пч), *неки пут* ***га*** *истерували* ***њега*** (АП), ***њега га*** *ѹигоше от место* (Приз).

Грађа из новијих монографија (Понишавље, Пчиња, Прешево) сведочи да се заменички облик удваја и у случају употребе предлога – у говорима у којима нема дативних облика личних заменица (или нису уобичајени), па се у њима значење датива исказује НА-конструкцијом, и предлог НА стоји уз пуни заменички облик (уп. у македонском језику обавезно удвајање у беспредлошким конструкцијама, а у новије време – и *му реков на него*; А. Панчевска 2015).

[2] Поред великог броја примера преузетих из дијалектолошких студија и радова мањег обима, навођени су и примери које смо или лично забележили у више насеља на К-Р терену Параћинског Поморавља и у смедеревско-вршачком говору Пожежена (код Великог Градишта), или смо их добили од колегинице др Марине Спасојевић (Велики Поповић код Деспотовца) и колеге проф. др Жарка Бошњаковића (Смедеревско Подунавље), којима се најсрдачније захваљујемо.

ти *ће* ***ми*** *кажеш* ***на*** ***мене***

Датив јд.
лична зам. 1. л.
кратка форма

на + ОП у функцији Д јд.
лична зам. 1. л.
пуна форма

Понишавље: *па* ***вој*** *ђаду* ***на невесту*** *сећиру, њиве* ***му*** *накупува* ***на башту***; Пчиња: *као* ***на вас*** *што* ***ви*** *ђавамо леб, такој* ***му на њега*** *причали неки стари*; Прешево: *и* ***на мене ми*** *нуђи, ти ће* ***ми*** *кажеш* ***на мене, на вас*** *нема ђа* ***ви*** *ђам, па ђа* ***ги*** *помогнеш* ***на људи***.

Резултатом утицаја високобалканизованих српских говора може се сматрати спорадична појава удвајања објекта у појединим К-Р говорима.

Датив:

ђа ***ми*** *ти* ***мене*** *испричаш*

Датив јд.
лична зам. 1. л.
кратка форма

Датив јд.
лична зам. 1. л.
пуна форма

Датив: *ђа* ***ми*** *ти* ***мене*** *испричаш* (Лев), *ђа* ***ти*** *Раша прича* ***тебе*** (Лев), *ми смо* ***ти*** *пратили* ***тебе*** (Лев), *а 'ђе она иде те* ***ју*** *бају* ***ње^ј зе*** (Лев), *што су* ***му њему*** *синови спомен уђарили* (Мр), *ја сам* ***му њему*** *правио кућу* (ПП), *ко* ***ми*** *је* ***мени*** *то рекао* (Вел. Поп), *ђа* ***ју*** *ти то рекнеш* ***њој*** (Коп), *ђај* ***ни нама*** *ђомаћицо* (Коп), *те* ***ми мене*** *каза* (сев. Метохија), *ђа* ***ти*** *ђâ* ***тебе*** (сев. Метохија)

Акузатив / ОП:

мајка ***ме*** *родила* ***мене***

Акузатив / ОП јд.
лична зам. 1. л.
кратка форма

Акузатив / ОП јд.
лична зам. 1. л.
пуна форма

Акузатив / ОП: *ђа* ***ме*** *је* ***мене*** *послушала* (Лук), *ђа сам* ***га*** *ја* ***њега*** *видела* (Лук), *видо сам* ***те*** *ја* ***тебе*** (Мр), *ел си* ***га*** *ти* ***њега*** *тад послушао* (ПП), *опште* ***ме*** *није* ***мене*** *питто* (Коп), *он ће* ***те*** *узне* ***тебе*** (Коп), *мајка* ***ме*** *родила* ***мене*** (сев. Метохија), *он* ***ме мене*** *познаје* (сев. Метохија), ***тебе те*** *звао* (сев. Метохија).

Ова црта није посебно карактеристична ни за њима суседне и веома сродне смедеревско-вршачке говоре, премда ни у њима није необична.

више сам ***му*** *ђала* ***њему***

Датив јд.
лична зам. 3. л.м.р.
кратка форма

Датив јд.
лична зам. 3. л. м.р.
пуна форма

Датив: *нек* ***ти*** *се јави он* ***тебе*** (Пож), *више сам* ***му*** *ђала* ***њему*** (Смед. Под). Акузатив: *ја ћу ђа* ***је*** *нађем* ***њу*** (Смед. Под), *немо ђа* ***ме*** *ђвориш* ***ти менена*** (Смед. Под).

Тенденција ка удвајању објекта примећена је и у шумадијско-војвођанским говорима Срема, и то у новије време, уз скретање пажње на то да је у питању емфатично употребљено удвајање (Бошњаковић 2000: 67–71). Овде се знатно чешће удваја заменички објекат од именичког (уколико изузмемо примере у којима је у питању „реформулација исказа или резултат актуелне реченичне перспективе“ након паузе) (Исто, 68); удваја се и индиректни и директни објекат (слободни Д и А); знатно су чешћи једнински облици од множинских; бележен је само модел *заменичка енклитика + ортотонична заменица / именица*, и то и његова контактна и дистантна варијанта, при чему је у другом случају могуће интерполирање пунозначног или помоћног глагола, везника и, именице / заменице у функцији субјекта.

ево ***ти*** ***теби*** *стан*

Датив јд.
лична зам. 2. л.
кратка форма

Датив јд.
лична зам. 2. л.
пуна форма

Датив: *ти си* ***ми*** *ђао* ***мени****, ево* ***ти теби*** *стан.* Акузатив: *није* ***те*** *валђа и* ***тебе*** *звала, кажи му ђа* ***га*** *не бије* ***њега****.*

Ова се појава среће и у говору Срба у југоисточном Банату: Д *мене ми јако смешно*; А *оћеш мене ђа ме манеш* (Ивић 1990: 196), а има доста примера удвајања објекта и на румунској страни, нпр. у говору Банатске Црне Горе: Д *његовоме бабе смо му ђавали руво*; А *она мене јако ме воли* (Симић 2013: 432), као и у српским клисурским говорима (говори у Банатској / Дунавској Клисури, на територији Румуније): А *мене ме снимио*, *тај ме сач'уво мене*, *и га претуриш њега* (Милорадовић 2007: 578) – свугде као факултативна појава.

Овде се могу прибројати и примери забележени у шумадијско-војвођанском говору Батање, насеља на мађарској територији у коме Срби вековима живе уз мађарски и румунски живаљ: Д *казала сам ти ја теби*; А *мене ме нервира, ти ћеш ме видити мене, ђа га видим њега* (Rakić 1997: 97), као и примери из клисурског села Белобрешке, већинског српског насеља у Румунији, чији говор припада К-Р дијалекатском комплексу: А *мене ме снимио, тај ме сачуво мене, ђа те видим тебе,*

и га претуриш њега.[3] У питању су српски говори на језичкој периферији, у областима вишевековних интензивних словенско-несловенских етнојезичких контаката, што се односи и на говоре северне Метохије (одакле су примери којин припадају К-Р дијалекту), где је пак реч о интензивном деловању албанског језика. У вези са овим важно је цитирати следећи закључак П. Ивића: „Дијалекатска основица српских говора у Банату веома одудара од призренско-тимочке. Ако се тамо налазе исте ’балканске’ иновације као у источној и јужној Србији, то показује да ти балканизми нису неке иманентне особине призренско-тимочке дијалекатске базе, већ да је у питању развој својствен двојезичним срединама“ (Ивић 1990 : 190). На ову језичку црту у говорима Баната вратио се у новије време и јапански слависта М. Номаћи, пишући о језичким контактима и следственим структуралним променама у словенским језицима у овој области, те постављајући интригантно и инспиративно питање у виду једнога од поднаслова: *Is the Banat a Sprachbund?* (Nomachi 2015: 554, 558).

Тачно је да је у српским народним говорима удвајање заменичког објекта распрострањеније, али се не може рећи да „говори који познају ову особину углавном имају једино удвајање заменичких, а не и именичких објеката, као у језицима из којих је та појава преузета“ (Mønnesland 1977: 103). Дакле, примери са тзв. копирањем именичког објекта могу се чути на терену више српских дијалеката, па чак и у новоштокавским говорима Срема.

Датив:

рекла сам ***ги*** ***тема*** ***женама*** *да доћ'еф*

Датив мн. лична зам. 3. л. кратка форма — Датив мн. именица

Датив: *рекла сам* ***ги тема женама*** *да доћ'еф* (Приз), *да* ***му*** *каж'ем* ***Диме*** (Ђак), *фала* ***гу државе*** (Ђак); *да до* ***им працима*** (ПП), *што* ***им главу намешћа људима*** (ПП).

Акузатив / ОП:

после ***ју*** *уведу* *у собу* ***невесту***

Акузатив / ОП јд. лична зам. 3. л. кратка форма — Акузатив / ОП јд. именица

[3] Ови примери налазе се у теренској грађи за *Српски дијалектолошки атлас*, прикупљаној током септембра 2007. године, а чувају се у просторији Академијског одбора за дијалектолошке атласе у САНУ.

Акузатив / ОП: *после* ***ју*** *уведу у собу* ***невесту*** (Пониш), ***моју пензију*** *други* ***гу*** *изеја* (Приз), *он више* ***ракију*** *не* ***гу*** *тура у уста* (Приз), *да ти га припази дете* (Преш), ***чешму гу*** *после правише* (Преш); *ја* ***га*** *пуштим* ***попа*** (Коп); *како може* ***своје чедо*** *да* ***га*** *баци у бунар* (Смед. Под); *питај* ***га Карла*** (Срем), *наговара* ***је Бобу*** *да иде у цркву* (Срем).

Услови реализације истраживане појаве

Покушаћемо да на основу прегледане публиковане и личне теренске грађе дамо неке закључке за П-Т и К-Р говоре (ови други са више но двоструко мање монографски обрађених области), а у оквиру четири категорије које смо дефинисали као значајне на плану редупликације објекта, и које нам истовремено могу послужити за повлачење паралела са стањем у суседним језицима – припадницима балканског језичког савеза: (1) врста речи, (2) падеж, (3) граматички број, (4) редослед употребе и контактност / дистантност посматраних форми.[4]

(1) Удвајање ортотоничног (пуног) и енклитичког (краћег) облика личних заменица је редовно бележено, док се знатно ређе налазе примери са именицом као објектом – у К-Р говорима по изузетку бележени.

Примери удвајања објекта, и директног и индиректног, код неличних заменица посебно су истакнути само у студији о говору Прешева: Д / ОП *да* ***му*** *кажеш* ***на тога****, да* ***ву*** *дам* ***на онуј*** (Преш, 543); А / ОП ***овој*** *не* ***га*** *узимам, враћав* ***ги овија, тија*** *не* ***ги*** *знам,* ***онолику гу*** *је дигнала* (Преш, 539). „Суштински услов за удвајање објекта у свим балканским језицима је да је објекат, односно именица одређена неким знаком (показна заменица у препозицији или постпозицији, властито име)“ (Младеновић 2001: 488), но тај услов не важи за српске народне говоре, који познају удвајање објекта и без познавања члановања именица.[5] Ипак, у понеким говорима бележени су и примери са показном, па и присвојном заменицом у препозицији, но то нема карактер облигаторности: Д ***вејзи жене*** *деца* ***гу*** *в^{b}рло луцке,* ***тема децама*** *мати ги рано умре,* ***нашејзи којшике гу*** *се нашло женско* (Приз, 486); А / ОП *и убијев* ***га тога дечка, тој снашче*** *не* ***га*** *познавам, како су* ***га*** *викали* ***тој насеље*** (Преш, 539).

(2) Удвојени облици бележени су у слободном дативу и слободном акузативу (или у општем падежу који је по облику А), при чему су у Пре-

[4] Свакако да би било потребно анализирати и друге услове реализације појаве о којој је реч, што би могло представљати тему неког будућег рада, али неопходан предуслов за истраживање тих услова представљају детаљнији описи на плану дијалекатске синтаксе српских народних говора, јер би сви закључци извођени без обимнијих истраживања били упитни.

[5] Наравно, у П-Т говорима који познају постпозитивну употребу показних заменица, што је ипак реткост, могу се срести и примери овога типа: А / ОП *видо га курјакатога* (Пониш, 135).

шеву редовне аналитичке НА-конструкције за индиректни објекат, док су оне у Понишављу и Пчињи у употреби као паралелне форме.

У П-Т областима живе употребе објекатске редупликације, посматрано на основу наведене теренске грађе, може се рећи да је број примера с дативом и општим падежом у улози акузатива мање-више уједначен. На основу прегледане грађе из П-Т и К-Р говора не може се тврдити да се разликују услови под којима се удваја индиректни објекат од оних под којима се удваја директни објекат.

Напомињемо да има примера с генитивом, али је ту у питању контаминација (краћа дативна и дужа генитивна форма), можда условљена поливалентношћу неких глаголских лексема, као нпр. *колико ђа* ***ми од мене*** *не тражи*[6] (Ђаковица).

(3) Једнински облици заменица редовно су у употреби, док множински нису свугде забележени – нарочито не у К-Р говорима, а малобројнији су примери и тамо где их има. Важно је напоменути да су примери за 1. и 2. лице једнине личних заменица најбројнији. Разлог малобројности множинских облика личних заменица на плану редупликације објекта може се, вероватно, тражити у начину прикупљања теренске грађе: најчешће је у питању биперсонална релација испитивач – информатор и монолошко казивање информатора.

(4) Модел заменичка енклитика + ортотонична заменица / именица забележен је у свим прегледаним говорима, а обрнути модел – у свим П-Т и у само понеким К-Р говорима.[7]

<u>Модел *заменичка енклитика + ортотонична заменица / именица*</u>

а) контактна позиција

ја	***те***	***теб***	*најволим*
	Акузатив / ОП јд. лична зам. 2. л. кратка форма	Акузатив / ОП јд. лична зам. 2. л. пуна форма	

<u>Датив</u>: *ђа* ***му њему*** *ђађемо* (Луж), *ја* ***ти тебе*** *ђел ђађем* (ЦТВ); *ђај* ***ни нама*** *ђомићицо* (Коп), *те* ***ми мене*** *каза* (сев. Метохија). <u>Акузатив / ОП</u>: *ђе* ***га њега*** *стиже* (АП), *ја сам* ***ју њу*** *извела на пут* (ББП), *ја* ***те теб*** *најволим* (Пониш), *ја* ***ве вас*** *не познавам* (Лес), *ђа* ***га њега*** *там тури* (Преш); он ме мене познаје (сев. Метохија).

---

[6] Тражити некоме нешто / тражити од некога нешто.

[7] У П-Т говору Бучума и Белог Потока су сви примери са Д по обрасцу *пуни + енклитички облик*, док за примере са ОП / А то не важи, при чему за ове примере аутор каже да су били „изговорени с неким тоном истицања, потврђивања, јачег наглашавања да се то што се изриче односи *баш* на особу која се удвојеном заменицом означава“ (Богдановић 1979: 128).

б) дистантна позиција

он ***ми*** *вел'и* ***мене***

Датив јд. лична зам. 1. л. кратка форма — Датив јд. лична зам. 1. л. пуна форма

Датив: *ђа* ***ти*** *ја* ***теб*** *кажем* (Зап), *не* ***ми*** *ђава* ***мене*** (Угљ), *па* ***му*** *се* ***њему*** *врну* (Лес); *он* ***ми*** *вел'и* ***мене*** (сев. Метохија). Акузатив / ОП: *осећам* ***га*** *ја* ***њега*** *у говор* (АП), *него* ***ме*** *зађржава* ***мене*** (Зап), *баба ће* ***га*** *ђарује* ***њега*** (Пч), *ђа* ***гу*** *виђи* ***сестру*** (Преш); *опште* ***ме*** *није* ***мене*** *питто* (Коп), *мајка* ***ме*** *рођила* ***мене*** (сев. Метохија).

Модел *ортотонична заменица / именица + заменичка енклитика*

а) контактна позиција

и ***мене*** ***ми*** *ђонесу* *вечеру*

Датив јд. лична зам. 1. л. пуна форма — Датив јд. лична зам. 1. л. кратка форма

Датив: *и* ***мене ми*** *ђонесу вечеру* (Пониш), ***тебе ти*** *вревим* (ББП), ***нам ни*** *ђава* (Лес), ***мене ми*** *збори* (Приз). Акузатив / ОП: ***тебе те*** *питујем* (ББП), ***теб те*** *никој не виђи* (Пониш), ***мен ме*** *закачи онај* (Зап), ***мене ме*** *питујете* (ЦТВ), ***тебе те*** *траже* (ЦТВ), ***мене ме*** *вика* (Лес), ***њега га*** *ђиђоше от место* (Приз); ***тебе те*** *звао* (сев. Метохија).

б) дистантна позиција

а ***мене*** *моја* *мајка* ***ми*** *рекла*

Датив јд. лична зам. 1. л. пуна форма — Датив јд. лична зам. 1. л. кратка форма

Датив: *а* ***мене*** *моја мајка* ***ми*** *рекла* (Приз), ***тебе*** *ли* ***ти*** *се жали* (Преш). Акузатив / ОП: ***мене*** *мати истепа* ***ме*** (Пониш), *ти* ***мене*** *ће* ***ме*** *тепаш* (Пч), *ја* ***вас*** *не* ***ве*** *познавам* (Преш), *ђма* ***мене*** *ђа* ***ме*** *запоти* (Ђак), ***мене*** *ђа* ***ме*** *не узимаш за тој* (Приз); ***мене*** *ђа* ***ме*** *пита* (сев. Метохија).

Чешће су бележени модели у којима су краћа и пуна заменичка форма (/именица) у контактној позицији.[8] У оквиру првог модела често се у прегледаном материјалу наилази на интерполирану глаголску лексе-

[8] За врањски говор С. Ђелић бележи следеће: „Када се личне заменице налазе непосредно једна поред друге, најчешће се на првом месту налази ненаглашени облик: Вика ли **гу њума** на гости? Па **га њега** узеше“ (Ђелић 2000: 76).

му, али до дистантности доводи и интерполирање личне заменице (најчешће за 1. или 2. л. јд.), повратног *се*, везника *и*[9] итд. Обратно, знатно су малобројнији примери са дистантним моделом у коме ортотонична заменица / именица претходи заменичкој енклитици; чак у половини студија о П-Т говорима тај модел није представљен, док га по правилу нема у К-Р материјалу. И овде је најчешће интерполиран пунозначни глагол, али се веома често срећу и енклитички облици глагола *јесам* и *хшешши*, везник *ѳа*, одрично *не*, речца *ли*, па чак и именица или заменица (/синтагма) у функцији субјекта.

Балкански контекст – неколика размишљања с њим у вези

Да ли су услови под којима се удвајање објекта одвија у српским П-Т и К-Р говорима у корелацији са онима под којима се оно одвија у балканским језицима, шта је атрибуирано облигаторношћу а шта факултативношћу, и постоји ли паралелизам у распореду, тј. редоследу кључних елемената у моделу удвајања?

Поменута појава „функционално“ је у великој мери различита у језицима-члановима балканског савеза, те „иако се одавно сматра њиховом битном одликом, нема у свим језицима исту снагу“. Тако, „доследно се употребљава дуж линије која иде од румунског језика преко српских и бугарских шопских говора, у арумунском, македонском и албанском језику“ (Станишић 258–259). У бугарском и грчком књижевном језику, удвајање објекта је у извесној мери факултативног карактера, а није уобичајено ни у бугарским источним говорима; стање у румунском језику знатније иде у прилог овом балканизму, док је у македонском и албанском језику „удвајање објекта суштинска одлика синтаксичког система (...)“ (Станишић 259; в. и Friedman 2008: 135–141). На плану српског језика, појава удвајања објекта је искључиво дијалекатска оособина, а на плану српских народних говора сматра се периферном одликом.

П. Асенова представља корпус општих услова за удвајање објекатске допуне у балканским језицима и тиме дефинише суштину карактера ове појаве (Асенова 2008: 225–227), при чему треба истаћи да су правила за копирање објекта релативно сложена у тим језицима. Прво. Објекат који није чланован или одређен на неки други начин (нпр. препонованом показном заменицом) не испуњава услов за удвајање, што у српским народним говорима није случај. Друго. Редупликација је најкарактеристичнија за објекте формализоване личном заменицом, што важи и за наше народне говоре. Треће. Индиректни објекат се удваја упадљиво доминантније од директног, што не важи у нашем случају. Четврто. Чешћа је

[9] Такође, за врањски говор налазимо добро запажање изнето у раду С. Ђелић: „Када говорник жели да посебно нагласи оно што лична заменица значи, ова два облика су раздвојена (или повезана) једним везником. У том случају, ненаглашени облик је праћен наглашеним: Виде ли **ги** и **њи** на сокак?“ (Ђелић 2000: 77).

редупликација објекта пред глаголском речи него након ње; ова тврдња начелно важи и за П-Т и К-Р говоре, али се мора прецизирати – примери са удвајањем објекта постпонованим у односу на глагол бележени су у нашим говорима знатно ређе. Можемо додати и да је у тим примерима најчешће бележени глаголски облик – аорист, а потом перфекат, при чему треба навести да је аорист веома чест у нарацији саговорника на П-Т и К-Р терену, те да је у извесној мери обележен експресивношћу.

носиле	***ме***	***мен***
	Акузатив / ОП јд. лична зам. 1. л. кратка форма	Акузатив / ОП јд. лична зам. 1. л. пуна форма

Датив: *ђаваше* ***му*** *и* ***њему*** (Пч), *ђађе* ***ми мене*** *рабошу* (Ђак), *не ђала* ***им њим*** *ђа еђев* (Пч), *река сам* ***ѓи шема женама*** *ђа ђоџ'еф* (Приз). Акузатив / ОП: *ђавал* ***ђи*** *наш ђеђа* ***њи*** *у школу* (Пониш), *виђо* ***ѓа курјакашоѓа*** (Пониш), *носиле* ***ме мен*** (Зап), *одвојише* ***ѓу школу*** (Преш), *ослободише* ***не нас*** *Енѓл'ези* (Приз); *не виђим* ***ше шебе*** (сев. Метохија).

Овде додајемо да су у балканским језицима заменичке енклитике „везане непосредно уз глагол“, што се сматра утицајем грчког, влашког и албанског језика (Илиевски, Пеев 1983), док је у српским говорима њихова дистрибуција релативно слободна, и оне се „не могу сматрати глаголским морфемама као у балканским језицима“ (Mønnesland 1977: 109). Такође, у српским народним говорима није обавезан контактни положај елемената који учествују у овој врсти репризе.

И као што у појединим областима бележимо „само делимичну реализацију неког феномена из круга балканизама“ (Ивић 1990: 198), тако овде имамо уочена одступања од стања у суседним језицима – припадницима балканског језичког савеза, која су резултат „отклона“ од центра (/центара) иновација, логична последица „разлабављености“ морфосинтаксичких одлика иманентних језицима-члановима балканске уније, при чему треба имати у виду и то да су наши закључци донети и на основу грађе која се не тиче само високобалканизованих призренско-тимочких говора, већ и њима суседних косовско-ресавских.

Закључне напомене

Утврђивање статуса истраживане појаве у српским народним говорима отвара могућност да се поставе још нека питања. Може ли се, на пример, говорити о томе да синтаксичку функцију падежних наставака може преузети и удвојени објекат у облику личне заменице (Neweklowski 2000: 380)? О томе се може размишљати у вези с призренско-тимочким говорима, али редупликација објекта среће се и у говорима у којима не долази до редукције деклинације. Стога треба узети у обзир – бар када је речп о српским народним говорима – и претпоставку да „постојање правила

о копирању објеката олакшава прелаз к аналитизму, а не да се копирање развија због аналитизма“ (Mønnesland 1977: 108). Чине се прихватљивим и још неке тврдње које се тичу узрока настанка ове појаве, а које се нужно међусобно не искључују. „Удвајање заменичког објекта један је од типичних облика који служи олакшању комуникације у језицима на југоистоку Балкана. Мада настанак ове појаве у свим романским језицима није имао овакве разлоге ни путеве развитка (заменичка реприза је општероманска особина), у балканским језицима и дијалектима то је њено битно одређење“ (Станишић 1985–1986: 258), што подразумева особен начин наглашавања, истицања и сл. Потом, ово је појава „којом се компензује распад деклинације“, јер будући да су личне заменице у извесној мери сачувале неке падежне облике, оне „природно постају једно од могућих компензационих средстава, напоредо с предлозима, редом речи и др., за враћање у равнотежу синтаксичког система“ (Асенова 221). У наведеном правцу иде и мишљење Л. Лашкове – да је заменичка реприза „условљена неопходношћу да се изгради унифицирана маркираност синтаксичког објекта, што је несумњиво резултат утицаја балканске језичке средине“, будући да услед распада синтетичког деклинационог система и преласка на аналитички тип деклинације „стари морфолошки маркери“ нису били више функционални (Лашкова 1993: 39). Додатно, морфолошки неистоветни енклитички облици „диференцирају хомонимне ортотоничне облике“, те тако „енклитика преузима, условно, функцију предлога којим се обележава структурна вредност облика“ (Младеновић 2000: 488).

Појаву објекатске редупликације у српским народним говорима не условљава искључиво потреба за експресивношћу, премда је она у бројним примерима присутна. Такође, овде није реч о плеонастичкој појави и о редундантности; сматрамо да је заменичка клитика морфосинтаксичко средство које се користи и као својеврстан сигнал, експликатор директивности (на нивоу исказа) везане за објекат. Делује као да енклитичка форма бива маркер који се „пуни“ граматичким значењем у оној мери у којој се „лишава“ свога лексичког значења, што се, такође, може посматрати као својеврстан симптом аналитизације као процеса, но ово размишљање биће образлагано другом приликом. С друге стране, дужим заменичким (/именичким) обликом у улози објекта експлицира се управо фокус објекатске синтагме, ентитет ка коме се заменичком клитиком усмерава наша пажња.[10]

[10] Опсежнија истраживања овога феномена у оквиру дијалекатске синтаксе српских говора могла би донети и одговоре на питања у вези са битним нијансама у детерминисању везе између предиката и његовог објекта путем редупликације, како је то у назнакама формулисано за врањски говор, наводећи да позиција удвојеног директног објекта испред глагола казује да је реченични акценат управо на објекту, док је процес вршења глаголске радње акцентован када је објекат постпонован у односу на глаголску реч (Ђелић 2000: 78–79).

На основу свега напред наведеног не може се, дакле, рећи да се редупликација објекта јавља само у ограниченим, југоисточним српским областима, премда су оне, дакако, послужиле као центри из којих се овај иновациони балканистичко-аналитички процес почео ширити и у друге области. Како дијалектолози коментаришу, у призренско-тимочкој зони ово данас није тако широка појава као у време када је Александар Белић писао о говорима југоисточне Србије, вероватно услед вишедеценијског интензивног утицаја стандардног језика путем медија и система школовања, пре свега, али се тај „мањак“ на одређени начин надокнађује кроз ширење ове појаве по другим српским говорима, а чији се чак релативно свежи трагови оцртавају на тлу структурално конзервативнијих српских дијалеката. И ово је, дакле, само још једна у низу потврда велике експанзионе снаге балканистичких таласа – без обзира на то да ли они ову структурну иновацију наносе из балканских словенских или несловенских језика.

Скраћенице имена насеља / области

АП – Алексиначко Поморавље
ББП – Бучум и Бели Поток
Вел. Поп – Велики Поповић (Деспотовац)
Ђак – Ђаковица (Косово и Метохија)
Зап – Заплање
Коп – Копаоник
Лев – Левач
Лес – Лесковац
Луж – Лужница
Лук – Луково (Топлица)
Мр – Мрче (Куршумлија)
Пож – Пожежено (Велико Градиште)
Пониш – Понишавље
ПП – Параћинско Поморавље
Преш – Прешево
Приз – Призрен (Косово и Метохија)
Пч – Пчиња
сев. Метохија – северна Метохија
Смед. Под – Смедеревско Подунавље
Срем – Срем (Војводина)
Угљ – Угљаре (Косово Поље, Косово и Метохија)
ЦТВ – Црна Трава и Власина

Извори

АП: Богдановић, Н. 1987: „Говор Алексиначког Поморавља“, *СДЗб* XXXIII, 7–302.

ББП: Богдановић, Н. 1979: „Говори Бучума и Белог Потока“, *СДЗб* XXV, 1–178.

Ђак: Стевановић, М. 1950: „Ђаковачки говор“, *СДЗб* XI, 2–151.

Зап: Марковић, Ј. 2000: „Говор Заплања“, *СДЗб* XLVII, 7–307.

Коп: Радић, П. 2010. *Копаонички говор. Етногеографски и културолошки приступ.* Посебна издања, књига 70. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт САНУ.

Лев: Симић, Р. 1980: „Синтакса левачког говора I“, *СДЗб* XXVI, 1–146.

Лес: Михајловић, Ј. 1977. *Лесковачки говор*. Књига 24. Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу.

Луж: Ћирић, Љ. 1983: „Говор Лужнице“, *СДЗб* XXIX, 7–119.

Лук: Грковић, М. 1968: „Неке особине говора села Лукова“, *Прилози проучавању језика* 4, 121–131.

Мр: Радић, П. 1990: „Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају“, *СДЗб* XXXVI, 1–74.

Пониш: Ћирић, Љ. 1999: „Говори Понишавља“, *СДЗб* XLVI, 7–262.

ПП: Милорадовић, С. 2003. *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект.* Посебна издања, књига 50. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт САНУ.

Преш: Трајковић, Т. 2016: „Говор Прешева“, *СДЗб* LXIII, 284–577.

Приз: Реметић, С. 1996: „Српски призренски говор I (гласови и облици)“, *СДЗб* XLII, 319–614.

Пч: Јуришић, М. 2009. *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици.* Монографије 6. Београд: Институт за српски језик САНУ.

сев. Метохија: Букумирић, М. 2003: „Говори северне Метохије“, СДЗб L, 1–356.

Срем: Бошњаковић, Ж. 2000: „О понављању реченичних конституената“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, 65–72.

Угљ: Јашовић, Г. 2014. *О говору и именима Угљара код Приштине*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

ЦТВ: Вукадиновић, В. 1996: „Говор Црне Траве и Власине“, *СДЗб* XLII, 1–317.

Скраћеница

СДЗб = Српски дијалектолошки зборник

Литература

Асенова, П. 1980: „Към характеристиката на балканския езиков съюз (фонемна, морфемна и именна система)“, *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“,* Том 74, 1, 177–267.

Белић, А. 1905: „Дијалекти источне и јужне Србије“, *Српски дијалектолошки зборник* I, VII–CXII, 1–674.

Богдановић, Н. 1979: „Говори Бучума и Белог Потока“, *Српски дијалектолошки зборник* XXV, 1–178.

Бошњаковић, Ж. 2000: „О понављању реченичних конституената“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, 65–72.

Ђелић, С. 2000: „Удвајање директног објекта у врањском говору и француском језику“, *Зборник Филолошког факултета у Приштини*, књ. 10, 75–81.

Ивић, П. 1985[2]. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје.* Нови Сад: Матица српска.

Ивић, П. 1990. *О језику некадашњем и садашњем.* Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство.

Ивић, П. 2002: „Балкански језички савез и лингвистичка географија“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLV/1-2, 7–12.

Ивић, П. 2009. *Српски дијалекти и њихова класификација.* Приредио Слободан Реметић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Илиевски, П. Хр., К. Пеев. 1983: „Необична иновација во Долновардарските говори“, *Македонски јазик* 34, 105–113.

Лашкова, Л. 1993: „За балканизацията на сърбохърватски и български език“, *Јужнословенски филолог* XLIX, 29–56.

Милорадовић, С. 2007: „Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима“, *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, 357–375.

Младеновић, Р. 2001: „Говор шарпланинске жупе Гора“, *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII, 1–606.

Панчевска, А. 2005. *Централните заменски системи во македонскиот јазик со осврт кон состојбите во албанскиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“. (докторска дисертација у рукопису)

Реметић, С. 1996: „Српски призренски говор I (гласови и облици)“, *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 319–614.

Симић, З. 2013: „Прилог проучавању међујезичке интерференције (на примеру говора Банатске Црне Горе)“, *Јужнословенски филолог* LXIX, 429–441.

Соболев, А. Н. 2003: „Южнославянские языки в балканском ареале“, *XIII международный съезд славистов (Любляна, август 2003)*. Marburg an der Lahn, 1–20. (сепарат)

Станишић, В. 1985−1986: „Балканизми у српскохрватском језику“, *Balcanica* XVI−XVII, 245−265.

Трајковић, Т. 2016: „Говор Прешева“, *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, 284–577.

Friedman, V. A. 2008: „Balkan Slavic Dialectology and Balkan Linguistics: Periphery as Center“, *American Contributions to the 14th International Congress of Slavists, Ohrid, September 2008*, Vol. 1: *Linguistics*. IN: *Slavica*. Bloomington, 131–148.

Miloradović, S. 2004: „Analytismus in serbischen Dialekten“, *Die europäischen Sprachen auf dem Wege zum analytischen Sprachtyp*. *Eurolinguistische Arbeiten 1*. Wiesbaden: Institut für Slavistik an der Universität Leipzig, 303–317.

Mønnesland, S. 1977: „Удвајање личних заменица у српскохрватском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, број 6, св. 1, 101–110.

Neweklowski, G. 2000: „O jezičkim kontaktima u jugoistočnoj Evropi“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, 379–384.

Nomachi, M. 2015: „Language contact and structural changes in Serbian and other Slavic languages in the Banat region“, *У простору лингвистичке славистике. Зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера.* Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 549–564.

Rakić, S. 1997: „Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje“, *Studia Slavica Hungarica* 42, 89–98.

Schaller, H. W. 1975. *Die Balkansprachen: eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg: Winter.

София МИЛОРАДОВИЧ

ИМЕННАЯ ОБЪЕКТНАЯ РЕДУПЛИКАЦИЯ В СЕРБСКИХ НАРОДНЫХ ГОВОРАХ: СТАТУС, УСЛОВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ И БАЛКАНСКИЙ КОНТЕКСТ

Р е з ю м е

Настоящая работа посвящена редупликации прямого и косвенного дополнения путем употребления энклитической формы личного местоимения в функции прономинальной референции местоименной или именной лексемы. Иными словами, статья посвящена балканизму, присущему сербским призренско-тимочским говорам, но наблюдаемому и в других, с структуральной точки зрения неиновативных, сербских народных говорах. Наличие редупликации прямого и косвенного дополнения в сербских говорах, не принадлежащих группе сильно балканизованных языков, рассматривается нами как очередное весомое подтверждение тезиса, что ширина охвата языков процессом балканизации является существенной. В данной работе мы попытаемся на основании существующей литературы, а также на основании своих полевых записей призренско-тимочских и косовско-ресавских говоров прийти к выводам относительно четырех категорий, очень важных, когда речь идет о редупликации дополнения: (1) часть речи, (2) падеж; (3) морфологическая категория числа; (4) употребление и контактность/дисконтактность анализируемых форм (что одновременно может послужить основой для сопоставления с другими языками, принадлежащими Балканскому языковому союзу):

Ключевые слова: именная редупликация, прямое и косвенное дополнение, энклитика личного местоимения, сербские народные говоры, балканизм.

UDC 811.163.41'373.611:811.16'373.611

Рајна ДРАГИЋЕВИЋ
Филолошки факултет, Универзитет у Београду
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

О НЕКИМ ПИТАЊИМА ТВОРБЕНЕ МОТИВАЦИЈЕ

1. Увод. Творбена мотивација твореница понекад може изгледати прозирно. Тако је, на пример, за онога ко има елементарна знања о творби речи у српском језику јасно да *листић* потиче од мотивне именице *лист* и да је изведен деминутивним суфиксом *-ић*. Прозирна је и семантика те именице – *листић* је деминутив (и хипокористик) именице *лист.* Није тешко одгонетнути да је именица *саборац* настала додавањем префикса *са-* на именицу *борац* и да означава *сарадника, друга у заједничкој борби*. Лакоћа којом се могу реконструисати структура и значење оваквих прозирних деривата може бити заводљива, што отежава анализу мотивације неких деривата чија структура није толико видљива простом, површинском анализом.

Овај рад посвећен је неким проблемима у одређивању творбене мотивације и правилном приступу структури и значењу једног типа твореница у руском, српском и другим словенским језицима.

Два приступа структури једног деривата

2. Дериват као изолована лексема. За философа М. Хајдегера (1927), руско *событие* исто је што и *запостојање*. То је *битије* (постојање) у заједништву са чим другим, јер је и *свет* у ствари *са-свет*, свет који делимо са другима.

2.1. На сличан начин размишља и философ Ч. Копривица (2020), који своју философску концепцију аргументује, између осталог, пореклом ове речи: „А что нам говорит этимология? Тот факт, что событие произошло, указано этимологически-мнемоническим сходством слов

«событие» и «бытие», которые могут быть описаны «тождеством»: событие = со + бытие. Событие, так сказать, должно быть соединено с чем-то, что, как сущее, уже стало «делом» бытия” (Копривица 2020: 5).

2.2. Има и лингвиста који, као споменути философи, порекло именице *событие* тумаче као спој префикса *со-* и именице *бытие*, а то се препознаје кроз начин на који је она дефинисана. У речнику В. Даља читамо овакву дефиницију: *событность кого с кем, чего с чем, пребывание вместе и в одно время; событность происшествий, совместность, по времени, современность. Событные происшествия, современные, в одно время случившиеся.*

3. Дериват као јединица деривационог гнезда. На први поглед, ако се лексеми *событие* приступи као изолованој твореници, ако се њеној творбеној мотивацији не приђе с увидом у односе између деривата који сачињавају деривационо гнездо којем она припада и ако се занемаре законитости деривационог понашања лексема и њихово регуларно, па зато и предвидљиво, деривационо уланчавање, другим речима, ако се осмотри само површински видљива структура ове префиксалне именице, могло би се констатовати да је именица *событие* заиста настала додавањем префикса *со-* на именицу *бытие*.

3.1. В. В. Виноградов (1999) објашњава, међутим, да је именица *событие* настала од глагола *събытися*, који је у руски језик ушао из старословенског језика. Тако је добијена лексема *събытие*, а у староруском језику потврђене су варијанте *сбытие и событие*. Значење овог деривата гласи *оно што се збило, догодило, догађај, случај*.

3.2. И руски речници указују на значење засновано на глаголском пореклу ове именице. У речнику С. И. Ожегова и Н. Ј. Шведове наводи се ова дефиниција: *то что произошло, то или иное значительное явление, факт общественной, личной жизни:* историческое событие, неожиданное событие, международные события. Сличну дефиницију ове именице проналазимо и у речнику Ушакова и у другим руским речницима. Чак и у Даљевом речнику, у оквиру речничког чланка глагола *сбывать, событие* се дефинише као дериват тог глагола: *все что сбылось, сталось, сделалось, случилось; случай, происшествие.*

3.3. У српском језику именици событие највише одговарају архаичне именице *збиције* и *збиће*, које су регистроване у Речнику САНУ. Потврђена је и застарела именица *збившество*, а у савременом српском језику користи се углавном само глаголска именица *збивање*.

Збиће се у Речнику САНУ дефинише као *збивање, догађање; оно што се збило, догађај, доживљај: Причај мени појасније твоје збиће нечувено!* (Његош).

И за именице *збиције* и *збившество* има потврда: *Ретке су очи што ће дозрет моћи збиција жива што будућност скрива* (Змај). *Ова*

књига носи не измишљена којекаква заповетања, но истинита збившества (Герасим Зелић). Електронски корпус савременог српског језика потврђује неколико експресивних употреба именице *збитије*, нпр.: *Ко ће, ако не ми, мислити на херојску и космичку будућност земље Србије, на збитија са естраде која је врхунац наших духовних вазигнућа.*

На основу типичних дефиниција глагола у српским граматикама рекло би се да *збивање* представља догађаје у природи над којима човек нема утицај (*грмљавина, севање, разведравање*), али електронски корпус савременог српског језика потврђује да *збивање* у српском језику значи *догађај* (баш као и *событие* у савременом руском језику), али је карактеристична по томе што се ретко користи у једнини: *збивања на тржишту, културно-уметничка збивања, друштвена збивања, збивања око реконструкције Владе, косовска збивања, ратна збивања, збивања на Кипру, спортска збивања, у центру збивања* итд.

4. Важност одређивања места деривата у деривационом ланцу. Дефиниције у речницима, а и примери употребе, јасно указују на чињеницу да именице *збитије / збиће /* рус. *событие* нису настале спајањем префикса *с-* и именице *битије / биће / бытие,* већ потичу од глагола *збити (се),* а деривациони ланац изгледа овако:

бити → с- + бити → збити (се) → збивати (се) → збивање;
бити → с- + бити → збити (се) → збитије /збиће.

Овај деривациони ланац заснован је на низу творбених операција које се регуларно понављају и у мноштву других случајева. Глаголске именице добијају се и од имперфективних и од перфективних префиксалних глагола. На пример:

трчати → претрчати → претрчавати → претрчавање;
летети → прелетети → прелетање.

Код глагола од којих постоје трпни придеви, а то су углавном прелазни глаголи, творбени образац подразумева још једно место у ланцу, а то је место за трпни придев:

дубити → удубити → удубљен + -је → удубљење

По истом моделу настале су и именице *погубљење, постављење, сагрешење, удружење, утемељење* итд. Недовољно пажљив аналитичар за све ове лексеме могао би рећи да су настале спајањем префикса и именице: *по- + губљење, у- + дружење, у- + темељење* итд. Ако је *событие* настало као спој *со- + бытие,* онда је и сагрешење настало као спој *са- + грешење*, а такво тумачење није, наравно, тачно.

5. Дериват као изолована лексема. Након формалне анализе именице *событие* (*збитије/збивање*) даћемо осврт и на њено значење. Философи, уверили смо се, сматрају да префикс *с(а)-* уноси у именицу *событие* значење сједињавања, спајања са нечим.

6. Дериват као јединица деривационог гнезда. Да би се правилно разумело значење творенице, баш као и за правилно тумачење њеног порекла, потребно је сместити је у њено деривационо гнездо и осмотрити је са становишта позиције у систему, а не изоловано. То значи да је и за тумачење семантике, као и за тумачење творбе, важно осврнути се на порекло ове именице.

Пошто је у питању глаголска именица која је постала од префиксалног глагола, она је, и формално и семантички, на себе превукла и глаголски префикс. Глаголски префикс *с(а)-* заиста може имати значење спајања, што је у шестотомном Речнику МС наведено као секундарно значење: **2.а.** *саставити, скупити на једном месту, сабрати*: саставити, с(а)купити, свезати, скопчати.[1] Због тога не чуди што се некоме ко нема увид у положај лексеме *событие* у систему учинило да префикс *с(а)-* има значење сједињавања у овој именици. Међутим, *збивање* (или *событие*) јесте резултат глагола *збити се* и значи, као што је наведено у овом раду, *оно што се збило, догађај, случај*. У Речнику МС, то значење префикса *с(а)-* обележено је ознаком **3.б.**: *свршити радњу или стање исказано основним глаголом*: збунити, згазити, сашити, сковати, скувати итд. И управо то значење свршености, резултата, доведености до краја носи и именица *событие*. Насупрот томе, философи које смо споменули, у њој виде динамику, садејство, дијалектички саоднос нечега с оним што јесте, што постоји.

Најпрецизније је у српској лингвистици значење префикса *с(а)-* које региструјемо у именици *збитије/збиће* објаснила И. Грицкат (2020). Она сматра да овај префикс има значење терминираности, блиске или једнаке са чистом перфективношћу. Глаголи који не могу имати суштинску терминираност не прихватају префиксацију помоћу *с(а)-*. Занимљиво је мишљење И. Грицкат да значење терминираности проистиче из значења састављања, скупљања, конвергенције, сажимања, дакле, управо из оног значења које су неки аутори неопрезно везали за префикс именице

[1] Примарно значење је енантиосемично у односу на ово: **1.а.** *одвојити од чега*: садерати, здерати, с(а)прати, згулити; б. *удаљити, уклонити с каквог места, положаја*: скинути, збацити, свргнути. Енантиосемија је способност лексеме (или неке друге језичке јединице која поседује значење) да у оквиру своје полисемантичке структуре развије два супротстављена значења (исп. Драгићевић 2010: 270).

событие.[2] Глаголи као *спознати, споменути* упућују на закључак да се префикс додавао на већ префиксиране глаголе у циљу потцртавања њихове свршености. Закључак Ирене Грицкат (2020: 324) гласи да је префикс *с(а)-* очигледно већ у давним епохама почео да своди и да утврђује своју значењску службу у једном недвосмисленом правцу. Помоћу тог префикса долазило се, у крајњем исходу, до глаголског садржаја финализације. Као општу семантику овог глаголског префикса Ирена Грицкат издваја значење „довођење до циља", и баш ту семантику недвосмислено носи *событие*.

На основу ових размишљања Ирене Грицкат (које потврђује и И. Клајн 2002: 280–281), запажамо да и мотивни глагол *збити се / збивати се* носи у себи семантику терминираности, а она још јаче долази до изражаја у значењу глаголске именице која већ сама по себи означава резултат радње. Нема никакве динамике у именици событие коју запажају философи, никаквог припајања, саодноса, већ чисте довршености, уобличености, доведености до крајње тачке, заокружености. „Када би постојало, **свлажити* би значило 'покварити прекомерним влажењем', **спеглати* – 'потпуно уништити пеглањем, да се и не препозна'" (Грицкат 2020: 324). Тако и *збити (се)* не допушта да је радња остала недовршена ни у једном свом делу. Није остављен простор да се бар у неком сегменту испољи нешто непознато, ново. Збило се и ни на један начин се на то више не може утицати, а садржај тога што се збило, што је запечаћено и непроменљиво, називамо *збитијем / збивањем / событием*.

7. Ка системском приступу творби речи. Ова кратка расправа има за циљ да укаже на важност проматрања творбене мотивације деривата у оквиру односа који се успостављају у његовом деривационом гнезду, као и у контексту творбених образаца карактеристичних за творбену категорију у коју твореница спада. Анализа изолованог деривата, без узимања у обзир деривационе мреже јединица и њихових односа, може довести до нетачних закључака у вези са структуром деривата, а затим и у вези са његовим значењем. Важно је запазити да неправилно тумачење порекла творенице води и ка неразумевању њеног значења.

Порекло и значење деривата може збунити научнике, али још већи проблем лежи у чињеници да се у интерпретацији твореница греши и у свакодневној употреби језика, што је посебно опасно за говорнике словенских језика, у којима највећи део лексичког фонда сачињавају

[2] Посебна је тема, у коју нећемо залазити у овом раду, да је и семантика глагола *збити (се) / збијати (се)* [уп. *сабити (се) / сабијати (се)*], који значи *набити, сабити; сажети; стеснити; груписати (се),* заснована на значењу спајања, сажимања, скупљања, коју носи префикс *с(а)-*. Глаголе *збити (се) = догодити се* и *збити (се) = сабити (се)* не треба разумети ни као хомониме, а ни као два значења једне лексеме. То су два глагола потекла из истог извориштa, али представљају две засебне лексичке јединице. Не спадају у хомониме јер су значењски повезани.

деривати. Према томе, правилно тумачење структуре и значења твореница спада и у језичку културу и зато се мора неговати и у школском систему.

Предлог за унапређивање наставе творбе речи (а напредак у настави би свакако утицао и на напредовање науке о творби речи) био би другачији приступ овој области у граматикама, као и у другим језичким приручницима и уџбеницима. Суштина тог другачијег приступа била би у томе да се творба речи представља као систем. У досадашњим српским граматикама (а, колико нам је познато, и у већини граматика у којима се описују други језици), деривати су распоређени према творбеном начину (изведенице, сложенице, префиксално-суфиксалне изведенице итд.), а у оквиру поделе на творбене начине, сврстани су или према значењу (нпр. именице које означавају лица / место / оруђа итд.) или према творбеном форманту (нпр. именице на *-ач* / *- шељ* / *-ар* итд.). Овоме се нема шта приговорити јер се и на тај начин указује на творбену системност, на класе речи које настају према истим моделима, истим творбеним формантима и имају блиско значење. Међутим, када се установи да је, на пример, именица *учишељ* настала додавањем суфикса *-шељ* на творбену основу мотивног глагола *учити*, не би се смело зауставити на том творбеном кораку, већ би требало представити творбени ланац у целини.

Дакле, у граматикама би се морао износити творбени потенцијал деривата за даља творбена уланчавања. Није добро што се у нашим приручницима аутори најчешће заустављају на деривату као производу једног творбеног акта и тиме се корисници приручника онемогућавају да упознају и схвате творбене обрасце. Тако би се, на пример, поглавље о именицама које означавају лица морало завршавати потпоглављем о даљим творбеним процесима у које могу ступати именице које означавају лица. Тек тако би се системски описала творба речи.[3]

Велику помоћ и подршку управо описаном системском приступу могао би да пружи *Семантичко-деривациони речник*, у којем су већ описани творбени обрасци лексема у вези са деловима тела човека, органима, стањима, радњама, особинама. Пошто те лексеме имају богата деривациона гнезда, њиховим описом представљени су у овом речнику многи творбени обрасци у српском језику. Као пример вишеструких творбених могућности глаголске деривације, управо с префиксом *с(а)-*, наводимо деривате глагола *гледати* и *говорити* који су обрађени у овом речнику.

[3] Овакав приступ творби речи почео је да се развија у четвртом издању *Нормативне граматике српског језика* (у штампи).

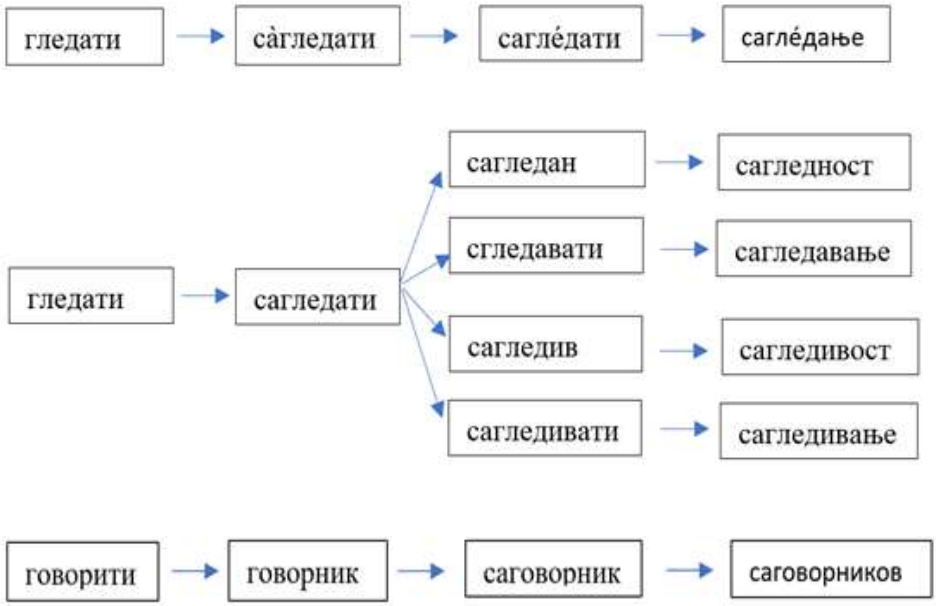

Творбени ланац *гледати → сагледати → сагледавати → сагледавање* исти је онај као *бити → збити (се) → збивати (се) → збивање*. С друге стране, сасвим другачији творбени образац повезује чланове творбеног ланца глагола *говорити*. Наводимо га зато што се члан ланца *саговорник* тумачи баш онако како су неки аутори које смо навели на почетку овог рада тумачили *событие*. Дакле, *саговорник* јесте *са- + говорник,* али *событие* није *со- + бытие*. У питању су различити обрасци.

Граматике и други приручници треба да олакшају сналажење у сложеној творбеној мрежи.

Библиографија

Виноградов, В. В. 1999. *История слов*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова.

Грицкат, И. 2020: „Префикс с(а)- уз глаголе у српском језику", *Кругови Ирене Грицкат*, уредник Рајна Драгићевић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 319–327.

Драгићевић, Р. 2010. *Лексикологија српског језика*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике.

Клајн, И. 2002. *Творба речи у савременом српском језику*, први део: Слагање и префиксација, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик, Матица српска.

Копривица, Ч. 2020: „Событие: к филологическо-философскому прояснению", *Научный результат*. Социальные и гуманитарные исследования, Т. 6, № 2, 4-20.

Пипер и др. (у штампи): Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић, *Нормативна граматика српског језика*, четврто издање, Нови Сад: Матица српска.

Heidegger, M. 1927. *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1927.

Извори

Даљ: Владимир И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV, Москва: Общество любителей российской словесности, 1863–1866.

Ожегов и Шведова: С. И. Ожегов и Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, 2-е издание, Москва: РАН, Институт русского языка, Российский фонд культуры, 1995.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–21, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959– .

Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

СДР1: *Семантичко-деривациони речник,* свеска 1: *Човек – делови тела*, редакторке: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков, Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.

СДР 2: *Семантичко-деривациони речник*, свеска 2: *Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и рађање, психофизичке особине, сродство*, редакторке: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.

Ушаков: *Толковый словарь русского языка*, I–IV, под ред. Д. Н. Ушакова, Москва: Государственный институт „Советская энциклопедия", 1934 –1940.

Райна ДРАГИЧЕВИЧ

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СЛОВООБРАТЕЛНОЙ МОТИВАЦИИ

Р е з ю м е

Поводом для данного исследования является ошибка в интерпретации словообразовательной мотивации русского существительного *событие*, сделанная некоторыми философами, и даже лингвистами, при интерпретации происхождения этого существительного. Исходя из этой проблемы, в статье обсуждается важность систематического подхода к словообразованию. При интерпретации мотивации не следует рассматривать производное слово которое анализируется изолированно, но следует иметь в виду словообразовательние паттерны, которые основаны на словообразовательних отношениях внутри всего деривационного гнезда.

Ключевые слова: словообразовательная мотивация, словообразование, деривационное гнездо, сербский язык, славянские языки.

UDC 811.163.41’367.634

Срето З. ТАНАСИЋ
Институт за српски језик САНУ, Београд / АНУРС, Бања Лука
sretotanasic@yahoo.com

О ГРАДАЦИОНИМ РЕЧЕНИЦАМА С ВЕЗНИЦИМА *(А) КАМОЛИ* И *(А) НЕКМОЛИ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

О реченицама везницима *(а) камоли* и *(а) некмоли* раније се говорило као о зависним начинским реченицама. Тако је у великој синтакси Михаила Стевановића; он их наводи као поредбене реченице за изузетну неједнакост (Стевановић [5]1991: 887–890). Додуше, он међу независносложеним реченицама и нема градационе реченице[1]. И у нешто млађој синтакси Миливоја Миновића ове реченице се не наводе међу независносложеним реченицама иако он има независне градационе реченице. И код њега су оне остале међу зависним начинским реченицама, опет као тип поредбених реченица које значе изузетну неједнакост (Миновић 1987: 99)[2]. Већ у граматици Живојина Станојчића и Љубомира Поповића овај тип реченица се укључује у градационе реченице (Станојчић и Поповић [10]2005: 357)[3]. Међутим, у својој ауторској граматици Ж. Станојчић се ипак приклања Становићевом ставу, ове реченице посматра као варијанту поредбених (компаративних) реченица, као поредбене реченице за изузетну неједнакост (Станојчић 2010: 411–412). У међувремену,

[1] Истина, и он је имао потребу да оправдава њихово смештање међу зависносложене реченице, излазећи са синтаксичког плана на семантички: „не може се говорити о њиховој независности јер је оно што се њима казује у доста тесној вези са садржајем реченица на које се наслањају“ (Стевановић [5]1991: 889). Данас је постало општеважеће правило да смисаони однос не може бити пресудан критеријум за разврставање сложених реченица на зависне и независне, него пре свега то „како су и чиме су ови односи изражени“ (Ковачевић 1998: 52).

[2] Ни Миновић не прави разлику између начинских и поредбених реченица.

[3] Говореећи о напоредним реченицама, они у посебној напомени истичу „Тзв. реченице за изузетну неједнакост, са везницима *а камоли, а некмоли* и сл., у ствари показују један тип напоредног (координативног) односа (в. гл. 45)“ (стр. 326).

после изласка Миновићеве, а пре граматике Станојчића и Поповића, појавио се посебан рад Милоша Ковачевића о градационим реченицама, у коме доказује да и реченице с овим везницима припадају независносложеним градационим реченицама (1986, 1987; овде према Ковачевић 1998). Новија наша, нормативна, граматика ове реченице такође сврстава међу независносложене реченице – као градацијске реченице за изразиту неједнакост (Пипер и Клајн 2013, [2]2017: 490), као и у синтакси сложене реченице (Пипер 2018: 81–82).

У погледу везничких средстава у овим реченицама нема битних разлика међу српским лингвистима без обзира на то како их гледају – као независносложене или као независносложене. Тако М. Стевановић наводи поменуте „спољне знаке везе“ у две варијанте: *камоли* и *а камоли*, *некмоли* и а *некмоли* (Стевановић [5]1991: 889). Наводи уз њих и неке друге, мање својствене за савремени српски језик, којим се и нећемо бавити у овом раду. М. Миновић од ових наводи *некмоли, камоли* и *а камоли* (Миновић 1987: 99), а граматика Љ. Поповића и Ж. Станојчића – *а камоли* и *а некмоли* (Станојчић и Поповић [10]2005: 357); Станојчић 2010 опет враћа четири верзије ових везника. У граматици П. Пипера и И. Клајна наводе се такође та два везничка споја и за *некмоли* каже да се јавља рјеђе (Пипер и Клајн 2013, [2]2017: 490). У новој граматици сложене реченице дају се све четири верзије њихове без напомене о њиховој фреквенцији (Пипер и др. 2018: 81–82). Милош Ковачевић нема четворочлани, већ двочлани скуп ових везника: *а камоли* и *а некмоли* (Ковачевић 1998: 42 и даље). Маја Вукић *камоли* и *некмоли* не сматра везницима, већ прилозима који су у оваквим реченицама конкретизатори (Вукић 2015). То онда значи да су такве градационе реченице асиндетске. И ја сам их тако схватио пишући о асиндетским реченицама (Танасић 2018)[4]. У овом раду ја се нећу тим везничким средствима бавити даље од онога што је у постојећој литератури и зато што ми то не представља битан моменат за оно о чему ћу у наставку рада говорити.

[4] Овоме у прилог може ићи, чини ми се, и пети елеменат дефиниције везника како се она даје у пољској синтакси урађеној у редакцији академика Зузане Тополињске: „Spójnik jest wyrażeniem, które nie moż zastepować żadnego składnika zdania, nie da się więc przypisać mu żadnej pozycji syntaktycnej w obrębie żadnego ze zdań składowych. Takie przysłowki natomiast , które mają zdolność łączenia dwóch zdań, wyznaczają ponadto pozycję syntakticzną dla składnika jednego z tych zdań, o czym świadoczy możliwość substytucji przysłówka innymi wyrażeniami w samodzielnym zdaniu prostym, będącym odpowiednikiem zdania składowego“. [Везник је израз који не може заменити ниједну компоненту реченице, па му се не може доделити било који синтаксички положај у склопу било којих компонентних реченица. С друге стране, такви прилози, који имају способност спајања двеју реченица, такође одређују синтаксички положај компоненте једне од ових реченица, о чему сведочи могућност замене прилога другим изразима у независној простој реченици, која је еквивалент компонентне реченице (Тополињска, ред. 1984: 223).

За градационе реченице с овим везницима карактеристична је двочланост. Следећи примери илуструју основне карактеристике ових реченица.

[1] А.

1. Братац брата познат не могаше, *камоли* ће Турчин каурина! (НП):
2. Нико их честито и не погледа*, а камоли* да их упита за цијену (Кочић: 7);
3. Вишњевски га, на то, погледа, туробно, па му рече да капетан не треба да прими, на себе, оно што ће рећи, али да то није тачно, ни за вино, *а камоли* за жену, створење лепо, као цвет у пољу. (Црњански, 377);
4. Не умије ни да сједне, *а камоли* ријеч да прослови (Ћопић: 64);
5. Није се тада још ни усуђивао да је погледа, *а некмоли* да јој искаже своју љубав (Ковачевић 1998, 40: Селенић);
6. Ујутру ни њој не може изићи на очи, *а камоли* оцу, Вукашину (Ћосић: 70);
7. У Београду никада неће бити његове школе *а камоли* књижаре. (С. В. Јанковић, 42);
8. Они не би били у стању да здипе ни „жваку“ у самопослузи код Цветног трга, *а камоли* нешто озбиљније! (М. Капор, 161);
9. Нико не смије ни да зине, ни ’а‘ да зуцне, *некмоли* да нешто пита (Анушић , 117);
10. То сам објавио у Билтену библиотеке Правног факултета у Београду, као један „мали“ правник који никада није био ни судија, *а камоли* универзитетски професор (П, 21. 9. 2017, 24);
11. Никоме није падало на памет да треба у неком року да предамо оружје, *а камоли* још да се о томе информишемо на сајту МУП - рекао нам је Веснин син. (ВН 7. 03. 2018.Е).

Б.

1. Само ћеш се рува поплашити, *а камоли* кад подвикне Турчин (НП);
2. Виђео сам и живога орла, *а камоли* орлу перушину!
3. Зазор ми је у те погледати, *а камоли* с тобом беседити (НП);
4. Таки и с богом лаже, *некамоли* неће с људма, . *!”* (Обрадовић 76);

5. Мени би се у то време смртни грех видио сврх чеса либо најмање и расуждавати, ја *некамоли* сумњати. (Обрадовић, 42);
6. Мед за уста и хладна приоња,/*а камоли* млада и ватрена! (П. П. Његош, 51);
7. Да га у сну усниш, би се уплашио, *а камоли* да имаш с њима кака посла (Глишић, 30);
9. Помрли би да су и у кући седели, *а камоли* на путу!" (Домановић, 68);
10. Исакович је све то слушао, седећи са Вишњевским у башти, а признавао је, да му се већ и живети, због свега тога, досадило. *А камоли* слушати како њих Србе сви варају. (Црњански, 386);
11. Стрепим и дању из куће да изађем, *а камоли* ноћу! (Симовић, 119).

Основне карактеристике ових реченица биле би следеће. Ако је предикат прве клаузе одричан, предикат друге је потврдан ([1]А), а ако је предикат прве клаузе потврдан, предикат друге успоредне клаузе је одричан ([1]Б) (Ковачевић 1998: 45). У првој клаузи сви чланови се експлицитно исказују, а у другој се по правилу исказује само неидентичан елеменат, који се пореди; сви чланови идентични с члановима прве клаузе се елидирају (Ковачевић 1988: 44). Најчешће се у том случају изоставља и одрични члан, много ређе он остаје ([1]Б 4)[5]. Разлика између ове две варијанте је у томе што се негација никад не може изоставити кад је у првој клаузи, већ само кад је она у другој клаузи. Елидирани чланови се увек могу успоставити – уп. [1] Б 9: Стрепим и дању из куће да изађем, акамоли *ја не стрепим* да изађем ноћу! У градационом низу ових клауза другој се даје значење јачег степена у односу на значење прве (Ковачевић 1998: 47), тј. претпоставља се однос очекивано: мање очекивано (Исто, 48).

Градационе реченице с овим везничким средствима у српском језику нису новијег датума, о чему сведочи и њихова распрострањеност у народној поезији, па и код писаца пре Вука Караџића. Оне су карактеристика јужнословенских језика, међутим – не свих. Милош Ковачевић пише да оба везника о којим говори има само српскохрватски језик (у време настанка његовог рада у употреби је био тај термин), а каже, позивајући се на релевантну литературу, да везник *а камоли* има још само македонски језик (Ковачевић 1998: 274, напомена 77). Међутим, треба језицима с тим везничким средством додати и бугарски језик (*та*) *камоли*: Хайдутин майка не храни, *камоли* жена да гледа; Престъпление е да отвориш чуждо писмо, *та камоли* чужда душа! Словеначки језик нема ове везнике, али има сличан реченични модел и на њега би се сти-

[5] То потврђује и грађа у Ковачевићеву раду.

хови Зазор ми је у те погледати, *а камоли* с тобом беседити – превели: Nerodno mi je pogledati vate, *a kaj šele* s tabo govoriti.

Овим градационоим реченицама се приписује својство експресивности. Оне су стилски ефектније од свих њима срдоних или сличних реченица. Зато су карактеристичне за поједине стилове: нису карактеристичне за функционални и административно-правни научни стил, а јесу за публицистички и књижевноуметнички (Ковачевић 1989: 50). Како је већ утврђено, садржаји реченица које оне повезују „увијек чине градациони низ узлазног типа. Тај узлазни низ увијек претпоставља однос *очекивано / мање очекивано* (Ковачевић 1998: 48). Посебан ефекат остварује се ако се тај однос обрне: мање очекивано / очекивано:

Нико не сме да вас <u>бије</u>, *а камоли* <u>мрко погледа</u>! (Анушић 1, 39).

Овакве поступке зато и можемо пронаћи у књижевноуметничком стилу и евентуално у неким жанровима журналистичког стила.

Поред ових, добро познатих реченица постоји и друга њихова варијанта. Њу илуструју следећи примери.

[2]

1. Такав је и мој муж; **једва** и мени <u>каже</u>, *а камоли* ком другом (J. С. Поповић, 12);

2. Од принципова времена тога не би, јер бјеху мутна времена, да се **слабо** и знало кад је Божић *а камоли* да га је ко славио! (Матавуљ, 7);

3. Све је то, поред познатог културног сепаратизма различних словенских народа, **<u>мало</u>** помагало да се проблеми заједничке словенске прошлости ставе како треба, *а камоли* да се они позитивно реше (Белић 146);

4. Ваздан се ту има посла јер од пентрања, скакања, ваљања и трке по логору **тешко** да би издржало и крзно дивље мачке, *а камоли* одјећа наших јунака. (Ћопић 1, 74);

5. Ја не допуштам да ико на овоме свету бије моју битку, а најмање тај матори куштрин који ионако ***једва*** гмиже по земљи и без трнове постеље, *а камоли* с њом. (Ненадић, 26);

6. Увек ми се чинило да је на ту реченицу највише права имао Иво Андрић. Али он **<u>једва</u>** да је негде споменуо родитеље, *камли* да је писао свој родослов по обе линије (Бећковић. *Сам себи ūредак*, 7);

7. Кад су се, након прогонства, 2007. вратили на своје огњиште, **једва** да су затекли кућу, *а камоли* струју и све до некидан су живјели у мраку. (ВН 5.04. 2021. Е);
8. Толиком храсту и духовном горостасу какав је наш честити владика **тешко** да ишта може наудити, нити га савити, *а камоли* поломити. (П. 13.05.2020.Е)
9. **...** одашта се сад стидим и помислити, *а камоли* изговарати оно моје злочесто борављење (Венцловић, 265)
10. Зато таква очекивања треба одбацити, *а камо ли* форсирати (ВН 19. 03. 2021.Е)
11. Забранило да се и глава тамо окрене, *а некмоли* да се о томе прича (Анушић, 117).

За разлику од првог типа ових реченица, који се одавно нашао у српским граматикама – на овом или оном месту, и које су у литерартури описане, овај тип је готово остао изван пажње граматичара.[6] Како се види, у овим реченицама предикати прве клаузе нису негирани, али постоји неки њихов додатак који одриче потпуно извршавање радње, указује на отежано извршавање, сумњу у извршавање радње (1–8). У неким случајевима таква предикатска синтагма би се лако заменила одричним предикатом: 2. Од принципова времена тога не би, јер бјеху мутна времена, да се није ни знало кад је Божић *а камоли* да га је ко славио! 8. Толиком храсту и духовном горостасу какав је наш честити владика готово да ништа не може наудити, нити га савити, *а камоли* поломити. То најбоље илуструје пример број 7: клауза иза поредбеног пара клаузâ потврђује одсуство ситуације како у првој тако и у другој клузи. Уместо предикатских синтагми у којим се неким додатком замењује негација предиката могуће је да се у њему нађе глагол који својим значењем указује на одсуство ситуације, то јест има функцију негације. Тако је у примертима 9–11. У таквим случајевима постојећи глаголи се могу заменити одговарајућим негираним: 10. Зато таква очекивања не треба прихватити, *а камо ли* форсирати; 11. Не дозвољава да се и глава тамо окрене, *а некмоли* да се о томе прича.

Постоји још један тип реченица с истим везницима, на које се у српској научној и граматичкој литератури није обраћала пажња. Њих илуструју следећи примери.

[6] У новој синтакси сложене реченице истиче се да негација може изостати у зависности од лексичког састава првог предикацијског дела сложене реченице и наводи пример: Он је једва завршио трку, *а камоли* победио (Пипер 2018: 82). И Марина Николић, говорећи о овим реченицама, наводи бар један такав пример – ...Стојана Јовановича једва да је ко чуо, *а камоли* слушао (Николић 2014: 172), али не помиње његову посебност.

[3]

1. Је л' то лепо и слушати *а камоли* пропатити? (Венцловић, 310);
2. Куда ћеш се, брате, борити с Марком живим, *а камоли* још кад је вампир! (Стевановић 1991: 887; Р. Домановић):
3. Ко да је погледа *камоли* дубље загази за њом, при мргодном оцу шумару: секирица му за појасом и кад спава; лакше би руке, доли буков ћутак, располутио штеточини главу (Настасијевић, 72);
4. Треба онда још и он, њен отац, случајно да наиђе, затекне је такву, или да чује да је таква, овлаш и како не треба обучена, па како бих онда смела на очи да му изађем*, а камоли* да се усудим и да га погледам!" (Петковић, 35);
5. Треба онда још он, њен отац, случајно да наиђе, затекне је такву, овлаш и како не треба обучену, па како би онда *она, Тодора,* смела на очи да му изађе, *а камоли* да се усуди и да га погледа". (Н. Петковић, 36)
6. „Ако барем тога не буду имале, ко ће их у њиховом сиротињству и бокчији и погледати, *а камоли* узети за дружицу и у своје кољено уписати", препирао се у себи ђако Милакара (Анушић 2, 62);
7. Откуд они ишта знају о његовом оцу, *а камоли* да је убијен у рату? (Стојановић, 23);
8. Ко сам ја да ишта поручујем, *а камоли* да саветујем? (П. 31. 03. 2020. Е);
9. Да ли икоји свештеник, *а некмоли* првосвештеник своје Цркве, треба унапред да сумњичи за неискрености и „задње намере" било кога, а поготово већином гласова изабраног првог човека државе, (ВН 19. 9. 2017 Е).

Упитна форма прве клаузе има вредност негиране форме клаузе. То се може лако проверити јер се свака од ових реченица може преобликовати тако да у тој клаузи добијемо негацију: 2. Не можеш се, брате, борити с Марком живим, *а камоли* још кад је вампир!; 6. „Ако барем тога не буду имале, неће их нико у њиховом сиротињству и бокчији и погледати, *а камоли* узети за дружицу и у своје кољено уписати"; 7. Они ништа не знају о његовом оцу, *а камоли* да је убијен у рату; 8. Нисам ја нико да ишта поручујем, *а камоли* да саветујем. Упитна форма свакако доприноси ефекту исказа, маркирана је; њоме се наглашава још више то што се жели негирати. Зато је место овом типу градацијских реченица пре свега у књижевноуметничком и публицистичком, па и разговорном, стилу. Иако се ове реченице разликују од првог, најчешћег типа градационих

реченица с везницима (*а*) *камоли* и (*а*) *некмоли*, по форми која скреће на себе пажњу, занимљиво је да их наша литература није забележила.

Библиографија

Вукић М. 2015. *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*. Докторска дисертација. Пале: Филозофски факултет.
Ковачевић М. 1998. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа – Србиње: СПКД Просвјета.
Minović M. 1987. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*. Sarajevo: Svjetlost.
Николић М. 2014. *Категорија степена у српском језику: сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Пипер П. 2018. *Градацијеске реченице*. Пипер и др. 2018. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ 76–86.
Пипер и др. 2018. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. У редакцији Предрага Пипера, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
Пипер и Клајн 2013, [2]2017. *Нормативна граматика српског језика*. Нови сад: Матица српска.
Станојчић Ж. 2010. *Граматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар.
Станојчић и Поповић [10]2005. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Стевановић М. [5]1991. *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
Танасић С. 2018. *Асиндетске реченице*. Пипер и др. 2018. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 597–633.
Topolińska, red. 1984. *Składnia* pod redakcją Zuzanny Topolińskiej. Warszawa: Instytut języka polskiego PAN.

Извори

Анушић А. *С Хомером у олуји.* Источно Ново Сарајево, 2018: Завод за уџбенике и наставна средства;
Анушић А 1. *Колона*, Прибој 2018: Дијак;
Анушић А. 2, *Гласови са границе*, Источно Ново Сарајево, 2016: Завод за уџбенике и наставна средства;
АСК – Антологија српске књижевности. Београд. Учитељски факултет;
Белић А., *Јужнословенски филолог*; Београд: 1913;
Бећковић М., *Сам себи предак*, П. 14. 10 2014, Културни додатак;
ВН – Вечерње новине – дневни лист, Београд;

Глишић М, *Приповетке*, АСК;
Домановић Р. *Мртво море*, АСК;
Јанковић С. В., *Дорћол*, АСК;
Капор М. *Белешке једне Ане*, АСК;
Кочић П. *Изабрана дела*, АСК;
Матавуљ С., *Ускок Јанко*, АСК;
НП – *Народна песма*;
Настасијевић М., *Приповетке*, АСК;
Ненадић Д., *Доротеј*, АСК;
Његош П.П. *Горски вијенац*, АСК;
Обрадовић Д. *Живот и прикљученија*, АСК;
Петковић Н., *Два српска романа*, АСК;
П – Политика, дневни лист, Београд;
Поповић Ј.С., *Женидба и удаба*, АСК;
Симовић Љ. *Путујуће позориште Шопаловић*, АСК;
Стефановић В.Г., *Црни биво у срдцу*, АСК;
Стојановић Д.,*Ћерка шпанског борца*, Београд 2019,
Ћопић Б., *Башта сљезове боје*, АСК;
Ћопић Б. 1, *Орлови рано лете*, АСК;
Ћосић Д. *Корени*, АСК;
Црњански М. *Сеобе, друга књига*, АСК.

Срето З. ТАНАСИЧ

К ВОПРОСУ О ГРАДАЦИОННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ С СОЮЗАМИ (*А*) *КАМОЛИ* И (*А*) *НЕКМОЛИ* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В работе речь идет о градационных предложениях с союзами (*а*)*камоли* и (*а*) *некмоли*. Эти предложения с давних пор присутствуют в сербской грамматической литературе. Из-за специфической семантики сербские грамматисты классифицировали их в придаточные сравнительные предложения, т. е. в придаточные предложения образа действия. Впрочем, в недалеком прошлом было установлено, что они согласно синтаксическим критериям относятся к сложносочиненным предложениям, их классу градационных предложений.

Эти предложения можно разделить на три типа. В нашей литературе хорошо известны и описаны предложения, относящиеся к самому частотному типу. Это предложения, у которых первая или вторая клауза отрицательная. Второй тип не был предметом описания в нашей литературе. Это предложения, у которых в первой клаузе, никогда во второй, каким-л. добавлением к предикату отрицается ситуация, в целом или в большой степени, или в предикате употребляется глагол, подразумевающий это. Такие клаузы всегда могут преобразоваться в клаузы с отрицательным предикатом.

Третий тип предложений с союзами (*а*) *камоли* и (*а*) *некмоли* представляет собой предложения, у которых первая клауза находится в вопросительной форме. Эти предложения не рассматривались в сербской научной и грамматической литературе. Их вопросительная форма заменяет отрицание, а такая клауза может преобразоваться в клаузу с отрицанием. Вопросительная форма первой клаузы делает эти предложения стилистически маркированными и они характерны для литературно-художественного и публицистического стилей.

Ключевые слова и выражения: сербский язык, синтаксис, градационные предложения, типы, союзы *а)камоли* и *(а) некмоли*.

UDC 811.163.42’282

Mira MENAC-MIHALIĆ
Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, Sveučilište u Zagrebu
mmenac@ffzg.hr

Anita CELINIĆ
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
acelinic@ihjj.hr

ZAVRŠETAK -ME U PRVOM LICU MNOŽINE PREZENTA U GOVORIMA HRVATSKOGA JEZIKA U HRVATSKOJ

Uvod[1]

Prema prezentskom završetku prvoga lica množine slavenski se jezici razlikuju – kako međusobno, tako i – neki od njih – unutar sebe. U tom se glagolskom obliku, naime, javlja nekoliko tipova završetaka, a jedan je od njih *-mE*. Završetak tipa *-mE* karakterističan je za neke jezike u cjelini, a u nekima se javlja ograničeno, na većem ili manjem području. Na području hrvatskoga jezika zastupljen je na razmjerno malom, kompaktnom području na sjeverozapadu, na prostoru kajkavskoga narječja. U radu se geolingvističkom metodologijom prikazuje tip završetka *-mE* u 1. licu množine prezenta u organskim govorima hrvatskoga jezika unutar Hrvatske.

Govorimo o tipovima završetaka, konkretno o tipu *-mE* i tipu *-mO*. Govoreći o tipovima i obilježavajući ih krajnjim velikim slovom, označavamo kako pojavu razmatramo morfološki, a ne fonetsko-fonološki. Drugim riječima, mislimo na morfološku jedinicu koja je ishodišno imala odgovarajući završni samoglasnik (*e* ili *o*), a koja se, u skladu s konkretnim fonološkim razvojem svakoga govora, danas ostvaruje različito. Kada govorimo o tipu *-mE* ili tipu *-mO*, apstrahiramo realizacije toga završetka koje su posljedica fonološkoga razvoja.

O završetku 1. lica množine prezenta u hrvatskoj se dijalektologiji uglavnom piše u okviru morfoloških opisa pojedinih govora, skupina govora, di-

[1] Rad je napisan u okviru projekta »Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju (LinGeH)« koji pri HAZU financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem HRZZ 3688.

jalekata i narječja. Tako je iz literature poznato da neki, razmjerno rijetki, hrvatski govori imaju *-mE* kao oznaku za 1. lice množine prezenta i imperativa[2], a većina ima *-mO*, kako je i u standardnom jeziku, te da je završetak *-mE* u hrvatskom jeziku vezan uz kajkavske govore. Međutim, ta tematika do sada nije razmatrana s pozicije cjeline hrvatskoga jezika, pa tako nije izrađena ni jezična karta koja bi sustavno i zorno pokazala terensku zastupljenost završetka *-mE*. Karte koje donosimo zbog nepotpune se terenske istraženosti hrvatskih govora ne mogu smatrati završenima – one će se moći nadopunjavati novom građom.

Povjesničari jezika uglavnom se slažu u tome da je diferenciranost prezentskih završetaka u 1. licu množine u suvremenim slavenskim jezicima rezultat rane, prajezične dijalektne diferencijacije. Stanovito neslaganje i nesigurnost, međutim, postoji u određivanju koji bi se završetci trebali smatrati ishodišnima te u njihovu broju i porijeklu.

Tako, na primjer, Nahtigal spominje četiri nastavka (1952: 92): "V dvojini in v 1. in 2. osebi množine (morda z neko izjemo v 1. osebi) se ni razlikovalo med prvotnimi in drugotnimi končaji. Ti so bili […] v množini v 1. osebi dialektično različni *-mъ, -mo* in *-me* (pozneje tudi *-my* po zaimku) […]. Končaji 1. osebe množ. se lahko vsi razlagajo iz indoevropščine […] pa se more pretpostavljati tudi *-*mon*, ki bi dalo sla. *-mъ*. Ta zadnja končnica je bila v praslovanščini najbolj splošna […]. […] Končaj *-mo* […] je prv. imel najbrž svoje izhodišče v perfektu […], a *-me* je bila morda indoevropska drugotna končnica […]."

Vaillant (1966: 12) govori kako slavenski jezici jasno ukazuju na dva završetka: *-mŭ* i *-mo*[3].

Ivšić (1970: 249) parafrazira Brugmanna i Meilleta te također govori o četirima nastavcima: "Nekadašnja se razlika između primarnih i sekundarnih nastavaka zatrla u većini ie. jezika. Kako su upravo glasili nekadašnji nastavci, teško je reći jer sloge između pojedinih jezika nema. Brugmann misli da bi se za primarne nastavke moglo suponirati *-*mes,* *-*mos* […], a za sekundarne *-*me,* *-*mo* […] ili *-*me* + nazal […]. Meillet misli da su u ie. prajeziku mogli postojati nastavci *-*mḗs,* *-*mḗn,* *-*mḗ,* -*mṓs,* *-*mṓn,* *-*mṓ*. Prema tim nastavcima imamo u slav. jezicima: *-mъ* […], *-mo* […], *-me* […], *-my* […]. Od čega je postao nastavak *-mъ*, ne može se pravo reći; malo je vjerojatno da bi *-mъ* postalo od *-mon*. Nastavak *-mo* mogao bi postati od *-mos* ili *-mo*, *-me* od *-*mes* ili *-*me*; *-my* postaje pod utjecajem zamjenice 1. l. pl. *my*. Neki misle da je *-mo* bilo najprije u bestematskih glagola, npr. *jesmo, věmo, damo, jamo* […]."

Matasović (2008: 252) raspravlja o nastavcima: "U 1. licu množine litavski upućuje na nastavak *-mē (duljina je očuvana u povratnom obliku nastavka *-mės*), latinski na *-mos, dok staroindijski možemo izvesti i iz *-mes i iz

[2] Završetak *-mE* u imperativu za ovaj članak nismo istraživale.

[3] Le slave, lui, indique nettement deux désinences: *-mŭ* […]; *-mo* […]. (Vaillant 1966:12)

*-mos. Na *-mes upućuje i toh. A *-mäs* i gr. dor. *-mes*. Moguće je da su isprva u ie. prajeziku postojala dva nastavka, naglašeno *-més i nenaglašeno *-mos. Staroslavenski nastavak zacijelo dolazi od *-mos, no glasovno ga je moguće izvesti i iz *-mon (usp. gr. atički *-men*)."

Rana dijalektna diferencijacija slavenskoga područja s obzirom na prezentske završetke 1. lica množine rezultat je promjena koje su sustavno zahvatile cijelu prezentsku paradigmu – u jednini, dvojini i množini – odnosno preuređivanja odnosa među nastavcima pojedinih lica i brojeva, do kojih je, na primjer, dolazilo zbog promjena potaknutih fonološkim razvojem (npr. gubitkom jora i jera) ili pak zbog analogija. Tako se pretpostavlja da je na prezentski završetak 1. lica množine vjerojatno u nekim jezicima utjecao završetak 1. lica jednine (riječ je o promjenama potaknutima svojevrsnim razjednačavanjem, kako bi se očuvalo funkcionalno razlikovanje između gramatičkih brojeva), negdje dvojinska paradigma, negdje vjerojatno perfekt ili pak, kao kod završetka *-my*, osobna zamjenica 1. lica množine *my*. Također se pretpostavlja da su postojali primarni i sekundarni završetci te da su atematski glagoli imali drukčiji završetak od ostalih. Tijekom razvoja u nekim se jezicima, odnosno govorima, određeni završetak poopćio na sve glagole; u nekima do poopćavanja nije došlo. Završetak *-mE*, terenski diskontinuiran, može se naći od slavenskoga sjevera (npr. poljski jezik) do juga (makedonski[4] i bugarski jezik[5]).

U većini govora hrvatskoga jezika poopćen je završetak tipa *-mO*. U skladu s razvojem samoglasnika *o*, u pojedinim govorima taj ishodišni završetak može biti *-mo, -mọ, -mụ* ili *-mu*. Zatvaranje završnoga *o* može biti potaknuto djelovanjem susjednoga nazala ili dokidanjem opreke između samoglanika *o* i *u* u nenaglašenom položaju – bilo tako da se razvio četverofonemni samoglasnički sustav u kojem se na mjestu stražnjega visokog samoglasnika razvio samoglasnik *ọ* ili *ụ*, ili pak tako da je na djelu tzv. ukanje, odnosno sustavna zamjena samoglasnika *o* u određenom položaju (npr. u nenaglašenom položaju, u nenaglašenom završnom položaju i slično) samoglasnikom *u.*

Osim toga, u skladu s fonološkim razvojem te pravilima raspodjele, u nekim je hrvatskim govorima završetak tipa *-mO* dao *-ma* ili *mạ*; riječ je o govorima u kojima se provodi tzv. akanje, odnosno sustavna zamjena nenaglašenoga *o* s *a* (u završnom ili i u drugim položajima). Potrebno je razlikovati završetak *-ma* kao kontinuantu završetka tipa *-mO*, od onoga postaloga od *-mE*, o čemu v. dalje u tekstu.

Napokon, iz završetka tipa *-mO* ponegdje se razvio završetak *-mẹ*, u govorima u kojima dolazi do sustavne zamjene završnoga *o* kontinuantom izjednačenih *ĕ* i *ə*, odnosno zamjene *o* zatvorenijim *ẹ*. Kao i u prethodnom

---

[4] "Меѓу поважните иновации спаѓаат – [...] во граматиката: [...] кај глаголите наставките *-ме* во 1 л. мн. кај сите глаголи, сп. *имаме, ораме, носиме, береме* [...]" (Марковиќ 2001: 13).

[5] Za bugarski jezik usp. npr. *Болгарский диалектологический атлас:* 132.

slučaju, takav završetak -*mę*, postao od -*mO*, potrebno je razlikovati od završetaka koji su kontinuanta -*mE*.

Iz literature o završetku tipa -*mE* u hrvatskom jeziku

Postojanje završetka -*mE* u hrvatskom jeziku, na području kajkavskoga narječja, već je dugo poznato. Tako na primjer Brozović i Ivić (Brozović–Ivić 1988: 32) pišu da je u 1. licu množine od najranijih tekstova postojao nastavak -*mo* te u dijelu kajkavskih govora nastavak -*me*, koji smatraju genetski nedovoljno jasnim. Oni taj završetak dovode u vezu s istim završetkom u dijelu istočnojužnoslavenskih i torlačkih govora (Brozović–Ivić 97): "S nekim istočnojužnoslavenskim pa i prizrensko-timočkim (torlačkim) dijalektima" kajk. narječje veže "mjestimični nastavak -*me* u 1. licu množine (*zname, vidime*)", ali ističu da u kajk. narječju ta značajka nije općenita.

O završetku -*mE* u hrvatskim kajkavskim govorima najviše je pisao M. Lončarić. Tako u radu o južnoslavensko-zapadnoslavenskim odnosima (1992–93: 183) uočava paralelizam između slovačkoga i hrvatskoga jezika u postojanju i završetka tipa -*mO* i završetka tipa -*mE*, smatrajući potonji završetak u hrvatskom jeziku zapadnoslavenizmom. O tome Lončarić piše i u knjizi *Kajkavsko narječje* (1996: 110): "Nastavak -*mę* (i -*me*, u govorima s neutralizacijom dvaju *e* ili samo sa zatvorenijim izgovorom *ę* u nenagl. položaju) dolazi u centralnim i sjeverozapadnim (centralnim zagorskima) govorima, npr. u Trebarjevu, Cerju kod Sesveta, Biškupcu kod Zeline, oko V. Trgovišća, Zlataru, Bednji). To je vrlo stari dubletni nastavak u kajkavštini, potječe iz prasl. doba. Nije nastao od -*mo*, što dolazi u obzir samo kada bi glasilo -*mę*, a ne -*mę* […]." Postojanje završetka -*mE* Lončarić (1996: 197–198) utvrđuje i u govorima bliže zagrebačke okolice: "U govorima postoji važna razlika u prezentskim nastavcima, upravo u nastavku za 1. lice pl. prezenta. Velika većina govora sjeverno od Save ima u tom licu nastavak -*mę*."

S obzirom na postojanje različitih završetaka u 1. licu množine prezenta u suvremenim slavenskim jezicima te na činjenicu da je završetak tipa -*mE* zastupljen na različitim stranama slavenskoga svijeta, i mi smatramo da je riječ o ranoj, praslavenskoj diferencijaciji te da, upravo zbog toga, postojanje završetka tipa -*mE* na različitim područjima ne treba nužno smatrati utjecajem niti rezultatom starijih dodira[6].

***

Nastavljajući na spomenutu literaturu, u ovom radu temi pristupamo geolingvistički: na temelju prikupljene građe utvrdile smo u kojim se punktovima hrvatskoga jezika u unutar Hrvatske javlja završetak tipa -*mE* te smo pojavu kartografirale.

[6] O utjecaju se može govoriti na primjer kod doseljeničkih govora među starosjedilačkima, kao što je to hrvatski govor Frieličtofa (Jevišovke) u Moravskoj (Češka), koji ima završetak tipa -*mE* premda je u pretpostavljenom hrvatskom području iz kojega govor potječe završetak tipa -*mO*.

Rad je nastao na temelju triju tipova **izvora građe**:

a) rukopisna građa za jezične atlase: upitnici za Hrvatski jezični atlas (HJA)[7] i za Općeslavenski lingvistički atlas (OLA)[8] (glavnina građe),

b) rukopisna građa prikupljena drugim terenskim istraživanjima,

c) građa iz literature.

U tekstu rada uz građu iz objavljenih radova navodimo podatak o izvoru; za punktove uz koje ne navodimo izvor, podatci potječu iz rukopisne građe. Popis te građe donosimo uz literaturu.

Građa u atlasnim upitnicima nije ujednačeno bilježena. Budući da ima punktova u kojima supostoje dva tipa završetaka u 1. licu mn. prezenta, istraživači su u bilježenju građe u upitnicima različito postupali. Za zaključak o supostojanju obaju tipova završetaka u istome govoru bilo je potrebno razmotriti veći broj odgovora, vodeći pri tom računa i o mogućnosti da tipovi ne budu distribuirani slobodno, već da mogu ovisiti i o naglasnom tipu, odnosno prozodijskom razvoju glagola.

Osnovna **mreža punktova** na karti mreža je istraženih punktova za Hrvatski jezični atlas, koja je dijelom dopunjena punktovima za koje su podatci preuzeti iz objavljenih radova i iz druge neobjavljene dijalektološke građe. Na karti su ucrtani samo punktovi kojih je građa razmatrana – neistraženi atlasni punktovi i atlasni punktovi iz kojih građa nije bila dostupna, nisu ucrtani na kartu. Znakovi su u osnovi ucrtani lijevo od kratice punkta, ali gdje to, zbog rasporeda punktova, nije bilo moguće provesti, ucrtani su na najbližim dostupnim mjestima.

[7] Koliko su nam bili dostupni.

[8] Transkripciju građe iz upitnika za HJA djelomično smo međusobno ujednačile.

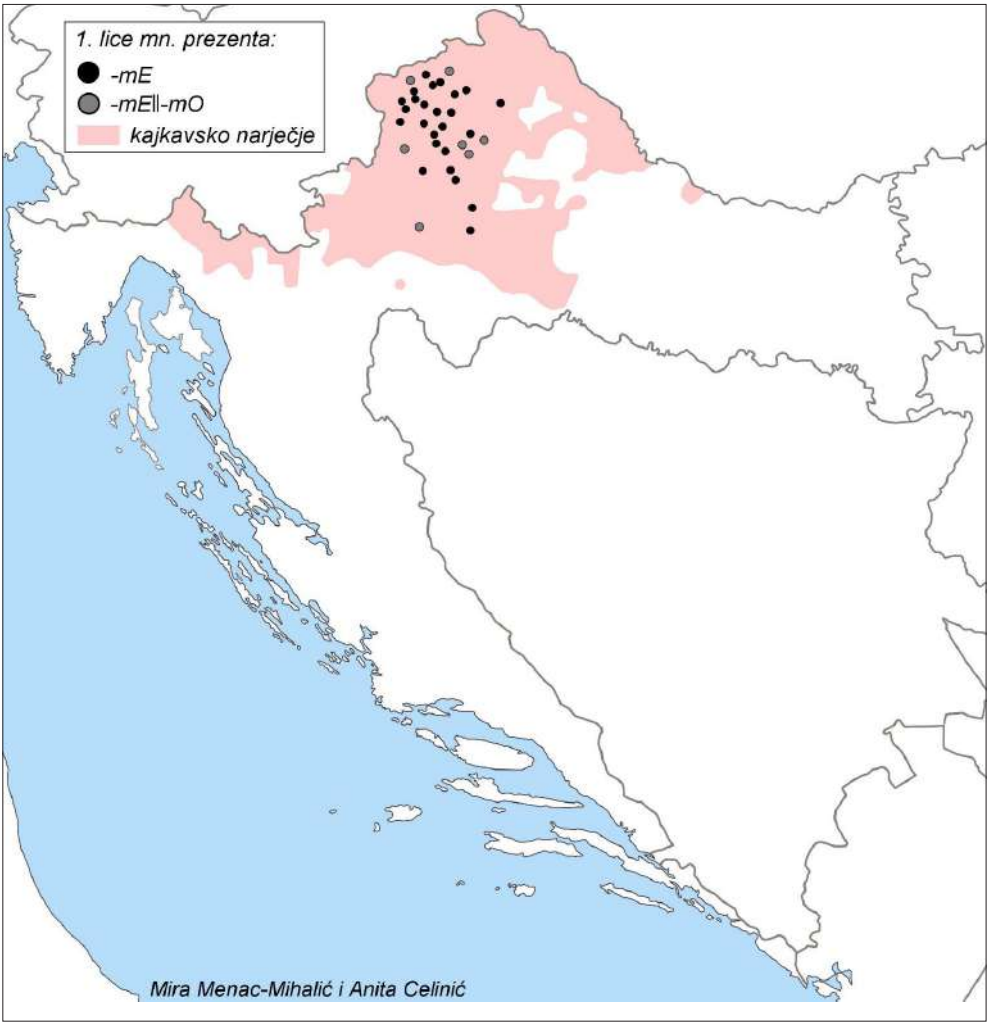

Karta 1: Završetak *-mE* u prvom licu množine prezenta u govorima hrvatskoga jezika u Hrvatskoj

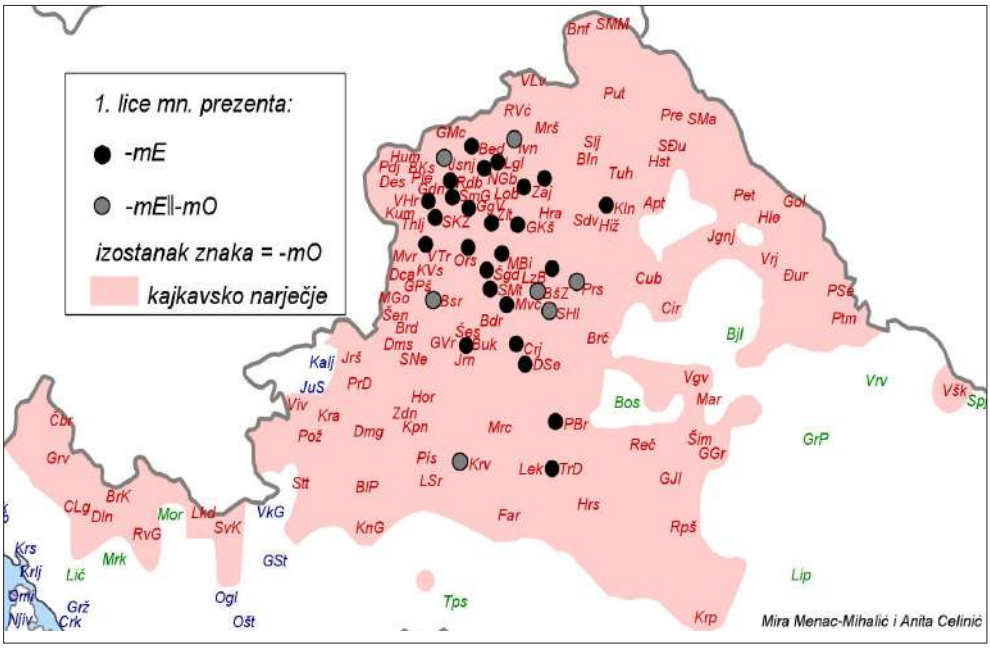

Karta 2: Završetak *-mE* u prvom licu množine prezenta u govorima hrvatskoga jezika u Hrvatskoj, isječak s označenim punktovima

Karta pokazuje u kojim je punktovima hrvatskoga jezika unutar Hrvatske u gramatičkom obliku 1. lica množine zastupljen završetak tipa *-mE*. Crnim znakom ● označeni su punktovi u kojima je *-mE* jedini tip završetka; sivi znak ● imaju punktovi u kojima postoji morfološka dvojnost – uz tip *-mE* supostoji i tip *-mO*. Punktovi koji na karti uza se nemaju znaka, u 1. licu množine prezenta nemaju završetka tipa *-mE*, nego imaju *-mO*.

Kako pokazuje karta, područje prostiranja morfološkoga tipa *-mE* u cijelosti pripada govorima kajkavskoga narječja, zato na karti 2 donosimo isječak koji zahvaća cijeli kajkavski prostor u Hrvatskoj. Tip *-mE* dolazi na kompaktnom području koje obuhvaća središnje kajkavske govore, području okruženom govorima tipa *-mO*, nigdje se ne dotičući ruba hrvatskoga jezika. Područje je to koje je znatnim dijelom i organska podloga grada Zagreba.

Punktovi u kojima postoji dvostrukost (i *-mE* i *-mO*, znak ●), kako pokazuje karta, raspoređeni su po rubu područja s *-mE*, i oni predstavljaju prijelazno područje između tih dvaju tipova (Kravarsko, Bistra, Preseka, Biškupec Zelinski, Jesenje[9], Ivanec). Kod tih punktova treba razlikovati one kod kojih je riječ o slobodnom, neuvjetovanom variranju, kakva je većina spomenutih

[9] Donosimo stanje kakvo je na širem području Jesenja.

govora, od situacije u kojoj je riječ o uvjetovanoj raspodjeli *-mE* i *-mO*, što je zabilježeno u Ivancu.

Bistra: *ra̍zmemo‖ra̍zmemę, mȍremo‖mȍremę, bõu̯mo‖bõu̯mę*

Preseka: *bęrẽmo‖bęrẽmę, pijẹ̏mo‖pijẹ̏mę*

Ivanec je jedini punkt gdje su potvrđeni *-mO* i *-mE* koji nisu slobodne inačice, nego im distribucija ovisi o prozodiji: kada je naglašen, završetak je tipa *-mO*, a kada je nenaglašen, tada je tipa *-mE*[10]:

Ivanec: *pasęmòa, ględi:móa, iemóa ~ píšęmę, pítumę, vîdimę, znômę, žęlîejęmę*

Prozodijom uvjetovano alterniranje, ali upravo suprotno od ovoga u Ivancu, pretpostavio je Matasović za ie. prajezik: "Moguće je da su isprva u ie. prajeziku postojala dva nastavka, naglašeno *-mes i nenaglašeno *-mos." (Matasović, 252).

Tip *-mE* ostvaruje se u nekoliko terenskih inačica: *-me, -mę, -mä, -ma*. Najzastupljenija je *-mę*, pri čemu je *ę* regularan odraz ishodišnoga *e* (obično i ishodišoga *ę*) u različitim položajima, pa tako i u otvorenoj ultimi.

Lobor: *obîramę, bro̍jimę, pîjęmę*

Sveti Križ Začretje: *bę̂rę̂mę, broîmę̏, piję̂mę̏*

Veliko Trgovišće: *znq̂mę, mȍrę̂mę, gledîmę̏, žmîmę̏, pripovi͡edamę, mučîmę̏*

Dugo Selo: *berẽmę, bro̍jimę, pijẽmę*

Trebarjevo Desno: *vr̩̍žęmę, do̍pelamę, do̍nesẽmę*

Rjeđi su govori u kojima je odraz ishodišnoga *e* srednje *e*; riječ može biti o govorima koji u nenaglašenom položaju imaju jedan, i to srednji, samoglasnik tipa *e*, ili pak o govorima kod kojih je ishodišno *e* dalo srednje *e*, a *ě* i *ə* koji drugi refleks.

Bukovec (kraj Zagreba): *ni͡esme, mûčime se*

U nekim je govorima otvaranje ishodišnoga *e* veće – u *ä* ili *a*.

Gredenec: *čâmä, bô̯umä, rũžimä, mâu̯mä*

Lepoglava: *ə̏čämä, pâmä, bâräma̍*

Bednja: *čemerę̂ima̍ sa, čertę̂ima̍, čõ̂üjama, ȕȍrja̍ma*

Završetak *-ma* imaju i neki govori koji pripadaju tipu *-mO* (Ravna Gora, Plemenšćina Gornja, Bregi Kostelski). Riječ je o govorima u kojima dolazi do akanja, odnosno do regularne zamjene samoglasnika *o* s *a* u određenim položajima. Kao i kod ostalih govora tipa *-mO*, ni tim govorima na karti nije pridodan znak. Npr. Ravna Gora: *štʿę̆jema, dʲę̆vama* kao *atrʿak, kalʲę̆nu̯,*

[10] Građu iz punkta Ivanec donosimo prema rječniku Hrg 1996, uključujući i transkripciju.

Potrebno je, također, istaknuti govore sa završetkom tipa *-mO* u kojima se on ostvaruje kao *-mę*, zbog regularne zamjene samoglasnika *o* s *ę*. Takav je npr. govor Hižanovca, gdje je *znąmę, ględīmę, gȯvorimę, dęnę̇mę* kao i *tę̄lę* 'tijelo', *ǫ̇kę* 'oko', *vą̄pnę* 'vapno'. Slično je, ali dubletno, i u punktu Bidrovec (kraj Zagreba) gdje u kratkim nenaglašenim slogovima "postoje fakultativni izbori s *o* i *ę* u otvorenoj ultimi" (Zečević: "Govori prigradskih naselja, Fonologija" u Šojat 1998: 124).

Zaključak

Uz većinski završetak tipa *-mO*, u 1. licu prezenta u manjem broju govora hrvatskoga jezika postoji i završetak tipa *-mE*. Riječ je o dijelu govora kajkavskoga narječja, i to onih središnjih, što je prikazano na priloženim kartama. Ovisno o fonološkom razvoju svakoga govora, završetak tipa *-mE* ostvaruje se u različitim inačicama: najčešće kao *-mę*, ali i kao *-me, -mä* i *-ma*. Pri određivanju kojem tipu završetka pripada koja konkretna inačica, treba se voditi poznavanjem dijakronije svakoga govora: inačica *-ma* u nekim govorima nastaje od završetka tipa *-mO*, a od *-mO* ponegdje nastaje i *-mę*. Hrvatski govori sa završetkom tipa *-mE* doprinose složenosti terenske slike slavenskoga svijeta s obzirom na ovu pojavu, jer taj tip završetka postoji u različitim slavenskim jezicima.

Kratice punktova na karti:

Apt = Apatovec; Apt = Apatovec; Bdr = Bidrovec; Bed = Bednja; Bjl = Bjelovar; BKs = Bregi Kostelski; Bln = Beletinec; BlP = Blatnica Pokupska; Bnf = Banfi; Bos = Bosiljevo (kraj Čazme); Brč = Brčevec; Brd = Brdovec; BrK = Brod na Kupi; Bsr = Bistra; BšZ = Biškupec Zelinski; Buk = Bukovec (kraj Zagreba) ; Cir = Cirkvena; CLg = Crni Lug; Cnk = Cernik; Crj = Cerje ; Crk = Crikvenica; Cub = Cubinec ; Čbr = Čabar; Dca = Dubravica; Des = Desinić; Dln = Delnice; Dmg = Domagović; Dms = Domaslovec; DSe = Dugo Selo; Đur = Đurđevac; Far = Farkašić ; Gdn = Gredenec; GGr = Gornja Garešnica; GgV = Gregurovec Veternički; GJl = Gornja Jelenska; GKš = Gornja Konjšćina; GMc = Gornji Macelj; Gol = Gola; GPš = Gornja Pušća; GrP = Grubišno Polje; Grv = Gerovo; Grž = Grižane; GSt = Generalski Stol; GVr = Gornje Vrapče; Hiž = Hižanovec; Hle = Hlebine; Hor = Horvati; Hra = Hrašćina; Hrs = Hrastelnica; Hst = Hrastovsko; Hum = Hum na Sutli; Ivn = Ivanec; Jgnj = Jagnjedovec; Jrn = Jarun; Jrš = Jarušje; Jsnj = Jesenje; JuS = Jurkovo Selo; Kalj = Kalje; Kln = Kalnik; KnG = Knez Gorica; Kpn = Kupinec; Kra = Krašić; Krlj = Kraljevica; Krp = Krapje ; Krs = Krasica; Krv = Kravarsko; Kum = Kumrovec; KVs = Krajska Ves; Lek = Lekenik; Lgl = Lepoglava; Lič = Lič; Lip = Lipik; Lkd = Lukovdol; Lob = Lobor; LSr = Lijevo Sredičko; LzB = Laz Bistrički; Mar = Martinec (kraj Čazme); MBi = Marija Bistrica;

MGo = Marija Gorica; Mor = Moravice; Mrc = Mraclin; Mrk = Mrkopalj; Mrš = Maruševec; Mvč = Moravče; Mvr = Movrač; NGb = Novi Golubovec; Njiv = Njivice; Ogl = Ogulin; Omi = Omišalj; Ors = Oroslavje; Ošt = Oštarije; PBr = Posavski Bregi; Pdj = Poredje; Pet = Peteranec; Pis = Pisarovina; Ple = Plemenšćina Gornja; Pož = Požun ; PrD = Prodindol; Pre = Prelog ; Prs = Preseka; PSe = Podravske Sesvete; Ptm = Pitomača; Put = Putjane; Rdb = Radoboj; Reč = Rečica Kriška; Rpš = Repušnica; RVć = Rijeka Voćanska; RvG = Ravna Gora; Sdv = Sudovec; SĐu = Sveti Đurđ; SIj = Sveti Ilija; SKZ = Sveti Križ Začretje; SMa = Sveta Marija; SMM = Sveti Martin na Muri; SMt = Sveti Matej; SNe = Sveta Nedelja; Spj = Sopje; Stt = Stative; SvK = Severin na Kupi; Šen = Šenkovec (na Sutli); Šes = Šestine; Šgd = Šagudovec; Šim = Šimljanik; ŠmG = Šemnica Gornja; Thlj = Prosenik Tuheljski; Tps = Topusko; TrD = Trebarjevo Desno; Tuh = Tuhovec; Vgv = Vagovina; VHr = Velika Horvatska; Viv = Vivodina; VkG = Vukova Gorica; VLv = Veliki Lovrečan; Vrj = Virje; Vrv = Virovitica; Všk = Vaška; VTr = Veliko Trgovišće; Zaj = Zajezda; Zdn = Zdenčina; Zlt = Zlatar (ukupno 139 pp.)

Izbor iz literature i građa

Болгарский диалектологический атлас. *Обобщающий том. IV. Морфология*, mrežno izdanje: https://ibl.bas.bg/lib/bda4/ (pristupljeno 28. 5. 2021.)

Brozović, D. – Ivić, P. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski.* Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

Hrg, F. 1996. *Ivanečki govor i rječnik*. Ivanec: Narodno sveučilište «Đuro Arnold».

Ivšić, S. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Jembrih, A. – Lončarić, M. 1983. «Govor Gregurovca Veterničkoga», *Rasprave Zavoda za jezik IFF* 8 – 9, 5 – 61 + karta.

Lončarić, M. 1992 – 1993. "Prilog južnoslavensko-zapadnoslavenskim odnosima, s posebnim obzirom na slovačko-kajkavske veze", *Croatica* XXIII/XXIV, 177 – 188.

Lončarić, M. 1996. *Kajkavsko narječje.* Zagreb: Školska knjiga.

Lončarić, M. – Brlobaš, Ž. 2010. "Govor zelinskoga kraja s posebnim osvrtom na govor Svete Helene", *Sveti Ivan Zelina – povijest i kultura*, Zagreb – Sveti Ivan Zelina, 319 – 327.

Марковиќ, Марјан според Божидар Видоески 2001. *Дијалекшологија на македонскиош јазик* 1, 2, Institut za makedonski jazik "Krste Misirkov", Skopje.

Matasović, R. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Menac-Mihalić, M. – Celinić, A. 2012. *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije* + DVD. Zagreb: Knjigra d. o. o.

Nahtigal, R. 1952. *Slovanski jeziki*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
Oraić Rabušić, I. 2009. "Fonološki opis govora Šemnice Gornje", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35, 257 – 279.
Šatović, F. – Kalinski, I. 2012. *Riečnik Cerja Zagrebečkoga*. Sv. Ivan Zelina: Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina.
Šojat i drugi 1998. *Zagrebački kaj: govor grada i prigradskih naselja.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
Vaillant, A. 1966. *Grammaire comparée des langues slaves*, Tome III, Le verbe. Paris: Éditions Klincksieck
Večenaj, I. – Lončarić, M. 1997. *Rječnik govora Gole*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Baza podataka seminarskih, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova studenata Kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i vlastita istraživanja na terenu.
Građa *Općeslavenskoga lingvističkog atlasa* (OLA) i *Hrvatskoga jezičnog atlasa* (HJA).

Mira MENAC-MIHALIĆ
Anita CELINIĆ

ENDING -*ME* IN THE FIRST PERSON PLURAL OF THE PRESENT TENSE IN LOCAL DIALECTS OF THE CROATIAN LANGUAGE IN CROATIA

S u m m a r y

In the 1st person plural of the present tense in addition to the most common ending of the type *-mO* in a small number of local dialects of the Croatian language, there is also an ending of the type *-mE*. This applies to the part of the local dialects of the Kajkavian group of dialects, to the central ones, which can be seen on the maps. Depending on the phonological development of each local dialect, the ending of the type *-mE* is realized in different variants: most often as *-mę*, but also as *-me*, *-mä* and *-ma*. In determining which type of ending belongs to which particular variant one should be guided by the knowledge of the diachrony of each local dialect. The variant *-ma* in some local dialects developed from the ending of the type *-mO* and from *-mO* the variant *-mę* sometimes developed as well. Croatian local dialects with the ending of type *-mE* contribute to the complexity of the Slavic world with regard to this phenomenon because this type of ending exists in different Slavic languages.

Keywords: present tense, 1st person plural, Kajkavian group of dialects, Croatian language, Croatian local dialects, Dialectology, Linguistic Atlas, Geolinguistics

UDC 81'282

Janusz A. RIEGER
University of Warsaw
rieger@al.uw.edu.pl

A DOUBLE STATUS OF THE LEMKO (EVERYDAY) LANGUAGE

The Lemkos lived in mountain territories of south-eastern (contemporary) Poland between Szczawnica in the west and Osława river in the east. In the years 1944-1946 most of Lemkos (70.000 – 100.000, i.e. 65–90%) were displaced from Poland to Ukraine[1] within the agreement with the Soviet Union. Greater part of those who remained on their territories (i.e. 30.000 – 35.000) were displaced in 1947 r. to the new Polish western territories (a small part to the northern ones); displaced families were dispersed. Most of ancient Lemko villages became deserted; some of them were occupied by colonists from neighbouring Polish villages, the others disappeared. A small group remains in the western part of the Lemko land, still smaller on the eastern border; after 1956 ca. 2.000 families returned in Gorlice region in the western part of Lemko land. The census of 2011 recorded 10.500 Lemkos in Poland; perhaps some Lemkos did not want to declare their nationality.

In Slovakia, south of the Carpathian Mountains, their kinsmen Rusyns live to our days on the compact territory between Stara Lubowla in the west and Udava river in the east. This area is slowly shrinking due to migrations to the cities and growing slovakization; from the part of initially compact Rusyn area arise the Rusyn „islands".

Lemkos, Rusyns from contemporary Slovakia and Carpatho-Rusyns from Transcarpathia migrated to Northern America from the end of 19th C. (in the years 1920-1938 about 10.000 Lemkos came to Canada). Their descendants live in the United States and in Canada.

[1] Only a small part left their homeland voluntarily.

***

Historically Lemkos-Rusyns in Poland and Slovakia speak one language; the differences are the result of the Polish influences in the north and Slovak ones in the south. Their language originates from the eastern Slavic language group, especially from the south-western dialects (which later – together with the Polissja dialects – gave the base for Ukrainian). Lemko language at the turn of the 19th C. up to the first half of the 20th C. was examined mostly as a Ukrainian dialect; researches indicated features it has in common with the standard as well as dialectal Ukrainian, especially Carpathian, though they also named those which distinguish it from the other Ukrainian dialects. In this manner described it Ukrainian and Polish linguists, such as I. Verkhratskyj, O. Horbach, M. Łesiów, Y. Shevelov, Z. Stieber, W. Kuraszkiewicz, J. Rieger. The Lemko language has grammatical categories and other language features in phonology, inflection, word building and syntax common with Ukrainian, part of them with Ukrainian south-western dialects, especially with neighbouring ones. Some years ago I described the place of Lemko-Rusyn language/dialect among the others Ukrainian south-western dialects, especially Carpathian ones; particularly I indicated the common Lemko-Rusyn and Ukrainian south-western dialect features and the Lemko-Rusyn differentiating features, indicating also specific vocabulary (Rieger 2002, 2004). One can say that Lemko-Rusyn distinguishes itself among the other Ukrainian dialects no more than for example the Hutsul one.

Yet in the beginning of the 20th C. the Ukrainians in Galicia named themselves mainly the Rusyns. Later, parallel to the aspirations to organize their own state, the name Ukrainians broadened. In the Lemko land clashed two options: Ukrainian and local-Rusyn („old-Rusyn") one; lately their strife has been described by M. Misiak (Misiak 2019).

After the displacements in the years 1944-1947 the Ukrainian option lost the support of the supressed Greek-Catholic church, but at the same time received aid (with Ukrainians–not Lemkos) in Ukrainian association, Ukrainian weekly, two Ukrainian secondary schools, Ukrainian song concerts. Rusyn option was based among others on the wrong of the expulsion from the homeland as Ukrainians, arrests of many Lemkos etc. As „Ukrainians" the Lemkos were often badly treated by the Polish neighbours in the new settlements. The „Lemko Page" in the mentioned above Ukrainian weekly was also of importance.

Nowadays in Poland the majority of Lemkos do not consider themselves Ukrainians. A small part of Lemkos consider themselves Lemkos-Ukrainians. Perhaps there are also not precisely defined identities. Both options seek to keep the Lemko traditions, culture, Lemko everyday language (the Ukrainian option without renouncing the Ukrainian traditions). As an example of the break one can indicate two different festivals of Lemko culture (co called *vatras*): first connected also with Ukrainian folklore near Gorlice in Lemko land and „pure" Lemko one near Legnica in Low Silesia – *vatra* in exile.

In Ukraine the Lemkos, especially the younger generations, consider themselves Lemko-Ukrainians (simultaneusly Lemkos and Ukrainians). Like in Poland the deportees sought to keep their individuality, their traditions and language, but with various effects. New opportunities: dispersion, education, media, everyday contacts, marriages with Ukrainians, perhaps also the consciousness to be one of many different Ukrainian ethnic groups – all these factors provided for the assimilation to Ukrainian environment.

***

For the Lemkos who consider themselves Ukrainians as well their everyday language is a Ukrainian dialect, at most one of the more individualised, as in the case of other Carpathian groups. For the Lemkos who do not consider themselves Ukrainians, their everyday language is a separate language, though in general it has no references to one common Lemko, the interest in standard Lemko is rather slight, and the knowledge of cyrillic alphabet from generation to generation becames more and more low. One of my interlocutors (though of Ukrainian option) simply ascertained that each person (from different villages) can speak his local dialect, and there are no problems with understanding each other, that common Lemko is not necessary in communication[2].

There was a long way to recognize the Lemko (everyday, partly standardized) language as a separate language. Too much attention was paid to theoretical questions: there were foreseen some conditions, which the „normal" languages fulfill, in order to recognize the Lemko as a separate language, such as tradition, standard, belles-lettres, use in wide language communication – in specified areas, school education; there was no chance to use Lemko as a state, even as a local language. One looked for the possibilities to recognize some distinction of Lemko: the terms „Lemko ethnolect" and „Lemko regiolect" appeared, but they are in fact neutral terms, they do not determine the status of Lemko; their advantage consists in an emphasis on a separate character of it and stress on lack of dissemination of standard language, which is in elaboration nowadays. A. Dulichenko inserted Lemko among „microlanguages"; it accentuated small number of users and restricted use in language communication. R. Magocsi proclaimed: the new Slavic language is born – a Rusyn one, additionally with some variants in Slovakia, in Poland, in Transcarpathia, in Voivodnia (though in Voivodina prevail Slovak dialectal features, not Eastern-Slavic ones); he turned his attention to the Rusyn tradition and Rusyn belles-lettres, to the progress in standardization of the language (languages).

[2] Z. Stieber said than when collecting materials for his *Atlas* in the whole Lemko-Rusyn area (before the I World War) he created for himself a „common Lemko language" which had the features of different dialects and he communicated in it. My informants ascertained that I may speak well but in the way people speak in the neighbouring village (where I was before).

Discussing the problem of the separateness of Lemko one did not realize that it depends not on the features which distinguish Lemko from the other Ukrainian dialects (and Ukrainian standard), not on the standardization and its dissemination, not on the presence of Lemko schools, not on the range of language communication in Lemko. There was too little stress on the opinions of the interested party – Lemkos, their ethnic self identification; these opinions should be decisive. If Lemkos form an „etnographical group" or „ethnic group" (therefore: not a nation), then consequently their (everyday) language is rather an „ethnolect" or „regiolect"; the next step is „microlanguage", but these terms are ambiguous.

The problem should be investigated in a dichotomic perspective: *language* versus *not-language*. The answer may by only one: *language*. Many different languages started „from nothing". Does Lemko have a chance to be a language like Ukrainian, Slovak, Polish and others, i.e. the language of belles-lettres, art etc.? Perhaps its possibilities in progress are limited by small group using this language, by lack of compact territory, by restricted scope of language communication. Nevertheless it is not important here.

At last it is to be said that the fundamental criterion in this case should be users national or ethnic consciousness[3]. Both the outsiders and the scholars must accept the position of Lemkos themselves.

***

In Poland and in Slovakia appeared separate Rusyn standard languages. Paradoxically many scholars rightly treat Rusyn area in Poland and in Slovakia in common and indicate ancient relationships and differentiations, which are essential nowadays too[4].

***

The situation among Rusyns in Slovakia is similar to their situation in Poland, but there is a great difference in their status: here the Rusyns were not displaced, therefore they live to a certain degree in a significant number on compact area with some Rusyn „islands". In 1950-1989 young people attended Ukrainian schools, part of them studied in Ukraine and it might to a certain degree influence their Ukrainian identification and refer their everyday language tu Ukrainian standard. In 1989 Ukrainian dissapeared from schools. The standardisation of Rusyn in vocabulary is based to a certain degree on dialects with a significant Slovak influences, which leads to objections on the part of local Rusyn intelligentsia. One should add, that the relationships within the state is stronger here than in Poland, because the Rusyns in Slovakia

[3] Part of Lemkos do not consider themselves Ukrainians (see above); also in this case one can apply a dichotomic perspective: *nation* versus *not-nation*.

[4] The differentiation of Rusyn dialects in Slovakia is investigated mainly without reference to such differentiation in Poland, strictly speaking to an older differentiation which existed before displacements mentioned above.

were not so oppressed by the state and their not-Rusyn neighbours. On the other hand, this situation facilitates identification and language assimilation.

***

One should reject definitely one sided ascertainment, that the Lemko everyday language is only a Ukrainian dialect, but also the opposite one, that Lemko everyday language is not a Ukrainian dialect, because it depends on language consciousness of its users.

The purpose of the comments presented in this article is really to sort out the problems. It seems to me that they may be useful in view of unnecessary disputes or even quarrels among scholars and among the Lemkos themselves, against accusing people who think differently of treason. But will it change anything?

Bibliography

Aleksiejewa, M., 2011. „Sytuacja językowa etnolektu łemkowskiego na Ukrainie a stosunek Łemków-przesiedleńców do swojego języka", *Łemkowie – wczoraj, dziś, jutro*..., J. Starzyński i B. Tarasiewicz (red.). Legnica

Halczak, B., Dudra, S. 2013. *Tożsamość narodowa Łemków*. Gorlice.

Magocsy, P.R. 1984. *Our people. Carpatho-Rusyns and their Descendants in North America*. Ontario: The Multicultural History Society of Ontario.

Magocsy, P.R. 1999. *Of the Making of Nationalities There is No End*, vol. I-II. New York: East European Monographs. Distributed by Columbia University Press.

Misiak, M. 2018. *Między Popradem a Osławą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym*. Wrocław: Profil.

Pecuch, M. 2009. *Tożsamość kulturowa Łemków w zachodniej Polsce i na Ukrainie. Studium porównawcze*. Gorzów Wlkp.: Zjednoczenie Łemków. Koło w Gorzowie Wlkp.

Rieger, J. 2002. „Ukraińskie gwary w Karpatach jako grupa dialektalna", *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki* [*Prace Wydziału I – Językoznawstwa, Nauki o Literaturze i Filozofii*. Nr 101, 2001/2002]. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 427-444.

Rieger, J. 2011. „Wokół języka Łemków", *Łemkowie – wczoraj, dziś, jutro*..., J. Starzyński i B. Tarasiewicz (red.). Legnica.

Дуличенко, А. 1981. *Славянские литературные микроязыки: вопросы формирования и развития*. Таллин: Valgus.

Дуличенко, А. 2003. „Языки этнических меншинств и языки региональные (регионолекты): некоторые аспекты", *Języki mniejszości i języki regionalne*, E. Wrocławska, J. Zieniukowa (red.). Warszawa, 27-39: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Ріґер, Я. 2004. „Становиско і зріжницюваня “русинскых” діалектів в Карпатах”. *Русиньскый язык*, P. R. Magocsi (ed.). Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.

Януш А. РИГЕР

ДВОЙНОЙ СТАТУС ЯЗЫКА ЛЕМКОВ

Р е з ю м е

Лемки-русины (лемкы — русыны) до 1944-1945 г. жили в Карпатах в юго-восточной Польше (в ее современных границах). Исторически это украинская группа найболее высунутая к западу. В 1944-1946 гг. большинство лемков (между 70 тыс. и 100 тыс. людей) было выселено в разные места в Украину; их потомки живут между прочим во львовской и тернопольской областях. В 1947 г. остальная часть населения (30 тыс. – 35 тыс. людей) была выселена на новые западные и северные земли Польши; значительная часть лемков живет в окрестностях Легницы (Нижняя Силезия), небольшая часть или осталась в запаной части Лемковщины, или вернулась туда после 1956 г. Сегодня по данным списка населения с 2011 г. в Польше живет 10,5 tys. лемков. В конце XIX и в первой половине XX в. часть лемков уехала за хлебом в Северную Америку.

В Украине лемки в основном считают себя одновременно и лемками и украинцами. В Польше большая часть лемков считает себя отдельною группою без отношения к Украине и к украинцам, меньшая часть считается и лемками и украинцами. Исторически язык лемков это украинский диалект; сегодня для тех, кто считает себя украинцами, таким он и есть. Для тех, кто не считает себя украинцами и украинского родным языком, он — отдельный язык (его специфические/отличительные черты становятся основными/конститутивными). Так посторонние лица, как и исследователи, должны принять к сведению позиции самих лемков.

Если говорить про язык лемков, как про украинский диалект — все ясно. Если говорить про язык лемков, как про отдельный язык, надо помнить, что здесь не является существенным ни состав черт отличающих его от других украинских говоров и украинского литературного языка, ни его стандардизация, ни масштаб языковой коммуникации и прочее. До сих пор условием признать лемковский как отделный язык считалось главным образом существование трдиции и лемковской литературы, не — этническое, националное сознание его носителей. Определение «этнолект», хотя двусмысленное, все таки кажется оправданным между прочим отсутствием распространения вырабатываемого сегодня стандарда. Определение «микроязык» подчеркивает с одной стороны этот аспект и с другой – небольшое число его носителей и ограниченное употребление в языковой коммуникации.

Надо решительно отвергнуть одностороннее утверждение о том, что (повседневный) язык лемков это только украинский диалект и одночасно —утверждение о том, что (повседневный) язык лемков ни в коем случае украинским диалектом не является, так как это зависит от точки зрения носителей языка.

Языковая ситуация русинов в Словакии похожа; разница в том, что в Словакии не было выселений русинов.

Ключевые слова: лемки, украинцы, лемковский диалект, лемковский этнолект, лемковский язык, украинские диалекты

UDC 811.162.1' 28

Motoki NOMACHI
Hokkaido University, Sapporo
mnomachi@slav.hokudai.ac.jp

ALEKSANDER MAJKOWSKI AS A GRAMMARIAN

0. Dedication

I had a conversation with Academician Zuzanna Topolińska for the first time on November 19, 2005, at the Symposium on the occasion of Academician Petar Ilievski's 85th birthday that took place at the Macedonian Academy of Sciences and Arts. At the time, I was a postgraduate student preparing a Ph.D. thesis that would include some materials in Kashubian. The research of Academician Topolińska is well known in the field, and she is regarded as a leading specialist. After the Symposium, although she looked a little tired, she invited me to her Lenin Street flat, and we discussed two periphrastic constructions in Kashubian and their Polish equivalents based on Lech Bądkowski's Polish translation of *The Life and Adventures of Remus* (1966), originally authored in Kashubian by Aleksander Majkowski (1938). That very first conversation with Academician Topolińska ultimately led me to Kashubian studies in the broader context of Slavic linguistics. As a token of my sincere gratitude and deep respect for Academician Topolińska's glorious scholarly career, I would like to dedicate my humble text to her in celebration of her 90th birthday.

1. Introduction

"Kashubian" by Topolińska (1980) was one of the first scholarly works to deal with the sociolinguistic history of literary Kashubian published in the West.[1] In her article, Topolińska precisely analyzed discussions among Alek-

[1] Here, we do not include Lorentz (1933), who published a very brief overview on the written form of Kashubian in English.

sander Majkowski, Jan Karnowski, Friedrich Lorentz, Kazimierz Nitsch, and others in the journal, *Gryf* "Griffin" with respect to establishing a standard, written variety of Kashubian. According to Topolińska (1980: 192), "In the history of the attempts to define a Kashubian literary standard, one can observe two diametrically opposed tendencies: (1) a tendency to bestow literary dignity on a single dialect with its phonology and grammar and (2) a tendency to establish an interdialect standard."[2]

Tendency (2) was crystallized in a series of publications by Lorentz, such as *Zarys ogólnej pisowni i składni pomorsko-kaszubskiej* "Outline of General Writing System and Syntax of Pomeranian-Kashubian" (1911)[3] and *Kaschubische Grammatik* "Kashubian Grammar" (1919). In his review of the latter, Majkowski evaluated it highly, as the Grammar was an indispensable handbook for Kashubian writers. However, Majkowski was somewhat disappointed that it was written in German, which narrowed the audience to those who had mastered German (Majkowski 1921: 126–127). Therefore, it is not surprising that Majkowski tackled the writing of a practical Kashubian normative grammar himself, which he almost completed in 1936–37 (cf. Borzyszkowski 2002: 271). However, it was ultimately not published due to his death in 1938. The existence of the manuscript (and a typescript prepared by Feliks Marszałkowski in 1960) has been known about among specialists,[4] but an analysis of the manuscript has not been conducted, to the best of my knowledge.

It should be noted that Majkowski himself developed his view of the Kashubian literary language, which was often reflected in his literary works. Therefore, before detailing his Kashubian grammar, let me start with the possible periodization of Majkowski's usage tendencies in the literary variety of Kashubian.

[2] It might be useful to briefly mention the subsequent development of literary Kashubian in this respect. A standard variety of Kashubian has not been entirely established, but a written variety of Kashubian has been considered very close to the literary language (Siatkowska 2004: 249; Rogowska-Cybulska and Cybulski 2011: 32). Particularly since the establishment of the *Radzëznë Kaszëbsczégò Jãzëka* "Council of the Kashubian Language" in 2006, the standardizing tendency has accelerated, and the polyfunctionality of Kashubian as a literary language has visibly developed. Today, it seems that Kashubian language planners (i.e., members of the Council) *de facto* try to establish a standard variety based on a single dialect group, i.e., the central dialect group ("Central Kashubian norm," according to Tréder 2014: 184), though any official statement has yet to be proclaimed, and regional varieties are not denied entirely. According to Resolution Nr. 7 (Breza 2008: 72), language planners suggest two norms: *norma wzorcowa,* "the model language norm," and *norma regionalna,* "the regional language norm." The former is the norm that should be respected in the official use of the Kashubian language, while the latter is used particularly as a colloquial variety or in literature for stylistic purposes. Therefore, the present-day Kashubian literary variety is somewhere between (1) and (2), and probably closer to (1), as indicated by Topolińska (1980).

[3] As Topolińska (1980: 193) pointed out, the title does not reflect the content of the book. Indeed, it is a manual of the Kashubian writing system and does not even include syntax.

[4] For instance, see Treder (2006: 69), Duličenko (2015: 634).

2. Majkowski's view on literary Kashubian and its phases

In his early stage as a writer, Majkowski applied his own southern dialect (Kościerzyna-Lipusz subdialect) to Kashubian literature, but he often included various lexemes and forms that were foreign to his dialect (Lorentz 1935: 162, 1958: 47). According to Rogowska-Cybulska and Cybulski (2011: 36), Majkowski enriched the language by including Polish elements as well. Therefore, at this stage, to some extent, Majkowski's strategy was close to the present-day strategy in the sense that he based it on one particular dialect (in this case, the southern dialect, while today the central dialect is *de facto* the base of the literary variety) without excluding elements of other dialects. Treder called this period the first phase, or the *Derdowski* phase (Treder 2005: 156). Later, Majkowski tried to "strive for an idiom free, as far as possible, from dialectal peculiarities (Lorentz 1935: 162; Rogowska-Cybulska and Cybulski 2011: 36), which was reflected in his *Life and Adventures of Remus.* In this book, one can see Majkowski's effort to create a literary variety of Kashubian (see Bukowski 1950: 317). This was the third or *Remus* phase for Majkowski in Treder's opinion (Treder 2005: 160).

In this period, according to Treder (2001: 211, 2014: 170), Majkowski changed his attitude toward the written variety of Kashubian and created a language that is not based on a concrete spoken variety in a given area owing to pressure from radical *Zrzëszińcë*, or members of the "Regional Union of Kashubs." Among them was Aleksander Labuda (1902–1981), who stated, *Nie jeden dialekt, ale wszystkie właściwości wszystkich dialektów powinna uwzględnić literacka kaszubszczyzna* "Literary Kashubian should take not just one dialect, but all dialects' features" (Labuda 1939: 5). One could agree with Treder that there was a close contact between Majkowski and *Zrzëszińcë*, yet one should, nevertheless, point out that, at an earlier time, Majkowski did establish a general, standardized Kashubian language, inspired by Lorentz's *Kaschubische Grammatik* (1919), for which Majkowski himself closely collaborated with the author (Lorentz 1919: Vorwort).

In addition to these phases, Treder (2005: 156–161) proposed the second phase, or *Gryf* phase, when Majkowski became familiar with achievements in Kashubian linguistics. He was also engaged in discussions about establishing a proper writing system, which can be seen in a series of issues of the journal *Gryf* published in 1910 and later. In this period, Majkowski also started his literary experiments.

3. Majkowski's *Gramatyka kaszubska* "Kashubian Grammar"

As pointed out by Treder (2006: 69), Majkowski's Grammar is clearly oriented toward a normative grammar. As a model for his Grammar, Majkowski took Lorentz's *Kaschubische Grammatik* (1919). Majkowski himself praised Lorentz's Grammar as the best work in this field, produced based on his thor-

ough knowledge of the subject (Majkowski 1960: XII).[5] In addition, one can notice that throughout his Grammar, Majkowski relied on the rules of accentuation suggested by Lorentz almost entirely. This is interesting because Majkowski was of the opinion that one could read the text either in a southern accent or in a northern accent (cf. Bukowski 1950: 317); however, in the Grammar, Majkowski also tried to establish a norm for accentuation. However, Majkowski did not translate Lorentz's Grammar from German into Polish. Indeed, Majkowski's Grammar is much more concise (XIII + 24 pages + 3 pages for an appendix in the typescript)[6] than Lorentz's (97 pages in A5). Unlike Lorentz's Grammar, Majkowski's does not have a section on syntax.

Majkowski's Grammar consists of seven sections. Not all sections have subtitles, but they can be classified as follows: (1) alphabet, (2) nouns, (3) adjectives, (4) adverbs, (5) pronouns, (6) numerals, and (7) verbs. Linguistic terminologies are mostly either in Latin or in Polish which are seemingly taken from Florian Ceynowa's publication. From the subtitles, one can immediately see that it is not addressed to professional linguists, but his Grammar was written for language users who are non-linguists. In what follows, I will select unique ideas advanced by Majkowski in his Grammar and attempt to analyze them. Section 4 (adverbs) is simply a shortened version of Lorentz's description (Lorentz 1919: 23–24), and there is nothing unique. Therefore, for the moment, I will not go into that section.[7]

(1) Alphabet[8]

Majkowski proposed 31 letters, whereas Lorentz proposed 36. The differences are of various natures. First, a clear difference is that Majkowski's writing system is simplified. For instance, for Majkowski, the letters *e* and *o* can represent the values of *e, é, ë,* and *ê* and *o, œ, ô*, and *ó,* respectively.[9] According to Majkowski (1937: 10), diacritic signs are used only to indicate a differential grammatical form, for instance, *płytko* "quickly" (adverb) vs. *płytkô* "quick" (adjective sg.fem.nom). For the back nasal vowel, Majkowski introduced the Polish letter *ą,* while Lorentz preferred *ǫ*, which is used in general linguistics. The same tendency can be observed in consonant letters. Majkowski discarded Slavic letters such as *č, ř, š,* and *ž* and, instead, introduced

[5] See Appendix 2.

[6] See Appendix 1.

[7] A trivial difference is that Lorentz handled adverbs within adjectives, whereas Majkowski treated them separately.

[8] In the manuscript, Majkowski had the Kashubian language version of this section added after the section written in Polish (Majkowski 1937: 13–17).

[9] The letter *o* appears two times in Majkowski (1937: 8): one is the equivalent of the German *schon*, whereas the other is *Rolle*. Judging from the differences in pronunciation in German, the second *o* may mean the open *o*. In addition, *ó* is treated separately on page 10. Note that, in the Kashubian edition of this section (Majkowski 1937: 16), *ó* is not treated separately. The reason for this is unknown.

Polish letters, including diagrams: *cz, sz,* and *ż*.[10] To soften preceding consonants, *j* was introduced, as in Lorentz and Ceynowa, instead of the Polish *i*.

According to Neureiter (1982: 111) and Breza (2001: 287), Majkowski returned to Florian Ceynowa (Florión Cenôva) in this respect. This is only partially correct. Majkowski's writing system is far from identical to Ceynowa's, although some letters are indeed shared (*ą, é, ê,* and *j* as a soft sign, etc.). In addition, those that are shared were often introduced into Lorentz's writing system (*é* and *j* as a soft sign, etc.), and *ë* as schwa in Majkowski's writing system was apparently taken from Lorentz's; therefore, those shared letters could be regarded as traditionally used in Kashubian. It is also striking that Majkowski, unlike Ceynowa and Lorentz, was not reluctant to include Polish letters in some cases (for instance, digraphs, *cz* and *sz*, which are missing in Ceynowa and Lorentz).

Therefore, the correct understanding of Majkowski's writing system could lie in his idea of unifying various Kashubian writing traditions. Conversely, it is known that Majkowski stuck to the "Polishness" of Kashubian culture (cf. Majkowski's credo *Co kaszubskie, to polskie* "Every Kashubianness is also Polishness").[11] Therefore, his writing system can be regarded as a symbiosis of Kashubianness.

(2) Nouns

Majkowski omitted all linguistic explanations of morphology, such as gender, number, and case, and started simply with masculine nouns. An interesting difference between Majkowski and Lorentz is that Majkowski proposed eight cases by adding a case abbreviated as *S*. Majkowski himself did not explain what this letter meant, but based on examples he illustrated in the section, *z krolę / krolem* "with a king," it is almost clear that *S* is an abbreviation of *Sociativus*. Indeed, one can observe contamination of the instrumental and comitative cases in Kashubian, particularly before World War II, although linguistically speaking, his classification of cases could not be justified.[12]

Another interesting characteristic is Majkowski's normative attitude toward the declension system. Both Lorentz and Majkowski attempted to reduce the number of doublets, but their solutions were not identical. One striking tendency was that Majkowski permitted two forms for the instrumental case plural of the regular masculine nouns, *zębem* and *zębę* "by a tooth" for the singular, and *zębami* and *zęboma* "by teeth" for the plural, while Lorentz (1919: 8) indicated only *ząbą* i *ząbami*. For a normative grammar, it would be better to reduce the number of doublets, as Lorentz did, whereas Majkowski considered the two forms to be equally widespread in Kashubia (cf. Popowska-

[10] Majkowski did not mention *rz*.

[11] *Gryf*, R.1909, z. 7, s. 192.

[12] One should also note that Majkowski did not apply this case system elsewhere in his manuscript. Therefore, in the end, Majkowski himself was not sure about this category.

Taborska 1975: 124–137). For that reason, he could not drop only one of them so that his grammar could eventually serve as a general Kashubian grammar.

In contrast, it seems that Majkowski permitted doublets for different reasons. For instance, Majkowski permitted just one form, *tace*, for the noun *tata* "daddy" in the dative case, whereas Lorentz took two forms, *tace* and *tatovji*. Majkowski's decision seems to be based on the forms included in Ceynowa's normative grammar (1879: 20).[13]

(3) Adjectives

It should be noted that both Majkowski and Lorentz discarded Ceynowa's form in *-èho* for a masculine-singular-genitive slot.[14] Instead, they included two forms: *dobrigo* and *dobrivo* "of a good." While Lorentz prioritized the form *-vo* (in his writing system, *dobrévœ*) over the form *dobrégœ*, Majkowski preferred the form *-go*.

Interestingly, Majkowski differentiated the masculine-singular-genitive forms *dobrigo/dobrivo* from the neuter-singular-genitive forms *dobrégo/dobrévo*.[15] Neither Ceynowa nor Lorentz applied this rule to their grammar. It is unclear where Majkowski adopted the differentiation from, but one might guess that it is related to the fact that in some Kashubian dialects, there are two forms (*-igo* and *-égo*) for both the masculine and neuter (cf. Lorentz 1962: 943), which Majkowski might have associated with the difference in the nominative form of *dobri* (masculine) and *dobré* (neuter).

(5) Pronouns

Both Majkowski and Lorentz included the category of the dual number, although in the early 20th century, this grammatical category was beginning to disappear (cf. Majowa 1975: 81–85). There are some differences between them in their interpretations. For Lorentz (1919: 25), the form *va* meant the German *ihr* "you (plural)," whereas *ma* meant the German *wir beide* "two of us," i.e., dual. By contrast, Majkowski (1937: 43) interpreted both *ma* and *va* as dual and *vë* "you" as plural.[16]

In his linguistic practice, *ma* seemed to function as a dual. Compare the following: *Fresza i jô:* ***ma*** *żeła v dobri zgodze.* "Fresha and me: we (two)

[13] This idea may be supported by the fact that Majkowski proposed two forms, *tatovji* and *tatë* "daddys," for the plural-nominative, like Ceynowa, while Lorentz permitted only one form: *tatovje*.

[14] The contemporary Kashubian writer Artur Jabłoński (1970–present) recently reintroduced this ending of Ceynowa's in his literary texts, such as *Namerkôny* (2013), *Smùgã* (2014), and *Fényks* (2015). Treder (2014: 184) referred to this idiosyncratic challenge as a part of the so-called *norma nordowô* "northern norm." Later, however, Jabłoński withdrew from his writing system.

[15] The same can be said for the nominative-singular-dative forms: *dobrimu* vs. *dobrému*.

[16] Therefore, it is not surprising that Majkowski included the endings of the imperative *-ëce*, *-ice*, and *-jce* as plural. See Majkowski (1937: 53).

lived in a good harmony" and *Dosc długo* ***më*** *na vas pjilovelë, krolu jezora!* "We watched you quite long, King of the lake!" Conversely, Majkowski used *va* as plural as well: *Panovje i muzikańcë! Jutro reno* ***vama*** *jisc na wodpust*. "Gentlemen and musicians! Tomorrow morning you are to go to a church fair." The *vë* form is used as a marker of only the majestic plural: *A* ***vë****, chto* ***vë*** *takji? — rzekł szandara tero do księdza.* "And you, who are you? — said the policeman to the priest." Therefore, Majkowski interpreted these forms primarily from a historical perspective, and there is a discrepancy in the description and usage.[17]

Another interesting feature in this section is the fact that, unlike Lorentz (1919), apart from *kogo* and *kovo*, Majkowski included *koho* for the genitive form of the interrogative pronoun *chto*. The *koho* form is clearly Ceynowian.

(6) Numerals

In this section, Majkowski closely followed Lorentz (1919: 30–37), and some parts are identical. However, Majkowski's interpretation of the numeral 2 was based on Ceynowa (1879: 45). For the declination of the numeral 2, Majkowski included the forms *dvojga* (genitive), *dvojgu* (dative and locative), and *dvojgę* (instrumental), which are missing in Lorentz (1919: 32).[18] Obviously, these are oblique case forms of the collective numeral *dvoje* (cf. Lorentz 1962: 960–961).

(7) Verbs

Unlike Lorentz (1919), Majkowski omitted the basic linguistic definitions of concrete categories, such as tempora, aspect, mood, diathesis, person, number, and so on, and started directly from the verbal paradigm of the indicative. Moreover, based almost entirely on Lorentz, Majkowski did not include the conditional or passive in this section.

In the indicative section, Majkowski depended entirely on Lorentz, but his rule of accentuation was rather simplified compared to that of Lorentz (1919: 40). Majkowski had practically one rule: verbs should have an accent on the stem, with the exception that verbs of class III (ending in *-aję* or *-om*), which had an accent on the penultimate syllable. However, Lorentz suggested another rule for the verbs of classes I and II. In addition, Lorentz (1919: 40) included the accentuation of negative forms and some specific verbs that were missing in Majkowski.

Interestingly, in the paradigm of the verb *bëc* "to be" in the present tense, in addition to the series of forms *jem, jes*… "I am, you are…," Majkowski

[17] According to Treder (2005: 192), Majkowski's usage of the dual form is often inconsistent, as the following example shows: ***ma*** *dzecë ti zemji rodzoni i* ***vzęlësmë*** *ję po wojcach v spodku!* "we (two), children born to this land, took (plural) it after fathers with a legacy!"

[18] Lorentz (1919: 32) included *dvoje*, *troje*, and čvjoro as the nominative-neuter forms of the numerals 2, 3, and 4, respectively. Of course, Lorentz correctly differentiated cardinal numerals from collective numerals. See Lorentz (1919: 33).

included the forms *jezdem*, *jezdes*… which neither Ceynowa nor Lorentz mentioned in their grammars. These forms are characteristic of Southern Kashubian dialects (Popowska-Taborska 1973: 98). This may serve as a sign that Majkowski indeed tried to generate a general Kashubian grammar by not excluding rather peripheral but characteristic forms. In contrast, Majkowski excluded a series of forms for the future auxiliary *bdą bdzeš* ... "I will, you will…" from the paradigm. Majkowski's decision could be justified because those forms were characteristic of Slovincian dialects and some northern Kashubian sub-dialects (Lorentz 1962: 987), and indeed, they are very rare (cf. Popowska-Taborska 1973: 116).

One can notice that Majkowski calls a series of forms such as *jô jem beł* "I was" *praeteritum perfectum* (Majkowski 1937: 60, 62), which is missing in Lorentz (1919). According to Breza and Treder (1981: 133), this pattern is an archaic form of the form without the auxiliary *bëc* in the present tense, that is, *jô beł*. This category was taken from Ceynowa (1878: 50), who mistakenly thought that such a tense existed in Kashubian, and Majkowski repeated the mistake.

4. Instead of conclusion

The above sketch of Majkowski's unpublished manuscript is enough reason to conclude that Majkowski, a non-linguist, could not make a contribution to Kashubian grammar. This was not the purpose of the author, which was to create a practical grammar of the Kashubian literary language; by doing so, he aimed to codify the written variety. It has often been said that Majkowski depended on Lorentz's grammar almost entirely, but this article shows that Majkowski tried to incorporate Ceynowa's grammar as well, which led to errors. The reason for incorporating Ceynowa was to fill in the missing parts in Lorentz's grammar using Ceynowa's ideas and produce a general Kashubian grammar written by a Kashub for Kashubs based on Kashubian material both in synchrony and diachrony and incorporating most representative forms.

Although Majkowski's Kashubian Grammar apparently does not have scholarly value as a linguistic work, one can, nevertheless, say that his linguistic ideology, or an imagined general Kashubian literary language—though only from writing system to morphology—can be observed in it. In this sense, the manuscript is still of importance to Kashubian studies.

Works cited

Bukowski, A. 1950, *Regionalizm kaszubski*. Poznań: Instytut Zachodni.

Borzyszkowski, J. 2002, *Aleksander Majkowski* (1876–1938). *Biografia historyczna.* Gdańsk: Instytut Kaszubski.

Breza, E. 2006, "Pisownia kaszubska", *Język kaszubski. Poradnik Encyklopedyczny*, 194–198.

Breza, E. (ed.) 2008, *Biuletyn Języka Kaszubskiego*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.

Breza, E. and Treder, J. 1981, *Gramatyka kaszubska*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.

Cenôva, F. 1879, *Zarés dlô grammatikj kaŝébsko-słovjnskjè mòvé*. Poznań: Чcjonkamj Wojcjeńa Simona.

Duličenko, A. D. 2015, *Vvedenie v slavjanskuju filologiju*. Moscow: Flinta-Nauka.

Lorentz, F. 1935, "An outline of Cassubian civilization", *The Cassubian Civilization*, 3–184.

Lorentz, F. 1962, *Gramatyka pomorska*. *Tom* III. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.

Labuda, A. 1939, *Zasady pisowni kaszubskiej ze słowniczkiem ortograficznym.* Toruń: Private edition.

Majkowski, A. 1921, "Review of *Kaschubische Grammatik* von Dr. F. Lorentz", *Gryf. Pismo poświęcone sprawom kaszubsko=pomorskim* 4, 125–127.

Majkowski, A. 1937, *Gramatyka kaszubska*. Unpublished manuscript.

Majkowski, A. 1960, *Gramatyka kaszubska*. Unpublished typescript.

Majowa, J. 1975, "Formy dualne we współczesnej kaszubszczyźnie", *Studie z filologii polskiej i słowiańskiej. Tom* 15, 81–85.

Neureiter, F. 1982, *Historia literatury kaszubskiej*. Gdańsk: Zrzeszenie kaszubsko-pomorskie.

Popowska-Taborska, H. (ed.) 1973, *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. Zeszyt* X. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.

Popowska-Taborska, H. (ed.) 1975, *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. Zeszyt* XII. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.

Rogowska-Cybulska, E. and Cybulski, M. 2011, "Język kaszubski", *Słowiańskie języki literackie. Rys Historyczny*, 29–42.

Siatkowska, E. M. 2004, *Szkice z dziejów literackich języków słowiańskich*. Warsaw: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Topolińska, Z. 1980, "Kashubian", *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, 183–194.
Treder, J. 2001, "Kaszubszczyzna literacka", *Kaszubszczyzna. Kaszëbizna*, 203–224.
Treder, J. 2005, *Historia kaszubszczyzny literackiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
Treder, J. 2006, "Gramatyki kaszubskie", *Język Kaszubski. Poradnik Encyklopedyczny* 69.
Tréder, J. 2014, *Spòdlowô wiédzô ò kaszëbiznie*. Gduńsk: Wëdôwizna Kaszëbskò-Pòmòrsczégò Zrzeszeniô.

Motoki NOMACHI

ALEKSANDER MAJKOWSKI AS A GRAMMARIAN

S u m m a r y

This article provides an overview of the unpublished manuscript, *Gramatyka kaszubska* "Kashubian Grammar," by the eminent Kashubian writer and activist, Aleksander Majkowski. It analyzes each section of the work to show that Majkowski's grammar is based on both Lorentz (1919) and Ceynowa (1878). The article further discusses his possible ideas and ideology.

Keywords: Kashubian, literary language, Aleksander Majkowski, Friedrich Lorentz, Florian Ceynowa

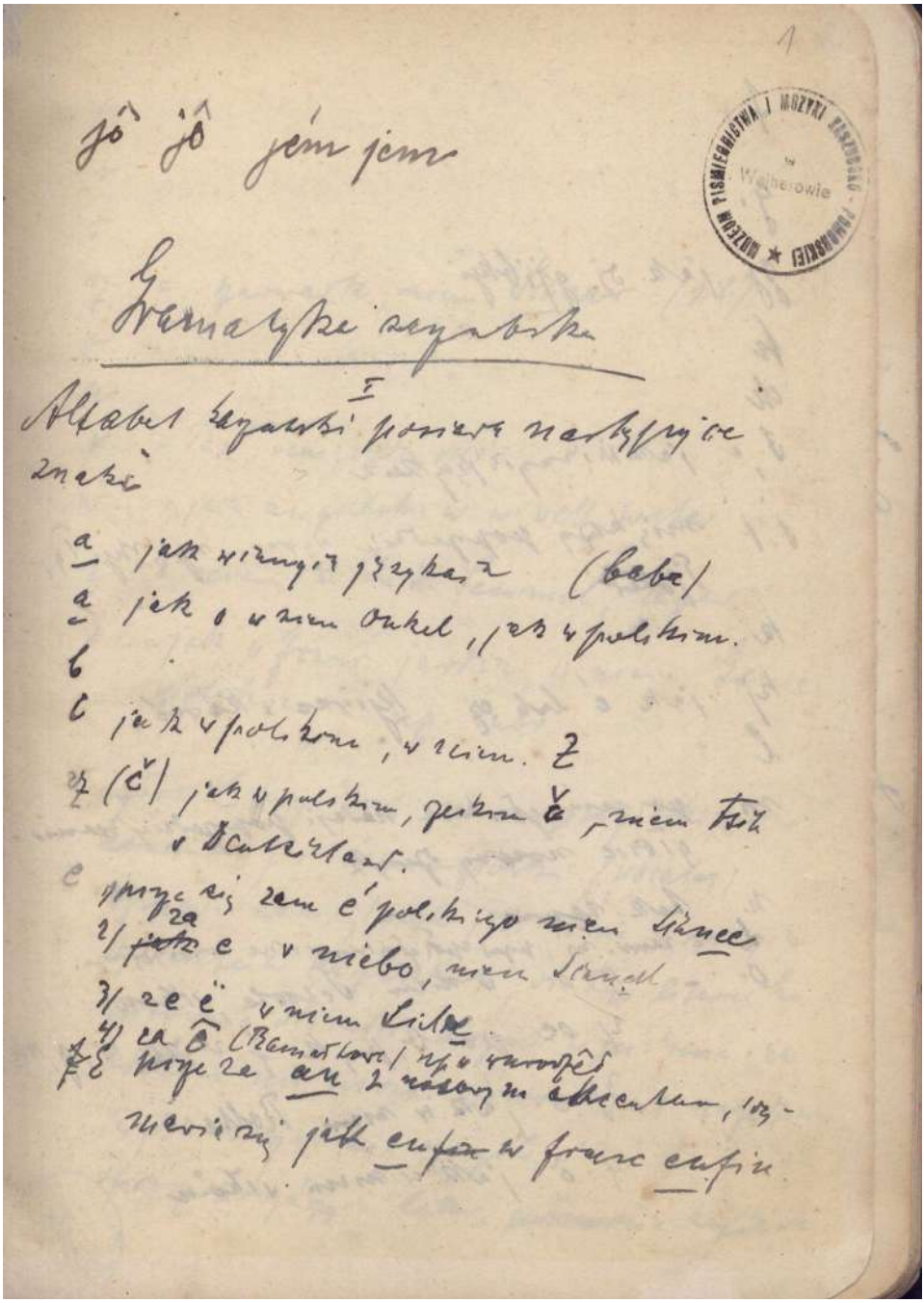

Appendix 1: The first page of Majkowski's *Gramatyka kaszubska* (manuscript)

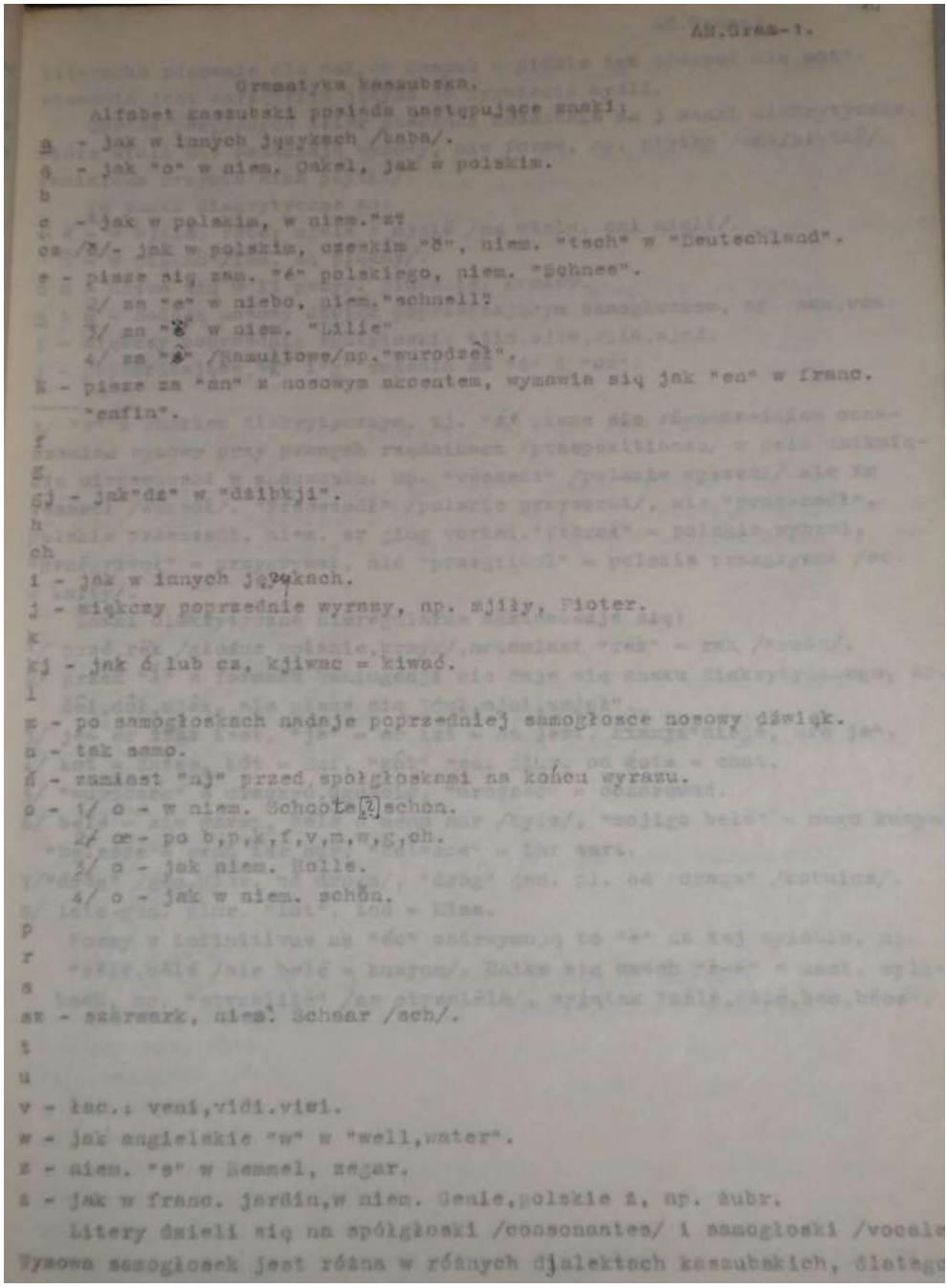

AM.Gram-1.

Gramatyka kaszubska.

Alfabet kaszubski posiada następujące znaki:

a - jak w innych językach /baba/.
ą - jak "o" w niem. Onkel, jak w polskim.
b
c - jak w polskim, w niem."ts"
cz /č/- jak w polskim, czeskim "č", niem. "tsch" w "Deutschland".
e - pisze się zam. "é" polskiego, niem. "Schnee".
2/ za "e" w niebo, niem."schnell"
3/ za "ě" w niem. "Lilie"
4/ za "ê" /nazalizowe/np."urodzeł".
ę - pisze za "an" z nosowym akcentem, wymawia się jak "en" w franc. "enfin".
f
g
gj - jak"dz" w "dzibkji".
h
ch
i - jak w innych językach.
j - miękczy poprzednie wyrazy, np. mjiły, Pioter.
k
kj - jak ć lub cz, kjiwac = kiwać.
l
m - po samogłoskach nadaje poprzedniej samogłosce nosowy dźwięk.
n - tak samo.
ń - zamiast "nj" przed spółgłoskami na końcu wyrazu.
o - 1/ o - w niem. Schoolte[?]schon.
2/ œ - po b,p,k,f,v,m,w,g,ch.
3/ o - jak niem. Holle.
4/ o - jak w niem. schön.
p
r
s
sz - szkrwark, niem. Schnar /sch/.
t
u
v - łac.: veni,vidi.vivi.
w - jak angielskie "w" w "well,water".
z - niem. "s" w Semmel, zegar.
ż - jak w franc. jardin,w niem. Genie,polskie ż, np. żubr.

Litery dzieli się na spółgłoski /consonantes/ i samogłoski /vocale

Wymowa samogłosek jest różna w różnych djalektach kaszubskich, dlatego

Appendix 2: The first page of Majkowski's *Gramatyka kaszubska* (typescript)

Македонскиот јазик
во споредба со други јазици

UDC 811.163.3:811(497)

Генадзь А. ЦЫХУН
Інстытуту мовазнаўства НАНБ, Минск
henadz.cychun@gmail.com

БАЛКАНОСЛОВЕНСКИТЕ ИНОВАЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во текот на многу години македонскиот јазик, фолклор и духовна култура се разгледуваа во поширок, балкански контекст, како – да се послужиме со лингвистичка терминологија – пациенс (трпител), над кој влијание вршеа неговите балкански соседи. Некои дури сметаат дека сето во него е придобиено однадвор и му остана многу малку од неговото словенско потекло, можеби само во лексиката. Основата на мојата теза се наоѓа токму во спротивното – да се образложи улогата на македонскиот јазик (а и на други балканословенски јазици) како агенс во формирањето на балканската јазична средина.

Прво овде треба да го определиме терминот балканословенски. Се смета дека прв го определува Х. Бирнбаум како ареално-типолошки (Birnbaum 1965: 12-63), спротивставувајќи го на терминот јужнословенски, кој го карактеризира посочениот јазичен ареал како генетски, што е составен од сродни јазици. Треба да речеме, дека терминот „балканословенски“ се користеше и порано, но само во такво спротивставување тој ја доби денешната научна употреба. Имаше обиди овој термин да се идентификува со „бугарски“, што е погрешно, поради тоа што ареалите на најважните балканословенски јазични особености излегуваат далеку зад границите на бугарскиот јазик (Цыхун 2008: 17). Токму тие специфични особености им го привлекоа вниманието на славистите, кои сакаа да разберат, како од почетна состојба, повеќе или помалку идентична со состојбата во другите словенски јазици, во еден дел на јужнословенската територија се формира нов балкански јазичен тип. Проучувањето на овој феномен ги доведе научниците до многу важен заклучок, дека без воспоставување на патиштата на формирањето на балканословенскиот

јазичен тип не може да се реши и прашањето како се формира и балканскиот јазичен сојуз, основното прашање на специјалната наука – балканистика.

Изучувањето на балканословенскиот јазичен ареал доведе до оформување на посебен дел на славистиката, којшто можеме да го определиме како балканославика или балканославистика. Сакаме да истакнеме дека тоа е дел на славистиката, а не на балканистиката затоа што решава посебни прашања и проблеми со кои балканистиката не се занимава.

Првото од овие прашања е следното: Што претставувале на јазичен план „огромните маси на словени“, како што ги карактеризира Љ. Нидерле, што дошле на Балканот (Нидерле 2000: 30). Дали тоа биле веќе консолидирани – од јазична гледна точка – „прајужнословени“, што пред миграцијата живееле понасевер, или, пак, биле групи, кои дошле тука од различни краеви на словенскиот свет? Ова прашање има чисто славистичко значење зашто во крајна линија, од одговорот на ова прашање зависи како ќе ги моделираме процесите кои се развивале на Балканот и кои довеле до формирање на балканословенскиот јазичен ареал. Во славистиката досега се продолжуваат дискусиите дали сегашните три групи словенски јазици во вид на прасловенски дијалекти биле присутни пред словенските миграции или настанале по нив. Ние претпоставуваме дека определена диференцијација на словенството на јазичен план веќе имало, независно од тоа каде ја локализираме првобитната прасловенска територија. Племенската поделба, веројатно, ја одразува и јазичната реалност. А за тоа имаме многубројни историски податоци. Од византиските извори се познати називите на некои племиња, кои што претставувале одделни воено-општествени единици, наречени во византиски документи од VII–IX в. со називот „славинии“.

Според Љ. Нидерле поимот „словенска земја“ во VII в. се раширил на централните зони на полуостровот и „пред сè на Македонија и нејзината околина“ (Нидерле 2000: 60), а другите автори зборуваат за „густо населени терени од словенските племиња близу до денешните градови Битола, Бер и Солун“ (Цанкова-Петкова 1978: 40). Во Македонија се населиле племињата на Берзитите, Драговитите (Драговичите), Струмјаните, Ринхините, Сагудатите. Областите околу Солун извонредно ги привлекувале доселениците. Во врска со Драговитите (според С. Зоговиќ, тие се познати подоцна како *Дрогувити*, *Драгувитите*, *Другувити*, види Зоговиќ 2001: 262) на Балканот се смета дека зафатените – од нив – територии се локализираат во Југоисточна Македонија – по долниот тек на Вардар и реките Струмешница и Долна Бистрица. Интересно е дека центарот на епархијата на Драговитите се идентифицира со денешното село Постол или Аји Апостоли во округот на Пела (Грција), родното место на Крсте Мисирков. Уште поинтересно е дека тие се населиле на запад од Солун, „крај северната и југозападната граница на Малото Блато… и крај северната граница на Големото Блато“ (Мисирков 1991:

487). Ката Мисиркова-Руменова, родена во ова место, запишува: „Турците го викаа Големо Ениџевардарско Блато, други Солунското Езеро, трети само Големата Вода. А месното население, својот атар го делеа на: Големо Блато, Мало Блато и знаменитите реки Бистрица и Кара Азмак“ (Мисиркова-Руменова 2003: 15). Сето ова може да зборува во корист на тврдењето на некои научници дека во текот на миграциите Словените се населувале токму во природни средини, слични на нивните стари седишта (Цыхун 2019: 30).

Од мојот кус преглед на проблематиката на населувањето на Словените на Балканот, определен интерес претставуваат следните факти:

а) доселувањето имало „групен“ (заеднички) карактер, често образувајќи едно „гнездо“ од сродни племиња;

б) југот и југоистокот на Балканот се населувал од племиња, што имале роднински врски со блиски, според називите, племиња од североистокот на словенските територии.

Во рефератот на Охридскиот славистички конгрес (Цыхун 2008: 4) ја поднесовме следната теза: колку поголем контраст се забележува меѓу јазичните системи на Словените, дојдени на југ, и автохтоното (домородно) население, толку порадикални промени се случуваат во сите јазични системи, и во прв ред во системот на новодојдените. Ареалната лингвистика утврдува дека во повеќето случаи поголем генетски и типолошки контраст се забележува во оддалечени еден од друг јазици, а помал во соседни јазици. На тој начин, токму доаѓањето на далечни словенски племиња на Балканот даде прв поттик на балканските процеси за типолошко преуредување на нивниот јазик, и тоа подоцна во врска со нивното раселување придонесло кај нив, во резултат на контактите со автохтонните староседелци, возникнување на јазични иновации кои се рашириле и во соседните несловенски јазици; спореди ја на пример општата констатација на Ф. Корш дека „всё разрушение грамматической системы др.-греч. языка шло с Севера“ (Корш 1893: 11). Во таков случај одговорот на поставеното прашање од И. Грицкат: „која је средина прва стварала оне црте, које су се после рашириле у разним балканским језицима“ (Грицкат 1975: 41), ќе биде, како што изгледа, еднозначен: овие промени во јазикот на дојдените Словени настанале од почетокот. И тоа е еден природен процес, доколку токму на доселениците им се наложува да се приспособуваат кон вистинската реалност. Како фактор, којшто на таквиот развој треба да го признаеме – мешаниот племенски состав на преселниците. Природно е дека при мешањето на различните роднински јазици и говори главната улога ѝ припаѓа на тенденцијата кон засилување на системноста, затоа што при постоење на неколку рамноправни варијанти на еден или друг фрагмент од јазичниот систем најголемата шанса да биде усвоен од мешаната заедница има фрагментот со поразбирлива и „правилна“ структура. Забрзаното темпо на интеграцијата во новата земја создава можности за експанзија на периферните инова-

ции, коишто возникнуваат во зоните на контакт со автохтоните жители, притоа тие добиваат посистемски карактер во споредба со појдовните појави, што послужило како стимул за нив. Возникнатите словенски иновации не се ограничуваат само на заемки од соседните несловенски јазици. Напоредно со директното позајмување се познати словенските иновации, коишто со помала или поголема точност ги калкираат соодветните несловенски структури или врз основата на сличност меѓу словенските и несловенските форми им придаваат на првите исти / слични структурни функции (таканаречена меѓујазична атракција). Освен тоа често се случува, кога во резултат на меѓујазичен контакт возникнуваат иновации, за нивно создавање како возможен стимул да послужат сосема различни (формално и типолошки) појави во соседните несловенски јазици.

На таков начин во границите на раселувањето на Словените на Балканот возникнуваат центри на системност од различни иновации, кои се локализираат претежно во зоните на словенско-несловенските директни контакти. Освен тоа, овие центри, бидејќи ги распростираат иновациите на останатиот дел од балканословенскиот јазичен простор, стануваат и центри на внатрешносистемска експанзија (Цыхун 1981: 16) и тоа доведува кон преуредување на сета почетна структура на словенските говори, како, на пример, експанзијата на елементите *по-* и *нај-*, кои ги познаваат сите словенски јазици, и нивната употреба во балканословенските јазици како основни показатели на степени за споредување не само на прилози и придавки, но и на други видови зборови. Поради тоа што процесот на приспособување на различните словенски говори и асимилацијата на староседелците продолжува не само во текот на едно столетие, трансформацијата на јазичниот систем носи т.н. латентен карактер. Секако може да се појави прашањето зошто на северо-запад на Балканот немало толку радикални промени во јазичниот систем. Прво, сметаме дека таму јазичниот контраст меѓу системите на автохтоните и доселениците, дојдени веројатно од Панонија, не бил толку значителен заради тоа што овие групи жители биле во непрекинат контакт и територијално соседство (Šivic-Dular 1966). Второ, инфилтрацијата на соседните словенски групи пред доаѓањето на Хуните имала постојан карактер за разлика од ситуацијата во источниот дел на Балканот, каде што напливот на Словените имал карактер на спорадична воена инвазија. Така во еден византиски извор се соопштува за словенските племиња кои дошле од некој далечен крај и се населиле западно од Солун (Зайковский 2007: 174). Претпоставуваме дека тоа биле Драговитите (Драговичи), затоа што нивната најстара локација била токму на оваа територија. Интересно е дека овој предел најмногу му одговара на племето како ‘жители на полските блата’. Тоа ја потврдува и тенденцијата, позната при миграциите на Словените, да се населуваат во природна средина, вообичаена за нив (Цыхун 2011: 11).

Така треба да констатираме дека токму дојдените Словени, населени во централниот дел на Балканот, станале творци на јазичните балканизми, коишто раширувајќи се во соседните територии формирале ареално-типолошка заедница, позната како балкански јазичен сојуз. Овој извод не се темели на некакви „патриотски интенции“, ами токму врз логиката на типолошките и ареалните набљудувања. Тоа потполно противречи на многу распространети теории за ролјата на таканаречените „водечки“ јазици во развитокот на балканскиот јазичен сојуз, меѓу кои се споменуваат грчкиот, албанскиот, романскиот и дури ароманскиот. Меѓутоа сите овие теории се разбиваат при судар со фактот дека најголем степен на „балканизираност“ се констатира во македонскиот, бугарскиот, словенските говори на северна и јужна Србија, Косово и дел од Црна Гора. Затоа ние треба да се согласиме со мислењето на М. Павловиќ, кој уште на Московскиот конгрес на славистите во 1958 г. изјави: „Словенска језичка зона треба да буде основа балканистичких језичких испитивања“ (Павловић 1958: 209).

Обидите за картографирање на некои балканизми на целиот дијалектен ареал на балканскиот јазичен сојуз донесуваат доста фрапантни набљудувања: многу често изоглосите на овие појави не се спојуваат на две страни на јазичната граница, што сведочи за автономен карактер на балканизацијата во различни јазици од јазичниот сојуз. Таквото спојување би требало да се случи доколку центрите на радијација на балканизмите се наоѓаа на територијата на несловенските балкански јазици.

Меѓутоа може да се постави прашањето дали иновациските појави, што го зафатија целиот југ и исток на Балканот, ги избришале сите траги на одамнешна јазична разноликост на миграциските потоци на првото словенско доселување, кое во буквална смисла го „поплави“ ова подрачје? Во врска со сличен процес, поврзан со миграцијата на историското племе Хрвати на западнословенските територии, О. Трубачов го изјави следното: „Первоначальные лингвистические черты нивелировались в местном славянском окружении, так что на Западе славянства, кроме имени хорватов, практически ничего не осталось“ (Трубачёв 1965: 31). Имаме соодветен пример со населувањето на мешаниот контингент на „ziemie odzyskane“ во Полска, каде веќе во второто поколение речиси остануваат многу малку траги од претходната јазична разноликост. Најголема стабилност демонстрираат пренесените хидроними и топоними во новонаселените територии, и тоа заради географска поврзаност. За постоењето значителен слој од балканословенско-источнословенски хидронимиски и топонимиски соодветства пишува украинскиот автор О. Илиади, кој смета дека „корпус онимив консервує лексику, втрачену в апелятивному словнику“ (Іліаді 2008: 137). Како архаизам се интерпретира македонското дијалектно *цуши* ‘цвети, расцутува’, сп. и белоруското дијалектно *цуць* ‘исто’ (Сл. ПЗБ 4: 343). За македонската форма Б. Конески пишува: „Варијантите *цуши* (западно наречје): *цӑв-*

ти, *цавти* (источно наречје) нѐ водат уште во времето на губењето на еровите. Разликата се објаснува со тоа што во западната област *в* уште било билабијален глас, додека во источната област тоа веќе преминало во лабио-дентален глас, каков што е и во современиот македонски јазик“ (Конески 1981: 13). Тој ја датира оваа појава кон X век.

Овие примери можат да се разгледуваат како придонес кон идниот Македонски етимолошки речник, каде што треба да се најдат и други изоглоси, што го поврзуваат со други словенски јазици.

Литература

Грицкат, И. 1975. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд.

Зайковский, В. 2007. Этимология, этнолингвистика и языковые контакты славянских с греческими, другими балканскими и тюркскими языками // *Славянска етимологија данас*, Београд, 171-208.

Зоговиќ, С. 2001. *Етничките заедници во Македонија до крајот на раниот среден век*, Прилеп.

Іліаді, О.І. 2008. *Слов'янські мовы і релікти в топонимии Балкан*. Київ–Кировоград.

Конески, Б. 1981. *Историја на македонскиот јазик*. Поправено и дополнето издание, Скопје.

Корш, Ф. 1896. *Мысли о происхождении новогреческого языка*, Одесса.

Мисирков, К.П. 1991. *Одбрани страници,* приредил Б. Ристовски, Скопје.

Мисиркова-Руменова, К. 2003. *Записи за Пела*, Скопје.

Нидерле, Л. 2000. *Славянские древности*, Москва.

Павловић, М. 1958. Перспективе и зоне балканистичких језичних процеса // *Јужнословенски филолог*, XXII, 1-4, 207-239.

Сл. ПЗБ 1984 – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, 4, Мінск.

Трубачев, О.Н. 1965. Из славянско-иранских лексических отношений // *Этимология* 1965, Москва, 3-81.

Цанкова-Петкова, Г. 1978. Някои момента от разселването на славянските племена от източния дел на южните славяни и установяването им на Балканския полуостров, *Славянска филология, XIV, История и фолклор*, София, 1973, 33-42.

Цыхун, Г.А. 1981. *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала*, Минск.

Цыхун, Г.А. 2008. *Балканаславянскі моўны тып*, Даклад на XIV Міжнародным з'ездзе славістаў, Мінск.

Цыхун, Г.А. 2011. Балканаславіка: праблемы і вынікі // “*Беларуская лінгвістыка*”, 66, 7-14.

Цыхун, Г.А. 2019. Родопские архаизмы и инновации и балканские миграции славян // “*Балканско езикознание*”, LVIII/1, 29-38.

Birnbaum, H. 1965. Balkanslavisch und Südslavisch, zur Reichweile der Balkanismen in Südslavislavischen Sprachraum // "*Zeitschrift für Balkanologie*", 3, 12-63.

Šivic-Dular, A. 1966. Odsev etnogeneze v jeziku slovenskega prostora (v času od 6. Do 12 stol.) // *Migrationen und Ethnogenese im pannonischen Raum bis zum Ende des 12. Jahrhunderts.*, Graz, 137-153.

Henadz A. CYCHUN

BALKAN SLAVIC INNOVATIONS IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The publication is based on the report at the Macedonian Academy of Sciences and Arts in 2009. Additions and some clarifications have been made but the main message about the leading role of the Balkan Slavic languages in the formation of the Balkan sprachbund remains unchanged. The role of the Slavic environment of the Solun center in the transformation of the entire Balkan Slavic language area is emphasized.

Keywords: Balcanoslavica, Dregoviches, innovations, balcanisms, sprachbund.

UDC 811.163.3'27
UDC 811.163.2'27

Grace E. FIELDER
University of Arizona, Tucson
gfielder@email.arizona.edu

THE SOCIOLINGUISTICS OF THE CONNECTIVE *ПА* 'PA'

This paper is a contrastive examination of the status of the connective *ūa 'pa'* [hereafter *pa*] in the Macedonian and Bulgarian contemporary standard languages. The status of such connectives reflects shifting values and norms over time in the Bulgarian and Macedonian languages which were standardized in the 19th and 20th centuries, respectively. I have chosen to focus on *pa* to honor Prof. Topolińska because it is not a connective that I have heard very often in Bulgaria, but is frequently used in Macedonian. In fact, I became intrigued by this particular connective when I first arrived in Macedonia and was struck by how often I encountered *pa*, not only in the speech around me but also the academic writing of Prof. Topolińska, a fluent speaker of Standard Macedonian. By contrast *pa* never appears in Bulgarian academic writing, or at least rarely since the second half of the 20th century.

In previous work (Fielder 2008a, 2008b, 2008c, 2008d) I have established that the connectives *ami* and *ama*, while both part of the Macedonian and the Bulgarian standard languages, have different values, a fact that is related to the time and manner in which these two languages were standardized. While in Bulgarian *ama* is stylistically marked for negative face (in other words, it expresses fairly forceful adversativity) in both its conjunction and discourse marker functions, it is stylistically unmarked in Macedonian spoken register, and it has appeared in the written language since the 18th century (Jašar-Nasteva 2001: 21). By contrast *ami* is not stylistically marked in spoken Bulgarian. Although less frequent now in its conjunction function, especially in post-1945 writing, it has become ubiquitous in its discourse marker function in utterance initial position to the point that many Bulgarians complain of its overuse. By contrast in the Macedonian standard language, *ami*

is marked stylistically. It is used less as an adversative conjunction[1] than as a discourse marker, and less frequently as an utterance initial discourse marker of adversativity and more frequently as a sentence final discourse marker of affirmativity (Fielder 2008d). Younger generations of Macedonian speakers, especially in the capital of Skopje, do not use it and many consider it to have a dialectal flavor.[2] By contrast, in the Bulgarian capital of Sofia, *ami* is so widely used that its adversative meaning has become bleached and is often more aptly translated as 'well' rather than 'but' (one could compare it to the spread of 'like' in American English). In Fielder 2015 I have hypothesized that part of the reason for this divergence in norms has to do with the etymological source of these two discourse markers. The connective *ama* is from Turkish and during the standardization process Bulgarian of favored words of Slavic origin over Turkisms, while Macedonian did not. By contrast the connective *ami* is from Greek and thus more typical of the southern dialects of Macedonian which was standardized based on the central dialects, hence *ami*'s more limited use. By contrast in Bulgarian *ami* is perceived to be of native origin (the *Bulgarian Etymological Dictionary* 1962 gives its source from *a* 'and/but'+ *mi* 'dative 1st person pronoun', in other words, 'as/but for me') and it was retained as part of the standard. I will argue in the following discussion that we can observe a similar divergence in the value of the connective *pa* in its functions as a conjunction and a discourse marker for the Bulgarian versus Macedonian standard languages.

As a connective *pa*, like *ami* and *ama*, can function both as a conjunction, i.e. with a syntactic function to link clauses or sentences, or as a discourse marker or particle, i.e. with a discourse function to link utterances. Thus I use the term connective *pa* which subsumes both *pa*[1] and *pa*[2] distinguished separately in both the *Official Digital Dictionary of the Macedonian Language* of the Institute for Macedonian Language (University of Cyril and Methodius, Skopje) and the *Dictionary of the Bulgarian Language* of the Institute for Bulgarian Language (Bulgarian Academy of Sciences) dictionaries, where *pa*[1] refers to its use as a conjunction (*svrznik/sǎjuz*) and *pa*[2] as a particle/discourse marker (*čestica/častica*). The reason for the single term connective

[1] Venovska-Antevska acknowledges the strong position of *ami* in prestandardized Macedonian, but asserts that now it is more often replaced with *no* or *tuku* in the meaning of 'but' in the modern standard (2003: 89-90). She also provides texts counts that show *ami* occurs less frequently than *ama* (which in turn is less frequent than *no*) in Macedonian literature immediately following standardization (81), and she states that *ami* is "daily" losing ground in literature, but especially in scientific and professional styles to the other adversative connectives *no* and *tuku* (83).

[2] I have suggested in Fielder 2015, based on text counts in Misirkov's *Makedonski raboti* and Cepenkov's autobiography, that *ami* is characteristic of the Prilep-Bitola dialect which was a prestigious part of the Macedonian pre-literary tradition. Blaze Koneski and Krume Kepeski, key figures in the standardization of Macedonian, were also from Prilep which would explain the inclusion of *ami* in the standard reference works of Macedonian.

is that the distinction between the conjunction and the discourse marker use is not a polar opposition, but rather scalar, i.e. it operates along a continuum, particularly in sentence or utterance initial position (Fielder 2008a). We can observe then a trajectory similar to *ama* for the connective *pa* such that in contemporary standard Macedonian *pa* is used in written registers including formal academic style in its conjunction function as well as being widespread in speech in its discourse marker/particle function, while in contemporary standard Bulgarian in both functions *pa* has been strictly relegated to spoken registers, specifically *razgovorna reč* 'conversational/colloquial speech'. In fact, however, I would argue that Bulgarian *pa* is marked stylistically even in conversational speech: its conjunction function is fairly limited and as a discourse marker it can be quite forceful and often has a definite dialectal (i.e. geographic and/or socio-demographic) flavor.

With respect to academic writing in standard Macedonian, an examination of a "mini-corpus" of Prof. Topolińska's scholarly writing[3] yields 32 examples of *pa* in the conjunction function: 10 of the 32 are combined with other conjunctions, i.e. *pa taka* 'and so, in conclusion' or lexical "concretizers", i.e. *pa ottuka* 'and hence',[4] and 22 are used as the only conjunction 'and (so)'. Jašer-Nasteva 2001 has 22 pa's in almost 240 pages of prose. 7 are used by the author herself: 5 of which are clearly an emphatic use in the collocation *pa duri i* 'and even', and the other two also emphatic *pa i* 'and even' and *od… pa se do*... 'from …. even up to'. The other 15 are in examples cited from dialect sources.

By contrast one would never find *pa* used in an article in a Bulgarian scholarly journal today. However, this was not always the case. In Mladenov's 1935 *Istorija na bălgarskija ezik* he uses *pa* 61 times in 130 pages: 32 tokens are in collocation with *i*, i.e. 32 *pa i* 'and also', 3 *pa dori i* 'and even', 3 *pa setne* 'and then', 1 each of *pa kato* 'after, and then, and like', *pa kakto* 'and like' and *pa daže* 'and even', with the remaining as the sole connecting element. In his 1943 *Săvremenijat bălgarski ezik i narodinite ni govori* the connective *pa* occurs 26 times in 57 pages (roughly the same rate as in 1935): 11 *pa i* 'and also', 2 *pa taka* 'and so' with the remaining tokens as the sole connecting element. However, if we compare the occurrence of *pa* in Mladenov's 1979 *Istorija na bălgarskija ezik*, it occurs only once, which is significant for several reasons.[5]

First, the single occurrence of *pa* (in 350 pages of academic prose) merits citing because it represents a typical use of *pa* that we have observed in To-

[3] This "mini-corpus" consists of roughly 100 pages each from Topolińska Makedonskij jazik and the first 100 or so pages of Topolińska Aegean Mac

[4] Note that *ottuka* is a "bookish" *knižna forma* vs. *ottamu*, which confirms the high style value of *pa*.

[5] I would like to thank Alex Manaster Ramer for his help in identifying, locating and providing me with copies of these materials, as well as his feedback and support in this project.

polińska's academic prose: it is in collocation with another conjunction, here *ako* 'if', to provide emphasis.

> 1. Още Миклошич беше посочил, че в литовски южно от Неман се употребява старият местен падеж, докато северно от тая река се поставя *ị* с винителен падеж: daržè yr ili *ị dàržą yr 'той е в градината'*. **Па** ако литовски ни предлага вместо местен падеж предлога *ị* +винителен, то не е чудно, че българският език, който и в други отношения е много по-напреднал, предлага само следи на стария местен падеж и редовно в + casus generalis (винителен).
>
> 'Miklosich had already pointed out that in Lithuanian south of the Neman the old local case is used, while north of this river it is placed with the accusative case: 'daržè yr or ị dàržą yr ,he is in the garden'. ***Pa*** [So] if Lithuanian offers us the preposition ị + accusative instead of locative case, it is no wonder that the Bulgarian language, which in other respects is much more advanced, offers only traces of the old locative case and regularly *v* + casus generalis (accusative).

The obvious explanation for this deviation from Mladenov's use of *pa* in other works is that this is actually a translation of his 1929 German original which done in 1977 by Ivan Duridanov (Mladenov died in 1963, so he would not have had editorial input in the final product), and which Duridanov states in the forward is a faithful translation except for correcting bibliographic references, spelling conventions and obvious errors. Given that German and Bulgarian have different rhetorical strategies, it would be impossible to say without comparing the two texts to see whether there were German connectives that could have been translated with *pa*, and even then the results of such a comparison would be very tenuous because the translation would more likely reflect the choice of the translator than that of the original author. I would venture to suggest, however, that based on the fact that Mladenov was born in 1880 and Duridanov in 1920, they belong to two different generations, and importantly for one of the conclusions of this paper, Duridanov belongs to the post-1945 generation of scholars. In 1945 the Fatherland orthographic reform was implemented and the responsibility for the norms of the Modern Bulgarian standard language was assigned to the Institute of Bulgarian Language which had just established in 1942 as part of the Bulgarian Academy of Sciences. What is more significant, however, and independent of the issue of translation is the fact that in this 1979/1929 work Mladenov explicitly assigns *pa* to the dialect register. Note that the bolded words in this example are mine.

> 2. Съединителните изречения се образуват с помощта на съюзите *и, та* (стбълг. *ти*), **диал.** ***да, па, че, та, па, та че*** (рядко писано *тапа, таче,* стбълг. паче), […] Тук имаме работа със старини елементи, които свърз-

ват изреченията (срв. и укр. *та*, арм. *t’e* и т. н.) и които по-късно са били диференцирани. Така например между нбълг. *та* и *па* съществува една тънка разлика, с която обаче тук не бива да се занимаваме подробно. Във всеки случай би трябвало да посочим, че в новобългарски *па* стои пред изречения, които съдържат нещо далече стоящо, не съвсем понятно от само себе си: *Нека поклон ми направи, па видя щем по-подир* (цар Симеон към византийския император Роман; Вазов). При вътрешно следване едно по друго стои обикновено *та: И самодиви в бяла премяна / чудни, прекрасни, песен поемнат, / тихо нагазят трева зелена / и при юнака дойдат та седнат* (Ботев); тук *па* е абсолютно изключено, както и, наопаки, *та* по-горе.

Coordinated sentences are formed with the help of the conjunctions *i*, *ta* (Old Blgb. *ti*), **dial. *da*, *pa*, *če*, *ta*, *pa*, *ta če*** (rarely written *tapa*, *tače*, OldBlg. *pače*),”. […] ‘Here we are dealing with ancient elements (compare also Uk. *ta*, Arm. *t’e*) which connect sentences and which later have been differentiated. For example, between Mod. Blg. *ta* and *pa*, there is a subtle difference, which, however, we should not deal with in detail here. In any case, we should point out that in Modern Bulgarian *pa* is preceded by sentences that contain something far away, not entirely self-evident: Let him bow to me, and we will see later (Tsar Simeon to the Byzantine emperor Roman; Vazov). When following one another internally[6] *ta* is usually there: And fairies in white costumes / wonderful, beautiful, they sing a song, / quietly step on green grass / and come to the hero *ta* [and] sit down (Botev); here *pa* is absolutely excluded, as well as, conversely, *ta* from the above.’

There are two significant implications in this passage. One is Mladenov’s characterization that what *pa* coordinates is less syntactic, i.e. interpretable from the preceding clause or sentence, than *ta*, which would suggest its interpretation requires context beyond the sentence level, i.e it function more on the discourse level than the syntactic. The other is that the dialect use he seems to be assigning *pa* to, contradicts his own use of it in subsequent academic writing. Examples 3 from 1935 and 4 from 1943 below both illustrate *pa* used to connect items in a list that are difficult to conceive of as *нещо далече стоящо, не съвсем понятно от само себе си* ‘something far away, not entirely self-evident’.

3. Въ България главно хранилище на старински български ржкописи и печатни книги е Народната библиотека въ София, **па** Народната библиотека въ Пловдивъ, библиотеката на Църковно - археологическия музей при Св. Синодъ, библиотеката на Рилския мънастирь и др. (1935: 34)

‘In Bulgaria the main repository for ancient Bulgarian manuscripts and printed books is the National Library in Sofia, ***pa*** [and of course?] the National

[6] I wonder whether the terms exophoric and endophoric might be more appropriate here but used to refer to the discourse context rather than syntactic.

Library in Plovdiv, the library of the ecclesiastical and archaeological museum at the Holy Synod, the library at Rila Monastery and others.'

4. Имената съ наставка -*ица* сѫ още по-разнообразни: тѣхното ударение пада на втората, третята и четвъртата сричка отъ края: лъжѝца, но вѝлица, юнѝца, телѝца, но кобѝлица, богоро́дица, **па** ку́кувица и т.н. и т.н. (1943: 47)

'The nouns with the suffix -*ica* are still more diverse: their stress falls on the second, the third and the fourth syllable from the end: *lǎžíca*, but *vílica*, *junı́ca*, *telı́ca*, but *kobílica*, *bogoródica*, ***pa*** [but] *kúkuvica* and so on and so on.'

In my discussion of the contemporary facts of the use of Bulgarian *pa*, I will try to demonstrate that indeed dialect is a relevant factor in the use of *pa* in contemporary standard Bulgarian. I believe that Mladenov's usage reflects the fact that he was born in 1880 in Vidin in the northwestern dialect area of Bulgaria and studied through gymnasium level in Vidin before attending Sofia university in 1898. Thus I would argue this dearth of *pa* in the 1979 work does not reflects a shift in Mladenov's language, but rather the fact that in the original German whatever discourse marker equivalent to *pa* might have been used would probably have been acceptable standard academic German and therefore not likely to have been translated by *pa*, which for Duridanov in 1977 would have had a definite dialectal flavor.[7]

When consulting the online Bulgarian Academy Dictionary (https://ibl.bas.bg/rbe) in an attempt to get a better idea of the distribution and use of *pa* in contemporary standard Bulgarian, I was struck by the fact that there were 4 pages (when printed in pdf form from the website, over 3000 words) which described in meticulous detail the numerous uses and meanings of *pa* (connective, comparative, adversative, mirative) compared to only 3 pages for *ami* (approximately 2000 words) and one and a half pages for *ama* (less than 1000 words), the latter two connectives being much more widely used than *pa* in every day Bulgarian speech. In what follows I will briefly summarize these definitions and then focus on selected examples.

BAN defines *pa*, like *ami* and *ama*, as *razg*. [*razgovorna*], i.e belonging to the spoken register. Synonyms given for *pa* represent a wide variety of connectives for conjoining clauses or phrases. The most frequent synonym for listing or a similarly straightforward connection is *i* 'and, thus, then' but also *ta* and *če* in this meaning; for conjoining in order to supplement in some

[7] Duridanov was born in 1920 in Komštica, Sofia region, and thus the western dialect area, but his childhood and youth spent in Kriva Bara, Lomsko, also in the northwestern dialect area. He graduated from Sofia University in 1942 and thus, I would argue, belongs to a different linguistic generation than Mladenov, a generation that would not use *pa* in academic prose. So in Duridanov's case what is relevant for his non-use of *pa* in academic writing is not so much his birth place, since post-1945 there was a concerted campaign to eliminate dialectal features in the the standard language, but rather his age and level of education.

way the previous unit: *i* 'and (supplementing)', and also *a*, *pък*; contrast or surprise at something unexpected given what came before: *a*, *ami*, *no*, *pък*; contradicting what came before: *no*, *vъpreki tova* and, of course, for emphasis especially when combined with another conjunction. Given Grice's Maxim of Quantity which states basically that to be informative one should give the necessary amount of information and no more, this length and detail of description along with copious examples seemed somewhat "odd" and not particularly informative as far as giving a better idea of how one would evaluate the use of *pa* should one hear it on the streets of Sofia or in conversation with everyday people. I would argue that a coherent definition of *pa* is by its nature elusive because its meaning or sense, like that of English 'and', can only be grasped "online", that is, in the flow of a conversation with sufficient context. In other words, its meaning is primarily an interactional one that is achieved in a real-time context, a concept which will be explored below after the discussion of the BAN definitions. A closer look at the sources for the examples provided in the BAN definitions to illustrate this virtual hydra of meanings reveals an interesting pattern. There are a total 112 examples from 47 sources. The most frequent source (18 examples) is from one of two compilations of folk songs, folk tales and the like (for example, the periodical *Sbornik Narodni Umotvorenia* and *SbVSt*[8]). The next most frequent source (14 examples) is from the fiction of Elin Pelin, a writer born in 1877 in Bailovo, a village 43 km west of Sofia, who is known for his portrayal of village life. The next most frequent source, although significantly less frequent at 6 examples, are *poslovici* 'proverbs'. Then there are two authors from the central eastern Bulgarian dialect area each with 5 examples: the iconic 19th century poet Hristo Botev[9] and the 20th century author Ilija Volen. Four examples each are given from Georgi Karaslavov, a 20th century writer born in Debar, today's North Macedonia, and two other authors from central eastern Bulgaria: Aleko Konstantinov, born in Svištov (1863), most well-known for his peasant character Bai Ganyo, and Stefan Zagorčinov, born in 1889 in Plovdiv. The next level of frequency (3 examples each is represented by four writers born in the western dialect territory of today's Bulgaria, most notably 20th century writer Jordan Radičkov, born in the NW village of Kalimanica in the Montana region in the northwest and, like Elin Pilin, also known for his village prose. Two examples each are from 7 writers again from the western dialect area, most notably the 19th century writer Mihalaki Georgiev, born in Viden (like Mladenov), who is known for his portrayal of village life, and the 20th century screenwriter, Atanas Mandadžiev, born in Sofia and known for the television comedy se-

[8] Note *SbVSt* is Stoin, Vasil. 1928. *Narodni pesni ot Timok do Vit*, a compilation of folk songs from the Timok/Vit region, i.e. Vidin, Vratsa and Pleven, NW dialect area; Vratsa and Vidin border on Serbia. So one would expect more examples of *pa* here.

[9] It is not so clear just how representative this frequency is for Botev since he is typically one of the most often cited authors in the BAN dictionary.

ries "Baš Majstorăt", the language of which would not typically represent the literary standard, and finally one from central eastern Bulgaria, Jordan Jovkov born in Žeravna in 1880. In the last group of 19 writers with one example each, the distribution is 14 born in the western dialect area and 12 in the eastern dialect area, plus two writers[10] I have been unable to find any information on at all. Thus, if we exclude the examples from the compilations, proverbs and the two unknown writers, there are 87 examples, 52 or almost 60% of which are from writers born in the western dialect area. It should also be noted, however, that 4 of the examples of *pa* in folk songs are taken from Stoin 1928 which represents specifically the northwest dialect area of Bulgaria: Vratsa and Vidin (where Mladenov was born and had his early education) which border on Serbia, and Pleven. This adjustment would increase the percentage of western dialect sources to 61.5%.

While it is not clear just how statistically significant that these percentages are given that the genre and date of the examples is not distinguished, they are significant, however, in terms of getting a sense of a pattern, namely that the majority of the sources are from the western dialect area. Unfortunately, the examples given in the BAN dictionary do not really constitute a satisfactory corpus for determining the status of *pa* in the Modern Standard. It is not clear what the larger context is, whether the *pa* represents the speech of the author, the narrator or the character or if it is a work of fiction or another genre, nor the timeframe in which they occur. One of the goals of the BAN dictionary is to "enshrine" the 19th century predecessors of the contemporary standard language (or literary language as it is called in Bulgarian), rather than just to document contemporary use. So it is difficult to state definitively based on the BAN dictionary that *pa* is more characteristic of the western dialects of Bulgarian, although the data seems quite suggestive. In order to come to a more reliable and verifiable conclusion it is necessary to look at an actual corpus, and one that contains more contemporary data and the necessary socio-demographic information.

The *National Corpus of Bulgarian* [http://dcl.bas.bg/bulnc/en/] compiled by IBL/BAN, unfortunately, does not provide this kind of information. The majority of the data (91%) is from written sources, including translated fiction, and much of it sourced from the internet via web crawling, with "spoken data representing only 8.89% of the tokens and being limited in variety – parliamentary proceedings, lectures, and subtitles." (Koeva et al. 2012: 89). A search limited to the spoken data in this corpus shows that *pa* occurs in the oral portion (i.e. the parliamentary proceedings) only once versus *ami* which occurs 233 times and *ama* 54 times.

By contrast, the corpus compiled by sociolinguists at Sofia University "BGSpeech" (http://bgspeech.net/indexen.html) contains only spoken Bulgarian texts which have been recorded and transcribed from a wide variety

[10] F. Perec and H. Daaliev.

of informants in informal social situations, primarily interviews but also conversations among family members (Aleksova), as well as recordings of anonymous conversations by Nicolova. The use of *pa* in these transcribed speech interview from “BGSpeech” [hereinafter BG] and Aleksova [hereninafter A] constitutes the data for the next section of this paper. The first set (A 1.1-A 4.6d) consists of 33 recordings of *razgovorna reč* transcribed by Krasimira Aleksova between 1988 and 1993 which served as the data for her 1994 dissertation “*Ezikovi procesi v semejstwoto: vărhu material ot stolicata*” ‘Language processes in the family: based on material from the capital’. The age, gender, occupation, education level, and place of birth and place of residence are included for all participants. The second set (BG 1-39) consists of 39 recordings of *razgovorna reč*, mainly interviews, from several different sources, often interviews done by linguistics students and many of other students living in the capital city Sofia between 2001 and 2004. The transcripts were searched for tokens of *pa* and correlated with the sociodemographic characteristics of the speakers when available (not all the transcripts from the second group included the same level of detail in the Aleksova corpus).

The most uses of *pa* was 27 tokens by S. P-va (BG 20), an 81-year-old female with an elementary education born and living in Bistrica, 15 km south of Sofia in the Pančarevo Province, part of the southwestern dialect area. The following excerpt illustrates the sheer density of *pa* (bolded) in some passages.[11]

> 5. C: // е // и он\а се побол\и и е у б\олница // сег\а е он у б\олницата се\а продълж\иха б\олницата … уйд\е при н\еа / ама он\а ... **п\а** припад\а / **п\а:** ... се прав\и на так\ова / **па** го п\ъди .. **па** он н\еке да с\иде да и к\аже н\ешто / об\аче он\а луд\ува / и **п\а** припадн\а ... **па** срешттав\а ... и го испъд\иха от\ам / та да се св\ести ... та башт\а му уйд\е при н\еа ... **па** остав\и он\айа т\ам ... на т\аа ... пр\ави гол\емата г’авол\ийа сег\а ...
>
> S: //eh// and she got sick and is in the hospital// now he is at the hospital, now they stayed on at the hospital… he went to see her but she ***pa*** [emp] she fainted ***pa:*** [emp] …she pretended to ***pa*** [?] chase him away… ***pa*** [but] he insisted on sitting and telling her something but she was fooling around and ***pa*** [then] she fainted… ***pa*** [then] they found [her]… and they chased him away from there so she could come to her senses… then his father went to see her… ***pa*** [and so] he left her there… at that [hospital]… she’s making a lot of mischief/trouble now

In this example it becomes clear that it is impossible to translate *pa* with a specific meaning unless it is viewed in the context of the unfolding speech act. In this sense *pa* is the equivalent of English *and* which can mean ‘and, so, then, well’ as well as others depending upon the context. Hopper 2021 dis-

[11] Transcription conventions / pause; // longer pause; \ non-literary, non-standard stress on following syllable; : vowel length; жжжжж indicates a gesture that is described in brackets.

cusses coordination with *and* in what he calls anacrustic coordination which "is a type of biclausal conjunction such that an initial clause or phrase sets up a state of affairs and is followed by *and* and a strongly focused second clause." (Hopper 2021: 1) It is found in a variety of contexts: topic/comment conditionals, to enhance illocutionary acts such as threats and warnings, as well as coding mirativity, i.e. surprise and unexpectedness. All of these contexts are consistent with the variety of definitions for *pa* in the BAN dictionary. While it is beyond the scope of this paper to purpose this particular line of argumentation, I think that it is sufficiently clear that the interpretation of *pa* like English *and* in anacrustic coordination provides a strong focus on the second element (word, phrase, clause, sentence, utterance) in connecting it to the previous element.[12]

What struck me about example 5 is how S. P-va's use of *pa* is very similar to that in Mihalaki Georgiev's short story "Bae Mitar Prorokăt" 'Brother Mitar the prophet'. Compare the following passage in example 6.[13]

6. — Кой човек?

— **Па** тé нá, Митар.

Клисарят погледна бабичката, погледна мъртвеца, **па** погледна и ръцете си. На нокътя от левия му палец беше налепено восък. Дедо Петър зачопли да откъртва восъка и продума разсеяно:

— **Па** знам ли я, он. . . — дедо Петър щеше да рече, че он му е рекъл, че е умрел, **па** се сети, че това не му беше рекъл бае Митар, а той сам го виде мъртъв, та пресече мисълта си и додаде: — **Па** тé, не видиш ли? Хич ти не знаеш ли, че като умре човек, тогава не е вече жив? **Па** най-после тé го, питай го, нека ти сам каже: жив ли е, мъртъв ли е?

— Той нема да ми каже, току я ми дай ти едно огледало.

"Which person?"

"***Pa*** [well] this guy here, Mitar."

The cleric looked at the old lady, looked at the dead man, ***pa*** [and then] at his hands. Wax was glued to the nail of his left thumb. Grandpa Peter started to crack the wax and said absently.

[12] The view of connectives such as *pa* as interpretable only "online" in their interactional context is consistent with approach to pragmatic markers as procedurals, where *pa* is used to request the right to speak, to fill a pause in order to hold onto the turn, or to emphasize new or old information (Kusevska and Bužarovska 2020). They provide an example of a telephone conversation with 4 utterance initial *pa*'s to signal the speakers' various strategies in negotiating disagreement with what had previously been said (180-181).

[13] I want to thank Tatiana Stoycheva for bringing this story to my attention and helping me with the translation.

> “***Pa*** [So/well], how should I know?” Grandpa Peter would have said that he had told him that he had died, ***pa*** [but then] he remembered that Bae Mitar had not told him that, but he himself had seen him dead, so he interrupted his thought and added, “***Pa*** [Well/what do you mean], here he is don’t you see. Don’t you know that when a person dies, then he is no longer alive? ***Pa*** [So, I mean] after all here he is, ask him, let him tell you himself: is he alive, is he dead?”
>
> “He won’t tell me, just give me a mirror.”

A close second in frequency of *pa* with 23 tokens is the transcript of X. Š-va (Aleksova 2.8x), an 80-year-old female with an elementary education and born in Etropole, 80 km east of Sofia, part of the southwestern dialect area, and living in Sofia for 30 years. The following excerpt also illustrates the density of *pa* in some passages conjoining phrases as well as combining with the conjunction *kato* as an intensifier or adding emphasis.

> 7. X //сичко сичко сичко сичко зеа/ ама ние пак си имаме/ пак сме си добре/ пак сме си/ **па** сме си такова семейство/ **па** така сме си \зговорни тука/ **па** така си живеем// **па** имаме две дъште/ две унуки си имам си ги отгледахме/ и си ги ожениймe/ **па** толко ми е драго/ **па** ми драго **па** ми весело/ **па** ми весело/ и толко години не сам нито пейала нито играла/ **па като** са заженийа/ **а па като** ми са разве\сели сърцето/ **па като** са фа\нах на орото **па като** заиграх/ йала да видите тва ли съм йазе// и:/ (смее се)
>
> they took everything everything everything everything / but we still have / we’re still alright / we are still / ***pa*** [and/so] we are that kind of a family / ***pa*** [and/so] we are that way \ in harmony here / ***pa*** [and/so] that’s how we live // ***pa*** [and] we have two daughters / I have two grandkids we raised them ourselves/ and we got them married / ***pa*** [and] I‘m so glad / ***pa*** [and] I‘m glad ***pa*** [and] I‘m happy / ***pa*** [and] I‘m happy / and for so many years I didn‘t sing or dance at all / ***pa*** [but] when they got married / and ***pa*** [but] when they cheered my heart / ***pa*** [so] when I started the xoro ***pa*** [so] when I started to dance/ but[14] you should have seen what I can be like // and: / (laughs)

The third most frequent use of *pa* is 16 tokens in the speech of B. B-čka, a 66-year-old female born in Silovci, Caribrodsko (today’s Serbia) and living in Sofia for 45 years (A 2.2)[15]. Of the 16 tokens, 7 are in collocation with *če*

[14] I am interpreting the form *йала* to be a variant of *елá*, itself a western dialect variant of the connective *алá* ‘but, and’ (rather than *елá* ‘come on’ although this interpretation could also be made to fit this context) and thus an example of *hyperjakane*, i.e. the use of [ja] instead of etymologically correct [e]. Hyperjakane is frequent among western speakers who are often unclear about whether a given form should have [ja] and hypercorrect because *ekane* is a firmly established negative stereotype of western speakers (Aleksova 2016 :418).

[15] Although information about B. B-čka’s education is not available, Aleksova assumes it to be elementary.

(here the dialect pronunciation of the future particle *ште*), 4 with the *da* particle + verb and 1 with the conjunction *kato*. The following excerpt is representative of B B.-čka's (P in the transcript) use of *pa* and the other participant in the dialogue is her husband, B. B-čki, a 70-year-old male, born in the village of Frolaš in Sofia environs and living in Sofia for 45 years.[16] B. B-čki's speech has 6 tokens of *pa*.

> 8. P //има и буркани/ има и шишета/ има и кутии/ има и тенекии/ нека огрее слънце **па че** ги...
>
> Б //**па като** доде човек **па** каже те така те :(жжжжжж)(кръсти се)
>
> P //че каже//
>
> Б //пу (жжжжжж)(движи ръката от лакътя напред и китката вертикално отзад напред - пустосва)
>
> P //**па че** измиеме/ **па че** под\редиме и те тека// ето тийа обуфки да си из\редиш// да ги е// те те ...H.../ обуфки/ тва съ/
>
> P //**па** боре после че измием/ кво требе и че на\редим как требе// какво че го праим сега
>
> P //and there's jars / and there's bottles / and there's boxes / and there's cans / let the sun shine in ***pa*** [so] that [it] will [shine on?] them...
>
> B // ***pa*** [so] when a person comes *pa* [emphasis] s/he says they are so the-e-y: (zhzhzhzhzh) [he crosses himself]
>
> P // they'll say //
>
> B // pu (zhzhzhzhzh) (moves the hand from the elbow forward and the wrist vertically backwards – gesturing that they be cleared out)
>
> P // ***pa*** [so] we'll wash [them] up / ***pa*** [so] we straighten them up and they'll go together well // here are these shoes for you to arrange // for them // you you ... H ... /these are the shoes
>
> P // **pa** [so] Bore, we'll wash up later / what[ever] needs washing and we'll arrange them as they should be lined up as they should be // what will we do now

The next level of frequency is 9 tokens each by two speakers: P-iva (BG 19) a 40-year-old female, with elementary education, born in Marčaevo, a village 18 km southwest of Sofia less than 2 km from the boundary with Pernik Province and living in Sofia for 40 years and T. M-ič (A 4.2), a 60-year-old male, born in the town of Pernik and living in Sofia for 35 years with a high school education (NB his parents were refugees from Kraguevac, Serbia).

> 9. П // кад\е ше \имам йа ст\анем с\утрин он\а умр\ела п\оро йа изп\ил кръфт\а/ д\авам на бар\ончо **па** ив\ан **па** в\ика да в\арим на к\учето/ в\икам са **па** т\окъ да \абим/ йа са се по икон\омийата/

[16] Aleksova assumes an elementary education for B. B-čki as well.

P: where would I have it [a hen] I get up in the morning she died I give Barončo her blood to drink ***pa*** [but] Ivan ***pa*** [emphasis] says let's boil it for the dog I say ***pa*** [but] to waste electricity I'm all for economy

10. Т //не знам държавни ли съ часни ли съ/ обаче скара// и вече там имаше на скара и даже пушеше коминъ// викам те тука ше се на\редиме// той **па** той **па** там **па** се отка\за// айде вика айде//

T: I don't know whether they [the pavilions] were state or private but [it was] grill and there were already grills there and even a chimney smoking, I said we'll get in line there he ***pa*** [but] he ***pa*** [emph] there ***pa*** [emph] there refused come on he says come on

Based on background provided for these speakers, one can generalize that frequent *pa* use is more typical of western speakers, particularly in their 60s or older born in a village (rural setting) and with an elementary education. One could also speculate that females are more likely than males, but that correlation may also reflect the educational opportunities available or socio-economic likelihood of women of that age born in villages to go beyond an elementary education. The transcript for T. M-ič (excerpt 6) includes dialogue with his wife V. M-ič, a 60-year-old female who was born in Varna and living in Sofia for 35 years, but she does not use *pa* at all. This suggests that the dialect area in which the speaker was born is a significant factor in *pa* use. If we look at the relevant features of the remaining speakers (see Table 1 in the appendix), a pattern consistent with dialect region emerges.

Generally speaking there seems to be a fairly consistent correlation of a higher frequency of *pa* with being born in the western dialect area, but age is also a contributing factor such that the older the western speaker, the more likely they will be to use *pa*. Likewise an elementary education is consistent with a higher use of *pa*, and higher education correlates with a lower use of *pa*. Thus, the top 3 *pa* users (24, 23, 16 tokens) are all women born in a village in the western dialect area (and in the case of B. B-ička now in eastern Serbia), over the age of 60 with an elementary education. The next tier of speakers (9, 7, and 6 tokens) show less frequent use, which is suggestive that 60 years of age is perhaps a sort of boundary (generally speaking this would place the year of birth between 1920-1940, i.e. before 1945). T. M-ič (male) and P. I-va (female) with 9 tokens are 60 years old and born in a western dialect village, while T. M-ič's wife who is also 60 but no tokens of *pa* was born in Varna and has a higher education. P. I-va's conversational partner is a 40-year old female born in Sofia but with a higher education and no tokens of *pa*. Indeed of the 18 speakers listed in Table 1 who are under 60 and born in the capital Sofia, less than half (7) used *pa*: 7 by V. A-va a 45-year-old female with higher education who is a mathematics teacher, 5 by P. P-ov, a 25-year-old male who failed to graduate from secondary education and works as a truck driver, 2 by S. P-na a 20-year-old female nursing student (whose

parents are from somewhere in the western dialect area) and 1 each by Ju. X. 25-year-old female with higher education, El. A-va 27-year-old female with higher education, J. M-ev 50-year-old male with technical education and finally K. Ro-v a 26-year-old mechanic. While it is difficult to make any meaningful generalization for speakers who use only 1 *pa*, however, for V. A-va (A 2.9) who uses 7 *pa* and P. P-ov who uses 5 *pa*, we do observe a contradiction in the effect of education level. V. A-va, a mathematics teacher with higher education, uses more *pa*'s (7 tokens) than P. P-ov (A 2.10), a truck driver who failed his *maturi* several times (5 tokens). Examples 7-9 are by V. A-va. Note that example 7 illustrates the function of *pa* as a fairly canonical connective, while in examples 8 and 9 illustrate *pa* in utterance final position, and thus not so much a connective as a discourse marker expressing an attitude towards what has just been said. This can be interpreted as a further stage on the way to bleaching of the connective sense to a more circumscribed discourse marker sense.

11. M […] б'ах й загубила телефонъ// **па** го намерих телефонъ//

M […] I had lost the telephone ***pa*** [but then] I found the telephone

12. M //е ма сега ена китка цвете може// **па да**//

M eh come on you can bring a bouquet of flowers now, ***pa da*** [well yeah]

13. M //и: изопшто не испуска// тва е много
о удобно за: носене// ако **па** н›амате **па:**/

M a-and in general it doesn't leak, it's very convenient for carrying if ***pa*** [emph] you don't have [one] ***pa:*** [well, tough luck]

Examples 14 and 15 are from P. P-ov (A 2.10). While the first *pa* in example 14 looks like a connective, when considered to be in collocation with the second *pa*, it becomes clear that both *pa* are functioning as emphatic rather than connecting per se. The intial *pa* in 15 is less connecting than expressing an emphatic response to what has just been said. This *pa* seems to be a good candidate for Hopper's anacrustic coordination.

14. П […] ама положението е такова че ас не му съм се обаж\дал/ даже и телефонъ му не знам// **па** не знам и английски// штото жена му не знае **па** български//

P […] but the situation is such that I haven't even called him and I don't know his telephone number// ***pa*** [and] I don't even know English// because his wife doesn't know ***pa*** [emph] Bulgarian

15. В Той богат ли е?
П //**па** милионер е//

V. Is he rich?
P. ***Pa*** [Well yeah] he's a millionaire.

This use of *pa* in the function of emphasis rather than connection seems in fact to be more frequent in the speech of at least some of the younger speakers from Sofia as illustrated by example is from the speech of a 27-year-old manager who is on maternity leave (BG 18) and examples 16-17 (A 2.7) from a conversation among a group of young working class “rockers”, including a 17-year-old high school student (U). The word being emphasized is also in bold/italics.

16. Ел //оп\асно е в \осмийа / т’\а тр’\аа да го удърж\и да вл\езе в дев\етийа / **па тог\ава** да го р\ажда / ако шт\е п\ървийа д\ен от дев\етийа//

El it’s dangerous [to give birth] in the eighth [month] she has to carry it into the ninth month ***pa*** [and only] ***then*** to give birth if she wants on the first day of the ninth month

17. К //обаче **па много** готино съм си пий\нал вика//

K but I got ***pa*** [emph] ***really*** good and drunk he says

18. К //ного далече отивате бе/ с халки//
С //о: **па** той **одавна** мислеше да си йа земе обаче/

K you’ve been going without wedding rings for a long time
C ooh ***pa*** [emph] for a ***long*** time he was thinking to get himself one however

19. У //ох божичко/ ас като че ли съм/ като че ли съм **па много** спала//

U Ox! lord! me it’s as if I’ve as if I’ve slept ***pa*** [emph] ***a lot***

Example 20 is from a 20-year-old nursing student (A 1.8)

20. С //мноо бе мноо палаф е станал/ и като му кажеш той като че ли напук **па точно** там отива/ де не требва//
Н //онайа вечер като б›ах/ значи сашо ми взе акълъ//
С //а той е **па ептен**...

S so really so naughty he has gotten and when you tell him he like out of spite goes ***pa*** [emph] ***exactly*** where he shouldn’t
N this evening when I was I mean Sašo really got to me
S and he is ***pa*** [emph] ***totally***…

Again it is difficult to make generalizations about *pa* when it is used by younger speakers born and raised in Sofia because this would require a more in-depth study than time and space currently permit. Based on these transcripts and my own informal fieldwork younger speakers born in Sofia are less likely to use *pa* than older speakers and if they do the tendency is to use it more for emphasis than connection in the traditional syntactic sense. The overall picture then is that the use of *pa* as a connective is stylistically marked in Bulgarian unlike in Macedonian. The main point then is that the study of

connectives, these words that are between conjunctions and discourse markers, i.e. cross-categorical can be shown to be typologically relevant in the Balkans. Discourse markers in particular are are easily borrowed because of their salience [Matras 1998, 2000]. What is interesting about *pa* is that like *ami* and *ama*, it exists in both Macedonian and Bulgarian but with different values. In Bulgarian it belongs to the *razgovorna reč*, and in fact *pa*, I would argue more often than not has a dialectal "flavor" (since it is used mainly by speakers from the western dialect area), or if not dialectal then perhaps rural versus urban. In the urban context, my subjective impression is that *pa* is more often used as an interjection or particle with an emphatic (sometimes confrontational[17]) sense and even when used as a conjunction it still has an emphatic force and is highly marked for informality. In Macedonian, on the other hand, *pa* as a conjunction is part of the standard language and as shown above can be found in scholarly articles and used in conference presentations.

As far as the use of *pa* in Macedonian non-scholarly texts, I chose to do text counts of *pa* in Goce Smilevski's novel *Разговор со Спиноза* "Conversation with Spinoza". This novel was chosen precisely because the author is young, born in the capital city Skopje in 1975 and was in his early 30s when he wrote this novel. The format of the novel consists of dialogues with Spinoza so it both reflects contemporary Standard Macedonian in the narrative as well as conversational Macedonian in the dialogues (i.e. representative of the standard as spoken in the capital Skopje). There are 94 tokens of *pa* in the novel, 83 of which are medial (and thus more likely to be functioning as a conjunction) and 11 which are initial (and thus more likely to be functioning as a discourse marker). Example 21 is a canonical conjunction connective in narrative, while examples 22 and 23 illustrate the interactional discourse marker function.

21. Ме праша, собирајќи ги на дланката исфрлените парчиња храна од по масата, **па** ги стави одново в уста.

'He asked me, gathering up from the table the pieces of discarded food into the palm of his hand, ***pa*** [and] put them back in his mouth.'

22. "А што потоа?"
"**Па**, нема потоа. Тоа е крајното достигнување."

"And afterwards?»
"***Pa*** [well, but], there is no afterwards. That is the ultimate achievement."

23. "Што има лошо во тоа што мирисате?"
"**Па** како нема лошо? На што ви мирисам?"

[17] Tatyana Stoicheva P.C.

> “What’s wrong with the fact that you smell?”
> “***Pa*** [well, what do you mean] how isn’t it wrong? What do I smell like to you?”[18]

In both examples 22 and 23, it is Spinoza himself using *pa*, so this is clearly not dialect, but simply the conversational register.

So [*pa*?] as far as the translation or interpretation of *pa* is concerned, it can be generalized that it connects linguistic units as small as words, i.e. on the lexical level, and along up the continuum from phrases, clauses, sentences and utterances, i.e. from syntactic to discourse pragmatic (interactional) levels. Precisely how it connects, that is, what kind of connection, additive, elaborative, adversative, or mirative, cannot be determined without also evaluating the larger context and/or interaction in which it occurs. It can be translated variously as ‘and’ to connect members of a list, to more elaborating ‘so’, ‘well’, an adversative ‘but’, and even ‘what do you mean?!’ in an adversative or even confrontational challenge of what the previous speaker has said (with shading into a mirative expression of surprise at what has been said). What is significant is the fact that the difference between *pa* in Macedonian and Bulgarian is not so much in its meaning or function but more with respect to its status in the standard language. In contemporary standard Macedonian *pa* appears to be equally appropriate in formal, even scholarly prose as in conversation, while in contemporary standard Bulgarian it is limited not just to conversational speech, but speech that is markedly dialectal, either reflecting western dialect or a less geographic and more sociodemographic speech which can border on rudeness, either intentional so or simply reflective of a less “cultured” person.[19] Moreover, the speech of younger Sofia speakers shows signs of it used only as a discourse marker with bleached meaning, for emphasis rather than connection. This is evidenced by several examples in the corpus of *pa* in final position, where it is not really connecting two linguistic units but rather expressing an attitude (I suspect primarily mirative, e.g., surprise) towards what has been said. In this final position *pa* is similar to the

---

[18] Because I was not sure that translating *pa* as “well, what do you mean”, I decided to consult the English translation of this novel by Filip Korzenski, and it turns out he translated it in a similar way: “What do you mean, what’s wrong? What do I smell of?”

[19] A recent example is from a satirical column in *Sega* newspaper in a May 21, 2021, article about how various big businesses profited from financing intended for small startups, a picture of Deljan Peevski, a controversial media mogul not known as being particularly cultured, is captioned:

> *Той бил нямал кредити от ББР,* ***па*** *който иска, той да ги връща.*
> He [allegedly] didn’t have loans from BBP, ***pa*** [but hey if] someone wants, he will give them back.

(https://www.segabg.com/hot/category-then/10-malki-sredni-i-oshte-po-sredni-biznesa-finansirani-nashata-banka)

Thanks to Tatyana Stoicheva for bringing this caption to my attention.

case of *ami* in final position not as an adversative but an affirmative discourse marker (Fielder 2015).

A remaining question is why did Bulgarian *pa* come to be associated only with dialect, and western dialect at that, and more significantly no longer acceptable in scholarly prose post-1945. As I have argued elsewhere (Fielder forthcoming, 2020, 2019a, 2019b), Bulgarian has a strong standard language ideology which was heightened post-1945 by the communist system that controlled all aspects of public discourse and was simultaneously implemented in the educational system by a deliberate campaign to purge dialect features from "cultured, *knižoven*" speech. One example of this campaign is the 1987 handbook *Между диалектното и книжовното* which was aimed at the public and targeted mainly western (rather than eastern) dialect features to be eliminated. By contrast, Macedonian does not have such a strong a standard language ideology and reflects what Coupland 2003 has characterized as *vernacular* rather than *establishment* values (Fielder 2012), such that dialects are valued resources and thus are not subject to the same kind of stereotyping and stigmatization that is found in Bulgarian.[20] This issue of stereotyping and stigmatizing western ways of speaking in Bulgaria is problematic and apparently began in the 19th century when Sofia became the capital, but the basis of the standard language was to be the eastern dialects in part because the new administration migrated from the former capital Veliko Tărnovo in the eastern dialect area.[21] Despite current claims that the standard language represents a balance of eastern and western features (see, for example, Vačkova 2004: 120-121) persuasive evidence of this kind of stereotyping can be found in popular culture. One blatant example is a very popular and humorous ad campaign for the Bulgarian product *Makedonska Nadenica Leki*, a sausage made in the "traditional Macedonian" style. Several of the television ads consist of humorous vignettes depicting 19th century *hajduti* 'bandits' enjoying the sausage which they have typically stolen (see, for example https://www.youtube.com/watch?v=CigtbB5kxM). The primary source of the humor derives from the stereotyping of what is perceived to be Macedonian speech: rapid fire dialogue with non-standard stress[22] and

[20] Another factor at play is the influence of Serbo-Croatian where *pa* is a standard conjunction and discourse marker in the Macedonian linguistic landscape pre- and post-1945.

[21] The topic of this paper while a continuation of my previous research on discourse markers is also connected to my current research project on a sociolinguistic history of the western dialect spoken by literate Sofians before and after 1879 when Sofia became the capital of the new Bulgarian state and the entire government and administration relocated en masse from Veliko Tărnovo bringing their eastern dialect which became the basis for the Bulgarian standard language. This research project is being made possible through an Advanced Academia Fellowships Programme of the Centre for Advanced Studies in Sofia and will be published as Fielder (in progress).

[22] Ironically the non-standard end stress, for example in *казá*, here is not consistent with the antepenultimate stress pattern of Standard Macedonian.

copious sprinkling of discourse markers, including *baš*, *bre*, and, of course, *pa*. Given the difficult political situation between Bulgaria and Macedonia since 1945, especially concerning language, it would seem that western features of speech on Bulgarian territory have become laden with non-linguistic nuances in what Gal and Irvine 2019 call fractal recursivity and these features have become targets both for erasure and for stereotyping (a type of iconization or, as they now formulate it as rhematization). Ironically the more Bulgarian nationalist interests argue that Macedonian is not a separate language but a regional Bulgarian dialect, the more western features seem to be stereotyped and stigmatized as "the other". I hope to have shown here how a close examination of the status of a discourse marker such as *pa* can be used as a kind of cultural artifact, much like a shard of pottery, to reveal patterns of attitudes and ideologies towards language and by extension nations and their citizens.

Appendix

Note that Table 1 lists speakers in order of the frequency of *pa* tokens including zero use, but also grouped together are the other speakers with whom they are in dialogue during the interview or conversation — often a spouse or other family member whose own characteristics may or may not be relevant but there may be some accommodation[23]. The table does not include all speakers from all texts, but there are a sufficient number of speakers who do not use *pa* included to be representative of that group.

[23] Although Krasimir Aleksova, who is the interviewer and participant in the conversations also has tokens of *pa* in her speech, I felt it was appropriate to exclude her from this list. It can be noted, however, that she volunteered in her notes to this interview that X. Š-va is her grandmother. The other interviewers from BG were also excluded since it is not clear that they were full participants in the conversations.

Table 1.

Interview	Speaker	Birth place	Residence	Age	Gender	Education	tokens
BG 20	S. P-va	Bistrica, Sofijsko	Bistrica, Sofijsko	81	F	Elementary	27
	T. G-va	Bistrica, Sofijsko	Bistrica, Sofijsko	24	F	Higher	0
A 2.8x	X. Š-va	Etropole	Sofia (30 yr.)	80	F	Elementary	23
A 2.2	B. B-čka	Smilovci, Carigradsko (Serbia)	Sofia (45 yr)	66	F	Elementary?	16
	B. B- či	Frolaš, Sofijsko	Sofia (43 yrs.)	70	M	Elementary?	6
A 4.2	T. M-ič	Pernik (parents from Serbia)	Sofia (35 yrs)	60	M	Secondary	9
	V. M-ič	Varna	Sofia (35 yrs)	60	F	Higher	0
BG 19	P. I-va	Marčaevo, Sofijsko	Sofia (40 yrs)	60	F	Elementary	9
	S. D-va	Sofia	Sofia	52	F	Higher	0
A 2.9	V. A-va	Sofia	Sofia	45	F	Higher	7
	B. V-ev	Pleven	Sofia (35 yrs)	38	M	Semi-Higher	0
	L. A-ov	Igralište, Petrič	Sofia	48	M	Higher	0
A 2.10	P. P-ov	Sofia westside	Sofia	24	M	Secondary	5
A 2.4	I. I-ov	Vidin	Sofia (5 yrs)	24	M	Higher current	4
	E. I-va	Sofia	Sofia	22	F	Higher	0
A 4.3	B. V-ev	Pleven (3 yrs.)	Sofia	38	M	Collegiate	4
	X. V-va	Varna	Sofia (10 yrs)	37	F	Higher	3
A 2.9x	R. B-va	Obnova, Plevensko	Sofia	67	F	Secondary	3
A 2.1	L. T-ev	Blatska, Blagoevgrad	Sofia (30 yrs)	38	M	Higher	3
	S. T-va	Sofia	Sofia	50	F	Higher	0
BG 5	M	Erden, Montana	Erden, Montana	54	F	Semi Higher	3
	Z	Erden, Montana	Ohrid, Montana	67	F	M	2
	G	Ohrid, Montana	Ohrid, Montana	72	M	Secondary	0
	D	Ohrid, Montana	Sofia	27	F	Higher	0

	A	Ohrid, Montana	Ohrid, Montana	13	M	Osnovno	0
A 4.5	S. K-va	Gabrovo	Sofia (30 yrs)	48	F	Higher	3
	A. K-ov	Sofia	Sofia	55	M	Higher	1
	P. K-va[24]	Sofia	Sofia	81	F	NA	0
A 1.8	V. P-in	Malčika, Pleven	Sofia	25	M	Policeman	2
	S. P-na	Sofia	Sofia	20	F	Nurse student	2
A 2.8	B. I-va	Etropole	Sofia (40 yr.)	53	F	Higher	1
A 2.7	Ž. R-va	Sofia	Sofia	22	F	Sredno	0
	K. R-ov	Sofia	Sofia	26	M	Mechanic	1
	Sl	NA	NA	NA	F	NA	0
	S	NA	NA	25	M	Chauffeur	1
	U	NA	NA	17	F	Pupil	1
BG 3	J. M-ev	Sofia	Sofia	50	M	Technical	1
BG 11	K. D-va	Sofia	Sofia	65	F	Elementary	1
	P. A-v	Sofia	Sofia	22	M	Secondary	0
BG 17	R. G-eva	Blagoevgrad	Sofia (8 yrs)	28	F	Upper	1
	P. T-va	Sofia	Sofia	25	F	NA	0
BG 18	El. A-va	Sofia	Sofia	27	F	Upper	1
	Ev. A-va	Sliven	Sofia (20 yrs)	59	F	Secondary	0
BG 4	A. L.	Sofia	Sofia	62	M	Higher	0
	R. L.	Kobiljak, Montana	Sofia (14 yrs)	53	F	Secondary	0
	ЛЛ	Sofia	Sofia	23	F	Higher	0
BG 32	L. R.	Sofia	Sofia	45	F	Higher	0
	N. G.	Sofia	Sofia	65	M	Higher	0
BG 34	I. V.	Bojčinovci, Montana	Sofia	67	M	Higher	0[25]
	Ju. X.	Sofia	Sofia	25	F	Higher	0

[24] The mother of the two other participants did not really participate in the conversation but answered briefly when asked that she was cleaning after the apartment had been painted. Thus there was not sufficient interaction conducive to use of *pa*.

[25] While I.V.’s age and birth place would seem to predict a high likelihood of *pa* use, apparently his level of education precludes it.

References

Primary Sources

Български етимологичен речник. т. 1. 1962. София: БАН.
Българският национален корпус. http://dcl.bas.bg/bulgarian-national-corpus/
BGSpeech. bgspeech.net
Георгиев, М. 1961. *Михаилаки Георгиев. Съчинения в два тома*. София: Български писател.
Официјален дигитален речник на македонскиот јазик. Институт за македонски јазик. https://makedonski.gov.mk/
Речник на българския език. София: Институт за бъгларския език БАН. https://ibl.bas.bg/rbe/
Смилевски, Г. 2002. *Разговор со Спиноза*. Скопје: Култура.

Secondary Sources

Алексова, К. 2016. *Социолингвистична перцепция, езикови нагласи и социална идентификация по речта*. София: Парадигма.
Бояджиев, Т., В. Радева, and М. Младенов. 1987. *Между диалектното и книжовното.* София: Наука и изкуство.
Coupland, N. 2013. "Sociolinguistic authenticities." In: Journal of Sociolinguistics (2013) 7.3,417—431.
Fielder, G. in progress. Social Networks and Sofia Vernaculars at the Dawn of the Bulgarian National Language.
Fielder, G. Forthcoming. Recalibrating norms in a standard language culture: the case of Bulgaria. In M. Namachi and B. Belić (eds.) *Proceedings of the International Symposium "Standard Language Ideology in the Slavic Lands."* Slavic-Eurasian Research Center at Hokkaido University, Sapporo, Japan. August 5-6, 2016.
Fielder, G. 2015. Care and maintenance of a Standard Macedonian Language in the 20th century. In Veleva, S., M. Marković, and V. Friedman (eds.). *VIII Makedonsko-Severnoamerikansko Konferencija za Makedonistika*, pp. 35-46. Skopje: University of Saints Kiril and Methodij.
Fielder, G. 2012. Authenticity and the Sociolinguistics of Macedonian. In Friedman, V. (ed.) *Proceedings of the 7th Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies. Balkanistica* 25:2, pp. 75-94.
Fielder, G. 2008a. Adversative Connectives in Bulgarian: Conjunctions or Discourse Markers? In R. Laury (ed.), *Crosslinguistic Studies of Clause Combining: The multifunctionality of conjunctions.* Typological Studies in Language 80, pp. 79-97. Amsterdam: John Benjamins Press.
Fielder, G. 2008b. The Status of Discourse Markers as Balkanisms in South Slavic. In M. Flier and C. Bethin (eds.), *American Contributions to the 14th International Congress of Slavists*, Volume 1: 1-19. Bloomington IN: Slavica.

Fielder, G. 2008c. Discourse Markers in Macedonian: Balkan or Slavic? *Proceedings of the Sixth North-American-Macedonian Conference,* pp. 27-36. Skopje: University of Saints Kiril and Methodij.

Fielder, G. 2008d. Macedonian Discourse Markers in the Balkan Sprachbund. In Z. Topolińska, E. Buzarovska and M. Mitkovska (eds.) Special volume of *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF) 61(2), 120-127.

Gal, S. and J. Irvine. 2019. *Signs of difference: language and ideology in social life.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hopper, P. 2021. “You turn your back and there’s somebody moving in”: Syntactic anacrusis in spoken English. *Interactional Linguistics* DOI: https://doi.org/10.1075/il.20009.hop

Јашер-Настева, О. 2001. *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонскиот јазик „Крсте Мисирков“.

Koeva, S., I. Stoyanova, S. Leseva, T. Dimitrova, R. Dekova and E. Tarpomanova. 2012. “The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design,” *Journal of Language Modelling* 1, pp. 65-110.

Кочева, А. et al. 2020. *За официалния език на Република Северна Македония*. София: БАН.

Kristiansen, T. and N. Coupland (eds.) 2011. *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe.* Oslo: Novus Press.

Кусевска, М. и Е. Бужаровска. 2020. *Прагматика: јазик и комуникация.* Скопје: Арс Либрис.

Matras, Yaron 1998: Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing, in: *Linguistics* 36.2, 281–331.

Matras, Yaron 2000: Fusion and the cognitive basis for bilingual discourse markers, in: *International Journal of Bilingualism* 4.4, 502–528.

Младенов, Ст. 1979. *История на българския език*. Превод и редакция на проф. д-р Иван Дуриданов от немското издание през 1929 г. София: БАН.

Младенов, Ст. 1943. *Съвременият български книжовен език и народните ни говори*. София: Министерство на народното просвещение.

Младенов, Ст. 1935. *История на български език*. София: Факел.

Тополињска, З. 2009. *Македонскиот јазик*. Београд: Београдска књига.

Тополињска, З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска македонија*. Книга 1. Синтаксис. Скопје: МАНУ.

Веновска-Антевска, С. 2003. *Сврзникот но во македонскиот јазик дијахронија, синхронија, перспективи.* Скопје: Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”.

Вачкова, К. 2004. *Тенденции и процеси в българския език: Студии и статии.* Шумен: Епископ Константин Преславски.

Grace E. FIELDER

THE SOCIOLINGUISTICS OF THE CONNECTIVE *ПА 'PA'*

Summary

This paper is a contrastive examination of the status of the connective *ūa 'pa'* in the Macedonian and Bulgarian contemporary standard languages. The status of such connectives reflects shifting values and norms over time in Bulgarian and Macedonian which were standardized in the 19th and 20th centuries, respectively, and reveals different standard language ideologies. As such connectives can be viewed as a kind of cultural artifact in the sense that their sociolinguistic patterning provides insight into the values of speakers as members of communities of practice at particular points in time.

Keywords: discourse markers, sociolinguistics, standard language ideology

UDC 811.163.3'34:811.162.1'34
UDC 811.162.1'34:811.163.3'34

Irena SAWICKA
Instytut Slawistyki, PAN, Warszawa
irsawicka@gmail.com

Agata TRAWIŃSKA
Instytut Ekspertyz Sądowych im. Prof. dra Jana Sehna, Kraków
atrawinska@ies.krakow.pl

Z PROBLEMÓW FONOTAKTYKI W JĘZYKU MACEDOŃSKIM W KONFRONTACJI Z POLSKIM

Kiedy uczymy się języka obcego, najwięcej trudności sprawia zwykle opanowanie poprawnej wymowy. Dla niektórych z nas jest to bariera nie do przebycia. Znamy układ artykulatorów, wiemy niemal wszystko o wymowie głosek, a jednak w praktyce nasza wymowa nie brzmi zadawalająco. Zilustrujemy to na przykładzie kontaktu polsko-macedońskiego.

Oczywiście nie chodzi nam o trywialne, znane różnice, jak na przykład wymowa tylnojęzykowego [ŋ][1] przed [k, g], o której użytkownicy polskiej wymowy północno-wschodniej zwykle zapominają, mówiąc po macedońsku, czy [ł], którego nie zna już współczesna polszczyzna ogólna. Chodzi nam o nierozpoznane dotychczas drobiazgi fonetyczne.

Jak wiadomo, w języku polskim samogłoska /i/ ma zdolność zmiękczania poprzedzającej spółgłoski. Nie jest to w przypadku większości spółgłosek tak silne zmiękczenie jak np. w języku rosyjskim, prowadzące do wyraźnych przesunięć artykulacji spółgłoski. W polszczyźnie, na ogół zachowane zostaje podstawowe miejsce artykulacji i pojawia się dodatkowa palatalizacja spółgłoski. Polak mówiący w ten sposób po macedońsku ma, w przeciwieństwie do Rosjanina, wymowę bliską zadawalającej. Ale nie w każdym wypadku. Źle brzmi polska wymowa wargowych przed /i/ i też przed /j/ np. w serb. *milost,* chorw. *pjesma*, czy mac. *била*. Polskie zmiękczenie wargowych jest bardzo silne i prowadzi do powstania mikrosegmentu typu [j̑] lub [ç], nie mówiąc o dodatkowym wydzieleniu tranzjentu joty, któremu już powszechnie

[1] Stosujemy transkrypcję International Phonetic Association.

przypisuje się wartość fonologiczną. Mimo to wadliwa wymowa podobnych kontekstów w językach południowosłowiańskich nie prowadzi do nieporozumień. Inaczej jest w wypadku spółgłoski /n/. Z powodu odmiennych restrykcji dystrybucyjnych w polskim i macedońskim polska wymowa połączenia *ни* często nie identyfikuje w sposób adekwatny jednostek tych języków. Przypomnijmy, że w macedońskim /n/ i /ɲ/ są odrębnymi fonemami i oba mogą występować przed /i/ – do zmiękczenia /n/ i neutralizacji opozycji nigdy w tej pozycji nie dochodzi[2]. W polskim języku /n/ i /ɲ/ także są odrębnymi fonemami, ale ich dystrybucja jest inna – /n/ nie występuje przed /i/. W związku z tym Polak mówiący po macedońsku automatycznie zmiękcza /n/, co może prowadzić do nieporozumień, ponieważ różnica [ni] vs. [ɲi] jest różnicą znaczącą w języku macedońskim. W gruncie rzeczy, artykułując oba segmenty w sposób typowy dla polszczyzny, zachowanie twardości /n/ nie wydaje się w ogóle możliwe.

Nasz kontakt z tymi językami jest długi i intensywny, różnicę słyszymy i umiemy poprawnie wymawiać grupę /ni/ po macedońsku. Jesteśmy świadome tego, że układ artykulatorów jest inny, jednak na czym on polega dowiedziałyśmy się dopiero, kiedy rozpoczęliśmy realizację projektu dotyczącego fonetyki macedońskiej[3].

Mianowicie, analiza samogłosek macedońskich wykazała różnicę w artykulacji /i/ w obu językach. Macedońskie /i/ jest bardziej tylne i niższe niż polskie /i/. W gruncie rzeczy bardziej odpowiednim znakiem fonetycznym byłoby nie [i], czyli zamknięta, przednia i niezaokrąglona artykulacja, lecz [ɪ], czyli prawie zamknięta i prawie przednia niezaokrąglona artykulacja[4].

[2] Na skutek generalnej tendencji do ograniczania palatalności w macedońskim okurencja /ɲ/ jest bardzo niska.

[3] Zespół w składzie: Anna Cychnerska, Branislav Gerazov, Veselinka Labroska, Irena Sawicka i Agata Trawińska opracował dwa tomy fonetyki i fonologii języka macedońskiego: Савицка и др. 2021, Савицка и др. 2021.

[4] Na ilustracjach stosujemy tradycyjną transkrypcję [i] zamiast [ɪ], dodając diakryty w wymówieniach znacząco percepcyjnie różniących się od [i].

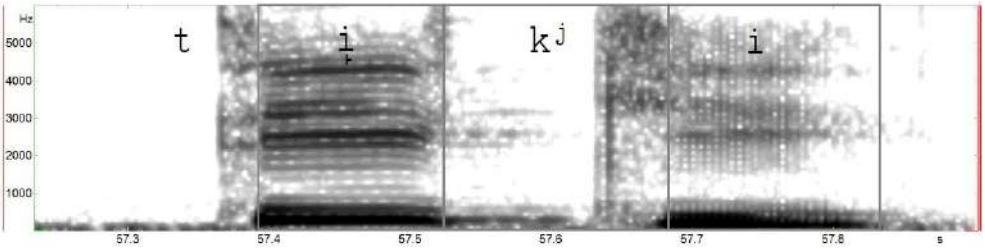

Ryc. 1. Spektrogram macedońskiego logatomu *шики*[5].

Źródło: Własne. Wszystkie spektrogramy zostały wykonane za pomocą programu STx Austriackiej Akademii Nauk (www.oeaw.ac.at/isf) przez Agatę Trawińską. Prezentują one wymowę mówcy modelowego – kobiety posługującej się wariantem literackim wymowy[6] języka macedońskiego, pochodzącej z Macedonii zachodniej. Dla języka polskiego również zaprezentowano wymówienia kobiety, także posługującej się odmianą ogólną polszczyzny, pochodzącej z południowo-wschodniej części Polski.

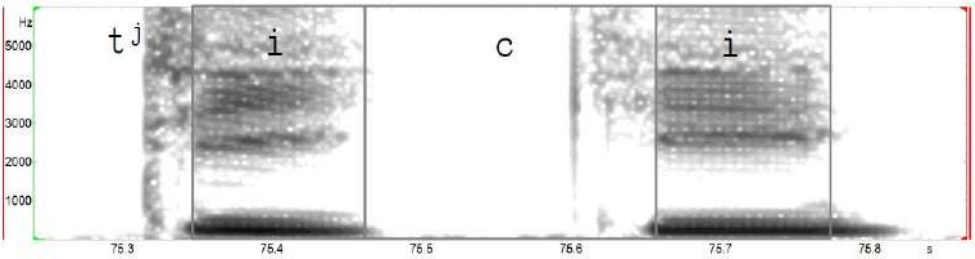

Ryc. 2. Spektrogram polskiego logatomu *tiki.*

[5] Symbol [c] w odniesieniu do macedońskich obstruentów bezdźwięcznych palatalnych stosowany jest dość umownie – jak wiadomo w tym języku występuje cały szereg odmian artykulacyjnych. Umownie tym samym symbolem oznacza się zarówno fonem zapisywany jako ќ jak i alofony /k/ przed samogłoską przednią. Jednak nasze badania wykazały różnicę barwy. W związku z tym stosujemy oznaczenia: [kj] – dla alofonu fonemu /k/ przed samogłoską przednią, oraz [c] – dla podstawowej realizacji palatalnej afrykaty /c/.

[6] Wariant literacki wymowy określamy na podstawie trzech kryteriów: 1. kryterium statystyczne (artykulacja liczebnie przeważająca), 2. kryterium socjologiczne (artykulacja osób wykształconych), 3. kryterium progowe (artykulacja, która w powszechnym odbiorze nie jest oceniana negatywnie).

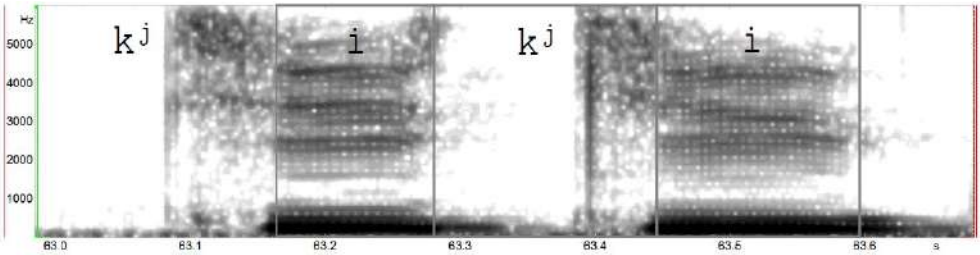

Ryc. 3. Spektrogram macedońskiego logatomu *кики*.

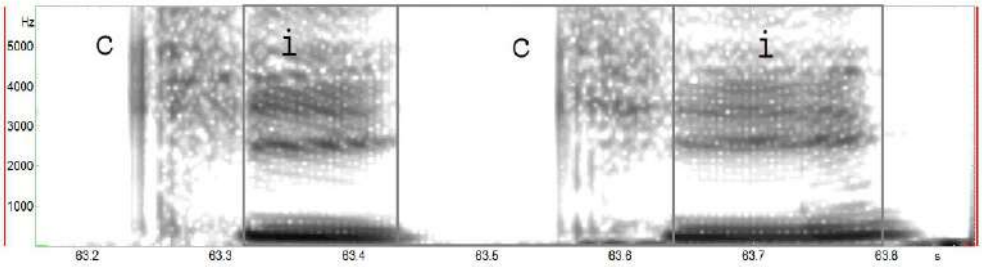

Ryc. 4. Spektrogram polskiego logatomu *kiki*.

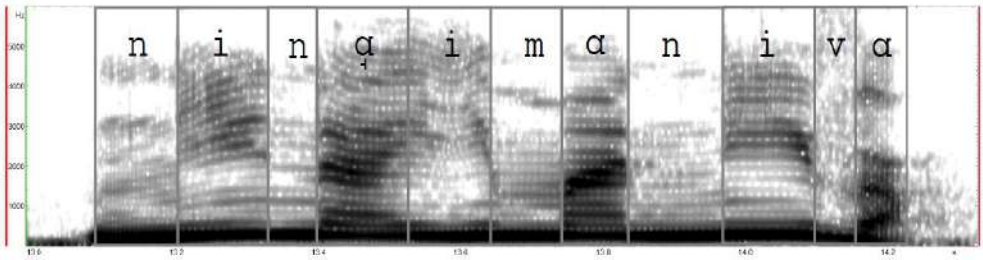

Ryc. 5. Spektrogram macedońskiego zdania *Нина има нива.*

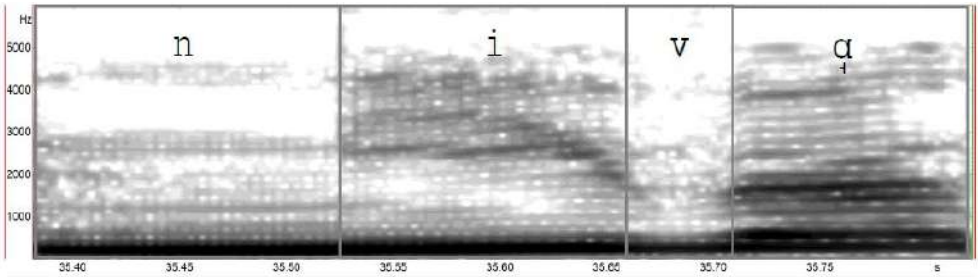

Ryc. 6. Spektrogram wyrazu *нива* ze zdania *Нина има нива со кромиѓ и со зелка.*

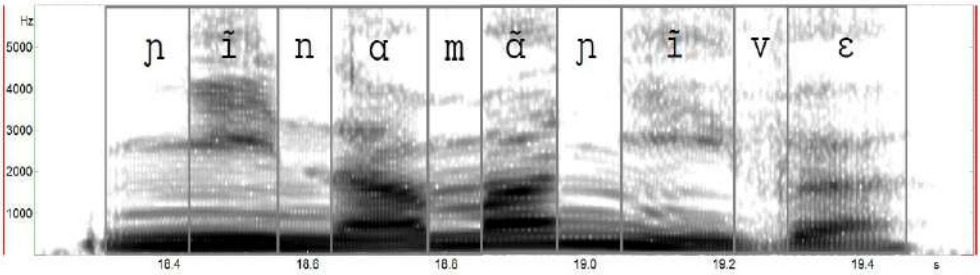

Ryc. 7 Spektrogram polskiego zdania *Nina ma niwę*[7].

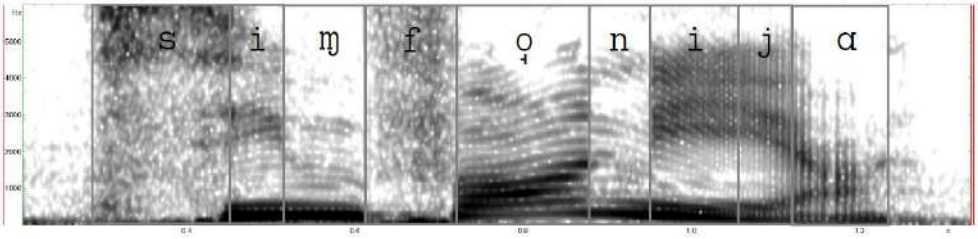

Ryc. 8. Spektrogram macedońskiego wyrazu *симфонија.*

[7] W transkrypcji symbol unosowienia, jak i ubezdźwięcznienia zaznaczamy również wtedy, gdy są to częściowe asymilacje.

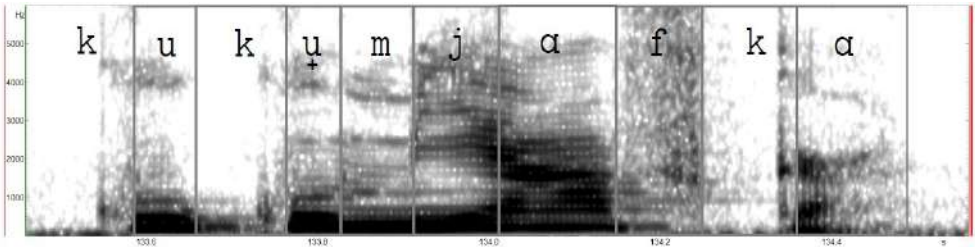

Ryc. 9. Spektrogram macedońskiego wyrazu *кукумјавка.*

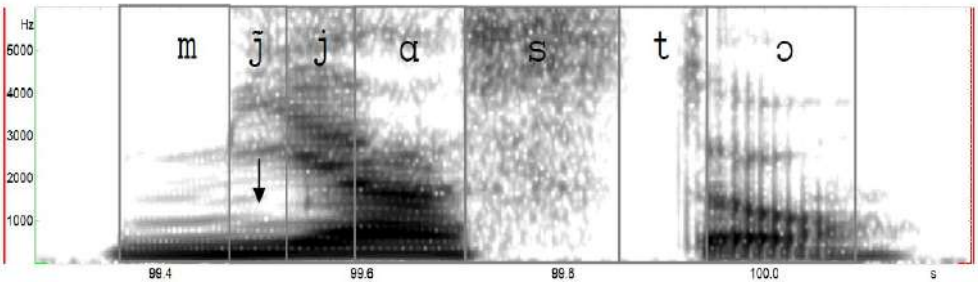

Ryc. 10. Spektrogram polskiego wyrazu *miasto* [mʲjastɔ].

Kolejną różnicą, którą usłyszeliśmy i zweryfikowaliśmy eksperymentalnie jest częste i wyraźniejsze niż w polskim występowanie w języku macedońskim progresywnej asymilacji samogłosek po spółgłoskach nosowych. Nie możemy na razie stwierdzić, na ile jest regularne. W naszych materiałach było obecne bezwyjątkowo.

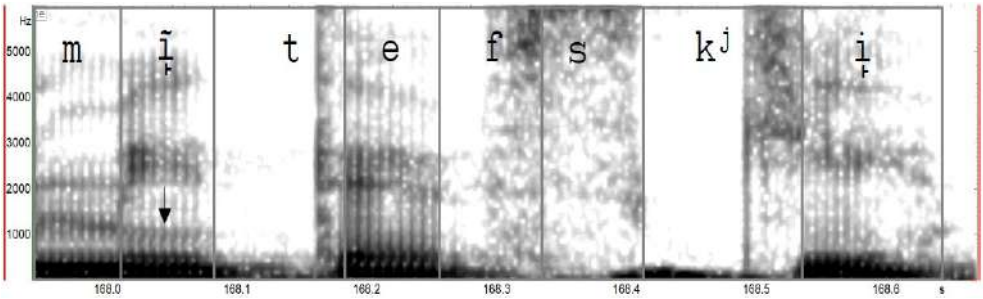

Ryc. 11. Spektrogram wyrazu *Миш̄евски* (strzałką wskazano formant nosowy).

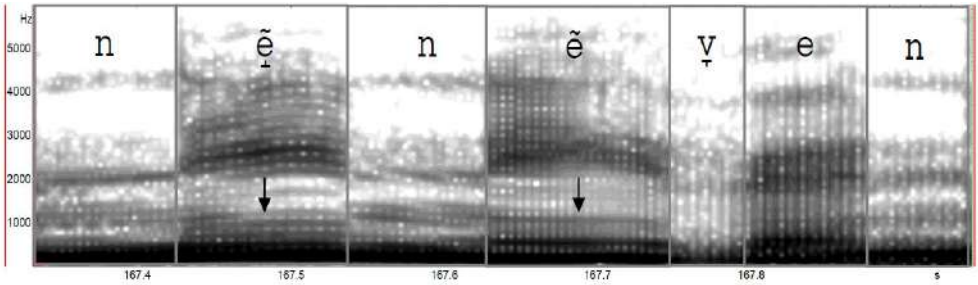

Ryc. 12. Spektrogram frazy *не Невен* (strzałkami wskazano formant nosowy).

Nie wiemy czy jest to zjawisko obligatoryjne. W dotychczas przeanalizowanych 13 przykładach macedońskich formant nosowy występował regularnie w znaczącej części przebiegu trwania samogłoski. W polskim pojawiał się również, ale, wydaje się, że mniej regularnie.

Lekka nazalizacja samogłoski poprzedzającej sonant nosowy występowała także w macedońskim.

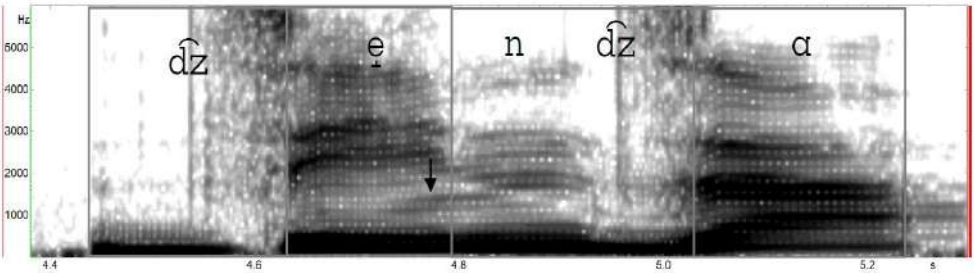

Ryc. 13. Spektrogram wyrazu *сенса* (strzałką wskazano formant nosowy, który wystąpił w ok. 1/3 samogłoski *е* poprzedzającej spółgłoskę nosową).

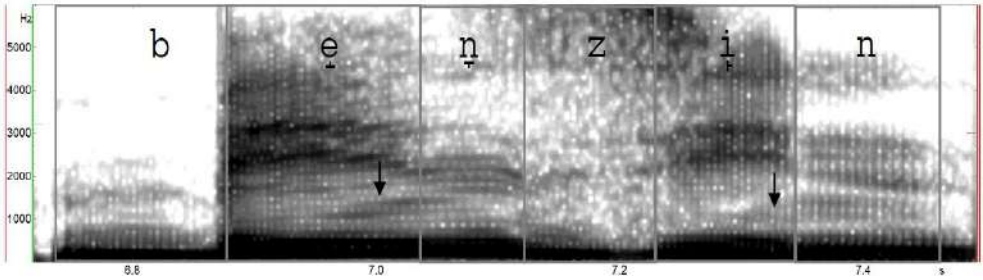

Ryc. 14. Spektrogram wyrazu *бензин* (strzałkami wskazano formant nosowy, który występuje w około połowie przebiegu obu samogłosek poprzedzających spółgłoskę nosową).

W polskich przykładach nie zaobserwowano nazalizacji samogłoski poprzedzającej sonant nosowy, por. np. ryc. 15.

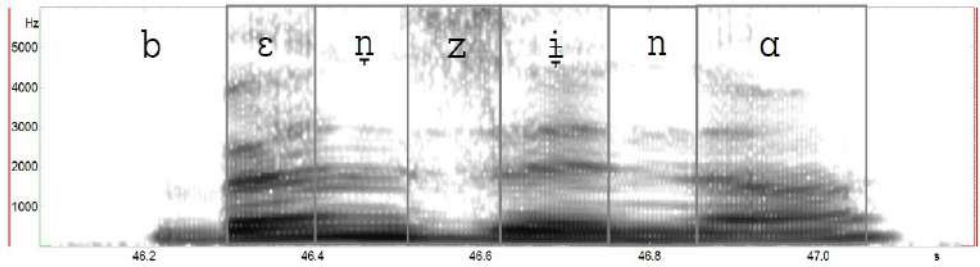

Ryc.15. Spektrogram polskiego wyrazu *benzyna*.

I jedna jeszcze zauważona przez nas różnica, zwykle pomijana przez badaczy, to częste częściowe ubezdźwięcznienia sonantów po bezdźwięcznych obstruentach w polskim i brak tego w macedońskim. Por.

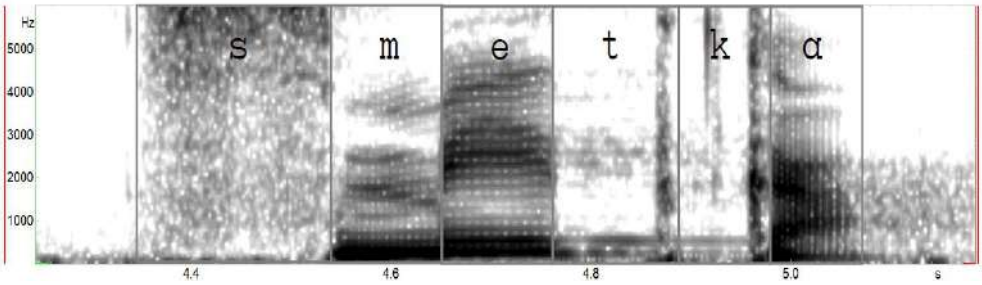

Ryc. 16. Spektrogram macedońskiego wyrazu *смешка*.

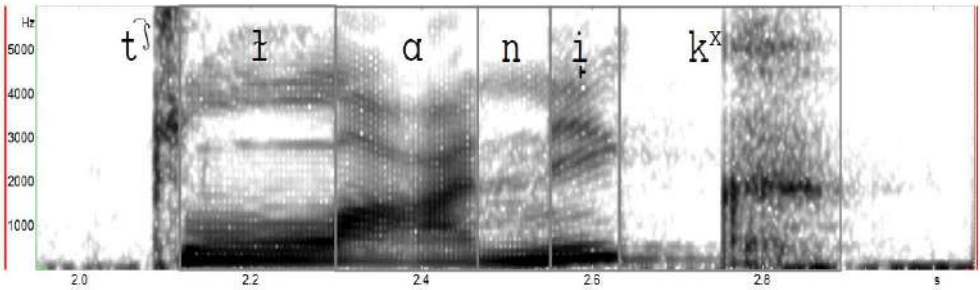

Ryc. 17. Spektrogram macedońskiego wyrazu *шланик*.

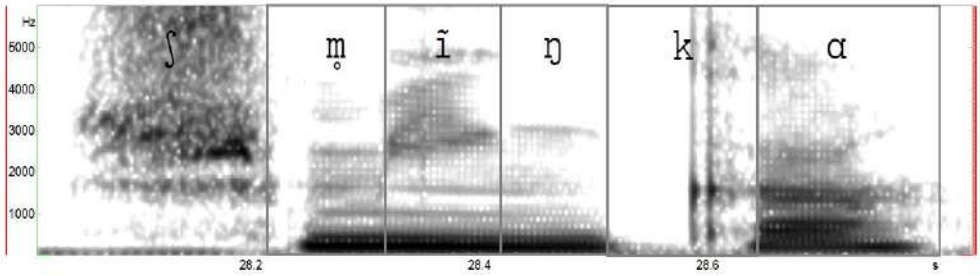

Ryc. 18. Spektrogram polskiego wyrazu *szminka*.

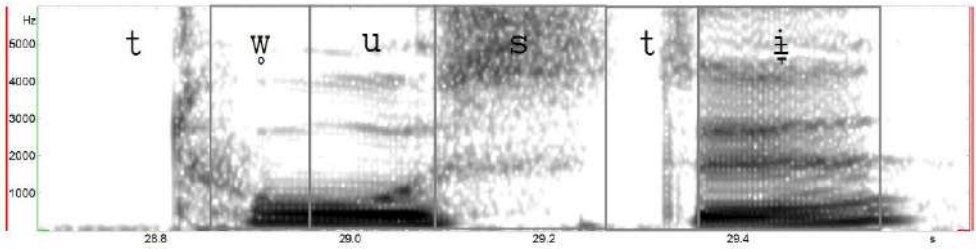

Ryc. 19. Spektrogram polskiego wyrazu *tłusty*.

I na zakończenie wspomnimy tylko, że realizacja prominencji akcentowej w macedońskich wyrazach jest inna niż w polskim. W macedońskim zdecydowanie dominującym czynnikiem akcentotwórczym jest wzdłużenie czasu trwania samogłoski nieakcentowanej. W języku polskim w pozycjach nieobciążonych modyfikacjami wynikającymi z konkretnej pozycji samogło-

ski w wyrazie i, zwłaszcza, we frazie, dominuje, naszym zdaniem, czynnik tonalny, a konkretnie spadek wysokości F_0 samogłoski akcentowanej (por. np. Demenko 1999)[8].

Bibliografia

Demenko G. 1999. *Analiza cech suprasegmentalnych języka polskiego na potrzeby technologii mowy*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Dogil G. 1995. „Phonetic correlates of word stress". *Phonetik AIMS 2.2*, 1-60.

Łukaszewicz B., B. Rozborski. 2008. „Korelaty akustyczne akcentu wyrazowego w języku polskim dorosłych i dzieci". *Prace Filologiczne*, 1-24.

Савицка И., Б. Геразов, В. Лаброска, А. Цихнерска, А. Травињска. 2021. *Фонетика и фонологија на современиот македонски стандарден јазик:* 1. *Супрасегментална фонетика и фонологија*. Скопје: МАНУ.

Савицка И., А. Травињска, В. Лаброска, А. Цихнерска, Б. Геразов. 2021. *Фонетика и фонологија на современиот македонски стандарден јазик:* 2. *Сегментална фонетика и фонологија*. Скопје: МАНУ. Во печат.

Irena SAWICKA
Agata TRAWIŃSKA

SELECTED PROBLEMS OF MACEDONIAN PHONOTACTICS IN CONFRONTATION WITH POLISH

Summary

The article points to several contextual differences in articulation between Macedonian and Polish, which were observed during the work on the phonetics and phonology of the Macedonian language.

Keywords: phonetics, phonotactics, allophony, Macedonian, Polish.

[8] Przyznać jednak trzeba, że nie wszyscy tak uważają. Na przykład Beata Łukaszewicz i Bogdan Rozborski rolę akcentotwórczą w języku polskim przypisują również czynnikowi temporalnemu (por. Łukaszewicz, Rozborski 2008: 1-24). Natomiast Grzegorz Dogil twierdził, że język polski nie ma stałych korelatów akustycznych akcentu wyrazowego (Dogil 1995).

UDC 811.163.3'373:811.161.1'373
UDC 811.161.1'373:811.163.3'373

Елена ИВАНОВА
Санкт-Петербургский государственный университет
e.y.ivanova@spbu.ru

Лилјана МИТКОВСКА
ФОН Униврзитет, Скопје
liljana55@yahoo.com

УПОТРЕБАТА НА ЛЕКСЕМАТА ‘ЧОВЕК’ ВО ОБОПШТЕНО-ЛИЧНО ЗНАЧЕЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБА СО РУСКИОТ

1. Вовед

Предметот на оваа статија е поврзан со категоријата определеност, односно ‘референцијалната квантификација’, тема со која акад. Зузана Тополињска често се занимавала во своите лингвистички истражувања (сп. на пр. Тополињска 1974; 1997:191-227; 2008:181-190, Topolińska 2009; Topolinjska 2009). Обопштено-личните искази содржат персонален аргумент кој не упатува на референт во реалниот или замислениот свет, што значи тие се нереферентни. Неможноста да упатуваат на референти во дискурсот се смета за особина која ги дефинира ваквите аргументи (на пр. Gast & van der Auwera 2013:134). Типолошките испитувања покажуваат дека јазиците обично располагаат со различни средства за изразување обопштено-лични значења со различни семантички и дискурсно-прагматички особини. Во европската типолошка лингвистика таквите искази се нарекуваат *impersonalized* или *generalized* (на пр. Siewierska 2011, Siewierska & Papastathi 2011, Gast & van der Auwera 2013, Deringer et al. 2015). Гаст и ван дер Авера (Gast & van der Auwera 2013)[1] пред-

[1] Дефиниција за обопштување: Impersonalization is the process of filling an argument position of a predicate with a variable ranging over sets of human participants without establishing a referential link to any entity from the universe of discourse. (Gast & van der Auwera 2013: 136)

лагаат типолошка дистрибуција на т.н. ‘human impersonal pronouns’ врз основа на податоци од повеќе европски јазици (англиски, германски, холандски, француски, италијански, шпански, руски и бугарски) во кои тие вклучуваат форми со различно потекло, т.е. различна основна употреба, како личните заменки (за прво, второ и трето лице), именки кои се базираат на лексемата ‘човек’ (француски *on*, германски *man*, бугарски *човек*), и структури во кои обопштен аргумент е импликуван, како медијални и пасивни маркери, инфинитивот и безлични модали, на пр. рускиот модал *следует* ‘треба’. Со сите овие средства се искажуваат обопштено-лични значења, но може да се разликуваат според различни параметри на ситуациите во кои се користат.

Обопштено-личните искази не се посебно испитувани во македонската лингвистика иако повеќето од средствата за ваква функција посочени во типолошките истражувања се користат и во македонскиот јазик. Тополињска (2008: 147) забележува дека заменките за првото и второто лице покрај упатување на говорителот и адресатот имаат повеќе секундарни значења: „Меѓу поинтересните и пораспростанетите треба да се наведат разни конструкции со генерализирано значење ‘ти-човек’, ‘ниелуѓе’, како на пр. *Работиш, работиш, а крајот не се гледа* или *Работиме, работиме, а крајот не се гледа...*“ Исто така забележува дека „со заменска генерализирана функција може да се појави и именката *човек: Човек работи, а крајот не се гледа*, и сл. Покрај тоа таа додава дека со такво значење се употребуваат и „таканаречените „безлични“ конструкции со конвенционално испуштена или блокирана позиција на номинативната ИС и со импликуван персонален агенс, сп. *Викаат дека... Се зборува дека...*“.[2]

Во оваа статија ќе ја разгледаме употребата на именката *човек* во вакви обопштено-лични искази и ќе се обидеме да ги определиме основните структурни и функционални својства на овие искази преку анализа на примери од македонската литература. За споредба со руските еквиваленти користиме текстови од „Паралелниот корпус на словенските јазици“ (*ParaSol*).[3]

2 Употребата на ‘човек’ во обопштено-лично значење во македонскиот јазик

Во речниците на македонскиот јазик[4] како прво значење на лексемата *човек* се посочува означувањето на посебен тип суштество (1.а. цицач

[2] За импликуваниот агенс во пасивните *се*-конструкции види и во Митковска (2011: 102-103).

[3] von Waldenfels and Meyer (2006-) достапен на http://parasolcorpus.org/

[4] Речници: ДРМЈ (Дигитален речник на македонскиот јазик), Конески Б. (1966), Мургоски (2005), Конески К. (2014).

што припаѓа на родот примати ...; б. човечката раса: *пошеклошо на човекош*. Мургоски 2005). По различен редослед се наведуваат значењата во смисла на ‘лице/личност’ (*Колку луѓе ќе ѕојѕаш ушре? Таа е прекрасен човек.* Конески К. 2014), ‘лице со позитивни морални особини’ (*шој не е човек*; Конески Б. 1966), ‘возрасен маж’ (*Те бара еѕен човек. Еѕен човек и еѕна жена.* Конески Б. 1966), ‘маж, сопруг’ (*Мојош човек. Ми го нема човекош ѕа се врашш*. Конески К. 2014).

Во сите наведени речници употребата на лексемата човек во обопштено-лично значење (*човек*$_{об}$) се издвојува посебно, иако под различни називи: во безлична употреба, *човек би рекол; шреба човек ѕа се бори во живошош; шоа ши е ѕа пукне човек оѕ смеа;* (Конески Б. 1966) [5], во општи искази: ти, вие, секој, некој, сите: *човек мора ѕа е внимашелен со шакви луѓе* (Мургоски 2005), неопределено, општо, безлично по смисла: *Човек не може ѕа не поверува на шие зборови. Не може човек ѕа ви го фашш крајош. Еѕен живош му е ѕаѕен на човека.* (Конески К. 2014) Ова укажува на фактот дека ваквата употреба на лексемата се издвојува од другите значења, кои може да упатуваат на референт или да означуваат класа, т.е. претставник на класа (генеричка употреба).

Во ваква употреба лексемата *човек* главно се јавува без маркери за определеност – определен член или *еѕен* за неопределеност. Ваквите маркери во воопштени искази веднаш упатуваат на генеричка употреба (пример 1 и 2), но ако се работи за конкретна ситуација можно е двојно толкување (пример 3).

(1) Неизмерна е радоста, сите сме способни за нови силни чувства, **човекот** е борец, витез и наследник на животот. („Жонглирање со животот во слободен пад“ од Сара Трајковска 2012)

(2) Ти самиот дозволи да бидеш охрабрен повеќе отколку што би требало, да веруваш дека **еден човек** во вакви околности може да слезе до три метри и, уште, да фрла сам земја оздола горе. („Бунар“ од Димитар Башевски 2001)

(3) И додека тој зборуваше, мене во умот, како пчела околу главата, ми се вртеше прашањето – зарем ***човекош*** треба да умре, треба да го снема од овој живот, та за него да се зборува само убаво? („На пат со времето“ од Петре Наковски 2010)

Покрај тоа, во обопштено-личната употреба именката *човек* не може да биде модифицирана со никакви други определби, кои поблиску го специфицираат поимот, бидејќи, како што забележува Тополињска (2008: 147), оваа именка тука има „заменска генерализирана функција“.

Исто така карактеристично е дека реченицата со подмет *човек* во обопштено-лично значење најчесто не изразува фактуално значење, па

[5] Истите примери се наведени и во ДРМЈ, со карактеристика ‘некојси, еден човек; Употреба: Безлично’.

затоа тие се обично во генерално сегашно време без разлика на времето на главното кажување (4) или со некој маркер за модалност (5). Се среќаваат и модални глаголи во минато време, при што обопштувањето се прикажува во временската рамка на настанот (6).

(4) Зела леген да го измие... Ете, зошто се жени **човек**, за такви редови! („Печалбари“ од Антон Панов 1936)

(5) Дали беше правилен неговиот избор на оваа висока положба или не, не би можел **човек** да се заколне, но на дела докажуваше дека ја заслужува. („Крпен живот“ од Стале Попов 1953)

(6) Но сега од овој балкански кафез тешко можеше да се излезе, можеше **човек** само да се префрли во друг кафез, а тоа речиси ќе беше исто како во овој кафез. („Времето на козите“ од Луан Старова 1993)

Исказите со *човек*$_{об}$, и кога предикатите се во сегашно време, не се однесуваат на актуелизирани настани, туку изразуваат еден тип на хабитуалност.[6] Хабитуалната ситуација не е референтна: предикатот се однесува на цела класа ситуации, а не на еден специфичен случај (Плунгян 2004). Ситуациите изразени во овие реченици се карактеризираат со повторување, кое се одликува со постојаност; во оваа смисла, „вообичаеното значење ... е некаков вид апстракција“ (Шлуинский 2005: 159), што овозможува да се обележи со средство што изразува нефактуално значење.

Обопштено-личните реченици со подмет *човек* може да се појават во различни типови реченици (како самостојна, главна или зависна реченица). Притоа, подметот може да зазема различни позиции во однос на другите членови на реченицата. Сп. ги примерите во 7(а) и (б).

(7) (а) ШИШКО: А-а, прв пат. Колку се изменил! Не може **човек** да го познае. Како од пекол да излегол. („Бегалка“ од Васил Иљоски 1950)

(б) ТЕОДОС: (Пред огледало ги чисти мустаќите со четкиче.) Тји, бре мурдарлак! Ништо чисто не може да види **човек**. („Чорбаџи Теодос“ од Васил Иљоски 1937)

Според некои автори (на пр. Москова-Еленска 1978: 135) различните позиции во соодветните бугарски конструкции не се поврзани со разлики во комуникациско-информативната структура. Останува да се испита дали тоа важи и за македонските реченици.

Од функционален аспект, ваквите обопштено-лични искази се однесуваат на луѓето воопшто, кој било, но често генерализираат една одредена група во која е вклучен говорителот, т.е. авторот на текстот, што станува јасно од поширокиот контекст. На пр. во (6) под *човек* се подразбираат сите луѓе што тогаш живееле на Балканот, вклучувајќи го и авторот. Исказот може да се однесува само на говорителот/авторот, но

[6] Сп. Пановска-Димкова (2014).

се генерализира од различни причини: да се долови сликовитост (8) и (9) или дистанцираност што го прави исказот индиректен, како во (10) и (11).

(8) МИТРЕ: (се испружува убаво). Шуќур каде оставил господ лежење, да може **човек** да си ја одмори снагата... („Парите се отепувачка“ од Ристо Крле 1938)

(9) О, сестро Чано, добро ни дојдовте! Ние со мајка Перса и Пеличка тркнавме до црквата Света Богородица, забрането е да се слават верски празници, ама во слободно време **човек** може да запали свеќа во некоја црква! („Црна билка“ од Ташко Георгиевски 2006)

(10) САНКО: Пеење не е ѓурултија, аџија.
ТРАЈКО: Какво е ова пеење во ова време! Ноќта е, да речам, за спиење, не за пеење.
БОШКО: Кога **човек** не може да спие?
ТРАЈКО: Тога нека не расипува сон на други. („Бегалка“ Васил Иљоски 1950)

(11) - Зошто да не послуша **човек** малу музика, се правдаат пред жените и божем протестираат, – па што има друго во ова наше гратче?... („Бојана и прстенот“ од Иван Точко 1959)

Често со обопштените искази од овој тип говорителот/авторот има за цел да создаде услови адресатот да се соживее со она што се кажува и во одредени услови да предизвикаат емпатија со говорителот, односно со целата група што ја претставува. Во (12) аџи Трајко му ја раскажува својата ситуација на чорбаџи Стојко, за кој знае дека има слично мислење како и тој и дека ќе се солидаризира со него. Во (13) авторот ја обопштува својата ситуација за да предизвика разбирање за својата лекомисленост.

(12) ТРАЈКО: Така, туку пак аџијата, да речам, не им чини. Се им е многу лихвата. Комитаџиите ги подбуцнуваат: „Не давајте“! мене ми порачуваат: „Од толку толку лихва повеќе да не земаш“. А од друга страна: „Ќе дадеш толку толку за комитетот… Само за нив да работи **човек**! им се чудам на некои од чаршијата што одат со нив! Што не си ја гледаат работата… („Бегалка“ Васил Иљоски 1950)

(13) Проклет да бидам, тоа така го рече што **човек** мораше да ѝ верува дека пати, дека многу, премногу пати, оти и крвави срцето. („Големата вода“ од Живко Чинго 1984)

Во контекст на совети, препораки и слично, *човек*$_{об}$ се однесува на адресатот (и луѓе во слична ситуација). Во (14) реченицата што следи јасно укажува на тоа дека обопштеното кажување е наменето за адресатот. И во (15) вклученоста на адресатот се подразбира поради претходното директно обраќање.

(14) ТРАЈКО: Рековме, секој има право да почука на девојкина врата, туку пак **човек** треба да гледа каде ќе почука. (Зајадливо). А ти требаше да почукаш на подолна врата! („Бегалка“ Васил Иљоски 1950)

(15) И ти знам исто се чувствуваш.. правиш сѐ за да не се случи она што мора еднаш.. зошто **човек** може да побегне од сѐ... но никогаш од себеси... („Разминувања“ од Виолета Петровска Периќ 2013)

Во зависност од контекстот обопштениот исказ, т.е. *човек*$_{об}$ може да ги вклучува и говорителот и адресатот. Во (16) прашањето се однесува и за говорителот и за соговорникот бидејќи тие се во иста ситуација, па со следното прашање соговорникот е повикан така и да го протолкува. Во (17) авторот сака да го привлече интересот на читателите бидејќи може да научат многу за Конески, импликувајќи истовремено дека и тој научил.

(16) ТРИПКО: Па ќе порачаме, туку чекај малку да поразговараме. Кажи ми ти мене, Шишко, зашто живее **човек**? Зашто живееш ти? („Бегалка“ Васил Иљоски 1950)

(17) Ова, во разговорите со него, се сеќавања, мисли, искази за спомени .... Но, тие се доволно податливи за **човек** да научи многу нешта за животот и творештвото на овој наш великан и евентуално да предизвикаат интерес кон неговите дела,... („Конески: Кажувања“ од Цане Андреевски, https://okno.mk/node/3384)

Во раскажување од аспект на трето лице обопштените искази го вклучуваат третото лице и создаваат услови за солидаризирање со тоа лице. Во (18) *човек*$_{об}$ се однесува на секој човек вклучително и татко му на Трајко, а во (19) на „кој било па и тие“.

(18) Ги врза Трајко добиците и излезе да види дали татко му не се заговорил со некој човек. Обично кога си иде **човек** од пазар го запираат луѓето и го заговоруваат ... („Калеш Анѓа“ Стале Попов)

(19) Крај нив и тие не се чувствуваа сами. Најлошото е да се чувствува **човек** осамотен, без нигде никого. („Калеш Анѓа“ Стале Попов)

3 Руските еквиваленти (анализа на паралелните текстови)

Во руската лингвистика, како и во словенските студии воопшто, обопштено-лично значење се забележува во структури од различни синтаксички типови. Како најтипичен начин на изразување на ова значење се сметаат реченици со предикат во 2 л. еднина (рус. *Напишешь пером – не вырубишь топором,* буквално:‘Тоа што си го напишал со перо не можеш да го исечеш со секира’), кои во обопштено-лично значење об-

ично се користат без лична заменка. Подискутабилна е можноста за обопштено-лично толкување на реченици во 1 л. мн. – како тие без подмет, така и тие со експлицитна подметна заменка (*Чем меньше женщину мы любим, тем больше нравимся мы ей.* ‘Колку помалку сакаме некоја жена, толку повеќе ѝ се допаѓаме.’) (Бондарко 1991; Булыгина, Шмелев 1997; Князев 2014, итн.). Инфинитивните структури исто така можат да се толкуваат со обопштено-лично значење (*Умом Россию не понять* ‘Русија не може да се разбере со умот’ (Ф. Тютчев)). Бидејќи подметот на инфинитивната група не е изразен тој може да се сфати како неопределен или како обопштен. Истото важи и за инфинитивните структури со безлични модални елементи, каде што нема индикација за подметот ни во главниот ни во зависниот предикат: *Разговаривая с потерпевшим, надо проявлять тактичность.* ‘Кога се зборува со жртвата, мора да се биде тактичен’ (Тестелец 2001: 288).

Во сите структурни разновидности на обопштено-личната реченица, секогаш постои субјект кој го генерализира своето лично искуство. Како што забележува Е.В. Падучева, класата на обопштено-лични реченици, и покрај нивната синтаксичка хетерогеност, „е обединета со тоа што нејзиниот имплициран, а понекогаш и синтаксички изразен, подмет не е само ‘сите’, туку ‘Јас и луѓето како мене’“ (Падучева 2012: 28).

Понатаму ќе разгледаме како обопштено-личната употреба на *човек* (*човек*$_{об}$) во македонскиот јазик се рефлектира во руските преводни еквиваленти, со оглед на тоа што во рускиот јазик не постои таков „формален“ индикатор за обопштување. Руската лексема *человек*, меѓу другите значења, може да се јави во генеричка употреба (*Человек всегда тащит с собой своё прошлое* ‘Човекот секогаш го влече своето минато со себе’ (А. Волос)), и, како што ќе видиме подолу, не е секогаш можно да се повлече остра граница меѓу таквата употреба и обопштеното лично значење.

Во главниот анализиран материјал, ексцерпиран од „Паралелниот корпус на словенските јазици“ (ParaSol), преземени се сите реченици во постоечките текстови со македонско-руска паралела во кои се појавува именката *човек,* без разлика на изворниот јазик. Потоа рачно се издвоени македонските реченици во кои оваа именка се употребува со обопштено-лично значење и нивните руски еквиваленти (вкупно 105 паралелни примери). Резултатите се прикажани во Табела 1. Тука се вклучени и случаи во кои употребата на *човек*$_{об}$ тешко може да се издвои од генеричката употреба.

Табела 1. Руските еквиваленти на македонските реченици со *човек*$_{об}$

Безлични и инфинитивни реченици	Форми 2 л. едн.	Форми 3 л. мн.	Форми 1 л. мн.	Неопределени заменки	Лексема *человек*	Трансформи	Вкупно
37	7	6	6	3	24	22	105

Примерите од нашиот корпус покажуваат дека како еквивалент на македонската обопштено-лична именка *човек*$_{об}$ на руски јазик се користи целиот можен инвентар на средства за изразување обопштено-лично значење. Во анализата што следи ќе ги разгледаме забележаните еквиваленти во примерокот од корпусот и накратко ќе ги опишеме условите за избор на една или друга форма.

3.1. Безлични и инфинитивни реченици

Како што се гледа од статистиката прикажана во Табела 1, главниот начин на преведување на реченициите со *човек*$_{об}$ е со безлични структури, вклучително и инфинитивни реченици – независни и зависни. Забележани се неколку типови.

3.1.1. Модално-безличен предикат (*можно* ‘може’, *нельзя* ‘не може, не смее’, *надо* ‘треба’) или безличен модален глагол (*приходится* ‘принуден, мора’, *может* ‘може’, *следует* ‘треба’) проследено со инфинитивна група. Руските модално-инфинитивни конструкции се јавуваат како главен еквивалент на реченициите со *човек*$_{об}$ со модално значење, бидејќи имплицираниот подмет не се изразува ниту во модалниот ниту во инфинитивниот дел од реченицата, а може да се толкува обопштено, како „секоја личност, вклучително и говорителот“ (Тестелец 2001: 288-290).

Во македонскиот јазик, ваквите конструкции одговараат на структури кои содржат модален глагол и *ѓа*-конструкција:

(20) Па тој никого не пушта внатре, ти велеше дека **човек** *не може ни ѓа се јави***.** — Он же никого не пускает к себе, ты говорил, *что ему и позвонить нельзя.*

(21) Забележавме дека бедемот зад кочините беше понизок така што **човек** *можеше_ѓа се наведне* преку него. — Нам сразу бросилось в глаза, что за хлевами крепостная стена резко понижается, так что через *нее можно наклонить* голову.

(22) Ете како **човек** *мора ѓа ја ѝлаѿи* измамата, – зборуваше таа, – и јас повеќе не сакам да лажам. — Вот как *приходится платить* за ложь, – говорила она, – и больше я не хочу лгать.

Сепак, постојат примери во руските преводи каде што во модално-инфинитивни конструкции подметот може да биде неискажан, но

референтен. Значи, руската реченица во (23) најверојатно ќе се толкува како упатување на одредена ситуација во минатото со импликуван агенс:

(23) Во ваков амбиент, **човек** *можеше ѓа ѝ се ѿрепушѿи* на својата фантазија! — И *можно было предаваться* грезам!

Во пример (24), руската реченица воведува обраќање кон соговорникот (*дорогой сосед* ‘драги соседе’), со што очигледно се посочува конкретен референт на импликуваниот субјект:

(24) **Човек** *не ѿреба ѓа се занесува* со големи планови, јас тоа навистина го мислам, драги соседе. — *Не надо задаваться* большими планами, *дорогой сосед*, право.

3.1.2. Немодални именски предикати кои воведуваат инфинитивна реченица

Во овој случај, како еквивалент на македонската реченица со *човек*$_{об}$ во рускиот превод се јавува вградена инфинитивна група, за која немодалниот именски предикат има функција на матричен предикат (со семантика на внатрешна состојба, проценка на погоденост, соодветност на извршување на дејството):

(25) …но зошто тогаш е толку *ѿешко* **човек** *ѓа се ориенѿира во неа*? — Но почему же в библиотеке так *трудно ориентироваться* ?

(26) …многу *ѿосѿокојно би било ѓа ве смеѿа* **човек** за плод на халуцинација. — ….гораздо <u>спокойнее было бы *считать*</u> *вас* плодом галлюцинации.

3.1.3. Зависни инфинитивни реченици воведени од подредени сврзници

Некои инфинитивни конструкции во рускиот јазик може да се воведат со подредени сврзници (Падучева 2018). Во нашиот материјал, како еквиваленти на реченици со *човек*$_{об}$ се јавуваат инфинитивни реченици со целни, *чтоб(ы),* и условни, *если*, сврзници:

(27) Првите години по окупацијата беше достаточно да се купат кои и да било акции на кое и да било претпријатие, и **човек** *беше сигурен* дека ги вложил парите добро и дека во прашање може да биде само големината на печалбата. — В первые годы оккупации довольно было купить любые акции любого предприятия, *чтобы быть уверенным* в надежном помещении денег и думать лишь о размерах процентов.

(28) *Коѓа* **човек** *ќе му се ѿриближи*, така што двата „ѕида на клисурата“ ќе се издигнат стотици метри над авионот, станува јасно дека „трупот на питонот“ е всушност до хоризонтот протегнато пространство на едно толку брзо движење што поприма изглед на пасивно набабрен

цилиндер. — *Если же опуститься* на несколько сот метров, почти к самому дну «ущелья», видно: питон — протянувшаяся до самого горизонта полоса, где плазма движется с невероятной быстротой, отчего и возникает впечатление застывшего цилиндра.

Друга можност за употреба на инфинитивна зависна конструкција е употребата на глаголски прилог со инфинитивна реченица. Таквата конструкција исто така може да се толкува со обопштено-лично значење, бидејќи подметот не е изразен ниту во глаголскиот прилог, ниту во инфинитивната реченица:

(29) А долгиот летен ден над зелената долинка изгледа бесконечен, *та* **човек** *не паметув*а кога се разденило и не помислува дека некогаш ќе се стемни. — А длинный летний день над зеленой долиной кажется бесконечным, *заставляя позабыть*, что когда-то был рассвет и когда-то наступит мрак.

3.1.4. Независен инфинитив

И покрај разновидниот опсег на функции на независниот инфинитив во рускиот јазик и широките можности за негово модално толкување, тој речиси никогаш не се користи како еквивалент на *човек*$_{об}$. Единствената конструкција со независен инфинитив, што во нашиот материјал се јавува како соодветна на македонска реченица со *човек*$_{об}$, е инфинитив со значење на желба, но меѓујазичниот пар даден во примерот подолу, не е семантички еквивалентен. Во рускиот пример, инфинитивната реченица се однесува на говорителот, додека македонската реченица се толкува обопштено:

(30) *Да се умре*, си мислеше Зорка, *да се слизне* **човек** тука од порта в река, како случајно, без писмо и прошка, без признание и понижување. — *Умереть*, – думала Зорка, – *сорваться* с моста в реку, как бы случайно, без письма и прощания, без признания и унижения

3.2. Форми на глаголи во 2 л. еднина и заменки со обопштено значење

Глаголите во 2 л. еднина, иако во рускиот јазик се јавуваат како главно средство за изразување на обопштено-лични значења, во нашите примери се среќаваат како еквиваленти на македонските преводи со *човек*$_{об}$ многу поретко отколку структурите дискутирани погоре. Овој индикативен факт укажува дека исказите со *човек*$_{об}$ и исказите со форми од 2 л. не се блиски синоними, можеби затоа што во рениците со *човек*$_{об}$ инклузивноста на говорителот, карактеристична за 2 л ед. (Золотова, Онипенко, Сидорова 1998: 118) не е толку очигледна. Обопштено-личното *човек* е фокусирано не толку на говорителот, колку на сите луѓе воопшто, вклучително и на говорителот („сите, исто така и јас“).

(31) **Човек** тоа го учи со години, да се фати сѐ во што покусо време. — С годами *привыкаешь* схватывать все на лету.

(32) Еве кај може **човек** *ѓа слуша* внимателно, а ништо поодделно да не одбира, и сето заедно наполно да го сфаќа и правилно да го разбира! — Вроде и *слушаешь* внимательно, и ни единого слова толком *не понимаешь*, а главную-то суть тем временем до косточки *раскусишь*!

Други видови на конструкции со 2 л. ед. бараат посебен контекст кога се јавуваат како еквиваленти на македонските реченици со *човек*$_{об}$. Составот *Не* + свршен глагол 2 л. еднина во рускиот јазик изразува неможност (алетична модалност), што е исто така типично за македонските искази со *човек*$_{об}$ со модален предикат:

(33) Имаше уште многу работи, **човек** *не може ѓа ги запамети*. — Было еще многое, *всего не вспомнишь*.

Исто така, забележуваме форми на квази-императив во еднина (транспозиција на императив), кој делува како подреден дел од сложена реченица со условна семантика:

(34) Ама, без божја волја, безбели, ниту се бере ниту се жние; па *ако сака* **човек** *нека виси* по цел ден над она што го посеал, ништо не му вреди, ако нема божји благослов. — Это уж дело известное, что без божьей воли не уберешь и не пожнешь; *как ты ни дыши* над посевом своим, а если нет божьего благословения, никакого прока не будет.

3.3. Форми на глаголи во 3 л. множина (неопределено-лични реченици)

Речениците со глагол во 3 л. мн. со елиминиран или имплициран агенс се посебен вид на реченици кои имаат сличности, но и разлики со другите средства за изразување на обопштено-лично значение (Падучева 2012). За обопштено-личните реченици е карактеристично тоа што подметот ја проценува ситуацијата, генерализирајќи го своето лично искуство. Оваа вклученост (и неодвоеност) на говорителот претставува важна разлика од неопределено-личните. Со други зборови, постои разидување во фокусот на емпатијата: кај 3 л. секогаш има отуѓување од подметот (*Когда любят – не стыдятся* ‘Кога сакаат – не се срамат’, поглед „однадвор“), а кај 2 л. (*Когда любишь – не стыдишься* ‘Кога сакаш, не се срамиш’) авторот суди „одвнатре и истовремено смета на разбирањето и сочувството на читателот“ (Булыгина, Шмелев 1990: 59-60).

И покрај тоа, неопределено-личните реченици во примерокот од корпусот се јавуваат како еквиваленти на македонските структури со *човек*$_{об}$, бидејќи даваат можност за имлициран агенс:

(35) Во моите краишта, кога **човек** *се шегува*, ќе каже нешто и потоа бучно се смее, така што сите ќе сфатат дека е шега. — У меня на родине, когда *хотят пошутить*, сперва произносят что-нибудь, а потом начинают хохотать, как бы приглашая всех окружающих посмеяться над шуткой.

(36) Таа беше лисеста, силна, двапати поголема од него, и важеше како жена со остар јазик и тешка рака, со која е *подобро да не завлегува* **човек** *во кавга*. — Это была рыжая, сильная, на две головы выше его женщина, снискавшая себе известность острым языком и тяжелой рукой, с ней *предпочитали не связываться*.

3.4. Форми на глаголи во 1 л. множина и заменки со обопштено значење

Во нашиот ексцерпиран материјал подеднакво се присутни и глаголските и заменските форми во 1 л. мн. (обопштено „ние“):

(37) **Човек** никогаш *не може да знае* што да сака, зашто живее само еден живот и никако не може да го спореди со своите претходни животи, ниту да го поправи во следните животи. — *Мы* никогда *не можем знать*, чего *мы* должны хотеть, ибо *проживаем* одну-единственную жизнь и *не можем* ни сравнить ее со своими предыдущими жизнями, ни исправить ее в жизнях последующих.

3.5 Неопределени заменки

Во нашиот материјал се појавуваат 2 вида неопределени (во широка смисла) заменки како еквиваленти на македонските реченици со *човек*$_{об}$: неопределени (*кто-нибудь* ‘кој било’) и генерализирачки (*любой* ‘кој било’, *каждый* ‘секој’). Подолу даваме пример за вториот вид:

(38) Да не е **човек** надарен со ѓаволската доблест наречена сочувство, не може да не го осуди студено тоа што го направи Тереза. — *Любой*, кто не наделен дьявольским даром, называемым « сочувствие», способен лишь холодно осудить Терезу за ее поступок, ибо личная жизнь другою человека – священна, и ящики с его интимными письмами открывать не положено

3.6. Лексемата *человек* како преведен еквивалент на *човек*$_{об}$

Преводите покажуваат дека руската лексема *человек* со генеричка употреба (како претставник на *човечкиот род*), сп. пример (39), или нејзините функционални еквиваленти, пример (40), може да се јават како еквивалент на *човек* во обопштено значење.

(39) Чекам тој да се помрдне; сонот станува тенок кога **човек** во сон ќе се помрдне и тогаш можам да го разбудам, бидејќи нема да му

биде жал. — Я жду , когда он повернется – сон становится тонким, когда *человек* поворачивается, – тогда я смогу его разбудить, и ему не будет жалко , что я помешала ему спать.

(40) Туку ако даде Господ летината да донесе, не ќе му биде кусо на никого, ќе може **човек** и да се раздолжи и пак да се задолжи. — Ну, а если, бог даст, нынешний год урожай доспеет, нечего таить, как-нибудь и старые долги *наш брат* покроет и в новые влезет.

Можноста за нивна еквивалентна употреба, која доста често се наоѓа во паралелни текстови, го покренува прашањето за непостоење на остра граница помеѓу генеричката и обопштено-личната употреба. Нашите набљудувања покажуваат дека кога реченици со именката *човек* се појавуваат во контекст на одредена ситуација, се создаваат услови македонското *човек* недвосмислено да се интерпретира со обопштено-лично значење, како што покажуваат горенаведените примери.

Ако зборуваме за гномски ситуации, општи максими или афоризми (како во 41), и македонската и руската лексема може да имаат двојно толкување – генеричко или обопштено-лично.

(41) Поскапата смеа е онаа кога **човек** ќе се насмее на две или три работи истовремено. — Дороже стоит тот смех, когда *человек* смеется одновременно из-за двух или трех вещей.

Во оваа статија немаме за цел да ги анализираме подетално паровите каде што во рускиот пример се појавува некоја трансформација и/или изоставување на сегменти кои во соодветниот пример на македонски содржат *човек*$_{об}$, како, на пример, во (42).

(42) Сето ова му иде на оцата како кога сонува **човек**. — Все это было похоже на сон.

Покрај тоа, во низа примери на македонската обопштено-лична лексема *човек* ѝ одговараше во примерите на руски јазик специфично референтна именска група. Така, во примерот (43) од научно-фантастичниот роман „Соларис“ од Станислав Лем во рускиот текст се користи референтната заменка *мы*, што упатува на одреден круг лица (членови на екипажот на космичкиот брод), вклучувајќи го и говорителот, додека македонскиот преведувач употребил *човек* со обопштено-лично значење.

(43) Сарториус смета дека, штом „гостинот“ се јавува секогаш само тогаш кога **човек** се буди, тогаш најверојатно тој го извлекува од нас производствениот рецепт во текот на сонот. — Сарториус считает, если „гости“ всегда появляются, когда *мы* просыпаемся, значит, Океан выуживает из нас рецепт производства во время сна.

4. Заклучни забелешки

Македонскиот јазик спаѓа во јазиците во коишто постои специјализиран маркер за обопштено-лично значење – десемантизираната лексема *човек*. За разлика од другите средства за обопштено-лично значење, кај кои изразувањето генерализација претставува секундарно значење (или преосмислување), *човек*$_{об}$ е недвосмислен индикатор за генерализација, кој се карактеризира со специфични структурни особини: нечленувана форма, неможност за комуникативно нагласување, релативна слобода на позиционирање во реченицата, склоност кон појавување во позиција на подмет.

Во врска со последната карактеристика, сакаме да напоменеме дека студиите за формални средства со генерализирано значење на различни јазици се темелат главно на идејата за „формален подмет“. Несомнено, подметот е главната синтаксичка функција на ваквите лексеми. Сепак, прашањето дали обопштено-личното толкување на аргументите што не се приоритетни навистина е исклучено, бара дополнително разгледување (пред се, од типолошки аспект), сп. на пример:

(44) На **човек** му иде да помисли (и тоа најмногу го боли) дека се мачел и пател напразно, дека бил вопшто на погрешен пат, дека се неговите синови и другите „дечишта” во право и дека навистина доаѓаат времиња без мерка и без сметка или со некакви нови мерки и нови смегки; во секој случај, дека неговата сметка се покажа неточна а неговата мерка куса.

Вакви примери не се вклучени во оваа статија, но веруваме дека теоретски нема причина да се ограничи синтаксичката позиција на формалните обележувачи на обопштување.

Како што покажува анализата на македонско-руските парови, како еквиваленти на македонските реченици со десемантизираната именка *човек* во руските реченици се појавуваат разни средства за изразување на обопштено-лично значење: безлични реченици, форми во 1 л. множина и 2 л. еднина, неопределено-лични реченици, неопределени заменки и сл. Главен и функционално најблизок еквивалент на македонските реченици со *човек*$_{об}$ се руските безлични-инфинитивни конструкции, со тоа што нивниот имплицитен субјект (како во главниот така и во инфинитивниот дел), бидејќи не е неискажан, може да се разбере обопштено-лично: „секој човек, вклучително и јас (говорителот)“.

Литература

Бондарко, А.В. 1991. Семантика лица, *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*. Санкт-Петербург: Наука, 5–40.

Булыгина, Т.В., Шмелев, А.Д. 1990. Синтаксические нули и их референциальные свойства. *Типология и грамматика*. Москва, 109–117.

Булыгина, Т.В. Шмелев, А.Д. 1997. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва: Языки русской культуры.

ДРМЈ – *Дигитален речник на македонскиот јазик*. http://drmj.eu/

Зализняк, А. 2012. Второе лицо: семантика, грамматика, нарратология. *Логический анализ языка. Адресация дискурса*. Москва: Языки славянской культуры,. 24-40.

Золотова, Г., Онипенко, Н., Сидорова, М. 1998. *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва: МГУ.

Конески, Б. 1966. *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*, Том 3, Скопје: Институт за македонски јазик.

Конески, К. (Ред) 2014. *Толковен речник на македонскиот јазик*, Том 6, Скопје: Институт за македонски јазик.

Князев, Ю. 2014. Обобщенно-личные употребления форм 2-го лица. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*, т. 10, ч. 3, 324–340.

Москова-Еленска, В. 1978. Конструкции с десемантизираното съществително *човек* в българския език. *Български език*, кн. 2, 128–136.

Мургоски, З. 2005. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје.

Падучева, Е.В. 2018. *Инфинитив*, http://rusgram.ru/Инфинитив,

Падучева, Е.В. 2012. Неопределенно-личное предложение и его подразумеваемый субъект. *Вопросы языкознания*, № 1, 27–41.

Пановска-Димкова, И. 2014. Македонските еквиваленти на српскиот презент од перфективни глаголи. *Македонски јазик* LXV, 337-348.

Плунгян, В.А. 2004. Предисловие. *Ирреалис и ирреальность. Исследования по теории грамматики*. Москва: Гнозис, 9–25.

Тестелец, Я. Г. 2001. *Введение в общий синтаксис*. М.: РГГУ.

Тополињска, З. 1974. *Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик – род, број, посоченост*. МАНУ: Скопје.

Тополињска, З. 1997. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса.* Том II. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З., 2008. *Полско-македонски. Граматичка конфронтација: Развиток на граматичките категории.* Скопје: МАНУ.

Шлуинский, А.Б. 2005. *Типология предикатной множественности: количественные аспектуальные значения*: *дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук*. Москва.

Deringer, L., V. Gast, F. Haas & O. Rudolf 2015. Impersonal uses of the second person singular and generalized empathy. In Sorlin, S. & L. Gardelle (eds.): *The Pragmatics of Personal Pronouns*. Amsterdam: Benjamins, 311-334.

Gast, Volker & van der Auwera, Johan 2013. Towards a typology of human impersonal pronouns, based on data from European languages. In *Languages Across Boundaries: Studies in Memory of Anna Siewierska*, Dik Bakker & Martin Haspelmath (eds). Berlin: de Gruyter Mouton, 311-334.

Siewierska, Anna & Maria Papastathi 2011. Towards a typology of third person plural impersonals. *Linguistics* 49(3), 575–610.

Siewierska, Anna. 2011. Overlap and complementarity in reference impersonals: 'Man'-constructions vs. third person plural-impersonals in the languages of Europe. In Anna Siewierska & Andrej Malchukov (eds.), *Impersonal Constructions: A Cross-linguistic Perspective*, 57–89. Amsterdam: Benjamins.

Topolinjska Z. 2009. Definiteness (synchrony). Kempgen S., Kosta P, Berger T., Gutschmidt K. (eds) *Die Slavische Sprachen. The Slavic Languages*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 176-188.

Topolińska Z. 2009. Towards the definition of the generic noun phrase. Topolińska Z. *Z polski do macedonii, Studia* językoznawcze, tom 2, 112-116. Lexis: Kraków

von Waldenfels, Ruprecht and Meyer, Roland (2006-). ParaSol, a Corpus of Slavic and Other Languages: Bern, Regensburg. Available at http://parasol.unibe.ch

Елена ИВАНОВА
Лилјана МИТКОВСКА

УПОТРЕБЛЕНИЕ ЛЕКСЕМЫ ‘ЧОВЕК’ В ОБОБЩЕННО-ЛИЧНОМ ЗНАЧЕНИИ В МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С РУССКИМ

Р е з ю м е

Македонский язык относится к тем языкам, где имеется специализированный маркер обобщенно-личного значения – десемантизированная лексема *човек*. В статье рассматриваются основные грамматические признаки этого показателя генерализации, анализируются условия его употребления и функциональные особенности.

На материале параллельных текстов (ParaSol) устанавливаются русские эквиваленты македонских предложений с обобщенно-личным *човек* и выявляются структуры, наиболее адекватно передающие данное значение в русском языке.

Ключевые слова: обобщенноличность, десемантизированная лексема «човек», формальное подлежащее, инфинитив, сопоставительный анализ, переводческие соответствия.

UDC 811.163.3'282'367.625
UDC 811.16'282'367.625

Marek MAJER
Katedra Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Łódzki
marek.majer@uni.lodz.pl

ПОТЕКЛОТО НА ГЛАГОЛСКИТЕ ПРИЛОЗИ ОД ТИПОТ *-НИК*

§1. Вовед[1]

Во двата стандардни источно-јужнословенски јазици глаголскиот (т.е. сегашниот глаголски)[2] прилог се гради од несвршени глаголи со помош на суштински идентичниот суфикс: мак. *-јќи*, буг. *-йки*[3]. Меѓутоа, како што е познато, разновидноста на формите кои се наоѓаат во дијалектите и во стари текстови е далеку поголема[4]. Овој богат и интересен мате-

[1] Оваа студија беше претставена на конференцијата *ГЛАГОЛАТИ 2: Балканската глаголна система в славянски и романски аспект*, Софија, 07.05.2021. Покрај учесниците на таа конференција, би сакал да им се заблагодарам на Хенинг Андерсен, Флоријан Вандл, Роналд Ким, Иван Н. Петров и Рафал Шептињски за нивните корисни коментари. Би сакал да изразам голема благодарност до м-р Андријана Павлова за коригирањето на мојот македонски текст.

[2] Во денешните источно-јужнословенски јазици постои само еден глаголски прилог, така што нема потреба од понатамошна идентификација – за разлика од повеќето словенски јазици, каде што постојат сегашниот/современиот и минатиот/претходниот глаголски прилог: сп. рус. *пиш-á*, пол. *pisz-ąc*, срп./хрв./бос. *pȉš-ūći* ’пишувајќи, writing‘ наспроти рус. *напис-áв(ши)*, пол. *napis-awszy*, срп./хрв./бос. *napísāv(ši)* ’~ имајќи напишано, having written‘.

[3] За формите од типот мак. *-ешкум*, буг. *-ешком* сп. фусн. 20.

[4] Како што е познато, формата на глаголскиот прилог во денешниот стандарден бугарски јазик потекнува од дијалектите од областа на Македонија. Во текот на формирањето на стандардниот бугарски во XIX век биле во употреба неколку конкурентни форми, кои биле како земени од различни народни говори така и позајмени од рускиот јазик. За деталите на овој процес и на конечната победа на формата *-йки* сп. Първев (1958); Rusek (1969).

ријал вклучува неколку постојани проблеми и нуди можности за нови толкувања, како што се открива во некои неодамнешни студии, а – се надеваме – и во овој придонес.

Во оваа студија се занимаваме со прашања од историската морфологија и етимологија, а не функција, синтаксички параметри, прагматична проминентност или прецизно разграничување на глаголските прилози и одглаголските прилози за начин. Фактот дека употребата на глаголскиот прилог во дијалектите е многу разновидна (полна продуктивност; ограничено, но стабилно присуство кај некои групи глаголи; речиси целосна загуба освен лексикализирани остатоци кои се сфаќаат како прилози за начин) е сосема евидентен и одлично документиран во достапната литература. Во принцип, сепак, степенот до кој дадената форма е застапена во жива употреба не би требало да влијае на процедурата на анализа на нејзиниот етимолошки состав. Оттука, освен кога ова е директно релевантно, фокусот во оваа студија ќе биде на формата, а не на функцијата[5].

Така, во македонската дијалектологија на Видоески (1999б: 243) го наоѓаме следниот список на забележани формални типови на глаголски прилог, подредени по структура:

„– *-(е, ј)ќе (-ќем)*,
– *-(е, ј)ќи (-ќим, -ќин)*,
– *-(е, ј)ќу (-ќум, -ќун),*
– *-(е)шѿе (-шѿем, -шѿен)*,
– *-(е)шче (-шчем, -шчен)*,
– *-(е)шѿи (-шѿим, -шѿин)*,
– *-(е)шчи (-шчим, -шчин)*,
– *-(е)шѿу (-шѿум)*,
– *-шѿец*,
– *-шѿимица*,
– *-шком (-шкум),*
– *-ник,*
– *-нички (-ничкум, -ничкум)*.“

Помалку исцрпни списоци на форми од целото источно-јужнословенско подрачје може да се најдат на пр. во Кисева (1931): *-ки*, *-ечи*, *-ешти*/*-ешчи*, *-ким*, *-штим*, *-щец*, *-шчимица*, *-ник*, *-шчем*/*-штем*, *-кьум*/*-кюм*, или Стойков (1993: 249): *-штиц*, *-штим*, *-ешкàта*, *-ешкỳм*, *-ешкỳмата*, *-èечи*, *-èйк'и*, *-àйк'и*, *-èк'и*[6]. Поцелосен, модерен преглед е доста-

[5] Од друга страна, во бројни брилијантни студии за синтаксата и семантиката на глаголскиот прилог се посветува помалку внимание на неговиот формален состав (на пр. Тополињска 1997: 92-95: „[н]ема овде да се занимаваме со морфолошките разновидности на глаголскиот прилог“).

[6] Патем кажано, може да се додаде дека продлабочена, сеопфатна анализа на целиот источно-јужнословенски материјал сè уште недостасува (Тотоманова 2013: 34-35: „за-

пен во Hellgren (1996); богати библиографски ресурси може да се најдат и во Митев (во печат а-г).

Еден интересен тип на глаголски прилог е забележан дури неодамна и не е вклучен во горенаведените прегледи. Станува збор за облиците на *-va*[7] што ги опишува Илиев (2020), на пр. *сед'ȍва* 'седејќи', *гл'ȍдава* 'гледајќи': можно е дека нивното потекло е сосема посебно (в. повеќе во §2). Конечно, за целосна слика, секако мора да се споменат и формите познати од историски текстови, но отсутни од современите источно-јужнословенски дијалекти. Некои од нив се очигледни архаизми (клучната класа се формите на -ѧ, -ѫ, -ъı/-и, в. подолу), додека одредени изолирани типови може да претставуваат вештачки творби[8].

Пред да продолжиме со анализа на специфичните форми што ќе бидат предмет на оваа студија, прво е потребно да се разгледа општото дијахрониско објаснување на источно-јужнословенскиот глаголски прилог, иако последново е секако евидентно и неконтроверзно по својата суштина. Како и во другите словенски јазици, овие глаголски прилози се засноваат на различни форми на активниот партицип на презентот[9], којшто во прасловенскиот имал полна промена по род, број и падеж. Неговата основа била *-ǫt'-/-ęt'-* (соодветно за тврди/меки глаголски основи), но парадигмата ги содржела и карактеристичните пократки облици NOM. SG.M *-y/-ę*, коишто синхрониски гледано ги заменувале основата *-ǫt'-/-ęt'-*[10]. Извадоци од флексијата на овие партиципи во прасловенскиот и во старословенскиот јазик се дадени во Табела 1 (NOM и DAT на еднина и множина, машки и женски род; исклучиво простата промена):

сега никой не е предприел системно проучване на тези форми (...); в обобщителния том „Морфология" на БДА не се предвижда карта за тези облици". Истото може да се каже и за дијахрониската анализа на тие форми (Илиев 2020: 234: „липсва цялостно диахронно изследване, което да ги представя от старобългарския период досега").

[7] Реконструкции, морфолошки типови и сл. се пишуваат во латиница. Облици од стандардниот македонски, бугарски, руски итн., како и од историски текстови, се наведуваат во кирилица. Дијалектни форми се наведуваат точно како што се запишани во цитираните извори.

[8] Препишувачите, копирајќи за нив нејасни падежни облици на постари текстови, можно е да создавале такви форми (Дуриданов 1956: 150; Русек 1966: 481). Донекаде слични процеси не можат да се исклучат дури и кај посовремени автори, особено ако тие употребувале неколку формални варијанти истовремено, искористувајќи материјал како од живи говори така и од новонастаната литературна норма (сп. Тотоманова 2013: 31-32).

[9] Одличен општ преглед на настанокот на глаголските прилози во словенските јазици може да се најде во Wiemer (2014: 1634-1638); особено во однос на источно-јужнословенското подрачје сп. и Гугуланова (2005: 57-60).

[10] Од дијахрониска гледна точка, се разбира, станува збор за рефлекси на пие. **-V-nt-s* во крајната позиција, иако развојот не е секогаш сосема јасен; в. фусн. 13. Кратките форми *-y/-ę* можеле да се употребуваат и за NOM.SG.N.

Табела 1. Промена на активниот партицип на презентот[11]

облик	прасловенски		старословенски	
м	тврди	меки	тврди	меки
NOM.SG	*-*y*	*-*ę*	несъı	молѧ
DAT.SG	*-*ǫt'-u*	*-*ęt'-u*	несѫштоу	молѧштоу
NOM.PL	*-*ǫt'-e*	*-*ęt'-e*	несѫште	молѧште
DAT.PL	*-*ǫt'-etъ*	*-*ęt'-etъ*	несѫштемъ	молѧштемъ
F	тврди	меки	тврди	меки
NOM.SG	*-*ǫt'-i*	*-*ęt'-i*	несѫшти	молѧшти
DAT.SG	*-*ǫt'-i*	*-*ęt'-i*	несѫшти	молѧшти
NOM.PL	*-*ǫt'-ę*	*-*ęt'-ę*	несѫштѧ	молѧштѧ
DAT.PL	*-*ǫt'-atъ*	*-*ęt'-atъ*	несѫштамъ	молѧштамъ

Овие парадигми биле подложени на иновации, коишто почнуваат веќе во старословенската епоха, но се интензивираат потоа[12]. Парадигмата е под влијание на попродуктивни деклинациски класи, на пр. NOM. PL.M -штє → -шти, NOM.SG.F -шти → -шта, додека уникатниот краток NOM. SG.M -ъı се заменува со -ѫ (од меките основи) или -ѫ (од зависните падежи)[13].

Несомнено е дека овие промени одразуваат вистински појави во живиот јазик, така што мора да го претпоставиме постоењето на типови како што се NOM.SG.M **nesę*/**nesǫ*, NOM.PL.M **nesǫt'i*, NOM.SG.F **nesǫt'a* – се разбира, веќе со соодветните рефлекси на *t'* и на носовките – во раните

[11] Како прасловенски се наведуваат облици кои важат за јужнословенското подрачје; се игнорираат дублети како *-*ę*/*-*ě₃*. За целосните парадигми в. Diels (1963: 232-234); Aitzetmüller (1991: 235-237).

[12] Мирчев (1978: 237-238); Харалампиев (2001: 165-166); Русек (1966: 478).

[13] Статусот на оваа наставка е прилично комплициран веќе во старословенскиот јазик. Во сложената промена наместо -ъı понекогаш се среќава наставка со носовка (сп. во Мариинско евангелие, J 6:57: ѣкоже посъла мѧ живѫи ѿтцъ ʼκαθὼς ἀπέστειλέν με ὁ ζῶν πατὴρʻ); во ваквите случаи може да се користи глаголската буква <ѥ> (Vermeer 2016: 5-8; Diels 1963: 233; Lindstedt 1988). Прасловенската ситуација е уште позаплеткана (сп. зсл. -*a*), што важи и за индоевропската позадина; сп. Vaillant (1958: 544-545); Aitzetmüller (1991: 236); Olander (2015: 93-94).

источно-јужнословенски говори. Многу е потешко да се утврди времето на загубата на менливиот активен партицип на презентот во живиот јазик[14], бидејќи во повеќето пишани текстови категоријата продолжува да се употребува, без оглед колку е заситена со морфолошки иновации или текстуални неточности (Мирчев 1978: 238-239, 242; Харалампиев 2001: 165-166). Русек (1966: 481) предлага грубо датирање меѓу XIV и XVI век врз основа на некои текстови пишувани на народен јазик; меѓутоа, веројатно е дека развојот се случил во различни области во различно време, очигледно ширејќи се од исток кон запад (Русек 1966: 478). Било како било, настанокот на неменливиот глаголски прилог бил можен долго пред загубата на менливиот партицип, земајќи предвид дека двете категории коегзистираат во многу современи словенски јазици; патем речено, неменливи прилошки облици на -штє се среќаваат веќе во старословенскиот (в. подолу).

Општо е прифатено дека постоењето на гореспоменатиот широк спектар на облици во источно-јужнословенските дијалекти е предизвикано од фактори како што се различни рефлекси на *ę*/*ǫ* и *ť*, обопштување на една од самогласките (со потенцијални скратувања, метанализи и рекомбинации со глаголски основи), обопштување на одреден облик (род, број, падеж) на стариот партицип и проширување со честици или прилошки морфеми. Контаминација помеѓу посебни типови и аналогно влијание од други видови прилози се дополнителни можни фактори. Основен опис на овие процеси може да се најде во стандардните историски граматики[15]; делови од проблематиката се проучуваат и во редица посебни студии, на пр. Hellgren (1996) или Тотоманова (2013).

Во Табела 2 подолу е прикажан еден обид за структурна типологија на засведочените форми. Треба да се има предвид дека оваа класификација е прилично шематска и намерно поедноставена. Сите елементи што го следат поранешниот облик на партиципот се групираат заедно како ’проширувања‘, без оглед на нивното разновидно потекло, потенцијалната хибридност итн. Исто така, заради едноставност, сите форми освен NOM.SG.M се означуваат како OBL (зависни), иако ова ги вклучува NOM.SG.F и сите облици NOM.PL. Конечно, форми што ја содржат старата основа на *-ǫť-*/*-ęť-* се наведуваат без рефлексот на носовката, бидејќи таа обично влегува во сложени односи со основите на самите глаголи: така, на пример, „*-ťi*“ всушност треба да се сфаќа како „*-ǫťi*/*-ęťi*“ итн. Она што е важно е да се согледа основниот формален состав на типовите:

---

[14] Од овој партицип потекнуваат неколку лексикализирани придавки од типот мак. *ґорешт*, буг. *горéщ*. Создавањето на нови вакви облици во современите стандардни јазици се должи на влијанието на рускиот или на други словенски јазици и нема основа во народни дијалекти (сп. Кисева 1931: 523).

[15] Сп. Мирчев (1978: 242-244); Харалампиев (2001: 169-171); Конески (1986: 180-181), итн.

Табела 2. Поедноставена формална типологија на источно-јужнословенскиот глаголски прилог

тип	главни форми	
1. непроширен NOM. SG. M	***-y*** ***-ę*** ***-ǫ***	само во стари текстови (-ъı/-и, -ѧ, -ѫ); отсутни од современи дијалекти; карактеристична црта: морфемата се состои од една самогласка
2. непроширен OBL	***-t'e***[16] ***-t'i***[17] можеби ***-t'em***[18]	

[16] Спорадично потврдено во функцијата на глаголски прилог веќе во канонскиот стсл. (-штє); дијахрониски толкувано како NOM.PL.N (на пр. Русек 1966: 480; Конески 1986: 181; Харалампиев 2001: 169) или ACC.SG.N (на пр. Тотоманова 2013: 28); амбивалентно на пр. Мирчев (1978: 242); Златанова (1986: 206).

[17] Дијахрониски толкувано како NOM.SG.F (на пр. Русек 1966: 480; Мирчев 1978: 242; Харалампиев 2001: 169), NOM./ACC.SG.M од сложената промена, т.е. всушност *-ťьjь* (на пр. Теодоровъ 1886: 192; Тотоманова 2013: 31), синкретичен NOM.PL (на пр. Конески 1986: 181), INS.PL.M/N (на при. Ивановъ, 1892: 135-136). Според друго објаснување, се работи за прилошката морфема *-i* < *-y* (на пр. Селищев 1929: 372; Видоески 1999б: 247), што би ја поместило оваа форма во тип 3.

[18] Дијахрониски толкувано како DAT.PL *-mъ* (на пр. Теодоровъ 1886: 192; Маждраковъ 1921: 395-396; Младенов 1979: 290; Мирчев 1978: 244; Конески 1986: 181) или поретко INS.SG (на пр. Ивановъ 1892: 136). Ако, сепак, содржи прилошко *-m* (фусн. 23), тогаш во тип 3.

3. проширен OBL	сите од типот **2** наведени погоре (можеби и ***-t'imi***[19]), потенцијално контаминирани со ***-k-***[20], и проширени со елементи како што се ***-c-***[21] (сп. *-шӣец*[22], *-шӣиц*, *-шӣимица*), ***-m***[23], ***-om/-um***[24], ***-n***[25] итн.

[19] Во некои студии (Ивановъ 1892: 136; Тотоманова 2013: 33) се споменува можно толкување како обопштен INS.PL.

[20] Едвај чисто фонетски (*-št'-* > *-šḱ-*; Mazon 1936: 94); секако се работи за морфолошко проширување/контаминација со елемент којшто конвергира со рефлексите на *-ьsk-ъ,* сп. придавки од типот буг. *човéшки* (Mazon & Vaillant 1938: 152; Видоески 1999б: 248; Тотоманова 2013: 33 и особено 2021: 266-271). Слични форми проширени со *-k-* се наоѓаат и во другите словенски јазици: срп./хрв./бос. *stȍjēćke*, пол. дијал. *stojącki*. Од гледна точка на стандардните јазици, облици од типот мак. *-ешкум* (*влечешкум*), буг. *-ешком* (*мълчешкóм*) не се третираат како глаголски прилози во строга смисла (прилошки партиципи) туку како одглаголски прилози за начин (Тотоманова 2013: 28-33): нивната врска со глаголскиот систем е полабава, тие можат да се градат од номинални основи (буг. *слепешкóм*), не земат директни и индиректни предмети итн. Меѓутоа, тие имаат слично потекло како глаголските прилози и дијахрониски може да се третираат како последниве, како што е објаснето во §1.

[21] Анализирано од една страна како проширено со честица *-c* (на пр. Видоески 1999б: 245), а од друга страна како изведено со номиналните наставки *-ec, -ica* (Иванчев 1978: 96; Тотоманова 2013: 32), коишто можат да се додадат и на глаголски придавки (буг. *страдáлец, поражéнец*) и можат да имаат разни нијанси на експресивна употреба (буг. *я́дец!* за изразување неуспех; Тотоманова 2013: 33). Сп. и фусн. 31. Сепак, овој тип на глаголски прилог може да се објасни и со повикување на прилози на *-ica, -ice* (историски и -ицѝ, -ицеѭ итн.; сп. срп./хрв./бос. *-icē*) со можна 'прилошка' апокопа од типот *како* > *как* (на пр. Цонев 1984: 553-554; Младенов 1979: 290; Селищев 1929: 372; Mazon & Vaillant 1938: 152; Тотоманова 2013: 31-33).

[22] Оваа форма е забележителна бидејќи била на пат да биде прифатена во литературниот бугарски јазик, наоѓајќи широка употреба во текстови од XIX век (в. фусн. 4).

[23] Ова е објаснувањето на типот *-t'em* според оние кои го отфрлаат толкувањето со DAT.PL или INS.SG (на пр. Селищев 1929: 372; Видоески 1999б: 245; Дуриданов 1956: 151-152). Во оваа дебата, податоците од историски текстови се двосмислени. Од една страна, во нив се наоѓаат случаи на прилошка употреба на разни скаменети падежни облици – вклучувајќи и DAT, макар и претежно DAT.SG.M на -штоѵ (Дуриданов 1956: 150; Русек 1966: 480; Златанова 1986: 207). Од друга страна, ваквите форми не се чести и исчезнуваат рано, додека типовите *-t'e* и *-t'i* се обопштуваат; оттука може легитимно да се претпоставува дека сите современи дијалектни форми всушност се базираат само на последните два типа.

[24] Како прилошка морфема. Присуството на самогласката *-u-* во формите со крајното *-um* може да има врска со фонетски процеси (лабијализација), сп. Тотоманова (2013: 32), но поверојатна е морфолошка адаптација кон прилозите на *-um* (на пр. Mazon 1936: 93; Конески 1986: 181; Видоески 1999б: 247).

[25] Според Видоески (1999а: 150), овој елемент е пренесен од пасивниот партицип на претеритот на *-n-*; исто така, некои тврдат дека облиците со крајното *-n* настанале под влијание на турските партиципи на *-ken* (дискусија во Селищев 1929: 372; Hellgren 1996: 160).

§2. Нетипични облици: типот *-va*

Списоците претставени на почетокот на §1 содржат и неколку типови кои не се вклопуваат во горенаведената шема, т.е. не може лесно да се изведат од падежни облици на активниот партицип на презентот и генерално не се објаснуваат на таков начин во достапната литература. Еден таков тип се формите на *-va* (*сед'ȍва*, *гл'ȍдава*, итн.), забележани во помачкиот говор на Пулево/Просѝлио[26] близу Мустафчово/Мѝкη, регион Скеча/Ксанти/Ξάνθη; слични форми се наведуваат и од други помачки говори од оваа област (Илиев 2020).

Заради присуството на сегментот *-v-*, Илиев претпоставува дека овие форми се засноваат на стариот активен партицип на претеритот, за кој обично се тврди дека тој не е зачуван во денешните источно-јужнословенски јазици освен неколку лексикализирани придавки и именки. Илиев не ја проучува точната етимолошка структура на овие форми, вклучително и природата на крајното *-a*. Сепак, таа заслужува подетална анализа. Мора да се има предвид дека единствениот облик на активниот партицип на претеритот кој завршувал со *-(v)ъ* бил NOM.SG.M; основата на сите преостанати форми била *-(v)ъš-*. Така, со оглед на тоа што засведочените форми имаат *-va* а не †*-vša* (†*-fša* или сл.), се чини дека овде е зачуван обопштен NOM.SG.M, макар и проширен со некој дополнителен елемент: **ględ-a-vъ* + *-a* → *гл'ȍдава*.

Дури и ако не е сигурна, како што признава и самиот Илиев[27], оваа хипотеза е многу интересна и може да повлекува импликации за проучувањето на други типови, како што ќе стане јасно подоцна.

§3. Нетипични облици: типот *-nik*

Друга, многу пообемна група облици што се чини дека не се вклопуваат во типологијата претставена погоре – и генерално се смета дека имаат друго потекло – се формите од типот *-nik*, *-ničkі* итн. Заради едноставност, во понатамошниот текст овие облици ќе ги нарекуваме „типот *-nik*“, но ова ќе се однесува на сите варијанти на морфемата на глаголскиот прилог со почетно *-n-*.

Глаголските прилози од овој тип се претежно познати од областа што се протега од околината на Горица/Корча/Korçë во Албанија до околината на Кукуш/Κιλκίς во Грција, т.е. главно јужно од македонско-грчката граница; меѓутоа, како што ќе видиме подолу, некои форми од овој

[26] За помали места надвор од Република Северна Македонија и Република Бугарија се наведуваат како словенската така и грчката/албанската варијанта на името. За поголеми градови или попознати места може да се наведува само една варијанта на топонимот.

[27] Прашањето за неочекуваната промена на функцијата останува отворено: „[в] бъдеще предстои да се изясни въпросът [...] дали освен деепричастна семантика те пазят и семантика на минало деятелно първо причастие“.

тип се наоѓаат и надвор од оваа зона. Продуктивноста на типот *-nik* е различна во различни говори; предметните форми често се наоѓаат во конкуренција со други типови, за што ќе се дискутира подоцна во текстот.

Подолу се наведуваат забележаните типови подредени по структура и илустрирани со примери. Прегледот е чисто илустративен и во никој случај не е исцрпен во однос на достапниот материјал; целта е да се претстават засведочените типови:

-nik: Кондороби/Μεταμόρφωση, Костурско: *бараник* (Маленко 1994: 78); Черешница /Πολυκέρασο, Костурско: *п̄лаченик* (Маленко 1994: 78); Цакони/Χρύσα и Пожарско/Λουτράκι, Воденско: *ш̄ăрчан̥ˈик*, *п̄лачинˈик* (Видоески 1999б: 248); Воден: *бе̥г̄анˈик* (Видоески 1999б: 248), *ш̄ѫрчинѝк*, *крип̄инѝк* (Маждраковъ 1921: 432); Гевгелија: *ш̄ърчини́к* (Ивановъ 1932: 93); Кукушко: *вăркан̥ˈик* (Видоески 1999б: 248). Неколку вакви форми се наоѓаат во Кулакиското евангелие од XIX век, напишано на говорот на Кулакија/Χαλάστρα во Солунско: *тăрčаnїkˈ*, *тїрčаnїkˈ* (Mazon & Vaillant 1938: 152; Mazon 1936: 94)[28].

-nikă: Ґумурџина/Κομοτηνή, Западна Тракија: *ш̄ърченѝкъ* (Бояджиев 1991: 96).

-nica: Леска/Leskë, Горичко: *виканица*, *ш̄р̥чаница* (Видоески 1999б: 248); Косинец/Ιεροπηγή, Костурско: *ш̄ăрчаница*, *г̄рабаница* (Маленко 1994: 78); Корешча /Κορέστια, Костурско: *мълченѝца*, *ш̄ърченѝца*, *п̄лаченѝца* (Шклифов 1973: 102-103); Герман/Άγιος Γερμανός, Преспа: *ш̄рчаница* (Маленко 1994: 79; Шклифов 1979: 95). Освен тоа, облици на *-anica*, *-enica* се забележани во Галичник (Mazon & Vaillant 1938: 152). Сп. и формата *бодиня́ница* локализирана во Прилеп (Панчевъ/Геровъ 1908: 28).

-ničkі: Воштарани/Μελίτη, Леринско: *г̄рабанички*, *ме̄ш̄енички* (Маленко 1994: 79; Видоески 1999а: 150).

-ničkim: Бобошчица/Boboshticë и околина, Горичко: *baraníčkˈim*/*bareníčkˈim*, *jedeníčkˈim*, *moleníčkˈim*, *płačeníčkˈim*, *sedeníčkˈim*, *upitvaníčkˈim*, *zborvaníčkˈim* (Mazon 1936: 94); Нестрам/Νεστόριο, Костурско: *п̄лаченичким*, *седеничким* (Маленко 1994: 79; Видоески 1989: 68).

-ničku: Воштарани/Μελίτη, Леринско: *ш̄рчаничку* (Маленко 1994: 79; Видоески 1999а: 150).

-ničkum: Бобошчица/Boboshticë и околина, Горичко: *jedeníčkum*, *pisaníčkum*, *tarčeníčkum*, *zborvaníčkum* (Mazon 1936: 94); Крчишта/Πολυάνεμο, Костурско: *сеченичкум*, *крадечничкум* (Маленко 1994:

[28] Маждраковъ (1921: 435) наведува и облици како *сѣднѝч* (банатско-бугарскиот говор од Бардарски Геран во северозападна Бугарија), *тропнѝч*. Меѓутоа, Стойков (1993: 193) го смета овој тип форми за „изкуствено, създадено по книжовен път деепричастие“.

78); Леринско: *носеничкум*, *сееничкум*, *ѿкаеничкум* (Маленко 1994: 79; Видоески 1999а: 150). Селищев (1929: 373) наведува форми како *беґáничкум*, *нашѿреварáчничкум*, *ѿърчáничкум* од Прилеп.

-ničkom: Кондороби/Μεταμόρφωση, Костурско: *бараничком* (Маленко 1994: 78).

Кон ова можеме да додадеме неколку видови форми, обично со многу ограничена продуктивност, кои најчесто се сметаат за именки со прилошка употреба (Видоески 1999б: 248), иако остро разграничување помеѓу нив и горенаведените глаголски прилози не е возможно; некои автори ги сметаат предметните форми како глаголски прилози (на пр. Маждраковъ 1921: 435). Тука припаѓаат облици на ***-na*** (*мăлчˈенаѿа*, Леска/Leskë, Горичко; Видоески 1999б: 248), ***-nka*** (*кýцканка*, Велес; Маждраковъ 1921: 435), ***-ničuk*** (*молчˈејнчук* < **молченичук*; Жупа, Дебарско; Видоески 1999б: 248). Се чини крајно веројатно дека овие форми имаат заедничко потекло со глаголските прилози од типот *-nik*.

Како што веќе споменавме, формацијата од типот *-nik* во никој случај не покажува исто ниво на продуктивност во сите говори во кои е засведочена. Вистина, за многу говори облиците од типот *-nik* се наведуваат како живи и продуктивни за време на собирањето на податоците: сп. Mazon (1936: 93-94) за јужната Албанија или сп. Маленко (1994: 79) за областа источно од Лерин. Сепак, дури и во говорите каде што облиците од типот *-nik* се продуктивни, тие често конкурираат помеѓу себе (два или повеќе одделни поттипови) и/или со други форми на глаголскиот прилог коишто припаѓаат на ’нормалните‘ типови. На пример, во горенаведениот материјал на Мазон, облиците на *-ničkˈim* и *-ničkum* конкурираат рамноправно со формација на *-ščem* (*barʲáščem*, *farlʲáščem*); двата вида структури се опишуваат како „identiques, à ce qu’il semble, quant à leur emploi“.

Меѓутоа, во многу области каде што типот *-nik* е забележан, неговата употреба е строго ограничена. Овој тип често се среќава само со мал број глаголи, што генерално укажува на лексикализација како одглаголски прилог за начин[29], додека вистинскиот, парадигматски глаголски прилог може да се изразува со друга формација (од ’канонскиот‘ тип заснован на основата *-t’-*) или воопшто да отсуствува. На пример, во материјалот од Костурско (Шклифов 1973: 102-103; Видоески 1999а: 89-125), каде што продуктивните форми се *-шчем* (повеќето од областа) или *-шчум* (Черешница/Πολυκέρασο), се среќаваат и доста бројни примери од типот *-nik* (в. погоре), но само како непродуктивни остатоци. Кисева

[29] Забележително е дека Мазон и Вајан, анализирајќи го системот кој стои во основата на Кулакиското евангелие, зборуваат за „type d’adverbes dérivés de verbes (...) qu’il ne faut pas confondre avec le gérondif“ (Mazon & Vaillant 1938: 152), иако „la valeur est proche de celle du gérondif“ (Mazon & Vaillant 1938: 196). Слично на пр. Шклифов (1979: 95) за долнопреспанските говори.

(1931: 516) опишува слична ситуација за Воден: продуктивно *-шчимица*, маргинално *-ник* ограничено на многу мал број глаголи. Ивановъ (1932: 93) експлицитно наведува дека продуктивните форми во Гевгелија имаат наставка *-ќи*, додека варијантата *-ник* е ограничена на обликот *шърчиниќ*, којшто „се схваща като наречие“ (наспроти, се разбира, правото „деепричастие“ на *-ќи*).

§4. Досегашните дијахрониски објаснувања на типот *-nik*

За потеклото на типот *-nik* не се дискутирало многу[30]. Што се однесува до очигледна основа, т.е. елементот *-n-*, во достапната литература се наоѓа само едно објаснување: дека овие облици се изведенки од пасивниот партицип на претеритот на *-n-*. Сп. следниве изјави: „La [formation] semble se rattacher à des adverbes dérivés de verbes par l'addition de l'élément adverbial *-ičk'i*, *-ičko* à des participes passifs (*báran*, *tárčen*)“ (Mazon 1936: 93); „Il semble que le suffixe adverbial *-ica* (...) ait été ajouté á la forme du participe passif, puis élargi en *-ičkum* par addition du suffixe *-(k)um*, non sans contamination avec les adverbes en *-čki*“ (Mazon & Vaillant 1938: 152); „сите овие форми се образувани од основата на глаголската придавка од несвршени глаголи (*вика-н-ички*, *-ичким*, *-ичкум*, *-ик*)“ (Видоески 1999б: 248); „формата образувана од пасивниот партицип на минатото време на *-нь* на кој е додаден прилошкиот дел *-ички*, *-ичко*“ (Маленко 1994: 77).

Што се однесува до разновидниот морфолошки материјал што го следи елементот *-n-*, јасно е дека ситуацијата е генерално слична како кај 'нормалните' типови разгледани порано, со разни конкурентни прилошки наставки или проширувања. За ова се зборува и во горенаведените цитати. Меѓутоа, елементот *-ik* се издвојува како исклучителен, бидејќи тој не е присутен во ниту еден од типовите засновани на *-ť-*. Во врска со ова, Видоески (1999б: 248) пишува: „Прилошките форми на *-ник* (*викан'ик*) можеле да настанат спрема зборообразувачкиот модел на именките на *-ик* од типот *маченик*. Тие потоа послужиле како деривациона база за прилошките формации на *-ничким* / *-ничкум* со наслон на образувањата од типот *лежечки*, *сѿоечки*, одн. *лежечким* плус формите на *-ум* од типот *викум*, *молкум*, *ничкум*, *силум* или *близум*, *ѿолекум*“. Мазон и

[30] Се чини дека многу автори коишто го опишуваат потеклото на глаголскиот прилог во источно-јужнословенските јазици не ги вклучуваат формите од типот *-nik* во своите анализи. Репрезентативна е изјавата на Харалампиев (2001: 170): „всички съвременни деепричастни форми възхождат към старото сегашно деятелно причастие с форми на -штє и -штн“, што очигледно не се однесува на формите со коишто се занимаваме во оваа студија. Ситуација во Мирчев (1978: 242–244), Златанова (1986: 206-207) или Конески (1986: 181) е слична. Причината за ова може да се бара во фактот што формите од типот *-nik* често не се сметаат за парадигматски глаголски прилози, туку за изведени прилози за начин.

Вајан претпоставуваат обратна насока на образување (Mazon & Vaillant 1938: 152): „le pseudo-substantif en *-ica* (...) qui existait à côté de l'adverbe en *-ičkum* a dû être remplacé (...) par le nom d'agent en *-(n)ík*, *tъrčánica* (Gerov, Belić) par (*hódi*) *tъrčánik* « en coureur », sous une forme invariable". Иако е посложена, оваа последна теорија можеби е подобро мотивирана, бидејќи не е лесно да се сфати како моделот на типот 'маченик' би функционирал директно: додека изведенки од пасивниот партицип на претеритот како што се **mǫč-enъ* 'мачен' → **mǫč-en-ikъ* 'оној што е мачен, т.е. маченик' се добро мотивирани и широко распространети (сп. паралели како **uč-enъ* → **uč-en-ikъ*; Vaillant 1974: 306, 309), не е очигледно како една слична формација би добила функција заснована врз активното значење на глаголот (како горенаведените изведенки да значеа '†мачител', '†учител')[31]. Се чини дека хипотезата на назадно образување што ја предлагаат Мазон и Вајан го отстранува овој проблем.

Далеку попроблематично е централното прашање, т.е. потеклото на сегментот *-n-*. Всушност, многу е дискутабилно дали објаснувањата цитирани на почетокот на оваа секција, со појдовната точка во пасивниот партицип на *-n-*, убедливо и целосно го објаснуваат настанокот на овој тип. Секако, несомнено е дека некаква синхрониска врска со пасивниот партицип е забележлива, како што недвосмислено покажува обликот *pominatiçqim* (на оригиналниот правопис во Mazon 1936: 320; транскрибирано *п҃оминат҃ичким* во Маленко 1994: 78) засведочен во Бобошчица. Со своето *-t-*, формата мора да е заснована на пасивниот партицип на претеритот *п҃оминат҃* од глаголот *п҃омине*. Всушност, оваа синхрониска врска можеби би требало да се бара не непосредно во пасивниот партицип туку во неговата изведенка – глаголската именка на *-n-ьje*, *-t-ьje*. Вредно е да се забележи дека во некои системи облиците како *ш҃ѝрчан'ица* и предлошките фрази како *со ш҃ѝрч'анје* се опишуваат како изофункционални, а некои дијалекти што целосно го загубиле глаголскиот прилог го заменуваат со ваквите синтагми (Видоески 1999а: 103; 1999б: 249; Маленко 1994: 80).

Како и да е, има неколку причини да се сомневаме дека глаголскиот прилог од типот *-nik* навистина потекнува од пасивниот партицип на *-n-* или од неговите изведенки како глаголската именка на *-n-ьje*. (Патем речено, проблематичната природа на ова објаснување можеби била причина за претпазливите зборови на Мазон: „...semble se rattacher...").

Како прво, ова веројатно би бил единствениот случај во целата историја на словенските јазици каде што парадигматскиот глаголски прилог

[31] Од именки што означуваат лица можат да се создаваат прилози за начин; сп. примери како што се пол. *cich-c-em* или *cich-acz-em* 'тајно, кришум' < 'тивок-лице-INS.SG' (со рефлекси на суфиксите *-ьсь* и *-аčь* коишто означуваат лица, сп. мак. *-ец*, *-ач*). Сепак, пасивниот партицип на претеритот не е добра појдовна точка за ваквите изведенки, а настанокот на вистински парадигматски глаголски прилози од прилози за начин во секој случај е тешко замислив (како што се дискутира подолу и во фусн. 33).

ќе настане не од обопштен облик на активен партицип туку од сосема различен извор. Веќе поради овој факт наводното потекло од пасивниот партицип се чини сомнително.

Како второ, дури и кога типот *-nik* навистина би потекнувал од таков нетипичен извор, би очекувале да го најдеме во оние дијалекти каде што морфолошкиот материјал од стариот активен партицип е целосно изгубен. Во таквите услови – т.е. во целосно отсуство на старата основа на *-ť-* – навистина би можело да се замисли дека потребата од постоење форма на глаголски прилог би поттикнала негово создавање од кои било средства што биле на располагање. Меѓутоа, како што видовме погоре, никако не е така: облици од типот *-nik* се често засведочени напоредно со формации за кои е јасно дека потекнуваат од активниот партицип на презентот. Понатаму, во ваквите случаи, формите од типот *-nik* обично имаат многу поограничена употреба, држејќи се единствено кај неколку почести глаголи. Така, тие изгледаат не како резултати на неодамнешна замена (предизвикана од загубата на ’поприроден‘ материјал за глаголскиот прилог) туку како остатоци од една архаична формација, често практички лексикализирана. Оттука, во ниту еден од релевантните дијалектни системи немало мотивација за создавањето на иновациски прилошки облици од пасивниот партицип на претеритот, бидејќи соодветен морфолошки материјал заснован на активниот партицип на презентот бил присутен (и во употреба).

И како трето, како што веќе забележавме, ако појдовната точка се бара во пасивниот партицип, не е јасно кој чекор од изведувањето би бил одговорен за промената во дијатезата (формите од типот *-nik* се секако активни). Претпоставката за посредничката улога на глаголската именка на *-n-ье* или некои други структури[32] може донекаде да помогне, но и покрај тоа прашањето останува неразјаснето[33].

Да резимираме, потеклото на глаголскиот прилог од типот *-nik* сè уште може да се смета за отворено прашање. Врската со пасивниот партицип на претеритот и неговата изведенка, глаголската именка, може да ни даде делумно објаснување, особено на нивото на синхрониските системи; сепак, се чини сомнително дека станува збор за вистински дијахрониски извор. Исто како што, на пример, површинската сличност на глаголските прилози од типот *-nik* со именки од типот *маченик* – непо-

[32] Како на пример перифрастичните конструкции од типот *имам виѳено*, *имам ѿрчано*.

[33] Помалку енигматичен ќе беше развојот од пасивен партицип кон прилог за начин; сп. во словенечкиот јазик типот прилози на *-oma* (*krâdoma* ’тајно, кришум‘, *vẹ̄doma* ’свесно‘), којшто барем делумно потекнува од скаменети облици GEN.SG на стариот пасивен партицип на презентот, образуван со наставката *-(o)m-* (сп. глаголите *krásti kráde* ’краде‘, *vẹ́deti vẹ́* ’знае‘; Snoj 2007: 257). Меѓутоа, ваква анализа не е можна за источно-јужнословенските форми од типот *-nik*, бидејќи – како што споменавме претходно – во многу говори овие облици вршат функција на парадигматски глаголски прилози и оваа употреба *a priori* се чини постара од лексикализираниот прилог за начин.

битна како синхрониски факт и веројатно значајна за говорителите – не може да се смета за вистинско дијахрониско објаснување, така и синхрониската врска помеѓу типот на *-nik* и пасивниот партицип секако може да биде секундарна и заснована на површинската паралелност. Веројатно е прилози од типот *-nik* да водат потекло од некој друг, подобро мотивиран извор, што би бил одговорен за нивната функција.

§5. Ново објаснување за типот *-nik*

Идеален кандидат за таков првичен извор, излишно е да се каже, би бил активниот партицип – основата на сите останати облици на глаголските прилози како на источно-јужнословенското подрачје така и насеканде во словенскиот свет. На прв поглед се чини дека каква било врска меѓу активните партиципи и типот *-nik* е исклучена, затоа што во овој тип глаголски прилози нема рефлекс на елементот *-ť-*. Од друга страна, карактеристичната црта на нашите форми е присуството на назалната согласка *-n-*: сп. *-n-ik*, *-n-ički*, *-n-ica*, *-n-a*, итн. Вреди да се провери дали е можно дека овој сегмент, сепак, настанал во рамките на морфологијата на стариот активен партицип на презентот.

Да се потсетиме дека формалната класификација прикажана погоре во Табела 2 вклучуваше три типа структури: 1) скаменет непроширен NOM.SG.M; 2) скаменет непроширен OBL; 3) скаменет OBL со проширувања или модификации. Јасно е дека тука е отсутна една теоретски можна комбинација, имено: скаменет NOM.SG.M со проширувања или модификации. Ако на NOM.SG.M на *-ǫ/-ę* (формата што го заменила постарото *-y* во раните источно-јужнословенски дијалекти, в. §1) се додадеа ваквите проширувања, каква форма ќе добиевме?

За да одговориме на ова прашање – особено ако се работи за проширувања коишто започнувале со самогласки, давајќи комбинации како *-ę* + *-ik* или *-ę* + *-a* – треба да ги разгледаме неколкуте споредливи случаи каде што имаме слични процеси.

Познато е – макар и неочекувано – дека прасловенските именки од среден род на *-ęt-* можеле да градат изведенки од основата *-en-*. Во рускиот, на пример, ја имаме добро познатата општа замената на типот **telę -ęte* ’теле‘ со изведенки од типот *телёнок* (< **tel-en-ъk-ъ*).[34] Освен тоа, сп. и случаи како **moldę -ęte* ’младенче‘ → **mold-en-ьc-ь*; **dětę -ęte* ’дете‘ → **dět-en-ьc-ь*/**dět-en-ъk-ъ*, укр. прекари/презимиња на *-енко* (< **-en-ъk-o*), топономастички парови од типот слн. *Rádeče* ← **Rad-ęť-an-* : *Radénci* ← **Rad-en-ьc-*[35], итн. Според преовладувачката традиционална анализа, оваа појава е предизвикана од етимолошката сегментација на

[34] Целосно продуктивно; сп. *котёнок* ’маче‘ << псл. **kotę -ęte*; *жеребёнок* ’ждребе‘ << псл. **žerbę -ęte* итн. Слични суплетивни обрасци на пр. и во стчеш. *kuřě* ’пиле‘, PL *kuřenci* (< *-en-ьc-i*); слч. *dievča* ’девојче‘, PL *dievčence* (Sławski ZSP 3: 14).

[35] Фурлан (2010: 226).

суфиксот *-ęt-*: според ова објаснување, изведенките ја одразуваат постарата основа *-en-* (**tel-en-* → **tel-en-ъk-ъ*), додека самата именка е проширена со елемент *-t-* (**tel-en-t-* > **tel-ę* **tel-ęt-e*)[36]. Меѓутоа, ваквата интерпретација е доста проблематична. Индоевропската позадина на прасловенската наставка *-ęt-* едвај ја поддржува ваквата сегментација[37]; а дури и ако таа е точна на длабоко дијахрониско ниво, тешко е да се замисли дека таа би опстоила толку долго, сè до завршувањето на прасловенскиот период. Оттука, многу поверојатно се чини поплиткото, внатрешно објаснување на оваа словенска појава.

Во една неодамнешна студија, Andersen (во печат: 36-37) убедливо покажува дека настанокот на типот *-en-ъk-ъ* итн. немал никаква врска со етимолошката сегментација на *-ęt-*. Базата за ваквите изведенки не била етимолошката основа (видлива во формите на OBL), туку пократката форма на NOM/ACC.SG (како во типовите **kam-y-kъ* 'камен' ← NOM. SG **kam-y*, сп. OBL **kam-en-*; **korę-kъ* 'корен' ← NOM.SG **kor-ę*, сп. OBL **kor-en-*)[38], а назалната самогласка *-ę* неетимолошки е заменета со *-en-* во позиција пред друга самогласка: **tel-ę* + *-ъk-ъ* > **tel-en-ъk-ъ*. Можеме да додадеме дека за нашите цели овде не е важно како настанал овој модел. Можно е дека тој се засновал на чиста површинска аналогија со типот **jьm-ę* **jьm-en-* N 'име' → ADJ **jьm-en-ьn-ъ* (сп. идентичниот NOM. SG на *-ę*)[39], или на фонетски мотивирана замена на назалната самогласка

[36] На пр. Sławski (ZSP 3: 14-18; тука и богат преглед на материјалот за *-ęt-* : *-en-*); Пјанка (2009: 56); Matasović (2014: 32); Фурлан (2010: 24) / Furlan (2016: 28; 2018: 109). Оваа анализа обично се наоѓа и во класичните дијахрониски обработки на јазиците во кои процесов е одразен на системски начин (на пр. Gebauer 1896: 5). Нешто поинаку на пр. Богатова (1958), в. и Петров (2020: 186-187, 133-134). Вредно е да се забележи изолираниот случај на стсл. корѧ -ѧте ← корѧ -ене 'корен' (Тотоманова 2009), иако овде веројатно не се работи за дијахрониски процес *-en-* → *-en-t-*, в. дискусијата во Петров (2017: 108-109) и Boryś (1981: 43; пол. дијал. GEN.PL *korząt*, веројатно вторично).

[37] Овде не можеме да се занимаваме со сложеното прашање за потеклото на прасловенскиот суфикс *-ęt-*. Литературата за таа тема е многу обемна; сп. неодамна Петров (2020). И покрај честите тврдења за спротивното, од индоевропска гледна точка потеклото на оваа словенска наставка е прилично нејасно, бидејќи во другите индоевропски јазици не се наоѓаат формални и функционални паралели (ваква реална проценка на пр. во Birnbaum & Schaeken 1997: 34). Може да се предлагаат различни шпекулативни објаснувања, но не може да се докаже транспарентна анализата **-n-t-*; дури и поверојатно изгледа неразделно пие. **-nt-*, евентуално додадено на тематското **-e-*. Можно е и дека се работи за контаминација (на пр. на пие. **-on-* и **-et-*; според Роналд Ким, од лична комуникација); во тој случај дискусијата за каков било вид на сегментација би била бескорисна.

[38] За последниве помалку познати форми в. Boryś (1981: 43-44). Формата **korę-kъ* е посредно засведочена во срп./хрв./бос. *koréčak*, стпол. *korzączec*; за непосредни рефлекси на типот *-ę-kъ* сп. чак. *rièmȇk*, буг. дијал. *ре́мек* 'ремен' < **rem-ę-kъ*. За NOM. SG како деривациона база в. и Polański (1976: 293-295).

[39] За можноста за ваквиот процес зборува и Петров (2020).

ę [ɛ̃] со *-en-* [ɛn] во позиција пред друга самогласка, или на некоја друга причина[40]. Може да забележиме дека полниот облик на суфиксот *-ęt-* секако бил достапен во зависните падежи, така што пред сѐ би можеле да се очекуваат изведенки од типот **tel-ęt-ъk-ъ/o*. Ваквите изведенки, се разбира, се исто така широко засведочени[41]. Сепак, и изведенки од типот *-ę + -V- > -en-V-*, засновани на NOM.SG (можеби одредена улога одиграле и некои други облици каде што основата *-ęt-* била поедноставена во *-ę-*[42]), се доста бројни и сочинуваат упадлив тип.

Андерсен претпоставува дека сличен процес лежи и во основата на создавањето на формата **koldenьcь* ’извор, кладенец, бунар‘[43]. Таа традиционално се анализира како вкрстување на синонимите **koldęzь* (од своја страна позајмено од некој од германските јазици, во облик **kaldinga-*) и **studenьcь* (од словенско потекло, од придавката ’студен‘)[44]. Андерсен ја демонстрира слабоста на ова објаснување, покажувајќи дека хронологијата и географијата на предметните лексеми не зборуваат во прилог на хипотезата дека **koldenьcь* настанало според моделот на **studenьcь*. Понатаму, тој нагласува дека во германските јазици не постоел никаков збор **kaldinga-* ’извор, бунар‘ кој би можел да биде позајмен како псл. **koldęzь*[45]. Единствената навистина засведочена лексема од која можат да потекнуваат словенските термини за ’извор, бунар‘ од типот **koldęzь*/**koldenьcь* е **kaldin-* (одразено во стнорд. *kaldi* ’извор, бунар‘). Андерсен смета дека оваа лексема била адаптирана непосредно како **kaldin* ⇒ рано-псл. **kaldin* > псл. **koldę*; последниов облик подоцна бил проширен со наставката *-ьc-ь*, што конечно ја дало формата **kolden-ьc-ь*. Тука, се разбира, може да се забележи погоре споменатата замена на *-ę* со *-en-* во позиција пред друга самогласка. (Варијантата

[40] Замислива е и деривација од NOM/ACC.SG **-ent* во фазата по загубата на крајното **-t* но пред **-en* > **-ę*.

[41] чеш. *telátko*, пол. *cielątko* итн.

[42] На пр. стсл. INS.SG отрочѧмь (во медицинските листови од Синај) наместо вообичаеното -ѧтьмь/-ѧтємь. Ако не се работи за грешка на препишувачот, овој облик може да претставува или архаизам (*-ęt-mь* > *-ę-mь*) или аналоглна иновација (слични облици има и во подоцнежните словенски јазици, на пр. укр. *-ям*); в. дискусијата во Wandl (2019: 270).

[43] Буг. *кла́денец*, мак. *кладенец*, срп./хрв./бос. *klȁdenac*, слн. *kladę́nəc* (ЭССЯ 10: 123–124); сп. и рус. топоним *Колоденка* (Andersen во печат: 36).

[44] Така на пр. ЭССЯ (10: 124); Pronk-Tiethoff (2013: 86). Варијантата **koldęzь* директно се одразува во стсл. кладѧзь, укр. *коло́дязь*.

[45] “N-Gmc. *-ing* remains transparent as a patrial suffix, cf. Da. *islænd-ing* ‘Icelander’, *samsing* ‘Samsø islander’, No. *narvik-ing, risør-ing* ‘person from Narvik, Risør’. In econyms it is a fossilized plural, e.g., the cited Sw. *Käll-ing-e* literally means ‘(the place of) the people at the (*källa* =) spring’. Sw. *Källing(-e)* would be a morphological parallel to PPS *kalding-a- only if the latter econym meant ‘the person or people at the spring’. But it never had nor has that meaning. It just means ‘spring’ and was never formed as an inhabitant name.”

koldęzь, од друга страна, според Андерсен настанала под влијание на други позајмици од германските јазици коишто го имале етимолошкиот суфикс *-inga-*, на пр. **kun-inga-* ⇒ рано-псл. **kun-inga-* > псл. **kъpęzь* ’кнез‘; **wīk-inga-* ⇒ рано-псл. **wīt-inga-* > псл. **vitęzь* ’витез‘).

Како што ќе му биде јасно на читателот, на сличен механизам може да се повикаме и за да ги појасниме глаголските прилози од типот *-nik*. Скаменетите партиципски облици NOM.SG.M на *-ę* и *-ǫ* – чијашто еволуција кон глаголски прилози е добро документирана во стари текстови од источно-јужнословенското подрачје (-ѧ, -ѫ – сп. §1) и наоѓа одлични паралели во другите словенски јазици – можеле да се заменат со *-Vn-* во позицијата пред проширувања со почетна самогласка, како што се *-ica*, *-ik*, *-ički*; оттука, првичното **plač-ę* + *-ica* дало **plač-en-ica*, итн. Сите погоре споменати механизми се прикажани во Табела 3:

Табела 3. Деривациски процеси засновани на NOM.SG *-ę

форми на основниот збор			извор на деривациона база		изведенка
NOM.SG основа OBL	***jьm-ę*** ***jьm-en-***	→	етимолошка основа	→	***jьm-en-ьn-ъ***
NOM.SG (основа OBL	***tel-ę*** **tel-ęt-*)	→	неетимолошка замена пред самогласка	→	***tel-en-ъk-ъ***
NOM.SG (основа OBL	***dět-ę*** **dět-ęt-*)	→	неетимолошка замена пред самогласка	→	***dět-en-ьc-ь***
NOM.SG (< **kaldin*)	***kold-ę***	→	неетимолошка замена пред самогласка	→	***kold-en-ьc-ь***
	слично и:				
NOM.SG (основа OBL	***plač-ę*** **plač-ęt’-*)	→	неетимолошка замена пред самогласка	→	***plač-en-ica*** итн.

Овој процес би бил многу природен доколку крајното *-ę* би го задржало фонетскиот статус на назална самогласка. Ова се вклопува добро во источно-јужнословенската зона, каде што назалните вокали се задржале подолго отколку на другите подрачја (освен, се разбира, лехитските јазици)[46]. Треба да се истакне дека многу раната [47] замена на назалните вокали со секвенци од типот *VN* што се случила во позиција пред согласка во некои од најјужните говори (типот **čędo* > *čendo*) не морала да влијае на фонетската реализација во крајната позиција, како што покажува на пр. развојот на назалните самогласки во полскиот јазик. Без оглед на сето ова, дејствувањето на горенаведениот механизам било можно дури и по губењето на фонетската назалност во рефлексот на крајното *-ę*: сè додека биле достапни обрасците од типот **dět-ę* : **dět-en-ьc-ь*, говорителите можеле да апстрахираат правило според кое деривацијата од номинални форми со крајното *-e* треба да се врши преку вметнувањето на елемент *-n-* (во овој случај елементот *-n-* всушност би можел да се сфати како морфолошки условено средство за отстранување хијат)[48].

За природата на разните елементи што ја следат согласката *-n-* во глаголските прилози од типот *-nik* не може да се каже многу. Тие се сигурно хетерогени и наликуваат на проширувањата кои се додаваат на скаменетите облици на OBL, т.е. тип 3 во Табела 2. На пример, со оглед дека елементот *-ica* очигледно можел да се додава на скаменетите облици на OBL (сп. конгломерати од типот *-шшумица*), тој можел и да се додаде на скаменетиот NOM.SG.M *-ę* во истата функција и да ја даде формата *-enica*. Точната траекторија на настанокот на секој вид проширување не може да се реконструира (проширувањата би требало да се споредуваат пред сè со продуктивните прилошки морфеми во одделните говори). Тешко е да се одреди кои проширувања со почетна самогласка биле додадени како први и го предизвикале настанокот на ’основата‘ *-Vn-*. Можеби најверојатниот кандидат е *-ica*, земајќи предвид дека овој елемент се додавал и на скаменетите облици на OBL (со основа *-ť-*) и има јасна функција во општиот систем на прилози (в. фусн. 21). Што се однесува до проширувањето *-ik*, како што веќе споменавме во §4, хипотезата на назадно образување на *-n-ik* од *-n-ica* (како што предлагаат Мазон и Вајан) не е неверојатна. Можно е дека некоја улога одиграла и асоцијацијата со наставката *-nik* што означува лица, иако веројатно не се работи за формациите на *-ikъ* од типот **mǫč-en-ikъ* (сп. §4), туку за оние

[46] Мирчев (1978: 111-112); Харалампиев (2001: 59); Конески (1983: 37-38, 44).

[47] Lindstedt (2016); Friedman (2018).

[48] Оттука, овој процес не треба да се поврзува со други примери на *-n-* апстрахирани од рефлексите на назалните самогласки коишто добиле нови морфолошки функции (на пр. иновациските наставки за множина на среден род од типот *-nta* преку метанализа на рефлексот на *-ęt-a*; сп. Видоески 1999б: 183-184).

на *-ьnikъ*, без врска со пасивните партиципи[49]. Варијантите како *-n-ički* итн. лесно може да се добијат од *-n-ica* и/или од *-n-ik*; вистина, и овој тип проширување не се среќава кај скаменетите форми на OBL со основа *-ť-*, но тука тој можеби се избегнувал поради фонотактичките ограничувања (сп. †*-štički*, †*-ḱički*). Што се однесува до поретките типови *-na* и *-nka*, овде е можен одреден степен на влијание од други прилошки форми[50], но треба да имаме на ум дека ваквите облици обично се сметаат за именки (сп. §3); можно е дека тие настанале по пат на назадно образување како оној вид „pseudo-substantif" за кој зборуваат Mazon & Vaillant (1938: 152). Треба уште еднаш да нагласиме дека не може да се открие точното потекло на секоја варијанта; она што е важно е дека на горенаведениот начин може да се објасни настанокот на типот на глаголски прилози на *-n-* како целина.

Без оглед која форма првобитно го предизвикала настанокот на типот на *-n-*, тој брзо станал синхрониски поврзан со пасивниот партицип на претеритот на *-n-*, како што веќе споменавме во §4. Многу е веројатно дека облиците на *-a-nik* (*-a-nica*, *-a-ničkі* итн.) градени од глаголите со основа *-a-* се во голема мера засновани на конвергенција со пасивниот партицип на *-a-n*. Сепак, тешко е да се открие кој би бил 'органскиот' рефлекс на *-a-ję* → *-a-jen-ik* итн., земајќи ги предвид разните морфолошки фактори кои влијаеле врз структурата како на глаголските основи така и на самата морфема на глаголскиот прилог. Така, додека пасивниот партицип на претеритот секако одиграл значајна улога во формалното создавање на глаголските прилози од типот *-nik*, признавањето на овој факт сè уште не е еднакво со објаснување на целата формација од типот *-nik* како изведенка на овој партицип – што, како што веќе истакнавме во §4, не е задоволително.

Фактот што нашето објаснување се повикува на скаменети облици на NOM.SG.M повлекува неколку импликации. Како прво, како што веќе споменавме, обично се смета дека глаголски прилози засновани на NOM.SG.M не се зачувани во современите источно-јужнословенски говори[51]

[49] Навистина е жално што не може да се споредат активните партиципи / глаголски прилози на *-nd-ik* во јидиш (*zingendik* 'пеејќи') што настанале по пат на проширувањето на првичното *-nd* (сп. герм. *singend* 'пеејќи'; Timm 2005: 124-125). Како посериозна забелешка, но сепак далеку од сферата на реалната можност, можеме да го отфрлиме потенцијалното објаснување според кое типот *-nik* би настанал по пат на метатеза од *-ḱi-n* (за елементот *-n* в. фусн. 25). Патем речено, Hellgren (1996: 160) наведува облик *tărăčiniḱ* (Гевгелија), очигледно со меко *-ḱ*; меѓутоа, во изворот на којшто тој се повикува (Ивановъ 1932: 93) се наоѓа единствено формата *търчини́к*.

[50] Сп. дијал. *така́на*, *така́нка* 'така' (БЕР VII: 759).

[51] Облиците како *гледая* 'гледајќи' или *включая* 'вклучувајќи', кои се среќаваат во литературниот бугарски од XIX век (и подоцна), се градат по модел на рускиот јазик (Rusek 1969: 477), каде што тие одразуваат скаменет NOM.SG.M (макар и под силно влијание од црковнословенскиот јазик).

(иако тие се добро познати од стари текстови и од други словенски јазици); нашето објаснување би ја променило оваа слика. Како друго, како што видовме во §2, глаголските прилози на *-v-a* коишто ги проучува Илиев исто така изгледаат како остатоци од скаменет проширен NOM. SG.M (макар и на партиципот на претеритот): **ględ-a-vъ* + *-a* → *гл'ѐдава*, што би претставувало точна формална паралела за нашето објаснување. Како трето, истакнавме погоре дека во бројни системи облиците од типот *-nik* се потиснуваат од улогата на продуктивен глаголски прилог; тие често се лексикализирани како одглаголски прилози за начин, додека правиот парадигматичен глаголски прилог се гради со една од морфемите засновани на основа *-t'-*. Може да забележиме дека многу слична ситуација постои во словенечкиот јазик, којшто зачувал два формални типа на глаголскиот прилог: на *-e*, заснован на скаменет NOM.SG.M, и на *-oč*/*-eč*, од основата на OBL. Првиот често се користи како прилог за начин, додека вториот обично зачувува многу повеќе обележја на глагол: на пр. *sedē* (< NOM.SG.M **sěd-ę*) 'седечки, во седечка положба' наспроти *sedèč* 'седејќи', глаголскиот прилог од *sedẹ́ti* 'седи' (<< OBL **sěd-ęt'-*); *hotē* (< NOM.SG.M **xot-ę*) 'намерно, свесно, доброволно' наспроти *hotèč* 'сакајќи', глаголскиот прилог од *hotẹ́ti* 'сака' (<< OBL **xot-ęt'-*)[52].

§6. Заклучоци

Во овој труд аргументиравме дека дијалектните источно-јужнословенски форми на глаголскиот прилог од типот *-nik* (етикета што ја користевме и за другите слични облици со почетно *-n-*: *-nica*, *-ničkі(m)*, *-ničku(m)*, *-na* итн.) не може да се сведат на изведенки од пасивниот партицип на претеритот на *-n-*, како што традиционално се смета. Ваквото потекло, истакнавме, би било сосема исклучително, без паралели ниту во источно-јужнословенските ниту во кои било други словенски јазици. Освен тоа, ваквата иновација би била неприродна, бидејќи предметните говори имале на располагање 'конвенционален' материјал за градење глаголски прилог.

Оттука, предложивме дека синхрониските врски со пасивниот партицип на претеритот (или можеби поверојатно со неговата изведенка – глаголската именка на *-nje*) треба да се сметаат како секундарни, засновани на подоцнежна асоцијација и конвергенција; вистинското потекло на типот *-nik*, меѓутоа, треба да се бара во скаменетите облици на NOM. SG.M на активниот партицип на презентот. Ваквите облици се одлично засведочени како глаголски прилози во стари текстови од источно-јуж-

[52] Сп. Toporišič (2000: 403). Вистинската продуктивност на двата типа на форми варира и генерално е прилично ограничена, особено надвор од високиот стил или фиксни изрази. Глаголски прилози коишто потекнуваат од скаменет NOM.SG.M *-ę* понекогаш се лексикализираат/граматикализираат како честички или предлози, на пр. *kǫ̑maj* 'едвај' < **komaję* (Snoj 2007: 252) или *gledē* 'со оглед на' < **ględę*.

нословенското подрачје (-ѧ) и во другите словенски јазици. Кога овие форми се проширувале со елементи од типот *-ik* или *-ica*, кои почнувале со самогласка, доаѓало до неетимолошка замена на крајното *-ę* со *-en-* (како што е познато од типот **tel-ę* → **tel-en-ъk-ъ* или **dět-ę* → **dět-en-ьc-ь*). Добиените облици (**plač-ę* → *plač-en-ik* итн.) потоа претрпеле процес на понатамошна диверзификација предизвикана од додавањето на други наставки или проширувања; нивното потекло често не може точно да се утврди (како и кај 'обичните' глаголски прилози засновани на *-t'-*). Глаголските прилози од типот *-nik*, засновани на стариот NOM. SG.M, често се сведувале на лексикализирани прилози за начин, препуштајќи им ја парадигматската улога на формите засновани на *-t'-* (како во словенечкиот јазик). Сепак, ова не се случило насекаде; во некои говори типот на *-nik* го задржал парадигматскиот статус.

Ако ова објаснување на типот *-nik* е точно, формалната типологија претставена погоре во Табела 2 треба да се дополни како што е прикажано во Табела 4:

Табела 4. Дополнета поедноставена формална типологија на источно-јужнословенскиот глаголски прилог

тип		главни форми	
1	**непроширен NOM. SG.M**	***-y***	само во стари текстови (-ы/-н, -ѧ, -ѫ); отсутни од современи дијалекти; карактеристична црта: морфемата се состои од една самогласка
		-ę	
		-ǫ	
2	**проширен NOM. SG.M**	***-n-ik***	преку неетимолошка замена на назалната самогласка, на пр.: *-ę + -ik → -en-ik*
		-n-ica	
		-n-a	
		итн.	можни понатамошни проширувања/наставки (на пр. *-n-ič-ki*)
3	**непроширен OBL**	***-t'e***	
		-t'i	
		можеби ***-t'em***	
4	**проширен OBL**	сите од типот **3** наведени погоре (можеби и ***-t'imi***), потенцијално контаминирани со ***-k-***, и проширени со елементи како што се ***-c-*** (сп. *-шт҃ец, -шт҃иц*, -штимица), ***-m***, ***-om/-um***, ***-n*** итн.	

Кратенки

буг.	бугарски	ADJ	придавка
герм.	германски	GEN	генитив
зсл.	западнословенски	DAT	датив
мак.	македонски	F	женски род
пие.	праиндоевропски	INS	инструментал
пол.	полски	M	машки род
псл.	прасловенски	N	среден род
рус.	руски	N	(назална согласка)
срп./хрв./бос.	српски/хрватски/босански	NOM	номинатив
слн.	словенечки	OBL	зависни падежи (в. над Табела 1)
слч.	словачки		
стнорд.	старонордиски	PL	плурал
стпол.	старополски	SG	сингулар
стсл.	старословенски	V	(самогласка)
стчеш.	старочешки		
укр.	украински		
чак.	чакавски		
чеш.	чешки		

Литература

БЕР = Георгиев, В. и др. (ур.) 1971-2017: *Български етимологичен речник*. Т. I-VIII. София: Издателство на БАН.

Богатова, Г. А. 1958: „Из истории древнерусских существительных со старой основой на -*ęt*-“. *Вестник московского университета. Историко-филологическая серия* II, 55-72.

Бояджиев, Т. 1991: *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Видоески, Б. 1989: „Говорот на селото Нестрам (Костурско)“. *Прилози* XIV/2, 47-78.

Видоески, Б. 1999а: *Дијалектите на македонскиот јазик*. Т. 2. Скопје: МАНУ.

Видоески, Б. 1999б: *Дијалектите на македонскиот јазик*. Т. 3. Скопје: МАНУ.

Гугуланова И. Т. 2005: *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Дуриданов, И. 1956: „Из историята на причастията в българския език“. *Български език* VI/2, 148-152.

Златанова, Р. 1986: „Исторически развой на българския език“. Буюклиев, И., Златанова, Р. & Дункова, Т. *Увод в изучаването на южнославянските езици*. София: Издателство на БАН, 134-215.

Иванчев, С. 1978: „Опит за изясняване същността на българските деепричастни форми на *-щец/-щиц/-щимица*“. Иванчев, С. *Приноси в българското и славянското езикознание*. София: Наука и изкуство, 95-97.

Ивановъ, М. 1892: „За спрѣжението въ новобългарски езикъ“. *Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина* VIII, 82-136.

Ивановъ, Д. 1932: *Гевгелийскиятъ говоръ*. София: П. Глушковъ.

Илиев, И. 2020: „Интересни (дее)причастни форми в говора на село Просилио (Пулево), Ксантийско“. *Dunărea-Nistru / Дунав-Днестър. Годишник* VII, 234-240.

Кисева, Н. 1931: „Остатъци отъ старобългарското сегашно действително причастие в българскитѣ народнни говори“. *Известия на Семинара по славянска филология при Университета въ София* VII, 502-523.

Конески, Б. 1981: *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Маленко, Б. 1994: „Глаголскиот прилог во југозападните македонски дијалекти“. Видоески, Б. & Иванова, О. (ур.), *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Научен собир, Скопје, 23-24 декември 1991*. Скопје: МАНУ, 77-80.

Маждраковъ, Т. 1921: „Обстоятелствени думи (нарѣчия) въ българскитѣ народни говори“. *Известия на Семинара по славянска филология при Университета въ София* IV, 394-512.

Мирчев, К. 1978: *Историческа граматика на българския език*. 3. изд. София: Наука и изкуство.

Митев, М. (во печат а): „Деепричастието в българистичната езиковедска литература (първите 50 години на изследванията)“. (https://independent.academia.edu/MilenMitew).

Митев, М. (во печат б): „Деепричастието в българистичната езиковедска литература от края на 19-ти век“. (https://independent.academia.edu/MilenMitew).

Митев, М. (во печат в): „Деепричастието в българистичната езиковедска литература от първата третина на 20 век“. (https://independent.academia.edu/MilenMitew).

Митев, М. (во печат г): „Деепричастието в българистичната езиковедска литература от втората третина на 20 век“. (https://independent.academia.edu/MilenMitew).

Младенов, С. 1979: *История на българския език*. София: Издателство на БАН.

Панчевъ, Т. 1908: *Допълнение на българския рѣчникъ отъ Н. Геровъ*. Пловдивъ: Трудъ.

Петров, И. П. 2017: Рецензија на: И. Христова-Шомова 2016. *Съпоставително езикознание* XLII/2, 107-110.

Петров, И. П. 2020: *Праславянските nt-основи: предистория и наследство*. Велико Търново: Фабер.

Пјанка, В. 2009: „Типологија на словенските презимиња“. *Македонски јазик* LX, 39-64.

Първев, Х. 1958: „Установяване на деепричастието в съвременния книжовен език“. *Български език* VIII/2, 122-139.

Русек, Й. 1966: „Бележки върху развоя на причастията в българския език“. *Български език* XVI/5, 477-490.

Селищев, А. М. 1929: *Полог и его болгарское население*. *Исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии*. София: Изд. Македонского научного института.

Стойков, С. 1993: *Българска диалектология*. 3. изд. София: Издателство на БАН.

Теодоровъ, А. 1886: „Западнитѣ български говори“. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Срѣдецъ* V/19-20, 146-213.

Тополињска, З. 1992: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*. Кн. 1. Синтакса. II дел. Скопје: МАНУ.

Тотоманова, А.-М. 2009: „Проблеми на имената с *nt*-основа в старобългарски език“. *Из историята на българския език. Сборник статии*. София: ПАН, 124-130.

Тотоманова, А.-М. 2013: „Някои щрихи към развоя на деепричастията и отглаголните наречия“. *Български език* LX/приложение, 28-36.

Тотоманова, А.-М. 2021: „Некоторые наброски к истории неличных глагольных форм в болгарском языке. Действительные причастия“. Ладыженский, И. М. & Пузина, М. А. (ур.) *Sub specie aeternitatis. Сборник научных статей к 60-летию Вадима Борисовича Крысько*. Москва: Азбуковник, 266-277.

Фурлан, М. 2010: „Еще раз о праславянском **govę* м. р., вин. п. **govenь* ‘bos’“. *Этимология* 2006/2008, 220-226.

Харалампиев, И. 2001: *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново: Фабер.

Цонев, Б. 1984: *История на българския език*. Т. II. София: Наука и изкуство.

Шклифов, Б. 1973: *Костурският говор. Принос към проучването на югозападните български говори*. София: Издателство на БАН.

Шклифов, Б. 1979: *Долнопреспанският говор. Принос към проучването на югозападните български говори*. София: Издателство на БАН.

ЭССЯ = Трубачёв, О. Н. и др. (ур.) 1974-2020: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Т. 1-41. Москва: Наука.

Aitzetmüller, R. 1991: *Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft*. 2. изд. Freiburg i. Br.: Weiher.

Andersen, H. (во печат): „The Slavic expansion. Streams, springs, and wells". (https://ucla.academia.edu/HenningAndersen).

Birnbaum, H. & Schaeken, J. 1997: *Das altkirchenslavische Wort. Bildung, Bedeutung, Herleitung*. Frankfurt a. M.: Peter Lang.

Boryś, W. 1981: „Geneza formacji typu sch. *kamek*, *kamečak*, bułg. *kamek*". *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XXIII(2), 37-45.

Diels, P. 1963: *Altkirchenslavische Grammatik*. 2. изд. Heidelberg: Winter.

Friedman, V. 2018: „Reflexes of Common Slavic nasal vowels in Southwest Macedonian dialects revisited. An areal and Balkanological account". Bethin, C. (ур.) *American Contributions to the 16th International Congress of Slavists, Belgrade, August 2018*. Vol. 1. Linguistics. Bloomington: Slavica, 121-138.

Furlan, M. 2016: *Prispevki k slovenski in slovanski etimologiji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Furlan, M. 2018: „Slovanska razmerja tipa **самьсь* : **samica* – funkcija in nastanek besedotvornega vzorca". *Slavistična revija* LXVI/2: 108-127.

Gebauer, J. 1896: *Historická mluvnice jazyka českého*. Díl III. Tvarosloví. I. Skloňování. V Praze a ve Vídni: Nákladem F. Tempského.

Hellgren, T. 1996: „The gerund forms in Bulgarian and Macedonian dialects". *Scando-Slavica* XLII/1: 150-164.

Koneski, B. 1983: *A Historical Phonology of the Macedonian Language*. Heidelberg: Winter.

Lindstedt, J. 1988: „Nasal vowels in the Cyrillo-Methodian language and in dialects of Southeast Macedonia". *Studia Slavica Finlandensia* V, 69-86.

Lindstedt, J. 2016: „South Macedonian decomposed nasal vowels are not an archaism but an early Balkanism". Реферат изнесен на: 11th Meeting of the Slavic Linguistic Society, Toronto, 24-26.09.2016.

Matasović, R. 2014: *Slavic Nominal Word-Formation. Proto-Indo-European Origins and Historical Development*. Heidelberg: Winter.

Mazon, A. 1936: *Documents contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*. Paris: Libraire Droz.

Mazon, A. & Vaillant, A. 1938: *L'évangéliaire de Kulakia. Un parler slave du Bas-Vardar*. Paris: Libraire Droz.

Olander, T. 2015: *Proto-Slavic Inflectional Morphology. A Comparative Handbook*. Leiden: Brill.

Polański, K. 1976: „Uwagi o rozwoju prasłowiańskiej deklinacji atematycznej". Safarewicz, J. и др. (ур.) *Opuscula polono-slavica. Munera linguistica Stanislao Urbańczyk dedicata*. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 291-295.

Pronk-Tiethoff, S. 2014: *The Germanic Loanwords in Proto-Slavic*. Amsterdam/New York: Rodopi.

Rusek, J. 1969: „Z historii imiesłowów przysłówkowych w języku bułgarskim. Imiesłowy przysłówkowe czasu teraźniejszego“. *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie* 12/1, 476-478.

Sławski ZSP = Sławski, F. 1974-1979: „Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego“. Cz. 1-3. [Во првите три тома на SP.]

Snoj, M. 2007: „Izvor slovenskih prislovov na -*oma*“. *Razprave. Razred za filološke in literarne vede* 20: 251-262.

SP = Sławski, F. и др. (ур.) 1974-2001: *Słownik prasłowiański*. T. 1-8. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Timm, E. 2005: *Historische jiddische Semantik*. Tübingen: Max Niemeyer.

Toporišič, J. 2000: *Slovenska slovnica*. 4. изд. Maribor: Obzorja.

Vaillant, A. 1958: *Grammaire comparée des langues slaves*. T. II. Morphologie. Deuxième partie. Flexion pronominale. Lyon/Paris: IAC.

Vaillant, A. 1974: *Grammaire comparée des langues slaves*. T. IV. La formation des noms. Paris: Klinksieck.

Vermeer, W. 2016. „The anomalies of glagolitic: introductory overview“. (https://leidenuniv.academia.edu/WillemVermeer).

Wandl, F. 2019: „On the Slavic word for ‘morning’: **(j)u(s)tro*“. *Scando-Slavica* LXV/2, 263-281.

Wiemer, B. 2014: „Umbau des Partizipialsystems“. Gutschmidt, K. и др. (ур.) *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung / The Slavic Languages. An International Handbook of their Structure, their History and their Investigation*. Halbband 2. Berlin/München/Boston: De Gruyter, 1625-1652.

Marek MAJER

THE ORIGIN OF VERBAL ADVERBS OF THE -*NIK* TYPE

S u m m a r y

The East South Slavic gerundive (= verbal adverb, transgressive, etc.; Mac. *гла-голски прилог*, Bg. *деепричастие*) displays great formal diversity in the modern vernacular dialects. Almost all variants can be derived from fossilized case forms of the old present active participle in -*ǫť-/-ęť-*, often followed by diverse 'extensions' (nominal suffixes, adverbial markers, particles, etc.). However, certain variants cannot be explained in this way. One such problematic type are forms with initial -*n-* (-*nik*, -*ničkі*, -*nica*, -*na*, etc.) mostly known from the southernmost dialects. It is usually assumed that this type is based on the past passive participle in -*n-* with influence from the personal suffix -*(n)ik*. Such an unexpected diachronic source for a gerundive seems problematic for several reasons. In this study, it is suggested that gerundives of the type -*nik* arose from the old NOM.SG.M of the present active participle in -*ę* (a well-known source of gerundives across Slavic) followed by adverbial 'extensions' such as -*ica*, by means of unetymological nasal vowel resolution as in the type **telę* **telęte* 'calf' → **tel-en-ъkъ*; thus also **plač-ę* 'crying' → **plač-en-ica* etc.

Keywords: verbal adverb, -*ник*, -*нички*, -*ница*, participle, historical morphology.

UDC 811.163.3'373.611:811.162.1'373.611
UDC 811.162.1'373.611:811.163.3'373.611

Kazimiera M. SOLECKA
Instytut Języka Polskiego, PAN, Kraków

ВЕРОДОСТОЈНО СВЕДОШТВО НА МИНАТОТО. ОСОБЕН ПАР: *ДВИЖ-* : *RUCH-/RUSZ-*

Во рамките на студиите посветени на македонско-полската конфронтација – пред сè граматичката, но во последно време и семантичката (Марковиќ, Тополињска 2019) – продолжуваме со следење на развојот на прасловенските корени во двата јазика, иако овој пат малку поинаку. Досега анализиравме како еден прасловенски корен, еволуирајќи во различни услови, ги зачува или ги модифицира појдовните семантички компоненти.

Од големо значење е фактот дека тие надворешни фактори и импулси во случај на овие два јазика многу се разликуваат во секој поглед (од природните, преку општествените до цивилизациските). Тие претставуваат два словенски пола. И покрај нивната оддалеченост примарната семантика на одредени прасловенски корени се зачувала. Интересно е во која мера семантичката деривација на тој корен оди во ист правец, а каде се разотидува. Посебно интересно е постоењето на паралелни резултати на таа семантичка и формална деривација.

Ќе го разгледуваме реалниот, физички простор на материјалните предмети, на чело со човекот. Нашата цел е да го „реконструираме“ светот на почетоците на човековиот јазик, во неговата „предметафорична“ фаза. Тргнуваме од најважниот, за нас, момент во еволуцијата, т.е. од примарните прасловенски корени и ќе ја следиме, по можност, нивната судбина.

Ќе се обидеме да проследиме како два различни прасловенски корена со различни семантички компоненти можеа да станат лексички еквиваленти во двата конфронтирани јазика. За нашата цел, разгледувањето на другите словенски јазици не е неопходно, иако би било корисно. Започнуваме со кратко потсетување на прасловенската состојба

(евентуелно на индоевропската подлога) на глаголските корени за кои ќе дискутираме, со посебен осврт на нивниот развој во полскиот и во македонскиот јазик.

Еден од корените има „скромна“ глаголска репрезентација и едноставна семантика (според Sławski 1974/5: 121-128):

***dvidzati, dvidzaj**ǫ* ipf ‘пренесува нешто погоре, крева нагоре нешто тешко со напор’; (на слов. запад и југ) ‘крева некого од лежечка/хоризонтална позиција, причинува некој да стане‘, (на слов. исток) ‘мрда нешто, помрднува со нешто’: пол. јазик: *dźwigać, dźwigam* – мак. јазик: *ѓиг̄а;*

Рефлексивната форма: ***dvidzati sę** ipf (запад и југ) ‘се крева, на пр. магла, дим и сл’.; ‘се крева погоре, нагоре’, ‘станува од лежечка/хоризонтална позиција, од кревет’, (на исток) ‘се мрда’: пол. јазик: *dźwigać się* – мак. јазик: *ѓиг̄а се;*

***dvignǫti, dvignǫ** pf ‘ крене горе, нагоре нешто тешко со напор’: пол. јазик : *dźwignąć, dźwignę* – мак. јазик: *ѓиг̄не;*

***dvignǫti sę** pf (запад и југ) ‘се крене горе, погоре, стане на нозе, од кревет’, ‘стане за излез/излегување’, (на исток) ‘се мрдне, се помрдне’;

***dvikti, dvigǫ** ipf – слабо засведочена форма, архаична, со нејасна етимологија: (југ) ‘крева, качува горе, пренесува повисоко, погоре’. Можеби македонската именка *ѓвиг̄аш̄ел* 1. е единствена трага по/на овој глагол, иако има и други опции: 2. е дериват од *ѓвиг̄а* пред метатезата (→ *вѓиг̄а*) и пред губењето на *в-*; 3. е заемка, изолирана во македонскиот јазик, со техничко или главно со фигуративно значење; во *Корп̄усот̄* на *Диг̄ит̄ален речник на македонскиот̄ јазик* има само преносни употреби.

И најпосле ***dvižati, dvi**žǫ* ipf, карактеристичен за југ и исток; во мак. јазик: *ѓвижи се, е во ѓвижење*.[1]

Наредниот споредуван корен е побогат и во варијанти и во значења (според Długosz-Kurczabowa 2008).

За македонското ***руш-***, полското ***ruch-/rusz-*** и другите варијанти на коренот, основата е индоевропскиот корен ***ru-***. Во полскиот јазик тие коренски варијанти се: ***ry-/ rw-/ ryw-/ row-/ ru-***. Нив ќе ги споредиме со македонската состојба, додека ***ruch-/rusz-*** засега ќе ги оставиме на страна.

Праслов.***ryti, *rъjǫ*** ipf : пол. *ryć, ryję* – мак. *рие,* имаат наследено значење ‘некој/нешто со алатка прави дупки, бразди, копа ровови и сл.’, иако во пол. јазик дополнително се јавува и значењето ‘со остар предмет (на пр. *rylec* ‘длабало’) реже, длаби надписи, шари и сл.’

rovъ: пол. rów/rowy: мак. *ров* имаат исто значење ‘тоа што е изриено, ископано’

[1] Има доста преносни значења, но ги оставаме на страна да не ни ја затемнуваат сликата на физичкиот простор на материјалните предмети, иако може да се каже дека тие не се одлалечуваат многу од основната наследена семантика. Притоа сите ја задржуваат таа нагорна, позитивна ориентација.

***rъvati** ipf : пол. *rwać(się) – *rywać;* итеративната форма *u-rywać(się)* ipf од *u-rwać(się)* pf се појавува допрва со префиксите; нас нѐ интересира само еден префикс *u-* ; значењата на полски се ‘кине (се), откинува (се), скинува (се); корне (се); поткопува (се)’. Нема соодветен македонски глагол без префикс, но префиксна форма, со квалификатор и без него, се среќава кај Конески (1986: 1542-1544): *урва (се)* ipf dial., види *урива (се),* каде што покрај 10 значења последното е дијалектно ‘откинува, бере’; *уривање* кон дијалектно значење ‘откинување, берење’; *урви (се)* pf dial. со истото значење како главно, додека *урне (се), урнува (се),* како и *урниса (се) – урнисува (се)* го нема веќе тоа значење, кое очигледно е загубено. Наредни деривати од истиот корен им одговараат токму на тие дијалектни, загубени значења: *урвеш* ‘стрмен (пол. stromy)’, *урва* ‘провалија, стрмнина (пол. stromizna)’, *урвокос* ‘пакост, зло’: *колку за урвокос* (без квалификатор dial.). Истите зборови ги има и кај Мургоски (2011: 1366-1367): *урва* ‘стрмна клисура; драга’, *урвеш* ‘стрмен’ со квалификатор dial., *урвокос* дури arch. ‘пакост’. Значењата на глаголите се современи, стандардни. Дигиталниот речник ги бележи дијалектните зборови *урива (се), урви (се)* (овој со значење ‘набере, скине’) со примери од уметничката литература (во *Корпусот*, на пр. кај Стале Попов, Петре Наковски, Ванчо Николески и др.). На именката *урва* без квалификатор, со пример којшто го потврдува значењето ‘клисура’, ѝ се придружува *урвина* ‘стрмнина’: *се спушти по урвината,* засведочена со примери од Стале Попов.

Во полскиот јазик постојат буквални или многу блиски паралели на повеќето од горните примери.

Urwa во неколку речници (види на пр. Długosz-Kurczabowa 2008: 564-571, со квалификатор – стар) ‘откинат дел од карпа, грутка, одломка; клисура, провалија, амбис’; *urwisko* ‘многу стрмна страна од карпа/планина, стрмнина; провалија, амбис’; *urwisty* ‘урвест, стрмен’; *urywek* ‘одломка, фрагмент’; *urwipołeć* – старо значење ‘крадец (сложенка = откини + парче месо)’, но денес *urwipołeć*, заедно со *urwis* значат ‘палавник, пакосник’. Меѓутоа во Речникот на Линде, *urwa* и изразите како *na urwę/na urwisz* (од истиот корен и со значење ‘повремено, привремено, нередовно’, на полски ‘do**ryw**czo, z prze**rw**ami’), немаат квалификатор: *„URWA, y, ż, miejsce, skąd się ziemia u**rw**ała, prze**rw**a, przepaść: [...] U**rw**a, sztuka ziemi, skały, od prze**rw**y abo u**rw**y stojącej odpadła; [...] Ogromna skały u**rw**a, strącona z góry wierzchu, **ru**nie z gromem do dołu. [...] Na u**rw**ę,* na *u**rw**isz, byle co u**rw**ać, okpić, wydrwić, za**rw**ać: [...] Robić nie chcą, jeno lekko albo na u**rw**ę, by się radzi żywili bez pracy [...] Na doświadczeniach im nie schodzi; w rzeczy samej, patrzą tylko na u**rw**isz.[...] Panicze na u**rw**isz tylko dybią u kobiety. [...]“* (извадокот е малку скратен и преработен од авторката, в. Linde 1994/6/2: 166).

Индоевропскиот корен ***ru-*** проширен со ***-s-*** во прасловенско време прима облик ***ruch-*** и зависно од фонетското соседство е континуи-

ран како ***ruch-*** или ****ruš-***: пол. *ruchać* (*się*) и *ruszać* (*się*). Старополското ***ruchać*** (***się***) ги има значењата **1**. ‘прави движења, движи се, **2**. ‘допира, гиба, **3**. ‘руши, разрушува, уништува’. Постоеле многу деривати од тој глагол – дел од нив функционираат досега, некои се архаични, заборавени. Меѓутоа еден понов именски дериват (XVII век): ***ruch,*** не само што редовно се употребува туку и стана база за поголем број нови деривати. Низ вековите варијантата ***ruchać*** (***się***) постепено се повлекува од стандардната употреба (добива вулгарно значење коешто постои до денес), иако дел од нејзините деривати остануваат. Ја заменува глаголот ***ruszać*** (***się***) со значења **1**. ‘прави движења, движи се’, **2**. ‘допира, гиба’. Македоскиот глагол ***руши (се)*** го има токму тоа отфрлено **3.** значење (види погоре) ‘уништува, разрушува’ и од тој момент двата глагола (односно истиот глагол во двата јазика) тргнуваат на разни страни, се разотидуваат. Полскиот глагол ***ruszać (się)*** ipf – ***ruszyć (się)*** pf станува семантички пар за ***ѓвижи (се)***, откажувајќи се од поранешната негативна, надолна ориентација. Меѓутоа во префиксните деривати таа се враќа и во реалните значења во физичкиот простор и скоро, исклучиво во преносните употреби во општествениот, менталниот простор; на пр. пол. *naruszyć spokój* и мак. *наруши мир*.

Треба уште да го задржиме нашето внимание врз глаголот којшто во полскиот јазик не се зачува (**ruchnąć*), заменет со редуцираната форма ***runąć,*** засведочена од XVI век со досега актуелни значења: ‘падне од повисоко со цела тежина, свали се, урне се; нагло тргне од место, се фрли напред’; карактеристични современи изрази: *runąć na kolana = paść na kolana* (споредi словачкото: *padnut’ na kolena*) кои значат ‘падне на колена/коленици (да моли прошка, милост и сл.)’, за разлика од *klęknąć* ‘клекне (обично клекнување без вонредни, драматични околности)’. Глаголот е непродуктивен, префиксните деривати во полскиот јазик не се зачувани. Меѓу нив се среќавало ***zrunąć*** (Linde 1994/6/2: 1152). Во современите словенски јазици, само во српскиот постои потполно иста форма: *срунути* pf ‘свалити се, срушити се’: ... *он као ѿоткоѿан ѓирек сруну на креветаш и јаукну* (Стевановић 1973/5: 978).

Примарната полна форма ја потврдува рускиот јазик: *рухнуть* (Mirowicz 1970/2: 1129) и бугарскиот: *рухвам – рухна* (Sławski1987/2: 957) со исто значење.

Има основа да претпоставиме дека македонскиот глагол *зѓрувне* ‘клекне’ и зборчето *зѓрув*, изолирани во јазикот и со навидум нејасна етимологија, се егземплификација на таа примарна префиксна форма и се сведоштво на нејзиното постоење на македонската почва. Објаснувања во трите користени речници се приближни:

(Конески Б., 1986: 257) ***зѓрув*** м. покрет кој учини играч у кољу када клекне; ***зѓрувне*** pf учинити здрув;

(Мургоски З. 2011: 389) ***зѕрув*** м. клекнување на танчер при играње оро заедно со придружните движења на телото; ***зѕрувне*** pf ***зѕрувнува*** ipf **(**најчесто за танчер од оро) направи здрув;

(*Диѓиш̄ален речник*) ***зѕрув*** м. движење што го прави оној што игра во оро кога ќе клекне; ***зѕрувне*** pf направи здрув, клекне. Во овој речник постои една многу полезна работа – *Корп̄ус*, каде што има цитати од современите автори, коишто се од голема помош при нејасните случаи. Ова е еден од нив.

Во Корпусот се наоѓа само еден пример, но од огромно значење: *Одиме ноѓа за ноѓа, кроце, како ѕа ѕемнеме арамија, п̄а наеднаш ќе се свр̄шиме и ќе речеме „зѕрув!“* („Пирej“, П. М. Андреевски). Овој пример ја прави ситуацијата разбирлива и нѐ доближува до откривање на етимологијата на тие зборови. Има основа да претпоставиме дека станува збор за глаголската префиксна форма **зрухне* (и за регресивен дериват, именката **зрух*, како *ruch* на полски и на словачки, само со префикс) со значење ‘падне, урне се’, заедничко за сите погоре наведени јазици. Гласот ***х*** во ваква позиција редовно преминува во ***в***, значи добиваме **зрувне* и **зрув*. Бидејќи се гледа дека зборовите немале поддршка, биле изолирани, нејасни, па затоа, или од некои други причини, биле проширени со вметнат глас ***ѕ***. Има слични случаи, и тоа пошироко, на пр.: *зрак, зрачи (се) – зѕрач, зѕрачи се, зѕрачка* dial. (Конески 1986: 267, 256); *zraka – zdraka* (Frančić 1987/2: 1278, 1260); *зрак/зрака – зѕрака* (Стевановић 1967/2: 331, 291); гласот ***ш̄***: пол. *sroka*, рус. *сорока*; на југ, да се одбегнат вулгарни асоцијации имаме *сш̄рачка, сш̄рач* (Мургоски 2011: 1275); гласот ***в***: *svraka* (Frančić 1987/2: 931); *сврака* – и сепак *срака* dial. (Стевановић 1973/5: 702, 956). Причините може да бидат различни: естетски, игра на зборови (види Конески 1986: 256: *зѕрач т* dial. 1. praskozorje, 2. sumrak) или недоразбирање. Можеби *зѕрув* бил третиран како ономатопеја, бидејќи им служел на играорците како команда (слична на војничките команди, потребни за прецизно, синхроно исполнување наредби: *сш̄ој!, збор!* и сл.) за точно истовремено клекнување. Примерот од П. М. Андреевски јасно покажува дека се работи за извик, односно повик, сите во исто време, синхроно да клекнат (нешто како *клекни!, ѕолу!, п̄аѕни!* (како командата: *padnij!* во полските војнички, спортски и сл. вежби). Со овие примери, зачувани благодарение на негуваната народна уметност, македонскиот јазик – можеби како единствен – ја засведочува полната нередуцирана префиксна форма на овој глагол.

Одглаголските именски деривати од старополското *ruchać* (и старословенското) се: *rucho* (XIV в.) arch. ‘облека, фустан; дел од женска облека итн.’– мак. arch. *рухо, руво* (сп. срп. *рухо*, хрв. *ruho*, буг. *рухо*, слов. *rucho*); пол. *rucha* (XV в.) arch.‘марама, шамија’; подоцнежната (XVII в.), зачувана до денес и многу фреквентна именка *ruch* ‘движење’

(споредi слов. *ruch,* Stano 1988: 611), деривациона база за многу зборови, некои веќе заборавени, а другите современи и фреквентни.

Прасловенската именка**ru-no*: мак. *руно* – пол. *runo*, се зачува во обата јазика со исто значење (Długosz-Kurczabowa 2008: 575-576) и со по неколку деривати.

Завршуваме со прегледот на оставнината на прасловенските корени. Ги наведовме повеќето именски деривати од анализираните корени, засведочени во нашите два јазика до денеска, или како стандардни, или како дијалектни, без разлика, бидејќи претставуваат сведоштво на прасловенската/старословенската состојба, со многу паралели, формални и семантички, во обата јазика.[2]

Се гледа дека сите глаголи деривирани од пие. корен **** ru-*** соджат – повеќе или помалку – „разурнувачки ген". Таа негативна семантика ја има, исто така, латинскиот глагол ***ruo, ruere*** од истиот пие. корен, со значење 'паѓа, опаѓа, пропаѓа; се урнува; уништува, гине, итн.', како и именката ***ruina,*** којашто сложно сме ја позајмиле од истиот извор со потполно исто значење (Kumaniecki 1965: 440 – 441). Именките *урнашина, рушевина,* ја надополнуваат сликата со македонските деривати од другите варијанти на истиот корен.

***

Резимирајќи: од двата анализирани прасловенски корена еден репрезентира позитивни значења, активност ориентирана позитивно (нагоре): подигање, кревање, качување, а другиот – активност ориентирана негативно (надолу): кинење, риење, уривање, паѓање, рушење итн. Ако сакаме да го претставиме графички заемниот однос меѓу нив, би требало да се нацртаат два круга, коишто фукционираат независно/автономно еден покрај друг, со спротивна насока и цел (еден подига, а другиот руши), и коишто едвај се допираат само во една точка во која правците, нагоре и надолу, не се веќе битни, штом нивните вектори се неутрализирани/поништени. Иако потеклото на разгледуваните корени не им дозволува поголема блискост, сепак доаѓа до средба на двата генетски различни, семантички спротивни корени. Еден од нив функционира на словенските југ и исток, другиот – на запад (без чешкиот јазик). Тие создале хетероген пар семантички споредливи (со ограничувања, секако) лексички единици: *ѓвижи (се) : ruszać (się) – ruszyć (się)*.

Што ги поврзува? Како функционираат? Многуте семантички дефиниции на другите глаголски корени содржат движење како основна, најбитна компонента; на пр. за прасловенскиот корен **met-* главната семантичка компонента е 'движење на раката во сите правци' (Марковиќ 2019: 143). Можеме да продолжиме со слично набројување: 'движење со

[2] Се разбира, наведените деривати се само дел од вкупно засведочените во речниците и другите материјали, меѓутоа во врска со пандемијата и разни заштитни мерки, нема до нив достапност; овде се користат тие со коишто располагам приватно.

рацете и нозете во сите правци' – *ӣреӣа*; со мали замени на пр. мавта; 'движење со нозете со употреба на сила, насочено против некого/нешто' – *клоца*; 'движење со некој дел на телото' – *мрда*, но – 'движење со главата' – *клима* или *кима*, итн. Како што се гледа, може вака да континуираме, наоѓајќи нови глаголски корени коишто во својата семантичка дефиниција мора да ја содржат таа константна компонента, надополнувана со другите, променливи. Слично е и во полскиот јазик, иако дополнителните компоненти можат да бидат поинаку распределени, на пр.: *machać* 'движење со рацете и нозете во сите правци', но *wierzgać* '(примарно за животно) движење само со нозете во сите правци'; *merdać* 'движење на куче со опашот – исклучиво', бидејќи во полскиот јазик наидуваме на многу тесно селективно ограничување за разлика од македонскиот јазик, каде што *мрда (се)* нема ограничувања и може да го заменува *движи (се)*.[3]

Бидејќи некој/нешто се движи и кога *се ӣресе, ӣреӣери, ... кружи,...* и кога *оди, марширa, ӣрча,...* (како и кога *меӣе, коӣа, иг̄ра, ...*), очигледно е дека тие активности – иако не се споредливи – сепак имаат заедничка константна компонента. Штом поимот *движење* се појавува како основната компонента во толку многу дефиниции, треба да го разгледаме повнимателно.

Ако ги споредиме речничките статии на *движи (се)* (Корубин 1992/1: 383-385) и *ruszać (się) – ruszyć (się)* (Polański 1990/4: 242-243), ќе забележиме дека во нивните речнички дефиниции се појавува доста чест пропуст на еднојазичните толковни речници, т.е. дефинирање *idem per idem*, односно *circulus vitiosus.* Авторите ги оправдува донекаде тоа што тие глаголи се навистина проблематични за дефинирањето. Видовме погоре дека во аналитичките семантички (метајазични всушност) дефиниции на многуте глаголи, по подлабока и детална анализа, движењето зазема позиција на основна семантичка компонента. Секако, во обичните толковни речници толку длабоко не навлегуваме, но овде тоа е неопходно. Стигнавме до нашиот пар глаголи и треба да ги анализираме доследно, темелно, т.е. да ги најдеме нивните појдовни, примарни семантички компоненти – или да признаеме дека самите тие се последна алка во семантичката низа. Дали е тоа можно? И веднаш можеме да си одговориме дека тоа е малку веројатно, со оглед на тоа дека *движи (се)* и *ruszać (się) – ruszyć (się)* опфаќаат толку многу/премногу разновид-

[3] При што полското ограничување отвора интересна можност, т.е. метафоричка употреба, како резултат на опсервација и наоѓање аналогија: со замена на селективните ограничувања (со анимализација) може да добиеме: *Przestań merdać ogonem przed szefem, miej trochę godności.* '(за човек) се умилкува, понизно се однесува спрема некој поставен повисоко во хиерархијата'. Не знам речник, кој би ја регистрирал таа варијанта, очигледно *ad hoc* употребена, меѓутоа ја имам чуено. Најпосле не сите метафори ѝ припаѓаат на книжевноста. Има и такви, незабележливи и незабележани. Секојдневно се раѓаат нови, но не сите оставаат по себе трага во речниците.

ни, неспоредливи активности на толку различни учесници, вршители, причинители. Ако земеме енигматична реченица: *Таму некој/нешто се ѓвижи* (полската ситуација е аналогна), ќе видиме дека таа се однесува на скоро неограничен број реални ситуации, активности, самостојни или предизвикани (од причинител), без разлика, бидејќи дури широкиот контекст, информации за семантичките ограничувања на сите учесници со физичкиот простор заклучно, ќе ни дозволат да го откриеме значењето на глаголот, да го пополниме со содржината како празен сад.

Во македонскиот јазик има два глагола коишто нешто поконкретно ја приближуваат анализираната физичка стварност: а) *преместува (се)* – добиваме информација дека некој/нешто (жив или не) не мирува на едно место, дека самостојно или не, менува место од – до; б) *мрѓа (се)* – добиваме информација дека некој/нешто не мирува, но дадена активност, самостојна или не, се одвива без менување место.

Во полскиот јазик соодветните глаголи, секако, постојат; *przemieszczać (się)* (Polański 1990/4: 28) функционира аналогно на македонското *преместува (се)* (/Корубин/, Велковска 2001/4: 256-258), но пол. *merdać* никако не зема учество во таа игра, бидејќи е строго семантички ограничен (во речникот на Пољански тој воопшто не е ни поместен). Во сите позиции на македонското *мрѓа (се)* ipf (/Корубин/, Велковска 2000/3: 82-83) на полски се појавува *ruszać (się)* ipf.

Гледаме дека тој полски глагол има многу поширока употреба. Неговото присуство уште повеќе расте во полскиот текст во врска со непостоењето на свршената беспрефиксна форма од *ѓвижи (се)* на македонски, додека таа во полскиот јазик не само што постои: *ruszyć* (*się*) pf, туку и врши важна улога и има висока фреквенција; на македонски ѝ одговара еден друг, повикан овде на помош, глаголски корен: *тргне* pf – *тргнува* ipf (за преместување од – до) или свршената форма *мрѓне (се)* pf (без преместување).

Што тогаш се крие во семантиката на тие глаголи, ако претпоставуваме дека тие не се последна алка во метајазичната анализа? Од горекажаното јасно се гледа/произлегува дека таа последна семантичка компонента-константа содржи **негација**. Ако некој/нешто **се движи** = не мирува, не е статичен. *Таму некој/нешто се ѓвижи*, т.е. во еден дел од физичкиот простор којшто мирува/е статичен (на пр.: *Świat stanął w miejscu/~ zamarł*), некој/нешто не мирува/не е статичен. Се појавила некаква **промена**; и сега може да редиме стотици разни можни ситуации, но едно е сигурно: таму каде што владеел потполн мир сега го нема. Зборот: **промена**, самиот се наметнува, а сè другото е последица на таа најдлабока константна компонента: промена на место/на местоположба/на статична состојба итн.

На што укажува опозицијата: мирување *vs* движење, соодветно: bezruch *vs* ruch. *Status quo*, сеедно каков, е прекинат, а глаголите *ruszać(się)- ruszyć(się)* го регистрираат тоа *in statu nascendi.* Се работи

за: прв скок/чекор/замав/трепет..., којшто го прекинува мирувањето и од кој започнува еден нов *status quo,* а глаголите го засведочуваат токму тој миг на промената.

Се гледа дека тие два глагола (т.е. *ѕвижи (се)* и *ruszać (się) – ruszyć (się)*) не се доволно среќно склучен пар. На реченици̇те (Polański 1990/4: 242, забележливо сменети или надополнети од мене): *Jutro/za pięć minut/... ruszamy w drogę/ do pracy. – Po krótkim odpoczynku ruszyliśmy naprzód/w kierunku gór. – Zmęczone konie niechętnie ruszyły z miejsca. – Ze startu/ze stacji ruszyliśmy z małym opóźnieniem.,* на македонски им одговараат: *Утре/за пет минути тргнуваме на пат/на работа. – По краток почивка тргнавме напреѕ/накај планините. – Изморените коњи нераѕо тргнаа оѕ место. – Оѕ стартот/оѕ железничката тргнавме со мало заѕоцнување.* На *ruszać- ruszyć od-do* формално би требало да им соодветствува не глагол, туку конструкција: *почнува/почна ѕа се ѕвижи*, што понекогаш е и можно. Сепак, горенаведената конструкција не е еквивалентна и не го изразува тоа (моментност) што *тргне – тргнува*, и затоа се појавува во играта нов прасловенски корен. Тоа не е случај на глаголите *мрѕне – мрѕнува*.

Предлагам една игра. Да се поставиме на местото на еден внимателен, прониклив опсерватор на реалниот свет, на физичкиот простор што го окружува, и којшто има пред очите некоја слика. Светот мирува. Наеднаш во таа слика се забележува мала промена; тоа може да биде лет на птица/трепет на лисје... итн. Еден *status quo* е прекинат. Промената е забележана *in statu nascendi* и започнува еден нов *status quo* или наредна нова промена; сè зависи од карактерот на тие промени. Според основите на психологијата е познато дека покрај објективниот простор, во којшто има реални предмети и објективни просторни релации меѓу нив, постои уште психолошкиот простор на човековата перцепција, којашто не е објективна (односно, може да е објективна до тој степен, до кој ни дозволуваат нашите сетила и нашиот јазик). Начинот на којшто зборуваме за реалниот, физичкиот простор и реалните, материјалните предмети зависи – покрај јазикот – и од културата во која функционираме, а пак таа има, секако, своја специфика (Solecka 1983: 13-16, *et passim*).

Објективниот свет/простор специјалистите од разни егзактни научни области го опишуваат со помош на стриктни теории и термини, прецизни научни методи; располагаат со голем број на разни единици за мера и инструменти за мерење и мерат сè и сешто; целата физичка материја детално ја анализираат, разглобуваат на атоми. А со што располага обичен опсерватор, во својот психолошки простор на човековата перцепција, со своите неколку погрешливи сетила наспроти целиот научен инструментариум, и со човечкиот јазик како средство за опишување и објаснување на тој свет. И да замислиме уште дека тој не е современ образован човек, туку на пр. еден човек од времето на прасловенскиот период.

Континуирајќи ја играта, предлагам да воведеме единица за мера на човековата перцепција. Значи 1 промена = основна единица за мерење на човековата перцепција на физичкиот простор/светот што нè окружува. Во конкретна примена на нашата нова единица, тоа е на пр. поединечен чекор/скок/лет..., трепет... и сл. Од тоа произлегува дека основната семантичка константна компонента на движењето (коешто, пак, е основната компонента на повеќето дефиниции на останатите анализирани глаголски корени) била промената: поединечна, моментна, или линеарно подредена секвенца од повеќе промени, или множество на определен начин средени промени, или хаотичен збир промени, итн.; со други зборови: изразена како моментност или линеарност, т.е. растегнатост или разни стадиуми на среденост. Звучи како шега и помалку е тоа, но... само малку.

Нашата перцепција има главно визуелен карактер поради видот, нашето главно сетило; меѓутоа располагаме и со слух, и со сетило за мирис итн. Лесно може да го замениме светот којшто мирува: *Świat stanął w miejscu/~ się zatrzymał/ ~ zastygł.*, со светот којшто молчи: *Świat zamilkł. Zapanowała martwa cisza*. Без проблеми може да ја повториме истата игра: Владее молк/тишина, но одеднаш се слуша на пр. поединечен звук/крик... или песна/мелодија..., или врева/викотници на улица и сл. Нашата единица за мера на човековата перцепција била универзална, по сè изгледа. Во секој случај е во состојба успешно да помага во објаснувањето и опишувањето на светот што нè окружува. Барајќи метафорична аналогија, таа е за изразување на човековата перцепција како атоми за опишување на физичката материја.

Треба да помниме дека нашата перцепција е пред сè визуелна, како и тоа дека нашата визија на материјалниот, физичкиот свет е својствена за нашата индоевропска јазична заедница и не сме во состојба да се ослободиме од таа заедничка мисловна праматрица. Во светот имало неколку илјади живи (и исто толку непознати или мртви) јазици и тие имале сопствена, поинаква концепција за физичкиот простор и времето. Патем кажано, интересно е кога во главата на еден (пра)човек никнала апстрактна идеја за времето. Физичкиот простор, реалниот настан гледан како моментна промена, или линеарно подредена секвенца, или множество на одреден начин средени промени,... итн. ; тоа е многу почетно сфаќање, првобитно, примитивно во позитивната смисла на латинскиот збор *primitivus* = ‘почетен’.

Благодарение на движењето го забележуваме и доживуваме времето, така обично мислиме. Меѓутоа, изгледа дека не движењето, туку промената била првобитна, почетна. Движењето е само една од можните форми/облици на промената. Благорание на промената стануваме свесни за постоењето на времето, коешто инаку е апстактна категорија. Времето се раѓа во човечката свест, бидејќи во физичкиот простор на материјалните предмети е присутна промена на нивното место, на нив-

ната состојба, активност итн. Во моментот на промената завршува мирувањето. Ако промените се нижат линеарно една по друга, од едно место до/кон другото низ просторот, станува збор за преместување (движење со преместување), бидејќи таквиот вид движење е вектор со почетна и завршна точка. Ако наредните промени настапуваат несредено, не менувајќи го местото, имаме мрдање (движење без преместување). Ако промената е поединечна (моментност), имаме прекин на мирувањето, на пр. тргнување кон...[4]

Додека не забележиме некоја промена како форма на постоење на еден материјален предмет – во случајов: прв чекор/скок/замав... – немаме осет за времето. Кога мирувањето – *status quo* – во просторот го прекинува една таква промена, евентуелно множество на такви поединечни промени, стануваме свесни за постоењето на времето. Ако нема промена (на пр. движење или звук, или мирис...) – го нема ни времето. Пак таа го раѓа, односно потврдува, верификува неговото постоење. Времето, кое е физичко-филозофска апстрактна идеја, во сфаќањето на обичен човек – постои, главно тече (употребуваме аналогија со реката: *времето тече* – *czas płynie*), понекогаш застанува (типични метафори/анимизации), бидејќи тоа го овозможуваат реалните физички промени на разни материјални предмети, коишто – зависно од нивниот карактер – добиваат соодветни карактеристики, дефиниции и лексични називи.

Според тоа, движењето не е примарна категорија. Тоа се опишува со помош на попрвобитна, почетна категорија – промената. Ја доживуваме/забележуваме пред да се определиме што точно гледаме, слушаме итн.; најпосле звуците, мирисите, итн. исто така се дел од физичкиот свет.

Од гледна точка на човековата перцепција се занимававме со физичкиот простор и материјалнот свет, базата за општествениот и менталниот простор и апстрактните предмети, коишто бараат друг приод и третман, бидејќи во нивниот свет владее, пред сè, метафората и други ментални, интелектуални средства. Благодарение на тоа во овој нефизички свет основните карактеристики, појдовните семантички компоненти на прасловенските корени влегуваат во нови комбинацци, релации, збогатувајќи ја лексиката.

Разгледувајќи ги македонските и полските еквиваленти на прасловенските глаголски корени имавме работа со континуациите на истите корени, со еволуцијата на истите или сродните појдовни семантички компоненти, т.е. со оние коишто остануваа, фигуративно кажано, во „крвно сродство“. Парот *(се) движи – ruszać (się)/ ruszyć (się)*, континуирајќи ја метафората, претставува класичен пример на „сродство по

[4] Јасно е дека сега се наоѓаме во психолошкиот, менталниот простор на човекот и поимите: простор, време, момент... ги третираме интуитивно како просечен роден говорител на даден човечки јазик. Физичкиот простор и времето, како научни објекти, се опишуваат со помош на егзактните методи.

сватовство“: се согласиле да бидат заедно и, во принцип, го почитуваат договорот имајќи допирни точки и заеднички цели, но, во пракса, се случуваат недоразбирања.

Литература

Дигитален речник на македонскиот јазик, http://www.makedonski.info
Конески, Б. 1986. *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања.* Скопје: Македонска Книга.
Корубин, Б., Велковска, С. (уред.) 1992-2001. *Интенционално-синтакстички речник на македонските глаголи,* 1-6. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
Марковиќ, М., Тополињска, З. 2019. *Македонски-полски: семантичка деривација на одбрани прасловенски корени.* Скопје: МАНУ.
Мургоски, З. 1997. *Толковен речник на современиот македонски јазик.* Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
Стевановић, М. (уред.) 1967-1976 (фототипско издање 1982). *Речник српскохрватскога књижевнога језика,* 1-6. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска.
Długosz-Kurczabowa, K. 2008. *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego.* Warszawa: PWN.
Frančić, V. 1987. *Srpskohrvatsko-poljski rječnik.* Warszawa: PW „Wiedza Powszechna”.
Kumaniecki, K. 1965. *Słownik łacińsko-polski.* Warszawa: PWN.
Linde, S. B. 1994-1995. *Słownik języka polskiego*, 1-6 (reprint 1807-1814). Warszawa: Wydawnictwo „Gutenberg-Print”.
Mirowicz, A. (red.) 1970. *Wielki słownik rosyjsko-polski*, 1-2. Warszawa – Moskwa: PW „Wiedza Powszechna”.
Polański, K. (red.) 1980 – 1992. *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, 1-5. Wrocław- Warszawa – Kraków - Gdańsk: Ossolineum, Instytut Języka Polskiego PAN.
Sławski, F. (red.) 1974 – (во тек). *Słownik prasłowiański*, 1-8 (во тек). Kraków: Ossolineum, Zakład Słowianoznawstwa PAN.
Sławski, F. 1987. *Podręczny słownik bułgarsko-polski z suplementem*, 1-2. Warszawa: PW „Wiedza Powszechna”.
Solecka, K.M. 1983. *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim.* Katowice: Uniwersytet Śląski.
Stano, M., Buffa, F. 1988. *Pol'sko-slovensky, slovensko-pol'sky slovnik.* Bratislava: Slovenske pedagogicke nakladatel'stvo.

Казимера М. СОЛЕЦКА

ДОСТОВЕРНОЕ СВИДЕТЕЛЬСТВО ПРОШЛОГО. ОСОБАЯ ПАРА: *ДВИЖ- : RUCH-/RUSZ-*

Р е з ю м é

Статья состоится с двух частей: во первой, следя за развитем двух генетически различных прасдовянских корней, доходим до современных глаголов движения: *ѕвижи (се) : ruszać* (*się),* которые соответствуют себе в македонском и польском языках. Следовательно, во второй части мы искали ответа /поставили вопрос: что является самым главным, основным семантическим компонентом этих глаголов, благодаря которому они стали парою. Этим компонентом оказалась – перемена.

Ключевые слова: прасловянские корни, сопоставление, глаголы движения, македонский язык, польский язык, перемена.

UDC 811.133.1'367.633:811.163.3'255

Ирина БАБАМОВА
Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, Скопје
irina_babamova@yahoo.com

ПРОСТОРНИТЕ ЗНАЧЕЊА НА ФРАНЦУСКИОТ ПРЕДЛОГ *PAR* И НИВНОТО ИЗРАЗУВАЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Од бројните употреби во кои може да се сретне фрацускиот предлог *par* кога воспоставува релација меѓу зборови или синтагми во една реченица, **предмет** на нашиот интерес во овој труд е неговата употреба за искажување просторно значење. Се определуваме за просторното значење, или поточно за просторните релации што може да ги искаже предлогот *par* (Stosic 2002) зашто ги сметаме за примарни, во согласност со забелешката на Конески според која „првобитното значење на предлозите е пространствено […]. Но од него по пат на пренесување се развиле и ред други значења […]“ (1987: 507). Дека е оваа забелешка со универзален карактер, применлива и за значењата на предлогот *par* во францускиот јазик, јасно може да се види од прегледот на електронската верзија на речникот *Le Trésor de la langue française* кој овозможува најпрвин увид во просторното значење на овој предлог, а потоа и во други негови изведени значења и функции.[1]

Како **општа теориска основа** ќе ни послужи теоријата на семантичките локализации, онака како што ја претставува Предраг Пипер (Piper, 1997) која, меѓу другото, го зема предвид локалистичкиот пристап на

[1] Прегледот на значењата на предлогот *par* во *TLFi* овозможува, меѓу другото, увид во следниве негови значења и функции: временско значење (*Par une belle après-midi d'été…* = мк. *(Во) Едно убаво летно попладне...*), дистрибутивно значење (*Il se voient deux fois par an* = мк. *Се гледаат двапати годишно*), инструментално значење (*Appeler les choses par leur nom* = мк. *Нарекувајте ги нештата со нивното име*), причинско значење (*Faire qqch par intérêt* = мк. *Прави нешто од интерес*), функцијата на воведување вршител на дејство (*L'exploitation de l'homme par l'homme* = мк. *Експлоатирањето на човекот од човек*).

Вајнсберг (Vajnsberg 1973, според Piper 1997, Марковиќ 2012), како и семантичките пристапи кон анализата на просторните значења на *par* на Шародо (Charaudeau 1992) и на Стошиќ (Stosic 2002).

Пипер ја поддржува тезата за условеноста на типот на јазична структура со животниот простор на говорните претставници на даден јазик (Piper 1997). Според него, во системите на многу јазици, ако не и во системите на сите природни јазици, постојат јазични потсистеми чии единици се употребуваат за денотирање на просторните односи, а меѓу тие единици ги вбројува предлозите (Piper 1997: 12). Пипер го прифаќа терминот *локализам* како синонимна терминолошка ознака за сите теории на семантичка локализација, односно за интерпретирањето на јазичните појави како појави кои, во основата, се од просторна природа, доведувајќи го во врска со антропоцентричната концепција на јазикот. Сфатен во потесна смисла на зборот, локализмот претставува варијанта на падежната теорија (Piper 1997: 13, 15).

Поимите кои се во основата на повеќето локалистички конципирани хипотези и теории се семантичките падежи за место, правец и насока, а трите задолжителни елемнети на ситуацијата означена со изразот со значење на локализација се: *објектот на локализирањето*, *локализаторот* (како средство на локализирањето) и конкретизаторот на односот меѓу објектот на локализирањето и локализаторот, за кого Пипер го употребува терминот *ориентир* (*orijentir*) (1997: 21). Релевантен за нас е односот ориентир - локализатор кој, според Пипер, може да се третира како постојан, статичен, или, пак, како динамичен, при што објектот на локализирањето го менува својот однос кон ориентирот и локализаторот. Примерите што ги дава Пипер го претставуваат локализираниот објект не само како локализиран, *Čovek je na mostu* (релација на локативност), туку и како објект кој станува локализиран, *Čovek dolazi na most* (релација на адлативност) или кој престанува да биде локализиран, *Čovek odlazi s mosta* (релација на аблативност). Објектот на локализирањето може да биде локализиран и на начин при кој за релевантна се зема промената на неговиот однос кон крајните гранични точки на ориентирот, *Čovek ide preko mosta* (релација на перлативност) (Piper 1997: 24). Во нашиов труд ќе биде интересна за разгледување последнава релација, релацијата на перлативност, ако се знае дека перлативот во лингвистиката е граматички падеж кој искажува место преку кое, покрај кое или долж кое се минува.

За трите задолжителни и неопходни елементи за искажување локализација во просторот, две нешта и просторна релација што се воспоставува меѓу нив, постојат поинакви терминолошки решенија во литературата на француски јазик. Во когнитивните пристапи често се употребува терминологијата на Клод Ванделоаз, поточно терминот *cible* (*цел*) за да се означи објектот на локализирањето во просторот и терминот *site* (место) за да се означи референтниот објект, т.е. локализаторот (Vandeloise 1986,

според Spang-Hanssen 1993: 22). На когнитивистите им се припишува и заслугата за посочувањето на асиметричноста на просторните релациите што ги искажуваат предлозите. Така, предлогот најчесто служи за просторно ситуирање помал или поподвижен објект, *cible*, во однос на поголем, постабилен или попознат објект, *site* (место). Ова може да се илустрира со пример што се смета за вообичаен, *La bicyclette est devant l'église* (= *Велосипедот е пред црквата*), наспроти пример што се смета за невообичаен, **L'église est derrière la bicyclette* (= **Црквата е зад велосипедот*) (Spang-Hanssen 1993: 22). Просторните релации кои ги доведуваат во врска *целта (cible)* и *местото (site)* може да бидат од статична и динамична природа при што статичните релации (релација на локативност) ја одредуваат местоположбата во даден момент на објектот-*цел* (*cible*) во однос на референтниот објект што е избран за *репер* (*site*, т.е. *место*) (*La table est dans la chambre* = (мк.) *Масата е во собата*). Се оди и подалеку во прецизирањето на локализирањето во просторот, па така во рамките на статичните просторни релации се изделуваат: релации на внатрешна локализација при што објектот-*цел* ја споделува, макар и делумно, истата местоположба со референтниот објект (*site*) (*Le livre est sur/dans l'armoire* = (мк.) *Книгата е врз/во шкафот*), како и релации на надворешна локализација при што објектот-*цел* е локализиран во дел од просторот кој е надвор од референтниот објект, но сепак поврзан со него (*La voiture est derrière /près de/à deux pas de la maison* = (мк.) *Автомобилот е зад / близу до / на два чекора од куќата*). Динамичните просторни релации, пак, овозможуваат определување на локализацијата на објектот-*цел* кој е во движење и зафаќа различни местоположби во последователни моменти поради што покрај строго просторна димензија имаат и временско-аспектна димензија (Stosic 2002: 15). Движењето има свој почеток (преминување од статична состојба кон состојба на движење), свој крај (преминување од состојба на движење кон статична состојба) и своја меѓуфаза што ја сочинува текот на менувањето на местоположбата. За означување на овие три просторно-временски определби се користат обично термините: почетна фаза (*phase initiale*), средна фаза, или меѓуфаза, (*phase médiane*) и крајна фаза (*phase finale*). Во рамките на овие три фази се зборува за ***source*** (***извор***) (*Paul sort du magasin* = мк. *Пол излегува од продавницата*), ***trajet*** или ***parcours*** (***траекторија*** или ***патека на движење***) (*Paul a coupé par le jardin* = мк. *Пол пресече преку градината*) и ***but*** (***цел***) (*Paul entre dans la maison* = мк. *Пол влегува во куќата*) (в. Stosic 2002: 16).[2]

Ќе го споменеме и семантичкиот пристап и терминологијата на Шародо (Charaudeau 1992) кој во својата *Grammaire du sens et de l'expression*, ги дефинира трите потребни елемента за да може да се изрази локали-

[2] Преводот на термините и на примерите од француски на македонски јазик е на авторот на овој текст.

зирањето во простор со помош на јазични средства: *објект* (***être***), материјален/нематеријален, или *процес* (***processus***) сфатен како настан или како дејство што треба да се постави во просторен контекст; *референтен објект* (***être***) во однос на кој ќе се постават засегнатиот *објект* или *процесот*; *гледна точка* (***point de vue***) од која потекнува перцепирањето на овие *објекти* и *процеси*, како и на нивниот меѓусебен однос. Гледната точка е по правило онаа на говорниот субјект кој, според Шародо, е мајстор (***maître d'œuvre***) на концептуализирањето на просторот и на средствата со кои тоа се изразува. Гледната точка на говорниот субјект го создава „начинот на визуелизирање" (***mode de vision***) на локализирањето преку одредување на точката од која тргнува перцепирањето и преку воспоставување просторен сооднос меѓу *објектот* и *референтниот објект* (Ibid.: 414). Начинот на визуелизирање, според Шародо, може, меѓу другото, да биде од *антрополошки* карактер (положбата на човекот е гледната точка од која тргнува перцепирањето), од *социокултурен* карактер, при што организирањето на просторот зависи од заедницата која живее на тој простор и која може да го перцепира на сопствен начин (Ibid.: 415). Релевантна за нас е забелешката на Шародо дека е ова јасно видливо при споредување на јазиците[3] (Ibid.: 416).

Со оглед дека локализирањето во просторот е тесно поврзано со движењето, Шародо ги изделува следниве типови движење: *le mouvement d'approche* (*движење на доближување*), кое го опфаќа движењето во правец кон референтниот објект (локализаторот) и кое може да го претставиме како адлативна релација, *le mouvement d'éloignement* (*движење на оддалечување*), кое подразбира оддалечување од референтниот објект и кое може да го претставиме како аблативна релација, и *le movement de parcours* (движење на (пре)минување), кое подразбира промена на местоположбата во рамки на внатрешноста на референтниот објект или преминување на рефентниот објект при што се опфаќа и просторот што е пред него, и просторот што е зад него. Ова движење може да го претставиме како перлативна релација.Тоа е карактеристично за глаголите кои искажуваат линеарна промена (*déplacement linéaire*) и нелинеарна

[3] Шародо го поткрепува овој став со пример за разликата во концептуализирањето на *улицата* и на *патот* во францускиот и во шпанскиот јазик, како и за употребата на различни предлози за локализирање во простор во двата јазика: (фр.) *Marcher* ***dans*** *la rue* и *Marcher sur la route*, наспроти (шп.) *Andar* ***por*** *la calle/la carretera*. (Charaudeau 1992: 416). За да се локализира дејството во однос на *улицата*, францускиот јазик го употребува предлогот *dans* (мак. *во*) зашто таа се концептуализира како внатрешност на простор кој е ограден со градби, а во примерот со *патот* се употребува предлогот *sur* (мак. *врз, на*) зашто патот се концептуализира како површина во простор кој не е ограден со градби. Ваквата двојна концептуализација се неутрализира во шпанскиот јазик кој, пак, *улицата* и *патот* ги концептуализира како *место на минување* и го употребува предлогот ***por*** (мак. *по*) и во двата случаја (Charaudeau 1992 : 416).

промена на местоположбата и се комбинираат со предлогот *par* во францускиот јазик (Charaudeau 1992: 419).

Предлогот *par* во својата основна просторна употреба означува минување од една до спротивна на неа точка во однос на локализаторот. Неговите значења се опфатени во граматики на францускиот јазик (Grevisse 1988), во лексикографски изданија (*TLFi*), во монографски студии за предлозите во францускиот јазик (Melis 2003) како и во споредбени студии од кои ги изделуваме оние што ги спротивставуваат францускиот и српскиот јазик во однос на предлогот *par* (Stosic 2002, Stosic & Aurnague 2002, Станковић 2016). Релевантно за нас е проучувањето на употребата на предлогот *par* со просторно значење на Стошиќ при кое тој извршил класификација на просторните релации што може да ги искаже предлогот *par,* нагласувајќи дека просторното значење не овој предлог не искажува секогаш ист тип просторна релација (Stosic 1999, 2002: 48). Така тој изделува четири типа просторни релации : првата релација е од типот *trajet* (*траекторија)*, на пр. : *Max est arrivé à l'université* ***par le jardin public***, втората е од типот на *localisation imprécise* (*непрецизна локализација*), на пр:. *Les soldats se sont dispersés* ***par toute la ville***, третата е од типот на *zone d'affectation* (*зона на зафатеност со дејство*), на пр.: *Il m'a saisi* ***par le cou***) и четвртата е од типот на *procès inchoatif* (место на *почеток на дејство*), на пр.: *Les cerisiers fleurissent* ***par le haut***. (*Ibid*. 2002 : 71)[4].

Методолошки гледано, оваа класификација на просторните релации што ги генерира предлогот *par* во францускиот јазик ќе ја примениме во нашата анализа која ќе има за цел да ги утврди неговите еквиваленти во македонскиот јазик. Еквивалентите што се наведени во француско-македонскиот речник (Атанасов et al. 1992) даваат, до некаде, потврда за претпоставката дека изразувањето на просторното значење на предлогот *par* не се врши само со еден апсолутен еквивалент во македонскиот јазик, туку со повеќе еквиваленти и тоа главно со предлозите: *преку, по, низ, на*. Нашата **цел** ќе биде да ги анализираме и да ги утврдиме еквивалентите во македонскиот јазик со кои се формализира секој од четирите типа просторни релации според погоренаведената класификација на Стошиќ. Корпусот што ни служи за анализата го сочинуваат примери од книжевни дела на француски јазик, преземени делумно од базата Франтекст (Frantext), заедно со нивни објавени преводи на македонски јазик, како и со наши преводни решенија на македонски јазик во кои преку алтернативен приказ на (не)употребата на можните еквиваленти на *par* ја посочуваме најприфатливата варијанта за македонскиот јазик. За потребите на нашата анализа, примерите ги групираме според

[4] Преводот од француски на македонски јазик на терминолошките решенија со кои Стошиќ го именува секој од четирите типа просторни релации е на авторот на овој текст.

предлогот што се употребува во преводните еквиваленти на примерите со *par* во францускиот јазик.

1. Просторна релација од типот *trajet* (*траектација / патека на движење* при промена на местоположбата на локализираниот објект).

Станува збор за динамична просторна релација со која се означува *местото на минување* сфатено како посредна комуникациска зона меѓу други ентитети во просторот (Stosic 2002: 70). Меѓу еквивалентите на македонски јазик за оваа перлативна релација изделуваме:

1.1. Еквиваленти со предлогот *преку* :

1) *Le Mongolia faisait régulièrement les voyages de Brindisi à Bombay* ***par*** *le canal de Suez.*

VJ: 23

(мк.) *Монголија редовно патуваше од Бриндизи до Бомбај* ***преку/*низ/*по*** *Суецкиот канал.*

2) *Hong-Kong devait nécessairement vaincre Macao dans une lutte commerciale, et maintenant la plus grande partie du transit chinois s'opère* ***par*** *la ville anglaise.*

VJ: 100

(мк.) *Хонг Конг мораше задолжително да го победи Макао во една трговска битка, па сега најголем дел од кинескиот транзит се врши* ***преку/*низ/*по*** *англискиот град.*

3) V*ers neuf heures,* ***par*** *la vallée de Carson, le train pénétrait dans l'état de Nevada.*

VJ: 151

(мк.) *Околу девет часот, возот влегуваше во државата Невада преку /*низ /*по Карсоновата долина.*

4) *... abrégeant ainsi de moitié l'ancienne route de l'Angleterre aux Indes* ***par*** *le cap de Bonne-Espérance.*

VJ: 23

(мк.) *... скратувајќи го на тој начин за половина стариот пат од Англија до Индија* ***преку /*по/*низ*** *'рт Добра надеж.*

5) *Mais le portrait de son père, les fauteuils, la cave à liqueurs, les bouquins, la pendule, tous les objets précieux furent mis dans une voiture de déménagement qui s'acheminerait* ***par*** *Nonancourt, Verneuil et Falaise.*

FG: 12

(мк.) *Ама портретот на неговиот татко, фотелјата, ликерите, купот книги, часовникот [...] беа сместени во една кола за селење, која ќе патува* ***преку(*низ/*по)*** *Нонанкур, Вернеј и Фалез.*

ФГ: 20

6) *Pécuchet y parvint hors d'haleine, ne vit personne, puis retourna en arrière pour gagner les champs* ***par*** *une « valleuse » que Bouvard avait prise, sans doute.*

FG: 65

(мк.) *Пекише стигна таму сиот задишан, не виде никого, потоа се врати назад за да се упати кон полето,* ***преку (* низ / *по)*** *еден ендек по кој, без сомневање беше пошол Бувар.*

ФГ: 78

Анализата на примерите од 1) до 6) во кои е употребен предлогот *par* со значење на *trajet* (*траекторија/патека на движење*) покажува дека во македонскиот јазик му се дава предност на предлогот ***преку*** во однос на предлозите ***по*** или ***низ*** како на еквиваленти на просторната релација искажана со предлогот *par*. Преводните примери посочуваат и извесна регуларност при селектирањето на еден од овие три предлога зашто тоа не се врши на произволен начин, туку во директна зависност од особини на локализаторот. Кога локализаторот во еквивалентите се воведува со предлогот ***преку***, честопати се работи за географски поим (Суецки канал, англискиот град, Карсоновата долина....) кој во дадениот контекст претставува место на минување и се концептуализира како простор чии оски по вертикала и хоризонтала не се во преден план, т.е. како транзитен простор што се преминува. Поточно, местото на минување се концептуализира како транзитна точка која лежи на патеката на движење што ја опишува локализираниот објект при „преминувањето […] од едната на спортивната страна“[5] (Конески 1987: 530) на локализаторот. Дури и при метафоризирана просторна релација, како во примерот 7), локализаторот може да се претстави како транзитна точка во рамки на динамичната релација претставена со предлогот *par* во францускиот, односно со предлогот ***преку*** во македонскиот јазик. Во ваков

[5] Во врска со пространствените значења на предлогот ***преку***, Конески изделува, меѓу другите, едно кое „означува преминување по предметот од едната на спротивната страна: *мина преку Вардар*...“ (Конески 1987: 530). Ова значење одразува динамична просторна релација, а преминувањето што го спомнува Конески може да се сфати како линеарна промена на местоположбата зашто ѝ одговара на една траекторија, или на една патека на движење што ја опишува локализираниот објект при промената на својата местоположба. Локализаторот *Вардар*, како географски поим, овозможува прецизно утврдување на местото преку кое се врши преминувањто, т.е. промената на местоположбата на локализираниот објект, претставувајќи се како транзитна точка која ѝ припаѓа на опишаната патека на движење.

контекст, употребата на предлозите *по* и *низ* се чини блокирана исто како и во преводните еквиваленти од 1) до 6):

7) […] *la banque d'Angleterre n'avait plus qu'à passer cinquante-cinq mille livres* ***par*** *le compte de profits et pertes.*

VJ: 12

(мк.) […] *на англиската банка ѝ преостана само уште ѕа префрли 55000 фунти* ***преку /*по /* низ*** *сметката за ѕобивки и загуби.*

1.2. Еквиваленти со предлогот *по*:

Анализата на примерите со *par* и на преводните еквиваленти на македонски јазик во кои се употребува предлогот *по* овозможува нотирање на една особина што ја споделуваат локализаторите во обата јазика. Станува збор најчесто за *места на минување* кои овозможуваат комуникациско поврзување на две точки во просторот и при чија концептуализација доаѓа до израз, пред се, оската по хоризонтала за сметка на оската по вертикала. Локализаторите се претставени со именките: *allée, escalier, voie, le bord (de l'eau), la Seine, route*, односно со *алеа, скали, пат, кеј, Сена (река), ѕрум*, и сите овозможуваат комуникациско поврзување во просторот. Динамичната просторна релација што ја означува *par* во ваков контекст наоѓа свој еквивалент во предлогот *по* кој е употребен со просторното значење што Конески го определува како „управеност во една посока по некоја површина: *по скала, по река*, […]. (1987: 520). Употребата на предлозите *преку* и *низ* во ваков контекст се чини блокирана.

8) *La calèche allait et revenait vingt fois* ***par*** *les mêmes allées.*

GEGJ: 188

(мк.) *Кочијата ѕеше и се враќаше ѕваесет пати* ***по /*преку/ *низ*** *истите алеи.*

9) *Il ne faisait pas une enjambée de trop, allant toujours* ***par*** *le plus court.*

VJ: 6

(мк.) *Не правеше ниту чекор повеќе, ѕејќи секогаш* ***по /*преку/*низ*** *најкусиот пат.*

10) *Il disparaît* ***par*** *l'escalier secret.*

JA: 50

(мк.) *Исчезна* ***по /*преку/ *низ*** *тајните скали.*

11) *... il doit entrer dans son plan de débarquer à Suez, afin de gagner* ***par*** *une autre voie les possessions hollandaises ou françaises de l'Asie.*

VJ: 27

(мк.) *... во својот план треба да го внесе истоварувањето во Суец за да може* ***по /*преку/ *низ*** *друг пат да стигне до холандските или до француските поседи во Азија.*

12) *Ils allèrent jusqu'à l'Arc de Triomphe, revinrent* ***par*** *le bord de l'eau, dépassèrent Notre-Dame.*

FG: 9

(мк.) *Тие отидоа до Триумфалната порта, се враќаа* ***по (*преку/*низ)*** *кеј, ја поминаа Богородичната црква.*

ФГ: 16

13) *Le parsi se jucha sur le cou de l'éléphant, et à neuf heures l'animal, quittant la bourgade, s' enfonçait* ***par*** *le plus court dans l' épaisse forêt de lataniers.*

VJ: 54

(мк.) *Чиракот се искачи на вратот на слонот, а во девет часот, животното, напуштајќи го градот, завлегуваше* ***по /*преку/*низ*** *најкусиот пат во густата шума.*

14) *Les instruments de jardin, les couchettes, les matelas, les tables, les chaises, un caléfacteur, la baignoire et trois fûts de Bourgogne iraient* ***par*** *la Seine, jusqu'au Havre,...*

FG: 12

(мк.) *Алатите за бавчата и градината, постелите, душеците, столовите, масите, една греалка,кога и трите буренца бургоњско вино ќе одат* ***по (*преку / *низ)*** *Сена до Авр, ...*

ФГ: 20

15) *Le valet, au contraire,* ***par*** *excès de zèle, avait d'abord couru à la maison, à l'église, puis chez Monsieur, et était revenu par l'autre route.*

FG: 26

(мк.) *Момокот пак, од претерана ревност, прво истрчал до оштината, до црквата, а потоа до Господиот, а беше се вратил* ***по (*преку / *низ)*** *другиот пат.*

ФГ: 35

16) *... et des hommes bras dessus bras dessous, débouchèrent* ***par*** *la route de Caen, poudreux, en sueur, dépenaillés.*

FG: 11

(мк.) *...и луѓето, држејќи се под рака, избија* ***по (*преку /*низ)*** *друмот од Каен, прашливи, потни, во парталі.*

ФГ: 136

17) *C'était difficile* ***par*** *l'escalier*.

FG: 166

(мк.) ***По (*ӣреку /*низ)*** *скалиѿе ѿешко ќе оӡеше*.

ФГ: 190

18) *Ils s'en revinrent* ***par*** *la cavée, sous une avenue de hêtres.*

FG: 16

(мк.) *Се враѿија* ***ӣо (*ӣреку /*низ)*** *засенчениоѿ ӣаѿ, ӣоӡ ӡрворе ӡоѿ ӡабови.*

ФГ: 24

1.3. Еквиваленти со предлогот *низ*:

Анализата на преводните примери на македонски јазик ја регистрира употребата на предлогот *низ* кога предлогот *par* е употребен за да означи динамична просторна релација при што *месѿоѿо на минување* на локализираниот објект ја зафаќа внатрешноста што ја опишуваат границите на локализаторот. Релевантно за нашата анализа е значењето што го определува Конески како „провирање во еден предмет: *леѿнала низ баӡа, куршумоѿ минал низ месо, излезе низ враѿа, низ иглени уши*“ (1987: 523). При ваква употреба, сметаме дека е релевантно да укажеме дека внатрешноста на локализаторот, како што впрочем покажуваат и примерите на Конески, може да биде од материјална природа што се пробива при минувањето на локализираниот објект (*куршумоѿ минал низ* ***месо***... и го пробил), но и од нематеријална природа. Во вториов случај, местото на минување претставува простор без материјална препрека сличен на отвор, поточно претставува дел од просторот што го опишуваат внатрешните ѕидови на локализаторот (*конецоѿ се ӣровира низ* ***иглени уши***).[6] Во преводните примери од 19) до 25), се работи за место на минување кое

[6] Во врска со значењето „провирање во еден предмет“ што го спомнува Конески, као и во врска со нашата забелешка дека локализаторот може да биде од материјална природа, као што е *месоѿо* во примерот „*куршумоѿ минал низ месо*“, но и од нематеријална природа, забележуваме дека во примерот „*излезе низ враѿа*“, локализаторот врата се доживува првенствено како *оѿворена враѿа*, т.е. како отвор што е ограничен со рамката на вратата. Според тоа, дејството на локализираниот објект не се врши низ затворена *враѿа*, како цврста материја, пробивајќи ја истовремено. За да го дознаеме поконкретниот начин на кој се извршило дејството не е доволен само предлогот *низ* туку се потребни и дополнителни контекстуални информации. На слично толкување упатува и Шародо кога ја посочува разликата помеѓу предлозите *par* и *à travers*: « Ainsi, ”*Passer* ***par*** *la porte*” décrit un simple passage par une *limite ouverte*, alors que ”*Passer* ***à travers*** *la porte*” laisserait supposer que ”la porte est fermée” et que le passage s'est fait en traversant l'épaisseur du bois de la porte. » (Charaudeau 1992 : 420). Разликата во однос на македонскиот е што во францускиот јазик треба да се употребуваат предлозите *par* и *à travers* за да се означи минување низ отворена, односно низ затворена врата.

претставува некаков отвор без материјална препрека, вкучувајчи го тука и примерот 20) во кој се претпоставува дека е во прашање отворен прозорец. Како прифатлив еквивалент во македонскиот се јавува предлогот *низ*, а употребата на предлозите *преку* и *по* се чини блокирана:

19) *Ses orteils se montraient* ***par*** *les trous de ses bottes*.

FG: 121

(мк.) *Прстите на нозете му suркаа* ***низ (*преку/*по)*** *дупките на чизмите*.

ФГ: 140

20) *Celui-ci passa la tête* ***par*** *les carreaux et reconnut Pécuchet...*

FG: 5

(мк.) *Овој ја провлече главата* ***низ (*преку/*по)*** *прозорчето и го познаа Пекише...*

ФГ: 12

21) *C'était leur vieille bonne qui, les espionnant* ***par*** *une fente de la cloison, ...*

FG: 156

(мк.) *Тоа беше нивната стара слугинка која, демнејќи ги* ***низ (*преку /*по)*** *пукнатината на вратата...*

ФГ: 179

22) *Une petite fille, les pieds nus dans des savates, et dont le corps se montrait* ***par*** *les déchirures de sa robe,...*

FG: 18

(мк.) *Едно моме, со боси нозе во влечки, чие тело се насираше* ***низ (*преку /*по)*** *дупките на фустаноѓ,...*

ФГ: 26

23) *Sept coutres, disposés en bas, ouvraient parallèlement des raies fines, dans lesquelles le grain tombait* ***par*** *des tuyaux descendant jusqu'au sol*.

FG: 18

(мк.) *Седум цртала, распоредени надолу, паралелно отвораа тенки линии, во кои зрното паѓаше* ***низ (*преку/*по)*** *цевките кои се спуштаа до земјата.*

ФГ: 27

24) *Il faisait doux, le café m'avait réchauffé et* ***par*** *la porte ouverte [18] entrait une odeur de nuit et de fleurs.*

CA: 13

(мк.) *Времето беше меко, кафето ме имаше згреано, а* ***низ (*преку /*по)*** *отворената врата навлегуваше мирис на ноќ и цвеќе.*

25) *Cependant les bourgeois de Chavignolles désiraient les connaître : on venait les observer* ***par*** *la claire-voie.*

FG: 16

(мк.) *Жителите на Шавињол, мегутоа, сакаа да ги запознаат: доаѓаа да ги посматраат* ***низ (? преку / *по)*** *решетките.*

ФГ: 24

Доколку внатрешноста на локализаторот е сочинета од материја која се одликува со транспарентност и која овозможува (визуелен) контакт со просторот од едната до спротивната страна на локализаторот, тогаш дејството на провирање низ него може да се сфати и преносно, како во примерите од 26) до 28) во кои локализатори се *les vitres* и *les fenêtres*, односно *стаклото* и *прозорците*, за кои, пак, се претпоставува дека се затворени. Ваквата материјална особина на локализаторот ја прави евентуално можна и не сосема невообичаена, како што е посочено во предложените алтернативи во заградите, употребата на предлогот *преку* со неговото просторно значење на преминување од едната до спротивната страна на локализаторот:

26) *Ils examinèrent les serres chaudes* ***par*** *les vitres, et frémirent en songeant que tous ces feuillages distillaient des poisons.*

FG: 7

(мк.) ***Низ (?преку/*по)*** *стаклото, ги разгледаа топлите леи и се растреперија при помислата дека сите тие лисја лачат отрови.*

ФГ: 14

27) *...tous les deux ronflaient sous le clair de la lune, qui entrait* ***par*** *les fenêtres.*

FG: 14

(мк.)*...и двајцата ‘ркаа под месечината која влегуваше* ***низ (?преку/*по)*** *прозорците.*

ФГ: 22

28) *Le lendemain, vers deux heures, il se promenait dans le corridor et regardait de temps à autre* ***par*** *la fenêtre ;*

FG :109

(мк.) *Утредента, околу два часот, додека шеташе низ ходникот и гледаше одвреме – навреме* ***низ (?преку / *по)*** *прозорецот,...*

ФГ:126

Кога внатершноста на локализаторот е од нематеријална природа и кога тој се концептуализира како дел од простор без материјална препрека или како отвор, може да се насети одредено колебање при изборот на *преку* и на *низ*, па дури и алтернативна употреба на едниот или на другиот предлог. Во преводните примери 29) и 30), локализаторот е од нематеријална природа (под услов да е прозорецот отворен), а преводните решенија што ги понудил ист преведувач во кои *преку* и *низ* се употребени алтернативно, можеби сведочат, доколку не се работи за превид во смислата, за извесно доближување на значењата на овие два предлога? Подеталната анализа на динамичната просторна релација што ја означува *преку* укажува на преминување од едната на спротивната страна по долната рамка на отворениот прозорец, а онаа што ја означува *низ*, на поминување низ непрецизно локализирана точка во отворот.

29) *Pécuchet trouvait pour chacun une excuse nouvelle, jusqu'au dernier qu'il jeta* ***par*** *la fenêtre...*

FG: 38

(мк.) *Пекише наоѓаше ново оправдување за секоја, сè до последната, која ја фрли* ***преку (низ / *по)*** *прозорецот ...*

ФГ: 31

30) *Il s'approcha du lit, et jeta l'assiette* ***par*** *la fenêtre, en s'écriant : C'est un véritable meurtre !*

FG :51

(мк.) *Тој приј*ое *до кревет*от *и ја фрли чинијата* ***низ (преку /*по)*** *прозорецот извикувајќи: -Ова е вистинско убиство!*

ФГ: 62

2. Просторна релација од типот *localisation imprécise (непрецизна локализација).*

Според Стошиќ (Stosic 2002: 71), кога се работи за релација од типот на „непрецизна локализација", локализираниот објект (*cible*) се наоѓа / ја менува својата местоположба во внатрешноста на една целина, каква што е локализаторот. Динамичната просторна релација му одговара на предлогот *низ* кога тој означува „движење или растуреност по сите страни на една површина: […] *се врт*ка *низ* дв*ор, низ куќи*" (Конески 1987: 523). Просторната релација може да биде и статична, како во примерот на Конески: *Селата расфрлени* ***низ*** *Пелагонија* (Ibid.) При релација на непрецизна локализација во просторот, локализаторот ја губи својата улога на транзитна точка каква што има во релацијата од типот *trajet* (траекторија / патека на движење) и се сведува на површина со изразени оски по хоризонтала. Анализата на преводните примери, од 31) до 34)

покажува дека алтернативната употреба на предлозите *по* и *низ* е прифатлива со што се потврдува забелешката на Конески за доближувањето на значењата на овие два предлога, особено кога *по* означува „движење или растуреност по сите страни на една површина: […] *по село, по соба, по куќа*“ (Ibid.: 528). Употребата на предлогот *преку* како еквивалент на просторната релација што ја искажува *par* е блокирана во примерите во кои се искажува релација од типот на непрецизна локализација, било да се работи за динамична или статична просторна релација.

- Непрецизна локализација при динамична просторна релација:

31) *Voici donc Mrs Aouda, Phileas Fogg et Fix flânant* ***par*** *les rues.*
VJ: 143

(мк.) *Еве ги Ауда, Филеас Фог и Фикс како талкаат* ***низ (по / *преку)*** *улиците.*

32) *Il n'avait rien de mieux à faire que […] d'aller à l'aventure* ***par*** *les rues de la ville.*
VJ: 125

(мк.) […] *да тргне во авантура* ***низ (по /*преку)*** *градските улици.*

33) *A trois heures, les voyageurs se promenaient donc* ***par*** *les rues de la cité,*
VJ: 158

(мк.) *Во три часот, патниците шетаа* ***низ (по / *преку)*** *улиците на градот.*

- Непрецизна локализација при статична просторна релација:

34) *Les mètres de cailloux se succédaient, les fossés étaient pleins d'eau, la campagne s'étalait* ***par*** *grandes surfaces d'un vert monotone et froid,* […]
FG: 12

(мк.) *Долго се протегаше патот посипан со чакал, ендеците беа полни со вода, полињата распослани* ***низ (по/*преку)*** *големите површини на еднолично то и студено зеленило* […]
ФГ: 21

Во пространствените значења на предлогот *par* спаѓа и она кога тој влегува во состав на скаменетиот израз ***par terre*** кој според своето локативно значење може да се смести во вторава класа примери, оние кои искажуваат релација на непрецизна локализација, концептуализирајќи го локализаторот по хоризонтална оска, односно како рамна површина. Најчест преведен еквивалент на македонски јазик (примери од 35) до 37)) е предлошката синтагма со адвербијална функција, *на земја*.

35) *Des femmes portant des chapeaux de paille, [...] soulevaient avec des râteaux le foin laissé* ***par*** *terre;*

FG: 18

(мк.) *Жените, кои носеа сламени шапки, [...] го креваа сеното оставено* ***на*** *земја.*

ФГ: 26

36) *Puis la meule s'écroulait* ***par terre*** *en un large brasier,* […]

FG: 26

(мк.) *Потоа пластот се уриваше* ***на земја*** *како огромно жариште* […]

ФГ :36

37) *Elles se cassaient, glissaient, tombaient* ***par terre***; […]

FG: 48

(мк.) *Иглите се кршеа, се лизгаа, паѓаа* ***на земја***; […]

ФГ: 59

Во некои случаи на слободно преведување (38), предлошката синтагма *на земја* може да се компензира и имплицитно да се содржи во семантиката на глаголот (на пр. *се струполи*):

38) *Comme le chaperon ne pouvait se tenir suspendu, il en était résulté une brèche énorme, avec des ruines* ***par terre****.*

FG: 32

(мк.) *Биодејќи лакот не можеше да виси, сè* ***се струполи*** *од огромната тежина, со цел куп парчиња земја.*

ФГ: 41

3. Просторна релација од типот *zone d'affectation* (зона на зафатеност со дејството на субјектот).

Кога се работи за релација од типот на зона на зафатеност со дејството, просторната релација искажана со *par* ги посочува делот од просторот или зоната од објектот што е опфатена со дејството на субјектот (Stosic 2002: 72). Од преводните примери на македонски јазик (од 39) до 46) може да се забележи дека искажувањето ваква просторна релација се постигнува со употреба на предлогот ***за*** со значење на „фаќање […], држење […] за нешто“ (Конески 1987: 515). Ваквата употреба е релевантна за нас од аспект на информацијата за локативна релација на локализација во просторот воведена со предлогот *par*. Како еквиваленти во македонскиот јазик може да се јават предлошки синтагми со *за* кои ја посочуваат зоната на зафатеност со глаголското дејство:

39) […] *les garçons de l'établissement, le prenant* ***par les pieds*** *et* ***par la tête,*** *le portaient sur le lit de camp....*

VJ: 101

(мк.) […] *момчињаша од зградаша, фаќајќи го* ***за нозеше*** *и* ***за главаша****, го носеа на полскиош кревеш.....*

40) *Puis, prenant Passepartout* ***par la ceinture*** *et l'enroulant de sa trompe, il l'enleva jusqu' à la hauteur de sa tête.*

VJ: 102

(мк.) *Пошоа, фаќајќи го Паспарту* ***за ременош*** *и обвишкувајќи го со сурлаша го крена до висината на својаша глава.*

41) *Pécuchet en surprit un, et s'écria, en le poussant dehors* ***par les épaules****:* […]

FG: 36

(мк.) *Пекише фаши еден од нив и, шуркајќи го надвор* ***за раменаша****, извика:* […]

ФГ: 30

42) *Elle le prit à deux mains* ***par les flancs****, – et la tête renversée, comme en adoration.*

FG: 135

(мк.) *Таа го фаши со двеше раце* ***за бедраша****, со зафрлена глава, како во обожавање.*

ФГ: 155

43) […] *et Bouvard, en le retenant* ***par la main****, jouissait de sentir dans la sienne ces doigts d'enfant robustes et vigoureux.*

FG: 202

(мк.) […], *а Бувар, задржувајќи го* ***за рака****, уживаше во својаша дланка да ги сеши ише детски прсши, развиени и јаки.*

ФГ: 231

44) *Bouvard l'interpella, le secoua* ***par les épaules****;...*

FG: 158

(мк.) *Бувар го викна, го прошресе* ***за раменаша****;...*

ФГ: 180

45) […] *Pécuchet avançait pas à pas, tenant la baguette* ***par les deux branches****, la pointe en haut.*

FG: 157

(мк.) […] *Пекише одеше чекор по чекор, држејќи го сшапчешо* ***за двааша крака****, со врвош наГоре.*

ФГ: 180

46) *Victorine abusait de Marcel, montait sur son dos, le tirait* ***par les cheveux.***

FG: 216

(мк.) *Викшорина го злоупошребуваше Марсел, му се качуваше на грб, го влечеше* ***за коса****.*

ФГ :247

Во други случаи, при слободен превод (47), може да се употреби и прилошка определба за место:

47) *Quand le vent soufflait soit de la côte d'Asie, soit de la côte d'Afrique, le Mongolia, long fuseau à hélice, pris* ***par le travers****, roulait épouvantablement.*

VJ : 37

(мк.) *Кога вешрошу дуваше било од азискиошу било од африканскиошу брег, зафаќајќи ја Монголија* ***сшранично****, го ошежнуваше движењешо на долгиошу брод со елиси.*

4. Просторна релација од типот *procès inchoatif* (зона на почеток на дејството).

При релација од ваков тип и со учество на предлогот *par*, врската со локализирањето во просторот се задржува преку додатокот за место чиј референт е зоната од која почнува реализирањето на еден континуиран процес кој може да доведе до модификација било на формата, било на градбата, било на двете, на објектот што е зафатен со процесот. (в. Stosic 2002: 72). Употребата на предлогот *par* во ваквов контекст не отсликува типична релација на локализација, ниту пак сугерира промена на местоположба зашто отсуствуваат погореспоменатите три задолжителни елементи за една просторна релација. Преводните примери од 48) до 51) потврдуваат дека како еквиваленти во македонскиот јазик може да се јават предлошки синтагми со различни предлози со просторно значење (*при, на*...), а во послободни преводи и други предлошки синтагми со информација за зоната на почеток на дејството или прилошки определби за место (*одозгора* итн.):

48) *Un pantalon à grand-pont, qui godait* ***par le bas*** *sur des souliers de castor...;*

FG : 1

(мк.) *Панталоните на преклопување кои малку се ширеа* ***при дното****, над чевлите од кожа од дабар,...;*

ФГ: 8

49) *Des favoris rouges élargissaient son visage surmonté d'un toupet frisant* ***par la pointe****.*

FG: 5

(мк.) *Црвените зулуфи го шириа неговото лице над кое се спушташе едно перче, кадраво* ***на крајот****.*

ФГ: 11

50) *Tout à coup le sol lui parut tressaillir et la falaise, au-dessus de sa tête, pencher* ***par le sommet****.*

FG: 64

(мк.) *Одненадеж, му се стори дека почвата се покренува и карпата над неговата глава се наведнува* ***со врвот****.*

ФГ: 77

51) *Bouvard le dégagerait* ***par le haut****, tandis que Pécuchet, en dessous, démolirait la roche pour le faire descendre doucement, sans l'abîmer.*

FG: 61

(мк.) *Бувар ќе ја одделе* ***одозгора****, додека Пекише ќе ја подрива карпата одоздола, за да ја спуштат бавно, не уништувајќи ја.*

ФГ: 73

Заклучни согледувања: разноликоста на просторните релации што ги генерира употребата на предлогот *par* во даден контекст ја потврдуваат претпоставката дека тие може да се изразат во македонскиот јазик не со еден, туку со повеќе предлози и различни адвербијални решенија со информација за локализирање во просторот. За секој од четирите типа просторни релации посочени во овој труд, се употребуваат соодветни еквиваленти. Најчести еквиваленти во ситуација на перлативна релација, поточно кога се искажува релација од типот на *trajet* (*траектација* или *патека на минување*) се предлозите *преку, низ* и *по*; кога се искажува релација од типот на *localisation imprécise* (непрецизно локализирање) најчести еквиваленти се предлозите *низ, по* и *на*; при релација од типот *zone d'affectation* (зона на зафатеност со дејството на субјектот) како најчест еквивалент се јавува предлошка синтагма со *за*; при релација од типот *procès inchoatif* (зона на почеток на дејството) преводни еквиваленти на македонски јазик може да бидат предлошки синтагми и адвербијални решенија кои го посочуваат местото на почеток на дејството. При понатамошни анализи би било корисно за македонскиот јазик да се разгледа лексичкото окружение на секој од овие предлози и да се испитаат неговите поконкретни семантички особености кои ја условуваат употребата на предлозите *преку, низ, по*.

Скратеници за ексцерпирани книжевни дела

CA – CAMUS, Albert. *L'Étranger*. https://www.anthropomada.com/bibliotheque/CAMUS-Letranger.pdf
GEGJ – GONCOURT Edmond de GONCOURT Jules de, *Madame Gervaisais*, 1869. (Frantext)
VJ – VERNE, Jules, *Le Tour du monde en quatre-vingts jours*, 1873. (Frantext)
JA – JARRY, Alfred, *Ubu Roi*, 1895. (Frantext)
FG – FLAUBER, Gustave. *Bouvard et Pécuchet*. https://www.vousnousils.fr/casden/pdf/id00274.pdf
ФГ – Флобер, Гистав. 2012. *Бувар и Пекише*. (превод на македонски јазик: Маргарита Маленкова). Скопје. Три.

Користена литература

Атанасов, П., Попоски, А., Димовска-Калајлиевска, Љ. 1992. *Француско-македонски речник*. Скопје: Македонска книга, Просветно дело.
Конески, Б. 1987. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
Марковиќ, М. 2012. „За некои функции на предлогот *за* во македонскиот јазик". *XXXIX Научна конференција на XLV Меѓународен семинар за македонски јазик , литература и култура. Лингвистика.* Охрид, 20-21 јуни, 165-172.
Станковић, С. 2016. *Француско-српске лингвистичке паралеле*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
Aurnague, M. Stosic, D. 2002. „La préposition par et l'expression de déplacement. Vers une caractérisation sémantique et cognitive de la notion de trajet". *Cahiers de Lexicologie* 81/2, 113-139.
Charaudeau, P. 1992. *Grammaire du sens et de l'expression*. Paris: Hachette Éducation.
Grevisse, M. 1988. *Le bon usage*. Paris: Duculot.
Laur, D. 1993. « La relation entre le verbe et la préposition dans la sémantique du déplacement. » *Langage (La couleur des prépositions)* n°110, juin, 47-67.
Melis, L. 2003. *La préposition en français.*Paris : Ophrys.
Piper, P. 1997. *Jezik i prostor*. Biblioteka XX vek, knj.91. Beograd: Čigoja štampa, http://elibrary.matf.bg.ac.rs/bitstream/123456789/992/PredragPiperJezikIProstor.pdf?sequence=1
Spang-Hanssen, E. 1993. « De la structure des syntagmes à celle de l'espace; essai sur les progrès réalisés dans l'étude des prépositions depuis une trentaine d'années » *Langage (La couleur des prépositions)* n°110, juin, 12-26.

Stosic, D. 1999. *Etude de la préposition par en français: sens spatial*. Mémoire de DEA, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse.
Stosic, D. 2002. *"Par" et "à travers" dans l'expression des relations spatiales: comparaison entre le français et le serbo-croate.* Thèse de doctorat. Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail. https://tel.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/272907/filename/stosic_these-pdf.pdf
TLFi -Trésor de la langue française informatisé, http://www.atilf.fr/tlfi, ATILF - CNRS & Université de Lorraine.

Irina BABAMOVA

LES EMPLOIS SPATIAUX DE LA PRÉPOSITION FRANÇAISE *PAR* ET LEUR EXPRESSION DANS LA LANGUE MACÉDONIENNE

Résumé

Nous nous proposons dans cet article d'aborder l'emploi spatial, ou plutôt, les emplois spatiaux de la préprosition *par* et d'en déterminer les équivalents dans la langue macédonienne. Le cadre théorique général est celui de la théorie des localisatons sémantiques approfondie et concrétisée dans les travaux de Piper, ainsi que dans les approches de Charaudeau et Stosic. En partant de la classification typologique des emplois spatiaux de la préposition *par* établie par Stosic, et en se basant sur un corpus d'examples tiré d'ouvrages littéraires en français et traduits en macédonien, nous essayons de déterminer les équivalents macédoniens de chacun de ces emplois. L'analyse de notre corpus nous permet de confirmer que l'expression des relations spatiales établies par la préposition *par* ne prend pas la forme d'un équivalent unique dans la langue macédonienne, mais de plusieurs équivalents parmi lesquels figurent les prépositions macédoniennes *ѿреку, ѿо, низ, на,* ainsi que certains compléments adverbiaux.

Mots clés: préposition *par*, relation spatiale, langue française, langue macédonienne, prépositions *ѿреку, низ, ѿо, на*, grammaire contrastive

Македонски јазични теми

UDC 811.163.3'373.611

Марјан МАРКОВИЌ
Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, Скопје
markovic@ukim.edu.mk

АНАЛИЗА НА ФОРМАЛНАТА И СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН **VЪRT-* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Семантичката деривација претставува процес во јазичната еволуција преку кој може да се набљудува системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот. Семантичката деривација овозможува анализа на хронолошкиот развој на семантичките компоненти вградени во лексичките единици. На тој начин можеме да утврдиме како од појдовната семантика (значење) на дадениот корен до значењето на анализираниот назив нараснуваат, поттикнати од амбиенталното окружување, асоцијативни низи во кои се содржани основните семантички компоненти.

Во текот на јазичната еволуција основните семантички компоненти претставуваат нераскинлива врска со формалните деривати од соодветниот корен. Овој став ќе го поткрепиме потпирајќи се на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, односно ќе се обидеме да ги верификуваме поставките дека низ процесите на семантичка деривација може да се набљудуваат асоцијативните низи кои често водат потекло од основните човечки дејства, состојби и движења. Тие асоцијативни низи ги задржуваат основните семантички компоненти пренесувајќи се од човекот, просторот, времето, што го претставуваат реалниот свет, па сè до мисловното, апстрактното, метајазичното, претставувајќи го менталниот свет.

Семантичката деривација е во постојана интеракција и со „хаотичниот“ сегмент на јазичната еволуција, овозможувајќи влез на лексички единици неповрзани со заеднички семантички компоненти, при што тука, пред сè, главна улога имаат природните, културните, општествени-

те и цивилизациските влијанија кои претставуваат главен извор на асоцијативно поврзување. Овие лексеми влегуваат директно во лексиконот и не се меѓу себе поврзани со заеднички семантички компоненти. Од друга страна, дел од лексемите навлезени под влијание на околината/амбиентот си го наоѓаат своето место на дендритите на семантичката деривација преку поврзување на семантичките компоненти.

Доколку се набљудува јазичната еволуција на македонскиот јазик, може да се забележат две тенденции: едната оди во правец на зачувување и континуирање на наследените словенски карактеристики (како во граматичкиот, така и во лексичкиот систем), а другата тенденција оди во правец на постојана адаптација на јазичната структура мотивирана од непосредниот контакт со другите балкански јазици. Граматичкиот систем се модификува и се појавуваат потранспарентни граматички показатели за оние семантички категории кои се најважни за воспоставување поеднозначна и појасна комуникација. Лексичкиот систем постојано се надополнувал со нови елементи и се прилагодувал на непосредните културни и општествени влијанија, а особено во периодот на интензивниот меѓујазичен контакт во рамките на балканската јазична заедница.

При анализата на лексичките средства кои пренесуваат информација од семантичкиот континуум, доаѓаме до заклучок дека голем дел од прасловенските глаголски основи кои се однесуваат на прототипните човекови позиции, движења и активности со рака, најдобро го покажуваат овој процес и овозможуваат хронолошко следење на нивната формална и семантичка деривација. Тој процес овозможува да се набљудуваат и анализираат деривациските дендрити кои во себе ги задржуваат основните (одликувачки) семантички компоненти.

Семантичката компонента ’преместување (на човекот) во просторот’ на словенската територија се реализира на различен начин, а почетоци на таа диференцијација ги наоѓаме веќе на етапа на прасловенската јазична заедница. Формалните показатели на предикатот ’(се) движи’ се доста различни во словенските јазици, но, сепак, сите тие во себе ја носат истата семантичка компонента ’преместување во просторот’ – прототипно поврзана со човекот, а потоа преку процесите на семантичка деривација пренесена и во менталниот свет на човекот.

1. Етимолошка анализа

Прасловенскиот глаголски корен ***vьrt-*** е еден од оние глаголски корени коишто го означуваат преместувањето на човекот во просторот, со основно значење на ‘кружно движење (околу својата оска), менување на правецот’. Тие значења на некој начин се надоврзуваат на значењата на другите глаголски корени кои се однесуваат на основното преместување на човекот во просторот, што го содржат предикатите од типот

‘оди’, ‘движи (се)’, ‘трча’... Во таа група спаѓаат и предикатите од типот ‘паѓа’, ’станува,’ ‘седнува’, ’води’, ’следи’, каде што покрај семантичката компонента ‘основно човеково преместување во просторот’ е вграден и правецот на просторната оска: кон долу, кон горе, кон напред, зад ’првиот човек’ и слично (Марковиќ, Тополињска 2019). Во однос на етимолошкото потекло, од глаголската коренска основа се развива глаголската форма **vьrteti, vьrtjǫ* со основно значење на ’кружно движење (околу својата оска)/промена на правецот’ (Skok 1971: 631). Етимолошки, прасловенскиот корен ****vьrt-*** е поврзан со индоевропскиот корен **wert-* (лат. v*ertere*), а се јавува и во балтичките јазици: лит. *versti*, лет. *verst* (Buck 1949: 664, Mallory & Adams 2006: 378). Прасловенскиот глаголски корен ****vьrt-*** се јавува и со превојната форма ****vort-***, кој по пат на метатеза на ликвидите ги дава основните глаголски форми *враши, враќа* (мак.)*, враћити* (срп.)*, воротить* (рус.)*, wrócić* (пол.)... (Skok 1971: 633).

2. Формална деривација на глаголскиот корен **vьrt-*

а) **vьrt-*

Оваа глаголска основа во македонскиот јазик дала голем број деривати. Таа основа станала продуктивна како за образување свршени, така и за образување несвршени глаголи. Од оваа глаголска основа се развила основната непрефиксирана глаголска форма *(се) врти.* Од неа, пак, се развиле глаголски деривати кои со помош на префиксите и суфиксот *-ува* образувале видски парови: *(се) врти, вртка, сврти – свртува, заврти – завртува, доврти – довртува, изврти – изврту́ва, исповрти – исповрту́ва, испреврти – испреврту́ва, наврти – наврту́ва, одврти – одврту́ва, поврти – поврту́ва, подврти – подврту́ва, поодврти – поодврту́ва, подзаврти – подзаврту́ва, поразврти – поразврту́ва, преврти – преврту́ва, дозаврти – дозаврту́ва, доизврти – доизврту́ва, проврти – проврту́ва, разврти – разврту́ва...* Продуктивноста на оваа глаголска основа е доста голема во македонскиот јазик и го покрива семантичкото поле коешто во дел од словенските јазици го покриваат (и) други предикати: *окрета́ти* (срп.), *obracać, kręcić się* (пол.), *točit, otáčet* (чеш.)... Во рамките на именските и придавски деривати, би ги издвоиле следниве: *вртеж, вртлог, осврт, пресврт, вртелешка, вртелка, врталиште, сврталиште, вртлив, превртлив,* како и сложенките*: вртоглавица, вртоглав, вртивера, вртикапа, вртоперка, вртикуќа, вртимушка, вртипот...* Со суфиксот за перфективизација **-н-** се образувани глаголските форми *осврне – осврнува, обрне – обрнува...*

б) **vort-*

Овој превоен степен на прасловенскиот глаголски корен ****vьrt-*** исто така е продуктивен и дава бројни деривати во македонскиот јазик. Основниот

глаголски пар е *врати – враќа*, а изведените глаголски деривати се следниве: *возврати – возвраќа, заврати – завраќа – завратува, наврати – наврака – навратува, одврати – одвраќа – одвратува, повратн – повраќа, сврати – сврака,...* Од именските и придавските деривати, би ги навеле следниве: *врат, наврат, неврат, неповрат, превврат, поврат, повратник, развврат, одвратен, повратнички, неповрашен...* Со испуштено -в- се среќаваат глаголските форми *обрати – обраќа, преобрати – преобраќа*, *обрне – обрнува*, а од именските и придавските деривати би ги издвоиле *обрат, обратно, преобратен*. Вреди да се спомнат уште два стари деривати, а тоа се *вретено* (Skok 1971: 622) и *време*, според семантичка компонента ‘вртење/циклус на сезоните’ (Buck 1949: 955).

3. Семантичка деривација на глаголскиот корен **vьrt-*

Како и кај повеќето прасловенски глаголски корени кои се однесуваат на основните човекови позиции, движења и активности со рака, така и кај прасловенскиот глаголски корен ****vьrt-*** одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и неговиот однос/активност во рамките на просторот. Во овој случај се однесува на ***човековото преместување во просторот.*** Токму поради прототипната поврзаност со човекот и неговото преместување во просторот, основната семантичка компонента вградена во коренот лесно може да се пренесе низ материјалниот свет, потоа преку општествено-цивилизацискиот, па сè до менталниот свет. Доколку ја развиеме прототипната вградена семантичка компонента, можеме да забележиме дека таа може да се раздели на две семантички нишки од кои секоја е преставена со различен превоен степен на коренот ***vьrt-***. Имено, основниот глаголски корен ***vьrt-*** ја води семантичката нишка на ’кружно движење (околу својата оска) и/или промена на правецот на движење’, додека превојниот степен ****vort-*** во себе ја нема семантичката компонента ’кружно движење околу својата оска’, туку доминантна е семантичката нишка на ’преместување во просторот со менување на правецот (и доаѓање до почетната точка)’.

3.1. **vьrt-*

Основната (одликувачка) семантичка компонента содржана во прасловенскиот глаголски корен ****vьrt-*** би можеле да ја сведеме на две поврзани семантички нишки: ’кружно движење во просторот околу својата оска’ и ‘промена на правецот на движење’, првично поврзани со човековото совладување на просторот, а потоа преку процесите на формална и семантичка деривација пренесена и во материјалниот и менталниот човеков свет.

Примери[1]:

а) реален свет

1. ***Се врти*** *на другата страна.*
2. *Одеа по главниот пат, па потоа* ***свртеа*** *лево.*
3. *Тие таму* ***вртат*** *за дома.*
4. ***Се исповрте*** *да видат што се случува.*
5. *Грнчарот го* ***врте*** *колцето со нога.*
6. *Го* ***заврте*** *воланот за цел круг.*
7. *Ги* ***врти*** *страниците од книгата.*
8. ***Се заврти*** *кон црквата и се прекрсти.*
9. *Ги* ***одврти*** *последните страници на книгата.*
10. *Песот* ***изврти*** *околу нас неколку пати.*
11. *Ја* ***испреврти*** *собата и не го најде документот.*
12. *Го* ***одврти*** *чепот на бочвата и виното истече.*
13. *Ја* ***преврти*** *тортата врз чинијата.*
14. *По цел ден* ***се врти*** *во кујната.*
15. *Моторот имаше голем број* ***вртежи****.*
16. *На метро до брегот, матицата на реката прави* ***вртеж****.*

б) ментален свет

1. *Во таа работа* ***вртат*** *голем капитал.*
2. *Ги* ***врти*** *зборовите како што му одговара.*
3. *Таа го* ***врти*** *како што сака.*
4. *Смеата* ***се врти*** *на плачка.*
5. *Расправата* ***се врти*** *околу платите.*
6. ***Свртеа*** *на играње.*
7. *Времето* ***заврте*** *на снег.*
8. *Новинарите ги* ***извртеле*** *моите зборови.*
9. *Им се* ***навртија*** *со лоши зборови.*
10. *Таа не* ***обрна*** *внимание на неговиот гест.*
11. *Таа го* ***преврти*** *неговиот живот.*
12. *Дојде до* ***пресврт*** *во економскиот развој.*
13. *Тој критички се* ***осврна*** *на новите изданија.*
14. *Краток* ***осврт*** *на јазичните особености.*
15. *Дојде до* ***пресврт*** *во економскиот развој.*

Примерите покажуваат дека во реалниот свет доминантна е семантичката компонента ’кружно движење во просторот околу својата оска’ и ‘промена на правецот на движење’ (*Се врти на другата страна; Одеа по главниот пат, па потоа свртеа лево.*), која од човекот и неговото ’преместување во просторот’ се пренесува и на другите сегменти од

[1] Македонските примери се преземени од *Дигиталниот речник на македонскиот јазик* (http://www.makedonski.info/).

реалниот свет (*Грнчарот го вртеше колцето со нога; Ги врти страниците од книгата.)*. Кај примерите кои се однесуваат на менталниот свет, семантичка компонента се воопштува и ја губи компонентата ’простор’ што овозможува поголема метафоризација на семантичкиот концепт ’движење/преместување/менување’.

3.2. **vort-*

Како што спомнавме погоре, основната (одликувачка) семантичка компонента содржана во превојниот степен ****vort-*** е ’преместување во просторот со менување на правецот (и доаѓање до почетната точка)’, додека семантичката компонента ’кружно движење околу својата оска’ овде не е застапена, што се огледа во сите деривати, како во материјалниот, така и во менталниот човеков свет.

Примери:

а) реален свет

1. *Лазејќи, пак* ***се врати*** *во постелата.*
2. ***Се врати*** *од фронт.*
3. *Ми рече дека ќе ме* ***врати*** *дома.*
4. *Ги* ***вратиле*** *нивните стројници.*
5. ***Врати*** *ми одговор на писмото.*
6. *Ми ги* ***врати*** *паричите.*
7. *Утре ќе* ***навратиме*** *кај тебе.*
8. *Селаните ја* ***одвратија*** *реката за да не им ги поплави насадите.*
9. *Само што излезе, таа го* ***повратн***.
10. ***Свратив*** *само да те видам.*
11. *На секој* ***повратн*** *дома, стражарот ме загледуваше.*

б) ментален свет

1. *По лекувањето, говорот му* ***се врати***.
2. *На Струга ѝ* ***се врати*** *спокојот.*
3. *Јас не* ***возвратив*** *на нејзините наредби.*
4. *Пак* ***се навратија*** *на истото прашање.*
5. *Таа ме* ***одврати*** *од намерата да заминам.*
6. *Го понудија со ракија, да* ***се повратн***.
7. *Му* ***се обрати*** *на момчето со висок тон.*
8. *Во текот на работата настана неочекуван* ***обрат***.
9. ***Се обрати*** *во друга вера и замина од градот.*
10. *На неколку* ***навратн*** *им испраќаа помош.*
11. *Доби помош без* ***повратн***.

Како што може да се види од примерите, во првиот блок примери (реален свет) доминантна е семантичката компонента ’преместување во просторот со менување на правецот (и доаѓање до почетната точка)’, при

што префиксираните глаголи носат мала семантичка модификација во однос на правецот (*на-, оǫ-, по- с-*) на преместувањето. Од друга страна пак, при преносот на основната семантичка компонента од реалниот во менталниот свет, се губи просторната компонента, но таа останува како општ концепт ’движење > промена – до почетната точка’, за што сведочат и горните примери.

Заклучок

Од спроведената анализа на формалната и семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен ***vьrt-*** може да се заклучи дека оние глаголски корени кои во себе носат вградени семантички компоненти прототипно поврзани со човекот и неговиот однос кон просторот (позиција, движење, преместување во просторот, активности со рака) имаат најголем потенцијал преку метафоризација и асоцијација да се пренесат од реалниот човеков свет до менталниот/апстрактен свет.

Основните глаголски предикати изведени од овој прасловенски глаголски корен (*врѿи* и *враѿи*), по својата прототипната семантичка компонента ’човеково преместување во просторот’ може да ги приклучиме кон предикатите од типот ‘оди’, ‘движи (се)’, ‘трча’, паѓа’, ’станува,’ ‘седнува’ ’води’ ’следи’, и др., кои, исто така, во себе ја имаат вградено таа основна семантичка компонента. Како што веќе споменавме, покрај основната, во некои од нив се вградени и семантички компоненти во однос на правецот на просторната оска: кон долу, кон горе, кон напред, зад ’првиот човек’. Кај дериватите изведени од прасловенскиот глаголски корен ***vьrt-***, тие семантички компоненти се однесуваат на ’кружно движење (околу својата оска)’ и ’преместување во просторот со менување на правецот (и доаѓање до почетната точка)’.

Во реалниот свет и двете семантички компоненти се цврсто вградени во соодветните глаголски, именски и придавски деривати, додека во менталниот свет концептот за ’простор’ се губи и на површина избива семантичката компонента ’движење/преместување/промена’ во најопшта метафорична смисла.

Сето ова, од една страна ни ја потврдува антропоцентрично-спацијалната поставеност на човековиот јазик, а од друга страна ни покажува во колкава мера македонскиот јазик го вградил во својот лексички систем богатото прасловенско наследство и механизмите на формалната и на семантичката деривација. Исто така, низ оваа анализа можеме да проследиме како македонскиот јазик ги искористил и наследените а и сопствените механизми (за видска и формална деривација) за да може уште подлабоко да ја истакне семантичката диференцијација притоа обидувајќи се што поверно да ја отслика концептуализацијата на светот, а притоа постојано адаптирајќи се во однос на влијанијата од непосредната околина.

Литература

Велева, С. 2006. *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.

Видоески, Б. 1994. „Модели на имперфективни глаголи“, *XX научна дискусија на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30.VII - 13.VIII. 1993 година*, 29-44, препечатено во *Дијалектите на македонскиот јазик,* том 3, изд. МАНУ, 1999.

Голомб, З. 1970. „За ‘механизмот’ на словенско-романските односи на Балканскиот полуостров“, *Македонски јазик* XXI, 115-132.

Конески, Б. (ред.). 1986. *Речник на македонскиот јазик со српско-хрватски толкувања.* Скопје: Македонска книга.

Конески, Б. 1981. *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Конески, К. 2003. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик,* Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески”.

Марковиќ, М., Тополињска, З. 2019. *Македонски ~ полски : Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*, 2019, Скопје: МАНУ,

Мургоски, З. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик.* Скопје.

Тополињска, З. 2017. „Derywacja sematyczna“, *Путевима речи, Зборник радова у част Даринки Гортан Премк*, Београд: Универзитет у Београду, 341-344.

Фасмер, М. 1986. *Этимологический словарь русккого языка*. Москва.

Фридман, В. 2011. *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ.

Boryś, W. 2006. *Słownik etymologiczny języka polskiego.* Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Buck, C. D. 1949. (reprinted 1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: University of Chicago Press.

Friedman A.V., 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.

Kittila, S., Vasti K., Ylikoski J. (ed.). 2011. *Case, Animacy and Semantic Roles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Lyons, J. 1977. *Semantics.* Volumes I, II. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Mallory J.P, Adams D.Q. (ed.). 1997. *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

Mallory J.P, Adams D.Q. (ed.). 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, New York: Oxford University Press.

Markovikj, M. 2017. „Околу реструктуирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик (во балкански контекст)“, *Balkanistica: Macedonia past and present : proceedings from the Ninth Macedonian - North American Conference on Macedonian Studies* Vol. 30, issue 2, University, MS : South East European Studies Association, pp. 175-185.

Miklosich, F. 1886. *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien.

Shields, K. C. 1992. *A History of Indo-European Verb Morphology*. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins.

Skok, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Sławski, F. 1974. *Słownik prasłowianski I.* Warszawa: Ossolineum, Wydawnictwo Naukowe DWN.

Solecka, K.M. 1983. *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

Topolińska, Z., 1996, “Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System,” *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*,” 52, pp. 57-72.

Topolińska, Z. 2014. *Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Doscourse?*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, Beech Stave Press, New York, USA.

Topolińska, Z. 2015. “Kręte drogi prasłowiańskiego dziedzictwa“, *Zmiana Perspektywy* 95-133, Kraków: PAU.

Topolińska, Z., Markovikj M. 2016. “An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective”. *Linguistica Copernicana, Vol. 13,* Toruń. pp. 35-65.

Vidoeski, B. 1997. “Morphological Patterns of Imperfective Verbs in Dialects of the Macedonian Language”, *Balkanistica 10*, pp. 411-429.

Wierzbicka, A. 1972. *Semantic Primitives.* Frankfurt/M., Germany: Athenäum Verlag.

Marjan MARKOVIKJ

FORMAL AND SEMANTIC DERIVATION OF THE PROTO-SLAVIC VERBAL ROOT **VЬRT-* IN MACEDONIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The subject of analysis in this paper is verbal root **vьrt-* whose formal and semantic development can be traced from a proto-slavic period. The research is based on anthropocentric-spatial language theory which helps to analyze how the basic semantic component embedded in some verbal roots representing basic human positions, movements and activities with hand, can transfer and rise through evolution of the conceptualization (of the material and mental world). The author analyzes the derivatives of the protoslavic verbal root **vьrt- / *vort-* with embedded basic semantic component 'human relocation in space' and with specific semantic components 'rotation/motion around an axis' and 'relocation in space with changing the direction (and coming back to the source)'. The author also analyzes how the formal verbal and nominal derivatives carry this semantic information through language evolution, both in real and in mental world.

Keywords: Anthropocentric-spatial language theory, Semantic derivation, Macedonian language, Semantics, Verbal roots.

UDC 811.163.3'367.625'37

Станислава-Сташа ТОФОСКА
Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, Скопје
stofoska@yahoo.com / stofoska@flf.ukim.edu.mk

ЗА СЕМАНТИКАТА И СИНТАКСАТА НА ГЛАГОЛОТ *МИСЛИ* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Целта на овој труд е преку анализа на семантиката и синтаксата (синтаксичката реализација на предикатско-аргументската структура) на глаголот **мисли** да ги разграничи неколкуте негови основни значења, т.е. да се изделат одделните предикати претставени преку оваа лексема. При семантичката анализа на примерите со *мисли*, како една од клучните компоненти во диференцијацијата на одделните значења, покрај конкретното лексичко значење на одделните предикати се наметна и видското значење[1], т.е. внатрешната временска организација на ситуацијата претставена со предикатот, односно, типот на ситуацијата означена со *мисли*.

1. Вовед. Појдовни теориски поставки

Глаголот **мисли** е еден од основните глаголи во семантичката класа на глаголи на мислење и спознавање (verba cogitandi), односно глаголите со кои се изразуваат менталните состојби или процеси карактеристични за човекот. Според семантичката класификација на предикатите кај Тополињска (Topolińska 2015, 2017, Тополињска 2018) глаголот **мисли** спаѓа во предикатите од втор ред, кои уште се нарекуваат и *ментални предикати*. Со предикатите од втор ред се информира за внатрешните ментални ставови на човекот (интелектуални, емоционални, волитивни) со кои тој го оценува светот што го опкружува и/или информира за неговата сетилна перцепција на тој свет. Такви се глаголските предикати како *знае, мисли, верува, оценува,вредну*ва, *се восхитува, се радува, се*

[1] Според семантичката теорија за видот на Ст. Каролак: (Каролак 2000, Karolak 1996, 2001).

плаши, сака итн. (Тополињска, ibid). Семантички, прв аргумент кај овие предикати е човекот (или друг персонификуван објект), додека референт на вториот пропозиционален аргумент е некоја ситуација/ настан (Karolak 2002, Topolińska 2015). Тие ситуации/ настани можат да бидат реални или виртуелни.

Менталните предикати се голема семантичка класа глаголи која не е хомогена. Многу истражувачи (филозофи, логичари, семантичари, синтаксичари, лексикографи итн.) тргнуваат од различни критериуми во диференцирањето на глаголите што спаѓаат во оваа класа и прашање е дали воопшто може да се дојде до една класификација во која нема да има преклопувања или пресекувања. Во трудот на Киклевич *Russian mental verbs as a Semantic Class* (Kiklewicz 2017), се претставени различни истражувања и класификации на руските ментални глаголи од повеќе руски лингвисти кои тргнуваат од различни критериуми и сите се согласни дека нехомогеноста на класата доведува до тешкотии во определување на подгрупи со јасно изделени граници меѓу нив. Во своето истражување тој презентира анализа на 543 единици што спаѓаат во класата на руските ментални глаголи, супкатегоризирајќи ги во неколку групи, употребувајќи појдовно два критеруми: 1.природата на менталната функција и 2. временската организација на ситуацијата што ја означуваат ("*time schemata, i.e. type of activity*") (Kiklewicz 2017: 12). И Даниелевичова (Danielewiczowa 2002), во својата продлабочена анализа на глаголите што изразуваат епистемични состојби во полскиот јазик, ги определува менталните глаголи како глаголи што означуваат *состојби, процеси* и *операции* во умот на човекот (Danielewiczowa 2002: 21). Глаголот *myśleć (мисли)* со едно од своите значења (*myśleć_że*) спаѓа во епистемичните глаголи што означуваат ментални *состојби* (Danielewiczowa 2002:121), што кореспондира со нашето диференцирање на различните значења на *мисли* во македонскиот јазик.

Глаголот **мисли** (think), според Вјежбицка (Wierzbicka 1996), спаѓа во четирите универзални ментални предикати што претставуваат семантички примарни единици (semantics primitives), покрај *знае, сака* и *чувствува.* Според неа, тие се толку основни и интуитивно се разбираат сами по себе (како концепт) што секое нивно толкување односно дефинирање само повеќе го компликува нивното разбирање. Тоа лесно се докажува со разгледување на нивните дефиниции во речниците, во кои овие лексички единици се објаснети со најнепосакуваните лексикографски дефиниции што претставуваат „затворен круг". Таа наведува пример од еден речник на англискиот јазик (The American Heritage Dictionary of the English Language), во кој при толкување на глаголот *to think* (мисли) се користи именката изведена од него − *thought* (мисла), а во дефинирањето на именката се користи партиципот *thinking* итн. На пр. to ***think***: to have a thought; a ***thought***: the act or process of thinking, cogitation; и ***cogitation*** – 1. the thoughtful consideration; 2. a serious thought. (Wierzbicka 1996: 48).

Слично важи и за толкувањата на глаголот *мисли* во речниците на македонскиот јазик (Толковниот речник на македонскиот јазик – ТРМЈ, Дигиталниот речник на македонскиот јазик –ДРМЈ и Речникот на македонскиот јазик од Зозе Мургоски – РМЈ) во чии дефиниции на одделните значења се среќаваат именките *мисла* и *мислење* или од него изведениот синонимен глагол *размислува*. Така, на пр. во ТРМЈ и ДРМЈ меѓу значењата на глаголот **мисли** се среќаваат следните: 1. *Со работа на разумот формира мисли, поими, судови;* 2. *Смета, проценува, има мислење.* и др., а во РМЈ, во првото значење на мисли е наведено толкувањето 1. *е на мислење дека...* итн. Од друга страна, при дефинирањето на именката **мисла** се користи глаголската именка *мислење,* па така *мисла* се дефинира како: 1. производ на мислење, идеја, претстава итн. А именката мислење е дефинирана како 1.процес на размислување, умствена активност; 2. способност или моќ за размислување итн.; Во едно од значењата на глаголот **размислува** во РМЈ се среќава именката *мисла/-и*: 1. разгледува во мислите, особено со цел да донесе решение; посветува внимание на...(РМЈ, Мургоски) итн.

Анализирајќи ја семантиката на глаголот *мисли* во македонскиот јазик, дојдов до заклучок дека една од клучните работи во изделувањето на неговите основни значења е типот на ситуацијата што ја означува и нејзината внатрешна временска организација (т.е. видското значење, според семантичката теорија за видот од Станислав Каролак (Karolak 1996, 2001; Каролак 2000). Во овој труд ќе се осврнам на основните значења на ***мисли*** разграничувајќи ги со користење на овие два критериуми 1. лексичката семантика на предикатот, поконкретно карактерот на менталната функција на субјектот и 2. видската семантика на предикатот, односно временската организација на ситуацијата и типот на ситуација претставена со глаголскиот предикат. Кај секое од овие значења, односно, одделни предикати, ќе биде претставена и синтаксичката реализација на нивните предикатско-аргументски структури.

Основната поделба на типовите ситуации се врзува со карактеристиката *динамичност*, широко прифатена како една од основните карактеристики на категоријата вид (аспект) според која глаголските предикати се делат на такви што означуваат *статични* и *динамични* ситуации. За статичните ситуации е општоприфатен називот *состојби* и тие означуваат ситуации кои покажуваат мала или никаква промена во текот на времето (Chung S., Timberlake A., 1985: 214, Падучева 1996: 86, Апресян 2000 б: XLI). За динамичните ситуации е карактеристично дека се менуваат со текот на времето, односно не се еднакви во сите фази од нивното траење (сп. Comrie 1993: 48-51). Понатаму *динамичните* ситуации се делат на такви кои немаат внатрешна граница/ логичен крај и такви кои имаат. Во мојата поделба на типови на ситуации, овие 2 типа ситуации се именуваат како *активности* (континуативни динамични ситуации без внатрешна граница) наспрема телични ситуации – *процеси* и *акции*

(динамични ситуации со внатрешна граница). Основната разлика меѓу активностите и теличните ситуации е во хомогеноста на ситуацијата и постоењето на внатрешна граница. *Активностите* се динамични и хомогени ситуации без внатрешна граница (*се смее, плаче, оди, трча* итн.), а *теличните ситуации* се динамични и нехомогени, односно ситуации кои во текот на своето траење поминуваат низ серија од последователни фази кои не се исти и се насочени кон некоја внатрешна граница (сп. Wierzbicka 1967, Orešnik 1994, Падучева 1996, Апресян 2000 и др.).[2]

2. Анализа на глаголот *мисли* во македонскиот јазик

МИСЛИ е формално несвршен глагол и соодветно на тоа континуативната доминанта (несвршеноста) е надредена во сите негови значења. Разликата се појавува во различните типови ситуации што може да се изразат со *мисли*, поконкретно дали со него се означува состојба, активност (со просто контиунативно значење) или теличен процес/акција (сложено видско значење со континуативна доминанта)[3]. Сметам дека како прв критериум за изделување на основните значења на ***мисли*** може да се земе дали ситуацијата изразена со него е статична или динамична,т.е дали се работи за ментална *состојба* на субјектот или некакво ментално *дејство* (ако под терминот *дејство* ги опфаќаме сите динамични ситуации). Понатаму, менталното дејство може да се издиференцира како ментална *активност* или ментален *процес/акција*[4] (како термин за активност на субјектот која е свесна и насочена кон некоја цел, т.е. резултат). Во таа смисла, ги изделувам:

- ***мисли1*** што означува ментална **состојба** којашто претставува статична ситуација и е карактеристика на субјектот (трајна или привремена), непроменлива во текот на периодот за кој се информира (пр. *Ана мисли дека Бог не постои.; Ана мисли дека тој е добар човек.; Порано мислев дека сите луѓешто ги знам се чесни*);
- ***мисли2*** што означува менталната **активност** којашто е динамична ситуација, се менува низ времето, но е сепак хомогена затоа што нема

[2] Повеќе за поделбата на типови ситуации врз основа на различни критериуми в. Tofoska 2015: 525, Тофоска 2017б: 355-356.

[3] Повеќе за простите и сложените видски значења в. Tofoska 2015, Тофоска 2017а, 2017б.

[4] Во моите претходни текстови во кои се разгледуваат теличните глаголи, теличните ситуации ги разделувам на *акции* и *процеси* во зависност од тоа дали развојот на ситуацијата зависи или не зависи, т.е. е под контрола на субјектот или не (Tofoska 2015, Тофоска 2017а, 2017б). Овде, го користам терминот ментален *процес*, како пошироко употребуван во анализите и класификациите на менталните глаголи и како потранспарентен во однос на развојот на теличната ситуација и насоченоста кон резултат, а не тргнувајќи од тоа дали субјектот ја контролира ситуацијата или не.

последователни фази и развој, и не е насочена кон некоја крајна граница, т.е. цел (пр. *Седи и мисли на децата, на мајка си, на иднината*.);

- ***мисли3*** што означува (теличен) ментален **процес/акција** – динамична ситуација насочена кон некоја граница, кон достигнување до некој резултат. Поконкретно, со *мисли3* се означува интелектуалната активност на субјектот (човекот) којашто тој ја презема со некаква цел (пр. *Мислеше долго што да прави и на крај смисли – ќе му ја каже вистината*.).

И Даниелевичова (Danielewiczowa 2002: 28-29), ги разликува менталните активности/дејства (czynności mentalne) наспрема менталните, односно епистемичните состојби (stany epistemyczne), како што таа ги нарекува. Според неа, кај глаголите што изразуваат ментални *активности* клучно е присуството на компонентата што носи информација дека се работи за свесно интелектуално дејство, контролирано од страна на субјектот, односно дека субјектот *прави* нешто. Затоа, според неа, некои темпорални карактеристики на ситуацијата може да се појават кај активностите, а не кај состојбите. Па така, на прашањето *Што прави Петар во моментот?* логичен одговор може да биде реченицата – *Во моментов Петар седи и мисли на мајка си и на својот дом.* (мисли2 – активност), а неможен или нелогичен е одговорот со мисли1 (состојба) – **Во моментов Петар седи и мисли дека нема правда/ дека Бог не постои*. Би можело да се додаде дека семантичката улога на субјектот е различна кај активностите/дејствата наспрема состојбите. Кај првите, субјектот е агенс односно вршител на активноста/дејството, а кај вторите е доживувач или носител на состојбата.

Земајќи ги предвид гореспоменатите два критериума, лексичката семантика на глаголот и временската организација на ситуацијата што ја означува, може да се предложат следните основни значења на глаголот *мисли* во македонскиот јазик.

МИСЛИ 1

Глаголот *мисли1* означува (континутативна) ментална **состојба** на човекот со која тој изразува свој став, вредносен суд, за нешто или некого (во светот околу него). Во ова значење мисли, т.е. **мисли1** е синонимен со предикатите *смета, верува, е убеден во нешто.*

пр. *Сите во групата* ***мислат*** *дека Бог не постои.* (‘Сите во групата *сметаат/ веруваат/ се убедени* дека Бог не постои’)

Му кажав што ***мислам*** *за него.* (‘Му го кажав мојот став/ мојот вредносен суд за него’)

Оваа состојба може да се смета за привремена или трајна состојба на умот на субјектот: Тој отсекогаш *мислел дека Х е паметен*. Тој то-

гаш *мислел шака*, сега *мисли поинаку. Не беше толку паметен колку што мислев. (дека е паметен)*

Семантички, како и кај сите т.н. ментални предикати како прв аргумент се јавува човекот како единствено (за нас познато) суштество коешто има способност со умот да формира ставови. Вториот аргумент е пропозиционален и го изразува ставот што човекот го има за некого или за нешто (предмет на мислењето). Тој став или вредносен суд, оцена на субјектот може да се однесува на постоењето на нешто (постои/не постои) - *Мислам дека Бог не постои. Мислам дека нема поубаво место од Охрид.;* на некоја квалитативна или параметриска карактеристика на нешто/некого (добар, лош, убав, квалитетен, сериозен, голем, висок итн.) - *Мислам дека тој е паметен, убав, добар, отмен, голем, висок итн..;* вистинитоста на нешто (некој настан) во минатото или во сегашноста - *Мислам дека се случило два-три пати некој да си замине порано. Мислам дека во минатото се живеело поквалитетно. Мислам дека сега е право време за одмор.*

Кога ставот, убедувањето на субјектот се однесува на тоа дали нешто ќе се случи или нема да се случи во иднина, *мисли* има значење на претпоставка, но сепак, тоа е моменталната ментална состојба на субјектот (што се заснова на неговото претходно знаење, искуство или сл.), односно претставува негова процена за можноста да се случи таа идна ситуација: *Мислам дека ќе врне. Мислам дека тие ќе дојдат утре.*

Наведувам и неколку примери од литературата[5]:

пр. *Ма, глупости се тоа...“ „**Мислиш** дека не постои такво шише? –*

*Јас **мислам** дека и душите на животните одат на небото и продолжуваат да живеат таму.*

*Само улавите **мислат** дека се видовити.*

*Потоа Клара самоуверено ќе ја измазнеше косата, ќе си пратеше бакнешче во огледалото, се разбира, упатено кон нејзиниот лик, за кој таа **мислеше** дека е крајно отмен, и во цврст од, сигурно ќе закаскаше кон излезната врата.*

*Ќе стане поинтересно. Барем Марија така **мислеше**. И јас така тогаш мислев.*

синтаксичка реализација
1а.мисли дека некој/ нешто е некаков;
1б. мисли + директен говор;
2. мисли нешто за некого/нешто;
3а. мисли некого некаков;
3б. мисли некого за некаков.

[5] Сите примери од литературата се преземени од од корпусот на Дигиталниот речник на македонскиот јазик (http://drmj.eu).

1а. мисли ***дека*** некој/ нешто е некаков

Синтаксички, реализацијата на вториот пропозициален аргумент е најчесто во форма на комплементарна реченица воведена со сврзникот ***дека.***

пр. *Па како го пуштате да шета слободно... -* ***Мислевме*** *дека е излечен... - рече отец Иларион со јад во душата.*

Приспособи се, божем имаш улога во фарсата! А да не ***мислиш*** *дека нам не ни е здодевно и постојано ни е до смеење?*

Мислеше *дека цимерката уште му е лута за неговата неуслужливост, па се инаети и скита некаде.*

Тој отсекогаш ***мислел*** *дека знае што треба да правиме.*

1б. мисли + директен говор

Друга можна синтаксичка реализација на вториот аргумент во ваков случај е директниот говор на субјектот, во кој се содржи предметот, содржината на мислењето, ставот, оцената.

„Сите мандолини се квалитетни“, рече продавачот, „ ***мислам*** *за почетници одговараат.*

Јас ***мислам*** *најдобро е сега да свртиме накај црквата. Таму нема никој.*

Можно е и асиндетонско поврзување (без сврзникот *дека*) на главната реченица со конститутивниот предикат *мисли* со подредената комплементарна реченица, како и кај директниот говор. Обично на таков начин се постигнува поголема живост и емоционалност на исказот.

пр. ***Мислев*** *твоите дождови ме измиваат но овде и тие погубни булки родилки, како мајка сина си ми го отфрлаат телото.*

Се разболев со голема температура и ништо не јадев, само вода пиев, главата ме стегаше, ***мислев*** *ќе умрам.*

2. мисли ***нешто*** за некого/нешто

Според Тополињска (2017: 113), пропозиционалните аргументи чии референти се настаните, често на површината на текстот, преку синтаксички и морфолошки процедури, може да се формализираат како предметни аргументи и тогаш претставуваат кондензирани, семантички (и формално) осиромашени пропозиции, соодветно адаптирани за новата улога (на предметни аргументи). Кај *мисли*, како номинализирана трансформа на целата пропозиција во рамки на друга реченица се појавуваат заменките *тоа, нешто* и сл. или супстантивизираните придавки како *истото, спротивното* итн. пр. *Му кажав дека мислам дека е будала*

>Му кажав шшо ***мислам*** *за него. Ти го* ***мислиш*** *шоа, а јас го* ***мислам*** *спросшивносшо.*

Примери:

Сешо шоа шшо го ***мислев*** *во шој миг ми изгледаше и како возможна висшина и како најобична глупосш.*

Кога влеговме во нашиош двор, шаа засшана и ми го рече она шшо го ***мислеше*** *цело време: - Сакам да посадиме во дворош жива елка!*

Тоа шшо го ***мислиш*** *никогаш не влегува докрај во зборош.*

Кловношш шоа го ***мисли****, шоа сака да го каже, само не може.*

Се надевам дека и вашаша ценеша сопруга го ***мисли*** *исшошо?*

Како и кај другите ментални предикати, на површината на текстот може да се извлече и т.н. *шема* на мислењето, ставот/оценката (според Вјежбицка, „психолошка тема/топик“) којашто синтаксички се реализира со предлогот ***за*** + именска група.[6] Најчесто, оваа реализација на *мисли1* се јавува во прашања со кои се бара став, оцена (мислење) од некого ***за*** нешто (темата на мислењето), односно авторот на текстот сака да знае каква е оцената на субјектот за карактеристиките на нешто/некого (предметот на мислењето). Но, таква реализација, иако поретко (освен во разговорниот јазик) се среќава и во исказни реченици, како на пр. *За него* ***мислам*** *сè најдобро/ само добри рабошши* итн.

пр. *Шшо* ***мислиш*** *за онаа елегија?*

Пошоа ме погледна како да сум негде далеку и рече: - Шшо ***мислиш*** *за шој човек?*

Шшо ***мислиш*** *за мојаша нова фризура?- Мислам дека ши е одлична.*

3а. мисли ***некого*** *некаков*; 3б. мисли ***некого*** *за некаков*

Постои уште една синтаксичка реализација на *мисли1* најчесто кај комплементарните квалификативни реченици, односно кај речениците со кои се искажува став за нечија квалитативна карактеристика, а имено, тоа е кога темата на ставот (тој за кого се искажува мислењето/ ставот/ оценката) се „промовира“ во директен објект:

пр. *Мислам дека* ***шој*** *е паметен. Мислам* ***за него*** *дека е паметен.>* ***Го*** *мислам* ***него*** *паметен >* ***Го*** *мислам него* ***за*** *паметен.*

Во овој тип реченици уште повеќе доаѓа до израз синонимноста на предикатот *мисли1* со предикатот *смешша*, кај кој една од типичните син-

[6] In addition to the complements some mental predicates open a slot for what we might call a “psychological topics” for ex. “to think ABOUT something and to know ABOUT something. These psychological topics co-occur with the psychological complements to *think* **stg** ABOUT *stg*, respectively to know **stg** ABOUT *stg* (Wierzbicka 1996:120).

таксички реализации е ‘некој некого смета за некаков’: *Смешам дека е пашешен. Го смешам пашешен. Го смешам за пашешен*. Често, овој тип реализација се појавува во реченици со кои авторот на текстот соопштува дека претходно имал одреден став/оценка за некого, кој потоа се покажал како погрешен*: Го* ***мислев*** *(за) пашешен, а шој исшадна будала. Сише го* ***мислеа*** *чесен, а шој излезе најголем измамник.* Покрај овие примери во кои пропозиционалниот аргумент (Мислев/сметав дека *шој е пашешен*) се кондензира до придавката (*пашешен*, *чесен*), се среќаваат и други примери во кои пропозиционалниот аргумент на *мисли1* се кондензира до партиципот како конститутивен член на соодветната пропозиција. *Сише* ***мислеа*** *дека шој е излезен. Сише го* ***мислеа*** *излезен, а шој сшиеше; Те* ***мислев*** *заминаш, а ши шука си бил!*

МИСЛИ2

Мисли2 означува таква ***меншална акшивносш*** на човекот кога тој станува свесен за некои факти, случки, искуства, луѓе и го насочува своето внимание на нив. Насочувањето на вниманието на нешто/некого, секако значи дека во умот на субјектот „поминуваат“ многу оформени и неоформени ставови, идеи, желби во врска со различни претходни или идни ситуации поврзани со објектот на вниманието. Притоа, менталната активност на субјектот не претставува последователна низа на потситуации (фази од ситуацијата) и таа нема крајна граница. Пр. *Цел ден* ***мислам*** *на него. Таа* ***мисли*** *на децата, мисли за животот, мисли за проблемот што треба да го реши.* Токму затоа што со *мисли2* не се укажува на внатрешната структура на активноста претставена со него и на предметот (содржината) на мислењето, туку фокусот е „објектот“ на вниманието (човек, настан, идеја итн.), вториот аргумент е предметен и со него се искажува темата на активноста (*мисли2*). Синонимен на *мисли2* е предикатот *размислува* (за нешто/некого).

синтаксичка реализација 1.мисли ЗА/НА + (некого/ нешто)
2. мисли ЗА/НА тоа што

Синтаксички, вториот аргумент најчесто се реализира како ИГ со предлогот ***за*** или ***на*** со која се укажува на кого/ на што е насочено вниманието. Најчесто ИГ е претставена преку именка што ја претставува темата на менталната активност. На пр. *мисли на/за животот, смртта, иднината, тебе, твоите очи, мечките* итн.). Но, доколку темата на „мислењето“ е дел од друга реченица, тогаш пропозиционалната содржина може да се реализира и како предметен аргумент, при што нејзината идентификација се реализира преку составот од показна и релативна заменка, за *тоа... што* и сл., којшто ја извршува функцијата на оператор на референција (*shifter*).(сп. Тополињска 2017: 113). На пр. ***Мислам*** *за/на тоа што ми го рече вчера.*

Примери:

1.мисли + ЗА/НА некого/ нешто

пр. *Така си **мислам** за смрта, ама си **мислам** и за домашните. Може затоа и ми се суши устата.*

*Благоја лежи неподвижно и **мисли** за животот на простиот човек за кого коњот значи колку и судбата на неговата челад.*

*Постојано **мислев** на дедо ми, кој, како што рече татко ми, „се враќа во своето детство“.*

*Денес останав жив можеби затоа што постојано **мислев** на тебе.*

2. мисли + ЗА/НА тоа што...

пр. *Овде сум вистинскиот Арсо, лежам и **мислам** за тоа што не било и не може да биде. **Мислам** за тоа што ќе се случи утре.*

*Не зборуваа за тоа на што **мислеа** и двајцата. Очекуваа.*

МИСЛИ3

Мисли3 означува (теличен) ментален **процес**/акција – таква насочена ментална активност на човекот што тој ја врши со одредена цел, која ако се достигне, ќе дојде до резултат – нова ситуација (по дефиниција ова е телична ситуација). Целта на менталната активност, т.е. на процесот може да биде донесување одлука, решение во врска со некое прашање што субјектот си го поставува или проблем што го има, односно, оформување став, вредносен суд за нешто или за некого итн. И *мисли3* е синонимен со предикатот *размислува,* но со тоа негово значење кога вториот аргумент се реализира како пропозиција (*размислува* + зависнопрашална реченица итн.).

пр. ***Мислев** што треба да направам следно. Сите **мислевме** како да се спасиме од неволјата во која се најдовме. Веќе цела година таа **мисли** каде да студира. **Мислеше** дали е паметно да му се претстави. **Мислам** кој пат да го фатам/ кој пат е подобар.*

Овој тип на ситуација (телична) претставена со *мисли3* логично завршува со доаѓање до заклучок, до некој резултат (се разбира, ако ситуацијата дојде до својот крај). пр. *Долго **мислев** што да правам, но на крај смислив. **Мислев, мислев** и дојдов до три хипотези. **Мислев, мислев** и ништо не решив.*

Основната разлика меѓу *мисли2* и *мисли3* е во отсуството/присуството на *цел* на менталната активност (***Мислам** за смислата на животот.* vs ***Мислам** како да му дадам смисла на животот.*), односно, непостоењето/постоењето на крајна граница на ситуацијата, по која ќе настане нова ситуација Друга разлика меѓу *мисли2* и *мисли3* е во задолжител-

ното присуство на волја и свесно преземање на активноста кај *мисли3*. Така, кај *мисли2* активноста може да почне и независно од волјата на субјектот: *Одеднаш, пак почнав да* ***мислам*** *за животот досега, за иднината, за смртта. Шумовите во собата го тераа да* ***мисли*** *на Јана и да ја сонува...* Од друга страна, кај *мисли3* субјектот свесно и со волја ја презема активноста токму поради поставената цел која се стреми да ја достигне/оствари: сп. *Без да сакам, пак* ***мислам*** *за животот досега и за иднината* (мисли2) : **Без да сакам,* ***мислев*** *што треба да направам следно.* (мисли3)

Семантички, и овде како прв аргумент може да се јави само човекот, додека вториот аргумент ја содржи пропозицијата којашто е предмет на мислата, односно причината поради која субјектот ја врши таа активност. Синтаксички, вториот аргумент се реализира како зависноп-рашална реченица со прашалните зборови (заменки или партикули) што се однесуваат на тоа *дали* нешто треба да се направи, *што* треба да се направи, *кој* треба да направи нешто, *како, кога, каде* итн. треба да се направи и сл.

синтаксичка реализација: 1.мисли + зависноп-рашална реченица (со прашалната партикула *дали* и заменските зборови *што, кој, како, каде, кога* итн.)

Примери:

Мислил *што да учини, да се курТулиса от тој плен.*

Думал, ***мислел*** *Силјан, како да прави, дали да им се јави, дали назад да се врати...*

Се раѓам јас и сите застанале да ***мислат*** *како да ме одбранат од лошите наречници.*

Мислев *како да го наведам разговорот на жената што дојде со тетка Рајна, но ништо не ми доаѓаше на памет. -*

Многупати ноќум се будев и ***мислев*** *кој камен каде да се стави, каде да се поткрши, каде не.*

Како други значења на глаголот *мисли*, се изделуваат и оние во кои покрај интелектуалната, се вклучува и некоја друга компонента карактеристична за менталните предикати воопшто, поконкретно волитивната и емоционалната. Таквите значења на мисли овде ги претставувам преку предикатите *мисли4* и *мисли5*.

МИСЛИ4

Мисли4 е едно од деривираните значења од *мисли2* кое се издвојува по тоа што во неговата семантика е вклучена волитивната компонента присутна кај субјектот, во насока на тоа дека тој има намера да прави/

направи нешто. Вториот аргумент кај ова значење на *мисли* е пропозицијата во која е претставена содржината на таа идна ситуација којашто е желба на субјектот и која тој планира да ја оствари. За разлика од желбата (како кај *сака1*, в. Тофоска 2018), намерата подразбира поголема решеност и идеја, план за спроведување на идната, замислена акција или состојба. *Мисли4* е синонимен со предикатите како *планира ѓа, има намера ѓа,* па дури и со *сака ѓа.*

Во синтаксичката реализација на *мисли4*, вториот аргумент е обично комплементарна реченица со глагол во субјунктив (да-конструкција).

синтаксичка реализација: 1. мисли – да-конструкција

Примери:

*„**Мислеше** ѓа ме измамиш“, рече тој. „Тоа ти беше глупаво.*

*А ти, Костадине, колку **мислиш** ѓа лежиш?*

*Не **мислев** ѓа те расплачам, Мими, премногу си чувствителна, ајде, насмевни се!*

*А он па, библиотекар ѓопрва **мисли** ѓа станува..*

*А јас баш **мислев** ѓа те прогласам за ударник.*

*Кога ќе му ѓојдеа пријатели дома, ќе им речеше гаволесто: „Денеска **не мислев** ѓа пијам баш - но ќе се кандисам за атерот ваш...“*

МИСЛИ5

Како уште едно деривирано значење од *мисли2* може да се издвои тоа кога со *мисли* се означува ментална активност на човекот во која фокусот на вниманието е некој или нешто за кого тој има позитивни емоции и се грижи, односно сака да му биде добро и да му се случуваат позитивни работи. Во ова значење, *мисли* (*мисли5*) е синонимно со значењето на глаголскиот предикат *се грижи (за нешто или некого).* Емоционалната компонента присутна во семантиката на овој предикат предизвикува вториот аргумент од неговата предикатско-аргументска структура да биде предметен, и тоа е најчесто човекот кон кого субјектот ги чувствува позитивните емоции или кон некој сегмент од неговиот живот кој е важен за него. Пр. *Иако ѝ беше тешко, мајката немаше намера ѓа се откаже оѓ работата, **мислејќи** на ѓецата. Цел живот **мислеше** само за него, никогаш за себе.*

синтаксичка реализација: 1.мисли – на/за + ИГ
2. мисли - некого

1.мисли – на/за + ИГ

пр. *Иако ранет, во ниеѓен момент не се загрижи за себе, **мислеше** само на Јана.*

Ако ***мислиме*** *на иднината наша заедничка, твојо брак со тој човек ќе биди многу поволен за целата фамилија.*

Чанга, великиот Чанга, и во прегратките на смртта ***мислеше*** *на нас, своите козармаалци, на децата, на мајките, на старците!*

Од друга страна пак – немаше кому да му се поплаче, ни кому да му се налути. Му остануваше самиот да си ***мисли*** *на себе.*

2. мисли – некого

Во оваа синтаксичка реализација на *мисли5* темата на мислењето и грижата „се качува“ повисоко во хиерархијата на предикатско-аргументската стуркутра, односно се реализира како директен објект. *Цел ден* ***мислев*** *како помина по пат. >Цел ден те* ***мислев*** *како помина по пат.*(‘се грижев за тебе, и моите мисли беа насочени кон тоа како помина по пат’)

пр. *Цел ден те* ***мислев****. Што направи, како помина на интервјуто?*

Мајка ми многу ме ***мисли*** *секогаш кога патувам. Морам да и се јавам веднаш штом стигнам.*

Стигна ли на време, да не те ***мислам****.*

Го ***мислеа*** *сите домашни, како ли ќе се снајде сам во туѓина.*

3. Заклучни согледувања

Глаголот *мисли* е основниот глагол од семантичката класа на глаголи на мислење и спознавање, една од примарните семантички единици од тоа поле, кои полесно се разбираат интуитивно, а потешко се дефинираат. Неговата примарност во означувањето на начините на кои човекот го спознава светот околу себе и ги оформува своите ставови, оцени, судови, е причината тој да се реализира со повеќе значења поврзани со процесот на мислење, начинот на обликување на мислите, нивното изразување и сл. Основни критериуми од кои се тргнува во разграничувањето на значењата на *мисли* во македонскиот јазик во овој труд се: 1. лексичката семантика која се однесува на карактерот на менталната функција на човекот и 2. видската семантика која се однесува на внатрешната временската структура на ситуација што ја означува.

Во таа смисла, како основни значења на *мисли* се изделуваат: ***мисли1*** – ментална состојба, ***мисли2*** – ментална активност и ***мисли3*** – ментален (теличен) процес. Разликата меѓу менталната состојба и менталната активност е во статичноста/динамичноста на ситуацијата, а меѓу активноста и процесот е во постоењето на крајна граница или цел кон која води таа динамична ситуација и во нејзината хомогеност (*активност* – хомогена динамична ситуација без определена крајна граница; *теличен* процес – нехомогена динамична ситуација насочена кон крајна граница/

цел). Ваквото разграничување врз основа на внатрешната временската структура на ситуација означена со *мисли1, 2* и *3* може да придонесе и за определување и на морфолошката видска деривација со определени префикси. Па така, од *мисли1* којшто означува ментална состојба вообичаено нема видски деривати, од *мисли2* – ментална активност се можни деривати со префиксот ***по-*** со кој се означува лимитација – поминување извесен период во вршењето на таа активност (*Тој помисли некое време па одговори на прашањето.*) и со префиксот ***раз-*** со кој се означува исто така одреден период на вршење на активноста, но со дополнителни семантичка модификација (*Откако размисли малку, донесе одлука. Треба да размислиш повеќе*). Од *мисли3* што означува теличен процес можни се резултативни деривати со различни префикси и внесување на дополнителни лексички значења (***с-****мисли* план/ што да прави итн.; ***из-****мисли* нешто 'создаде со мислење' – машина, лек, збор, приказна, лага итн.).

Покрај овие три значења, се издвојуваат уште две други значења во кои покрај интелектуалната се вклучени и волитивната и емоционалната компонента од менталната состојба/активност на субјектот – *мисли4* (планира, има намера да прави/направи нешто) и *мисли5* (се грижи за некого и го насочува своето внимание кон него и настаните/ситуациите што му се случуваат).

Анализата на глаголот *мисли*, како и проучувањето на сите други глаголи од семантичкото поле на глаголи на мислење и спознавање, односно т.н. ментални предикати е многу компликувана и бара длабоко вникнување во нивната семантика, широка и опсежна семантичка и синтаксичка анализа, врз основа на различни критериуми. Целта на овој труд не е да се определат сите значења на глаголот *мисли* во македонскиот јазик, тука да се разграничат основните и тоа со вклучување на критериумот за внатрешна временска организација на ситуациите што ги означуваат, покрај анализата заснована на лексичко-семантичките компоненти. Сметам дека со земањето предвид на оваа компонента се осветлува важна диференцијација меѓу основните значења/ одделните предикати претставени со *мисли*, што овозможува и понатамошни појасни и попрецизни толкувања.

Литература

Апресян, Ю.Д. 2000. Структура словарной статьи словаря. Лингвистическая терминология статьи словаря. In: Апресян, Ю.Д. и др. (ред.): *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Moskva, VIII-XLV.

Каролак, С. 2000. „За семантиката на видот“, *Инхоативна видска конфигурација во македонскиот јазик. Slavia meridionalis 3,* pp. 15-83.

Падучева, Е.В. 1996. *Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива)*. Москва: Языки славянской культуры.

Тополињска, З. 2018. „Основна поделба на предикатите во функција на конститутивни членови на пропозиции (семантика > форма)“, *Folia Philologica Macedono-Polonica,* т. 9-10, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 29-33.

Тофоска, Ст. 2017а. *Од проблематиката на глаголскиот вид: Семантика на теличните глаголи во македонскиот јазик*, Скопје 2017.

Тофоска, Ст. 2017б. „Функцијата на префиксите во определување на видското значење на глаголите во македонскиот јазик“. In: *Balkanistica* 30:2 (2017), The University of Mississippi Printing Services of University (Oxford), Mississippi, 351-372.

Тофоска, Ст. 2018. „Глаголот САКА и неговите полски еквиваленти (chcieć, lubić, kochać)“, *Folia Philologica Macedono-Polonica,* т. 9-10. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 51-61.

Chung, S., and A. Timberlake. 1985. “Tense, Aspect and Mood,” *Language Typology and Syntactic Description. 3. Grammatical Categories and the Lexicon*. Shopen, T. (ed.): Cambridge: Cambridge University Press, pp. 202-59.

Comrie, B. 1993: *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Danielewiczowa M.2002. *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych.* Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Katedra lingwistyki formalnej.

Karolak, S. 1996. “O semantyce aspektu. (w 20 rocznicę publikacji rozprawy F. Antuinucciego i L. Gebert ‘Semantyka aspektu czasownikowego’),” *Biuletin polskiego towarzystwa językoznawczego* LII, ss. 9-56.

Karolak, S. 2001. *Od semantyki do gramatyki.* Warszawa:Instytut slawistyki PAN.

Karolak S. 2002. *Podstawowe struktyry skladniowe, jezyka polskiego*. Warszawa: Slawistyczny osrodek wydawnyczy.

Kiklewicz, A. 2017. “Russian mental verbs as a semantic class”. *Јужнословенски филолог*, LXXIII, св. 3-4, 7-26, Београд.

Orešnik, J. 1994. *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana.

Topolińska, Z. 2015. *Zmiana perspektywy.* Krakow: PAU.

Topolińska, Z. 2017. „Predykat vs argument (semantyka i forma)“, *Rocznik Slawistyczny LXVI*, 109-115. Wroclaw.
Topolińska, Z. 2018. „Organizacja treści w gramatyce pisanej wg formuły: treść > forma)“, *Rocznik Slawistyczny LXVII*, 119-128, Wroclaw.
Tofoska, S. 2015, “Telicity as Semantic Aspectual Category,” *Verbal Aspect: Grammatical Meaning and Context*, *Die Welt der Slaven*. Munich: Verlag Otto Sagner, pp. 519-29.
Wierzbicka, A., 1967. “On the Semantics of Verbal Aspect in Polish,” *To Honour Roman Jakobson, Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday*, *Volume 3*. The Hague-Paris: Mouton, pp. 2231-249.
Wierzbicka, A. 1996. *Semantics: primes and universals*. Oxford University Press .

Консултирани речници

Диѓитален речник на македонскиот јазик, /https://www.drmj.eu/
Речник на македонскиот јазик, Зозе. Мургоски 2006, Скопје.
Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014. /https://makedonski.gov.mk/

Stanislava-Stasha TOFOSKA

ABOUT THE SEMANTICS AND SYNTAX OF THE VERB *МИСЛИ* IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The aim of this paper is to distinguish different meanings of the polysemic verb *мисли* (‘to think’), one of the basic mental predicates in Macedonian language. Two main criteria are used for primary distinction: the nature of the mental function of the subject and the internal temporal organization of the situation represented, i.e. lexical and aspectual meaning of the verb. According to these criteria, three basic meanings of *мисли* are distinguished: *мисли1* -mental state (‘to have opinion, belief or idea for stg/someone), *мисли2*- mental activity (‘to direct someone’s mind to someone or stg.’) and *мисли3* -mental process (‘to use someones mind to decide about some situation or to solve a problem) . Other meanings are derived from these, but there are volitional (*мисли4*) and emotional (*мисли5*) components included in their semantics.

Keywords: mental predicates, verb *мисли* (‘to think’), Macedonian, semantics, syntax, verbal aspect

UDC 811.163.3:811.18
UDC 811.18:811.163.3

Веселинка ЛАБРОСКА
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
labroska_v@yahoo.com

МАКЕДОНСКИТЕ И АЛБАНСКИТЕ (ОД)ГЛАГОЛСКИ ИМЕНКИ ВО ОГЛАСИТЕ НА ИНТЕРНЕТ

Инспирација за темата на овој прилог беше еден оглас напишан на албански јазик на една зграда во Чаир што гласи: BANESA NE SHITJE ‘станови за продавање / на продажба’. Бидејќи вообичаените огласи за продавање напишани на албански јазик во западниот дел од Македонија обично ја содржат рефлексивната (медиопасивната) форма *shitet* ‘се продава’ за сег. време 3 л. еднина од глаголот shes, shitem (сп. Mindak-Zawadzka, Sawicka 2012: 192), како во примерите: *vendi shitet* (се продава место), *placi shitet* (се продава плац), *shitet shtëpinë*[1] (се продава куќа) (МАР 2016), овој натпис даден на почетокот на текстот, со сличноста на одглаголската именка *shitje* со македонската глаголска именка *продавање* и посебно со глаголските именки што се сретнуваат во нашите југозападни дијалекти[2], ме поттикна да се осврнам на огласите на интернет на македонски и на албански јазик.

Резултатите до кои се дојде со пребарување на само две албански одглаголски именки, *shitje* и *zbritje*, и соодветните огласи на македонски јазик ќе бидат тема за анализа во овој прилог.

---

[1] Вакви огласи постојат и на интернет, но главно се работи за огласи од територијата на Р Албанија и во помал број од нашите градови, додека на косовскиот интернетски простор доминираат огласите со одглаголски именки.
Сп.: https://www.facebook.com/Shitet-Apartament-104326188048678/ (пристапено на 20.5.2021)

[2] Има целосно формално поклопување на овие албански одглаголски именки со глаголските именки од костурскиот говор: *орање, ранање, женење, врнување*, кои се вклучени во системот на именската промена со помош на наставката *-je* (Конески 1996: 179-180).

Балканскиот јазичен сојуз со македонскиот јазик како централен и „најбалканизиран“ словенски јазик, е предмет на интерес на многу лингвисти и во минатото и денес. Притоа, без разлика на кое рамниште ги анализираме балканизмите, општата констатација е дека интерференцијата на јазиците што се долго време во контакт, резултира со слични формални начини за изразувањето на семантичките категории и за именувањето на предметите и појавите од светот што нѐ опкружува. Притоа, како што нагласува Марјан Марковиќ, еден од сегментите при „пренесувањето на информацијата од семантичкиот континуум е и потребата за постигнување јасна и поеднозначна комуникација меѓу говорителите, при што показателите на семантичките категории кодирани во јазикот постојано се менуваат со цел да постигнат повисока транспарентност. Токму од нивната транспарентност зависи успешноста на комуникацијата“ (Марковиќ 2020: 59). Притоа, формалните маркери на семантичките категории се пресликуваат од еден во друг јазик за да бидат јасни начините на пренесување на информацијата во соседните јазици. Оттаму е и високиот степен на аналитизам во сите балкански јазици и појавата на комбинации на лексеми и соодветни предлози и партикули или изразити зборообразувачки форманти за да се заменат старите синтетички форми (веќе изгубени или во фаза на губење), било да се работи за именување на нештата или пак на дејствата / состојбите од објективната стварност, односно и во номинацијата и во предикацијата.

Еден од тие механизми за јасно формално именување на дејствата е појавата на глаголската именка во македонскиот јазик со нејзината повеќефункционалност и постоењето на нејзини еквиваленти во другите балкански несловенски јазици, на што посочува Блаже Конески во својата *Историја на македонскиот јазик* (Конески 1996: 186). Тополињска, пак, анализирајќи ги глаголските именки на синтаксичко рамниште, истакнува дека глаголската именка „спаѓа меѓу морфолошките формации со двојна природа: таа ги чува функционално-семантичките глаголски карактеристики, додека формално-синтаксички се однесува како именска лексема“ (Тополињска 1995: 148). Оваа двојна природа на (од)глаголските именки придонесла во македонскиот јазик тие да имаат навистина голема употреба, и како кондензирани реченични трансформи, и како поименчени именувања на предмети и апстрактни поими односно „опредметена апстрактна сушност“ (Конески 1954: 183). Она што е предмет на интерес во нашиов прилог е употребата на (од)глаголските именки како кондензирани реченични трансформи со значење ‘цел’ во македонскиот и во албанскиот јазик. Пример: **Станови за продавање** (на продажба) / **Banesa ne shitje.**

Кога се споредуваат два јазика кои не се генетски сродни, како во овој прилог, ќе тргнеме од формалната сличност на анализираните синтагми (Đorđević 2004: 75), составени од неопределена именка во множина + предлог + именка добиена од глагол и ќе ја анализираме информацијата

што ја даваат. Информацијата се дава на ист начин, со кондензирана реченична трансформа. Но дали навистина е така и колку елементите на синтагмите што ги анализираме имаат иста семантика?

Првиот елемент во македонската синтагма е именката *сѿанови,* која претставува множинска форма на именката од машки род *сѿан* и соодветниот преведен еквивалент на албански е лексемата *banesa* како множинска форма од именката од женски род *banes/*ë со значење ‘стан’. И на македонски и на албански јазик именките се нечленувани односно се неидентификувани, зашто целосната идентификација на предметите кои се именуваат, е дадена на страницата подолу.

Вториот елемент на македонската синтагма е еден од предлозите *за* или *на*. И двата овие предлога имаат и целно значење односно можат да поврзат именки што ја означуваат целта, намената на дејството (в. Мургоски 2005: 203, 425). Вториот елемент на синтагмата на албански јазик е зборчето *пе* кое формално е многу слично на нашиот предлог *на*. Но, ако се побара превод на овој збор во речниците, може да дојде само до забуна бидејќи *пе* на албански е заменка и значи ‘ние’, а овде се работи всушност за предлог што се пишува со темен глас: **në.** Од моите студенти[3] бев информирана дека во прашање е погрешно пишување на предлогот, без знакот за темен глас. Ваквите погрешно напишани огласи се чести во македонскиот интернетски простор на албански јазик, а се работи за генерална појава на необележување на надредни знаци и на албански и на македонски. Лексемата *пë* во Речниците на албанскиот јазик (МАР: 111), се јавува со две значења: **në[1]** ‘предлог со значење *во* (или *на*)’ и **në[2]** ‘сврзник за условни реченици со значење *ако*’. Предлогот *пë* е еден од предлозите што се употребува со акузативот (Mindak-Zawadzka, Sawicka 2012: 48–49; МАР: 207), а во големиот електронски речник на албанскиот јазик *Fjalor e gjuhes e sotme shqipe* помеѓу 24-те значења дадени за овој предлог, има и значење на ‘цел’[4].

Третиот елемент на синтагмите се именки добиени од глаголи, и во двата јазика. Во македонскиот јазик се работи за глаголска (*ѿродавање*) или за одглаголска именка (*ѿродажба*), а глаголските именки знаеме дека се сметаат како нелични глаголски форми во официјалните граматики (Конески 1954: 181–187). Во албанскиот јазик, пак, според истражувања на Марина Спасовска (2015: 213) не постои ваква нелична глаголска форма во официјалните граматики. Овој заклучок е поткрепен со преводи од уметничка литература од македонски на албански стандарден јазик, при што сите македонски глаголски именки се преведени

[3] Сите информации за состојбата во разговорниот албански јазик ги добив од моите студентки на катедрата за македонски јазик и книжевност на Тетовскиот универзитет: Фатмире Билали, Хадиса Алити и Вјолца Азизи, за што срдечно им благодарам.

[4] 12. Qëllimin përse bëhet diçka; për. Në shenjë kujtimi (nderimi, miqësie). Në dobi të dikujt a të diçkaje. Në përgjigje të thirrjes. Në luftë kundër zakoneve prapanike. (http://www.fjalori.shkenca.org/) (пристапено на 30.5.2021)

на албански главно со обични именки. Сепак, во обично прелистување на албански текстови на интернет, можат да се регистрираат повеќе примери со именки добиени од глаголи со суфиксот *-je*[5]. За ваквиот тип именки во *Албанската академска граматика* (*Gramatika e gjuhës shqipe 1* 2002: 59), пишува дека се образуваат со суфиксите *-im* и *-je* и се сметаат како продуктивна и активна зборообразувачка категорија[6], но тие не се вбројуваат во партиципните нелични глаголски форми.

Според информациите од моите студентки од Тетовски универзитет, во албанскиот разговорен јазик во секојдневна употреба се користат повеќе именки добиени од глаголи со суфиксот *-je,* меѓу кои и следниве: *blerje* 'купување', *shkuarje* 'одење', *ardhje* 'доаѓање', *pritje* 'чекање', *rritje* 'растење', *fjetje* 'спиење', *marje* 'земање', *dhënje* 'давање', *përputhje* 'совпаѓање', *shprehje* 'изразување'. Колку овие одглаголски именки имаат функција на реченични трансформи како и македонските глаголски именки треба подетално да се истражи.

За македонскиот јазик е познато дека вакви конструкции на кондензирани реченици изразени со предлог + нефинитна глаголска форма, се многу чести и изразуваат различни релации. Предлогот *за,* но исто така и предлогот *на*, којшто го сретнуваме почесто во овие огласи, изразуваат најчесто релација на 'цел' (в. Тополињска 1997: 101, 103), како во овде разгледуваните примери: *сшанови за продавање, книги на пошусш* и сл.

Овде ќе наведеме дел од примерите што можат да се најдат на интернет, на страниците за огласи на албански јазик со соодветниот превод на македонски: *banesa në (ne) shitje*[7] 'станови на продажба', *ofrohet* ***për*** *shitje banesa*[8]... 'се нудат станови за продажба', *banesa ne shitje ne Gostivar Maqedoni*[9] 'станови за продажба во Гостивар, Македонија'; *motor të ri dhe të përdorur në shitje*[10] 'на продажба нови и половни мотори'; *biciklete të reja dhe të përdorura në shitje*[11] 'на продажба нови и половни велосипеди'; *veshje dhe këpucë të përdorura për femra në shitje*[12]

[5] Blerje Online te shpejta dhe te sigurta ne Qendren; blerje online rroba… (Брзо и безбедно интернет купување во Центарот; купување облека преку Интернет); shtyhet afati për shkuarje në… (рокот за одење во…) и др.

[6] „Tipat prodhimtarë mund të jenë veprues (p.sh. emrat e mbiemrat me prapashtesën *-(ë)s*, emrat prejfoljorë me prapashtesat *-im* e *-je*, mbiemrat me parashtesën *pa-* etj.), ose joveprues (p.sh. emrat dhe mbiemrat me prapashtesën *-më*)". (*Gramatika e gjuhës shqipe 1* 2002: 59)

[7] https://www.njoftimefalas.com/5/banesa-ne-shitje-ne-shkup/ (пристапено на 30.5.2021)

[8] https://mirlir.com/shpallje/Prishtine/Apartment-Banesa/Ofrohet-per-Shitje-Banesa-ne-Aktash-2955456/ (пристапено на 30.5.2021)

[9] https://www.njoftimefalas.com/en/5/banesa-ne-shitje-ne-gostivar-maqedoni/ (пристапено на 30.5.2021)

[10] https://www.merrjep.al/njoftimet/automjete/motocikleta/shitet (пристапено на 31.5.2021)

[11] https://www.merrjep.al/njoftimet/q-Biciklete (пристапено на 31.5.2021)

[12] https://www.merrjep.com/shpalljet/sport-rekreacion/veshje-kepuce/per-femra (пристапено на 31.5.2021)

‘користени облека и обувки за жени на продажба’ и др. Од приложените примери се гледа дека имаме пример и со предлогот ***për*** употребен пред именката *shitje* (*ofrohet* ***për*** *shitje banesa*), но се работи за перифрастичен предикат (*ofrohet* ***për*** *shitje* ‘се нуди за продажба’), којшто со исти формални средства постои и во македонскиот јазик. Предлогот ***për,*** кој на македонски главно се преведува со ‘за’ (в. МАР 2016: 122), исто како и предлогот ***në,*** има повеќе различни функции, но кај овој предлог токму првата функција е ‘цел, намера’, што може да се види и од даденото толкување во големиот електронски речник на албанскиот јазик, што го даваме во фуснота [13], а каде што во последниот маркиран пример предлогот е употребен токму пред една (од)глаголска именка **(**Ishin gati për mbrojtje ‘Тие беа подготвени за одбрана’).

Побаравме примери и со именката *zbritje* ‘попуст, намалување’ добиена од глаголот *zbres, zbritem* (‘слезе, слегува’, в. МАР 179) и овде ќе посочиме дел од нив: *tortet në zbritje* ‘торти на попуст’, *patika ne zbritje* ‘патики на попуст’, *fustana ne zbritje* ‘фустани на попуст’, *telefona ne zbritje* ‘телефони на попуст’ и др. Од примериве може да се заклучи дека формалната идентичност е повеќе од очигледна.

Во огласите на македонски јазик има или комбинација на предлогот *на* и одглаголската именка *продажба* или комбинација на предлогот *за* и глаголската именка *продавање*: *продажба на куќи*[14], *продажба на станови, станови за продавање*[15], *куќи за продавање*[16], *продажба на обувки, продажба на велосипеди*[17] и сл. Одглаголската именка *попуст* се појавува само во комбинација со предлогот *на: патики на попуст, алати на попуст, попуст на торти.*[18]

Заклучок. Интерференцијата меѓу македонскиот и албанскиот јазик во моментов е навистина силна, а во оваа прилика се осврнавме на начините на изразување на глаголски дејства со именски форми на глаголот.

---

[13] 1. Qëllimin a synimin e një veprimi; qëllimin a sendin përse shërben a duhet diçka; frymorin ose sendin, në dobi a në dëm të të cilit bëhet diçka; objektin mbi të cilin shtrihet një veprim a një gjendje. Lufta për çlirim. Puna (përpjekjet) për ndërtimin e socializmit. U hodhën në sulm për hapjen e tokave të reja. Ardhshi për gaz!
Ju ardhshim për të mirë! Erdhën për urim. Shkoi për ujë (për dru). **Ishin gati për mbrojtje**. … http://www.fjalori.shkenca.org/ (пристапено на 1.6.2021)

[14] https://novelestate.com/estate_list.html?serviceType=selling&estateType=house (пристапено на 31.5.2021)

[15] http://kapitalohrid.mk/index.php?option=com_hotproperty&view=types&layout=properties&id=2&Itemid=1&limitstart=20&limit=20&ordering=Property.price&ordering_dir=asc (пристапено на 31.5.2021)

[16] https://propertyone.mk/ (пристапено на 31.5.2021)

[17] https://velosiped.mk/ (пристапено на 31.5.2021)

[18] https://kupinapopust.mk/deal/tag/%D0%90%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B8 (пристапено на 31.5.2021)

Образувањето именки од глагол и во двата јазика, кои потоа изразуваат различни глаголски функции во реченицата со различни предлози, е процес што е актуелен, а за што дадовме примери само со две (од)глаголски именки. Притоа, наш став е дека во минатото влијанието за појавата и ширењето на употребата на глаголските именки одело од правецот на албанскиот и другите несловенски балкански јазици кон македонскиот, но денес сметаме дека правецот е обратен, односно дека македонскиот јазик со своите јазични модели влијае на албанскиот, посебно во неформалната комуникација, каде што текстовите не поминуваат на јазична лектура. Поопсежна контрастивна анализа и на други (од)глаголски именки и нивната употреба не само во огласи, туку и во други јазични појави, ќе ни даде уште поширока слика за тоа до каде е напреднат овој процес на конвергенција. Во моментов, можеме само да заклучиме дека аналитизмот е сè поизразен и во македонскиот и во албанскиот јазик. Тој процес, иако се потпира на моделите што и претходно постоеле, би требало да го анализираме и во поширок социолингвистички контекст, а особено во контекст на влијанието на англискиот јазик, како јазик за меѓународна комуникација и како јазик на виртуелна комуникација, што зеде замав последниве неколку години. Но, она што е очигледно за еден лингвист од овие балкански простори, тоа е дека двата јазика, македонскиот и албанскиот, на синтаксичко рамниште се сè поблиски и поблиски, и тоа е уште една причина повеќе што побрзо да се пристапи кон изработка на една констрастивна македонско-албанска граматика.

Литература

Конески, Б. 1954. *Граматика на македонскиот литературен јазик: Дел 2: За формите и нивната употреба.* Скопје: Култура.

Конески, Б. 1996. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

Лаброска, В. 2008. „За глаголската именка во кичевскиот говор (механизми на номинализација)“, *Научен собир „Македонскиот јазик, минато, сегашност, иднина“, реферати од научниот собир по повод 50-годишнината од основањето на Институтот*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 241–246.

МАР: *Македонско-албански и албанско-македонски речник,* (В. Лаброска, Б. Сулејмани, Х. Имери-Бина, П. Атанасов), Скопје: Нансен дијалог центар, 2016.

Марковиќ, М. 2020. „Македонскиот јазик – комплексен адаптивен систем“, *Погледи за македонскиот јазик*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, МАНУ, Совет за македонски јазик, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 59–89.

Мургоски, З. 2005. *Речник на македонскиот јазик.* Скопје: Зозе Мургоски, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Спасовска, М. 2015. *Изразување минатост со глаголските форми во македонскиот и во албанскиот јазик*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ (одбранета докторска дисертација).
Тополињска, З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Синтакса I дел*, Скопје: МАНУ.
Тополињска, З. 1997. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Синтакса II дел*, Скопје: МАНУ.
Gramatika e gjuhës shqipe 1 2002. Tiranë: Akademia e shkencave e shqiperise institute i gjuhësisë.
Đorđević, R. 2004. *Uvod u kontrastiranje jezika,* Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
Mindak-Zawadzka, J., Sawicka, I. 2012. *Zarys gramatyki języka albańskiego,* Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej akademii nauk, Wydawnictwo Agade Bis.

Veselinka LABROSKA

MACEDONIAN AND ALBANIAN (DE)VERBAL NOUNS IN ONLINE ADVERTISMENTS

S u m m a r y

The subject of analysis of this article are the (de)verbal nouns used in online advertisements in the Macedonian and Albanian language. The usage of the same formal means of expressing the action in the advertisements was a motivation for analysing advertisements of the type: *станови за продавање / banesa ne shitje* (flats for sale), which serves as a motive for further contrastive research of the two languages, Macedonian and Albanian.

Keywords: (de)verbal nouns, Macedonian language, Albanian language, advertisements, Internet, interference

UDC 811.163.3'367.6

Елена ПЕТРОСКА
Montana State University, Billings
elenapetroska@gmail.com

ЗБОРОВИ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ СПРОТИВСТАВЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК[1]

Предмет на анализа во оваа статија се зборовите *напротив, спротивно* и *обратно,* кои маркираат спротивственост. Целта е да се претстават нивните специфики на синтаксичко-семантички план, да се утврди нивното значење и функционирање или како прилог и/или како метатекстуална јазична единица[2]. Ќе се покаже дека *напротив* функционира како метатекстуална јазична единица, *обратно* како прилог, а и како метатекстуална јазична единица, а *спротивно* како прилог во македонскиот јазик, а ќе се наведат и нивните полски еквивалент. Може да се каже дека овие изрази спаѓаат и во малата селектирана група лексеми, наведена од Тополињска (2009), во чија семантничка структура е вграден предикатот на негација, а не содржат показател на негација во својата формална структура[3]. Оние што се употребуваат како метатекстуални единици што изразува спротивственост наликуваат на некој начин на експонентите за адверсативна релација[4].

Се тргнува од становиштето дека помеѓу прилозите и метатекстуалните единици постои разлика на синтаксичко-семантички и на прозо-

[1] Оваа статија е напишана во чест на професорката Тополињска, како благодарност за нејзината силна инспирација и огромна поддршка во продлабоченото опишување на македонскиот јазик.

[2] Терминот метатекстуална единица е адаптиран од Kisiel 2018.

[3] Тополињска (2009: 138) како пример за прилози со вградена негација ги наведува мак. *наопаку*, pol. *naopak*, или мак. *обратно*, pol. *na odwrot*.

[4] Пошироко за адверсативната релација види Тополињска 2009.

диски план: прилозите се врзуваат со глаголите и обично следат по глаголот и го пополнуваат рематскиот дел од реченицата и можат да бидат негирани, а метатекстуалните единици не се врзуваат за јазичните единица со кои се јавуваат, т.е. индиферентни се кон нивните синтаксички и семантички карактеристики, најчесто се јавуваат во иницијална или во парентетска позиција и претставуваат коментари на тематско-рематската структура на реченицата. Со анализата на примерите со *напротив, спротивно* и *обратно* целта е да се даде нивен опис со доследно раздвојување на предикативните и метатекстуалните значења. (сп. Kisiel 2018).

Во сите речници на македонскиот јазик, според традиционалната граматика, *напротив, обратно* и *спротивно* се опишани како прилози. За *напротив* е дадено следното објаснување: „спротивно, обратно, не така, ами спротивно од тоа“ (ОДРМЈ и ДРМЈ), за *обратно*: „Во спротивен правец од досегашниот“; „Спротивно, на поинаков начин“ (ДРМЈ). За *спротивно* нема наведени објаснувања, а како што гледаме „спротивно“ е составен дел од објаснувањата на значењата на *напротив* и *обратно*. Од тие причини тука ги разгледуваме трите. Јазичниот материјал врз кој се темели анализата е, пред сè, од од *Електронскиот корпус на македонските книжевни текстови* (ЕКМКТ).

1. Изразите на спротивственост и нивната функција: прилози – метатекстуални единици

Метатекстуалните единици се карактеризираат со следното: формално, (морфолошки) личат на прилози; можат (иако не мора) да се јавуваат во позиција предвидена за прилог; и како изрази на спротивственост укажуваат на разлики помеѓу две нешта. Разликата помеѓу прилогот и метајазичната единица е универзална, како и проблемот на нивното диференцирање[5].

1.1. *Напротив* и неговата функција

Сите наведени примери со *напротив* во ОДРМЈ и ДРМЈ го покажуваат неговото функционирање како метатекстуална единица:

(1) Во песната тие зборови не звучат лошо, *напротив* тие прават едно убаво поетично единство.

(2) Сакаше со тоа да го поправи впечатокот, *напротив* излезе уште полошо.

Напротив во овие примери е самостојна единица, не се врзува со глаголите, не следи по нив и не го пополнува рематскиот дел од

[5] Контрастивното истражување на метајазичните единици, според Kisiel (2018), како на пр. податоците извадени од Полско-руско-бугарскиот паралелен корпус (PKPRB), ја докажува таа теза.

реченицата. Се однесува на ремата и тоа не како нејзин дел, туку како нејзин коментар. Укажува на разликите, спротивставеноста помеѓу она што е кажано во ремата (тие прават едно убаво поетично единство; излезе уште полошо) и она што претходно е кажано.

Наведените примери може да се каже дека наликуваат на некаков тип адверсативна релација затоа што во длабинската структура двата пропозициски аргументи се спротивставуваат еден со друг, а специјализирана метатекстуална единица-предикат *напротив* е показател на таквата релација. Од семантички аспект се работи за предикат што прифаќа само пропозициски аргументи и го одразува начинот на нашето размислување. Со *напротив* се коментира дека она за што сега ќе стане збор му се спротивставува на претходно кажаното, ако не целосно, тогаш во некои аспекти го негира. Така, во примерите (1) и (2) она што се негира може да се парафразира како „не е вистина дека тие зборови звучат лошо“ и „не е вистина дека го поправи впечатокот“.

Од анализираните примери со *напротив* во ЕКМКТ се гледа дека во повеќе од половината *напротив* има почетна позицијата. Една од главните карактеристики на метатекстуалните единици, т.е. нивната јасна предиспозиција е да ја заземаат почетната позиција (3)–(7) или, евентуално, да се употребат парентетски (8), а не ја исклучуваат и крајната позиција (в. Тополињска 2009).

(3) Турците, како и стопаните дотогаш, не ги злоставуваа. *Напротив*, ги заштитуваа од вонредните порези…

(4) И ништо не стивна. *Напротив*, имав чувство дека, оние исти пламења што ми разгорија жарови на битолското шеталиште среде липите, разбеснаа сега вдвоени…

(5) Тоа ми е редовен апеж, предизвикан од моите сопствени вошки.
– Не ви пречи?
– Не. *Напротив*, ми причинува задоволство.

(6) Никогаш, досега, не се прашав, зошто тој не се противеше на таа задача? *Напротив*, ја реши докрај.

(7) Немав лошо детство – раскажува Илија. – *Напротив*, многу среќно.

(8) Но тоа никогаш не беше горчливо сеќавање на овој ден, *напротив*, тоа беше секогаш радосно навраќање кон овој одамнешен празник на пролетта…

Во примерите (3)-(8), исто како и во (1) и (2) *напротив* се однесува на ремата и тоа не како нејзин дел, туку како нејзин коментар. Со *напротив* се коментира дека она за што сега станува збор му се спротивставува на претходното, ако не целосно, тогаш во некои аспекти го негира. Она што се негира може да се парафразира како „не е вистина: дека ги злоставуваа

/ ништо не стивна / дека ми пречи / дека се противеше на таа задача / дека имав лошо детство“.

Напротив и во иницијалната позиција секогаш е показател на релација, која не е маркирана на површината со срзничко стедство, и по него следува втората по ред аргументска дел-реченица, а првиот аргумет е скриен во претходниот текст.

Во корпусот (ЕКМКТ) доминираат примерите во кои првиот аргумент на површината има показател на негација (3)–(8), како и (1). Тоа покажува дека овој тип на адверсативна релација ‘Не... напротив’ личи на ‘Не…, туку’ (8), кое според Тополињска (2009: 93) претставува универзална шема на ‘спротивставување’ во македонскиот јазик. Во самата адверсативна релација има вградена негација што открива некаква релевантна разлика меѓу двете пропозиции, т.е. ситуации. Таа разлика на површината најлесно се изразува со показателот на негација, а не е исклучено да се изрази и со различни содржини на пропозицијата, како во (2). Самата негација многу појасно ја изделува разликата како спротивност. Во (9) се работи за основен израз на спротивставување со специјализиран сврзник-предикат *туку* со кој се поврзуваат две аргументски дел реченици. Во (8а) со метатекстуалната единица-предикат *напротив* се маркира/нагласува спротивставеноста со претходната пропозициска содржина. Примерите (9а) и (9б) се синонимни, а тоа значи дека *напротив* може да се замени со изразот *спротивно на тоа*, кој како целина има иста функција (*тоа* упатува на претходниот дел од реченицата). Во (9в) се употребени и скрзникот *туку* и метатекстуалната единица *напротив* за да се нагласи спротивставеноста помеѓу двата пропозициски аргументи. Со тоа, авторот на текстот во процесот на размислување и заклучување сака да ја нагласи соротиставеноста, која можеби и не е толку видлива (спротиставеноста: „го исклучив“ – „го замолив да се повлече“ не е толку силна како „имав лошо детство“ – „имав среќно детство“).

(9) Не го исклучив, *туку* го замолив да се повлече.
(9а) Не го исклучив, *напротив*, го замолив да се повлече.
(9б) Не го исклучив, *спротивно на тоа*, го замолив да се повлече.
(9в) Не го исклучив, *туку напротив,* го замолив да се повлече.

Од книжевниот корпусот (ЕКМКТ) се гледа дека на *напротив,* како во (8в), често му претходи *туку* (во околу 15 проценти од примерите). Спротивставеноста е нагласена со *напротив*, а поврзаноста, спротивставена релацијата со *туку*.

(10) ...но мене тоа не ми пречеше, туку *напротив,* го сфаќав тоа како сигнал кој ми ветува...

(11) …уште во почетокот сакаше да му стави на знаење на Таушан дека не се работи за ништо сериозно и страшно. Туку, *напротив*, дека станува збор за нешто сосем излечливо.

Во корпусот има добар дел примери (околу 12 проценти) каде што *напротив* е сведен на реченица (во елиптична форма). Во овие примери и првиот и вториот аргумент „се скриени“ во претходниот и во текстот што следи. Првиот аргумент е некаде претходно во текстот, а вториот следува веднаш по *напротив*:

(12) Мислам дека ќе седне до мене, на каучот. Има доволно место. *Напротив*. Седнува полека во фотелјата, наспроти мене.

(13) Не беше во прашање никакво мое учество во Заговорот, уште помалку во кражбите и во палењето на Гимназијата, најмалку во убиството. *Напротив*. Јас бев измислен и додаден во процесот, како зачин, подоцна.

1.2. *Спротивно* и неговата функција

Спротивно е јасно дека функционира како прилог. Во реченици*те* (14) и (15), прилошката природа на *спротивно* се гледа преку неговата јасна врска со глаголот. Тоа го покажуваат и следниве прашања и одговори: *Како гласаа? - Спротивно на волјата на народот; Како се врти девојчето? Спротивно од правецот на стрелките*; негацијата: „не гласаа по волја на народот“, „не се врти во правец на стрелките на часовникот“; може да се засили со *сосем, токму* итн. *Спротивно* како прилог е дел од ремата, т.е. го пополнува рематскиот дел од реченицата. Во однос на честота на употреба во книжевните текстови (ЕКМКТ) *спротивно* се среќава два и пол пати поретко од *напротив*.

(14) Мнозинството пратеници гласаа *спротивно* на волјата на народот.

(15) Девојчето се врти *спротивно* од стрелките на часовникот.

1.3. *Обратно* и неговата функција како прилог и како метатекстуална единица

1.3.1. *Обратно* како прилог

За разлика од *напротив* и од *спротивно*, *обратно* може да функционира и како прилог и како метатекстуална единица. Примерите од македонските речници (ДРМЈ) (17) и (18) ја претставуваат неговата прилошка употреба.

(16) Го заврти тркалото *обратно*.

(17) Се случи *обратно* од предвиденото.

Тоа го потврдуваат и следниве прашања и одговори: *Како го заврти? – Обратно. Како се случи? Обратно од предвиденото*; негацијата: “не го заврти како што се очекуваше”, “не се случи така како што се предвидуваше”; може да се засили со *сосем*, *токму* итн. *Обратно* како

прилог е дел од ремата, т.е. го пополнува рематскиот дел од реченицата. И во примерот (18) (заклучок од лекарски извештај), *обратно* функционира како прилог. Како и секој прилог, од семантички аспект, претставува предикат што на својот појдовен аргумент му припишува некоја особина („бубрегот е поставен обратно“, т.е. „бубрегот е поставен во спротивна позиција, а таа позиција не е очекувана“).

(18) Катерина има *обратно* поставен бубрег.

Во ЕМКТ, околу половина од вкупниот број примери со *обратно* се со прилошка употреба. Она што е различно со *спротивно* е не неговата функција, туку допрецизирањето на типот спротивставеност. Во (19) толкувањето е „бродот возел во правец на објект што е поставен во спротивна позиција од онаа што е очекувана“. Ова значење, како доквалификација на типот на спротивставување се среќава и кога позицијата не е физичка (20).

(19) Бродот за кој станува збор воопшто не возел волна, туку оружје, и не во правец на Трст, туку *обратно*, од Трст кон Цариград.

Примерот (20), се чини, го дава патот по кој прилогот лесно може, со испуштање на глаголот да профункционира и како метатекстуална единица[6]. Пропозициската содржина на реченицата што претходи и на таа што следи го креира тој контекст на релација на спротивставеност. Па така, сосем нормална би била и варијантата:

(20) Аристотел бара да им всади хеленски дух, потоа тие самите ќе бидат совладани од самите себе. Александар *обратно*, тој сака светското царство да биде устроено спрема целината на светот.

1.3.2. *Обратно* како метатекстуална единица

Од анализираните примери во книжевниот корпус (ЕКМКТ) се покажува дека *обратно* како метатекстуална единица се употребува во контексти како и *напротив* (т. 1.1.), но многу поретко. Вкупниот број на примери со *обратно* во ЕКМКТ е половина во однос на оние со *напротив*, а од нив помалку од половина функционираат како метатекстуални единици.

Обратно во оваа функција се среќава во иницијалната позиција, но многу ретко.

(21) А, нека извини: ако е тој луд, јас не сум. *Обратно*, јас се чувствувам здрав и силен, како никогаш.

[6] Според Żabowska (2019), еден од основните механизми на деривација (семантичка и формална) што доведува до создавање на одделна класа на метатекстуални единици е лексикализацијата на определени прилошки изрази.

Почесто се среќава во примери каде што му претходи *шуку*. И тука, како и со *напротив*, (в. т. 1.1.) спротивставеноста е нагласена со *обратно*, а поврзаноста, спротивставената релацијата со *шуку* (22) и (23).

(22) Прифаќањето на традицијата за него не значело потчинување, туку *обратно*, преку контактот со неа се ослободувале неговите сопствени творечки потенцијали.

(23) …мажот и жената не пристигнуваат во еден свет напуштен од Бог, туку, *обратно,* дека приминувајќи во овој наш свет тие не доаѓаат во некој животен пекол и не паѓаат во некој животен очај…

И во овие примери (22)–(23) типот на спротивставување е потесно определен, што се должи на самото значење што го внесува *обратно*.

2. Сличности и разлики меѓу *напротив, обратно* и *спротивно*

Во следниве примери е претставена прифатливоста на *обратно* наспроти *напротив* и *спротиво* во наведените одговори, врз основа на карактеристиките на пишаните текстови[7]. Се тргнува од претпоставката, заснована на претходно утврдената метатекстуална функција на *напротив* и прилошката функција на *спротивно* и функцијата на двата хомографи на *обратно*. Во (24) и (24а) *обратно* функционира како *спротивно*, а во (24б) *обратно* функционира како *напротив.*

(24) - Таа нема да дојде.
- Мислам *обратно / спротивно / *напротив*.

(24а) - Таа нема да дојде.
- *Обратно / Спротивно / *напротив* мислам, дека има голема желба да дојде.

(24б) - Таа нема да дојде.
- *Обратно / *Спротивно / Напротив*, има голема желба да дојде.

2.1. Сите овие изрази ги обединува некакво значење на спротивставеност. Главната разлика меѓу *обратно* и *спротивно* е дека *обратно* го определува она што води кон превртена (огледална) слика на предметот, т.е. вниманието е насочено кон самиот предмет и неговата позиција, а *спротивно* укажува на тоа дека случувањето доведува до појава на нешто на другиот крај на скалата, т.е. е во корелација со позицијата на нешто друго. Сето тоа зависи и од семантиката на глаголите, што излегува од рамките на оваа анализа. Ако во приметот (15) го зземиме *спротивно* со *обратно* ќе нагласиме дека спротивставеноста е како превртена слика, која дава само две можности за вртење (вистинската слика е вртењето

[7] Во говорниот дискурс може да се очекува нивна поширока прифатливост, а тоа не е предмет на овој труд.

како стрелките од часовникот, а огледалната (превртена) слика е вртењето во спротивен правец). Со *спротивно* тоа не се нагласува.

2.2. Разликата во значењето помеѓу *обратно* и *напротив* е слична со разликата помеѓу *обратно* и *спротивно*. Со *напротив* се коментира дека она за што станува збор му се спротивставува на претходно кажаното. Со *обратно* се нагласува врската помеѓу две нешта, т.е. две страни, од кои едната е како превртена слика (инверзија) на другата. Така, во примерот (21), покрај коментарот дека *јас се чувствувам зорав и силен,* кој му се спротивставува на претходно кажаното, се нагласува дека тие две спротивставени страни се превртена слика една на друга „јас не сум луд“ и „јас сум луд“. Кога во примерот би се употребило *напротив,* спротивставените страни се сместени некаде на скалата и не се превртена слика една на друга. Авторот на текстот го одразува начинот на своето размислување и заклучување за да ја изрази спротивставеноста, а тој однос бира како да го нагласи и допрецизиран.

3. Полските еквиваленти на *напротив, спротивно* и *наводно*

Во сатијата за полските изрази на спротивставување (Kisiel 2018) авторката ја претставува разликата помеѓу прилогот и метајазичната единица, што е прифатено и во овој труд, и докажува дека таа разлика е универзална, додека постоењето на метатекстуални хомографи на соодветните прилози е специфично за секој јазик. Според анализата на полските примери во споменатата статија и наведените паралели со други словенски јазици може да се додадат и македонските еквиваленти. Полскиот еквивалент на *напротив* е *przeciwnie*$_{meta}$, а на *спротивно* е *przeciwnie*$_{adv}$ (во полскиот јазик *przeciwnie* претставува хомограф). Полскиот еквивалент на *обратно*$_{meta}$ е *odwrotnie*$_{meta}$, а на *обратно*$_{adv}$ е *odwrotnie*$_{adv}$ (и во двата јазика метатекстуалната единица е хомограф на прилогот).

4. Она што ги обединува *напротив, спротивно* и *обратно* е способноста да изразат спротивставеност. Според својата функција, *напротив* и *обратно*$_{meta}$ се изделуваат како метајазични единици, а *спротивно* и *обратно*$_{adv}$ како прилози. Во однос на нагласувањето на типот спротивставеност *обратно* се изделува во однос на *напротив* и *спротивно.*

Извори

ЕКМКТ – *Електронскиот корпус на македонските книжевни текстови,* http://drmj.manu.edu.mk/електронски-корпус-на-македонски-кни/
ДРМЈ – *Дигитален речник на македонскиот јазик,* http://drmj.eu
ОДРМЈ – *Официјален дигитален речник на македонскиот јазик,* https://makedonski.gov.mk

Литература

Конески, Блаже 1996. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Детска радост.

Минова-Ѓуркова, Лилјана 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.

Тополињска, Зузана 2009. *Полски~македонски: граматичка конфронтација 9. Негација*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Bogusławski, Andrzej. 1977. *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*, Warszawa

Kisiel, Anna 2018. "Wyrażanie przeciwieństwa. Między przysłówkiem a metatekstem", *Z Polskich Studiów Slawistycznych*; Vol. 13; iss. 2; pp. 113–124.

Liu, Dilin 2008. *Linking adverbials.* "An across-register corpus study and its implications" *International Journal of Corpus Linguistics* 2008, 13(4), s. 491–518.

Witosz, Bożena 2017."Metatext in the Discourse of the Theory of Text, Stylistics and Pragmalinguistics*", *Forum Lingwistyczne*, 4.

Żabowska, Magdalena 2019. „Dla odmiany – fraza przysłówkowa i komentarz metatekstowy (na tle konstrukcji dla + NP)" *LINGUISTICA COPERNICANA*, 16.

Elena PETROSKA

ON WORDS EXPRESSING CONTRARINESS IN MACEDONIAN

S u m m a r y

The purpose of this article is to present the differences and similarities of words that express contrariness in Macedonian: *напротив, спротивно* and *обратно*. The analyses of their use are based on The Electronic Corpus of Macedonian Literary Texts. By confirming the differences between adverbs (they conjoin verbs; they fill a rhematic part of a sentence) and metatextual units (they don't conjoin; they serve as a comment to (parts of) thematic-rhematic structure), this work presents *напротив* as a metatextual unit, *спротивно* as an adverb and *обратно* as a homograph (as an adverb and as a metatextual unit). They are all related to negation, and used as metatextual units (*напротив* and *обратно*) they create an adversative relation. This work also discusses their meanings, where *обратно* separates itself from *напротив* and *спротивно*.

Keywords: Metatextual unit, adverb, contrariness, contrast marking.

UDC 811.163.3'367.332.7

Елени БУЖАРОВСКА
Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, Скопје
elenibuzarovska@t.mk

Лилјана МИТКОВСКА
ФОН Униврзитет, Скопје
liljana55@yahoo.com

ДА-КОНСТРУКЦИИТЕ ВО КОМПЛЕТИВНА ФУНКЦИЈА

1. Вовед

Темата на оваа статија е инспирирана од извонредно богатиот и разновидниот научен опус на академик Зузана Тополињска, кој проникнува во суштинските принципи на строежот на јазикот. Важен дел од нејзините научни интереси е проучувањето на контактните појави во јазикот, со фокус на јазичните промени во македонскиот јазик под влијание на балканската јазична средина. Една од тие појави е и *да*-конструкцијата која го заменила инфинитивот во словенските балкански јазици. Во оваа статија поаѓаме од нејзините ставови за природата на *да*-конструкциите и подлабоко ја испитуваме реченичната комплементација со *да*-реченици во стандардниот македонски јазик.

Комплементацијата ја сфаќаме како синтаксичка појава која се јавува кога аргументот на предикатот се реализира како комплетивна (односно комплементарна) реченица (Noonan 2007: 52). Формата на комплетивната дел-реченица „зависи од лексичката и категоријалната (граматикализирана) семантика на надредениот предикат“ (Тополињска 1995: 255). Во трудот ги разгледуваме глаголските предикати со реченично дополнение во форма на *да*-реченица (*да* + финитен глагол со презентска основа) и на нејзината варијабилност со други реченични дополненија.

Да-конструкцијата предизвикувала и сè уште предизвикува жив научен интерес како ареален феномен, посебно поради фактот што се вбројува во балканизми. На историските и типолошките аспекти на *да*-конструкцијата е посветена обемна литература (Gołąb 1964, Joseph 1983, Илиевски 1988, Večerka 1996, Асенова 2002, Ammann and Auwera

2004, Грковић-Мејџор 2004, Lindstedt 2010, Фридман 2011 меѓу другите). Се изделуваат делата на Тополињска, која ги проучува *ѓа*-конструкциите како типолошка и контактна појава (2008а, 2008б, 2009, 2014), но исто така детално ја испитува нивната дистрибуција во јужните македонски дијалекти (1995).

Во стандардниот македонски јазик *ѓа*-конструкциите имаат широка дистрибуција во синтаксички независни и зависни реченици. Во првите вршат низа прагматички функции како на пр. поставување на поларитетни прашања (*Да си оѓам?*), давање наредби (*Да оѓиш сега!*), предлози (*Ај ѓа оѓиме заедно*) и желби (*Да си жив и здрав!*), и сл.

Зависните *ѓа*-конструкции се употребуваат во комплетивна и модификациска функција во македонскиот јазик. Во првата тие функционираат како дополнение на глаголски или именски предикати од втор ред во објектна (*Сакам ѓа ѿи кажам нешѿо*) или субјектна позиција (*Да ѿризнаеш не е лесно*). Исто така се употребуваат во протазата на условни реченици (*ѓа* + презент/имперфект), како аргумент на предикат од трет ред (*Да му кажам, ќе ѓојде. Да му кажев, ќе ѓојдеше*).

Како модификатор, *ѓа*-конструкцијата се јавува во две функции: прилошка определба и релативна дел-реченица. Во адвербалната позиција со неа се реализира неаргументскиот член на настанот со семантика на целна (*Оѿиде ѿаму (за) ѓа му каже нешѿо*) и начинска прилошка дел-реченица (*Се вџаши како ѓа виде ѓух*).[1] Во адноминална позиција *ѓа*-конструкцијата функционира како релативна реченица што ја модификува именката-центар која посочува на неопределен референт (*Барам жена ѓа чува сѿарец*).[2]

Нашата главна цел е утврдување на функцијата на *ѓа*-конструкцијата во системот на комплетивни дел-реченици во стандардниот македонски јазик во споредба со конкурентните форми на индикативните комплетивни реченици со сврзникот *ѓека, шѿо* и *како* (*Се надевам ѓека не заѓоцнив, Видов ѓека заѓоцнив, Жалам шѿо заѓоцнив, Гледам како влегуваш*). Тие дел-реченици се дополненија на глаголски предикати од неколку семантички полиња поврзани со човековата ментална активност. За таа цел се испитува значењето импликувано во комплетивните *ѓа*-реченици зависно од семантиката на главниот предикат и варијабилноста меѓу комплетивните *ѓа*-реченици и други типови комплетивни реченици, посебно со ист предикат.

2. *Да*-конструкцијата: потекло и карактеристики

Во македонската лингвистика прифатен е ставот дека *ѓа*-конструкцијата е експонент на аналитички субјунктив односно подреден начин со кој се

[1] Преглед на употреби на зависните *ѓа*-реченици е даден кај Георгиевски (2009).

[2] Примерот е од интернет. Повеќе за такви реченици види кај Бужаровска и Томиќ (Bužarovska, Tomic 2009).

маркира потчинување на еден предикативен израз кон друг (Тополињска 1995: 255). Таа подреденост се појавува во семантичка и синтаксичка зависност од главниот предикат.

Од дијахрониска перспектива, аналитичките субјунктивни конструкции во балканските јазици (во кои спаѓа и *ѓа*-конструкцијата) се појавуваат како замена на инфинитив (Joseph 1983, Асенова 2002).[3] Нивното ширење, паралелно со истиснувањето на инфинитивот, поминува низ слични фази: прво овие конструкции се појавуваат во контексти со изразена модална семантика (целни реченици, па со волитивни предикати), а најдоцна навлегуваат во состави со немодални глаголи како на пр. *ѝочнува* (сп. Joseph 1983: 107, Цыхун 1981: 151).

Претпоставуваме дека модалноста на *ѓа* се должи на нејзиното наследено значење. Се смета дека *ѓа* потекнува од аблативната форма на индо-европската демонстративна заменка **do/*to* со значење ‘оттука натаму’ (Грковић-Мејџор 2004). Веројатно честицата *ѓа* поседувала имплицитно значење на насока, движење кон посакуваната цел, што послужило како семантичка основа за навлегувањето на *ѓа* во целни дел-реченици (кои изразуваат нереализирани идни настани). Грковић-Мејџор (2004) го објаснува развитокот на партикулата *ѓа* од најстарите старословенски пишани текстови во комплетивен оператор во старосрпскиот (13-14 век) со реанализа и генерализација на *ѓа* меѓу две прости реченици во јукстапозиција (прво со волитивните глаголи и глаголи за говорење, често заколнување). Ѓуркова (2015) ги покажува паралелите (но и отстапувањата) во развојот на хипотактичкото *ѓа* во македонските црковнословенски текстови.

За Тополињска *ѓа* е формант на субјунктивот кој го дефинира како „врзан/потчинет начин“ (2008б: 56) што има морфосинтаксички, а не морфолошки карактер (2000: 132). Тој се формализира во две варијанти: *subjunctivus praesentis* (*ѓа* + презент) и *subjunctivus praeteriti* (*ѓа* + имперфект). Како нов глаголски начин[4] тој „претставува средство за суспензија на информацијата за фактивниот карактер на настанот“ со предикати кои изразуваат ментална активност на човекот (Тополињска 2009: 255). Нефактивноста се сигнализира со модалната партикула *ѓа*[5] која има временска футурна перспектива.

Крамер (1986: 38) пак смета дека *ѓа* е немаркирана модална честичка која го добива значењето зависно од контекстот. Во независните реченици честичката *ѓа* се употребува во оптативната и императивната

[3] Оваа јазична промена настанала поради јазичен контакт, пред сè со грчкиот јазик (Илиевски 1988: 194) и тенденцијата на балканските јазици кон аналитизам.

[4] Субјунктивот и кондиционалот му биле непознати на наследениот словенски дијасистем (Тополињска 2008б: 239).

[5] Според Тополињска (2000: 89), треба да разликуваме три вида *ѓа* во македонскиот јазик: партикула за потврдување, приглаголска модална партикула и сврзник за конјукција (маргинално застапена во некои македонски дијалекти).

функција уште во старословенскиот јазик. Постои хипотеза дека таквото *ѓа* потекнува од друг историски извор.[6] Се приклонуваме кон тезата дека независната употреба на *ѓа*-конструкцијата ѝ претходи на зависната (Асенова 2002: 182) со оглед на фактот дека во јазикот хипотаксата се развива од паратаксата. Независните *ѓа*-конструкции послужиле како основа за развој на функции во хипотактички *ѓа*-реченици при замена на инфинитивот.

Што се однесува до значењето на *ѓа*-конструкцијата во македонскиот јазик, Тополињска (2008а: 56) смета дека тоа е нефактивноста. Категоријата фактивност ја дефинира како „временска референција на една финитна глаголска конструкција“ (2008б: 231), и затоа „нефактивните настани имаат идна или миното-идна временска перспектива“ (ibid, 232) припаѓајќи во нереалниот свет (irrealis). Нефактивноста (односно тоа што не е факт/вистина) корелира со граматичките категории начин: субјунктив и кондиционал (Topolińska 2009).

Меѓутоа, терминот ‘фактивност’ се употребува во лингвистиката со друго значење, што може да доведе до забуна. Според „класичната“ дефиниција (Kiparsky, Kiparsky 1970), фактивните предикати ја пресупонираат вистинитоста на своите реченични дополненија, а тоа се проверува со нивна негација. На пр. во *Жалам/не жалам ѓека ѿи ѿомог̄нав*, фактивниот глагол *жали* пресупонира дека ти помогнав, за разлика од нефактивното *смеѿа* во *Смеѿам/не смеѿам ѓека ѿи ѿомог̄нав.* Се чини дека терминот ‘фактивност’ е сфатен широко во предметната литература за словенски и балкански јазици[7] и се изедначува со ‘фактуалност’. Фактуелноста е субјективна категорија која се однесува на степенот на убеденоста на говорителот во тоа што го тврди (асертивност), а фактивноста е импликувана во семантиката на предикатот. Терминот ‘нефактуалност’ се користи паралелно со ‘ иреалност’ (irrealis) во типолошката литература (Mauri, Sansò 2016).

Употребата на негација ја намалува асертивноста на исказот и на тој начин ја суспендира фактуелноста на исказот (не се тврди дека нешто е факт). Некои предикати дозволуваат нефактуалноста да се сигнализира не само преку негација на матричниот предикат (*Не се наѓевам ѓека ќе се виѓиме*), но дополнително и со формата на дополнението *(Не се наѓевам ѓа се виѓиме*).

Врз основа на гореизнесените ставови наведуваме неколку главни својства на *ѓа*-конструкцијата. Тоа се:

---

[6] Тополињска (2000: 132) го прифаќа ставот на Голомб (Gołąb 1964) дека модалното *ѓа* потекнува од императивна форма на **dati*, додека сврзникот *ѓа* – од индоевропската демонстративната заменка **do*. Балканскиот субјунктив историски е повразан со оптативот (заеднички оптативно-субјунктивен начин), поради модалноста.

[7] Истото го тврди и Ницолова (2008: 409) за бугарскиот јазик.

а) изразување на евентуални настани: семантички гледано, *ѓа*-реченицата не кодира пропозиции туку нереализирани дејства со идна проекција, односно „желби, наредби, забрани, претпоставки, со еден збор, нечиј субјективен став кој може да се оствари во иднината“ (Тополињска 1995: 138). Тоа се проицирани ситуации (*states of affairs*) кои не припаѓаат на реалноста и за разлика од пропозициите не подлежат на верификација вистинитост/невистинитост.[8]

б) нефактуалност: *ѓа*-конструкцијата сигнализира нефактуалност, својство што произлегува од онтолошкиот статус на т.н. евентуални настани. Во *Сакам/сакав ѓа ши помогнам* посакуваното дејство припаѓа на светот на желбите (*irrealis*), а не на реалниот свет.

в) темпорална нереференцијалност: настанот во *ѓа*-реченицата не е лоциран во времето и се одредува од времето на матричниот глагол (*Сакам/сакав ѓа одам*). Тоа се поврзува со фактуалноста, која е одлика само на финитните реченици бидејќи настаните што ги изразуваат имаат определена временска рамка (Evans 2007, Nikolaeva 2013).

г) непосредна последователност: *ѓа*-конструкцијата има импликација дека дејството што го кодира следи непосредно по главното. Така може да се објасни идната темпорална проекција вградена во семантиката на *ѓа*-конструкцијата.

д) синтаксичка кохезија: значењето на *ѓа*-конструкцијата произлегува од нејзината т.н. конструкциска семантика – заемодејството меѓу семантиката на модалната честица *ѓа* и глаголот во презентска форма. Меѓу *ѓа* и глаголот постои тесна синтаксичка врска која оневозможува вметнување на друг конституент освен негативниот маркер *не* и кратките заменски клитики (*Да не му кажуваш*).

е) темпорално ограничување: полнозначниот глагол всушност претставува „врзана форма“– тој синтаксички зависи од проклитличното *ѓа* кое не дозволува по него да се употреби глагол во аорист и футур. Тоа укажува дека *ѓа* не е сврзник во „класичното“ разбирање на овој поим.

3. Теориска основа: реченична комплементација

Комплетивните реченици изразуваат настани кои се поврзани со главниот настан, а тоа поврзување може да биде посилно или послабо. Степенот на интеграцијата меѓу главниот и зависниот настан/ситуација зависи од семантиката на матричниот предикат. Посилна семантичката интеграција меѓу настаните доведува до потесна синтаксичка интеграција меѓу двете реченици и обратно (Givón 2001, Cristofaro 2003). За објаснување на оваа појава ја користиме т.н. хиерархијата на семантичката интегра-

[8] Евентуална ситуација/настан претставува всушност опис на дадената ситуација бидејќи не е лоцирана во времето.

ција од Кристофаро (Cristofaro 2003: 122)[9] која претставува една скала (*continuum*) на која се „наредени“ семантичките класи на предикатите според нивото на интеграција на предикациските единици (види Слика 1). Степенот на интеграцијата на настаните се рефлектира на синтаксичко ниво. Потполна интеграција во едноречeнична структура имаат фазните, модалните и манипулативните глаголи: тие немаат своја аргументска структура и се еден вид помошни глаголи. На крајот на скалата се предикатите што слабо или воопште не се интегрираат со своите дополненија.

посилна интеграција	**послаба интеграција**
Фазни >Модални >Манипулативни >Волитивни	Сетилни >Когнитивни >Путативни >Зборување

----------→

Слика 1. Скалата на семантичко-синтаксичка интеграција

Силна семантичко-синтаксичка интеграција на комплетивните реченици се манифестира во темпорална и референцијална зависност од главната реченица. Таквата зависна *ѓа*-реченица се одликува со котемпоралност и кореферентност, што доведува до намалување на нивната финитност. Овие признаци на нефинитна, номинализирана синтакса се маркираат со синтаксички средства (Noonan 2007) како што е формата на комплетивната дел-реченица која влије врз изборот на сврзничкиот оператор.

Се поставува прашање од што зависи синтаксичката интеграција меѓу главната и зависната предикација. Сметаме дека таа зависи од две семантички опозиции кои меѓусебно се испреплетуваат.

(а) опозиција меѓу пропозиција и „евентуален“ (нереален) настан што го кодира комплетивната дел-реченица

Во примерот *Знам/мислам ѓека утре ќе заврне, ѓека*-реченицата изразува пропозиција и затоа подлежи на оценување вистина/невистина. Соговорникот може да не се согласи со: *Не, грешиш.* Но *ѓа*-реченицата во *Сакам утре ѓа заврне* не подлежи на оценување вистина/невистина: соговорникот не може да даде потврден или негативен одговор на искажаната желба.

(б) опозиција меѓу фактуалност и нефактуалност

Да-реченицата, поради темпоралната нереференцијалност, е погодна глаголска форма за реализација на нереални, евентуални настани

[9] Таа се базира на хиерархијата на Гивон (Givón 1984/2001).

кои не можат да се оценат како вистинити/невистинити (на пр. *Сакам да застане автобусот тука*). За разлика од *да*-реченицата, финитната *дека*-реченица, зависно од семантиката на предикатот, кодира пропозиција која говорителот ја проценува како факт или нефакт. Таа може да се модификува со епистемички прилози *сигурно, веројатно* и сл. (Wiemer, во печат).

Фактивното и фактуелното *знае* секогаш пресупонира дека содржината на дополнението е вистинито. Во *(Не) знаев дека автобусот застанува тука* пресупозицијата е дека автобусот застанува тука. За разлика од нив, когнитивните предикати што изразуваат став (т.н. путативни), независно дали се негирани или не, изразуваат епистемичка резерва, односно помал степен на асертивност. Во реченицата (*Не*) *мислам/верувам дека автобусот застанува тука* не е сигурно дали автобусот застанува тука или не.

Некои предикати дозволуваат варијабилност во изборот на дополнението ако содржат волитивна компонента во нивната семантичка структура или ако се негирани. Кај некои глаголи дистанцирањето од вистината на кажаното, односно нефактуалноста, се сигнализира со субјунктивно дополение (*Не верувам дека ќе застане/да застане* или *Се надевам дека ќе дојдам/да дојдам*).

Постои корелација меѓу фактуалноста, изборот на сврзничкиот оператор[10] и семантичко-синтаксичката интеграција на сложената реченица. Таа е послаба кај тие предикати чија подредена предикација посочува на пропозиција па таа се концептуализира посебно од главната. Кај одреден тип матрични предикати чии втори аргументи посочуваат на нереални ситуации кодирани со *да*-реченица постои тесна поврзаност меѓу главниот и подредениот настан (волитивни и манипулативни предикати).

4. Преглед на комплетивните реченици во македонскиот јазик

Во ова поглавје ги разгледуваме комплетивните *да*-реченици со надградени глаголски предикати од аспект дали се врзуваат само со *да*-реченица или покрај *да*-реченица дозволуваат комплетивни реченици воведени со сврзниците *дека*/*што*/*како*. За да се открие семантичката разлика која се сигнализира во формата на дополнението, *да*-реченициите се споредуваат со другите типови комплетивни реченици при истите глаголски предикати. Поради горенаведените својства *да*-реченицата корелира со

[10] Според Вимер (Wiemer, во печат), во стандардниот македонски јазик фактивен сврзник е *што*, фактуален (епистемички неутрален) е *дека*, а нефактуален е *да*. Фактивните и фактуалните се употребуваат со пропозициски дополненија, а нефактуелните со непропозициски. Како фактивни предикати се сметаат глаголите *жали, се жали*, како и предикатите за емоција: нивните дополненија претставуваат каузатор на емоцијата и затоа се блиски до причинските (*Се радувам што дојде/биде/ќи дојде*).

предикати кои се одликуваат со висок степен на интеграција на настаните (како што се фазните, модалните и волитивните глаголи). Нашата хипотеза е дека таму каде што таа алтернира со индикативни сврзници се работи за варијабилност во семантиката на глаголот и дека со употребата на *ѓа*-реченица се потенцира модалната или волитивната компонента.

Сметаме дека употребата на *ѓа-конструкцијата* може подобро да се сфати преку разгледување на предикатите кои дозволуваат алтернација меѓу субјунктивната и индикативната комплетивна реченица. Тоа се постигнува со споредба на значењата на исти лексикограматички реченици (односно градени со ист глагол) со *ѓа* и *ѓека*-дополнение.

4.1. Силна интеграција меѓу главната и зависната предикација

4.1.1 Фазни и модални глаголи

Овие глаголи не се полнозначни па како еден вид помошен глагол целосно се интегрираат, дури се фузионираат со *ѓа*-конструкција формирајќи еден предикат.

Фазни: Во оваа затворена семантичка класа спаѓаат глаголите *почне, продолжи, престане* и *заврши*. Сите освен глаголот *заврши* се дополнуваат со *ѓа*-конструкција. Овие глаголи не се полнозначни: не означуваат дејство туку определуваат во која фаза се наоѓа проицираното дејство кодирано во *ѓа*-конструкцијата. Глаголите *почне, продолжи, престане* сигнализираат дека дејството не е реализирано односно комплетирано до крај (кај *престане* е прекинато), додека *заврши* имликува дека дејството е реализирано и затоа има дополнение во форма на номинализација.

(1) *Почна/продолжи/престана ѓа зборува.*

(2) *Заврши со зборување/*ѓа зборува.*

Модални: Глаголите *мора, може, треба, смее, има* во стандардот се употребуваат за изразување сите видови модалност. Нивната функција е да изразуваат (субјективен) став на говорителот спрема тоа што го кажува. Во деонтичките и динамичките значења модалните глаголи се обележани по лице (освен *треба*), но во некои употреби може да бидат неменливи (*морам/мора ѓа одам*). Полнозначниот глагол е котемпорален со модалниот.

(3) *Морам/можам/треба/смеам/има ѓа влезам без покана.*

(4) *Морав/можев/требаше/смеев/имаше ѓа влезам без покана.*

Во епистемичките употреби на овие глаголи интеграцијата со *ѓа*-конструкцијата е послаба, што дозволува глаголот во *ѓа*-конструкцијата

да има независна временска референција. Модалниот глагол е неменлив (немаркиран по лице и број).

(5) *Мора/треба/може да влегле/?влегоа без покана.*

(6) *Мора да знаеја дека вратата е отворена.*

4.1.2 Катенативни глаголи (за напор и успех на дејството)

Оваа поголема група глаголи составена од *успее, стаса, стигне, се осмели, се обиде, проба, се подготви, се спреми, се труди, се мачи* има задолжителни дополненија во форма на *да*-реченици. Меѓу главниот глагол и *да*-конструкцијата постои висок степен на реченична интеграција. Претпоставуваме дека и тие се фузионирале во една реченица (со кореферентни субјекти и зависна временска референција) бидејќи не може да се концептуализираат како два одвоени настана. Времето на целниот настан се поклопува со времето на матричниот предикат.

Семантички, овие глаголи се двојат на две поткласи кои се разликуваат по тоа дали импликуваат реализиција на настанот во зависната предикација. Глаголите *се обиде, проба, се подготви, се спреми, се труди, се мачи* не се импликативни (Kartunen 1971), а глаголите *успее, стаса, стигна, се осмели* се импликативни бидејќи ја претпоставуваат вистинитоста на нивното дополнение. Во *Се трудев да стигнам на време (но не стигнав)* не се импликува реализирањето на настанот, за разлика од *Успеав да стигнам на време*, каде стигнувањето на време го пресупонира успешното реализирање на дејството. При негација таа импликација се губи: *Не успеав да стигнам на време.*

4.1.3 Глаголи на волиција и емоција

Дополненија во форма на *да*-реченици среќаваме и кај глаголите за волиција: *сака, мечтае, копнее, се стреми* и метафоризираните значења на *сонува* и *планира*. Тие изразуваат намера на говорителот сам или некој друг да го изврши дејството. Во првиот случај тоа води кон кореферентност на субјектите во главната и подредената предикација (7). Ако дејството се налага врз некој друг се добива некореферентност, која не ја блокира употребата на *да*-дополнението (8).

(7) *Сонувам/сонував да се вратам/вратиш.*

(8) *Планирав да станам рано/децата да станат рано..*

Што се однесува до емотивните предикати, глаголите *сака, мрази, се допаѓа,* и некои поекспресивни глаголи со слично значење (на пр. *обожава, копнее, се грози*) се дополнуваат со *да*-реченици. Тие се одликуваат со кореферентност и темпорална зависност од главната реченица. Во

(9) се работи за „евентуален“ настан, генеричен без темпорална референција, а во (10) нереализираниот настан кодиран со *ѓа*-реченица непосредно следи или дури се фузионира со главниот. Всушност, тој настан е изворот на емоцијата и *ѓа*-реченицата нуди објаснување за неа.

(9) *Мразам ѓа одам по снег.*

Некои глаголи за емоции (*се срами, се чуди, се горѓее*) се фактивни глаголи и дозволуваат синтаксичка варијабилност со фактивната (пресупонирана) *што*-реченица ако настанот што го кодира е веќе реализиран, независно дали постои кореферентност меѓу субјектите.

(10) *Се срамам/срамев ѓа влезам во салата.*

(11) *Се срамам/се чудам што влегов/влезе во салата.*

Варијабилноста на *ѓа*- и *што*-конструкциите во овој случај е поврзана со временската релација меѓу чувството и настанот на кој се однесува: постериорноста повлекува *ѓа*-реченица, а антериорноста – *што*-реченица која може да алтернира со *ѓека*-реченица.

Варијабилноста меѓу субјунктивното и индикативното дополнение е карактеристична за повеќе глаголи што се на граница меѓу волитивни/емоционални глаголи и когнитивни. Тие глаголи имаат сложена семантичка структура во која покрај волитивната се содржи емотивна и когнитивна компонента (*се надева, се плаши*) или когнитивна (*реши, одлучи*), што е причина за алтернација меѓу комплетивните *ѓа*- и *ѓека*-реченици. Таквата варијабилност има свои законитости и зависи не само од желбата на говорителот кое значење да го истакне туку и од (не)кореферентноста. *Да*-дополненијата се употребуваат кога во семантиката на таквите глаголи преовладува волитивната компонента која наметнува поголема контрола на матричниот субјект над зависното дејство (12).[11]

Суспензија на фактуалноста при негација исто така повлекува употреба на *ѓа*-реченица (13), појава забележана од Тополињска (2008а: 231) дека предикатот на негација (‘не е вистина дека’) се надградува над фактуалните[12] предикати и ги претвора во нефактуални.

(12) *Искрено се надевам работите ѓа се сменат/ѓека работите ќе се сменат.*

(13) *Не се надевам ѓа ѓојѓат.*

Дека-реченица се употребува кога во значењето на глаголот повеќе е истакната когнитивната компонента. Тоа овозможува независна временска референца на зависната предикација како со кореферентни

[11] Повеќе за тоа види кај Бужаровска и Митковска (2014).

[12] Тополињска го употребува традиционалниот термин ‘фактивен’ за овие ситуации во кои ние го предлагаме терминот ‘фактуален’.

така и со некореферентни субјекти. Ова особено важи за глаголот *се надева* (15).

(15) *Се надевам дека стигнав/стигнавте/ќе стигнете на време.*

И глаголот *се плаши* спаѓа во семантички двокомпонентни глаголи чија структура се состои од ‘непријатно чувство + (не) сакам нешто да се случи’. Со *да*-реченицата до израз доаѓа волитивната компонента: кореферентниот субјект не сака да се случи некој последователен настан (и затоа стравува од него), додека *дека*-реченицата се јавува кај некореферентни субјекти кога волитивната компонента е повлечена на втор план а домирира когнитивната компонента. Таквото *се плаши* е когнитивен глагол со избледнето емоционално значење кое може да се парафразира ‘мислам дека нешто несакано ќе се случи’.

(16) *Се плашам да му кажам за тоа. Се плашам дека ќе му кажат за тоа.*

Како и во другите случаи, комплетивните *дека*-реченици со *се плаши* сигнализираат послаба интреграција на двете предикации па затоа тие се одликуваат со независна временска рамка од матричната предикација (17). Истото се забележува и кај негираните комплетивни *да*-реченици, што укажува на фактот дека тука се работи за посебен вид комплетивни *да не*-реченици со апрехенсивна семантика (18). Сметаме дека јукстопозиција на две модални честици *да* + *не* предизвикала граматикализиција на овој состав во модален сврзник што ја прекинала рекцијата на *да* врз синтаксички зависниот полнозначен глагол. Тоа дозволува негова независна временска референција (односно употреба на минати времиња) и вметнување и честицата *не* за негирање на предикацијата (Mitkovska et al. 2017).

(17) *Се плаши дека ќе го видат/го видоа/виделе.*

(18) *Се плаши да не го видат/видоа/виделе.*

Други глаголи кои се одликуваат со алтернација во изборот на стратегиите за комплементација се *реши* и *одлучи*. *Да*-реченицата се употребува со кореферентни субјекти кога волитивната компонента е истакната за сметка на когнитивната. Во некои контексти *да*-реченицата импликува дека намерата на субјектот е посилно изразена за ситуации кои навестуваат моментална промена (19), т.е. минимален временски расчекор меѓу двата настана, со што се зголемува нивната интеграција. За разлика од тоа, поголемата временска дистанца, како во (20), дозволува да се импликува и вербализација на решението кое се искажува со *дека*-реченица.

(19) *Денес решив да останам дома.*

(20) *Решивме дека догодина ќе патуваме сами.*

Дека-реченицата со кореферентни субјекти и со негиран зависен предикат не создава импликација за непосредна последователност туку сигнализира дека субјектот дошол до одлуката по претходно размислување (21) за разлика од *ѓа*-реченицата во ист контекст (22).

(21) *Цврсшо решив ѓека нема ѓа йијам. (веќе)*

(22) *Цврсшо решив ѓа не йијам. (шаа вечер)*

4.1.4. Манипулативни глаголи

Манипулативните глаголи изразуваат вербално наметнување на говорителот врз соговорникот (или трето лице) со цел да го изврши бараното дејство. Класата на овие глаголи е бројно поголема од претходните семантички класи и делумно се преклопува со глаголи на зборување (освен глаголот *(на)шера*). Главниот глаголски предикат е каузален бидејќи каузаторот (матричниот субјект) предизвикува дејство преку манипулирање со погодениот субјектен референт на зависната предикација. Глаголите во оваа класа изразуваат различен степен на манипулација, а тоа влијае на изборот на дополнението, кое може да се реализира како *да*- или *дека*-реченица.

Да-речениците се јавуваат кога субјектот на глаголот изразува поголема контрола односно манипулативност[13] врз подреденото дејство: *ѓозволи, забрани, замоли/йраша, нареѓи, нашера, оѓби, йреѓуйреѓи, йрейорача, йокани, йонуѓи.* Манипулираниот референт може да зафаќа две позиции во надредената реченица: индиректен објект (23) и директен објект (24).

(23) *Му нареѓија ѓа ѓојѓе.* (> не е јасно дали тој дојде)

(24) *Го нашераа ѓа ѓојѓе.* (> тој дојде)

Интересно е дека несвршениот вид на глаголот креира имплицитно значење дека дејството не се реализирало (*Го шераа ѓа ѓојѓе, ама шој не ѓојѓе*).

Манипулативниот предикат е во тесна врска со зависниот предикат, што се гледа во изборот на комплетивната *ѓа*-реченица. *Да*-дополненијата сигнализираат поголема инволвираност на каузаторот-субјект кој се наметнува врз соговорникот (зависниот субјект), па затоа најчесто се работи за некореферентни субјекти. Меѓу главната и зависната предикација има хронолошки редослед што се одразува во зависна темпорална референција на комплетивните *ѓа*-реченици, додека *ѓека*-реченици не се прифатливи (25).

[13] Каузаторот поседува различен степен на манипулативност (*coercive power*, според Givon 2001: 44) со која го контролира наметнатото дејство.

(25) *Му забранивме ѓа ѓојѓе.* (**ѓека ѿреба ѓа ѓојѓе*)

Глаголите што изразуваат помала манипулативност (*инсисѿира, рече, совеѿува, убеѓи, се закани, се обврзе, се соѓласи, веѿи*) дозволуваат синтаксичка варијабилност меѓу комплетивните *ѓа*- и *ѓека*-реченици. И кај овие глаголи несвршениот вид импликува нереализирање на настанот во зависната реченица (спореди во 26).

(26) *Му рековме/кажувавме ѓа ѓојѓе/ѓека ѿреба ѓа ѓојѓе.*

Каузалното значење во такви случаи е послабо бидејќи ситуацијата во зависната реченица е претставена како понезависна, а не како директен резултат на каузација од матричниот предикат. Тие не бараат задолжителна последователност и затоа импликуваат поголема временска дистанца.

4.2. Слаба интеграција меѓу главната и зависната предикација

Во следните поглавја ја објаснуваме комплементацијата на глаголските предикати кои наметнуваат слаба интеграција: глаголи за перцепција и когнитивни глаголи. Глаголите за зборување (*забележи, изјави, објасни, рече, соопѿиѿи, ѿврѓи*) не се интегрират со своите дополненија и затоа тие имаат форма на *ѓека*-реченица (*Тој рече / ѿврѓи/ изјави ѓека...*). Овде нема да ги обработуваме бидејќи не покажуваат варијабилност во комплементацијата.

4.2.1. Глаголи за перцепција

Синтаксата на глаголите за перцепција (вид, слух, мирис, допир и вкус) е диктирана од семантиката. Нивното однесување зависи од заемодејство на две опозиции: (а) директна – индиректна перцепција зависно од тоа дали човекот перцепира некој настан или доаѓа до сознание за тој настан посредно преку дедукција; (б) агентивност – неагентивност на глаголите, која се определува од семантичката улога на перцепторот: или е агенс кој сам го иницира перцепирањето (*ѓлеѓа, слуша*), или е доживувач кој е изложен на сетилна дразба без негова волја (*виѓи, чуе*).

Директната перцепција во македонскиот јазик се кодира со *како*-реченица со агентивни и неагентивни глаголи во главната реченица (27), додека индиректната со *ѓека*-реченица (28).[14]

(27) *Глеѓав како Марко заминува. Виѓов како Марко замина.*

(28) *Виѓов ѓека Марко замина.*

Кај директната перцеппција *како*-дополнението укажува на реален настан лоциран во времето. Тој е симултан со самото перцепирање што

[14] За повеќе види Бужаровска, Митковска (2016).

се одразува во тоа што глаголот во *како*-реченицата има релативно време (29). Тоа укажува на извесна редукција на финитноста на *како*-реченицата.

(29) *Осетив/почуствував како нешто ми лази по ногата.*

Поради котемпоралноста и прагматичката потреба на агенсот што перцепира да го истакне перцепираниот учесник (субјект на втората предикација) подредениот субјект може синтаксички да се авансира во реченичната рамка на главниот предикат. Тоа доведува то потесна семантичко-синтаксичка интеграција на двете реченици.

(30) *Го видов како Марко заминува. Го видов Марко како замина.*

Во разговорниот јазик глаголите за перцепција дозволуваат алтернација на *како*-дополнение со *да*-дополнение во модални контексти: при негација, поставување на поларитетно прашање (31) или изразување на силен емоционален став (со иницијални прилошки изрази *прват, никогаш* и сл) како во (32). Тие се често придружени со авансирање на подредениот субјект. Тоа укажува дека *да*-реченицата се употребува за кодирање не само на нефактуални ситуации, туку и на фактуални но субјективно оценети настани.

(31) *Не видов да влезе. Не го видов да влезе. Го виде ли да влезе?*

(32) *Прват го гледам да влегува без чукање. Прват видов таа да направи такво нешто.*

Индиректната перцепција се реализира со неагентивен глагол во главната реченица и комплетивна *дека*-реченица. Дополнението посочува на пропозиција: таа не е темпорално ограничена бидејќи не посочува на настан туку кодира знаење за тој настан во умот на перцепторот. Затоа глаголот во зависната реченица има апсолутно време.

(33) *Слушнав дека Марко се вратил/ ќе се врати/ се враќа.*

4.2.2. Когнитивни: ментални и путативни предикати

Во оваа група спаѓаат два вида когнитивни глаголски предикати: ментални, кои означуваат когнитивни процеси поврзани со знаење (*се сети* и *заборави*) и т.н. путативни глаголи кои изразуваат епистемички став на субјектниот референт кон кажаното: *мисли,*[15] *смета, верува*.

Менталните глаголи *се сети* и *заборави* се одликуваат со варијабилност меѓу *дека*- и *да*-дополненија која не е поврзана со негација. *Дека*-реченица се употребува со независна временска референца (34),

[15] Глаголот *мисли* спаѓа и во волитивни предикати кога изразува намера со комплетивна *да*-реченица: *Мислам да заминам утре.*

додека *ѓа*-реченицата се јавува во контексти со идна проекција и кореферентност (35).

(34) *Се сетив/заборавив ѓека ја затворив вратата.*

(35) *Се сетив/заборавив ѓа ја затворам вратата.*

Путативните глаголски предикати се однесуваат слично како сетилните неагентивни глаголи (на пр. *виѓи, чуе*) што изразуваат знаење. Двете реченици не се обединети со иста темпорална и референцијална рамка бидејќи помеѓу нив нема семантичка интеграција и содржински се концептуалицираат одвоено. Затоа бараат индикативно дополнение во форма на *ѓека*-реченица, која се употребува со независна временска референција.

(36) *Мислам/верувам ѓека знаеш/?ѓа знаеш.*

(37) *Мислам/сметам/верувам ѓека Ана ѓоаѓа/ѓошла.*

Овие глаголски предикати се осетливи на негација, која дозволува да бидат дополнети со комплетивна *ѓа*-реченица во разговорнот јазик.[16] Тоа дури е возможно со фактивното *знае* при тесна семантичка интеграција кога се авансира подредениот субјект во рамките на главната предикација (*Не знам некој ѓа користел такви методи*). Употребата на *ѓа*-реченица со негирани путативни предикати сигнализира дека говорителот изразува извесна резерва за вистинитоста на подредената пропозиција.

(38) *Не мислам/верувам ѓека знае.*

(39) *Не мислам/верувам ѓа знае.*

5. Заклучни белешки

Во разгледувањето на глаголските предикати кои задолжително бараат дополнение во форма на *ѓа*-реченица и на предикатите што дозволуваат варијабилност меѓу *ѓа*- и *ѓека*-дополнение се потврдува заклучокот дека *ѓа*-речениците претставуваат редуцирани номинализирани дополненија без темпорална референција. Тие се употребуваат со предикати што семантички корелираат со постериорни ситуации кои се временски блиски или може да се преклопуваат. Тоа импликува идна проекција од која произлегува импликација на нефактуалност. Според тоа, употребата на *ѓа*-конструкцијата во комплетивна функција сигнализира висок степен на семантичка и синтаксичка интергација меѓу матричниот и зависниот предикат како резултат на котемпоралност и кореферентност со главната реченица. Кај фазните, модалните, волитивните и манипулативните гла-

[16] Повеќе за алтернацијата на *ѓека*- и *ѓа*-речениците со глаголот *верува* види во Mitkovska, Bužarovska (2015).

голи тие се експоненти на субјунктивна комплементација. Употребата на *ѓа*-реченици со негирани сетилни и путативни глаголи укажува дека *ѓа*-реченските се прошириле во епистемичка функција. Делумно заземајќи ја функционална зона на *ѓека*-реченици тие внесуваат модална опозиција (факт–не факт) во индикативната комплементација.

Меѓутоа, остануваат неколку дилеми поврзани со навлегувањето на финитни глаголски форми во зависната *ѓа*-конструкцијата: со епистемички модални глаголи (*Мора ѓа знаеја ѓека врашата е отворена*) и во апрехенсивни конструкции со *ѓа не* (*Се плашевме ѓа не згрешивме нешто*). Ние изнесовме хипотеза (Бужаровска, Митковска 2015) дека модалното *ѓа* во комбинација со други модални честици претрпува граматикализација во нова честици. Тие процеси довеле до прекинување или слабеење на рекцијата со глаголот во *ѓа*-реченицата што придонело глаголот да се здобие со темпорална референцијалност во таквите *ѓа*-конструкции (можен е аорист и перфект). Тука пред сè спаѓаат апрехенсивните конструкции (*Се плашам ѓа не отишол сам*), како и независните *како ѓа*-конструкции[17] (*Како ѓа чув нешто*) и *ѓа не*-прашања (*Да не чувте нешто?*).

Библиографија

Асенова, П. 2002. *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканския езиков съюз*. Фабер: Велико Търново.

Бужаровска, Е., Митковска, Л. 2014. „Семантиката на глаголот *се наѓева*: изразување емоција или став?“ *Македонски јазик* LXV, 203–218.

Бужаровска, Е., Митковска, Л. 2015. „Негираните независни *ѓа*-конструкции“, *Субјунктив: со посебен осврт на македонските ѓа-конструкции*, Тополињска, З. (уредник), Скопје: МАНУ, 23–46.

Бужаровска, Е., Митковска, Л. 2016. „Дополненија на глаголите за визуелна перцепција“, *Македонски јазик* LXVII, 109–122.

Георгиевски, Г. 2009. *Да-реченицата во македонскиот јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков.“

Грковић-Мејџор, Ј. 2004. „Развој хипотатактичког *ѓа* у старосрпском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 471/2, 185–203.

Ѓуркова, А., 2015. „Сврзникот *ѓа* во македонските црквенословенски текстови во споредба со другите јужнословенски редакции на црквенословенскиот“, *Slovo* 65, 1–20.

Илиевски, П. Х. 1988. *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје: ИМЈ.

[17] Повеќе за тоа види кај Bužarovska (2006).

Ницолова, Р. 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университет Св. Климент Охридски.

Тополињска, З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса.* Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2000. *Полски-Македонски граматичка конфронтација. Студии од морфосинтаксата*, Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2008а. *Полски-Македонски граматичка конфронтација. Развиток на граматичките категории (8)*, Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2008б. „Семантичката категорија нефактивност во словенските јазици“, *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze, tom 1: Problemy predykacji.* Topolińska, Z. (ed.). Kraków: Lexis, 231–240.

Тополињска, З. 2009. „Балканското во граматичката структура на словенските балкснки јазици“, *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze, tom 2: Problemy nominacji*. Topolińska, Z. (ed.). Kraków: Lexis, 303–312.

Тополињска, З. 2014. „Организација на нефактивната зона на вербалниот систем во македонскиот и во полскиот јазик“, *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции*. МАНУ: Скопје, 218–229.

Фридман, В. 2011. „Типологијата на употребата на *да* во балканските јазици“, *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ, 43–52.

Цыхун, Г. А. 1981. *Типологические проблемы балконославянского языкого ареала.* Минск: Наука и техника.

Ammann, A., van der Auwera, J. 2004. “Complementizer-Headed Main Clauses for Volitional Mood in the Languages of South-Eastern Europe—A Balkanism?” *Balkan Syntax and Semantics*, Mišeska Tomić, O. (ed.). Amsterdam: John Benjamins, 293–314.

Bužarovska, E. 2006. “Pathways of semantic change: from similarity to sensory evidential”, *Slavia Meridionalis. Studia Linguistica et Balcanistica* 6. Warszawa: IS PAN, 185–211.

Bužarovska, E., Mišeska Tomić, O, 2009. “Subjunctive Relative Clauses in Macedonian and Bulgarian”, *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expressions*, Dimitrova-Vulchanova M., Mišeska Tomić, O. (eds.). Trondheim: Tapir Academic Press, 204–229.

Cristofaro, S. 2003. *Subordination*. Oxford : OUP.

Evans, N. 2007. “Insubordination and its uses”, *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*. Nikolaeva, I. (ed.). Oxford: OUP, 366–431.

Givon, T. 2001/1984. *Syntax: An Introduction*, Vol 2, Amsterdam: John Benjamins.

Gołąb, Z. 1964. “The problem of verbal moods in Slavic languages”, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 8, 1–36.

Joseph, B. D. 1983. *The Synchrony an Diachrony of the Balkan Infinitive*. Cambridge: CUP.

Kartunen, L. 1971. “Implicative Verbs”, *Language* 47/2, 340–358.
Kramer, C. E. 1986. *Analytic Modality in Macedonian*. München: Otto Sagner.
Kiparsky, P., Kiparsky, C., 1970. “Fact”, *Progress in linguistics*. Bierwisch, M., Heidolph. K., (eds.). Hague: Mouton, 143–173.
Lindstedt, J. 2010. “Mood in Bulgarian and Macedonian”, *Mood in the languages of Europe*, Rothstein, B., Thieroff, R. (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 409–421.
Mauri, C., Sansò, A. 2016. “The linguistic marking of (ir)realis and subjunctive”, *The Oxford Handbook of Mood and Modality*. Nuyts, J., van der Auwera. J., (eds.). Oxford: OUP, 166–195.
Mitkovska, L., Bužarovska, E., Ivanova, E. 2017. “Apprehensive-epistemic *da*-constructions in Balkan Slavic”, *Slověne* 2017/2, 57–83.
Mitkovska, L, Bužarovska, E. 2015. “Variation in Clausal Complementation: Macedonian and Bulgarian Predicates *Hope* and *Believe*”, *Dimenzije značenja*. Belaj, B. (ed.): Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 189–242.
Nikolaeva, I. 2013. “Unpacking finiteness”, *Canonical Morphology and Syntax*.Brown, D., Chumakina M., Corbett, G.G. (eds.). Oxford: OUP, 99–122.
Noonan, M. 2007. “Complementation”, *Language Typology and Syntactic Description*, Vol. II, Shopen, T. (ed.) Cambridge: CUP, 52–150.
Večerka, R. 1996. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. Die innere Satzstruktur Die innere Satzstruktur*. *Vol. 2*. Freiburg: U.W.Weiher.
Topolińska, Z. 2008. “Factivity as a Grammatical Category in Balkan Slavic and Balkan Romance”, *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze, tom 1: Problemy predykacji*. Topolińska, Z. (ed.). Kraków: Lexis, 173–184.
Wiemer, Björn. (во печат). “A general template of clausal complementation and its application to South Slavic: theoretical premises, typological background, empirical issues.” *Clausal complementation in South Slavic*, B. Wiemer, B. Sonnenhauser (eds.) Berlin: Mouton de Gruyter.

Eleni BUŽAROVSKA
Liljana MITKOVSKA

DA-CONSTRUCTIONS IN COMPLEMENT CLAUSES

Summary

In this paper we discuss the properties of dependent *da*-constructions in standard Macedonian drawing on Zuzanna Topolińska's extensive work on this topic. These constructions, being void of temporal reference, typically express situations that belong to the irrealis domain. Following Topolińska, we treat the *da*-construction (*da*+present verbal form) as an exponent of the analytical subjunctive mood which marks dependency relation between the matrix predicate and its clausal complement. The main goal of the paper is to determine the functional zone of *da*-constructions in the system of complementation. For this purpose, we examine predicates that obligatorily choose *da*-complements and those that allow variability between subjunctive and indicative complements. The former types of verbal predicates exhibit the highest degree of semantic and syntactic integration with their *da*-complements due to coreferentiality and cotemporality with the main predication. The latter types of verbs are characterized with weak clausal integration reflected in the choice of indicative *deka/kako/što*-complements. However, some verbs belonging to these semantic classes allow subjunctive complementation. We argue that complement variability may be attributed to several factors which correlate with the semantics (and pragmatics) of the matrix predicate in a systematic way: (a) loss of its factuality under negation, (b) prevalence of a volitive semantic component in its semantic structure, (c) speaker's subjective attitude to the utterance.

Keywords: complementation, complement variability, clausal integration, dependent *da*-constructions.

UDC 811.163.3'282'373.21'34(497.714)

Елка ЈАЧЕВА-УЛЧАР
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
elka.jaceva.ulcar@gmail.com

ДИЈАЛЕКТНИ РЕФЛЕКСИИ ВО ТИКВЕШКИОТ ТОПОНОМАСТИКОН

0. Во топонимите од Тиквешкиот Регион се одразуваат сите фонетско-фонолошки, морфонолошки и морфосинтаксички особености кои се карактеристични за говорите во Тиквешко. Според дијалектната диференцијација на македонскиот јазик, тиквешките говори спаѓаат во поголемата група тиквешко-мариовски говори (Видоески 1998: 22), кои влегуваат во рамките на југоисточното македонско наречје.

Тиквешко-мариовските говори се карактеристични за територијата јужно од Централна Македонија, зафаќајќи го просторот ограничен меѓу реките Вардар и Црна Река. Јужната граница е планинскиот венец Кожуф – Ниџе што ги одделува овие планини од долновардарските говори. На исток тиквешко-мариовските говори граничат со штипско-струмичките говори при што границата оди нешто поисточно од Вардар, приближно по Конечка Планина и долниот тек на р. Брегалница. Тиквешко-мариовските говори на запад граничат со централните говори, а границата се спушта нешто позападно од Црна Река преку областа Клепа.

Зафаќајќи ја територијата на границата меѓу југоисточното и западното наречје, тие јасно носат белези на преодни говори, што значи дека во нив, освен јазичните особености карактеристични за југоисточните македонски говори, се среќаваат и дел од дијалектните белези на западното македонско наречје.

1. ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ ДИЈАЛЕКТНИ РЕФЛЕКСИИ

1.1. Акцент

Акцентот во тиквешко-мариовските говори е ограничено слободен. Основна тенденција на акцентот во овие говори е да се фиксира на пенултимата, така што ограниченоста на акцентот по место, главно, се изразува со тоа што акцентот не може да стои на последниот слог, освен во некои сложени зборови од типот: *црно'ок, белол'ик, тврдогл'ав* итн. Покрај ова, акцентот не може да се најде ни подалеку од третиот слог од крајот на зборот. (сп.: *Ант'овци, Бал'аца, Бал'ија, Влеч'алка, Грама́да, Л'уткар'ица, Смрдлив'ица* итн.). Кај зборовите што имаат наследен акцент на третиот слог од крајот на зборот, ваквиот тип на акцент, главно, се задржува и ретко се менува на пенултимата, сп. *ј'абака – јабака* (сп. во топонимите: *Ар'аковец, Бал'ајковец, Арам'идерец, Ман'ишица* итн). Кај зборовите што имаат наследен акцент на четвртиот слог од крајот на зборот, обично акцентот поминува на пенултимата, а ваквиот акцент може и да се избегне со разбивање на повеќесложниот збор на две ритмички целини, така што се појавува секундарен акцент, сп. *к'укавица – к'укав'ица*, *М'итревица – М'итрев'ица* итн.

Во топонимискиот материјал од Тиквешкиот Регион може да констатираме дека акцентот во однос на местото може да се јави на четвртиот слог од крајот на зборот, на антепенултимата, на пенултимата и на ултимата. Така, во ограничен број примери, акцентот го среќаваме на ултимата: *Бозел'от, Бозотл'ик*, потоа на пенултима како во топонимите: *Бегув'ица (< Беговица), Буфтов'ица, Грнчар'ица, Дервишн'ица* итн., на антепенултима како во *Балаб'аница, Гро'ивица, Кант'урица* итн., но и на четвртиот слог од крајот како во *'Асковица, Г'азлевица, Г'азливица, Ал'аб'аковата Кур'ија* итн. Според нашето мислење, ваквата нехомогеност во однос на местото на акцентот во топонимијата во прв ред се должи на карактерот на топонимите, кои, како најконзервирани и најконзервативни јазични форми, во принцип, тешко ги следат новите тенденции во јазикот. Местото на акцентот би можел да биде своевиден индикатор за староста на топонимот. Воопшто, не треба да нè збунува тоа што кај ојконимите од Тиквешкиот Регион акцентот, во најголемиот број случаи паѓа на антепенултима (сп.: *Б'есвица, П'рждево,Ег'отино* итн.). Ваквата акцентуација, веројатно, се должи на фактот што ојконимите од овој тип во најголем број случаи претставуваат супстантивизирани придавски синтагми, чија атрибутска компонента е образувана со придавските суфикси *-ов* и *-ин*, кај кои акцентот и денеска во говорот паѓа на третиот слог од крајот (сп.: *м'ајчина, м'ајчини, б'уково, б'укова*).

Па сепак, и покрај тоа што во топонимскиот материјал забележуваме дека акцентот може да се јави на различно место во зборот, сепак стремежот за фиксација на акцентот на пенултимата е евидентен и сè по-

присутен акцентски модел и во топонимијата; ваквата забелешка го надминува досегашното мислење дека топонимите во Тиквешкиот Регион не го менуваат местото на акцентот (Конески 1986: 114). Ова дотолку повеќе што и во топонимијата, што е впрочем случај, воопшто, со јазикот, може да се детектираат постари и понови слоеви, а со тоа и поархаични и понови тенденции во процесот на именувањето на местата.

Стремежот за второсложен акцентски систем, особено маркантно е изразен кај двокомопонентните топонимиски состави од придавка и именка, односно уште поконкретно кај оние топонимиски состави чијашто придавска компонента е изразена со двосложна придавка. Имено, кај двосложните придавки, кај кои акцентот во формите за машки род паѓа на пенултима, во формите за женски и среден род, како и во множинските облици и старите определени форми од придавките за машки род, акцентот не се поместува кон антепенултима, туку останува на вториот слог од крајот. На пр. *Г'олем Рит*, но *Гол'ема Кр'уша*, *Гол'ема Стр'ана* или *Ц'рвен К'амењ*, но *Црв'ена Пешт'ера, Црв'ена Стена, Црв'ена Ч'ука, Црв'ено Брдо, Црв'ени Шум'ари, Црв'ени Брек, Црв'ени Рит* итн. Ваквиот акцентски модел се формирал под влијание на двосложните именки коишто имале стар акцент на вториот слог, односно на пенултимата: *д'евер, ј'авор, к'амен, г'уштер*, кај кои акцентот се поместил во множината за еден слог назад со цел да се зачува симетричноста со веќе постојниот модел: *д'евер – дев'ери, ј'авор – јав'ори*. Потоа овој акцентски модел се проширил и кај другите именки (*зет – зет'ови, брег – брег'ови, дроб – дроб'ови*), но и кај другите зборовни групи, како што експлицитно беше прикажано кај придавките.

Како што веќе посочивме погоре, кај некои четирисложни и повеќесложни топоними постои изразита тенденција акцентот да се помести кон пенултимата. Сп.: *Калуѓер'ица, Палик'ура* итн. Во некои делови од Тиквешкиот Регион, особено во оној што граничи со централните подрачја на Македонија, акцентот на четвртиот слог се избегнува и со разбивање на полисилабичната лексема на две ритмички целини, со што се појавил секундарен акцент. Ваквата тенденција се забележува и кај некои сложени зборови во говорот: *ӣ'устик'уќа*. За разлика од говорот, во топонимијата сите топонимиски сложенки се акцентираат на пенултима или на антепенултима, сп.: *Гол'иг̄ас, Голом' е(ј)а (< Гола Ме(ј)а), Сет'ивӑрчи (< Свети Врачи); Свет'илија (< Свети Илија); Тиш'олос (< Тишов Лос (< Лаз))* итн.

Во топонимискиот материјал од Тиквешкиот Регион членските морфеми што се јавуваат во низа топоними не влијаат врз местото на акцентот. На пр. *'Анче : 'Анчето, Амб'ари : Амб'арте, Вик'ало : Вик'алто (< Викалото), Пад'ина : Пад'инта (< Падината)* итн.

1.2. Редукција

Во тесна врска со акцентот е и редукцијата на ненагласените самогласки, појава што е карактеристична за сите југоисточни говори.

Како резултат од редукцијата, вокалот /*а*/ во зависност од неговата оддалеченост од акцентот може да се реализира како затворен алофон [*ạ*]), но и да се неутрализира со [*ă*] иако во науката постои мислење дека во тиквешко-мариовските говори вокалот /*а*/ со редукција не го достига корелатот [*ă*]. Топоними во кои неакцентираниот вокал /*а*/ се јавува како затворен алофон [*ạ*] се следниве*: Аг'укаѿа, Ал'аб'аковаѿа Кур'ија, Бучаѿ, Врѿ'ешкаѿа, Галаба́рникоѿ, Галаб'ица, Гал'абова Нерез'ина, Г'аѿароѿ, Г'ацоваѿа Корија, Горн'ичкаѿа, Добр'аваѿа Чешма, Јас'енова Паѳ'ина, Каѿра(ј)н'ицѿа (< Каѿраницаѿа), Коњарн'ицаѿа, Кош'араци, Леков'иѿаѿа Вода, Лескаѿа, Маслинкаѿа, Паѳарн'ицаѿа (< Паѳарницаѿа), Паѳарн'ицăѿа (< Паѳарницаѿа), Сак'овиѿе, Ск'ркаѿа, Ск'ркаѿа, Слифкаѿа, Сѿровир'ачкаѿа, Сѿаѿич'арникоѿ, Трскаѿа, 'Уѿкаѿа, Цуц'улкаѿа, Часѿ'оњово Мало, Чукаѿа* и *Ша́ѿкаѿа*.

Неакцентираниот вокал /*а*/, кој поради дејствувањето на законот за редукција преминал во [*ă*], пак, го евидентираме во овие топоними: *Бубăкишѿе (< Бубакишѿе), Вал'ав'ицăѿа (< Валавицаѿа), Вăгленăрише, Варн'ицăѿа, Горн'ицăѿа (< Горницаѿа), Гăрв'илица (< Гавралица), Лăкч'иња́ѿа (< Лакчињаѿа), Сулишѿе Орницăѿа* итн.

Редукцијата на вокалот од заден ред /*о*/ во [*у*] ја следиме во следниве топоними: *Бегув'ица (< Беговица), Вуден'ица (< Воденица), Гул'емиоѿ Риѿ (< Големиоѿ), Г'улубец (< Голубец), Ѓулевиѿе (< Ѓолевиѿе, Житулуѿ (< Житолуѿ), Кулибиѿе (< Колибиѿе), Курија < Корија, Кур'илово (< Корилово), Куриѿел' (< Кориѿел'), Кулибишѿеѿо (< Колибишѿеѿо), Куриѿ'иња́ѿо (< Кориѿиња́ѿо), Кур'иѿѿа (< Кориѿаѿа), Куц'ивиоѿ Сек (< Коцевиоѿ), Кушоварица (< Кошоварица), Луѿ'аца // Луѿ'аѿца (< Лоѿаѿица), Милуиѿе (< Меловиѿе), Муѿичани (< Моѿичани), Пуланаѿа (< Поланаѿа), Пул'ици (< Полици); Пучива́ло (< Почивало), П'ишуви Нушки (< Пушови), Сујн'цăѿа (< Осојницаѿа), Сул'ишѿа (< Солишѿа), Сул'ишѿаѿа (< Солишѿаѿа), Сулишѿеѿо (< Солишѿеѿо), Угр'аиѿе (< Оградиѿе), Ур'аиѿе (< Ораиѿе < Оревиѿе), Уреи (Ореи < Ореви), Ур'изари (< Оризари), Уриз'арцкиѿе Груб'ишѿа (< Оризарскиѿе Гробишѿа), Урн'ицѿе (< Орницѿе), Урн'ицăѿа (< Орницаѿа), Ускр'ишишѿе (< Оскорушишѿе)* итн.

Редукцијата на вокалот од преден ред /*е*/ е послабо изразена и овде се јавува во три правци. Имено, неакцентираниот вокал /*е*/ може да премине во [*и*], во [*ạ*], најчесто во позиција покрај сонанти, или, пак, во [*ă*], најчесто пред членската морфема. Редукцијата /*е*/ – [*и*], ја евидентиравме во топонимиве што следуваат: *Горнаѿа Пишѿера (< Пешѿера), Дановоѿо Пишѿ'ерче (< Пешѿерче), Диб'ели Риѿ (< Дебели), Дибелѿа Бука // Дебелѿа Бука (< Дебелаѿа), Диб'елѿа Шума (< Дебелаѿа), Ди-*

мир'ица (< Демирица), 'Емдова Пиштера (< Пештера), Иѓавица (< Еѓавица), Изер'ињата (< Езерињата), Изир'ињата (< Езерињата), Илимов Рит (< Елимов), Илимица (< Елимица < Елиница), Илимска Црква (< Елинска), Илимско Гробиште (< Елимско), 'Имито, Индирина в. Ендерина, Енуица в. Ину'ица; Иски Брусник (< Ески Брусник), К'апишот (< Капеш), Крстиц (< Крстец), Л'убиш (< Љубеш) итн. Редукцијата, пак, *е* во *ạ* само во еден топоним: *Орạл (< Орел)*, а редукцијата *е* во *ă* во топонимите *Грлцăто* (< *Грлцето*) и *Водених'иштăто (< Воденичиштето*).

Вокалите во краен отворен слог не подлежат на редукција со што се избегнува затемнувањето на изразноста на морфемите.

1.3. Елизија

Иако редукцијата на неакцентираните вокали во тиквешко-мариовските говори не е изразена во голем степен, сепак, како резултат од редукцијата на неакцентираните вокали се јавува и појава на елизија на неакцентираните вокали, што се забележува и во нашиот топонимиски материјал. Елизијата се врши во повеќесложните зборови кај именските форми, особено пред членската морфема каде што морфолошката функција ја презема членот, па оттаму слогот непосредно пред членот престанува да биде морфолошки знак за дадена морфолошка категорија. Покрај ова, врз елизијата влијае и фонетската опкруженост, односно нејзиното спроведување зависи од тоа дали по извршената елизија би се добила консонантска група тешка за изговор. Поради ова, елзија на вокалот најчесто се врши кога тој се наоѓа меѓу два еднородни консонанти, или во позиција кога пред него се наоѓа сонант, а зад него дентал. Ако, пак, по елизијата на вокалот би се создала консонантска група тешка за изговор, односно неможна, според законот за дистрибуција на консонантите за овој говор, – не доаѓа до испуштање на вокалот.

Елизија на вокалот /*а*/ следиме во следниве топоними: *Б'арта (< Барата), Б'елта Вода (< Белата), Б'елта Земја, Б'елта Земја, Б'елта Лоза (< Белата), Б'елта Нива (< Белата), Б'елта Прс (< Белата), Б'елта Стена, Белта Чешма, Б'укта (< Буката), Гар'инта (< Гарината), Гарта, Горн'ицта (< Горницата), Гол'емта Тумба (< Големата), Кап'инта (< Капината), Макл'инта (< Маклината), Отвор'ента Пишт'ера (< Отворената Пештера), Пад'инта (< Падината), Пефч'инта (< Пефчината), Пол''анта (< Полјаната), Провлите (< Провалиите), Пресеч'ента Круша (< Пресечената), Расцепента Стена (< Расцепената), Руш'ента Стена (< Рушената), Слат'инта (< Слатината), Слафк'инта Нива, Смрд'ента Вода (< Смрдената), Сол'ента Вода (< Солената), Сол'ента Земја (< Солената), Ст'ента (< Стената), Стр'анта (< Страната), Студ'ента Вода (< Студената), Студ'ента Чешма (< Студената), Студ'ето Кладенче (< Студеното), Црв'ента Вода*

(< Црвената), Црв'ента Земја (< Црвената), Црв'ента Кал (< Црвената), Црв'ента Стена (< Црвената), Црв'ето Ритче (< Црвеното), Шар'ента Чешма (< Шарената) итн.

Елизија на вокалот /*о*/ забележуваме во топонимите: *Б'елто Чешм'иче (< Белото), Буч'алто (< Бучалото) Б'учто (< Бучето), Вик'алто (< Викалото), М'алто Присојче (< Малото), Печк'алто (< Печкалото), Пркопија (< Прокопија), Скин'атто (< Скинатото), Сйалзг'алто (< Сползгалото), Ст'арто Гумно (< Старото), Студ'ето Кладенче (< Студеното), Тав'илто (< Тавилото) Тимјан'ичто (< Темјаничето), Тимн'ичто (< Темничето), Тур'ето (< Туреното), Црв'ето Ритче (< Црвеното), Црквичто (< Црквичето), Чеш'алто, Чешм'ичто (< Чешмичето)* итн.

Елизијата на вокалот /*и*/ ја констатираме во следните примери: *Аг'инте Рез'ини (< Агините Нерезини), Б'елте Камења (< Белите), Бујчан'ците (< Бујчаниците), Варн'ците (< Варниците, Водених'ињта (< Воденичињата), Гарв'анте (< Гарваните), Гол'емте Мил'ови (< Големите Мелови), Донк'инте Капини (< Донкините), Изгор'енте Копи (< Изгорените), Меш'анте Реки (< Мешаните), Нерез'инте (< Нерезините), Пад'инте (< Падините), Ст'енте (< Стените), Стр'анте (< Страните), Урнос'инте (< Урносините), Цеп'енте Камења (< Цепените)* итн.

Кај сложените топоними чија прва компонента е изразена со придавка од машки род во својата определена форма, гласовната група *-иот*, по елизијата на вокалот *и* се скратила во *-от*. Ова придонесува да се сфати дека членската морфема се додава директно на неопределениот вид на придавката од машки род *-от*, што зборува за извесна морфологизација на односнава појава. На пр. *Гол'емот Лак (< Големиот), Горнот Влек (< Горниот), Горнот Крај (< Горниот), Донот Лук (< Долниот), Стр'едот Рит (< Средниот), Рамнот Камен (< Рамниот), Рамнот Рит (< Рамниот), Г'орнот М'одрак (< Горниот); Модрот Камењ (< Модриот); Црв'ењот Камењ, Г'ол'јот Рит (< Голиот), Ретокот Камењ, З'ол'јот Осој, К'апанот К'амењ (< Капаниот < Скапаниот), Крс'ењот Камењ (< Крстениот), Рал'овот Камен (< Раловиот), Стамковот Прелок (< Стам-ковиот), Стр'ошливот Камењ (< Строшливиот)* итн.

Кај неколку топоними од Тиквешкиот Регион се забележува и елизија на иницијален вокал. Такви се топонимите: *Ѓупска Пешт'ера (< Егупска); Мазн'икови П'инци (< Опинци); Сма'илица (< Исмаилица), Сојницана (< Осојницана), Сујн'ицйта (< Осојницата), Танаица (< Танасица < Атанасица)*.

Во овој контекст ќе ги наведеме и оние топоними кај кои доаѓа до елизија на цел слог. Такви топоними се следниве: *Јанате Камења (< Јан'ашите Камења < Јавнатите), Купите Камења (< Куповите Камења), Папр'ива Пад'ина (< Папратова), Ст'ановйрница (< Станова Варница), Тенќежица (< Тенеќциилница), Трл'ивата Пад'ина (< Тревливата Падина), Цул'есто Камче (< Цуцулесто)* итн.

1.4. Вокали

Како континуанти на прасловенската носовка од заден ред *ǫ, врз основа на топонимискиот материјал од Тиквешкиот Регион, можеме да ги наведеме следниве вокали:

а) *ǫ – /а/, што е евидентно низ следниве топоними: *Ґаԫаб'арникоѿ, Ґаԫаб'ица, Д'абјаѿа, Дабовец, Д'абово, Дабоѿ, Даѿч'ињаѿа, Дабец, Даб'ина, Дабниша, Забоѿ Дабрава, Даброво, Краѿиреѿ, Лакавица, Лака, Лакаѿа, Лакиѿе, Л'акѿа (< Лакаѿа), Л'акѿе (< Лакиѿе); Беґн'ишки Паѿ, Бун'арски Паѿ, В'ешкиоѿ Па́ѿ, Даброво Брǫо Диб'окиоѿ Паѿ (< Длабокиоѿ), Доԫни Паѿ (< Долни), Дрв'арцки Паѿ (< Дрварски), Ґуѿцко Паѿче, Јан'инѿо Паѿче (< Јаниноѿо), Маркова Рака, Маркова Сѿаѿалка, Насѿово Паѿче, Пржǫ'ефски Паѿ, Раǫња́нски Паѿ, Ра́мен Паѿ, Росома́нски Паѿ, Росоманцкоѿ Паѿ (< Росоманскиоѿ), Сԫк'овиѿе (: ст.сл. сѫкъ ‘сува гранка, прачка’) *Сиркофски Паѿ, Соѿоѿски Паѿ, Сѿр'еѿ Паѿ (< Среǫ), Сѿрмашефски Паѿ, Т'анко П'аѿче, Темјан'ички Паѿ* итн.

б) *ǫ – /у/: *Бубуќишѿе (< Бубаќишѿе); Г'олубец // Г'улубец, Дубрава, Дуброво, Куќине, Куќиѿе; Арам'цкаѿа Куќа, Горни Куќи, Долни Куќи, Малиминови Куќи, Малинови Куќи, Рабаԫ'иови Куќи, Росол'инови Куќи, Тр'иѿе Куќи, Цвеѿкови Куќи, Шес Куќи (< Шесѿ).*

в) *ǫ – /о/: *Бобаќишѿа, Добец, Доб'ичкиѿе, Добрава*.

Од топонимискиот материјал може да се заклучи дека во извесни делови од регионот коишто гравитираат кон запад, дошло до т.н. мешање на носовките, што како појава е карактеристична за западното наречје, а во источните делови од регионот оваа појава не се одразила. Сп.: *Зајачарчеѿо, Зајчар, З'ајчароѿ, З'ајчоф К'амењ, Зајч'ароф К'амењ вс. Заечар, Заечкаѿа, За'ечково, Зеч Камен // Заечки Камен*.

*Пред рефлексот на иницијалната носовка од заден ред *ǫ наместо протетичкото *ј* се јавува лабиоденталот *в*, што е една од карактеристиките на југоисточното македонско наречје. Сп.: *Вăґлен'ариѿе*.

г) Како континуант на носовката од преден ред *ę се среќава вокалот од преден ред /е/, каков што е и случајот на пошироката македонска јазична територија: *Говеǫ'арникоѿ, Говеǫарница, Гр'еаѿа (< Греǫаѿа), Р'еǫишоѿ, Ч'есѿи Бр'есја, Ч'есѿиѿе Буки, Чесѿи Трње* и др.

д) Прасловенскиот вокал *ě се рефлектирал во /е/: *Брес (< Бресѿ), Бр'есјаѿа; Бр'есѿин Дол, Р'исѿофѿе Бресја (< Рисѿовиѿе), Ч'есѿи Бр'есја, Ч'илев Брес, Шљуѿкови Бресје, Шехов Брес, Ш'иков Брес (< Бресѿ); Б'ела В'оǫа, Бела Грамаǫа, Бела Земја, Бела Лоза, Бела Плоча, Бела Пол'ана, Бела Прс, Б'елаѿа Воǫа, Белаѿа Земја, Бели Камен, Белиоѿ Риѿ, Бели Песок, Бели Поѿок, Бело Камење, Б'елѿа Воǫа (< Бе-*

лаѿа), Б'елѿа Земја (< Белаѿа), Б'елѿа Л'оза (< Белаѿа), Б'елѿа Нива (< Белаѿа), Б'елѿа Прс (< Белаѿа), Б'елѿе Камења (< Белиѿе), Б'елѿо Чешм'иче (< Белоѿо); Дедо Башовиоѿ Арґач, Дедов Дол, Дедо Најдово Гроб, Дедова Осојница, Дедово Езеро, Дедовоѿ Вир (< Дедовиоѿ), Дрен, Др'еновец, Дрен'овица, Дреново, Дреноѿ, Дрења, Др'ењаѿа, Дрењеѿо, Дренов Дол, К'оев Дрен, Сѿáри Дрен; Плешовец итн.

Вокалот **ě* зад сонантот /*р*/ во топонимискиот материјал, но и во говорот, се рефлектира во /*а*/ во следниве топоними: *Оравоѿ, Ор'аиѿе, Ор'аиѿе, Ораиѿе, 'Ораоѿ, Орашец, Орашје, Орашовец; 'Оралоѿ (< Орелоѿ)* и др.

ѓ) Полувокалот од преден ред **ь* се вокализирал во /*е*/: *Божиковец, Б'озовец, Желковец, Жилавец, Лесковец, Тимн'ичѿо (< Темничеѿо),* додека во првата компонента од топонимот *Тáнко Пáѿче* – редуцираниот вокал од преден ред во коренската морфема преминал во /*а*/.

е) Вокалот од преден ред /*е*/ е континуант и на секундарниот вокал *ъ* кој се вметнал во консонантската група **-tr-*. Сп.: *Веѿероѿ , Веѿерникоѿ*. Секундарниот вокал поминал во /*о*/ во консонантската група **-tl-*: *К'оѿолоѿ*, но и во /*а*/ во *Пакалец* (< пекол).

ж) Редуцираниот вокал од заден ред **ъ* се вокализира во полниот вокал од заден ред /*о*/, во сите позиции: коренска, суфиксна и префиксна. Така, вокализација **ъ* во /*о*/ во коренска морфема ја следиме во топонимиве: *Б'озовец*, *Бозојніца*, *Бозоѿлúк; Бозел'оѿ, Бозелоѿ; Боз'елов Дол; Б'очваѿа, Бочниціѿе и др.* Во суфиксните морфеми *-ъкъ- > -ок: Камчокиѿе, Смрдолок, Пеѿ'очна В'ода;* во членската морфема *-ъѿъ- > -оѿ: Баздуникоѿ, Бозел'оѿ, Памеѿникоѿ* и др.; како и во префиксните*: Собирал'иштеѿо.*

з) Вокалното л̥ во тиквешкиот говор ги дало следниве резултати:

• л̥ – /ă/: *Јаб'ăчкоѿ; В'ăкова В'ода, В'ăковоѿ З'авој, Вăчак, Вăч'арникоѿ, Вăчи Дол; Вăнишѿа, Галабовиѿе Јабăка, Дăґаѿа Нива, Д'ăґаѿа Нива, Ж'ăѿѿа Вода* итн.

• л̥ – *ăл*: *В'ăлчак*, *Д'ăлґаѿа Н'ива*, *Сѿăлзґ'алкаѿа; Сѿ'ăлзґал (< Сѿолзґал), Сѿă лзґ'алѿо (< Сѿолзґалоѿо)*; и

• л̥ во коренската морфема ****dъlb-*** дало *диб-*: *Дибошница; Дибока Пресека, Диб'оки Дол (< Длабоки Дол), Диб'окиоѿ Паѿ (< Длабокиоѿ), Диб'око Буњ'ишѿе (< Длабоко), Диб'окѿа Прсека (< Длабокаѿа Пресека)* и др. Ваквиот резултат на вокалното *л* од горенаведената консонантска група се толкува како резултат настанат по аналогија или поради мешање на придавките *висок* и *широк* (Видоески 1962: 56; Бојковска 2003, 38).

s) Врз основа на топонимискиот материјал од Тиквешијата можеме да заклучиме дека вокалното р се зачувало на пошироката територија од овој регион. Потврда за ова̊ претставуваат следниве топоними: *Брзај, Врвоѿ, Грбавец, Крс, Крсѿ, Крсѿ'алоѿо, Крсѿ'аѿа, Крсѿеви, Крсѿоѿ, Пржал, Пржалѿа, Пржолоѿ, П'ржнила, Црква, Црквaѿа, Црквиѿе; Арнославска Црква, Барова Црква, Бар'офцка Ц'рква, Врв'иѿи Дол, Горна Црква, Граѳишка Црква, Дреновска Црква, Ел'ени Врф, Илимска Црква, Кај Црквaѿа, Маркова Црква, Соѿишка Црква, Сѿара Црква, Црквaрска Чешма, Црква Св. Сѿас, Црквишкиоѿ Присој, Црквенско Мало, Црквенцкоѿо Мало, Црквʼишко Граѿче, Црк'овна Тумба* и др.

Кога вокалното р е во иницијална позиција неговиот вокален призвук стои пред сонȁнтот. Сп.: *'Ржѳава; Боґова 'Рш, 'Рґавица Дереси, 'Ржаново, 'Ржишѿа*. Ваква артикулација на вокалното р бележиме и во топонимите: *Вăрла Чука, Вăрѿика, 'Обăркоѿ* и *Шѿăрлиȉнци*. Во топонимите, пак, *Гăрв'илица (< Гавраница), Гăрниково (Граниково), Дăрчевица (< Драчевица), Сеѿ'ивăрчи (< Свеѿи Врачи), Сѿ'ановăрница (< Сѿанова Варница)*, односно *Грăма́ѳа (< Грамаѳа)* вокалното р се добило и секундарно од групите *-ар-* и *-ра-* по извршената редукцијȁ и елизија на вокалот /*а*/. (Видоески 1962: 56; Бојковска 2003, 38).

*Во топонимот *Кел'изиѿе (< Крлузиѿе)*, нотиран во с. Куманичево, Кавадаречко, кој настанал со топонимизација на апелативот *крлуґ* 'вид овчарски стап', забележуваме замена на вокалното *р* со вокалот од преден ред *е*.

и) Како резултат од асимилациски процеси кај некои топоними забележуваме прегласување (Митева 1989: 201):

• **е > а**: *Аґ'укаѿа // Аґупѿин Гроп, Аґупка (< Еґупка), Аґупска Пола́на (< Еґупска), Аґупски Гробишѿа, Аґ'упски Риѿ (< Еґупски), Пакалец (< Пеколец)*;

• **е > и**: *Пешѿира (< Пешѿера), 'Инѳина Ч'ишма (< Чешма)*;

• **е > о**: *Болуѿракоѿ (< Белуѿракоѿ)*;

• **е > у**: *Бул'уѿракоѿ (< Болуѿракоѿ < Белуѿракоѿ); Ќул'опек (< Челопек)*;

• **а > е**: *Кр'асѿевец (< Красѿавец)*;

• **а > о**: *Лос (Лоз < Лаз), Преслоп (< Преслап)*;

• **а > у**: *Бубу́кишѿе (< Бубаки́шѿе), К'ивулоѿ (< К'ивалоѿ); Сумов'илец (< Самовилец)*;

• **у > е**: *Ци́целоѿ (< Цуцулоѿ)*;

• **у > о**: *Јорчица (< Јуручі́ца), Кукорец (< Кукурец)*;

• **и > е**: *Капешка Река (< Кап'ишка Река), Капенл'иваѿа Нива (< Капинлива); Лис'ичен Дол (< Лисичин Дол)*;

• **о > а**: *П'есакоѿ (< Песокоѿ)*.

ј) Вокалната група *аа* се контрахира во *а*: *Аѓа Мало, Аѓуш Мало, Албанско Мало, Алб'анцко Мало, Алибеѓово Мало, Алиловско Мало, Амкаровоѿо Мало, Амѿово Мало, Арсовоѿо Мало, Арсовско Мало, Баѳевско Мало, Беѓуловско Мало, Бикофцко Мало, Биновско Мало, Богефцкоѿо Мало, Божинофцко Мало, Б'ојково Мало, Брајовско Мало, Бунарцко Мало, Варѳарско Мало, Галишѿ'анско Мало, Гин'офцкоѿо Мало, Голчевско Мало, Горно Мало, Горно Мало, Горноѿо Мало, Грижевско Мало, Данчевско Мало, Даскаловско Мало, Деѳо Јовско Мало, Дејановско Мало* итн.

Истово се случило и со вокалната група *оо*. Сп.: *Ово (< Оово < Хохово).*

1.5. Консонанти

1) ***x***. Во консонантскиот систем на тиквешко-мариовските говори фонемата **x* се изгубила во сите позиции. Оваа појава ја бележат и топонимите од Тиквешијата со тоа што оние топоними кои во речникот ги среќаваме под буквата *x* се ексцерпирани од книги, и ѝ припаѓаат на дијахронијата. За да го експлицираме претходно кажаното во врска со неприсутноста на фонемата *x* во говорот и нејзиниот одраз во тиквешката топонимија ги наведуваме следниве топоними: *Бол'а // Боул'а (< Бохула), Ово (< Оово < Хохово), Раниславци (< Храниславци), Рашѿани (< Храшѿани), Риѳ (< Хриѳ), Сѿа'ицкиѿе Гумн'иња (< Сѿахискиѿе)* итн.

2) ***tj, *kt – *dj.*** За прасловенските консонантски групи **tj, *kt – *dj* во тиквешката топонимија се јавуваат следниве континуанти:

• **ѓ**: *Меѓиѿе, Раѓевица; Биспринска Меѓа, Д'ăѓа М'еѓа,'Рѓавица Дереси*;

• **жд**: *'Ржѳава*;

• **ј**: *Голо М'еја (< Гола Меѓа)*;

• **шт**: *Кашѿино, Лешѿово, Пешѿер, Пешѿ'ера, Пешѿерана, Пешѿери, Пешѿерница, Пешѿ'ерѿа//Пишѿ'ерѿа (< Пешѿераѿа), Пешѿ'ерѿе (< Пешѿериѿе), Пешѿира (< Пешѿера), Пишѿ'ера (< Пешѿера), Пишѿераѿа (< Пешѿераѿа), Пишѿ'ериѿе (< Пешѿериѿе); Горнаѿа Пишѿера (< Пешѿера), Долнаѿа Пешѿера, Ѓуѿска Пешѿ'ера (< Еѓуѿска), 'Емѳова Пишѿера (< Пешѿера), Змеова Пишѿера, Кашѿински Риѳ* итн.;

• **чт**: *Печѿ'ерѿа (< Пешѿераѿа)*;

• **ќ**: *Куќар'ичкаѿа, Куќине, Куќиѿе, Куќишѿе, Куќ'ишѿешо*; *Арам'ицкаѿа Куќа, Горни Куќи, Долни Куќи, Малиминови Куќи, Малинови Куќи, Рабаѿ'иови Куќи, Росол'инови Куќи, Тр'иѿе Куќи, Цвешкови Куќи, Шес Куќи (< Шесѿ);* и

• **ѿ**: *Мицив'ижѳол.*

3) **ќ, ѓ**. Овие согласки во неготинскиот говор се карактеризираат со поголема фрикативност (Филиповски 1952: 16), а во кавадаречкиот, изговорот на овие согласки се сведува на *ч*, односно *џ*. Сп.: т. *К'учишѿе (< Куќишѿе)*. Како што видовме претходно, фрикативните согласки *ќ* и *ѓ* можат да се јават како континуанти на прасловенските консонантски групи **tj, *kt – *dj*. Но овие согласки во нашиот јазик се јавуваат и како рефлекси од новото јотување на групите **tj и *dj*, коишто се добиени од групите *-tьj, -dьj-* по отпаѓањето на ерите. Согласките *ќ* и *ѓ* добиени на овој начин ги бележиме во следниве топоними од Тиквешијата: *Браќа, Трои Брашќа (< Браќа)*, *Вашиѿе (< Вадиѿе), Гр'амаѓе, Грамаѓи, Ливаѓе, Ливаѓено, Лив'аѓеѿо, Сѿр'еѓен Риѿ // Сѿреѓни Риѿ, Сѿреѓно Гно'ишѿе, Сѿреѓориде* и др. Збороформата *брашќа* од топонимот *Трои Брашќа* претставува преодна форма од обликот *брашја* кон *браќа*, при што консонантската група *-шќ-* е добиена или со контаминација или, пак, со апстракција на елементите *-ќе, -ќа,* како одделни граматички морфеми за збирна множина (Видоески 1998: 47).

Во топонимијата на Тиквешијата, фонемата *ќ* се јавува како резултат од палатализацијата на *к* на апсолутниот крај од зборот. Сп.: *Замоќ*. На ваков начин консонантот *ќ* е добиен и во ојконимот *Глишиќ* и топонимот *Сѿасиќ*, каде што вокалот од преден ред извршил прогресивна палатализација на меконепченото *к*. Сп. *Зовиќ* (Станковска 1995: 116; Конески 1965, 72).

Фонемите ќ и ѓ во топонимијата на Тиквешијата се среќаваат и во оние топоними во чија основа се наѕираат грчки или турски лексеми. Сп.: *Анѓелчéвци, Аранѓел, Бубаќѿе, Ќерамидница,* односно *Дуќани, Дуќанка, Караѓоз, Черкез Ќој* и др.

4) **ј**. Меѓу карактеристиките на говорот е вбројана и онаа според која артикулацијата на сонантот *ј* е слаба, така што дури и отпаѓа во интервокална позиција, особено кога сонантот се наоѓа меѓу вокалите *а-а, и-а, о-а, е-а, о-о*. Во топонимискиот материјал од Тиквешкиот Регион оваа појава не наоѓа своја потврда, односно не е изразена во оној обем во кој е присутна во говорот.

Фонемата *ј* во овој говор се слуша пред членската морфема како замена за вокалот од преден ред *и*. Сп.: *Ливáјѿе (< Ливадиѿе)* и *Скина'ѿјоѿ Ка'мењ (< Скинаѿиоѿ)*.

5) **н, н'**. Фонемата *н'* добро се чува во овој говор, и покрај тоа што постојат примери во кои старото меко *н'* затврднало, како што е во топонимите: *Каменица, К'аменоѿ, Кам'инишѿа, Камеништѿе; Балѿов Камен, Бели Камен, Ајѿова Нива, Алиова Нива, Арн'ифцки Нивја, Ас'анова Нива, Бабини Нивја, Бадеви Нивја, Бајчева Нива, Бамн'ишова Нива, Б'анде-ви Н'ивја, Б'еговиѿе Нивја, Б'елѿа Нива (< Белаѿа), Б'оговиѿе Ниви, Б'ојкова Нива, Бојоваѿа Нива, Св'инска Д'уѿка*. Наспроти овие топоними стојат топонимите во кои се чува старото палатално *н'*: *К'оњарец,*

Коњ'арник, Коњ'арникоѿ, Коњарн'ц̣аѿа, Коњаровец, Коњевец, Коњоѿ, Коњувец; Б'а̣цов Коњ; Свињарник, Свињ'арникоѿ. Во топонимијата на Тиквешкиот Регион се среќаваат и такви топоними каде што се јавува секундарно *н*' на крајот на збороформите, што се смета за последица од потпирањето врз формите за збирна множина: *Камењ, Кошѿањ, Сѿрмењ, Рамењ; Болова́нцкоѿ Камењ (< Болованскиоѿ), Високиоѿ Камењ, Вѐчковоѿ Камењ, Дуѿн'ароф К'амењ, Дуѿн'ички К'амењ, Р'амињ К'амињ (< Рамен Камен)* итн. Во топонимијата на Тиквешкиот Регион примерите со антиципација на мекоста како преодна фаза на преминот од *н*' кон непалаталното *н* се мошне ретки. Сп.: *Дујн'ичкиѿе Дабја, Дујница, Д'ујнка, Куч'ијнаѿа (< Кучињаѿа)*.

6) **л, л'**. Во врска со фонемата *л* во овој говор се забележани одредени посебности. Имено, старото палатално *л'* се наоѓа во процес на веларизација, па така во одделни пунктови тој процес е завршен, додека во други палаталноста се наоѓа во фаза на губење, што значи дека процесот не е стабилизиран, па затоа на истиот терен можат да се слушнат различни степени на мекоста, од венечно, па до забновенечно. Сп.: *Бозелоѿ: Бозел'оѿ; Валашково : Вал'а́шково, Цуц̣улоѿ : Цуц̣ул'оѿ* итн. Поради незавршеното затврднување на венечното *л'* тоа се среќава и во позиција пред вокали од заден ред: *Ал'аб'аковаѿа Кур'ија (< Алабаковаѿа Корија), Вал'ав'ицѐаѿа (< Валавицаѿа), Вес'ел'ова Падина, Врѿел'оѿ, Гол'емаѿа Л'оква, Мијајл'ова Пол''ана, Чул'ашка, Ул'авоѿо Дол̣че, Ц̣'ол'ова Лака*. Ваквото венечно *л'* се чува и при редукција или елизија на вокали, осбено на морфемската граница во допир со членот: *Б'ел'ѿа Вода (< Белаѿа), Б'ел'ѿа Сѿена, Дибел'ѿа Бука, Кис'ел'ѿа Вода (< Киселаѿа), Миг̄д'ал'ѿе (< Миг̄далиѿе), Печк'ал'ѿо (< Печкалоѿо)* итн.

Полумекото *л'* во топонимите на Тиквешијата се среќава и во иницијална позиција пред вокалот *о*, а најмногу пред вокалот *у*. Сп.: *Љокуш, Љубаш, Љубашка Чешма, Љубашки Дол, Љубеш, Љуѿа Сѿрана, Љуѿи Рамен, Љуѿкова Река*.

Кај извесен број топонимиски состави од определени пунктови на Тиквешијата, во кои центарот на именската група е изразен со именката *дол*, се забележува билабијален изговор на тврдото л (л̣). Такви се топонимите: *Б'аки Дол̣, Варишки Дол̣ (< Фаришки Дол), Вѐкин Дол̣, Г'абров Дол̣, Долни Диб'оки Дол̣ (< Длабоки Дол), Лис'ичен Дол̣ (< Лисичин), К'иров Дол̣, М'иѿков Дол̣, Ресавски Дол̣, Сѿр'ашен Дол̣, Суви Дол̣, Улички Дол̣ и Шовацки Дол̣*. Во придавката *долен, -а, -о* ваквиот билабијален изговор на тврдото *л* предизвикало сведување на изговорот до вокалот *у* (сп.: *Биуѿо*), кој бил асимилиран од вокалот од заден ред *о*. Оваа појава е засведочена во топонимите: *Д'ониѿе Л'аки, Д'оно Гаѿеново* и *Д'оноѿ Лук (< Долниоѿ)*. И во топонимот *Осѿриоѿа (< Осѿр'илаѿа)* го следиме истиот развој на ликвидот *л* што го спомнавме претходно.

7) ***в, ф***. Во топонимијата на Тиквешијата интервокалното *в*, во принцип, добро се чува, а топонимите во кои тоа се испушта се многу ретки: *Суашта Бука (< Сувашта), С'уашта Ч'ешма, Чарџаклишше Ор'аи (< Чарџакливишше)*. Консонантот *в* се јавува како замена за сонантот *л* во метафоричните топонимиски образувања во чија основа се наоѓа личната именка *калуѓер*. Сп.: *Кав'уѓара (< Калуѓара), Ка(в)'уѓерец (< Калуѓерец)*. Елидирањето на интервокалното *в* добиено на овој начин (< *л*) го бележиме во следниве топоними: *Кауѓер, Кауѓера, Ка'уѓерец (< Калуѓерец), Кауѓерица (< Калуѓерица), Кауѓ'ерски Ришш (< Калуѓерски)*, па дури и *Куѓерец (< Кауѓерец < Кавуѓерец < Калуѓерец)*, при што средниот вокал *а* од вокалната група *-ау-* бил асимилиран од високиот вокал *у*.

Во финална позиција, како и во позиција пред безвучен консонант, лабиоденталот *в* се обезвучува во неговиот безвучен парник *ф*: *Амешшоф Прелок (< Прелоѓ), Бараб'аноф Прелок, Бар'офски Дол, Бар'офџка Црква, Б'афчишше, Цан'офшше Прелози (< Цановишше), Цв'ешешкоф Ка́мењ* итн.

Во врска со употребата на фонемата *ф* треба да се истакне дека во пунктовите што го зафаќаат западниот дел од тиквешко-мариовските говори што граничат со западното наречје, се среќава замена на *ф* со *в*. Потврда за ова е артикулацијата на ојконимот *Фареш*, како *Вареш* од страна на локалното население од истото село. Покрај ојконимот *Вареш (< Фареш)*, овде се приклучуваат и сите други секундарно добиени топоними од истиов ојконим: *Вариш Дервен, Варишка Клисура, Варишка Река, Варишки Ан, Варишки Дол* и *Варишки Мос,* како и топонимот *В'илџанон* од истово село.

Фонемата *ф* е засведочена во топоними образувани од лексеми од туѓо потекло: *Чифлик, Мефќемешо, Чафа* и др., како и во топонимиски состави чија прва атрибутска компонента е образуван од лично име од туѓо потекло. Сп.: *Сшефаново Брџо, Фиџанин Гроб, Џаферова Чешма, Џаферов Риџ* итн.

8) ***џ***. Фонемата *џ*, главно, се среќава кај топоними образувани од зборови од турско потекло. Сп.: *В'илџанон, Џаџе, Џам'ијашта*, но и од турски лични имиња како: *Џаф'ерица, Џаферова Чешма, Џаферов Риџ*. Во ојконимот *Џиџимирџи* фонемата *џ* се јавува како замена за гласот *ж*, со оглед на тоа што во основата на овој топоним се јавува личното име *Жиџимир*. Покрај ова, *џ* се јавува и на местото од *ѓ*. Сп.: *Џолова Лака*, како и во антропонимискиот суфикс *-џо*: *Ба́џов Коњ, Бацово Нивче, Цоцова Чешма*.

9) ***ѕ***. Африкативната фонема *ѕ* во топонимискиот материјал од Тиквешијата се појавува во десетина топоними.

Во иницијална позиција оваа фонема ја среќаваме во следниве топоними: *Ѕв'еровец, Ѕивули, Ѕивул'ше (< Ѕивулише), Ѕиџ'аница, Ѕиџинкише* и *Ѕикова Лака*.

Во топонимите, пак, *'Амѕоваѿа Чука, 'Анѕовец и Прнѕевица*, фонемата *ѕ* се јавува како прва консонантска компонента на антропонимискиот суфикс *-ѕо/ -ѕе*. Од друга страна, постоењето на топонимите *'Амзовец* и *Прнцевица*, нѐ наведува на помислата дека овде африкатот *ѕ* се јавува и како замена за струјното *з*, односно за африкатот *ц*.

Во топонимот *Врѕарово*, фонемата *ѕ* се јавува како замена за фрикативот *з*, ако се земе предвид дека во основата на овој топоним е вложен прекарот *Врѕар* со кој се именува 'човек што постојано мрмори, негудува, се буни'. Прекарот е образуван од турските ономатопеи *vır* 'свечка, мрмори' + *zır* 'непрестаен монотон шум'.

1.6. Губење на согласки

а) Во Тиквешкиот Регион се среќаваат поголем број топоними кај кои се забележува елизија на согласки кои се нашле во интервокална позиција. Врз основа на топонимискиот материјал можеме да заклучиме дека во интервокална позиција отпаѓаат согласките *в, ǫ* и *ѓ*. Ова го експлицираме со следниве топоними: *Јоеви Нивја (< Јовеви), Суаѿа Бука (< Суваѿа), С'уаѿа Ч'ешма, ǫодносно Воаѿа (< Воǫаѿа), Грамаѿа (< Грамаǫаѿа); Греаѿа (< Греǫаѿа), Лив'аица (< Ливаǫица), Ливаѿа (< Ливаǫаѿа), Лив'аѿе (< Ливаǫиѿе),* односно *Дис'аиѿе (< Дисаѓиѿе).*

б) Од некои топоними може да се заклучи и отпаѓање на други консонанти, кои не се во интервокална позиција. Станува збор за консонантите *с* и *ѿ*, и за сонантот *л*. Елизијата на овие гласови во говорот не е засведочена. Нам ни се чини дека нивната загуба се должи на дејствувањето на законот за јазична економија, според кој од исказот или од збороформата се елиминира сето она коешто е редундантно, односно она коешто нема да предизвика затемнување на значенската страна на лексемата или пречка во комуникацијата. Такви топоними се следниве: *Доǫни Јаѿреѿ (< Јасѿреб), Тана́ица (< Танасица < Аѿанасица),* односно *Ѓуска Преслоѿ (< Ѓуѿска), Преслаѿа (< Преслаѿѿа)* односно *Пресаѿ (< Преслаѿ), Пр'есаѿѿа (< Преслаѿѿа), Пр'есаѿѿа на Враѿче (< Преслаѿѿа)* итн.

в) Кога консонантската група *-сѿ*, е во финална позиција доаѓа до отпаѓање на крајното *ѿ*. Сп.: *Бела Прс, Пр'о ѿас, Шес Куќи (< Шесѿ)* итн.

1.7. Метатеза

Во тиквешкиот говор е забележана и гласовната појава метатеза којашто се рефлектирала и на топонимиско рамниште: *Беруѿлакоѿ (< Белуѿракоѿ), Бр'аинѿе (< Браниѿе), Ѓарв'илица (< Гавраница), Ѓарниково (< Граниково), Г'уминци (< Гумненци), Грва́ница (< Гавраница); Бр'аин'ѿе (< Браниѿе), Дурноѿ (< Дунароѿ); Доǫноѿо Лојзе (< Долноѿо Лозје);*

Кр'уишѿе (< Крушиѿе); Пр'ѧовец (: л. и. Парѯо), Л'оасѿа (< Лозаѿа); Прл'ојсѿе (< Прелозиѿе) итн.

1.8. Други промени кај консонантите

1. Од консонантските промени коишто се карактеристични за говорот на селата од Тиквешијата треба да се спомене редувањето на *с/з* и *ш* со *ф* или *в* пред африкатите *ч* и *ц*. Сп пр. *обравче (< образ), ѿрвче (< ѿрсѿ), мавче (< масѿ), ѿојавче (< ѿојас), февче (< фес)* итн. Оваа појава, којашто е карактеристична за апелативното рамниште, првенствено за централните говори, се рефлектирала и врз тиквешко-мариовските топоними, па заедно со еден познат асимилациски процес, карактеристичен за топонимијата, придонесле за појавата на топонимите *Лифч'арникоѿ (< Лисичарникоѿ)* и *Пефч'инѿа (< Пефчинаѿа*[1] *< *Песочинаѿа < ѿесочина < ѿесок +* суф. *-ина)*. Имено се смета дека прострујната согласка *с* во позиција зад *ч*, се развила во консонант *ф*. Во оваа позиција на *с* пред *ч*, всушност, доаѓа до редукција на фрикативноста на согласката *с*, така што од неа останува само струењето на воздухот кое го дава фрикативната согласка *ф*. Тоа струење најверојатно најпрвин го формирало *х*, па преку *в* со асимилацијата по звучност – до *ф* (Петровић 1968: 240).

2. Консонантската група *-ск- > -цк-*: *Анцки Осој (<Ански), Арам'ицка Воѯа, Арам'ицка Кр'уша, Арам'ицкаѿа Воѯа, Арам'ицкаѿа Куќа, Арам'ицки Дол, Арамицко Осое (< Арамиско), Арамицкоѿо Клаѯ'енче (< Арамискоѿо), Др'енцки Риѿ, Ел'имцки Гробишѿа, Зборцко Мало, Илинцко Поле, Раменѯ'аѿцко Долче, Чемерцко* и др.

3. Консонантската група *-вн- > -мн-*. Сп.: *Равна : Рамна*.

4. Консонантската група *-мј- > -мњ-*: *Тимјаник : Тимњаник*.

5. Консонантската група *-ѓв-* во *-ѓл-*: *Зѓл'о били (< Зѓвобили)*.

6. Коносонатската група *-ср-* се проширила со инкорпорирање на експлозивот *ѿ*. Сп.: *Лив'аиѿе Сѿр'еѯи Риѿ (< Ливаѯиѿе), Сѿр'еѯнаѿа Воѯен'ица, Сѿреѯни Брег, Сѿреѯно Мало, Сѿр'еѯноѿо Р'иѿче, Сѿр'еѯноѿ Риѿ (< Среѯниоѿ), Сѿреѯња, Сѿреѯњаѿа Воѯа, Сѿр'еѯњаѿа Скрка, Сѿр'еѯњи Риѿ, Сѿреѯњо Мало, Сѿреѯорокон, Сѿреѯ'орокоѿ, Сѿреѯсело, Сѿр'еѓен Риѿ // Сѿреѓни Риѿ, Сѿреѓно Гно'ишѿе, Сѿреѓориѯа (< Сѿреѯориѯа), Сѿр'еѿ Паѿ (< Среѯ)* и др. Само во еден топоним етимолошки коректната група *-сѿр-* се упростила во *-ср-*. Сп.: *Осрец (< Осѿрец)*.

7. Консонатската група *-ѿш- > -ѿч-*. Сп.: *Пченичени Дуѿки*;

[1] Сп. т. *Пефчина*, Тетовско кај. Љ. Станковска. „Тетово и неговата топонимија“. *Македонски јазик*, год. XIX, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1968, 197.

8. Консонатската група *-п̄ч-* се упростила во *ч*. Сп.: *Чела́рица (< Пчеларица), Ч'енкона (< Пченковина)*;

9. Консонантот *ш* > *ч* во апелативот *чешма*, што се одразило и во топонимите: *Кол'нич, Долна Чечма* и *Д'ујина Чечма*.

10. Консонантската група *-ѕс-/-т̄с-* > *ц* : *З'ацкрка (< Заѕ Скрка)*.

1.9. Обезвучување на звучните согласки во финална позиција

Исто како и во стандардниот јазик и овде звучните консонанти во крајна позиција се обезвучиле. Иако е ова појава што се спроведува без исклучок, одразот на обезвучувањето на звучната согласка во финална позиција го бележиме во следниве топоними: *Елени Врф, За́т̄ Куле, Ивков Гро́п̄* итн.

2. МОРФОЛОГИЈА

Со оглед на тоа што топонимите како јазични единици ги имаат сите каракатеристики на именки, на кои, како што е познато, им се иманетни граматичките категории род, број и определеност // неопределеност ние во продолжение ќе зборуваме за овие категории имплицирани во топонимите од Тиквешијата.

2.1. Род

Топонимите од Тиквешкиот Регион се јавуваат во сите три рода: машки, женски и среден род. Колебање на родот бележиме во неколку топоними, за кое генерално можеме да кажеме дека од апелативното рамниште се рефлектирало на топонимиското. Како резултат од ова колебање, сложениот топоним *Бела Прс*, во кој придавката стапува во конгруентска врска со центарот на именската група, изразен со именката *п̄рс* (< *п̄рст̄*), архаична лексема од женски род со која се означува ‘ровка земја’, има и свој дублет кој гласи *Бели Прс*. Појавата на дублетната форма, веројатно, се должи на консонантскиот завршок на оваа лексема или, пак, на преземањето на машкиот род од хомонимната лексема прст со која се означува ‘прст од раката’. Кај топонимот *Преслапот̄ // Преслапта* колебањето на родот е изразено преку членската морфема *-от̄*, односно *-т̄а*. Во овој контекст го споменуваме и топонимот *Блат̄ец* кој настанал со топонимизација на деминутивниот апелатив *блат̄ец*, а во чија основа е вложена лексемата од среден род *блат̄о*. И наместо на оваа лексема да се врзе деминутивниот суфикс *-це* за ср. род, гледаме дека носител на деминутивноста е суфиксот *-ец* (< ст.сл. *-ьць*) за машки род. Од сите горенаведени топоними кај кои бележиме колебање на родот, како најинтересен го земаме топонимот *Врање Вода*, кај кој, како што можеме да забеле-

жиме, првата компонента е деривирана придавка од именка со суфиксот *-јь* од среден род, а втората, која воедно е и центар на именската група, е именка од женски род. За овој топоним би можеле да кажеме дека колебањето на родот е секундарна појава којашто, за разлика од колебањето во претходните топоними, се јавила на чисто топонимиско рамниште. Имено, претпоставуваме дека првичната форма на овој топоним гласела *Врање*. Овој топоним бил добиен со супстантивизација на придавката од среден род *Врање*, којашто била прва компонента од некоја примарна атрибутска синтагма, во која центарот бил изразен со именка од среден род, како на пр. *поле* или *село*. Овде ја допуштаме можноста дека во близина на топонимот *Врање* постоел истороден топоним, така што, заради обезбедување подобра комуникативност на топонимот – едниот од нив ја добил додавката *Вода*, којашто во овој топоним има само разликувачка функција, а на којашто паднал изборот, веројатно, поради тоа што така наложувала надворешно-јазичната дејствителност.

2.2. Број

На апелативен план, кај еднасложните именски зборови треба да се спомене дека карактеристична множинска наставка за тиквешкиот говор е наставката *-еви*, односно *-ови* што се совпаѓа со ситуацијата во стандардниот јазик. На топонимиско рамниште во Тиквешијата, исто така, се среќаваат наставките *-еви, -ови* што се должи, веројатно, на тоа што множината топонимот не ја стекнува на топонимиско рамниште, ами ја наследува од апелативното. Моножинската наставка *-еви* ја следиме во следниве топоними: *Граевите, Ѓолевите, Крстеви, Кршевите* и *Сад'евите,* а наставката *-ови* во топонимите: *Вирови, Вировите, Влек'овите Врови (< Врвовите), Л'азови, Млаковите, Скоковите, Црвени Брегови* итн.

Кај двосложните и повеќесложните именки од машки род множинската наставка гласи *-и*. Сп.: *Бунари, Извори, Изв'орите, Клад'енците, Пороите, Пресл'апите, Прис'оите, Цуц'улите* итн., а истава множинска наставка ја добиваат и именките од женски род, како, на пр.: *Бари, Б'арите, Падините, Плочите, Пол'ани, Пол'аните, Провалии, Осојн'ците, Ч'ките* итн. Кај некои членувани топоними од машки и од женски род, множинската наставка *-и* пред членот се губи, поради силно изразената редукција, карактеристична за овој говор, а за која стана збор во ова поглавје во точката во која зборувавме за елизија на вокалот *-и*. Да споменеме само неколку вакви топоними: *Амб'арте*, *Бар'те*, *Изв'орте*, *Пад'инте*, *Пешт'ерте*, *Пл'оче*, *Ст'енте*, *Урнос'инте* итн.

Кај именките од среден род како множински наставки се јавуваат следниве: *-ања* за именките што во еднината завршуваат на *-е*, *-а* за именките што завршуваат на *-о*, и *-иште* за оние именки од среден род коишто во еднината завршуваат на *-иште*. Сп.: *Босилкоски Прло-*

жиња, Крс Ритчиња, Лакчиња, Лѫкч'иња̄та (< Лакчиња̄та); С'илеви Нифч'иња итн.*; Влашки Трла, Врела, Горни Села, Јаг̄н'ила, Остр'ила̄та, Рамни Бач'ила, С'е9ла̄та* и др.; *и Бобаќиште, Кам'енште, Лив'а9ште, Рамнште, Рамн'иште̄та, Р'и9ште, Умште* итн.

За сложените двокомпонетни топоними составени од број и именка од машки род можеме да го дадеме следниов заклучок. Во топонимите кај кои првата компонента е бројот два, именката редовно добива наставка *-а* за избројана множина: *Дв'а Д'ола* и *Два̄та Гр'оба*; со бројот три именката добива и избројана множина (*Три Бра̄та, Три Цера*), и обична множина, сп.: *Трите Дуб'ици*. Во топонимите, пак, *Три Камења* именката е рамна на колектив образуван со суф. *-ја*, а во топонимот *Тр'ои Бра̄ќа* кај именката се назира наставка за образување збирна множина (за оваа форма в. погоре под точката за фонемите ***ѓ.ќ.***). Слично се случува и во топонимиските состави со бројот четири кај кои именката добива наставка за обична множина (*Четири Ор'еви*), или, пак, е рамна на колектив со суф. *-ја*, сп.: *Че̄т'ирте Дабја*.[2]

Кај двокомпонентните топоними составени од придавка и именка со завршок на *-је* или *-ја* се јави извесно колебање во однос на тоа дали овие именки да ги третираме како колективни или како збирно-множински. Ваквата дубиоза ни се наметна поради тоа што во некои случаи атрибутите со именките на *-је* или *-ја* воспоставуваат еднинска конгруентска врска, а во други множинска. Така, на пример, во топонимите: *Бело Камење, Вачко Камење, Каменѯолско Грамаѓе, Пусто Гробје* и *Шабановско Дабје* центрите на именската група, се сфатени како колективи, и тие со атрибутите воспоставуваат конгруенција во еднина, а во топонимите *Чест'и Трње, Шљӯќови Бресје*, чии центри се именки од машки род, како и во топонимите *Големи Нивје, Горните Нивје, Ш'иковови Кр'ушје*, чиј носител на атрибутската синтагма се именки од женски род, главниот синтагматски дел со атрибутот воспоставува множинска конгруентска врска, така што овие вторите, според нас, не се колективни именки, ами именки коишто имаат збирно-множинска наставка.

Исто така, двокомпонентните топоними, кај кои центарот на именската група завршува на суфиксот *-ја*, според нас, претставуваат збирно-множински форми, а не номина колектива, со оглед на нивното конгруирање со атрибутот во множина. Сп.: м.р. *Г'орни Д'абја, Дујн'ичките Дабја; Р'истофте Бресја (< Ристовите)*; ж. р.: *Арн'ефцки Нивја, Бабини Нивја, Ба9еви Нивја, Б'ан9еви Н'ивја, Б'е̄говите Нивја, Буиви Нивја, Г'а̄гови Н'ивја, Галабовите Нивја, Гожеви Нивја, Гол'емите Нивја, Гркови Нивја, Дел'овите Нивја, Ѓореви Нивја, Ј'анки Нивја, Јанкулови Нивја, Ј'анови Н'ивја, Јоеви Нивја, Јур'уковите Нивја, Карав'ил'ови Нивја, Кол'ачеви Н'ивја, Крстовиќеви Нивја, Лазови Нивја, Мѫњови Нивја, Н'о-*

[2] Сп. т. *Три Дабје*, Струмичко кај Д. Митева. *Топонимијата на Струмичко*. Скопје: Институтот за македонски јазик, 1989, 211.

ви Н'ивја, П'еткови Нивја, Р'ајкови Нивја, Р'амните Нивја, Родʼ'иските Нивја, Р'олкови Нивја; ср. р.: *Влашките Трл'ја*.

Од сите горенаведени примери може да се констатира дека границата меѓу колективните еднински форми и збирно-множинските форми на именките со наставките *-је* или *-ја* е многу тенка. Оттука можеме да констатираме дека колебањето на категоријата број кај овие зборови не е, воопшто, нова појава во нашиот јазик, ниту на апелативен, ниту на топонимиски план. Од она што го покажува топонимијата, и тоа не само тиквешката, сметаме дека со право можеме да заклучиме дека овој процес е започнат од поодамна, но дека и покрај сè, овие форми, сè уште, не се докрај издиференцирани во поглед на категоријата број.

2.3. Определеност

Како што е познато категоријата определеност во македонскиот стандарден јазик се реализира преку членот. Сопствените имиња не добиваат член, бидејќи тие се самоопределени (Конески 1999: 225) или, како што истакнува З. Тополињска, тие имаат специфична ономасиолошка определеност, којашто темелно се разликува од определеноста на апелативите. Семантичката функција на сопствените имиња се сведува на тоа да индивидуализираат посочувани предмети на мислата, односно да посочуваат определени индивидуи кои се селективно маркирани според определеност. Секое сопствено име претставува арбитрална јазична креација, резултат на индивидуален, временски определен акт на именување (Тополињска 1974: 63).

Но сепак, на пошироката македонска јазична територија, постојат и такви случаи во коишто и сопствените имиња добиваат член. Тоа се случува во извесни ситуации кај личните имиња, при што членските форми тука не вршат определување на имињата. Ваквото членување станува во изрази што значат клетва или грубење или, воопшто, некој емоционален однос на негодување, иронија, подвлечена интимност и сл. На пример: *Нашема ши Стојанош. – Ај ѓа се сневиѓи и Скопјево. – Ај ѓа се запусти и Варѓарош.* Сп.: *Оѓѓалеку се слушаше шумош на наѓојѓените воѓи на Варѓарош* (Ј. Бошковски). – *Јас веќе ќе си оѓам оѓ кај вас и шукуречи оѓ Битолава* (М. Цепенков). Членот во составите како овие учествува заправо во создавањето на одредена емоционална атмосфера (Конески 1999: 227–228).

Редовно се членуваат и деминутивните имиња на *-е*, во кои е изразена нијанса на интимност: *Марето, Наѓето* (Конески 1999: 228).

При обработката на топонимискиот материјал од Тиквешкиот Регион, од аспект на категоријата определеност, би можеле да кажеме дека во овој контекст се искристализираа две ситуации. Првата, при која членот, воопшто, не се среќава и втора, при која даден топоним се јавува и во членувана и во нечленувана форма.

а) Топоними, кај кои, во принцип, отсуствува членот, се деривуваните топоними, односно оние топоними кои настанале со супстантивизација којашто ја направил некаков суфикс врз определена именска синтагма. Кај ваквите топоними, се смета дека топонимизацијата е завршен процес, што значи дека тие го добиле статусот на вистински сопствени имиња, коишто означуваат, но не значат (Тополињска 1974: 108; Пјанка 1975: 113) . Сп.: *Аѿан'асица, Аци-ѿосѿол'ица, Бадемирица, Балаб'аница, Басар'ица, Бесвица, Беќирковица, Белевица, Б'ел'овица, Бесвица, Б'ојковица, Б'ошковица, Бир'ица (< Бириница), Брѿимица (< Браѿимица), Вл'асовица* итн.

б) Во втората група влегуваат примарните топоними (*Билоѿо, Вироѿ, Глибоѿ, Грлоѿо* и др.), топонимиските состави (*Кр'ивиоѿ Вир, Б'елаѿа Вода, Болов'анцкоѿ Камењ (< Болованскиоѿ* итн.), топонимите рамни на предлошки синтагми (*Во Солишѿе Орницаѿа, Лакиѿе кај Кораѿоѿ, Чешмаѿа во Канѿин Дол* итн.) и неколку топоними рамни на лични имиња (*Јованчеѿо, Тодорорѿ* и *С'асѿа (< Сасаѿа*).

Кај примарните топоними, топонимиските состави и топонимите рамни на предлошки синтагми функционалната ономазиолошка определеност не пречи да се појави членот, со оглед на тоа што членот кај нив претставува семантички празна морфема што се јавува под притисок на граматичкиот номинален систем (Тополињска 1974: 64). Присуство на членската морфема овде може да се објасни и со фактот што ваквите топоними за разлика од претходните покрај тоа што означуваат, тие и значат (Тополињска 1974: 113), а носител на нивното значење е апелативот од кои тие настанале или кој е вграден во нив. Имено, ако земеме предвид дека примарните имиња се настанати со топонимизација на апелативи, коишто на апелативно рамниште ги имаат сите атрибути на именски зборови, тогаш е јасно зошто тие и по топонимизацијата ќе продолжат да се однесуваат како апелативи. Затоа ние овде ја исклучуваме можноста дека кај топонимите што се јавуваат во нивната членувана форма топонимизацијата, сè уште, не е завршена (со оглед на тоа што кај ваквите топоними се вложени голем број архаични лексеми кои денес не функционираат на апелативно рамниште) и сметаме дека членувањето на ваквите топоними се врши по аналогија, со оглед на тоа што меѓу овие топоними и апелативите не постои никаква формална разлика.

Во поглед на присуството на членот кај определени топоними во Тиквешијата, но и на пошироката македонска топонимиска територија, воопшто, – не треба да ја исклучиме и претпоставката дека на поголемиот број топоними им претходеле предлошки синтагми образувани најчесто од предлозите *кај, на, ѿри* и некоја членувана именка (на која во минатото ѝ претходела именка со локативна падежна наставка, за што сведочат кодиците за манастирите по територијата на Македонија во средниот век). Сп.: *Кај Цркваѿа, На Ридоѿ, При Врвоѿ* итн. Поради владеење

на законот за економија во говорот, предлозите отпаднале, а на теренот продолжие да суштествуваат само членуваните именки, при што членот тука се јавува како кондензатор на една проширена синтагма.

Топонимите како *Јованчето, Тодорот* и *С'аста (< Сасата)* кои во структурната класификација ги наведовме како топоними рамни на лични имиња, сметаме дека добиле член под влијание на говорот во кој личните имиња се членуваат. Оваа појава е карактеристична и за други источни и југоисточни говори (Пеев 1987: 177). За топонимот *Јованчето*, не ја исклучуваме можноста тој да го добил овој облик како резултат на супстантивизација на атрибутот **Јованчевото (Место)*, при што дошло до отпаѓање на слогот (*-ево-*) со кој се изразува посвојност, зашто според законот за јазична економија со неговото отпаѓање не се затемнува значењето на топонимот. За ова повеќе во точка **1.6.б)**.

Што се однесува, пак, до формата на членот треба да истакнеме дека во топонимијата на Тиквешкиот Регион, покрај членот *-т, -та, -то* се среќава и членот *-н, -на, -но*, иако во ограничен број примери. Сп.: *Брестон, Ливаѓено, Локвана, Пештерана, Прел'озине, Сојницана (< Осојницана), Стредорокон* и *Чарајчено*.

Литература

Бојковска, С. 2003. *Радовишкиот ѓовор*. Скопје.

Видоески, Б. 1962. *Кумановскиот ѓовор*. Скопје.

Видоески, Б. 1998. *Дијалектите на македонскиот јазик*, т. 1. Скопје.

Конески, Б. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Конески, Б. 1999. *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

Митева, Д. 1989. *Топонимијата на Струмичко*. Скопје: Интитут за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Пеев, К. 1987. *Кукушкиот ѓовор*, т. 1. Скопје.

Петровић, Д. 1968: „Судбина консонантских група *сц*, *шч*, *шћ* и *шђ* у говору Зете“, *Зборник за филологију и лингвистику XI*. Нови Сад.

Станковска, Љ. 1968: „Тетово и неговата топонимија“, *Македонски јазик*, год. XIX. Скопје.

Тополињска З. 1974. *Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик.* (*Род, број, Посоченост*).Скопје.

Филиповски, Ѝ. 1952. *Неготинскиот ѓовор*. Скопје.

Pianka, W. 1975. *Macedońske imiona osobowe kotliny Azot.* Warszawa.

Элка ЯЧЕВА УЛЧАР

ДИАЛЕКТНЫЕ РЕФЛЕКСИИ В ТИКВЕШСКОМ ТОПОНОМАСТИКОНЕ

Тезисы

В статье идет речь обо всех фонетико-фонологических, морфонологических и морфосинтаксических особенностях тиквешского говора, которые отразились на топонимической системе Тиквешского региона. Исходя из диалектной дифференциации македонского языка, тиквешские говоры относятся к большой группе тиквешско-мариовских говоров, которые входят в рамки юго-восточного македонского наречия. Занимая пограничную территорию между юго-восточным и западным наречием, они ясно носят признаки переходных говоров, что означает, что в них, кроме языковых особенностей, характерных для юго-восточных македонских говоров, встречается и часть диалектных признаков западного македонского наречия.

В рамках фонетико-фонологических особенностей мы в первую очередь обращаем внимание на ударение. В тиквешско-мариовских говорах оно ограниченно свободное. Основная тенденция ударения в этих говорах заключается в том, что оно закреплено на пенультиме, что отражается на топонимах в связи с тем, что если смотреть с процентной точки зрения, ударение в топонимах Тиквешии чаще всего падает на второй слог с конца слова. В продолжении мы обратим внимание на: редукцию безударных гласных, которая тесно связана с ударением, и представляет собой явление, характерное для всех македонских юго-восточных говоров; на элизию гласных звков, а также на историческое развитие праславянских гласных: *ǫ, *ę, *ě, *ь, *ъ, слоговых л и р и их отражение на топонимы Тиквешского региона. Часть, посвященную, вокализму, мы завершаем контракцией групп гласных *аа* и *оо*, предварительно рассмотрев позиции, в которых происходит перегласовка некоторых гласных.

В разделе, посвященном согласным, мы обращаем внимание на: согласную *х*; континуанты праславянских групп согласных ***tj, *kt – *dj*** в тиквешской топонимии; фрикативные согласные *ќ* и *ѓ*; произношение сонорного *j* и его пропуск в интервокальной позиции, особенно когда сонорный находится между гласными *а-а, и-а, о-а, е-а, о-о*; а также на фонемы ***н, н', л, л' в, ф, ц*** и ***s***. Из фонетических явлений, характерных для согласных, мы обратим внимание на: позиции, в которых происходит выпадение согласных в тиквешском топономастиконе; на метатезу; на десять других изменений гласных, а также на оглушение звонких согласных в позиции на конце слова.

В разделе, посвященном морфологии, мы обращаем внимание на грамматические категории рода, числа и определенности // неопределенности имен существительных. С учетом того, что топонимы как языковые единицы имеют все характеристики имен существительных, все эти категории присутствуют и в топонимах Тиквешии. В рамках категории рода мы особо отмечаем колебание рода, что отмечается в нескольких топонимах. Здесь следует отметить, что такое колебание, носящее апеллятивный характер, отразилось на топонимическом колебании. В рамках категории числа в качестве главной дилеммы выступает дистинкция между собирательным именем существительным и собирательной формой множественного числа у имен существительных. Решаю-

щую роль в различении этих двух формально омонимических явлений играет конгеренция по числу у двукомпонетных топонимов. Что касается категории определенности-неопределенности у топонимов, здесь мы делаем предположения относительно того, почему среди топонимов, в приниципе являющихся определенными, в основном македоноском топономастиконе преобладают топонимы с использованием уточняющей частицы.

Ключевые слова: топонимы, диалект, тиквешско-мариовские говоры, Тиквешский регион, фонема, грамматические категории.

UDC 811.163.3'282(497.752)

Давор ЈАНКУЛОСКИ
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Б. Видоески“, МАНУ, Скопје
jankuloski@manu.edu.mk

ЗА ПАРАДИГМИТЕ СО *ИМА* И *Н/Т* ПАРТИЦИП ВО ГОРНОПОЛОШКИОТ ГОВОР

Вовед

Глаголскиот систем на македонскиот јазик е еден од најбогатите и најразвиените во рамките на словенскиот јазичен свет. Македонскиот јазик, од една страна, во својата структура ги чува наследените словенски карактеристики, но, од друга страна, во својот систем вградил особености мотивирани од непосредниот контакт со другите балкански јазици. Тој е единствениот словенски јазик кој во својот систем ги вградил перифрастичните конструкции со *има* и *н/ш* партицип, кои се разгрануваат во цела една паралелна конјугација со сите други сложени глаголски форми. Покрај тоа, македонскиот јазик не ги отфрлил наследените конструкции со *сум* и *л*-форма, ами сè повеќе ги поместувал во модалната сфера на употреба.

Појавата на конструкциите со *има*, како и со негираната форма *нема,* и пасивниот минат партицип, не само што претставува една иновација во балкански рамки туку и има особено значење за македонскиот јазик. Овие конструкции целосно навлегле во македонскиот глаголски систем и предизвикале појава на низа временски конструкции во системот на минатите времиња. Во *Граматиката на македонскиот јазик* на Конески (1999 [1954]) како можни комбинации во кои влегува глаголот *има* со партицип се претставува цела серија со осум различни парадигми: *имам земено; имав земено; сум имал земено; беше сум имал земено; ќе имам земено; ќе имав земено; ќе сум имал земено; би (сум) имал земено.* Во однос на употребата во стандардот, Велковска (1998) ги издвојува формите од типот: *имам ѕојѕено, имаше ѕојѕено, имал ѕојѕено*

и *ќе има ѕојѕено*. Македонскиот стандарден јазик денес ги употребува овие конструкции, но на дијалектно рамниште нивната употреба се припишува како својствена за западните македонски говори. Впрочем, тие наполно се граматикализирале на македонскиот југозападен ареал каде што контактите со балканските несловенски јазици биле најинтензивни.

Во овој текст ќе ја разгледаме состојбата на конструкциите со *има* и *н/ш* партицип во рамките на горнополошкиот говор. Полошките говори биле предмет на разгледување на повеќе лингвисти – специјалисти од различни области (Селищев 1929; Стаматоски 1956–1957; Видоески 1961–1962; Поповски 1970 итн.). Според Видоески (1998: 149) на полошката јазична територија се изделуваат три говорни типа, од кои една поголема говорна целина формираат селата во Горни Полог и градот Гостивар. Другите два говорни типа – вратничкиот и тетовскиот – му припаѓаат на подрачјето на Долни Полог. Горнополошкиот говор, за разлика од долнополошките говори, по фонетските особености, како и по својата граматичка структура спаѓа во западното македонско наречје, односно се надоврзува на групата на западните периферни говори.

Поголемиот дел од дијалектниот материјал врз кој се базира истражувањето е објавен во изданието *Така се зборува во Гостивар* (Димитриевски 2000). Исто така, ќе користиме и примери од текстовите собирани за потребите на Истражувачкиот центар за ареална лингвистика при МАНУ во текот на 2015 година на теренот на градот Гостивар.

Формален приказ

Формален преглед на конструкциите со *има* и *н/ш* партицип во горнополошкиот говор дава Поповски (1970: 88–89), кој ги приведува следните парадигми: *имаш (немаш) земено (носено, сеано); имаф (немаф) земено (носено, сеано); сум имал (немал) земено (носено, сеано); беше сум имал (немал) земено (носено, сеано);*[1] *ќе имам (немам) работено; ќе имаф ѕонесено; ќе сум имал купено.*

Во овие конструкции носител на клитиките е глаголот *има* и тие се сврзуваат со него како што се сврзуваат со секој друг глагол, т.е. стојат секогаш во проклиза (Корубин 1985: 98). Ваквата ситуација е редовна во гостиварскиот: *Столарскиот занат, кој ѕо пензија го имам работено; Буѓариште го има:ш направено.* Од повратните глаголи во овие конструкции не се испушта повратната заменка *се*. И таа доаѓа пред *има*: *Со нашата фамилија се имаме собрано преку ѕваесет ѕуши.*

[1] Конструкцијата од типот *беше сум имал земено*, веројатно, Поповски (1970) ја забележува под влијание на граматиките на македонскиот јазик на Лант (Lunt 1952) и Конески (1999 [1954]). Според Фридман (2009: 20), Конески во својата граматика „се обидува да ги прикаже теоретските можности на глаголскиот систем“, што значи дека оваа конструкција е теоретски можна, иако во суштина не постои.

Помошниот глагол *има*, исто така, може да биде одделен од партиципот со предметот, со прилошка определба, со субјектот и сл. Оваа појава ја регистрираме во значителен број примери од дијалектниот материјал со којшто располагаме: *Имам со занаш започнашо ѓа учам на ѓванаес ѓодини во Госшивар исшо; Јас во рабошниош мој живош имам само ѓве рабошни месша сменешо; Посшарише малку ѓи имам и некои заборавено;* итн.

Граматикализацијата на овие конструкции во горнополошкиот говор е доста напредната, во корпусот пронајдовме само неколку примери на неграматикализирани *има*-конструкции, во кои среќаваме согласување по род и број на партиципот со предметот во реченицата: *имало ископани ровои; ѓвајца имавме врабошени на скара; имаш некол'ку фамилии шуека ѓојдени; има индусшрија сеѓа развиена; шоѓа баш имаше паѓнаш еѓен авион.*[2] Овие случаи изразуваат постара состојба, според Конески (1982: 28), од која подоцна се развил системот во кој глаголската придавка на *н/ш* е непроменлива и секогаш се употребува во среден род еднина. Впрочем, балканското влијание се одразило и врз развојот на пасивниот партицип на перфектот, а најсуштествената промена во развојот е неговото образување не само од преодни и повратни глаголи туку и од непреодни (Гајдова 2002: 43). Глаголската придавка на *н/ш* во состав на конструкциите со *има* „се сведува до прост знак на глаголското дејство, таа дури ги губи обележјата за родот и бројот, бидејќи влегува во нив само со формата за среден род еднина“ (Конески 1999: 436).

Функционално-семантичка анализа

I. Конструкцијата образувана од помошниот глагол *има* во презент и *н/ш* партиципот е најфреквентната парадигма од овој тип во нашиот материјал од горнополошкиот говор. Според Конески (1999: 503–504), оваа парадигма служи за искажување дејство извршено воопшто во минатото до моментот на соопштувањето. Фридман (2009: 63) подвлекува дека ваквите форми означуваат сегашна резултативна состојба. За нивниот резултативен карактер во македонските дијалекти пишува и Тополињска (1995) и потенцира дека во југозападните говори резултативноста е само една од функциите на ваквите конструкции кои ги презеле сите функции на стариот словенски перфект.

[2] Потврда дека граматикализацијата на *има*-конструкциите во горнополошкиот говор е доста напредната е тоа што неграматикализираните примери се јавуваат исклучиво кај повозрасните информатори. Најмладиот информатор кај кого што ја регистрираме ваквата појава е роден во 1937 г., додека најстариот, кој исто така е и најстар помеѓу испитаниците воопшто, е роден во 1912 г. Возрасната разлика помеѓу информаторите во нашиот корпус е над 80 години, со оглед на тоа што најмладиот информатор е роден во 1994 г.

Во горнополошкиот, конструкцијата со *има* во презент и *н/т* партиципот најчесто ја регистрираме во функција на резултативен перфект, односно означува резултат од временски нефиксирано дејство во минатото.

1. *Цртежи од типиси, оние шо сät шарени, ја 'и* ***имам цртано*** *со туш.*
2. *Тука* ***имам запознаено*** *многу кол'еги, многу луѓе пошто работам како конобар, имам контакт многу со луѓе...*
3. *Така го изучуав тој занает и го* ***имам изучено****.*
4. *...тамо* ***имаме*** *машини* ***земено*** *од Италија.*
5. *Имавме и хор, музичка секција пошто одевме на натпревари, музички натпревари ке што* ***имаме добиено*** *и прво место.*
6. *Иначе занатот го знаат, го* ***имаат изучено*** *они.*
7. *Јас ќе ви дадам татко ви што ви* ***има донесено****...*
8. *Помагањето е еве што го* ***имат*** *невестата* ***спремано*** *чеизот...*
9. *Моите родители го правеа тоа повеќе, да речеме,ради егзистенција, правејќи и фрески по црквите, а истите тија го* ***имаат наследено*** *од мојот дедо...*
10. *Моите родители со моите стриковци* ***имаат учествувано*** *во изградбата на гостиварската црква... исто така* ***имаат учествувано****, со тој копаничарски занает* ***имаат дадено*** *удел и во манастирот „Свети Јован Биговски".*

Во одредени примери од дијалектниот материјал, покрај конструкцијата со *има* се употребени прилози или прилошки определби кои укажуваат на некое помалку или повеќе определено време. Меѓутоа, појавата на временските прилози или прилошките определби не придонесува за прецизно фиксирање на дејството на временската оска. Важна е последицата која е актуелна, односно се актуализира во моментот на зборувањето. Сп.:

11. *Цел живот го* ***имам проведено*** *во Гостивар.*
12. *Е, тогa ја* ***имам направено*** *една грешка.*
13. *Забораив, испуштив да ти кажам, за време албанско ние* ***имаме јадено*** *пченкарен леб.*
14. *Сега* ***има*** *језеро* ***порибено****.*

Среќаваме и неколку случаи на употреба на конструкции со *има* со сложени прилози во кои е изразено колку пати е повторено едно дејство, а тоа е токму една од функциите на перфектот. Сп.:

15. *Во Русија* ***имам пајдено*** *четири пати.*
16. *... четири пати или пет пати во Турција* ***имам пајдено****.*
17. *Три пати во Варшава* ***имам пајдено****.*

Но, дејството изразено со конструкцијата со *има* може да биде и временски локализирано, односно може да се изнесат и настани со конкретна временска референција на планот на минатото. Сп.:

18. *Па, за моето училиште, ја* ***имам завршено*** *средно училиште, металска грана „Лазар Колишевски“ во Скопје, од педес четврта до педес седма го* ***имам завршено*** *училиштето. Една година* ***имам работено*** *во „Метални завод Тито“ – од педесет и седма до пеес осма.*
19. *Па да Ви ... кажам, јас како детиште мало знам, четириес треќа, четириес четврта година* ***имаме учено*** *албанско училиште.*
20. *Па јас* ***имам зборуано*** *осумдесет и пета, шеста година со една жена галичанка, стара.*
21. *Инаку, возот је правен во балканските војни. Тринаестачетрнаеста. Бугариите го* ***имат напрајено****. Од Гостивар до Охрид.*

Во примерите 18, 19 и 20 говорителите со перфектот со *има* претставуваат засведочени факти од нивното минато. Во примерот 21, пак, информаторот со оваа конструкција претставува (општо)познат факт од минатото, за којшто самиот не е сведок.[3]

22. *Едниот брат, за време бивша Југославија, Краљевина Југославија, им го* ***имаат утепано****, нешто* *се спречкале.*

Во примерот 22 среќаваме паралелна употреба на двата типа перфектни конструкции во македонскиот јазик. Се чини дека за употребата на *има*-перфектот пресудна е веродостојноста на информацијата која се пренесува, додека *л*-перфектот му овозможува на информаторот изземање од одговорноста за вистинитоста на дејството кое го раскажува. Класичниот *л*-перфект е маркиран за неконфирмативност, додека *има*-перфектот не влегува во опозицијата конфирмативност – неконфирмативност.

Забележуваме дека конфирмативноста е релевантна за првото лице – што е логички сведок на дејството. Формите на третото лице ја пренесуваат информацијата како факт, без разлика дали е тој потврден или не.[4]

Во продолжение ќе ги разгледаме примерите со негирани форми застапени во корпусот:

23. *Тога, за своето време. Вие сеа* ***немате затекнато****.*
24. *Па шеесет години прозор* ***немаме сменето****.*
25. *Европа цела. Само во Холандија* ***немам појдено****.*

[3] Информаторот е роден во 1931 г.

[4] Второто лице не се појави во прегледаниот дијалектен материјал. Тоа е обусловено ситуациски, кога имаме директно обраќање.

Прилогот *се(ѓ)а* во примерот 23 го специфицира времето до моментот на настанот, а перфектната форма со *нема* и *н/ш* партиципот се избира со цел да се нагласи сегашната референција. И во примерите 24 и 25 е употребена оваа конструкција за да се сигнализира дека се работи за ‘состојба која продолжува во сегашноста’.

II. Плусквамперфектот е време со кое се означува дејство кое е извршено или, пак, вршено пред некое друго минато дејство, односно „се воспоставува однос помеѓу две или повеќе минати дејства при што со посебни форми се нагласува нивната антериорност односно постериорност“ (Гајдова 2002: 96). Плусквамперфектот во македонскиот јазик може да се изрази со две различни форми – едната образувана од имперфектот на помошниот глагол *сум* и глаголската *л*-форма, додека другата – од имперфектот на помошниот глагол *има* и *н/ш* партиципот.

Во дијалектниот материјал од горнополошкиот говор не регистриравме ниту една конструкција со *сум* во имперфект и глаголската *л*-форма. Една од причините за незастапеноста на оваа конструкција, можеби, се должи на фактот дека плусквамперфектот од словенски тип е „категорија кон која почесто се прибегнува во директен разговор отколку во раскажување“ (Тополињска 1995: 231). Од друга страна, треба да го имаме предвид и исчезнувањето на *л*-формата (и сите парадигми во кои влегува) во македонските периферни југозападни говори. Притоа балканистичките иновациски појави најинтензивно се шират долж западната периферија.

Наспроти ова, бележиме мошне голем број примери со конструкцијата со *има* во имперфект и *н/ш* партицип. За овие конструкции, Конески (1999: 503) подвлекува дека означуваат дејство кое се извршило до одреден момент во минатото. Велковска (1998: 55) смета дека тие добро го пазат значењето на предминатост, додека Фридман (2009: 76) маркирањето за таксис кај овие конструкции го смета за ирелевантно и забележува дека ја опишуваат минатата состојба како резултат од некое друго претходно дејство во минатото. Во нашиот корпус од горнополошкиот говор наидовме на неколку примери во коишто антериорноста, формализирана со плусквамперфектот со *има,* ја подразбираме од контекстот. Сп.:

26. *И извади тој картата, мислам, авто-картата и Гостивар, еве и туе* ***имаше*** *„тиктак“* ***напишано****.*
27. *... тоѓа немаше друго школо, само на албански се учеше. Албанците овде беа окупатори. Заправо ние имавме балисти, ама учители* ***имаше*** *од Албанија* ***донесено*** *овде.*
28. *Тој не оти сакаше да постапи лошо со нас, него ни кажуе: „Врне, одите си“. Али* ***имавме направено*** *како некоа врста шатори од черѓите што 'и* ***имавме понесено*** *од дома.*

И покрај тоа што антериорноста не е експлицитно изразена, во примерот 26 прво се именува настанот што претставува ориентациска точка, а по него – состојбата за којашто сметаме дека била извршена пред овој настан. Во примерот 27, пак, антериорноста изразена со плусквамперфектот со *има* се согледува од поширокиот контекст, во однос на кажаното во првата реченица. Во примерот 28, дејството изразено со втората *има*-конструкција го разбираме како антериорно во однос на низата настани, додека антериорноста на дејството изразено со првата *има*-конструкција не можеме да ја утврдиме од контекстот. Во овој случај, минатата состојба ја разбираме како последица на друго претходно минато дејство. Во примерите среќаваме и изразито нагласена резултативност што, можеби, претставува и причина за изборот на раскажувачите на оваа парадигма.

Во преостанатите примери не се изразува антериорност. Конструкцијата со *има* во имперфект и *н/ш* партицип се употребува за да ја опише минатата состојба како последица на некое друго претходно минато дејство. Сп.:

29. *И шака прешежно појке сам сум се мачил. Али благодарение на машини што 'и* ***имав земено****, појке машини, сум можел да постигнам она што сум го замислил за тоа време да го направам.*
30. *И во „Градежно Маврово" се запослив каде што почнавме да градиме централата „Маврово", во Маврови Ханови. Тамо четрс седма започнавме да а градиме, која* ***имавме*** *со четири камиони* ***почнато*** *да а градиме и со три булдожера и со едно десет стручни работника.*
31. *Ќе дојдеа на врата да побараат една чаша ориз. Таткo ми тоа го* ***имаше*** *кутии, кутии таке* ***испратено****.*
32. *И знам, кога се ослободивме, како одеа војска тогај по шиптарски, по турски куќи, и тука* ***имаше*** *војник* ***оставено****.*
33. *Меѓутоа, имаше и група некоа друга што го мрзеа него – зашто со нив останал да работи, нас не ги зел, па му* ***имаа*** *често пати* ***поставано*** *замки за да г' убијат.*

***

34. *Ама не беше загаден Вардар.* ***Немаше*** *клозети* ***испуштано*** *во него.*
35. *Тога купени во Скопје, демек, најубо. Ја* ***немав видено*** *до тога лептир машња.*

Иако се тврдело дека одречните перфекти не можат да бидат резултативни затоа што немаат последица, според Фридман (2009: 66), одречниот перфект, како во примерите 34 и 35, го разбираме како негација на последицата и на тој начин се вклучува во концептот на резултативност.

Во одредени контексти, конструкцијата со *има* во имперфект и *н/ш* партицип ја забележуваме и при соопштување резултати кои важат и во сегашноста:

36. *Постарите генерации што беа од мене, од триес прва, триес друга до триес трета – тие веќе завршија, по три-четири класа* ***имаа завршувано*** *на албанско училиште.*

Доколку говорителот во примерот 36 се одлучел за конструкцијата со *има* во презент, повторно би ја пренел информацијата како резултативна и фактивна. Но, се чини дека пресудно за изборот на парадигмата со *има* во имперфект е пренесувањето на дејството како потврдено. За разлика од оваа конструкција која е маркирана за конфирмативност, конструкцијата со *има* во презент не влегува во опозицијата конфирмативност – неконфирмативност.

III. Уште една парадигма со помошниот глагол *има*, присутна во нашиот корпус, градат конструкциите образувани со *има* во перфект и *н/ш* партиципот. Карактеристично за оваа форма е што се јавува само во 3 лице, а тоа е условено од нејзината основна функција – имперцептивот или прекажаноста. Прва и основна конструкција за изразување на имперцептивот во македонскиот јазик е формата на класичниот *л*-перфект, но со оглед на фактот дека постојат и конструкции со *има* во функција на перфект се развила оваа форма (сп. Велковска 1998: 58–59; Лаброска 2008: 79–80). На пр.:

37. *За Божиќ се праела друга софра. Обавезно* ***се имало*** *прасенце мало* ***испечено****.*
38. *....уште во Маврово тогa, ко дошол дома, бидејќи жена му ј'* ***имал купено*** *со пари.*
39. *Народот многу* ***имал*** *тежок живот* ***живеано****.*
40. *Макадам пред општина. Нигдека.* ***Немало*** *улица* ***направено****.*

Во примерите 37 и 38 среќаваме паралелна употреба на *л*-перфектот и конструкцијата со *има* во перфект и *н/ш* партиципот. И двете форми изразуваат прекажано дејство, така што информаторот можел да го избере само *л*-перфектот за да ја пренесе истата информација. Ефектот би бил сличен, но не идентичен затоа што со конструкцијата со *имал* се потенцира резултатот од дејството, нефиксирано во однос на минатото (сп. и пример 39).

IV. Конструкциите со *има* и *н/ш* партицип влегуваат во комбинација со партикулата *ќе* која е носител на информација за идност. Познавајќи го потеклото на *ќе*, од глагол кој примарно носи сигнал за нефактивен карактер на дејството, Тополињска (1995: 223) истакнува дека модалноста

е првиот маркер на *ќе*-конструкциите, а темпоралната карактеристика на дејството е вторична и зависи од конкретната глаголска форма, а често и од поширокиот контекст.[5] Во дијалектниот материјал од горнополошкиот говор регистриравме само еден пример со конструкција со *ќе* + *има* во презент + *н/ш* партицип:

41. *Свадбата почнуала од петок, некој од понедалник иделе гости, подалечните. И само ќе се јадело и се пиело цела недела и продолжуале и после. Зависит кој гости* ***ќе имат кането****, домаќинот во каква ситуација е...*

Од примерот 41 бележиме дека оваа сложена конструкција именува дејство што ќе биде извршено пред некое друго дејство и што го определуваме како антериорно во однос на моментот на вршењето на тоа друго дејство. Во примерот во игра се дури неколку настани во временска секвенција: *канење – почнување (на свадбата) – јадење/пиење* итн.

Во нашиот корпус не се јави ниту еден пример со конструкцијата со *ќе* + *има* во имперфект + *н/ш* партицип, но среќаваме сложена конструкција со *ќе* + *има* во перфект + *н/ш* партицип:

42. *Тоа е Божиќ... И сеа го чекаат тој ден, таке, со убо. Свекоа куќа,* ***ќ'имала****, ка што ти реков, према можноста****,*** ***спремено****.*

Во примерот 42 бележиме постериорен настан ('дочек на Божиќ'), кој служи како временски ориентир во однос на дејството изразено со сложената конструкција, кое го разбираме како антериорно. Покрај тоа, оваа конструкција служи за прекажување, односно говорителот ја избира за да го пренесе дејството како слушнато од друг. Доколку ја употребел конструкцијата од типот *ќе има спремено*, би изразил цврста увереност дека до одреден момент во идноста ќе бидат познати резултатите на дејството кое ќе се изврши до тој момент.

Заклучок

Од спроведената анализа врз примерите од горнополошкиот говор како заклучоци во врска со конструкцијата со *има* во презент и *н/ш* партицип се издвојуваат:

- Оваа конструкција, сама по себе, не сигнализира потврденост или непотврденост на дејството.

[5] Основниот начин за изразување на идност во македонскиот јазик е со помош на *ќе* + глаголот во индикатив. Партикулата *ќе* е остаток од 3 л. едн. презент од помошниот глагол *хътѣти, што порано образувал футур во составот со инфинитивот (в. Конески 1996: 201).

- Модалната маркираност на конструкцијата со *сум* и *л*-формата предизвикува нејзино повлекување од примарното значење на неопределеност на планот на минатото и остава простор за ширење на перфектот со *има* и *н/ш* партицип во таа функција. Тенденцијата за развој на перфектот со *има* до немаркирано минато во некои случаи ја избледува неговата резултативна обоеност. Неспорно е дека резултативното значење присуствува во поголемиот број ситуации во кои се употребува конструкцијата со *има* и *н/ш* партицип, но се чини дека веќе не би можеле да се согласиме дека би го вградиле како примарно и единствено обележје при неговото дефинирање.
- *Има*-перфектот, сам по себе, не ја суспендира фактивноста, туку напротив го сигнализира дејството како факт во менталниот свет на говорителот, без разлика дали е засведочен или не. Тоа значи дека овозможува пренесување на информацијата без внесување на личен став на говорителот. За разлика од *има*-перфектот кој е носител на информацијата како факт, во *л*-перфектот се чини дека личниот став на говорителот е вграден при пренесувањето на информацијата и со тоа изразува суспендирање на фактивното значење.

Конструкцијата со *има* во имперфект и *н/ш* партицип во горнополошкиот говор во одредени ситуации се употребува за изразување антериорност на планот на минатото, но, пред сè, ја опишува минатата состојбата како резултативна, конфирмативна и фактивна. Формите со *имаше* може да означуваат и резултати коишто може да се актуализираат и во сегашноста, а, се чини, конфирмативноста на дејството е единствениот критериум при изборот на оваа парадигма пред онаа со *има* во презент.

Конструкцијата со *има* во перфект и *н/ш* партицип не е прецизен показател на претходноста, туку ја потенцира самата состојба која изнесува резултат на план на минатото. Иако се врзува со минат настан и со подоцнежна состојба која произлегла во минатото, во центарот на вниманието на оваа конструкција се наоѓа прекажувањето. Конструкциите со *имаше*, односно *имал* се разликуваат една од друга преку опозицијата потврденост – непотврденост.

Појавата на конструкциите со *ќе* + *има* + *н/ш* партицип во нашиот корпус ни дава потврда дека тие се присутни во живиот говор и не можеме да ги сведеме само како теоретска можност на македонскиот глаголски систем. Овие сложени конструкции примарно носат сигнал на нефактивен карактер на дејството, а нивната темпоралност се одредува во зависност од конкретните форми, односно од контекстот во којшто се употребени.

Литература

Велковска, С. 1998. *Изразување на резултативноста во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Видоески, Б. 1961–1962. „Кон разграничувањето на полошките говори“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,* IV–V, 343–356. Нови Сад.

Видоески, Б. 1998. *Дијалектите на македонскиот јазик*, т. 1. Скопје: МАНУ.

Гајдова, У. 2002. *Темпоралната карактеристика на финитните глаголски конструкции во југоисточните македонски говори*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Гајдова, У. 2003. „Перфект“. *Studia Linguistica Polono-Meridianoslavica* 11, 35–55. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Конески, Б. 1982. „Јазични белешки за приказните од Солунско од збирката на Верковиќ“, *Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука*, VII, 1, 21–35. Скопје: МАНУ.

Конески, Б. 1986. *Историја на македонскиот јазик.* Скопје: Култура.

Конески, Б. 1999 [1954]. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Корубин, Б. 1985. „Перфектот и конструкциите со сум и со има во врска со местото на клитиките“. *II научна дискусија (Охрид, 19–21 август 1975)*, 95–99. Скопје: УКИМ.

Лаброска, В. 2002. „Перфектот во кичевскиот и во битолскиот говор (форми и функции)“. *Славистички студии* 10, 219–228. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Лаброска, В. 2008. *Кичевскиот говор*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Марковиќ, М. 1998. „Начини на изразување на идност во македонскиот и во ароманскиот охридски говор“. *Македонски јазик* XLV–XLVII, 309-316. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Поповски, А. 1970. *Македонскиот говор во гостиварскиот крај*. Гостивар: Собрание на општината Гостивар.

Селищев, А. 1929. *Пологъ и его болгарское население.* София: Издание Македонского Научного Института.

Спасов, Љ. 1999. „За македонскиот перфект“. *Предавања на XXXI МСМЈЛК (Охрид, 3–20 август 1998)*, 63–70. Скопје: УКИМ.

Стаматоски, Т. 1956–1957. „Градскиот тетовски говор“, *Македонски јазик,* VII, 210–242; VIII. 91–115. Скопје: ИМЈ.

Тополињска, З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, кн. I, Синтакса I*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2007. *Полско~македонски: граматичка конфронтација. Развиток на граматичките категории*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2009. „Семантичка/граматичка категорија дистанца“, *Предавања на XLI МСМЈЛК* (*Охрид, 11-28 август 2008)*, 45–52. Скопје: УКИМ.

Фридман, В. А. 2009. *Делото на академик Виктор Фридман,* прир. Вера Стојчевска-Антиќ, едиција *Македонија во светската наука*. Скопје: Абакус Комерц.

Фридман, В. А. 2011. *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ.

Извори

Текстови, база на Истражувачкиот центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“ – МАНУ, http://ical.manu.edu.mk/

Димитриески, Б. (прир.). 2000. *Така се зборува во Гостивар.* Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Davor JANKULOSKI

CONSTRUCTIONS WITH *IMA* AND *N/T*-PARTICIPLE
IN THE GORNI POLOG DIALECT

S u m m a r y

Macedonian is the only Slavic language that incorporated the periphrastic constructions with the auxiliary verb *ima* ‘have’ and *n/t*-participle. These constructions entered the Macedonian verbal system under the Balkan language environment's influence and participated in several temporal constructions, especially in the system of past tenses. Also, the Macedonian did not reject the inherited Slavic perfective constructions with *sum* ‘be’ and *l*-participle, but moved them into the modal sphere of use. The ‘have’ perfects, which originated in the southern and western parts of the Macedonian dialect area, are spreading from the southwest to the northeast.

In this text, the author analyzes the paradigms with *ima* and *n/t*-participle in Gorni Polog dialect (or Gostivar dialect), which is the northernmost member of the western group of dialects of the Macedonian language. The analysis shows that the grammaticalization of these constructions has advanced in the Macedonian speech of Gorni Polog, and their sphere of use is still expanding.

Keywords: Macedonian language, Gorni Polog dialect, *ima*-constructions, perfect, factivity.

UDC 811.163.3'282
UDC 811.16'282

Ангелина ПАНЧЕВСКА
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Б. Видоески“, МАНУ, Скопје
angelina@manu.edu.mk

НАЗИВИТЕ ЗА ‘ПАТОР, ШАТОР’ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ СО ОСВРТ КОН СОСТОЈБАТА ВО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ДИЈАЛЕКТИ

0. Во овој текст ќе се разгледуваат називите за ‘патор, шатор’ во македонските дијалекти кои се опфатени во проектот *Општословенски лингвистички атлас* (ОЛА). Во овој проект македонската дијалектна територија е претставена преку 24 населени места кои се распоредени во рамките на државните граници, но и надвор од нив. Едно населено место се наоѓа во Република Албанија, а 8 во Република Грција. Во ОЛА томовите опфатени се вкупно 853 населени места на целата словенска територија. Па така, освен македонските називи за ова животно, ќе бидат разгледани и оние во останатите словенски јазици. На тој начин се стекнува слика за местото на македонските дијалекти во поширокиот словенски контекст. Називите за *патор, шатор* се предмет на обработка на прашањето LSl 314 ‘самец утки’ според Прашалникот на ОЛА, а се обработени во картата бр. 13 (S. Michałk 2000: 50-51) во II Лексички том на ОЛА од областа на сточарството.

Називите кои се употребуваат означуваат ‘мажјак на патка’. Во македонските дијалекти главно функционираат две основи за изведување на овие називи, со ограничена употреба се јавуваат уште две. Широко на словенската територија покрај овие се јавуваат уште неколку. Овде ќе бидат земени предвид само најзастапените. За сите основи е заедничко дека се или ономатопејски, главно, или се однесуваат на начинот на движење на овие животни.

1. Литературните називи за ‘патор, шатор’ во словенските јазици се во продолжение: руски *селезень*, белоруски *качар*, украински *качур*, полски *kaczor,* лужички *kačor // kacor,* словачки *kačer,* чешки *kačer,* словенечки *racman,* хрватски *patak*, српски *пашак*, бугарски *паток*, македонски *пашор, шашор*.

На македонската дијалектна територија, претставена преку населените места во ОЛА, се изделуваат следниве називите чиј референт е ‘патор, шатор’: *пашор / пашорок, шашор / шашорок, росак* и *биба*.

Географската дистрибуција на називите за *пашор, шашор* на пошироката словенска територија е следнава. На руската дијалектна територија се среќаваат формите *selezen*, која е и најфреквентна, потоа *utak*, *selux*, *samok* / *samec*; на украинската територија доминантна е формата *kačur*, а се среќаваат и *selezen*, *seleh* / *selah*, *wutak*; на белоруската територија се употребуваат *kačar* / *kačur*, *selezen*, *wutak*; на полската територија речиси без исклучок се употребува формата *kačor* / *kačur*; на лужичката територија исто така *kacor* / *kačor*; како и на словачката територија *kačer* / *kačur*; на чешката територија се употребува исто така *kačer* / *kačar*, а покрај нив и *šma:k*; на словенечката најчесто се употребува *racman*, а поограничено и *racon*, *recak*; на хрватската територија се употребуваат неколку форми – *racman*, *racak* / *račak*, *patak*, *papar mali*, *patan*; на босанската се употребува формата *patak*; на српската територија исто така се употребуваат неколку форми – š*otan*, *patak / patan*, *plovan* / *plovək*, šator; на црногорската единствена е формата *patak* и на бугарската дијалектна територија се среќаваат неколку форми – *patak* / *patok*, *patar* / *pator*, *patorok*, *plovək*, šatok, *jurdek*, *rəcoj*.[1]

2. Етимолошка анализа

Најчесто употребуваниот назив во македонските дијалекти за означување на ова животно, ***пашор / пашорок***, се изведува од ономатопејската основа *pat-* од која понатаму се изведуваат *pat-or-ъ* и *pat-or-ъk-ъ*. Оваа основа се јавува и во други јазици, индоевропски и неиндоевропски. Сп. на пример во грчкиот, πάππια, се изведува од истата основа (Skok II, 1972: 619). Значи се работи за звукот со кој се повикуваат овие животни. За ономатопејското потекло на овој назив се зборува и во Бугарскиот етимолошки речник (БЕР), каде што се наведува и дека овој назив понатаму се јавува како заемка во ароманскиот, *pátă*, и во албанскиот, *pat*ë (БЕР V, 1999: 89). И кај Buck (1988: 178) се зборува за ономатопејското потекло на оваа форма, или како што таму се нарекува имитирачко потекло. Се наведуваат слични примери од други јазици, на пр. шпанското *pato*, *pata*, албанското *patë*, па и новоперсиското *bat*. Овие фор-

[1] Називите се предадени според фонетската транскрипција на *Оштословенскиот лингвистички атлас.*

ми во македонскиот се јавуваат во вкупно 14 населени места на целиот дијалектен комплекс. Првата форма, *пашор*, се употребува во 6 населени места, а во 5 од нив како единствена форма. Конкурира единствено со *пашорок*. Втората форма, *пашорок*, се јавува во 8 населени места, во 7 од нив како единствен назив. Форми изведени од оваа основа се употребуваат и во дијалектните комплекси пошироко на јужнословенска територија (*patak*, *patan*), освен во словенечките дијалекти. Во северните словенски дијалекти воопшто не се среќаваат.

Другите називи кои често се употребуваат во македонските дијалекти се изведени од прасловенскиот корен **šat-*, ***шатор / шаторок***, од кој се изведува и глагол со значење ‘оди со клатење’, како и именка ‘тој што се клати’ (Младеновъ 1941: 691). Според Фасмер, прасловенското **šętati* се споредува со почетното *ks-* од готското *sinþs* ‘одење, движење’, старовисокогерманското *sinnan* ‘тргнува, се стреми, брза’, ирското *sét* ‘пат’. Според тоа се сметало дека **sket-* (**kset-*) со назален инфикс е поврзано со редување на самогласките со литванското *skàsti* ‘скока’... (Фасмер IV, 1987: 413). Од овој корен се добиваат две форми со различни суфикси – *šat-Or-ъ* и *šat-Or-ъk-ъ*. Формата *шатор* е застапена во 6 населени места, од кои во 4 се јавува како единствен назив. Формата *шаторок* се јавува во 4 населени места, а во 2 од нив како единствен назив. Називи од овој корен, според материјалот на ОЛА, се изведуваат уште во српските и во бугарските говори (*šator, šatok*).

Називот ***росак*** којшто е заемка од албанскиот, *rosë* – патка, се јавува само во едно населено место, 106 Бобошчица, кое се наоѓа на територијата на Р Албанија, и е единствен назив. Потекнува од староалбанското **anātjā* кое го континуира индоевропското **(a)nətjā* контаминирано со ие. **er(ə)-* ~ **or(ə)-* со значење *пшица* (Orel 1998: 374). Според Skok (II, 1972: 619) истиот овој назив, по потекло од албанскиот, се употребува во западните српски/хрватски говори.

Четвртиот назив кој се јавува во македонските дијалекти е ***биба***. И тој се поврзува со глагол кој означува бавно движење со клатење, нишање. Skok смета дека станува збор за ономатопеја за движење и дека не треба да се бараат врски со индоевропскиот (Skok I, 1971: 144-145). Според него, во словенечкиот постојат глагол и поствербал, *bibati*, со значење ‘се движи полека, оди како патка’ и ‘мало животно кое ползи’. Во словенечкиот се изведува и називот *bibec*, со значење *мисирка*. Овој ономатопејски назив се јавува и во арбанашкиот *biban* ‘мисирка’, но и во романскиот *bibilică*. И овој назив, според материјалот на ОЛА, се јавува само во едно населено место на македонската дијалектна територија, 108 Нестрам, кое се наоѓа на крајниот југ.

Во источнословенските дијалекти, особено во руските, доминантна форма е *selezen*. Според Фасмер, незадоволителна е реконструкцијата од **selg-* затоа што така би се добило руското **солог*, а исто така незадоволителна е и споредбата со латвиското *zìlgans* ‘син’. Оваа форма не

произлегува од **silgans*, поврзано со *zils* ‘син’, литванското žìlas ‘сед, со сива коса’, кои се во сродство со *зола* ‘пепел’. Според него несигурно е и сродството со староиндиското *srjáti*, *sárjati* ‘се излева’, со авестиското *hərəzaiti* ‘ослободува, фрла’, нововисокогерманското *selken* ‘капе’. Не е уверен ниту во ономатопејското потекло на оваа форма. Тој го наведува поврзувањето на Skok со српското/хрватското *сљез* (понатаму и со *слезина*), т.е. птицата го добила името по бојата на растението (Фасмер III, 1987: 595). Со нејасноста за потеклото на овој назив, слично како Фасмер, се сложуваат и Преображенский (II, 1915: 272) и Черных (II, 1999: 151). Од оваа форма се изведуваат и *seluh*, *selek*, исто така на источнословенската територија.

И називот кој се употребува главно во полските говори, но се појавува и во другите западни и источни словенски дијалекти, *kačor*, по потекло е ономатопејски. Според Boryś (2005: 218) се изведува од гласот за повикување на овие птици *kač kač*! Тој уште вели дека овој назив го истиснал од употреба називот кој претходно се употребувал **ǫty, *ǫtъve* (*utka*). Ваквото потекло на називот се потврдува и кај Buck (1988: 178).

На источнословенската територија се употребува називот *utak / wutak*, од *utka*. Овој назив е со прасловенско потекло **ǫty, *ǫty,* и е во сродство со литванското *ántis* ‘патка’, старопруското *antis*, староиндиското *ātíṣ* ‘водна птица’, латинското *anas*, старовисокогерманското *anut* ‘патка’, како и со грчкото νῆσσα (Фасмер IV, 1987: 174).

Во словенечките говори, а и во неколку хрватски, се употребува формата *racman, racon*, *recak*. Потеклото на оваа форма на неколку места се поврзува со романското *raţă*. И за оваа форма кај Buck (1988: 178) се вели дека е од ономатопејско потекло и се поврзува со албанското *rosë*, од кое се изведува и називот *росак*. Skok наведува дека се употребуваат формите *racak* и *racman* (во словенечкиот). Со самогласката *a* оваа форма се среќава и во италијанскиот *razze*, како и во романскиот *raţa*, додека во албанскиот се јавува со самогласката *o*, *rosë*, исто како во македонската форма *росак*. Основно, женската форма *raca* се објаснува со латинското *ratis* f ‘траект, чамец, брод со рамно дно’ (Ernout, Meillet 2001: 565). Оттаму доаѓа **ratia* кое го дало *raca* (Skok III, 1973: 92). Како што може да се забележи оваа форма има исто потекло со формата *росак*.

На српската територија се употребува и формата *šotan*, која според Skok (II, 1972: 619) се изведува од албанското *shotë*. Тој истакнува и дека *šot* е глас кој служи за повикување или бркање на овие птици, а потоа со суфиксот *-an*, се добива називот. Тој дури вели и дека со суфиксот *-ar* се добива формата *šotar*, па и *šator* кое е во употреба во македонските дијалекти (ibid. III, 1973: 408). *Shotë* во албанскиот значи ‘голема патка’, и потекнува од староалбанското **sjāutā* поврзано со велшкото *hwyad*, старокорнското *hoet*, бретонското *houat* и др., со метатеза од индоевропското **sau̯i̯eto-*. Исто така се смета дека е префиксен дериватив од индоевропското **anət-* кое значи ‘патка’ (Orel 1998: 426).

Во употреба се и формите *plovan / plovək* во српските и во бугарските говори. Skok смета дека се работи за ономазиолошкиот елемент на пливањето кој е карактеристичен за патките, па според тоа се добил овој назив. И во *Бӯгарскиот е̄тимолошки речник* застапено е мислењето дека овој назив е изведен од плива, од прасловенското **pluti*, **plovǫ*, во сродство со литванското *plauti*, *plauju*, *ploviau* ‘плакнам, мијам’, со латвиското *plevinat* ‘мавтам’, старовисокогерманското *flawen* ‘плакнам, мијам’, и др. (БЕР V, 1999: 365). Се изразува и поврзаноста со индоевропското **plou-*, оттука и поврзаноста со староиндиското *plavu-* ‘некаква водна птица’ (ibid., 358).

3. Во однос на називите за оваа птица на словенската територија може да се каже дека се изделуваат три ареали според формите кои главно се употребуваат во соодветните дијалекти. Називот кој ги поврзува јужните словенски дијалекти е оној изведен од основата *pat-*, *patak* / *pator* / *patan*, се јавува секаде, освен во словенечките дијалекти. На оваа територија функционираат уште неколку називи – *šotan, šatok / šator, racman / racak*, *plovan* / *plovak* и др. Ниту еден од нив не се јавува во источните или во западните словенски дијалекти. На запад најфреквентен, може да се каже и единствен, е називот *kačor* / *kačur*. Тој се провлекува и низ дијалектите на белорускиот и на украинскиот јазик, но не и во рускиот. За источните словенски говори типичен е називот *selezen*, како и неговата варијанта *seleh* / *selah*. Покрај него, се регистрираат уште и *utak* / *wutak*, како и *samok* / *samec*. Македонските дијалекти, претставени во ОЛА, може да се каже дека во овој поглед се вклопуваат во тенденциите кои се јавуваат за именување на оваа птица во јужните словенски дијалекти, но прејавуваат и свои особености. Имено, називот *биба* е застапен единствено тука. А називот *росак* во таква форма не се јавува на друго место, но сроден му е називот со основата *rac-*, кој се употребува во останатите јужнословенски дијалекти.

Што се однесува до мотивациите за именување на оваа птица се чини дека една од главните нишки е ономатопејска. На тој начин се добиени називите *pator* и *kačor*. За ономатопејско потекло зборува Skok кај *šotan* и Buck кај *racman*. Специфичното движење на овие птици е исто така една мотиваciска нишка. По тој принцип се изведени називите *šator* и *biba*. Друга карактеристика на овие птици е движењето во вода, пливањето. Тоа претставува мотиваciска нишка за изведување на уште два назива – *plovan* и иако не сосема најјасно, можеби и на *racman*. Нејасно е потеклото на *selezen*, *selah*, можно е овој назив да е изведен според бојата на птицата која се поврзува со онаа на растението *слез*. Останатите називи – *utak*, *šotan* и *rosak*, едноставно се поврзуваат со назив за птица. Иако има неколку мотиваciски нишки за изведувањето на овие називи, можеби најкарактеристичен е ономатопејскиот принцип.

Литература

БЕР V: *Български етимологичен речник,* V, 1999, ред. И. Дуриданов.София: БАН, 1999.

Младеновъ, С. 1941. *Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ.* София: Книгоиздателство „Христо Г. Данов“.

ОЛА: *Выпуск 2. Животноводство,* 2000, ред. J. Basara и др., Warszawa.

Преображенский, А. 1915. *Этимологический словарь русского языка,* том II. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Совко.

Фасмер, М. 1987. *Этимологический словарь русского языка,* том III. Москва: Издавательство „Прогресс”.

Фасмер, М. 1987. *Этимологический словарь русского языка,* том IV. Москва: Издавательство „Прогресс”.

Черных, П. Я. 1999. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, том II. Москва: Издавательство „Русский язык”.

Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Literackie.

Buck, C. D. 1988. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European.* Chicago: The University of Chicago Press.

Ernout, A., Meillet, A. 2001. *Dictionnaire étymologique de la langue latine, Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.

Orel, V. 1998. *Albanian etymological dictionary*. Leiden, Boston, Köln: Brill.

Skok, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I. Zagreb: JAZU.

Skok, P. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga II. Zagreb: JAZU.

Skok, P. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga III. Zagreb: JAZU.

Angelina PANČEVSKA

THE NAMES FOR "DUCK" IN THE MACEDONIAN DIALECTS WITH REFERENCE TO THE SITUATION IN THE OTHER SLAVIC DIALECTS

S u m m a r y

The text discusses the names for ‘duck’ in the Macedonian dialects and their etymology, as well as the motivations for their derivation. This analysis provides an insight into the place of the Macedonian dialects in relation to this issue in the wider Slavic context. Two of the names, *pator* and *šator*, connect the Macedonian dialects with the other South Slavic dialects. The other two names are specific because they are not found in another territory, although one of them, *rosak*, can be associated by its origin with *racman*, which is found in other South Slavic dialects. For this analysis, the dialect material from the Slavic Linguistic Atlas (OLA) is used, in which the Macedonian dialect territory is represented with 24 villages.

Keywords: names, *duck*, dialects, Macedonian language, Slavic languages.

UDC UDC 811.163.3'282'37
UDC 811.16'282'37

Соња МИЛЕНКОВСКА
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Б. Видоески“, МАНУ, Скопје
sonjam@manu.edu.mk

НАЗИВИТЕ ЗА ‘ПЕЧУРКА’ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО КОРЕЛАЦИЈА СО ИСТОЗНАЧНИТЕ НАЗИВИ НА СЛОВЕНСКАТА ЈАЗИЧНА ТЕРИТОРИЈА

(според материјалите на *Општословенскиот лингвистички атлас*)

Во овој текст се обработуваат називите за ‘печурка’ кои се среќаваат на македонската јазична територија, според материјалите на *Општословенскиот лингвистички атлас* (ОЛА). Печурката, дефинирана како ‘организам сличен на месесто растение без листови и цветови’ (сп. *Толковен речник на македонскиот јазик IV*, 2008: 80), може да биде отровна, но и неотровна, т.е. што може да се јаде. Овде, предмет на обработка се називите опфатени со прашањето L 447 ‘съдобниый гриб’, т.е. ‘печурка што се јаде’ според *Прашалникот на ОЛА* (*Вопросник Общеславянского лингвистического атласа*, 1965: 93). Прашањето опфаќа називи од 850 населени места, разместени на целата словенска територија, коишто се претставени и интерпретирани на картата бр. 54 (автор Г. У. Арашонкава) од *Лексичкиот том 3* на ОЛА од областа на растителниот свет (*Общеславянский лингвистический атлас* 2000: 135), што овозможува називите за ‘печурка’ на македонската територија да бидат разгледувани во корелација со соодветните називи од 850-те пунктовите на ОЛА.

Според материјалите на ОЛА, на словенската јазична територија се среќаваат неколку типови називи за ‘печурка’ дефинирани од основата, односно базичниот дел од којшто е изведен називот, така што во продолжение на текстот ќе биде претставена најпрво пошироката слика на распространетост на овие типови називи на словенската територија, а потоа географската дистрибуција на називите на македонската дијалектна територија.

1. Географска дистрибуција на словенската јазична територија

Материјалите на ОЛА покажуваат дека на словенската јазична територија се среќаваат називи за печурка коишто ги содржат основите: **grib-*, **gǫb-*, **peč-*, **gliv-*, **koz-*, *ryž-* и др.

На целата словенска јазична територија најфреквентни се називите коишто се изведени од коренот *grib-*. Формите од типот *grib-ъ*[1] се јавуваат речиси на целиот словенски исток, на целата руска, белоруска и украинска јазична територија, но и на словенскиот запад, речиси на целата полска и лужичка јазична територија и на половина од словачката територија. Во два пункта на чешката територија се јавуваат форми од типот *grib-ъk-ъ*.

Називи изведени од коренот **gǫb-* се среќаваат на целата словенска јазична територија, но со различна фреквенција. На словенскиот исток, форми од типот *gǫb-a* се јавуваат во дваесетина пунктови на руската територија, во петнаесетина пунктови на украинската и во два пункта на белоруската територија; спорадично се среќаваат форми од типот *gǫb-in-a* на руската, и од типот *gǫb-ь=-ak-ъ* на украинската територија. На словенскиот запад форми од типот *gǫb-a* се јавуваат на целата чешка територија, но и во половина од словачката и спорадично на полската територија. На словенскиот југ форми од истиот тип се среќаваат речиси на целата словенечка и бугарска територија.

Називи изведени од коренот **peč-* се покарактеристични за словенскиот југ, односно форми од типот *peč-ur-ъk-a* се јавуваат најмногу на српската и црногорската територија, а во неколку пункта и на босанската и хрватската територија. На хрватската територија спорадично се среќаваат и форми од типот *peč-ur-ъv-a* и *peč-ur-a*. На словенскиот исток, во шест пункта на украинската и во еден пункт на руската територија се јавуваат форми од типот *peč-ur-ic-a*.

Карактеристични за словенскиот југ се и називите изведени од коренот **gliv-*. Форми од типот *gliv-a* се среќаваат на поголемиот дел на хрватската и босанската територија, во неколку пунктови на српската и црногорската територија и спорадично на словенечката територија.

На словенската јазична територија поретко се среќаваат називи за ‘печурка’ од типот *bъd-ъl-ъk-a* (во неколку пункта на полската територија), *koz-ar-j-ь* (во два пункта на словачката територија), *koz-ъl-ъ=-ak-ъ* (во неколку пункта на украинската и во два на белоруската територија), *o-bab-ъk-ъ* (во неколку пункта на руската и еден пункт на украинската територија), *ryž-ik-ъ* (во два пункта на руската територија) итн.

---

[1] Формите се претставени преку системот на обопштувачка транскрипција којшто се применува во легендите и коментарите на *Опшшословенскиот лингвисшички аилас*

Географската дистрибуција на називите според македонските пунктови на ОЛА е следната: ‘čepurka [2] (90 – Лазарополе), ‘rečurka (92 – Вруток), ‘rečurka (93 – Теарце), ‘rečurka (94 – Ракотинци), ‘rečurka // gl´iva (95 – Љубанце), ‘rečurka (96 – Радожда), ‘rečurka (97 – Звечан), re’čurka (98 – Шлегово), ‘rečurka (99 – Пештани), ‘rečurka // ‘gaba (100 – Извор), ‘rečurka (101 – Дихово), ‘gaba (102 – Витолшите), ‘gaba (103 – Радовиш), ‘gaba (104 – Берово), ‘gəba (105 – Фурка), ‘gamba (106 – Бобошчица), ‘gəmba (107 – Вамбел), ‘gamba (108 – Нестрам), ‘gəmba (109 – Тиолишча), ‘gəba (110 – Тремно), ‘gəba (111 – Кронцелево), ‘gəmba (112 – Висока), ‘gəba (113 – Секавец), ‘gəba (113а – Плевна).

2. Етимолошка и семантичка анализа

На македонската дијалектна територија, претставена преку пунктовите на ОЛА, се среќаваат називи коишто ги содржат основите *gǫb-*, *реč-* и *gliv-*, односно називите *ґаба*, *ӣечурка* и *ґлива*.

Називите за ‘печурка’ коишто ја содржат основата ***gǫb-*** се среќаваат во четиринаесет населени места на македонската дијалектна територија (во девет од нив со варијантата *ґаба*, а во останатите пет со варијантата *ґамба*) опфаќајќи го речиси целиот југоисточен ареал. Географската дистрибуција на поширокатa словенска јазична територија, според пунктовите на ОЛА, покажува дека називи коишто ја содржат основата *gǫb-* се јавуваат на целата чешка територија, во значителен број се среќаваат на словачката и украинската, а спорадично и на руската и полската територија. На словенскиот југ, називи од ист тип карактеристични се повеќе за словенечката и за бугарската територија.

Потеклото на називите, според Скок, е од ие., сесл. балтосл. и прасл. *goba* коешто означува ‘разни видови на печурки – Fungus’, но може да значи и ‘сунѓер – Spongia’. Метафорично употребено може да означува ‘болест на тело, осип, израсток’, но и ‘навредлива метафора за луѓе’. (Skok 1971: 628)

Во словенските јазици се среќаваат називи со основата *gǫb-* коишто имаат слично или поинакво значење, сп. срп. *ґуба*, хрв. *guba* ‘вид печурка; краста, сунѓер, трат’, слн. *goba* ‘суѓер, печурка’ (множ. *goba* ‘кожна болест’), рус. *ґуба*, *ґубка* ‘печурка’ укр. брус. *хуба*, *хубка* ‘сунѓер’; пол. *gąbka* ‘сунѓер’, чеш. *houba* ‘печурка, израсток, сунѓер’; слч. *huba* ‘печурка, сунѓер’, глуж. *hubica* ‘печурка’, длуж. *gubica* ‘печурка’ итн. Во дел од овие јазици, слично потекло имаат и одредени називи за усни, сп. чеш. *huba* ‘усна, муцка’, слч. *huba* ‘усни’, пол. *gęba* ‘усни, лице, муцка’, рус. *ґуба* ‘усни’, глуж. *huba* ‘уста, муцка’, длуж. *guba* ‘уста, муцка, усни’,

[2] Формите на македонската дијалектна територија се претставени со примена на системот на фонетската транскрипција прифатена од *Оӣшӣословенскиоӣ лингвисӣички аӣлас*.

срп. хрв. *ґуба*/*guba* ‘усни’ и тн. Значењата на *печурка* и *усни*, според Трубачев, несомнено се поврзани, односно *усни* е метафорично развиено од *печурка* првично како експресивна ознака на збрчкана, стара усна, така што одделното толкување на *gǫba*1 и *gǫba*2, според него, е погрешно (ЭССЯ 7, 1980: 79).

Во македонскиот јазик, од истата основа се изведени и дериватите: *ґабичка* ‘општ назив за разни видови микроби што предизвикуваат распаѓање на некои неоргански материи’, *ґабосан* ‘мувлосан’, *ґабар* ‘човек што собира печурки/габи’ и сл.

Паралели можат да се сретнат и во балтичките групи јазици, односно во литв. *gumbas* ‘израсток, оток, испакнатина, згрченост и сл.’ и литв. *gembe* ‘остар, зашилен врв’. Називите се поврзуваат со индоевропскиот корен **gambh-* odnosno **geu-* или **gheubh-* со значење ‘свиткан, се свиткува, се испакнува, се испупчува’ (Bezlaj 1976: 154; Skok 1971: 628; Boryś 2008: 158; ЭССЯ 7, 1980: 78-79).

Според пунктовите на ОЛА, називи за ‘печурка’ со основата ***peč-*** се јавуваат во единаесет населени места на македонската дијалектна територија, опфаќајќи го целиот западен и северен ареал. На пошироката словенска јазична територија, називи од истата основа има најмногу на словенскиот југ, додека варијации на називот се јавуваат и на словенскиот исток (во неколку населени места на украинската и во едно на руската територија се јавуваат форми од типот *peč-ur-ic-a*).

Називите, според Скок, водат потекло од ие. балтослов. сесл. и прасл. **pekti, pekǫ* со значење ‘пече, пржи, готви’, а со додавање на *-jur* + *-ъka* е изведена формата *pečurka* (Skok 1972: 628).

Називи со исто или слично значење се среќаваат и во останатите словенски јазици, срп.хр. *печурка*/*pečurka* ‘печурка што се јаде, од видот Agaricus Campestris’, слн. *pečurka* ‘печурка што се јаде, од видот Boletus Lactifluus’, рус. *печура, печерица* ‘Agaricus Campestris’, а со исто значење се и укр. *печура*, брус. *печурица*, чеш. *pečarka*, слч. *pičurka*, пол. *peczarka*.

Од истата основа, во македонскиот јазик, можат да се сретнат и називите: *печиво* ‘производ од тесто што е месено и печено’, *пекар*, *пекарница*, потоа *печеница* ‘печено месо’, *печенка* ‘тиква за печење и сл.

Прасловенското **pekti, pekǫ* е сродно со литв. *kèpti*, *kepù* (со метатеза), латв. *cept* ‘пече’, алб. *pjek* ‘пече’, грч. *πέψω*, *πέσσω*, стинд. *pácati* ‘готви’, и сл. од индоевропскиот корен **pequ̯-* со значење ‘подготвува храна, готви, пече’. Првобитното прасловенско значење било ‘пече на отворен оган’. Најверојатно мотивацијата за овој тип називи, како што вели Бориш, објаснувајќи го полскиот назив *pieczarka*, е дека печурките се јаделе откако ќе се испечат, испржат (Boryś 2008: 427).

Назив којшто ја содржи основата ***gliv-*** се среќава во едно населено место на македонската дијалектна територија (пункт на ОЛА 95, Љубан-

ци), а се работи за називот *ѓлива* којшто се јавува паралелно со називот *ѝечурка*. Тоа не е случај на пошироката словенска јазична територија каде што називи со истата основа, според материјалите на ОЛА, се карактеристични за словенскиот југ, особено за хрватската и босанската територија.

Веројатно потеклото на овие називи е од прасл. **gli-v-ā*, од ие. основа **gli-*, **gleiu̯-* со значење ‘слузаво, лепливо’, коешто се поврзува и со литв. *gléivės* ‘слуз’, *gléivėti* ‘да се покрие со слуз’, латв. *glive* ‘зелена слузеста покривка на водата’ и сл. (Bezlaj 1976: 148; ЭССЯ 6, 1979: 129-130).

Во словенските јазици се среќаваат називи со исто, слично или сосема поинакво значење, сп. срп./хрв. *ѓљива/gljiva* ‘сунѓер; жлезда’, слн. *gliva* ‘печурка; сунѓер; жлезда’, чеш. *hlíva.* слц. *hliva* ‘вид печурка Pleurostus, оток’, длуж. *gliwa* ‘смола, лепак’, рус. *ѓлива* ‘слуз, тиња’, укр. *ѓлива* ‘вид на круши’. Во македонскиот јазик од основа основата *gliv-* се изведени и називите *ѓлиб* ‘кал’ и *ѓлина* ‘вид леплива земја’.

***

Од анализата на географската дистрибуција на називите за ‘печурка’ на македонската дијалектна територија (претставена преку пунктовите на ОЛА), којашто е направена во корелација со останатите називи за ‘печурка’ на пошироката словенска јазична територија (според материјалите на ОЛА), може да се согледа дека:

- називите коишто ја содржат основата **gǫb-* и **peč-* се особено фреквентни на македонската дијалектна територија. На пошироката словенска јазична територија, пак, називите со основата **gǫb-*се најзастапени на словенскиот запад и на словенскиот југ (на целата чешка територија, на дел од словачката и спорадично на полската територија, и на целата словенечка и бугарска територија) и помалку на словенскиот исток (во неколку пункта на руската и украинската територија и спорадично на белоруската територија). Што се однесува до називите коишто ја содржат основата **peč-*, тие се покарактеристични за словенскиот југ (претежно за српската и црногорската територија, а нешто помалку за босанската и хрватската територија) и не толку за словенскиот исток.

- називи коишто ја содржат основата **gliv-* се особено ретки (само во едно населено место), но затоа се особено карактеристични за словенскиот југ, односно за поголемиот дел на хрватската и босанската територија, нешто помалку за српската и црногорската и поретко за словенечката територија.

Етимолошко-семантичката анализа на називите за ‘печурка’ покажува дека називите коишто се среќаваат на македонската дијалектна територија, според материјалите на ОЛА, ги континуираат соодветните прасловенски корени, а што се однесува до мотивацијата за доделување на називите, тоа може да се открие од примарните значења на основите од коишто потекнуваат, односно а) ‘нешто што е свиткано; нешто што е испакнато, издигнато над површина, што стрчи, испупчено; б) ‘нешто што се јаде откако ќе се испече, испржи’; и в) ‘нешто што е слузаво, лепливо, калливо’.

Литература

Аванесов, Р. И. (ред.). 1965. *Вопросник общеславянского лингвистического атласа*. Москва: Издательство „Наука”.

Трубачев, Н. О. (ред.). 1979. *Этимологический словарь славянских языков 6. Праславянский лексический фонд*. Москва: Издательство „Наука“.

Трубачев, Н. О. (ред.). 1980. *Этимологический словарь славянских языков 7. Праславянский лексический фонд*. Москва: Издательство „Наука“.

Конески, К. (ред.). 2008. *Толковен речник на македонскиот јазик IV*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Подлужный, А. И. (ред.). 2000. *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная Выпуск 3. Растителный мир*. Минск.

Bezlaj, F. 1976. *Etimološki slovar slovenskega jezika I*. Ljubljana: SAZU.

Boryś, W. 2008. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Literackie.

Skok, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezija, knj. 1*. Zagreb: JAZU.

Skok, P. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezija, knj. 2*. Zagreb: JAZU.

Кратенки

алб. – албански
балтосл. – балтословенски
брус. – белоруски
буг. – бугарски
грч. – грчки
длуж. – долнолужички
глуж. – горнолужички
ие. – индоевропски
латв. – латвиски
литв. – литвански
пол. – полски
прасл. – прасловенски
рус. – руски
сесл. – сесловенски
слн. – словенечки
слч. – словачки
срп. – српски
стинд. – староиндиски
укр. – украински
хрв. – хрватски
чеш. – чешки

Sonja MILENKOVSKA

THE EXPRESSIONS FOR ‘MUSHROOM’ (‘PEČURKA’) IN MACEDONIAN DIALECTS IN CORRELATION WITH THE EQUIVALENTS ON THE SLAVIC LINGUISTIC TERRITORY
(Based on the Material from the General Slavic Linguistic Atlas)

S u m m a r y

This paper analyses the question from the Lexical volume 3 of the General Slavic Linguistic Atlas (OLA) in the field of the plant life. It is about the expressions for the ‘mushroom’ (‘pečurka’ in Macedonian) in the Slavic dialects covered by the question L 447 (‘съдобниый гриб’) according to the Questionnaire of OLA. The aim of the analysis is to show the geographical distribution, etymology and semantic motivation for the expressions of ‘mushroom’ in Macedonian dialects (which are based on the material from the OLA) in correlation with the equivalents on the Slavic linguistic territory.

Keywords/phrases: terms, ‘mushroom’ (‘pečurka’), Macedonian dialects, Slavic dialects, OLA.

UDC 811.163.3'373.46

Христина АНДОНОВСКА
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
pariskop@yahoo.fr

МАКЕДОНСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА ВО КОНТЕКСТ НА ЕВРОПСКАТА ИНТЕГРАЦИЈА

Во лингвистичките проучувања **терминологијата** се дефинира како лексика со специјално, посебно, прецизно значење што се однесува на одредена специјална, односно професионална/стручна област на употреба на јазикот. Всушност, терминологијата претставува севкупност на термини и на терминолошки изрази карактеристични за јазичниот израз на одредена индивидуа, социјална група, институција, регион, односно на одредена научно-техничка и уметничка сфера на дејност на човекот. Исто така, под поимот терминологија се подразбира и науката што ги проучува термините, односно зборовите со специјално, посебно значење во јазикот, при што терминот најчесто се дефинира како „знак од уметничкиот или од научниот јазик, кој означува поим во системот на дадена научна, техничка и, општо, професионална област“[1].

Предмет на анализа овде ќе биде терминологијата во македонскиот јазик со која се именуваат разновидни поими што се однесуваат на процесот на интеграција на Република Македонија во Европската Унија – како сложен и сеопфатен политички, социоекономски и културен настан. Всушност, станува збор за појава на т.н. **евроними**, односно **евролексеми** или **евротермини** во македонскиот јазик, кои означуваат поими што се однесуваат на одредени институции на ЕУ, на нивното функционирање, на нивните политики, програми, проекти и сл. Тие го сочинуваат т.н. **евролект** (односно јазикот на европската бирократија), во кој се среќаваат јазични калки, заемки од англискиот или од францускиот јазик, како и голем број синтагми и скратеници, односно акрони-

[1] М. Попова, *Теория на терминологията* (Велико Трново: ИК „Знак ’94“, 2012), 25.

ми. Некои евроними имаат широко распространета употреба во академскиот јазик, во јазикот на медиумите и во разговорниот јазик, а други пак се со ограничена сфера на употреба.

Од евронимите што се карактеризираат со широка сфера на употреба во македонскиот јазик најпрво ќе ги споменеме оние што именуваат одделни институции, органи или тела на ЕУ, на пример:

Европски парламент
Европски совет / Советот на ЕУ
Европска комисија
Европски суд на правдата / Суд на правдата на ЕУ
Европски суд на ревизори
Европска централна банка
Европска банка за инвестиции
Европски фонд за инвестиции
Европски фонд за регионален развој
Европски центар за развој на стручната обука
Европска агенција за безбедност на воздушниот сообраќај
Европска агенција за животна средина
Европски економски и социјален комитет
Евробаометар
Европол (Европска полициска служба)
Совет на министри

Овде се вбројуваат и евронимите што означуваат одредени функции/позиции во рамките на ЕУ, на пример:

висок претставник на ЕУ
европски комесар / еврокомесар
европски пратеник / европратеник
европски правобранител
европски бирократ / еврократ
земја-претседавач
земја-членка
земја-кандидат(ка)

Како што е познато, функционирањето на Европската Унија се заснова врз усвојување на низа правни акти, односно правни инструменти што ја сочинуваат легислативата (законодавството) на ЕУ. Оваа европска легислатива се нарекува **acquis communautaire**, евроним што произлегува од францускиот јазик. Меѓу евронимите што именуваат одредени правни акти на ЕУ, кои земјите-членки ги преведуваат на своите национални јазици, можеме да ги наведеме следните:

ѕирекшива
заедничка акција
заеднички сшав
мислење
одлука
йрейорака
реѓулашива

Овде припаѓаат и евронимите што се однесуваат на основното право на ЕУ – уставот и договорите, како и одредени конвенции, спогодби, повелби, декларации и сл., на пример:

Декларацијашa од Луксембурѓ / Луксембуршкашa ѕекларација
Доѓоворош од Амсшерѕам
Доѓоворош од Лисабон / Лисабонскиош ѕоѓовор
Доѓоворош од Масшрихш
Доѓоворош од Ница
Доѓоворош од Париз / Парискиош ѕоѓовор
Доѓоворош од Рим
Европска йовелба за реѓионалнише и малцинскише јазици
Конвенција за иѕнинашa на Европа
Повелба на основнише социјални йрава на рабошниците
Сйоѓоѕба за сшабилизација и асоцијација
Усшав на ЕУ
Шенѓен(ска) конвенција
Шенѓен(ска) сйоѓоѕба

Евронимите што именуваат одредени политики, програми, проекти и сл. на Европската Унија можат да бидат со поширока или со потесна сфера на употреба во јазикот, како што покажуват следните примери:

Аквариус – *Европска операција за зашшишa на морињашa*

Амадеус – *Проекш ЕУРЕКА за европскиош информашизиран сисшем на резервација на йашувањашa*

БАБЕЛ – *Европска йроѓрама за фаворизирање на мулшилинѓвизмош*

Галилео – *Проекш ЕУРЕКА за службише за резервирање во возѕушниош сообраќај*

Грундвиг (според името на Николај Фредерик Грундвиг, дански свештеник и писател, основач на нордиската традиција на доживотно учење) – *Европска йроѓрама за ѕоживошно учење за возрасниште*

Европолис – *Проект ЕУРЕКА за систем на контрола на градскиот и на меѓуградскиот сообраќај*

Еразмус (според Еразмо Ротердамски, космополит и пацифист, поборник за мир во Европа) – *Европска програма за доживотно учење во високото образование преку размена на студенти и на професори*

ЕУРЕКА – *Европска програма за зацврстување на соработката меѓу претпријатијата и институциите во доменот на високата технологија и на цивилните програми*

Комениус (според Јан Амос Коменски, чешки учител, научник и писател, основач на модерното образование) – *Европска програма за доживотно учење во основното и во средното општо образование*

Леонардо да Винчи – *Европска програма за доживотно учење во стручното образование и обука*

Лидер (иницијатива) – *Европска помош за економски развој на руралните средини во регионите каде што се структурите најслаби*

Лингва – *Европска програма за промоција на познавањето на јазиците*

Орион – *Европска програма на стипендирање во образованието*

Прометеус – *Проект ЕУРЕКА за употребата на модерната технологија на информации со цел подобрување на возењето (т.е. интелигентен совозач)*

ТЕМПУС – *Европска програма за мобилност во високото образование наменета за студентите од Источна Европа*

Фаре (програма) – *Европска претпристапна помош наменета за институционална надградба, за инвестирање во инфраструктурата и за економска и социјална кохезија*

Исто така, меѓу евронимите што именуваат одредени организации, асоцијации, тела, фондови, програми, проекти, мрежи и сл. во рамките на ЕУ, под влијание на законот за јазична економија, се забележува присуство на голем број на скратеници, односно акроними, на пример:

БЕП – *Програма за биомолекуларно инженерство*

ЕАФРД (ЕЗФРР) – *Европски земјоделски фонд за рурален развој*

ЕБРД – *Европска банка за реконструкција и развој*

ЕРМЕС – *Европски систем за радиопораки*

ЕРОС – *Европска програма за доставување основни информации за реалниот компромис меѓу економскиот развој и заштитата на животната средина и на биолошките извори*

ЕСФ – *Европски социјален фонд*

ЕФРР – *Европски фонд за регионален развој*

ЗКС – *Заеднички комитет за следење*

ИПА (ИПП) – *Инструмент за претпристапна помош*

ИСО – *Меѓународна организација за стандардизација*

КАРДС – *Европска помош за реконструкција, развој и стабилност*

ОЕЦД – *Организација за економска соработка и развој*

ПА – *Платежна агенција*

ЦЕРН – *Европска организација за нуклеарно истражување*

Со широка сфера на употреба во јазикот се карактеризираат и евронимите што именуваат поими од разновидни области на функционирањето на ЕУ (право, економија, образование, наука, култура, технологија, транспорт, комуникации, земјоделие, животна средина и сл.), на пример:

Агенда 2000
бела книга
владеење на правото
грант / неповратна помош
дерогација
е-влада
Евронет
европрава

европска интеграција
европски партнерства
европско граѓанство
е-твининг
заеднички пазар
зелена книга
имплементација / спроведување
комитологија
кохезија
критериуми за приближување
мали и средни претпријатија
национални акциски планови
одржлив развој
помош за развој
правни инструменти
преговори за пристапување
претпристапна помош
процес за стабилизација и асоцијација
проширување
рамковно законодавство
син ангел
слободна трговска зона
субвенција / неповратна помош
супсидијарност
твининг
трансевропски мрежи
транснационална соработка
шенген(ска) виза
шенген(ска) земја
шенген(ска) зона

Врз основа на наведените примери на евроними во македонскиот јазик, најпрво може да се констатира дека појавата на овој нов слој на терминолошка лексика се должи, главно, на процесите на:

1. јазично калкирање, на пример:

бела книга
европско законодавство
европска легислатива
ЕСФ
ЕФРР
заедничка акција
зелена книга

земја-кандидат(ка)
земја-претседавач
земја-членка
ЗКС
ИПП
неповратна помош
одржлив развој
преговори за пристапување
претпристапна помош
син ангел
слободна трговска зона

2. **заемање од англискиот/францускиот јазик**, односно **заемање од интернационалната лексика**, на пример:

acquis communautaire
грант
дерогација
директива
ЕБРД
Европолис
имплементација
интеграција
ИПА
ИСО
КАРДС
комитологија
кохезија
регулатива
субвенција
суфисидијарност
твининг
ТЕМПУС

Исто така, во поглед на образувањето на евроними во македонскиот јазик, може да се констатира дека како продуктивен модел се изделуваат сложенките чија прва компонента е *евро-*, на пример: *евроинтеграција, европратеник, еврокомесар, еврократ, европрава* итн., кои се истозначни со именските синтагми образувани од придавката *европски* и односната именка, на пример, *европска интеграција, европски пратеник, европски комесар, европски бирократ, европска права* итн. Всушност, именските синтагми составени од придавка и именка претставуваат уште еден продуктивен модел на образување евроними во македонскиот јазик, како што покажуваат и следните примери:

европски партнерства
заедничка акција
заеднички пазар
неповратна помош
одржлив развој
претпристапна помош
трансевропски мрежи
транснационална соработка

Како одделен модел на образување на нова терминолошка лексика се изделуваат и евронимите добиени по пат на метафора, на пример, *бела книга* ’повеќегодишна програма за европскиот внатрешен пазар’, *зелена книга* ’европска програма за земјоделството’, *син ангел* ’европска програма за еколошко етикетирање на отпадот’, односно евронимите *Амадеус, Галилео, Еразмус, Еурека, Орион, БАБЕЛ* и сл., кај кои е развиена секундарна семантика, што упатува на тенденција кон кретивност и иновативност во создавањето на терминолошки неологизми во евролектот.

Врз основа на сето ова, може да се заклучи дека евронимите – како терминолошки неологизми во македонскиот јазик – претставуваат драгоцен придонес во збогатувањето и во надградбата на македонската терминологија. Истовремено тие претставуваат и непресушен извор за лингвистички проучувања од различни аспекти, што само го нагласува огромното значење на овој терминолошки корпус во рамките на евролектот во македонскиот јазик.

Литература

Englesko – bosanski / hrvatski / srpski terminološki rječnik europskih / evropskih integracija. Sarajevo: Savjet, Vijeće ministara, Direkcija za europske/evropske integracije BIH, 2005.

Gondrand, F. 1991. *Parlez-vous eurocrate?* Paris: Les Editions d’Organisation.

Ramsay, A. 2000.*Eurojargon*. Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers.

Rossetti di Valdabero, D. 2001. *Les Acronymes de Bruxelles / Brussels’ Acronyms. Les abréviations et les sigles européens / The European sigla and abbreviations.* Bruxelles : Lucien de Meyer.

Šipka, D. 1998. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad.

Вајденфелд, В.; Веселс, В. 2009. *Европа од А до Ш: прирачник за европска интеграција.* Скопје: Фондација „Конрад Аденауер“.

Евровок, поимник на Европската Унија на македонски јазик, верзија 4.4. Скопје: Национален демократски институт за меѓународни работи, 2012.

Каракамишева, Т., Ефремова, В. 2009. *Поимник на терминологијата на Европската унија*. Скопје: ГТЗ.

Попова, М. 2012. *Теория на терминологията*. Велико Трново: ИК „Знак ’94“.

Речник на термини: Европската унија и претпристапната помош. Скопје: Секретаријат за европски прашања, Влада на Република Македонија, 2007.

Извори

http://eurovoc.europa.eu

Hristina ANDONOVSKA

MACEDONIAN TERMINOLOGY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

S u m m a r y

The integration of the Republic of Macedonia into the European Union represents a political, socio-economic, and cultural event that calls for the appearance of new terminology in the Macedonian language. Through this is reflected the method of organization of the European Union, in other words, through it, concepts connected with the institutions of the EU, with their functioning, with their politics, with their programs, etc., are given names. These terms have a common use in academic language, and in the language of the media, but are still not well-known enough for wider public usage. In essence, it is a question of the so-called *Eurolect* or *Euro-jargon*in Macedonian, that is to say, for the appearance of neologisms in terminology, i.e.,*Euronyms*. In this *Eurolect* are found linguistic calques and borrowings from English or French, as well as syntagma and abbreviations which are used in legal language and in technical language, but also in everyday conversational language.

Keywords: European integration, Macedonian terminology, *Eurolect*, *Euro-jargon*, *Euronyms*

UDC 811.163.3'286(497)(084.4)(049.3)

Васил ДРВОШАНОВ
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
vasildrvoshanov@yahoo.com

ДИЈАЛЕКТОЛОШКО ДЕЛО СО ТРАЈНА НАУЧНА ВРЕДНОСТ

[*Лингвистички атлас на македонските дијалекти (според материјалите на Општословенскиот лингвистички атлас – ОЛА)*. Ур. Марјан Марковиќ. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2020]

Изработката на лингвистички атлас на дијалектите има исклучително значење за секој јазик, следствено и за македонскиот јазик. Оттука составувањето на такво дело претставува најважна задача на дијалектологијата. Македонските дијалектолози ревносно се посветија на тоа поле, при што најголма заслуга за тоа има акад. Божидар Видоески со своите соработници.

Во поднасловниот труд што ќе биде предмет на разгледување се застапени следниве содржини: Предговор, Вовед, Опис на македонските пунктови во *Општословенскиот лингвистички атлас – ОЛА* (Според: Б. Бидоески, *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ, 2000), Фонетска транскрипција, Легенди и карти, Список на карти, Користена и консултирана литература и Скратеници: Јазици и дијалекти и Останати скратеници.

Во Предговорот се даваат исцрпни информации: За Општословенскиот лингвистички атлас – ОЛА, /за/ Историјатот на ОЛА и /за/ Македонските пунктови во ОЛА.

Во делот За Општословенскиот лингвистички атлас – ОЛА се нагласува дека на овој голем меѓународен проект, во чија работа се вклучени националните академии и/или соодветните институти од сите словенски земји, во Македонската академија на науките и уметностите (МАНУ) се работи уште од 1971 година. Во објавуваните атласи се картографирани околу 3 500 дијалектни прашања, врз основа на собиран материјал од

преку 850 пунктови од целата словенска јазична територија, при што македонската јазична територија е застапена со 24 пунктови. Во овој дел, исто така, се истакнува дека истражувањата на сите словенски јазици и на нивните дијалекти се правени според единствена програма и единствена фонетска транскрипција и тоа првпат во славистиката. Се одбележува фактот дека секоја национална комисија врши теренска ексцерпција и историска и типолошка интерпретација на својот дијалектен материјал, следствено и Македонската национална комисија „врши теренска ексцерпција и историска и типолошка интерпретација на македонскиот дијалектен материјал, како и мериторна и компјутерска обрабока на лингвистички карти од целата словенска теирторија“ во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“.

Во делот Историјатот на ОЛА се даваат податоци за почетокот на ОЛА, којшто се поврзува со одлуката на IV меѓународен конгрес на славистите што се одржал 1958 година во Москва. Имено, при Меѓународниот комитет на славистите се формирала Комисија за ОЛА, во која влегле претставници на одделни славистички центри, а Комисијата за ОЛА формирала меѓународна работна група.

Се нагласува дека предмет на истражување на ОЛА се релевантните разлики од аспект на целата словенска јазична територија, т.е. разликите со општословенско значење што носат качестевен карактер. Притоа, се споменува дека дијалектолозите биле соочени со два типа проблеми: историско-споредбени и синхрониско-типолошки. Првиот проблем се однесува на создавањето на словенската јазична заедница и нејзината натамошна дијалектна диференцијација што резултирала со создавањето на современите словенски јазици и на контактите меѓу словенските и несловенските јазици и култури, а вториот проблем се однесува на типолошката диференцијација на словенските јазици на сите рамништа.

Раководејќи се од концепцијата на изданието, се забележува во овој дел од Предговорот, колективот на ОЛА работел во две секции: лексичко-зборообразувачка и фонетско-граматичка со детално објаснување на задачите на нивните поткомисии.

Во работата на ОЛА учествувале сите национални академии и/или соодветните институти од сите словенски земји. Овде таксативно се наведува учеството во работата врз ОЛА на следните институции: Академијата на науките и уметностите на Босна и Херцеговина, Белоруската академија на науките, Бугарската академија на науките, Институтот за лужички јазик, литература и култура (Бауцен–Budyšin), Македонската академија на науките и уметностите, Полската академија на науките, Руската академија на науките, Словачката академија на науките, Научноистражувачкиот центар на Словенечката академија на науките и уметностите, Српската академија на науките и уметностите, Украинската академија на науките, Хрватската академија на науките и уметностите, Црногорската академија на науките и уметностите и Чешката академија на науките.

Се наведува дека македонските дијалектни материјали од 24 населени места (16 на територијата на РС Македонија, едно во Р Албанија и седум во егејскиот дел на Македонија, денешна Р Грција) се собирани според прашалниците на ОЛА, а се запишувани од македонските дијалектолози во период од десетици години.

Во третиот дел од Предговорот се наведени македонските пунктови во ОЛА со следните податоци:

90. **Лазарополе**. РМ, оп. Дебар.
92. **Вруток**. РМ, оп. Гостивар.
93. **Теарце**. РМ, оп. Тетово.
94. **Ракотинци**. РМ, оп. Скопје.
95. **Љубанце**. РМ, оп. Скопје.
96. **Радожда**. РМ, оп. Струга.
97. **Звечан**. РМ, оп. Македонски Брод.
98. **Шлегово**. РМ, оп. Кратово.
99. **Пештани**. РМ, оп. Охрид.
100. **Извор.** РМ, оп. Велес.
101. **Дихово**. РМ, оп. Битола.
102. **Витолиште**. РМ, оп. Битола.
103. **Радовиш**. РМ, оп. Радовиш.
104. **Берово**. РМ, оп. Берово.
105. **Фурка**. РМ, оп. Гевгелија.
106. **Бобошчица** (алб. Boboshtica). Албанија, обл. Корча.
107. **Вӑмбел** (грч. Μοσχοχωριον). Грција, р-н Костур.
108. **Нестрам** (грч. Νεστοριον). Грција, р-н Костур.
109. **Тиолишча** (грч. Τοιχιον). Грција, р-н Костур.
110. **Тремно** (грч. Καρδια). Грција, р-н Кајлар.
111. **Кронцелево** (грч. Κερασεαι). Грција, р-н Воден.
112. **Висока** (грч. Οσσα). Грција, р-н Солун.
113. **Секавец** (грч. Λιβαδοχοριον). Грција, р-н Серез.
113а. **Плевна** (грч. Πετρουσσα). Грција, р-н Драма.

Во Воведот се забележува дека *Лингвистичкиот атлас* содржи 50 карти и легенди што го покриваат македонскиот дијалектен ареал за потребите на ОЛА. Изборот на лексичкиот материјал што е претставен на картите бил направен според разнообразноста на називите што се јавуваат на македонската дијалектна територија, од една страна, и според нивната поврзаност со другите словенски дијалекти, од друга страна. Новост во *Лингвистичкиот атлас* е тоа што во картите се давани целосните називи во кирилична транскрипција наспрема користењето знаци и симболи во ОЛА.

Во Воведот е објаснета творечката постапка при изработката на легендите. Имено, се објаснува прашањето според Прашалникот на ОЛА во кој том е објавено и обработено односното прашање; се даваат стан-

дардните називи во сите словенски јазици; по потреба се пренесува и речничката одредница за соодветниот назив; се изделуваат називите на македонската територија и се дава нивната географска распространетост; по потреба се објаснува семантичката мотивација на определени називи. Освен тоа, се укажува на фактот дека во легендите не се предмет на анализа некои називи што се јавуваат во островски ареали и називите за кои не е најдена соодветна етимологија. На тој начин, одново се интерпретира и картографира македонскиот дијалектен материјал, објавен во повеќе томови на ОЛА.

По објаснувањето на творечката постапка, се наведуваат томовите во кои се објавени обработените карти со детални податоци за секоја карта, сп. 20 клукајдрвец (F 58 dětъljъ ‖ dęteljь ‖ dętьljъ, дятел – detao, *ѳиал* djeteo – dzięcioł), од кои ќе ги приведеме бројот на прашањето и заглавниот збор.

Имено, од Првиот лексички том на ОЛА „Животински свет“ (Выпуск 1. Животный мир) се обработени следните карти: 7 верверица, 8 твор, 9 ласица, 13 стаорец, 20 клукајдрвец, 22 препелица, 32 крастава жаба, 33 полноглавец, 35 гол полжав, 44 бубамара и 48 светулка.

Од Вториот лексички том на ОЛА „Сточарство“ (Выпуск 2. Животноводство) се обработени следните карти: 1 пастув, 4 брав, овен, 6 прч, јарец, 7 нерез, 13 патор, шатор, 49 рилка и 56 боде.

Од Третиот лексички том на ОЛА „Растителен свет“ (Выпуск 3. Растительный мир) се обработени следните карти: 2 стебло, 4 и 5 гранка, 9 грмушка, 10 честак, 11 шума, 20 смрча, 45 јагода, 54 печурка и 57 трат.

Од Осмиот лексички том на ОЛА „Професии и општествен живот“ (Выпуск 8. Профессии и общественная жизнь) се обработени следните карти: 4 столар, дрводелец, 7 тенеќеџија, 8 бочвар, 13 кондураџија, чевлар, 16 шивач, кројач, 22 готвачка, 23 пастир, овчар, 35 тетратка, 36 молив, 37 мастило, 55 крадец, 59 просјак, питач и 67 војна.

Од Деветтиот лексички том на ОЛА „Човек“ (Выпуск 9. Человек) се обработени следните карти: 8а, 8б, 8в зеница, 9 клепка, 17 усни, 23 брчки, 26 плетенка, 33 тупаница, 41 зглоб, 47 трага, стапалка, 48 табан и 50а, 50б стомак, мев.

Во Описот на македонските пунктови во *Оѿшѿословенскиоѿ лингвисѿички аѿлас – ОЛА* (Според: Б. Бидоески, *Фонолошки бази на ѓоворише на макеѳонскиоѿ јазик*, МАНУ, 2000) се дадени демографски описи на застапените 24 населени места, во кои се предадени: броевите на пунктовите во ОЛА, називите на населените места, општините или регионите на кои припаѓаат, државите во коишто се наоѓаат денес, надвор од државните граници на РС Македонија, на кое наречје, односно на кои говори припаѓаат односните пунктови, броевите во Македонскиот дијалектен атлас (МДА) и неколку информации за локацијата на пунктот, за бројот на жителите и на нивната национална припадност и верска опре-

делба, за нивните основни дејности, за суштествување на училиште и информација за нивниот економски центар.

За илустрација ќе приведеме опис на еден од застапените пунктови во *Лингвистичкиот атлас*, сп.

110. ТРЕМНО (Καρδια)

Кајларско, Грција.

Југоисточно наречје, солунско-воденски (долновардарски) говори.

МДА 348.

Селото Тремно е оддалечено помалку од 4 километри од патот што води од Кожани за Кајлари, на неговата источна страна. До 1948 г. селото имало околу 400 жители, сите биле православни Македонци. Населението се занимавало со земјоделство и сточарство. Во селото имало грчко училиште. Економски центар е Кајлари.

Во Фонетската транскрипција се претставени 14 вокали и 28 консонати што се среќаваат во македонските говори. Притоа, се прикажани функциите на дијакритичките знаци за: назалност, неслоговност, слоговност, должина, лабијализација, поместена артикулација кон напред, поместена артикулација кон горе, полузвучност, палаталност, палатализираност, ослабена артикулација, акцент и за спореден акцент.

Во централниот дел на *Лингвистичкиот атлас*, во Легенди и карти, првин се дава Список на карти, во кој се даваат информации во три колони. Во првата колона се дадени броевите на картите, во втората колона се даваат детални податоци за прашањата по ОЛА и во третата колона се даваат имињата и презимињата на авторите.

За илустрација ќе приведеме еден пример, сп.

2. F 24 dъxorjь хорь, хорек – tvor – tchórz **твор** Марјан Марковиќ.

Авторскиот тим од петтемина дијалектолози, кои ќе ги приведеме по азбучен ред на нивните презимиња: Давор Јанкулоски, Марјан Марковиќ, Соња Миленковска, Ангелина Панчевска и Зузана Тополињска ги изработиле самостојно или во коавторство следниве карти: Давор Јанкулоски (1. верверица, 3. ласица, 5. клукајдрвец, 10. бубамара, 19. стебло, 20. гранка, 21. грмушка, 22. честак, 23. шума, 24. смрча, 28. столар, дрводелец, 40. војна); 4. стаорец (во коавторство со Соња Миленковска), односно 14. прч, јарец и 42. клепка (двете во коавторство со Ангелина Панчевска); Марјан Марковиќ (2. твор, 29. тенеќеџија, 35. тетратка, 36. молив, 37. мастило, 38. крадец); Соња Миленковска (7. крастава жаба, 8. полноглавец, 9. гол полжав, 11. светулка, 26. печурка, 27. трат, 41. зеница, 43. усни, 46. тупаница, 47. зглоб, 48. трага, стапалка, 49. табан, 50. стомак, мев) и 4. стаорец (во коавторство со Давор Јанкулоски); Ангелина Панчевска (6. препелица, 12. пастув, 13. брав, овен, 15. нерез, 16. патор, шатор, 18. боде, 25. јагода, 30. бочвар, 34. пастир, овчар), односно 14. прч, јарец и 42. клепка (двете во коавторство со Давор Јанкулоски);

Зузана Тополињска (17. рилка, 31. кондураџија, чевлар, 32. шивач, кројач, 33. готвачка, 39. просјак, питач, 44. брчки, 45. плетенка).

По Списокот на картите се пристапува кон интерпретација на материјалот од повеќе аспекти со исклучителна концизност. Коментарите кон картите се дефинирани по строго утврден ред. Се даваат толкувања со математичка прецизност.

Првин се посочува на кое прашање се однесува и во кој том во ОЛА е претставен материјалот што се интерпретира во *Лингвистичкиот атлас*. Потоа се даваат литературните називи во сите словенски јазици на анализираниот референт, по што се наведуваат називите на македонската дијалектна територија според нивната честота во пунктовите, опфатени во дијалектната мрежа на ОЛА.

Секој назив одделно е обработен од гледна точка на неговата распространетост и од аспект на неговото потекло, длабоко навлегувајќи во историските корени и во семантичката мотивација. Притоа, се укажуава и на нивната поврзаност со другите словенски и несловенски јазици. Со оглед на фактот што во разгледуваниот *Лингвистички атлас* вниманието е посветено на карактеристични лексички особености што ги диференцираат македонските говори со новата интерпретација и со новото картографирање се добива јасна претстава за дијалектната слика на разгледуваното прашање што го потврдува уште појасно прегледната карта.

Во Користената и консултирана литература се наведуваат стотина библиографски единици што го поткрепуваат научниот пристап при обработката на ова капитално дело.

Со цел да се овозможи полесно користење на трудот се наведуваат Скратеници: Јазици и дијалекти (72) и Останати скратеници (10).

На крајот ќе истакнеме дека овој труд со својата научна фундираност е исклучитено дело во македонската наука за јазикот, особено во дијалектологијата на македонскиот јазик. Авторскиот тим во *Лингвистичкиот атлас*, помеѓу другото, забележува: „Се надеваме дека овој Атлас ќе го најде своето место не само кај научната туку и кај пошироката читателска публика и ќе придонесе за расветлување на некои процеси во рзвојот на лексиката на македонските дијалекти. Исто така, со овој Атлас сакаме да го прикажеме лексичкото богатство и разнообразност на македонските дијалекти и да одредиме во колкава мера тие се надоврзуваат на словенскиот јазичен континуум“. Приклучувајќи се кон надежите на авторскиот тим, ќе додадеме дека *Лингвистичкиот атлас на македонските дијалекти (според материјалите на Општословенскиот лингвистички атлас – ОЛА)* претставува најголем чекор на македонските дијалектолози што ги пречекорува просторните и временските меѓи на македонската наука за јазикот, особено на дијалектологијата на македонскиот јазик. Ова дело не само што има трајна научна вредност, коешто спасува од заборав дел од македонското лексичко богатство концентрирано во еден труд, туку се става во одбрана на македонскиот јазик и идентитет, на

македонската себепрепознатливост, на македонската нација и култура, и во заштита на македонството во најблагородната смисла на зборот. Треба да им се оддаде голема признателност на авторите на ова уникатно дело за заложбата и за вложениот труд во расчистувањето на патот на непобитната вистина за посебноста на македонскиот дијасистем, а во тие рамки и на македонскиот јазик како одделен словенски јазик.

UDC 016:81

БИБЛИОГРАФИЈА НА ТРУДОВИТЕ НА АКАДЕМИК ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

1955

[co: H. Popowska-Taborska], Pisownia łączna i rozdzielna rękopisów staropolskich (XIV–XV w.), *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 1, 223–286.

1956

Gwara kaszubska w literaturze, *Język Polski* 36/5, 382–387.

1957

Miejsce akcentu w polszczyźnie XVI-XVIII w. w świetle poezji tego okresu, *Prace Polonistyczne* 13, 359–407.

1958

Aktualny zasięg zwartego obszaru dialektów kaszubskich, *Rocznik Gdański* 15-16/3–9.

Aktualny stan akcentu kaszubskiego, *Slavia* 27/3, 381–395.

[резиме на реферат] Z dziejów akcentu polskiego, *Sprawozdania* 3, 56–62.

[приказ] Konverzačnà príručka polštiny, Martin 1957, *Slovenská reč* 4, 307–309.

1959

Przyczynek do dziejów wpływu czeskiego na kształtowanie się polskiej teorii prozodycznej, *Slavia* 28/1, 52–54.

Über den Akzent am Reimende im Obersorbischen und Tschechischen, *Zeitschrift für Slawistik* 4/3, 364–378.

Akcent w poezji Marcina Bielskiego, *Poradnik Językowy* 1-2, 27–35.

Од полско-македонските акцентни паралели, *Македонски јазик* 10, 1-2, 13–18.

[приказ] *F. Lorentz, Pomoranisches Wörterbuch I, Deutsche Literatur Zeitung* XI.

1960

Stosunki akcentowe na pograniczu polsko-czeskim, *Slavia* 29/4, 582–587.

Zu Fragen des kaschubischen Vokalismus, *Zeitschrift für Slawistik* 5/2, 161–170.

Kaszubi i kaszubszczyzna w dzisiejszej Polsce, *Letopis A* 7, 85–99.

[со: H. Popowska-Taborska]: Przedmowa [во:] A. Labuda, *Słowniczek kaszubski,* Warszawa

[приказ] *F. Lorentz, Pomoranisches Wörterbuch I, Rocznik Slawistyczny* 21, 166–175.

1961

Z historii akcentu polskiego od wieku XVI do dziś, Wrocław: Ossolineum, 288 s.

За словенскиот слободен и неподвижен акцент, *Македонски јазик* 11-12/1-2, 73–79.

Zwarty zasięg dialektów kaszubskich w świetle najnowszych badań dialektolgicznych, *Rocznik Gdański* 27-28, 319–324.

Słowiński system fonologiczny w świetle najnowszych zapisów ze wsi Kluki Smołdzińskie, [во:] Słowińcy, ich język i folklor, *Zeszyty Problemowe Nauki Polskiej* 22, 23–34.

1962

Stejišćo a róla Cišinskeho w stawiznach hornjoserbskeje wersifikacije, *Letopis* A 9/1, 62–71.

[резиме на реферат] Les rapports entre les constantes métriques et le système prosodique de la langue (contribution à l'histoire de la versification haut-sorabe), [во:] *Poetyka*, Warszawa, 165.

[приказ] *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања I*, *Zeitschrift für Slawistik* 7/4, 639–641.

1963

Les débuts de la "poésie littéraire" haut-sorabe, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 6, 109–119.

Przyczynek do rozwoju *o w kilku wsiach dolnołużyckich, [во:] *Studije k serbskej dialektologiji*, Budyšin, 81–85.

Stosunki akcentowe w górnołużickim dialekcie Wochoz i okolicy, [во:] *Studije k serbskej dialektologiji*, Budyšin, 86–96.

К вопросу об истории сербо-лужицких аффрикат, [во:] *Сербо-лужицкий лингвистический сборник*, Москва, 47–53.

Kaszubska dyftongizacja *o i jej znaczenie dla rozwoju wokalizmu kaszubskiego, *Slavia Occidentalis* 23, 211–232.

Die Reflexe der Kontraktionslängen in polnischpomoranischen, Nominalparadigmen, *Annali dell'Instituto Universitario Orientale Sezione Slave*, 41–50.

[со: T. Buch], O rozwoju połączeń z tautosylabiczną spółgłoską nosową w języku litewskim, [во:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo* 2, 39–50.

W toku są prace nad atlasem dialektów łużyckich, *Prikazi JAZU*, 243–248.

W toku są prace nad atlasem dialektów łużyckich, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 6, 163–165.

1964

Stosunki iloczasowe polsko-pomorskie, Wrocław: Ossolineum, 126s.

[со други]: *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich, tom wstępny,* Wrocław: Ossolineum.

[со други]: *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich I, mapy i komentarze (25–27, 30, 37–40, 50)*, Wrocław: Ossolineum.

O poprawny opis akcentu stabilizowanego, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 22, 47–54.

Na marginesie granicy językowej kaszubsko-tucholskiej i kaszubsko-kociewskiej, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkie Towarzystwo Naukowe* 10, 14–22.

Почеток на работите врз картотеката на македонската синтакса I, *Македонски јазик* 15/1–2, 183–195.

Sprawozdanie z sesji naukowej „Pojęcie prawa w lingwistyce", *Poradnik Językowy* 7, 328–330.

1965

[со други]: *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich II, mapy i komentarze (66, 68, 69, 73-75, 80, 100)*, Wrocław: Ossolineum.

Почеток на работите врз картотеката на македонската синтакса II, *Македонски јазик* 16, 79–90.

Kaszubski rozwój **ł**, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 5, 451–456.

Kontynuanty samogłosek długich w dialektach polsko-pomorskich, *Slavia Occidentalis* 25, 145–153.

Die hypotaktischen Funktionen von kiej und jak in kaschubischen Dialekten, *Zeitschrift für Slawistik* 10/2, 177–184.

Диалектологические исследования для атласа в многоязычной среде, [во:] *Общеславянскийй лингвистический атлас. Материалы и исследования*, Москва, 61–66.

За поимот „граматичка категорија" и неговото значење за лингвистичката анализа, *Литературен збор* 12/5, 1–6.

Sprawozdanie z sesji naukowej „Pojęcie prawa w lingwistyce", *Poradnik Językowy* 2(65), 127–129.

FONEM, FONOLOGIA, JEZYKI SŁOWIAŃSKIE, STRUKTURALIZM W JEZYKOZNAWSTWIE; HJELMSLEV, JAKOBSON, LEHR-SPŁAWIŃSKI, LORENTZ, M. MAŁECKI, MUKA, NITSCH, PFUL, RAMUŁT, RASK, ROZWADOWSKI, SAPIR, DE SAUSSURE, SŁAWSKI, SMOLAR, STIEBER, SZCZERBA, ŠWJELA, TRUBECKOJ, UŁASZYN, [во:] *Wielka Encyklopedia Powszechna* [Warszawa : PWN].

KONESKI, ROCZNIK SLAWISTYCZNY, [во:] *Wielka Encyklopedia Powszechna* [Warszawa : PWN].

Tadeusz Lehr-Spławiński, *Współczesność* 10/5.

[приказ] *К. Попов, Съвременен български език. Синтаксис, София 1962, Rocznik Slawistyczny* 24/1, 158–162.

[приказ] *Zbornik u Čast Stjepana Ivšića, Zagreb, 1963, Rocznik Slawistyczny* 24/1, 171–174.

1966

Две проблемы западнославянской метрики, [во:] *Poetyka*, Wrocław, 179–203.

За една синтаксичка класификација на заменките во македонскиот јазик, *Македонски јазик* 17, 39–50.

O kategoriach gramatycznych polskiego imperativu, *Język polski* 46/3, 167–174.

Karty perforowane jako narzędzie analizy syntaktycznej, *Sprawozdania* 1, 81–93.

[co: T. Buch], *Remarks on the syntactic influences of German on neighbouring non-German dialects*, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 10, 103–110.

Tadeusz Lehr-Spławiński, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 9, 151–152.

1967

Kategoria osoby w języku polskim, *Język polski* 47/2, 88–95.

The role of the postpositive definite article in the Bulgarian nominal accentuation system, [во:] *To honor Roman Jakobson*, The Hague, 2024–2031.

Zur Konkurenz der Satzmodelle **widzę: ja widzę** (V:VN) in kaschubischen Dialekten, *Wissenschaftliche*, *Zeitschrift der Humboldduniversität, Gesellschafts- und Sparchwissenschaftliche Reihe JG* 16/5, 701–704.

Miejsce i funkcja $\mathbf{V_{3sg}}$ **się** w polskim systemie werbalnym, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 10, 29–34.

Hipotaktyczne funkcje wyrazów ga(ž)i ak(o) w dolnołużyckim dialekcie okolic Chociebuża, *Letopis A* 13/2, 149–163.

За синтактичката характеристика на една употреба на зборот како, *Литературен збор* 14/1, 1–3.

Teksty gwarowe południowo-kaszubskie z komentarzem fonologicznym, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* VI, 115-141.

[приказ] *Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965, Rocznik Slawistyczny* 28/1, 142–151.

1968

Teksty gwarowe centralno-kaszubskie z komentarzem fonologicznym, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* VII, 87–125.

За обемот на номиналните фрази, *Македонски јазик* 19, 45–58.

Miejsce konstrukcji z czasownikiem *mieć* w polskim systemie werbalnym, *Slavia Orientalis* 17/3, 427–431.

Struktura frazy nominalnej w języku macedońskim, [во:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo* 3, 161–169.

Zakres i chronologia tzw. wzdłużenia zastępczego w językach zachodniosłowiańskich, [во:] *Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft*, Bautzen, 75–84.

Rola aspektu werbalnego w wyrażaniu akcji habitualnej (polski język literacki vs dialekty kaszubskie), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 11, 279–283.

André Mazon (1881-1967), *Nauka Polska* 68/3, 177–179.

[приказ] *Hans-Walter Wodarz, Satzphonetik des Westlachischen, Böhlau Verlag 1963, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 11, 182–186.

1969

Teksty gwarowe połnocno-kaszubskie z komentarzem fonologicznym, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 8, 67–93.

За синтагматските функции на номиналните фрази во македонскиот литературен текст, *Македонски јазик* 20, 35–55.

Jaroslav Bauer, *Poradnik Językowy* 6, 305–307.

[приказ] *H. Górnowicz, Dialekt malborski 1, Gdańsk 1967, Rocznik Slawistyczny* 30/1, 136–144.

1970

Што е тоа синтаксички јазол, *Литературен збор* 17/3, 17–20.

Фонологическое описание говора населенного пункта для общеславянского лингвистического атласа (предложения и проект), *ОЛА, Материалы и исследования*, Москва, 49–62.

Sprawodzanie z posiedzenia Komisji Budowy Gramatycznej, *Филологические науки* 70/6, 122–126.

1971

Fraza nominalna niezależna we współczesnym literackim języku macedońskim. (Próba klasyfikacji), *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 10, 269–282.

Charakterystyka kategorialna frazy, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 28, 99–106.

O paradygmacie frazy, [во:] *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich*, Wrocław, 203–210.

Обид за една семантичка анализа на македонските заменки, *Македонски јазик* 22, 51–62.

Соодносот помеѓу прашалните и релативните заменки во македонскиот литературен јазик, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 2/1, 17–30.

Ku nowej syntezie sorabistycznej, *Rocznik Slawistyczny* 32/1, 128–139.

1972

O paradygmatyce składniowej, [во:] *Konferencja „System morfologiczny i syntaktyczny współczesnego języka polskiego”*, *Wrocław*, 61–70.

Semantyczne cechy dystynktywne zaimków słowiańskich, *Jazykovedný Časopis* 23/2, 135–141.

Nominalna fraza predykatywna we współczesnym literackim języku macedońskim, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 11, 299–312.

Кашубское *co za bestja od babë* – польское литературное *co za bestia z tej baby,* [во:] *Русское и славянское языкознание*, Москва, 250–256.

[co: K. Pisarkowa] Sympozjum składniowe w Smolenicach, *Język polski* 52/2, 150–153.

[приказ.] *H. Šewc, Gramatika hornjoserbskeje reče, Budyšin 1968*, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 15, 215–219.

1973

Udział polskiej grupy imiennej w procesie aktualizacji tekstu, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 31, 35–46.

Vocativus – kategoria gramatyczna, [во:] *Otázky slovanské syntaxe* 3, 269–274.

Nominalna fraza relatywna we współczesnym literackim języku macedońskim, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 12, 307–320.

Osiągnięcia dialektologii macedońskiej w ostatnim 25-leciu, *Rocznik Slawistyczny* 34/1, 112–120.

J. BOŠKOVSKI, B. KONESKI, V. MALESKI, K. NEDELKOVSKI, A. ŠOPOV, G. TODOROWSKI, [во:] *Mały słownik pisarzy zachodnio-słowiańskich i południowo-słowiańskich*, [Warszawa : PWN].

1974

Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик, Скопје : МАНУ, 155 с.

A Historical Phonology of the Kashubian Dialects of Polish, The Hague: Mouton, 190с.

The use of definite article in a generic noun phrase, [во:] *Studia indoeuropejskie*, Wrocław, 255–260.

Przyimek jako wykładnik funkcji syntaktycznej i semantycznej frazy nominalnej, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 13, 237–249.

Wtórna copula *to* w polskim języku literackim, [во:] *Philologica* 23-24, 207–212.

Informacja zgramatykalizowana jako przedmiot opisu gramatycznego, [во:] *Реферати са заседања Међународне комисије за изучавање граматичке структуре словенских језика*, Београд, 91–97.

Miejsce konstrukcji *ќе* + *praesens* w systemie form predykatywnych czasownika macedońskiego, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 14, 275–286.

Порядок слов в именном словосочетании как отражение его деривационной истории, [во:] *Грамматическое описание славянских языков*, Москва, 235–244.

System-pośrednik w badaniach kontrastywnych, *Slavica Slovaca*, 294–298.

Една глава од контрастивната македонско-полска граматика (системот на показните зборови), *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 5/1–2, 83–100.

The range of use of the so-called definite article in the Balkan languages, *Македонски јазик* 25, 123–130.

1975

Grupa imienna gramatycznie wiązana przez czasownik a semantyczna interpretacja tekstu, *Polonica* 1, 105–112.

Where does the notion ‘constitutive member of the noun phrase’ belong?, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 33, 155–160.

An attempt towards a syntactic description and semantic interpretation of the so-called grammatical category of degree, *Linguistica Silesiana* 1, 55–62.

The hierarchy of DFs as a factor differentiating the sound patterns of dialects, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 21, 246–253.

Фонологические системы польских населенных пунктов ОЛА (инвентарь и иерархия различительных признаков), [во:] *Материалы и исследования*, Москва, 177–206.

Miejsce konstrukcji z tzw. formą na -l- w systemie form predykatywnych czasownika macedońskiego, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 15, 289–302.

Semantische Interpretation und formale Analyse von Nominalgruppen in ausgewählten Fragmenten der Prosa von Thomas Mann, *Zeitschrift für Slawistik* 20/5–6, 668–672.

1976

Значај Даничићеве расправе Српски акценти за словенску прозодијску компаратистику, [во:] *Научни састанак слависта у Вукове дане* 5, 585–590.

Wyznaczoność (tj. charakterystyka referencjalna) grupy imiennej w tekście polskim. I. Uwagi ogólne, grupa imienna jako argument scharakteryzowany, *Polonica* 2, 33–72.

Wino do stołu / wino do wypicia, *Letopis* A 23/2, 192–199.

Употребата на членски и заменски облици во текстовите на Мисирков во светлината на семантичката анализа на тие текстови, [во:] *Зборник на трудови од Симпозиум посветен на Мисирков*, 1975, Скопје.

Нацрт-програма за еден семантичко-синтаксички речник на македонските предикативни обрати, *Македонски јазик* 26, 17–30.

1977

Macedoński aoryst od czasowników niedokonanych na tle południowosłowiańskim, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 16, 277– 285.

Wyznaczoność (tj. charakterystyka referencjalna) grupy imiennej w tekście polskim. II. Argumenty niescharakteryzowane, grupy generyczne, *Polonica* 3, 59–78.

Mechanizmy nominalizacji w języku polskim, [во:] *Studia Gramatycne* 1, 175–212.

Linguistic geography and morphonological abstraction, [во:] *Phonologica*, 75–77.

„Referencja", „koreferencja", „anafora"..", *Slavica Slovaca* 12/3, 225–232.

Phonological change and linguistic geography, *Zbornik radova povodom 70 godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Sarajevo, 407–413.

[Видоески, Божидар; со: С. Ћерић], Интерпретација на фонетската карта со проблемот *ě во *gvězda во *Општословенскиот лингвистички атлас*, *Македонски јазик* 28, 51–64.

[со: F. Daneš], II polsko-czeskie spotkanie dyskusyjne na temat podstaw gramatycznego opisu języka, *Polonica* 3, 241–242.

1978

Budowa grup imiennych apelatywnych w języku polskim (mechanizmy linearyzacji), *Prace Filologiczne* 28, 105–142.

Składnia języka mówionego jako przedmiot badania i opisu, [во:] *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław, 51–56.

O pojęciach nominalizacja i sentencjalizacja i ich przydatności w opisie języka, [во:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo* 5, 437–442.

Narzędzia opisu fonologicznego w służbie geografii lingwistycznej, [во:] Materiały posiedzenia Komisji Fonetyki i Fonologii MKS, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 3/1, 55–61.

An attempt towards a semantic interpretation of the so-called gramatical category of definiteness, [во:] Festschrift Issatchenko, *Scando Slavica*, 417–424.

[со: Karolak], Квантификация аргументов и тематико-рематическая структура высказывания, [во:] *Проблемы теории грамматического залога*, Ленинград, 137–144.

[со: P. Ivić, F. Michałk], Система обобщающей транскрыпции, [во:] *ОЛА Вступительный выпуск*, Москва, 73–82.

GENERATYWNA GRAMATYKA, GLOSSEMATYKA, GRAMATYKA, GRAMATYCZNO}C, GRUPA (WYRAZOWA) IMIENNA, ILOCZAS, INTONACJA, JEZYK, JEZYKOZNAWSTWO, KATEGORIE GRAMATYCZNE, KOMPETENCJA JEZYKOWA, KOMUTACJA, KONOTACJA, KORELACJA, MŁODOGRAMATYCY, MORFEM, MORFOLOGIA, MORFONOLOGIA, ORZECZENIE, ORZEKANIE, POLISEMIA, PREDYKAT, PSYCHOLOGIZM, REDUNDANCJA, STRUKTURALIZM, SYNTAGMA, SYNTAGMATYKA, STRONA, TRYB, UNIWERSALIA JEZYKOWE, WYPOWIEDZENIE, WYRAZ, ZDANIE, ZNAK JEZYKOWY, ZWIAZEK RZADU, ZWIAZEK ZGODY, [во:] Encyklopedia PWN, Warszawa.

1979

Wyznaczoność tzw. argumentów zdarzeniowych predykatu, *Otázky slovanské syntaxe* 6/1, 187–194.

Wokół nominalizacji, [во:] *Реферати од X заседание на меѓународната комисија за изучување на граматичката структура на словенските литературни јазици*, Скопје, 111–115.

Z problematyki nominalizacji odprzymiotnikowych w języku polskim, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 18, 107–117.

O rzeczownikach jako wykładnikach predykacji, [во:] *Opuscula Polono-Slavica*, Wrocław, 383–390.

Кон дефиницијата на членот, [во:] *Пристапни предавања МАНУ*, Скопје, 33–40.

Граматичкиот статус на формациите со суфиксот *-лија* во македонскиот литературен јазик, *Научна дискусија* 5, Скопје, 13–19.

Општославистички перспективи во изучувањето на македонската синтакса, *Македонски јазик* 30, 19–29.

1980

Jeszcze o słowiańskiej stabilizacji akcentowej, [во:] *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 1, Wrocław, 51–57.

Kashubian, [во:] *The Slavic Literary Languages, Formation and Development*, [red.]. A.M. Schenker, E. Stankiewicz, New Haven, 183–194.

Deiktyczny predykat lokalizujący w językach słowiańskich, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 23/1, 7–15.

Możliwości kombinatoryczne i charakterystyka semiotyczna połączenia /+ konsonantyczna; + nosowa/ w polszczyźnie, *Letopis A* 27/2, 158–161.

[приказ] *Македонски јазик, 1-25 (1950–1977)*, *Rocznik Slawistyczny* 40/1, 76–82.

[приказ] *Birgita Englund, Yes/no-questions in Bulgarian and Macedonian. Form.*, *Stockholm 1977, ss. 134*, *Македонски јазик* 31, 311–314.

1981

Remarks on the Slavic Noun Phrase, Wrocław : Ossolineum, 201s.

Семантичка и синтаксичка дистрибуција заменичких корена Т-, ОВ-, ОН- у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 7, 297–305.

De la théorie du syntagme nominal slave, *Linguistica Silesiana* 4, 19–31.

Po co uczymy Polaków polskiego?, *Polonica* 6, 247–252.

Рестрикција насупрот апозиције: две врсте атрибута именичке синтагме, *Јужнословенски Филолог* 37, 1–11.

[со: В. Vidoeski], Пс. /e:/, /e/ во денешните западнословенски и јужнословенски дијалекти, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 6/1, 5–9.

Zdzisław Stieber (1903–1980), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 24/1, 175–177.

[приказ] Petr Janaš, Niedersorbische Grammatik für den Gebrauch der Sorbischen Erweiterten Oberschule, Bautzen 1976, *Letopis A* 28/2, 194–200.

1982

Opisy fonologiczne polskich punktów OLA. 1. Kaszuby, Wielkopolska, Sląsk, Wrocław : Ossolineum, 148s.

Proper names vs definite descriptions, [во:] *Proceedings of 13th International Congress of Onomastic Sciences*, Wrocław, 555–559.

О ћирилометодијевској кодификацији солунског дијалекта (систем показних и односних заменица), *Научни састанак слависта у Вукове дане* 8, 7–14.

Перифрастични предикативни изрази на међусловенским релацијама, *Јужнословенски Филолог* 38, 35–49.

За формулата на таканареченио балкански аналитизам, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 2, Скопје, 193–200.

Конфронтативниот метод во изучувањето на јазичните сојузи, [во:] *I научна дискусија (Охрид 27–28 август 1974)*, Скопје, 15–23.

Српскохрватски „заменички“ глаголи – носиоци реплика у дијалогу, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 25/1, 151–160.

Мак. еден – неопределен член?, *Македонски јазик* 32–33, 705–715.

Deiktyczny predykat lokalizujący w językach słowiańskich (streszczenie i dyskusja), *Studia gramatyczne* 5, 63–64.

Parę słów o gramatyce opisowej języka polskiego, [во:] *Język polski i językoznawstwo polskie w sześćdziesięcioleciu niepodległości (1918–1978)*, Wrocław, 261–263.

Odkrycie dialektologiczne Slobodana Remeticia, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 21, 300–301.

[со: I. Sawicka], [приказ] *А. Пецо, Преглед српскохрватских дијалеката, Београд, 1978, сс. 202, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 21, 301–306.

1983

[со: Б. Видоески]. /ę:/, /ę/ – zakres utrzymania odrębności fonologicznej we współczesnych dialektach słowiańskich, [во:] *Studia linguistica memoriae Zdislai Stieber dedicata*, Wrocław, 25–31 + карта.

Słowiańskie *едьнъ* – operator deskrypcji nieokreślonej, [во:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo* 6/2, 425–434.

[со: A. Basara, H. Zduńska], Fonetyczne refleksy *ě we współczesnych dialektach słowiańskich, [во:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo* 6/2, 25–36.

За двојното потекло на конструкциите со има во македонскиот литературен јазик, [во:] *II научна дискусија (Охрид 27–28 август 1975)*, Скопје, 25–33.

О суодносу између формалне и семантичке синтаксе, [во:] *Књижевни језик* 12/1, 1–10.

Z zagadnień semantycznej i syntaktycznej interpretacji przysłówków, *Polonica* 9, 163–168.

Мас. **еден**, sch. **један** – operatory deskrypcji nieokreślonej, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 3, Sarajewo, 175–184.

O implikacji semantycznej: PRZYMIOTNIK ~ RZECZOWNIK, *Македонски јазик* 34, 51–87.

[приказ] *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvtaskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Македонски јазик* 34, 243–245.

[приказ] *A Historical Phonology of the Macedonian Language by B. Koneski, with a Survey of the Macedonian Dialects and a Map by B. Vidoeski, Heidelberg 1983*, *Македонски јазик* 34, 245–248.

1984

Składnia grupy imiennej, [во:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. I. Składnia*, Warszawa : PAN, 301–389.

[со: Б. Видоески], *Polski ~ macedoński. Konfrontacja gramatyczna,* zeszyt 1. Wprowadzenie, Wrocław : Ossolineum, 170s.

Les restrictions de sélection comme élément des entrées lexicales dans un dictionnaire des prédicats, *Revue des Études Slaves* 41/2, 239–244.

O konstrukcjach typu *czeszę się u pana Zenona*, *Acta Balticoslavica* 16, Wrocław, 279–286.

Diatetyczne właściwości czasowników w języku polskim, serbskochorwackim i macedońskim, [во:] *Studia konfrontatywne polsko-południowo-słowiańskie*, Wrocław, 103–134.

Критерии хомонимије придева, [во:] *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад – Београд, 191–196.

Semantic implication: Adjective ~ Noun, [во:] *Polish Text Linguistic*, *The Third Polish–Swedish Conference held at the University of Uppsala, 30 May–4 June 1983, Uppsala*, 147–155.

Од механизмите на кондензација во рамките на именската синтагма (Резиме), [во:] *XI научна дискусија (Охрид, 13–16 август 1984)*, Скопје, 43.

Перифрастични инхоативни конструкции во јужномакедонските дијалекти, *Македонски јазик* 35, 29–43.

Z zagadnień macedońskiej składni dialektalnej (antycypacja i repryza zaimkowa w służbie topikalizacji), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 27–28, 805–812.

1985

Reduplikacja zaimkowa w gwarach macedońskich Suchego i Wysokiej, *Славистички студии* 4–5, Скопје, 137–144.

Geografia językowa a zagadnienia interferencji, *Studia gramatyczne* 6, 69–79.

Из проблематике словенских инхоатива, *Јужнословенски Филолог* 41, 1–11.

Autour de la notion de relation possesive, *Прилози МАНУ/ОЛЛН*, 10/1, 81–95.

On some peculiarities of the relative clause in South Macedonian dialects, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 31–32, 439–449.

Статусот на формите *свој*, *си* т.е. на таканаречената повратна заменка во посвојна служба во јужномакедонските говори, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 10/2, 61–67.

Четврт века дружења, *Књижевна реч* 25.III 1985, 13/253, Београд.

[приказ] *M. Ivić, Lingvistički ogledi, Beograd 1983*, *Rocznik Slawistyczny* 45/1, 122–127.

[приказ] *Atlas linguarum Europae, Assen: van Gorcum 1983, vol 1., fasc. 1.*, *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 52/3, Stuttgart, 373–377.

1986

[со: Lj. Spasov, A. Spasov], Опис и класификација на поговорките како автономен семиотичен и јазичен микросистем (врз материјал од збирката на К. М. Петкович), *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 11/1, 5–75.

Gramatical functions of noun phrases in Balkan Slavic languages and the so called category of case [во:] *Case in Slavic*, ed. by R.D. Brecht and J.S. Levine, Columbus Ohio, 280–295.

Słowiańskie demonstrativa (geografia, historia, obciążenia funkcjonalne), *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 4, Kraków, 45–55.

W poszukiwaniu kryptozaimków, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 40, 191–196.

Dativus vs genetivus, *Prace Filologiczne* 33, 365–371.

Рекуренција реченица и класични појам хипотаксе, *Научни сас̄танак славист̄а у Вукове ђане* 15, 11–19.

Именски синтагми со неидентификуван референт во јужномакедонските говори, *Македонски јазик* 36–37, 5–17.

Unusual patterns of the Macedonian Relative Clause, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 11/2, 27–35.

Придавските суфикси -ин-, -ов- ~ -ск- во егејските говори, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 11/2, 91–96.

[приказ] *I. Mudra, J. Petr, Učebnik verchnelužickogo jazyka, Bautzen 1983*, *Letopis A* 33, 87–89.

1987

Podwójny wykładnik referencji: demonstrativum – rodzajnik w macedońskim języku ogólnym i w dialektach południowo-macedońskich, [во:] *Slawistyczne studia językoznawcze*, Kraków, 411–417

Од механизмите на кондензација во рамките на именската синтагма, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 5, Skopje, 233–240.

Вишеструки аспекти синтаксичке релације Број ~ Именица, *Јужнословенски Филолог̄* 43, 91–99.

Јазични средства на изразот во „Горски вијенац“ од П. Његош и нивните еквиваленти во преводот од Б. Конески, [во:] *Книжевнокул̄т̄урнӣт̄е врски п̄омеѓу Македонцӣт̄е и Црног̄орцӣт̄е од најс̄т̄ари времиња до денес*, Скопје, 43–48.

Reduplikacja zaimkowa w macedońskich gwarach Suchego i Wysokiej, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze* 85, Kraków, 71–78.

Референцијален идентитет на јунакот и комуникативната перспектива на текстот (по повод поновата употреба на мак. *ис̄т̄иот̄*), *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 12/1, 103–108.

O „pronominalizacji” wyrażeń werbalnych, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 12/2, 155–160.

1988

Перифрастични предикатски изрази како средство на јазична интерференција, [во:] *Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото*, Скопје, 99–108.

Kryteria wyróżniania funkcji syntaktycznych, [во:] *Wokół języka*, Wrocław, 397–403.

Дативниот однос и кирилометодиевското наследство, [во:] *Кирилометодиевскиот период и кирилометодиевската традиција во Македонија*, Скопје, 153–158.

Tu i teraz – przysłówki z formy i treści, *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica* 1, Katowice, 16–21.

Tzw. zdania złożone w językach słowiańskich, [во:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo* 7, 447–453.

[со: Б. Видоески] *Общеславянский лингвистический атлас серия фонетико- грамматическая. вып. 1. Рефлексы *е,* Белград – карти: 3, 4, 21, 26, 53, 54, 63 и синтетска 66.

[со: Б. Видоески] Фонолошки статус на рефлексите на **ǫ:/ǫ* во современите говори, *МАНУ/ОЛЛН* 13/1, 69–71.

[со: Б. Видоески] Фонолошки статус на рефлексите на **ě:/ě* во современите говори, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 13/1, 33–36.

[со: Б. Видоески] Aktualny status fonologiczny refleksów **ę:/ę*, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 13/1, 65–67.

[со: Б. Видоески] Запазена назална артикулација*, Прилози МАНУ/ОЛЛН* 13/1, 73.

[со: Б. Видоески] Од синтаксата на македонските евангелија, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 13/2, 141–161.

Odnos dijalekta i standardnog jezika kao vremenska funkcija, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 31/2, 7–10.

Вуков Нови Завјет и српскохрватска сложена реченица, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 31/1, 123–135.

Количествена информација во именската синтагма во јужномакедонските дијалекти, *Македонски јазик* 38–39, 27–45.

Паузата како синтаксичка единица, *Македонски јазик* 38–39, 133–139.

1989

Wkład myśli słowiańskiej w teorię gramatyki opisowej (1918–1945), [во:] *Słowianoznawstwo w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Wrocław, 79–97.

Wkład myśli słowiańskiej w teorię gramatyki opisowej (1918–1945), *Rad ANUBiH* 84, Sarajevo, 21–36.

Semantyczna i syntaktyczna analiza czasownika **trwa**, [во:] *Zbornik rozpraw iz slovenskega jezikoslovja*, Ljubljana, 325–332.

О кашупско-њемачком билингвизму, [во:] *Deseta konferencija međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slovenskih jezika*, Sarajevo, 83–88.

[приказ] *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 1. Рефлексы *ě, Београд, Билтен* 15/2.

O pewnej osobliwej słoweńskiej konstrukcji prowerbalnej, *Slavistična Revija* 37/1–3, 97–102.

[редактор на]: J. N. Boudouin de Courtenay*, Dzieła wybrane,* t. 3, Warszawa: PWN.

Jeszcze raz przypadek a przyimek, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 14/1, 103–114.

Лингвистичка географија као запис језичке историје, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 14/2, 79–88.

A contribution to the internal phonological differentiation of Lekhitic, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 32/2, 59–98.

1990

[со: Б. Видоески, В. Пјанка], *Słownik macedońsko-polski i polsko-macedoński z zarysem gramatyki obu języków*, PWN: Warszawa.

Morfologizirane i leksikalizirane pojave kao predmet lingvističke geografije, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb.

Charakter i dynamika procesów integracyjnych w powojennej Polsce, *Socjolingwistyka* 9, 29–36.

Instrumental – case form and case function, [во:] *Wiener Slavistischer Almanach* 25-26, 427–438.

Conjunctio-pars orationis?, *Македонски јазик* 40–41, 578– 595.

Operateurs polyfonctionnels et cohesion discursive de la langue parlée, *Croatica, Slavica, Indoeuropea, Wiener Slawistischer Jahrbuch, Erganzungband* 8, 239–244.

O serbskochorwackich konstrukcjach typu *ptica grabljivica, suza radosnica*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 33, 491–496.

Z semantyki tzw. przymiotników i przysłówków właściwych, *Prace Filologiczne* 35, 229–237.

Рефлексы *ǫ, вступление*, Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 2б. Рефлексы *ǫ, вступление*, Ossolineum, 12–14.

[со: Б. Видоески], Рефлексы *ę, *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып*. 2а. *Рефлексы *ę*, Ossolineum, карти: 16, 20, 27, 29, 36, 39 и синтетски карти 44 і 45.

[со: Б. Видоески], Рефлексы *ǫ, *Общеславянский лингвистический атлас*, *вып. 2б. Рефлексы *ǫ*, Ossolineum, карти: 6, 13, 23, 28 и синтетски карти 2, 3, 4.

[приказ] *Atlas Linguarum Europae II*, *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 42/2, 201–204.

[со: К. Пеев] За Јубиларот, *Македонски јазик* 40/41, 1–8.

1991

Z prac nad mini-gramatyką języka polskiego, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Sarajevo, 55–72

Quelle est l'interpretation la plus plausible du terme „syntaxe balkanique"?, *VI меѓународен конгрес за проучување на југоисточна Европа (София 1989)*, Скопје, 101–108.

Dialectology vs linguistics, *Quaderni di semantica* 12/2, Bologna, 313–317.

Było pomyśleć wcześniej, *Words are physicians for an ailing mind*, München, 433–437.

За прагматичната и семантичната мотивација на морфосинтаксички балканизми, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 16/1, 119–128.

За разликата меѓу реченото и пресупонираното, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 16/2, 33–36.

Од синтаксата на јужномакедонските говори (Искази конституирани од т.н. именски прирок), *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 16/2, 96–115.

Затемнување на границите меѓу зборовните групи во резултат на турското влијание врз македонскиот јазик [во] *Македонско-турските културни врски во минатото и денес*, Универзитет „Св.Кирил и Методиј", Скопје, 59–67.

[приказ] *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 27, 277–280.

[приказ] *К. Пеев, Кукушкиот говор*, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, Warszawa, 27, 159–162.

1992

Uncontrolled vs controlled language development, *Quaderni di semantica* 13/1, 130–135.

„Lechicki" vs „polski (z kaszubskim)", czyli jeszcze raz o statusie dialektów kaszubskich, *Studia z dialektologii polskiej i słowiańskiej*, PWN, 237–243.

Mac. ***без да*** – próba interpretacji, *Études de linguistique Romane et Slave*, Cracovie, 619–628.

Miejsce dialektologii wśród innych dyscyplin slawistycznych, *Z polskich studiów slawistycznych*, Warszawa, 8, 249–254.

Słowiańskie verba impersonalia w klasyfikacji Miklošiča, *Miklošičev zbornik*, Ljubljana, 219–227.

Czy orzecznik to przypadek?, *Język a kultura, Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, Katowice, 189–194.

Frido Mihalk (6.10.1927 – 6.5.1992), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 35/2, 199–200.

1993

Функционална перспектива на исказите констутуирани од тн. симетрични предикати, *Folia Philologica Macedo-Polonica* 2, Скопје, 205–213.

O systemowych konsekwencjach komunikacji ustnej w warunkach wieloję-zyczności, *Socjolingwistyka* 12/13, 55–63.

Ways of expressing case relations in Macedonian dialects, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 36/1, 15–29.

The verb *dać/dawać* in Polish periphrastic constructions, *Studies in Polish Morphology and Syntax*, 229–250.

Convergent Evolution, Creolization and Referentiality, *Balkan Forum* 1/5, Скопје, 179–188.

Инфинитив vs *да*-субјунктив у формули velle-футура, *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш, 149–160.

[приказ] *К.Пеев, Кукушкиот говор*, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 7, 155–158.

[приказ] *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–IV, Ljubljana 1970–1985*, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 7, 159–162.

1994

Z problematyki macedońskiej składni dialektalnej (relatywizacja vs komple-metacja), *Проблеми соучаснои ареологии*, Киив, 184–191.

Арно ама.... или како се гради текстот, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 18/2, 43–58.

За еден тип лексички балканизми со важна граматичка улога, *Научна дискусија на 26 Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 30.7.–13.8.1993*, 145–148.

Македонско-црногорске паралеле у систему неодређених заменица, [во] *Црногорско-македонске књижевне, језичке и културне везе* 10, ЦАНУ, Одделење умјетности, Подгорица, 77–83.

Сврзнички лексеми што ги употребува Прличев во својата беседа од 1866 г., *Животот и делото на Григор Прличев*, МАНУ, Скопје, 39–42.

Показатели на реченичната конјункција во јужномакедонските говори, [во] *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, МАНУ, Скопје, 111–126.

Factivity as a grammatical category in Balkan Slavic and Balkan Romance, *Slavia Meridionalis* 1, 105–121.

Раѓање на стандардниот јазик, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 27/1–2, 605–613.

[со: Б. Видоески] Рефлексы *ьг, *ъг, *ьl, *ъl. Синтетски карти: 11-12. *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып*. 3, *Рефлексы *ьг, *ъг, *ьl, *ъl*, Warszawa,

[со: К. Пеев] Серија *ъг карта 34. *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая*, *вып*. 3, *Рефлексы *ьг, *ъг, *ьl, *ъl*, Warszawa.

[со: М. Миркуловска] Серија *ъl карта 13. *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая*, *вып*. 3, *Рефлексы *ьr, *ъr, *ьl, *ъl*, Warszawa.

1995

Синтакса, 1 дел: 1. Механизми на предикација, 1.1. Конструкции со глаголски предикати [во рамките на проектот: Македонските дијалекти во Егејска Македонија, книга прва], Скопје : МАНУ, 5–323.

Zarys gramatyki języka macedońskiego, Kraków : UJ, 70s.

Communicative Hierarchy as a Controller of Linguistic Interference, *Balkan Forum* 3/2, 259–270.

Lingvistička geografija kao zapis jezične povijesti, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 9, Zagreb, 89–99 (сп. 1989, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 14/2).

O wykładnikach imperativu, prohibitivu i optativu w słowiańskich językach Bałkanu, Studia z językoznawstwa słowiańskiego, Kraków, 223–230

Pamięci Blaża Koneskiego (1921–1993), *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 32, 17–24.

Wokół predykatów spójnikowych, [во] *Wyrażenia funkcyjne w systemie i w tekście*, Toruń, 27–31.

Conjunctio – pars orationis?, *Македонски јазик* 40–41, 587–595.

[со: K.Peev] За Јубиларот, *Македонски јазик* 40-41, 1–8.

Изразување на падежните односи во дијалектите на македонскиот јазик, [во] *Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески*, Скопје, 61–77.

Convergent Evolution, Creolization and Referentiality, *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 1, John Benjamins Publishing Company, 239–247. [скратена варијанта сп. *Balkan Forum* 1993].

На кој јазик му припаѓаат дијалектите на македонскиот јазик, *Лик* 9/307, 18 јануари 1995.

За сврзничките предикати и границите на сложената реченица [во] *Славистички студии* 6–7, Скопје, 7–11

Зошто македонски?, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 20, 1–2, 167–176.

1996

Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација, Скопје: МАНУ, 5–110.

Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 52, 57–72.

За една типолошки интересна одлика на македонскиот сврзнички систем, *Folia Philologica Macedono-Polonica* 4, 104–108.

Х. Поленаковиќ во Полска, [во] *Харламбие Поленаковиќ – Живот и дело,* Зборник на трудови, Скопје, 179–184.

[со: Е. Петроска, М. Миркуловска, С. Тофоска, М. Марковиќ], Македонскиот јазик во балкански и словенски контекст, [во] *Студии за македонскиот јазик, литература и култура*, Реферати од Втората македонско-северноамериканска конференција за македонистика (Охрид 16–19 август 1994), 63–79.

Jeśli łaska, [во] *Symbolae slavisticae*, Warszawa : SOW, 305–308.

Комуникативната хиерархија како регулатор на јазична интерференција, [во] *Јазиците на почвата на Македонија*, Макропроект „Историја на културата на Македонија“, Скопје, 67–74.

„Padež” i „glagolski rod” ~ dve strategije gramatikalizacije odnosa izmedju „predikata” i njegovih „argumenata”, *Јужнословенски Филолог* 52, 1–9.

Слн. *lahko* – необична формализација на еден модален предикат, *Studia linguistica Polono-Meridianoslavica* 8, Скопје, 89–96.

O pewnej charakterystycznej serbskiej konstrukcji wyrażającej ocenę ilościową i o jej polskich odpowiednikach, [w] *Сто година полонистике у Србији*, Београд, 103–108.

‘Нека’-конструкциите и нивниот статус во словенските глаголски системи, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 21/1, 77–93.

1997

Синтакса, 2 дел: 1. механизми на предикација, 1.2. сложени реченични конструкции (конструкции со сврзнички предикати), 2. механизми на номинација [во рамките на проектот: Македонските дијалекти во Егејска Македонија], МАНУ, 5–247.

The opposition [+/- factive] and its main exponents in Macedonian, *Letopis* 44/1, 57–66.

Południowosłowiańskie kalki greckiego pou, [во] *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich*, *wyd.UŁ,* Łódź, 192–199.

Relativization – A Strategy for Noun Phrase Complementation? (Relative Clauses in the Macedonian Tărlis Manuscript), *Balkanistica* 10, 381–393.

O pewnej regionalnej peryfrastycznej konstrukcji chorwackiej, [во] *Studia slavistica et humanistica in honorem Nullo Minissi*, Katowice : UŚ, 180–187.

За стандардизацијата на македонскиот морфосинтаксички систем, [во] *Педесет години на македонската наука за јазикот*, МАНУ, Скопје, 109–116.

Апозитивни определби на именската синтагма во јужномакедонските говори, [во] *Зборник во чест на Р. Угринова-Скаловска*, Скопје, 317–324.

Co – sygnał komplementacji?, [во] *Onomastyka i dialektologia, prace dedykowane E.Rzetelskiej – Feleszko*, Warszawa, 247–253.

Семантичка категорија (не)фактивност во словенските јазици, *Прилози на МАНУ/ОЛЛН* 22/ 1–2, 93–103.

Kaprysy referencji, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 40/2, 291–296.

1998

Сврзнички показатели на каузација во македонските говори во Албанија и Грција, *Македонски јазик* 42-44, 47–80.

Regarding the Locative Case Form in Slavic, Issues of Valency and Meaning, *Studies in Honour of Jarmila Panevova*, Prague, 169–175.

(Nie) widać, (nie) słychać (Z semantyki i składni czasowników percepcji zmysłowej), *Слово и культура* 1, Москва: Индрик, 288–295.

Семантичка категорија (не)фактивност во словенските јазици, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 22/1–2, 93–103.

Дали су везници хомогена врста речи?, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, 191–196.

Polish że – all-powerful introducer of new clauses, [во] Funktionsworter im Polnischen, *Studia Slavica Oldenburgensia* 1.

O macedońskich liczebnikach hipokorystycznych, *Число, язык, текст*, Минск, 242–246.

In Place of a Foreword, *International Journal of Slavic Linguistics*, 131, 1–12.

Status wtórnych form participii praeteriti activi II od tematu imperfecti we współczesnym standardowym języku macedońskim, [во] *Tematy, Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego*, Gdańsk, 230–238.

Л – формите и видот (тези), *Семантика и структура на словенскиот вид* 3, Скопје, 73–75.

Околу „Macedonische Studien“ од В.Облак, [во] Vatroslav Oblak, *Obdobja* 17, 95–100.

Przypadek – selektywna kategoria czasownika?, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 34, Warszawa: SOW, 291–307.

O pewnych granicznych formalizacjach predykatu ‚warunek’, *Studia linguistica Polono-Meridianoslavica* 9, 11–18.

Wystąpienia podsumowujące obrady 12 Międzynarodowego Kongresu Slawistów, *Biuletyn informacyjny* 3, 15–16.

[приказ] *Милка Ивић, О зеленом коњу. Нови лингвистички огледи, Београд s.334, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 34, Warszawa : SOW, 369–375.

О српским нека-конструкцијама у функцији реченичних аргумената, *Јужнословенски Филолог* 55 , Београд, 21–28.

За еден интересен механизам на супстантивизација, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 23/1–2, 65–69.

Што да правам? – еден интересен модел на прашална *да*-конструкција, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 23/1–2, 71–76.

1999

Język, człowiek, przestrzeń, Warszawa-Kraków : TNW/IJP PAN, 220s.

[со: Б. Видоески, И. Савицка] *Полски~Македонски, Граматичка конфронтација*, 2. *Прозодија*, Скопје : МАНУ, 7–179.

Bożo Widoeski i jego kontakty z Polską, Slavia Meridionalis 2, 9–17.

Czyźby absolutne użycie czeskiego participium perfecti passivi?, *Prace Filologiczne* 44, 525–528.

To, co… – centralna formuła słowiańskiej relatywizacji, [во] *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie Jego urodzin*, Katowice : UŚ, 217–223.

25 години научна дискусија, [во] *25 научна дискусија на 31 меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид*, 5–10.

Синтакса во Граматиката на Б. Конески, [во] *Придонесот на Блаже Конески за македонската култура*, Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКиМ, 133–138.

Božydar Vidoeski (1920 – 1998), *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 35, Warszawa : SOW, 19–22.

Kad Srbi uče srpski... (O funkciji, sadržaju i strukturi kursa maternjeg jezika na universitetskom nivou), [во] *Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika*, Subotica – Beograd, 159–164.

2000

‚Dystans’ – informacja zgramatykalizowana w polskim systemie werbalnym?, *Folia Philologica Macedono-Polonica* 5, Warszawa, 86–93.

Слн. *naj* и неговите македонски и полски еквиваленти, [во] *Македонско-словенечки научен собир, Охрид 1997*, Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКиМ, 143–154.

Полски~Македонски. Граматичка конфронтација, 3. Студии од морфосинтаксата, Скопје : МАНУ, 7–182.

Определеност vs посвојност, [во] *Први романистичко-балканистички средби (во чест на Божидар Настев)*, Скопје, 239–246.

Словенски стандардизациони процеси на временска оска, [во] *Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во спорба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици*, Скопје : МАНУ, 21–28.

Дали ни е потребен поимот ‚јазичен сојуз’?, [во] *Јазикот и општеството на прагот на 21 век, МАЛА 98*, Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКиМ, 101–106.

Односот генитив ~ датив во балканските падежни системи, *Јужнословенски филолог* 56/3-4, 1229–1236.

Славистика и слависти, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 43, 595–600.

Tekst mówiony a tzw. zdanie złożone, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 25/1–2, 73–86.
Konkurencija jezičkih sredstava u srpskom jeziku, *Научни састанак славистика у Вукове дане 2*9/1, 59–64.
Синтаксички прашалник [во] Б. Видоески, *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 68–78.

2001

Zdanie w zdaniu, Полски~Македонски. Граматичка конфронтација 5, Скопје : МАНУ, 202 с.
Балкански карактер на македонскиот глаголски систем, [во] *Македонскиот глагол, синхронија и дијахронија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 17–24.
Zdanie względne – forma czy funkcja?, *Prace Filologiczne* 46, 597–604.
Dobar ~ Ubav (fragment “bałkańskiego obrazu świata”), [во] Studies on the Syntax and Semantics of Slavonic Languages, Papers in Honour of Andrzej Bogusławski on the Occasion of his 70th Birthday, *Studia Slavica Oldenburgensia* 9, Oldenburg , 391–399.
Comparing Balkan nominal systems, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 47, 55–65.
Kazimierz Feleszko, *Јужнословенски филолог* 58, 136–138.
Изражавање падежних односа у српском призренском говору, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 44/1–2, 211–224.
[приказ] *Български диалектен атлас, обобщаващ* том, I–III, *Фонетика, акцентология, лексика, изд. БАН, Институт за български език, “Труд”, София, 2001 г.*, *Прилози МАНУ/ОЛЛН*, 26/1–2, 67–74.

2002

Тие беа први..., [во] *70 години од истражувањата на Јозеф Обрембски во Македонија*, Прилеп: Институт за старословенска култура, 137–142.
За падежните односи во македонскиот јазик, [во] *Предавања на 34 меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 6–24 август 2001 година*, Скопје, 57–63.
Widzę go, jak biegnie..., [во] *Język w przestrzeni społecznej*, Opole, 491–498.
Лексема (зборформата) како минимален контекст за фонолошка измена (на маргина на работите врз Општословенскиот лингвистички атлас), [во] Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 3. Opis, konfrontacja, przekład, *Slavia Wratislaviensia 117*, 277–284.
За историската граматика на македонскиот јазик, [во] *Делото на Блаже Конески, Остварувања и перспективи*, Скопје : МАНУ, 309–314.
За релацијата: АВТОР > ТЕКСТ, [во] *IV Македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика*, Скопје: УКиМ, 57–65.

Шта тражим у речнику?, [во] *Дескрипшивна лексикографија сшанодарног језика и њене шеоријске основе*, Нови Сад – Београд, 33–37.

Антропоцентрична теорија језика и српски падежни системи, *Јужнословенски филолог* 58, 1–13.

[приказ] *У. Гајдова, Темпоралнаша карактеришика на финишните глаголски конструкции во југосточните македонски говори*, *Литературен збор* 49/3–4, 103–105.

Балканското во граматичката структура на словенските балкански јазици, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 27/1–2, 7–19.

2003

Синшаксичка деривација, Полски~Македонски. Граматичка конфронтација, 6, Скопје: МАНУ, 7–189.

Przyczynek do gramatyki historycznej dialektów słowiańskich na Bałkanach, [во] *Etudes linguistiques Romano-Slaves offertes a Stanisław Karolak*, Cracovie: Edukacja, 491–496.

Chorwackie / serbskie **daj / dajte** – wykładnik perswazji hortatywnej, [во] *Pogranicza języków, pogranicza kultur*, Warszawa : UW, 51–56.

Ekologia slawistyki językoznawczej, [во] *Języki słowiański w perspektywi ekolingwistycznej,* Opole 2003, 61–65.

Means for grammatical accommodation of finite clauses: Slovenian between South and West Slavic, [in] *Sprachtypoogie und Universalienforschung* 56/3, Focus on: Slovenian from a typological perspective, ed. J.Orešnik & D.F.Reindl Berlin, 306–322.

Пасивот како (семантичка и) граматичка категорија (во македонскиот и полскиот јазик), *Јужнословенски филолог* 59, 17–34.

Interferencja na pograniczach słowiańsko-niesłowiańskich jako generator zmian typologicznych, [во] *Języki mniejszości i języki regionalne,* Warszawa : SOW, 61–71.

Кажимјеж Фелешко како македонист, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 28/1, 101–107.

[со Марјан Марковиќ] Мара 8 (**krъvь*), *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическаяа, вып. 4б: Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные*.

[со Г. Драгин и М. Марковиќ] Мара 9 (**krъvavъ(jь)*) *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическаяа, вып. 4б: Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные*.

[приказ]: *Пешар Хр. Илиевски, Појава и развој на писмошо*, [во] Културен живот 1/2003, 123–125.

[приказ]: *Вьlgarski dialekten atlas, обобщаващ том I–III, Fonetika, Akcentologiя, Leksika. Българска академия на науките, Институт за български език. Книгоиздателска кьшта "Труд", София 2001*, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej 38,* Warszawa : SOW, 239–243.

2004

Божидар Видоески и македонската наука за јазикот, *Предавања на 36 меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид август 2003*, Скопје, 53–64 [проширена варијанта со ист наслов и во 2005 год.]

To jest zbyt piękne, żeby było prawdziwe [во:] *Общеславянский лингвистический атлас, Материалы и исследования* 2001–2002, Москва, 302–306.

Derywacja syntaktyczna motywowana przez derywację morfologiczną, [во] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 4. Opis, konfrontacja, przekład*, Wrocław: Uniwersytetu Wrocławskiego, 277–284.

Павле Ивић и словенска дијалектологија, [во] *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица – Нови Сад – Београд, 13–19.

[со Л. Макаријоска] Олга Иванова (40 години плодна научна дејност), *Македонски јазик* 54-55, 31–38.

[приказ]: *Семантичко-деривациони речник,* св.1: *Човек – делови тела, ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Љ. Недељков, Нови Сад 2003*, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 39, Warszawa : SOW, 327–332.

[приказ]: *В. Лаброска, Говорот на селото Кула-Серско,* Македонски јазик 54-55, 169–172.

2005

Лингвистичката мисла на Мисирков [во] *Делото на Крсте Мисирков. Зборник од Меѓународниот научен собир по повод стогодишнината од излегувањето на книгата За македонските работи. Том 2,* Скопје: МАНУ, 11–17.

Божидар Видоески и македонската наука за јазикот, [во] *Ареална лингвистика, Теории и методи*, Скопје: МАНУ, 351–358.

Позицијата на дијалектологијата во рамките на македонската наука за јазикот, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 30/1–2, 63–70.

[приказ]: *G. Stone, Der erste Beitrag zur sorbischen Sprachgeographie. Aus dem Archiv des Deutschen Sprachatlas. Domowina–Verlag : Bautzen/ Budyšin 2003, Lětopis* 2005/1.

2006

[со Б. Видоески] *Од историјата на словенскиот вокализам*, Скопје : МАНУ, 90с [+ 14 карти во обработка на М.Марковиќ]

Two levels of the grammatical (= morpho-syntactic) contact-induced change, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 62, 147–155.

/+ factive/, /+ modal/, [во] Od fonemu do tekstu, Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu, Kraków: Lexis, 373–378.

Pol. Sam, [во] *Славистички студии* 12, Скопје, 273–278.

Z semantyki i składni zaimków słowiańskich, [во] *Jezikovna predanost, Akademiku J. Toporišiču ob 80-letnici*, Maribor, 93–100.

Toward a definition of the generic noun phrase, *Linguistica* 46, 55–59.

Polsko-macedońska konfrontacja gramatyczna jako źródło wiedzy o obu językach, [во] *Folia Philologica Macedono-Polonica* 7, Poznań: UAM, 11–18.

Glagolska valencija kao veza između sintaksičkog i tvorbenog sistema, [во] *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika*, Beograd: SANU, 343–352.

Обид за дефиниција на поимите „балканизам" и „балканизација" како лингвистички термини, [во] *Класика – Балканисшика – Палеослависшика, Машеријали од научниош собир ūо ūовод одбележувањешо на 85-ūодишнинаша од раѓањешо и 60 ūодини научна рабоша на акад. П. Хр. Илиевски*, Скопје : МАНУ, 251–258.

On some Slavic, typologically relevant elements in the grammatical structure of Balkan Slavic languages, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 41, 217–223.

Тројниот член – да или не, *Јужнословенски филолоū* , 7–15.

(со А. Панчевска и С.Миленковска) Референцијална карактеристика на именската синтагма (ИС) наспрема нејзината функција илинеарна позиција во реченијата, [во] *Folia Philologica Macedono-Polonica* 6, Скопје : УКиМ, 83–92.

[приказ]: *Balkan Syntax and Semantics*, ed. by Olga Mišeska-Tomić, John Benjamins, 2004, pp. I–XVI, 1–496, *Slavia Merudionalis* 6, 227–234.

Карта 10, 11, *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4а, Рефлексы *ь, *ъ*, Zagreb.

[со Б. Видоески] Карта 9, 26, 27 и синтетски карти 1, 1а и 2, *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4а, Рефлексы *ь, *ъ,* Zagreb.

[со Д. Брозовиќ, С. Реметић] Карти 28 и 29, *Общеславянский лингвистический атлас, серия фонетико-грамматическая, вып. 4а, Рефлексы *ь, *ъ,* Zagreb.

Leszek Moszyński (1928–2006), *Билшен на МАНУ* 33/1, 45.

2007

Polski~Macedoński. Konfrontacja gramatyczna. 7. Wokół struktury semantycznej zdania / Околу семаншичкаша сшрукшура на реченицаша, Kraków: PAU, 171s.

Ekspresywne wzmacniacze ekstensji grupy imiennej, *Зборник Машице срūске за слависшику* 71–72, 19–25.

Тројниот член – да или не..., *Предавања на 39 Меѓународен семинар за македонски јазик, лишерашура и кулшура, Охрид 2006*, Скопје, 15–26. [проширена варијанта на текстот во *Јужнословенски филолоū* 62, 2006]

Ps. **samъ – główne linie derywacji semantycznej*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 50, 905–912.

2008

Полски~Македонски. Граматичка конфронтација 8. Развиток на граматичките категории, Скопје : МАНУ, 7–219.

Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze, tom 1: Problemy predykacji, Kraków: LEXIS, 340s.

Towards a reformulation of the inventory of Balkanisms, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 32/1, 2007, 65–72.

Advantages and desadvantages of late standardization, *Language Typology and Universals* 61/2, Focus on: Macedonian in typological perspective, ed. Z.Topolińska i E. Bužarovska, 170–176.

[со Е. Бужаровска] Introduction, *Language Typology and Universals* 61/2, 97–104.

Улогата на прагматичките и семантичките фактори во еволуцијата на словенскиот номинален систем, *Реферати на македонските слависти за 14-от меѓународен славистички конгрес во Охрид, 10–16 септември 2008 година*, МАНУ, 295–301

Četvrt veka druženja, *Lingvistika Milke Ivić*, Beograd, 43–48 (препечатен текст од 1985)

Линеаризација на придавските модификатори (АМ) во македонската именска синтагма (NP), *Studia linguistica Polono-Meridianoslavica* 12–13, 75–95.

Kad je referencija irelevantna..., *Semantička proučavanja srpskog jezika*, SANU : Beograd, 181–191.

Leszek Moszyński (1928–2006), *Rocznik Slawistyczny* 57/11–12.

O pewnych niedocenianych bałkanizmach w systemie werbalnym języka serbskiego, *Јужнословенски филолог* 64, 509–514.

Местото на лингвистиката меѓу општествените науки, *Прилози МАНУ/ООН*, 39/2 посветени на академик Ксенте Богоев, 41–46.

2009

Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze, tom 2: Problemy nominacji, Varia, Kraków : Lexis, 5–332.

Македонски јазик, [во] *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*, ред. П. Пипер, Београд, 139–253.

Ареална лингвистика како пат кон реконструкција на јазичната и културната еволуција, [во] *Ареална лингвистика како пат кон реконструкција на јазичната и културната еволуција (Материјали од научниот собир по повод одбележување на 10-те години од смртта на академик Божидар Видоески (1998–2008)*, Скопје: МАНУ, 13–20.

Полски~Македонски. Граматичка конфронтација 9. Негација, Скопје: МАНУ, 9–159.

On Pronominal Markers of Noun Phrase Extension in Macedonian and Bulgarian, *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expressions*, eds. M. Dimitrova-Volchanova & O. Mišeska-Tomić, Trondheim: Tapir akademisk forlag, 24–50.

Linear Order of Adjectival Modifiers (AM) in the Macedonian and Bulgarian Noun Phrase (NP), *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expressions*, eds. M. Dimitrova-Volchanova & O. Mišeska-Tomić, Trondheim : Tapir akademisk forlag, 51–73.

15. Definiteness (synchrony), *Die Slavischen Sprachen / The Slavic Languages, ed. S. Kempgen, P. Kosta, T. Berger, K. Gutschmidt, Band 1 / Volume 1*, Walter de Gruyter, 176–188.

Семантичка/граматичка категорија ‘дистанца’, *Предавања на 41 Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 11–28.8.2008*, Скопје: УКиМ, 45–52.

Kilka słów o naszej siatce pojęciowej i terminologicznej, *Językowy świat Słowian, Zjawiska, interpretacje, znaki zapytania, Księga jubileuszowa na 70-lecie Profesora Włodzimierza Pianki*, Warszawa : UW, 209–214.

Wszechobecność autora w tekście macedońskim, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 33–34/1–2, 255–261.

Pamięci Staszka Karolaka, *Rocznik Slawistyczny* 58, 7–11.

Koneski, Blazhe, *Lexicon Grammaticorum. A Bio-Bibliographical Companion to the History of Linguistics*, Max Niemeyer Verlag, Tuebingen, vol. I, 824–825.

Vidoeski Bozhidar (Bozho), *Lexicon Grammaticorum*, vol. II, 1578–9.

[приказ]: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich 2. Fonetyka i fonologia, red. I. Sawicka, Opole 2007, Rocznik Slawistyczny* 58, 186–191.

2010

W sprawie przypadka, *Gawęda językoznawcza*, Poznań: UAM, 7–105.

O języku i językoznawstwie z perspektywy slawisty, *PAUza Akademicka* 68, Kraków, 11 lutego 2010, 1.

Средства за изразување сегашност во словенските и во балканските јазици, *‘Сегашност’ како лингвистички поим,* Скопје: МАНУ, 7–15.

Полски јазик, *‘Сегашност’ како лингвистички поим*..., Скопје: МАНУ, 97–106.

Горнолужички јазик, *‘Сегашност’ како лингвистички поим*..., Скопје: МАНУ, 107–108.

Синтеза 3. Секундарни функции на парадигмите чија основна функција е изразување сегашност, *‘Сегашност’ како лингвистички поим*..., Скопје: МАНУ, 199–207

DLA – semantyka i składnia, *Linguistica Copernicana* 1/3, 153–163.
Moja droga do Nagrody Polonicum, *Kwartalnik Polonicum* 10, 4–8.
O tradycji w nauce, *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, Књ. 4*, Београд : САНУ, Оделење језика и књижевности, 215–221.
O dwu hierarchiach porządkujących strukturę semantyczną zdania, *Rocznik Slawistyczny* 59, 127–139.
Teoretyczne aspekty prac syntaktycznych Ireny Grickat, *Јужнословенски филолог* 64, 13–20.
Relacja *possessor ~ possessum* w językach bałkańskich. Status tzw. zaimków dzierżawczych, *Linguistica Copernicana* 2/4, 43–67.
The Balkansprachbund from a Slavic perspective, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 53/1, 33–60.
Patrząc przez cudze okulary (infinitivus ~ subiunctivus), *Slavia Meridionalis* 10, 299–306.
Konfrontacja vs typologia, *Slavia Meridionalis* 10, 307–314
OLA nosi piętno swego czasu, *Jazykovedné štúdie 28, том посвећен на А. Ференчикова*, Bratislava : Veda, 23–27.
ДАЛИ да ја жалиме деклинацијата?, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 35/2, 79–85.

2011

Kilka uwag o tzw. zaimkach i przymiotnikach dzierźawczych, *Prace Filologiczne* 60, 257–262.
Неменливи лексеми како експоненти на предикати; други семантички и граматички функции на неменливите лексеми, *37 научна конференција на 43 Семинар за македонски јазик, литература и култура, Лингвистика, Охрид 15–16 јули 2010*, Скопје: УКиМ, 7–12.
Ареалная лингвистика как путь к реконструкции языковой и культурной еволюции, *Общеславянский лингвистический атлас, Материалы и исследования, 2009–2011*, Москва : РАН, 34–40.
50 години го учам македонскиот јазик, *Folia Philologica Macedono-Polonica* 8, Скопје, 31–37.
Македонска наука за јазикот ~ наука за македонскиот јазик, *Македонски јазик* 62, 43–44.
O przeszłości niedokonanej, *Граматика и лексика у словенским језицима, Зборник радова с међународног симпозијума*, Нови Сад – Београд : САНУ, Матица Српска, 189–194.
Kartki z historii słowiańskiego participium praeteriti passivi (PPP), RS LX, 133–147.
Pamięci Milki Ivić (1923–2011), Rocznik Slawistyczny 60, 9–14.
W kręgu (para)zaimków, *Linguistica Copernicana* 1/5, 53–61.
Dlaczego *па?, Јужнословенски филолог* 67, 101–108.

[со Е. Бужаровска] Balkan Dativ revisited, *Studies in Polish Linguistics* 6, 139–152.

I nadal w kręgu (para)zaimków, *Linguistica Copernicana* 2/6, 39–45.

The impact of linguistic convergence on the relation: grammar <> lexicon, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 67, 179–284.

2012

[со М. Марковиќ] За еден недоистражен аспект на синкретизмот Г = Д на словенскиот југ (показатели на генетивен падежен однос кај личните заменки), *Зборник Матице Српске за Филологију и Лингвистику,* 55/2, 29-38.

Блаже Конески и проблемот на јазичната норма, *Меѓународен научен симпозиум „Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура", Скопје 15–16 декември 2011*, Скопје : УКиМ, 43–48.

On grammatical categorical markers (Analytical language – what does it mean?), *Rocznik Slawistyczny* 61, 127–141.

Słow. **seb-* / **sob-* jako punkt wyjścia derywacji formalnej i semantycznej, *Linguistica Copernicana* 1/7, 31–39.

2013

Местото на пропозиционалните каузални аргументи во семантичката структура на реченицата, *39 научна конференција на 45 Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, *Охрид 20–21 јуни 2012*, ??, 43–48.

O informacji zgramatykalizowanej, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 68, 69–85.

Kuszące perspektywy w językoznawstwie?, PAUza 6/223, 1.

Значењето на македонскиот јазик за лингвистичката типологија, *Дваесет години самостојност на Република Македонија (1991–2011), Меѓународен собир одржан на 24–25 ноември 2011 година*, Скопје: МАНУ, 145–152.

Квалификаторите: „Дијалектно" vs „Регионално" во описот на македонскиот стандарден јазик, *Studia Linguistica Polono-Meridianoslavica* 14–15, 161–167.

Uwagi o predykatach fazowych, *Linguistica Copernicana* 1/9, 25–39.

Mac. *DA* vs *DEKA* – an interesting semantic and grammatical distinction [во] *Романистика и балканистика, Зборник трудови во чест на проф. д-р Петар Атанасов по повод 75 години од животот*, Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески", УКиМ, 685–690.

Механизми на кондензација на текстот (врз македонски и полски јазичен материјал), *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 38, 136–143.

Одраз на меѓујазичната конвергенција врз релацијата: граматика <> лексикон, *Годишњак за српски језик* 26/13, 543–548.

2014

Дали е на повидок ренесанса на дијалектологијата?, *Јужнословенски филолоѓ* 70, 9–15.

Definiteness (Diachrony) [во] *Die Slavischen Sprachen / The Slavic Languages*, ed. K.Gudshmidt, S.Kempgen, T.Berger, P.Kosta, Band 2 / Volume 2, De Gruyter Mouton, 1606 – 1615.

Anthropocentric Case Theory: How are Humans Coded in Discourse?, The Kenneth E.Naylor Memorial Lecture Series, Number 6, Beech Stave Press, V–XIV, 1–40.

Krótko mówił, a powiedział wszystko*, Maiuscula linguistica, Studia in honorem Professori Matthiae Grochowski sextuagesimo quinto dedicata*, Warszawa: BEL Studio, 45–51.

Relacja: predykat > argument – centralne ogniwo struktury tekstu, *Rocznik Slawistyczny* 63, 145–155.

Prof.dr hab. Roman Laskowski (1936 – 2014), *Rocznik Slawistyczny* 63, 3–6.

Mój przyjaciel – jubilat, *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 8, Opis, konfrontacja, przekład, Zbiór studiów ofiarowany Panu Profesorowi Janowi Sokołowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, *Slavica Vratislaviensia* 159, 17–18.

O nobilitowanych przymiotnikach, *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 8, Opis, konfrontacja, przekład, Zbiór studiów ofiarowany Panu Profesorowi Janowi Sokołowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, Slavica Vratislaviensia* 159, 475–480.

Petar Chr. Ilievski, (02.07.1920 – 31.05.2013), *Colloquia Humanistica* 3, 217–219.

Co łączy obcego z obecnym?, *Linguistica Copernicana* 11/14, 29–34.

2015

Polski~Macedonski, Konfrontacja (nie tylko) gramatyczna. 10. Spirala ewolucji / Спирала на еволуција, Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 138s.

Zmiana perspektywy, Gawęda nie tylko językoznawcza, Kraków : PAU, 133s.

On Aspects of Oral Syntax (Analyzing Macedonian Texts) [во] *Од Чикаго и назад, Papers to Honor Victor A. Friedman on the Occasion of His Retirement, Balkanistica* 28, 547–552.

Граматиката на Блаже Конески – и што понатаму?, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 39/1–2, 5–9.

Организација на не-фактивната зона на вербалниот систем во македонскиот и во полскиот јазик, *Субјунктив – со посебен осврт на македонските ДА-конструкции, Морфосинтаксички студии* 3, 207–218.

Око семантичке структуре текста. Везници и партикуле као предикати, *Јужнословенски Филолоѓ* 71, 7–14.

O szczególnej pozycji spójnikowych predykatów asocjatywnych, *LingVaria* 10, 151–155.

[Во спомен на акад. К.Богоев], Ксенте Богоев, *Избрани дела, том 6: Кажувања*, ред. Таки Фити, Скопје: МАНУ, 82–86.

The Spiral of Evolution, *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* 132, 37–42.

Derywacja semantyczna jako czynnik dyferencjacji językowej, *U prostoru lingvističke slavistike, Zbornik naučnih radova povodom 65 godina života akademika Predraga Pipera*, Beograd : Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 745–752

Od tedy do wtedy, *Linguistica Copernicana* 12, 213–218.

[со М. Марковиќ] Кон легатот на акад. Х. Поленаковиќ. *Легат од библиотека на акад. Х. Поленаковиќ*, Скопје: МАНУ, 9–11.

Pogranicze językowe słowiańsko-niemieckie czeka na monografię [The Slavic-German border zone awaits a monograph], *Sorabistyka w kręgu zainteresowań slawistyki, Tom dedykowany Profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej, Zeszyty Łużyckie* 49, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut slawistyki zachodniej i południowej, 179– 185.

O kategorii „czynnika towarzyszcego", *Prirodzeny vyvin jazyka a jazykove kontakty, Jazykovedne studie* 32, Bratislava: VEDA, 37–41.

O tzw. kategoriach gramatycznych (ze szczególnym uwzględnieniem kategorii przypadka), *Rocznik Slawistyczny* 64, 159–166.

2016

Zaimki – uniwersalny system referencji, *LingVaria* 11/1 (21), 35–41.

Dwie postawy badawcze we współczesnej teorii języka, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 58/1, 7–13.

Miejsce infinitiwu w polskim systemie werbalnym. Perspektywa semantyczna, *Rocznik Slawistyczny* 65, 89–99.

Релацијата СЕЛО <> ГРАД од лингвистичка гледна точка, Релацијата СЕЛО <> ГРАД на словенската територија денес (лингвистичко-социолошка анализа), *Материјали од научниот собир по повод одбележувањето на 15-те години од смртта на академик Божидар Видоески (1920–1998)*, Скопје: МАНУ, ИЦАЛ, 11–16.

Мојот животен пат, *МАНУскрипт* 2/1–2, 45–54.

Достоинствено да го продолжите нејзиниот пат, *Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од раѓањето*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески", УКиМ, 257–260.

[со М. Марковиќ] An insight into the history of Balkan-Slavic (from Macedonian perspectiv), *Linguistica Copernicana* 13, 35–65.

Потребна терминолошка регулација, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 41/1–2, 31–36.

Padežni odnosi vs semantičke uloge, *Јужнословенски филолог* 72/3–4, 27–34.

2017

[со М. Марковиќ] The language requires research, *Прилози МАНУ/ОПМБН* 38, 1, 101–104.

Derywacja semantyczna, *Путевима речи: зборник радова у част Даринки Гортан Премк, уред. Р. Драгићевић*, Београд: Катедра за српски језик са јужнословенским језицима, Филолошки факултет, 341–344.

Praktyczne i teoretyczne plusy późnej standaryzacji: (na przykładzie języka macedońskiego), *Slavia Meridionalis* 17, 1353 (20 s.)

Distribution of grammaticalized information between sentence and noun phrase, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Archivum philologicum et linguisticum* 60/1, 7–11.

Przemówienie Profesor Zuzanny Topolińskiej, *Uroczystość odnowienia doktoratu Profesor Zuzanny Topolińskiej*, [teksty M. Grochowski... et al.], Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 43–46.

2018

[ред. со М. Марковиќ] *Статусот на модалната морфема би во македонскиот јазик и нејзините функционални еквиваленти во другите словенски и несловенски јазици*, *Морфосинтаксички студии* 4, Скопје: МАНУ, ИЦАЛ, 167с.

Polskie BY universale, *Статусот на модалната морфема би во македонскиот јазик и нејзините функционални еквиваленти во другите словенски и несловенски јазици, Морфосинтаксички студии* 4, Скопје: МАНУ, ИЦАЛ, 159–161.

Термална обработка на храна: полски-македонски: (лингвистичко претставување), *Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија–Македонија = Јазикот како запис на културата во етнолошката и лингвистичка анализа на релација Србија–Македонија* 1, Београд : САНУ, ОЈК; Скопје: МАНУ, ИЦАЛ, 15–25.

Основна поделба на предикати во функција на конститутивни членови (КЧ) на пропозиции (семантика > форма), *Зборник на трудови од 10 македонско-полска научна конференција одржана во рамките на Меѓународниот славистички собир на 15–16 јуни 2017 г. во Скопје*, *Folia Philologica Macedono-Polonica* 9–10, 29–33.

Praca ludzka w języku polskim i macedońskim, *Praca ludzka w perspektywie interdyscyplinarnej*, Lublin : UMCS, 325–349.

Semantyczny paradygmat kategorii określoności w polszczyźnie, *Canonical and noncanonical structures in Polish*, *Studies in Linguistics and Methodology* 12, Lublin : KUL, 205–209.

Pol. ‘mieć’ jako predykat modalny, *Sens i konwencje w języku: studia dedykowane Profesorowi Maciejowi Grochowskiemu*, Toruń: UMK, 357–361.

Блаже Конески – поет, научник, пријател..., *Блаже Конески: чествувања по повод јубилејот 50 години МАНУ*, изд. МАНУ, Скопје, 57–63.

Formanty kategorialne – ich miejsce w (semantycznej i formalnej) strukturze języka, *Slavia Meridionalis* 18, 1693 (16 p.)

Семантички парадигми на т.н. граматички категории, *44 Меѓународна научна конференција на 50 Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура: (17.06.2017–18.06.2017 година во Охрид)*, Скопје: УКиМ, 7–15.

„Наука“ – обид за семантичка интерпретација, *МАНУскрипт* 4/2, 161–162.

Две перспективи ~ две граматики, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 43/1–2, 5–11.

‘Transforma zdaniowa’ – próba interpretacji, *LingVaria* 13/2 (26), 39–45.

Семантичке улоге падежних односа vs творбене категорије именице, *Јужнословенски филолог* 74/2, 7–11.

Нови правци за истражување во доменот на зборообразувањето, *Литературен збор* 65/1–6, 5–10.

Selektywne kryteria gramatykalizacji, *Prace Filologiczne* 72, 389–402.

Семантичка категорија ‘градација’ : опсегот на граматикализација во македонскиот и во полскиот јазик*, Journal of Contemporary Philology* 1 (2), 7–12.

Małe ojczyzny~”małe języki”, *Rocznik Slawistyczny* 67, 115–118.

Organizacja treści w gramatyce pisanej wg formuły: treść>forma, *Rocznik Slawistyczny* 67, 119–128.

Miejsce słowotwórstwa w gramatyce pisanej według formuły: „treść > forma”, *Linguistica Copernicana* 15, 61–71.

Słowiańskie południe w czasie i przestrzeni, *Јужнословенски филолог* 74/1, 7–12.

Беседа на одбележувањето на петтата годишнина од смртта на академик Петар Хр. Илиевски, *Жива антика* 68/1–2, 213–215.

Dlaczego każdy nie ma liczby mnogiej?, *Linguistica Copernicana* 15, 73–77.

2019

(ред. со М. Марковиќ) *Македонски - полски: семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*, Скопје: МАНУ, 177с.

(уред. со М. Марковиќ и С. Миленковска) *Македонистички денови во МАНУ: Зборник на трудови од меѓународната научна манифестација*, Скопје: МАНУ, 154 с.

(со М. Марковиќ): Педесет години лингвистика во МАНУ (предговор), *Македонистички денови во МАНУ: Зборник на трудови од меѓународната научна манифестација* 7–18.

Околу теоретската рамка на идната македонска дескриптивна граматика, *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 44/1, 5–12.

[со М. Марковиќ] Божидар Видоески и науката за македонскиот јазик, *Македонистички денови во МАНУ: Зборник на трудови од меѓународната научна манифестација*, Скопје: МАНУ, 21–30.

Полско-македонски лингвистички контакти и нивното значење за развитокот на науката за македонскиот јазик, *Македонистички денови во МАНУ: Зборник на трудови од меѓународната научна манифестација*, Скопје: МАНУ, 141–145.

[со М. Markovikj] The impact of multilingual environment on the semantic and formal structure of the languages in contact (macedonian perspective), *Традицијата во комуникациите и во духовната култура на Југоисточна Европа : (право, економија, природни науки, уметност, литература, јазик) : меѓународен симпозиум = Tradition in communication and in the spiritual culture of Southeast Europe : (law, economics, natural sciences, art, literature, language) : international symposium*, Skopje: MASA, AIESEE–MNC, 329–341.

Double Strategic Impact of the So-Called Secondary Transitivization on the Grammatical Evolution of Balkan Languages: (Macedonian Perspective), *10 македонско-северноамериканска конференција за македонистика: Охрид – Конгресен центар, 30.08. – 01.09 2018 година*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКиМ, 9–16.

Grammaticalization Processes in a Multilingual Environment from a Slavic Perspective, *The Current State of Balkan Linguistics: Celebrating Twenty Years of the Kenneth E. Naylor Lectures, Balkanistica*, 32/1, 77–83.

Од кујна за на маса..., *Papers for Christina E. Kramer on the Occasion of Her Retirement*, *Balkanistica* 32/2, 315–320.

Semantyczne przesłanie opozycji: verbum finitum ~ verbum infinitum, *Svět podle Grepla: prof. Miroslavu Greplovi k devadesátým narozeninám*, Brno : Host, 193–198.

‘Władza’ na rozdrożach derywacji semantycznej, *Prace filologiczne* 74, 289–297.

Raz jeszcze o pozycji datiwu (i genetiwu) w paradygmacie semantycznym kategorii przypadka, *Rocznik Slawistyczny* 68, 159–165.

Datiw w perspektywie socjolingwistycznej, *Rocznik Slawistyczny* 68, 167–171.

Marginalia onomastyczne, *Наш језик* 50/2, 697–700.

Zmiany kontaktowe: (analiza na materiale języka macedońskiego), *Linguistica Copernicana* 16, 15–25.

Семантичката парадигма на деонтичка модалност: (врз примери од македонскиот и од полскиот јазик), *Литературен збор* 66/1–6, 75–83.

2020

Значењето на македонскиот јазик за славистичката лингвистика, како и пошироко за лингвистичката наука, [во] *Погледи за македонскиот јазик : зборник на трудови : во чест на 75 години современа македонска азбука, 75 години современ македонски правопис*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 21–24.

Харалампие Поленаковиќ за македонската народна книжевност : (полска перспектива), [во] *Харалампие Поленаковиќ : 110 години од раѓањето*, Скопје: МАНУ, 23–26.

Дали предлозите претставуваат посебна зборовна група (pars orationis)?, *Јужнословенски филолог* 76/2, 9–14.

Psł. *ži- /živ- (~ *zvěr-). Głowne linie derywacji semantycznej na gruncie polskim, *Rocznik Slawistyczny* 69, 181–185.

Wyrażenie predykatywne – jego struktura semantyczna i formalna, *Rocznik Slawistyczny* 69, 187–192.

Diateza, czyli hierarchia argumentów, *Rocznik Slawistyczny* 69, 193–198.

Ze zbioru polskih operatorów referencji, *Linguistica Copernicana* 17, 57–62.

Semantyczny paradygmat kategorii przypadka i jego wykładniki formalne: (z perspektywy języków polskiego i macedońskiego), *Linguistica Copernicana* 17, 41–56.

Semantyczny paradygmat kategorii przypadka i jego wykładniki formalne (z perspektywy języków polskiego i macedońskiego), *Linguistica Copernicana* 17, 41-56.

2021

Мојата прва средба со Блаже Конески, *Прва зимска школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура,* Скопје: УКИМ, 117.

Semantyczna (i formalna) derywacja od ps. rdzenia *prav- na gruncie polskim i macedońskim, *Rocznik Slawistyczny* 70, 161-166.

Tok myśli ~ tok mowy, *Rocznik Slawistyczny* 70, 2021, 167-171.

Изработиле:

Вангел АЏИОВСКИ
Библиотека на МАНУ

Соња МИЛЕНКОВСКА
ИЦАЛ, МАНУ

Издавач:
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Специјален уредник на бројот:
доп. член Марјан Марковиќ

Јазична редакција:
Авторски колектив

Компјутерска подготовка и коректура:
Давор Јанкулоски

Автор на фотографија:
Иван Блажев

Печат:
„МАР-САЖ“ – Скопје

Тираж:
300 примероци

Бројот е излезен од печат во октомври 2021 година